

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Одеська юридична академія»

**АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА:
ШЛЯХИ ЗАКОНОДАВЧОГО СТИМУЛЮВАННЯ**

Колективна монографія

Луцьк
Вежа-Друк
2023

УДК 351.824.11:620.92

А 58

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»,
(протокол № 1 від 11 вересня 2023 року)*

*Колективна монографія підготовлена відповідно до договорів
про виконання наукового дослідження і розробки за рахунок грантової
підтримки № 83/02.2020 від 29.10.2020 року, № 30/02/0360 від 28.04.2021 року,
№ 74/0360 від 01.05.2023 року, укладених між Національним університетом
«Одеська юридична академія» та Національним фондом досліджень України*

Рецензенти:

В. М. Єрмоленко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України, член-кореспондент НАПрН України;

Р. С. Кірін – доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіко-правових проблем містознавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук»;

Т. В. Курман – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання :

А 58 колективна монографія [Текст] / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т. Є. Харитонові, д. ю. н., проф. Х. А. Григор'євої. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – 520 с.

ISBN 978-966-940-506-7

Монографію присвячено проблемам правового забезпечення альтернативної енергетики в Україні. Досліджено особливості становлення та розвитку законодавства, виявлено тенденції його подальшої еволюції. Сформульовано науково-теоретичні висновки та практичні пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових засад використання альтернативних джерел енергії.

Видання розраховане на широке коло науковців, викладачів, студентів юридичних вузів, а також усіх, хто цікавиться теоретичними та практичними питаннями правового регулювання альтернативної енергетики.

УДК 349.422.2

© Харитонova Т. Є.,
Григор'єва Х. А. (ред.), 2023

© Подолець О. В. (обкладинка), 2023

ISBN 978-966-940-506-7

АВТОРИ

Харитоновна Тетяна Євгенівна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0002-7998-5089;

Григор'єва Христина Антонівна – докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0001-7659-2178;

Платонова Євгенія Олегівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0002-5688-7857;

Караханян Карина Мартинівна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0003-4927-4558;

Заверюха Марина Михайлівна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0002-3111-1921;

Павлига Анастасія Вадимівна – аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0002-8186-7110;

Дубінін Юрій Сергійович – заступник начальника науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія», ORCID ID: 0000-0002-3106-5777.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	8
ВСТУПНЕ СЛОВО	9
РОЗДІЛ 1. Становлення та сучасний стан доктринальних та законодавчих засад використання альтернативних джерел енергії в Україні	12
1.1. Характерні тенденції розвитку наукової думки у сфері правового регулювання альтернативної енергетики (Харитонова Т. Є., Григор'єва Х. А.)	12
1.2. Періодизація розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні (Платонова Є. О.)	22
1.3. Сучасний стан законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні (Заверюха М. М.)	39
1.4. Характерні тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики (Караханян К. М.)	46
РОЗДІЛ 2. Правове регулювання альтернативної енергетики за кордоном	57
2.1. Загальносвітові передумови зміни парадигми енергетичних відносин (Григор'єва Х. А.)	57
2.2. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики (Караханян К. М.)	62
2.3. Особливості правових режимів використання альтернативних джерел енергії в деяких зарубіжних країнах	71
2.3.1. Європейський Союз (Платонова Є. О.)	71
2.3.2. США, Канада, країни Латинської Америки (Караханян К. М.)	84
2.3.3. Австралія (Харитонова Т. Є.)	90
2.3.4. Китай (Григор'єва Х. А.)	93
2.3.5. Індія (Григор'єва Х. А.)	99
2.3.6. Японія (Григор'єва Х. А.)	106
2.3.7. Малайзія та Індонезія (Григор'єва Х. А.)	110
2.4. Green Deal і Україна: правове забезпечення енергетичного переходу (Харитонова Т. Є., Григор'єва Х. А.) ...	113

РОЗДІЛ 3. Особливості законодавчого забезпечення біоенергетики в Україні	135
3.1. Загальна характеристика законодавчого забезпечення біоенергетики в Україні (<i>Караханян К. М.</i>)	135
3.2. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси (<i>Заверюха М. М.</i>)	144
3.3. Переробка біомаси для виробництва енергії: законодавче забезпечення та проблемні аспекти (<i>Дубінін Ю. С.</i>)	154
3.4. Правові особливості державного стимулювання біоенергетики в Україні (<i>Платонова Є. О.</i>)	164
3.5. Непряма зміна землекористування (ILUC) внаслідок розвитку біоенергетики: міжнародно-правовий розріз проблеми (<i>Григор'єва Х. А.</i>)	176
3.6. Юридичні критерії сталості біопалива: земельні, екологічні та кадастрові виклики для України (<i>Григор'єва Х. А.</i>)	185

РОЗДІЛ 4. Особливості правового регулювання гідроенергетики в Україні	197
4.1. Еволюція та сучасний стан законодавчого забезпечення малої гідроенергетики в Україні (<i>Дубінін Ю. С.</i>)	197
4.2. Особливості правового режиму водних об'єктів та земель, що використовуються для потреб гідроенергетики (<i>Заверюха М. М.</i>)	219
4.3. Еколого-правові вимоги до безпечності гідроенергетичних об'єктів для людини та довкілля (<i>Караханян К. М.</i>)	229
4.4. Правові особливості розвитку малої гідроенергетики в Україні (<i>Платонова Є. О.</i>)	240
4.5. Юридичні проблеми розвитку вітчизняної малої гідроенергетики (на матеріалах судової практики) (<i>Григор'єва Х. А.</i>)	251

РОЗДІЛ 5. Специфічні особливості законодавчого регулювання вітрової енергетики в Україні	260
5.1. Стан розвитку галузі вітрової енергетики в Україні як результат минулого та передумова майбутнього правового регулювання (<i>Заверюха М. М.</i>)	260
5.2. Характерні риси законодавства, яким регулюється вітрова енергетика в Україні (<i>Караханян К. М.</i>)	268

5.3. Правові умови та особливості розміщення об'єктів вітрової енергетики (Платонова Є. О.)	275
5.4. Офшорні вітроелектростанції: правові особливості розвитку в умовах України (Павлига А. В.)	287
5.5. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики (Григор'єва Х. А.)	293

РОЗДІЛ 6. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні

6.1. Сонячна енергетика як лідируючий напрям альтернативної енергетики в Україні (Павлига А. В.)	303
6.2. Особливості розвитку законодавства у сфері сонячної енергетики (Платонова Є. О.)	309
6.3. Геліоенергетичні відносини як сформоване правове явище (Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А.)	321
6.4. Земельно-правові та екологічні питання розміщення сонячних електростанцій: науково-практичний погляд (Григор'єва Х. А.)	334
6.5. Протекційно-правова модель подальшого розвитку сонячної енергетики в Україні (Григор'єва Х. А.)	342

РОЗДІЛ 7. Сучасний стан та перспективи законодавчого забезпечення геотермальної, водневої, атомної енергетики та використання енергії довкілля

7.1. Енергія довкілля як джерело відновлюваної енергетики: правовий розріз питання (Заверюха М. М.)	354
7.2. Правові засади використання геотермальної енергії (Платонова Є. О.)	361
7.3. Правові проблеми та перспективи розвитку водневої енергетики (вітчизняний та світовий контекст) (Караханян К. М.)	374
7.4. Атомна енергетика України в контексті енергетичного переходу: правові питання (Платонова Є. О.)	384

РОЗДІЛ 8. Проблеми та перспективи подальшого розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні

8.1. Альтернативна енергетика в контексті переходу до вуглецевої нейтральності: сучасні та перспективні правові механізми (Григор'єва Х. А.)	398

8.2. Системні проблеми розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики України (Харитонова Т. Є., Григор'єва Х. А.)	408
8.3. Методологічні засади та принципи законодавчого регулювання використання альтернативних джерел енергії (Григор'єва Х. А.)	421

ВИСНОВКИ	437
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	453

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПК України – Податковий кодекс України
ГК України – Господарський кодекс України
МК України – Митний кодекс України
ЗК України – Земельний кодекс України
ВК України – Водний кодекс України
КУпН – Кодекс України про надра
СОТ – Світова організація торгівлі
ЄС – Європейський Союз
ЕС – Енергетичне співтовариство
ЦСР – цілі сталого розвитку
КСУ – Конституційний Суд України
НКРЕКП – Національна комісія з регулювання енергетики та комунальних послуг
ВДЕ – відновлювані джерела енергії
ГЕС – гідроелектростанція
ГАЕС – гідроакумуюча електростанція
ВЕС – вітроелектростанція
СЕС – сонячна електростанція
ОВД – оцінка впливу на довкілля

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кожного року енергетичні проблеми в Україні лише загострюються, серйозно загрожуючи національній безпеці. Як демонструє світовий досвід, стратегічний вихід із ситуації енергетичної залежності лежить у напрямі активного розвитку альтернативної енергетики. За підрахунками вчених, переробка біомаси з 10 млн га сільськогосподарських земель дає можливість повністю зняти проблему імпорту нафтопродуктів для України, а 80 % бензину та дизпалива, які використовуються в нашій державі, можуть бути заміщені біопаливом. Дослідження інших різновидів альтернативних джерел енергії теж демонструють цікаві результати та економічну ефективність їх використання. Це вказує на значний природний потенціал України в галузі альтернативної енергетики. Однак, незважаючи на гостру потребу України в оптимізації своєї енергетичної сфери, зокрема, у напрямі поширення використання альтернативних джерел енергії, що здатне суттєво зменшити її енергетичну залежність, законодавче забезпечення цього стратегічного процесу має декларативний характер, а тому відзначається неефективністю реалізації.

Над вирішенням проблем вдосконалення правового регулювання використання альтернативних джерел енергії в Україні працюють окремі науковці, однак їх одиничних зусиль замало для розробки концептуального та всебічного вдосконалення законодавства у сфері альтернативної енергетики. Наразі існує ряд наукових публікацій, присвячених дослідженню окремих вузьких правових проблем, що стосуються використання альтернативних джерел енергії. Досі вітчизняній доктрині бракує комплексних робіт, які би досліджували право альтернативної енергетики як повноцінне правове утворення.

Слабкий розвиток доктрини особливо сильно відчувається на тлі регулярних змін, які відбуваються у законодавчому забезпеченні альтернативної енергетики. Більш того, тенденції останніх років демонструють зниження державної підтримки процесів виробництва та споживання палива з альтернативних джерел енергії. При цьому навіть існуючі правові механізми підтримки страждають серйозними недоліками.

Серйозним випробуванням для галузі альтернативної енергетики стала війна, що розпочалася на початку 2022 року. На жаль, це стало потужним фактором поглиблення кризових явищ у енергетичній сфері.

Зокрема, за воєнний час було втрачено, зруйновано або пошкоджено більше половини функціонуючих потужностей альтернативної енергетики, що стало значним вимушеним кроком назад у цій сфері. Однак нормотворець активно реформує законодавство, намагаючись підтримати альтернативну енергетику в несприятливих умовах сьогодення. Критичний аналіз таких зусиль лягає на плечі науки. При цьому концептуальність законодавства, його чітка побудова та єдина методологічна основа виступають незмінними умовами ефективності такого законодавчого забезпечення.

Дана монографія представляє собою продукт спільних зусиль колективу науковців, які ставили собі за мету не тільки виконати суто наукове завдання – вони прагнули зробити свій вагомий вклад у розвиток галузі енергетичного права. Саме в результаті виконання проєкту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання», реалізованого за підтримки Національного фонду досліджень України, дана праця відбулась, і це дозволить підготувати концептуальну основу для якісного та сучасного реформування законодавства, що регулює використання альтернативних джерел енергії, з урахуванням вимог ЄС щодо сталого енергозабезпечення та відповідного рівня екологічної безпеки такого використання.

Коли у 2020 році наш колектив науковців розпочинав роботу над проєктом, політичні, економічні та соціальні реалії були іншими. Однак це не тільки не завадило успішно завершити фундаментальне дослідження, але й стало додатковим фактором його значної актуалізації. Випробування, які переживає енергетична система України, вимагають нових рішень, у т. ч. в аспекті побудови ефективного законодавства. Працюючи над проєктом, ми намагалися враховувати усі об'єктивні та суб'єктивні, зовнішні та внутрішні фактори впливу на вітчизняне законодавство у сфері альтернативної енергетики. Сподіваємося, що цим монографічним дослідженням буде покладено початок створенню повноцінної наукової доктрини права альтернативної енергетики. При цьому деякі з висунутих пропозицій та сформульованих висновків свідомо є такими, що покликані запросити наукову спільноту до дискусії, поглиблення досліджень у цьому напрямі, спільного обмірковування складних концептуальних аспектів розвитку енергетичних правовідносин в Україні. Сподіваємося, що ця монографія спонукає визнаних вчених та молодих дослідників не лише зацікавитися окресленою проблематикою, але й присвятити свої майбутні наукові розвідки правовим питанням розвитку альтернативної енергетики.

Авторський колектив висловлює глибоку вдячність керівництву Національного університету «Одеська юридична академія» за створені умови та сприяння в роботі над таким колосальним проєктом, Національному фонду досліджень за підтримку в реалізації проєкту, одним з результатів якого стала дана монографія. Сердечну подяку автори адресують також шановним рецензентам: доктору юридичних наук, професору В. М. Єрмоленко – завідувачу кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України, член-кореспонденту НАПрН України; доктору юридичних наук, доценту Р. С. Кіріну – провідному науковому співробітнику відділу економіко-правових проблем містознавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук»; докторці юридичних наук, професорці Т. В. Курман – завідувачці кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

*Від імені авторського колективу,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
Тетяна Харитонова*

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ДОКТРИНАЛЬНИХ ТА ЗАКОНОДАВЧИХ ЗАСАД ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Характерні тенденції розвитку наукової думки у сфері правового регулювання альтернативної енергетики

Правова проблематика регулювання альтернативної енергетики не належить до традиційних, добре вивчених сфер суспільних відносин. Навпаки, стрімкий розвиток технологій, який зробив можливим цілком конкурентне отримання енергії з альтернативних джерел, поставив питання перед науковцями, нормотворцями та практиками про необхідність швидкого обрання правової моделі та конкретних правових механізмів врегулювання цих відносин. Ще двадцять років тому в Україні йшлося лише про необхідність розпочинати використання енергії з альтернативних джерел, створювалися початкові, базові правові положення, за якими формувалася протекціоністська правова модель регулювання цих відносин. Уже зараз Україна знаходиться у фазі активного розвитку та розбудови мережі об'єктів альтернативної енергетики. Питання про те, чи готове законодавство до цього стрімкого та бурхливого розвитку суспільних відносин, буде розглядатися у наступних підрозділах цього дослідження. Наразі ми ставимо перед собою завдання виявити, а чи готова правова наука до осмислення та адекватного супроводу еволюціонуючих відносин в альтернативній енергетиці? Це ключове питання досить складне, однак чесна відповідь на нього має вкрай важливе значення. Для виконання покладених на неї функцій, наука має випереджувати реальний хід суспільних відносин. Її завданням має бути розробка оптимальних правових моделей для того, щоб у момент, коли суспільні відносини гостро потребуватимуть належного правового регулювання, нормотворець міг скористатися науково обґрунтованими концептуальними розробками. У випадку, якщо наукова доктрина будується паралельно із розвитком суспільних відносин, їй важче виконати свої прогностичні функції. Найгіршим є випадок, коли наукова спільнота не передбачає, а наздоганяє потреби суспільства в наукових дослідженнях. У такому випадку на суспільний запит не надається адекватної наукової відповіді, і правове забезпечення нових відносин будується без концептуальної опори. Прикладів такого сценарію, на жаль, досить багато, а наслідки є

передбачуваними. Здебільшого, таке правове регулювання приречене на перманентні зміни з метою виправлення допущених юридичних дефектів.

Альтернативна енергетика – це сфера суспільних відносин, яка стрімко розвиваючись, вимагає вчасної адекватної еволюції правового регулювання, що враховує зміну фактичних умов, потреб та проблем галузі. Аналіз правової літератури дозволяє виділити кілька виразних особливостей розвитку наукової думки щодо правового регулювання альтернативної енергетики в Україні. Для їх якісного аналізу доцільно представити такі особливості через різні аспекти доктрини правового регулювання альтернативної енергетики, а саме:

1) **Методологічний аспект.** Досить проблемним є визначення правової природи цих відносин. Існуючі окремі наукові розвідки не формують цілісного уявлення про юридичну природу відносин альтернативної енергетики, а демонструють скоріше дискусійність цього питання. Так, О. М. Савельєва обґрунтовує тезу щодо формування в системі сучасного аграрного права України норм, що регулюють такий вид суспільних відносин як сільськогосподарські біоенергетичні відносини¹. Висловлюються думки, що енергетичні правовідносини слід визначати як комплексний інститут природоресурсного права²; пропонується виокремлювати інститут правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії у природоресурсному праві³; виокремлювати самостійний інститут правового регулювання альтернативної (сонячної енергії)⁴; або виділяти міжгалузевий (комплексний) інститут права, який утворився на перетині енергетичного, екологічного, господарського, адміністративного, цивільного, фінансового, митного та інших галузей права⁵. Х. А. Григор'єва звертає увагу на той факт, що віднесення біоенергетичних відносин до предмета природоресурсного права здійснюється ніби «за компанію» з іншими видами

¹ Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 20 с.

² Романко С. М. Енергетичне право – новий інститут природоресурсового права? *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матер. круг. столу (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків, 2014. С. 164–167.

³ Кишко-Єрлі О. Б. Інститут правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії природоресурсного права України. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. 2. С. 251–254.

⁴ Юрах В. М., Соколовський Д. В. Стан правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2022. Вип. 13. С. 214–218.

⁵ Бодак О. Місце альтернативних джерел енергії в системі об'єктів екологічного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 57–61.

використання відновлюваних джерел енергії. Справа в тому, що біомаса як джерело енергії має зовсім інший правовий режим, порівняно з джерелами сонячної, вітрової, геотермальної енергії тощо – і автоматичне віднесення її до природних ресурсів викликає питання⁶. Так, правова природа відносин альтернативної енергетики ще чекає свого спеціального наукового дослідження.

Характерною особливістю у цьому аспекті слід визнати гострий *брак науково-методологічних розробок* у напрямі визначення теоретико-методологічних засад правового регулювання альтернативної енергетики. Аналітичний огляд та аналіз наукових напрацювань вказує, що вчені, досліджуючи правове регулювання альтернативної енергетики, зосереджуються переважно суто на законодавчих конструкціях, виявляють їх технічні та змістовні дефекти, неузгодженості. Наукові розвідки зосереджені на аналізі позитивного права, однак це заняття є малопродуктивним без чітких науково-методологічних засад регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики. Спостерігається розрив логічного ланцюга: «науково-методологічні засади – наукові пропозиції по удосконаленню законодавства – удосконалення законодавчих положень». Без початкової фази ці відносини розвиваються хаотично і безсистемно. Наукові дослідження та нормотворчі кроки, що здійснюються без ґрунтовної розробки науково-методологічних засад, фактично проводяться «всліпу», «навпомацки», адже відсутні надійні орієнтири таких дій. Це додатково пояснює тенденцію до запозичення іноземних правових засобів та механізмів регулювання відносин альтернативної енергетики в Україні.

У літературі вже висвітлювалася проблема концентрації наукового пошуку виключно на конкретних законодавчих положеннях – без заглиблення до науково-методологічних основ такого регулювання та їх обґрунтованості. Зокрема, про це писав професор В. В. Носік, аналізуючи дисертаційні дослідження із земельного та аграрного права⁷. При цьому стан розробки теоретико-методологічних засад регулювання відносин альтернативної енергетики вимагає не просто розвитку – він вимагає базового напрацювання;

2) Термінологічний аспект. Характерною особливістю є те, що *періодом наукового вивчення правовідносин альтернативної енергети-*

⁶ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

⁷ Носік В. В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круг. столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 24–26.

ки слід визнати лише період незалежності України. Такий порівняно короткий період часу теж неоднорідний, тому що наукова увага до альтернативно-енергетичних правових проблем стала відчутною лише у 2000-х роках. Коротка історія становлення правової доктрини у сфері регулювання альтернативної енергетики пояснює багато її сучасних проблем. Зокрема, у зв'язку з молодістю цього правового інституту наукові дослідження у сфері правового регулювання альтернативної енергетики мають такі недосконалості та майже відсутні науково-методологічні основи. При цьому спостерігається активізація звернень науковців до різних питань правового забезпечення альтернативної енергетики. Можна прогнозувати подальше зростання кількості досліджень у цій сфері з огляду на бурхливий розвиток відповідних суспільних відносин;

3) Змістовний аспект є складним та представлений кількома характерними особливостями розвитку наукових досліджень у сфері альтернативної енергетики:

а) важливим лейтмотивом сучасних досліджень є виконання міжнародно-правових зобов'язань, гармонізація із законодавством ЄС у сфері альтернативної енергетики. Справді, підписання Угоди про асоціацію з ЄС здійснило масштабний пролонгований вплив на розвиток сучасного українського законодавства, зокрема і у сфері регулювання альтернативної енергетики. Так, Угодою передбачається, що сторони віддані ідеї «сприяння енергетичній ефективності та використання поновлюваних джерел енергії», а також «докладають зусиль для сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в ... використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів»⁸. Угодою передбачене взаємне співробітництво у сфері розвитку та «підтримки відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони навколишнього середовища, а також альтернативних видів палива, зокрема стале виробництво біопалива і співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації, а також технологічного і комерційного розвитку»⁹. Ураховуючи той факт, що ЄС стрімко прямує до виконання проголошеного «зеленого курсу» (Green Deal), привертає увагу реалізація ним Четвертого енергопакету під назвою «Чиста енергія для всіх європейців», одним із

⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і 472 їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

⁹ Там само.

завдань якого є створення сучасного дизайну для європейського енергоринку, адаптованого до нових реалій – більш гнучкого і пристосованого для інтеграції більшої частки поновлюваних джерел енергії. Тобто ЄС впевнено рухається до подальшої модифікації регуляторного середовища з метою адекватної регламентації відносин альтернативної енергетики, які вже становлять 30 % енергетичного ринку в союзі. Україна теж демонструє зростання сектору альтернативної енергетики, а саме: за даними Міністерства енергетики України, частка виробництва відновлюваної енергетики в Україні за січень-серпень 2020 року зросла у два рази порівняно з аналогічним періодом минулого року й становила 13,3 % в загальному енергобалансі країни (інформація про роботу електроенергетичного комплексу за серпень 2020 року). Слід визнати, що продемонстроване зростання не тотожне європейському, так само як досягнутий рівень. Саме тому доцільність правових пошуків, спрямованих на аналіз законодавства ЄС та шляхів гармонізації вітчизняного законодавства, не викликає сумніву, але слід враховувати наступне. Сліпе, науково не підкріплене копіювання європейського законодавства без опрацювання науково-методологічних засад, може привести до проблем колізійності, неорганічності цього нормативно-правового масиву у вітчизняній правовій системі України. Це не лише теоретична проблема – це проблема відповідності права реальному стану суспільних відносин;

б) *велика питома вага досліджень зводиться до аргументації потреби переходу на альтернативну енергетику.* Наводяться доводи, що мають різну природу: економічну (доцільність, рентабельність, періоди окупності, прибутковість тощо), екологічну (рівень негативного впливу на навколишнє природне середовище, зменшення необхідного використання традиційних видів палива, збереження невідновлюваних природних ресурсів тощо), технологічну (використання нових технічних рішень, поява новітніх науково-технічних розробок тощо). Безумовно, юристи мають спиратися на об'єктивні дані інших наук (природничих, екологічних, економічних, технічних тощо). Це підґрунтя міцно прив'язує правові дослідження до реальних процесів у суспільній практиці та не дозволяє юридичним науковим пошукам втрачати свою суспільну користь. Однак не можна забувати про те, що правовий аналіз не може обмежуватися констатацією цих фактів та їх переказом. Досить значна частина досліджень, присвячених альтернативній енергетиці, які позиціонуються як юридичні, за своїм змістом такими не є, оскільки у них аналізуються не правові проблеми, а

питання зовсім іншої галузевої приналежності. Використання здобутків інших наук має використовуватися правниками в якості підґрунтя актуальності теми, в ролі важливого аргументу щодо зростаючого суспільного значення відповідних відносин та необхідності їх адекватного правового регулювання. У такому ракурсі правові дослідження лише збагачуються фактичними даними, отримують необхідну актуальність та підтверджують свою своєчасність. При цьому результати інших наук не можуть заміняти собою правові дослідження, зокрема й у сфері регулювання альтернативної енергетики;

в) оскільки відносини альтернативної енергетики є порівняно новим предметом дослідження юридичної науки, *значну питому вагу наукових розвідок у цій сфері становлять порівняльно-правові дослідження*. Багато уваги приділено аналізу іноземного досвіду законодавчого забезпечення альтернативної енергетики. Особливо акцентується увага на законодавчому стимулюванні альтернативної енергетики в ЄС (Німеччина, Данія, Чехія тощо) та США. У цілому позитивно оцінюючи активізацію таких досліджень, слід наголосити на їх допоміжному характері. Не можна забувати про те, що навіть усередині ЄС різні країни обирали власні законодавчі тактики стимулювання альтернативної енергетики, враховуючи власні ресурси, місцеві умови та правові традиції. Порівняльно-правові дослідження є надзвичайно цікавими для розуміння багатоманітності шляхів можливого законодавчого стимулювання розвитку альтернативної енергетики, виявлення найбільш успішних та провальних правових стратегій у цій сфері. Результати таких досліджень можуть активно використовуватися як важливий інструмент під час розробки власної вітчизняної доктрини правового регулювання альтернативної енергетики, однак не здатні замінити собою цю доктрину;

г) *галузева фрагментарність*. Це проявляється у тому, що відносини альтернативної енергетики вивчаються у різних галузях юридичної науки. Реформування енергетичної сфери в Україні, що відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС, все чіткіше окреслює рамки цілком сформованої галузі законодавства – енергетичного законодавства України. Ці процеси не повною мірою відображаються в науковій матерії, оскільки енергетичні відносини досліджуються здебільшого фрагментарно – з позицій певних галузевих правових наук. Зокрема, досить активними у вивченні енергетичних відносин є представники науки господарського права. Так, були проведені дослідження, присвячені правовим питанням альтернативної

енергетики, та захищені дисертації Г. Д. Джумагельдієвої на тему «Правове забезпечення енергозбереження»¹⁰, О. І. Кулика на тему «Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел»¹¹, Е. Ю. Рибнікової на тему «Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні»¹². Багато та плідно працює у цьому напрямі М. М. Кузьміна¹³. Усі ці дослідження цілком закономірно зосереджені на господарсько-правових аспектах діяльності у сфері альтернативної енергетики. Це безпосередньо пояснює ігнорування еколого-правової складової цих відносин. Саме тому господарсько-правові дослідження не можуть претендувати на вичерпання теми правового регулювання у сфері альтернативної енергетики.

Доктрину правового забезпечення альтернативної енергетики доповнюють також міжнародно-правові дослідження, зокрема дисертації С. Д. Білоцького на тему «Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики»¹⁴, М. В. Чіпко «Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики»¹⁵ і Я. С. Бенедик на тему «Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії»¹⁶. У рамках своїх наукових робіт учені концентруються передусім на міжнародно-правовому регулюванні відносин альтернативної енергетики, зачіпають зобов'язання України у цій сфері.

¹⁰ Джумагельдієва Г. Д. Правове забезпечення енергозбереження: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.04. Донецьк, 2012. 32 с.

¹¹ Кулик О. І. Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Вінниця, 2019. 19 с.

¹² Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Одеса, 2018. 20 с.

¹³ Кузьміна М. М. Правове регулювання створення та функціонування енергетичних кооперативів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 40–44; Кузьміна М. М. Суб'єкти малого та середнього підприємництва у сфері відновлюваної енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 97–102.

¹⁴ Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 40 с.

¹⁵ Чіпко М. В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. 23 с.

¹⁶ Бенедик Я. С. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2016. 21 с.

Необхідно підкреслити значні здобутки учених – представників земельного, аграрного, екологічного і природоресурсного права. Цікавим дослідженням, яке стало одним із перших у напрямі вивчення правового забезпечення альтернативної енергетики в Україні, слід визнати дисертацію О. Б. Кишко-Єрлі на тему «Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії»¹⁷. Дослідження має природоресурсно-правовий ухил. Авторка ґрунтовно дослідила питання термінології, права власності та користування відновлюваними джерелами енергії, стимулювання їх використання та державного управління в цій сфері. Учена дійшла висновку про існування інституту використання відновлюваних джерел енергії в природоресурсному праві України, а також сформулювала пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

Були захищені цікаві дисертаційні дослідження аграрно-правового спрямування, зокрема: Ю. М. Рудь на тему «Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України»¹⁸, С. А. Оболенської на тему «Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні»¹⁹ та А. В. Пастух на тему «Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива»²⁰.

Крім цього існує великий пласт адміністративно-правових та фінансово-правових досліджень енергетичних відносин, які певним чином зачіпають відносини альтернативної енергетики. До них, зокрема, відносяться дисертаційні роботи Ю. В. Ващенко²¹ (2015), О. М. Губрієнко²² (2006), Н. М. Ковалко²³ (2007), В. В. Коробкіна²⁴

¹⁷ Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2010. 16 с.

¹⁸ Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 17 с.

¹⁹ Оболенська С. А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

²⁰ Пастух А. В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

²¹ Ващенко Ю. В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.07. Київ, 2015. 36 с.

²² Губрієнко О. М. Організаційно-правові засади державного управління в галузі електроенергетики в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 20 с.

²³ Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2007. 20 с.

(2015), О. Є. Кострубіцької²⁵ (2009), В. М. Костюхіної²⁶ (2010), Р. І. Крамар²⁷ (2011), Н. В. Майданевич²⁸ (2015), Д. В. Молдованова²⁹ (2020), А. М. Новицького³⁰ (2005), Р. І. Раїмова³¹ (2019), Р. С. Сергєєва³² (2010), О. В. Сердюченко³³ (2009) та інших.

З одного боку, така широка палітра галузевих досліджень є позитивним фактором, адже дозволяє розглянути різні аспекти відносин альтернативної енергетики. Однак негативним наслідком слід визнати фрагментарність таких досліджень. Правове регулювання альтернативної енергетики як структурна частина енергетичного права переймає його характерну рису – комплексність. Саме тому ці відносини мають вивчатися як єдине ціле.

На основі проаналізованих особливостей розвитку наукової думки в напрямі вивчення правового регулювання відносин альтернативної енергетики можна виявити кілька характерних тенденцій розвитку юридичної науки у цій сфері.

Першою тенденцією слід визнати *стрімку активізацію наукових досліджень*. Досить виразно простежується закономірність звернення уваги наукової спільноти до правових проблем альтернативної енергетики: а) у 1990-х роках питанням альтернативної енергетики були присвячені епізодичні наукові розвідки; б) у 2000-х роках з'явилася значна кількість публікацій, переважно статей та доповідей на тему правового регулювання альтернативної енергетики; в) у 2010-х ро-

²⁴ Коробкін В. В. Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 18 с.

²⁵ Кострубіцька О. Є. Адміністративна відповідальність за правопорушення в паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 19 с.

²⁶ Костюхіна В. М. Організаційно-правові засади галузевого управління: на прикладі електроенергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

²⁷ Крамар Р. І. Адміністративно-правова протидія марнотратному витрачання паливно-енергетичних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 19 с.

²⁸ Майданевич Н. В. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 19 с.

²⁹ Молдованов Д. В. Фінансово-правове забезпечення державної політики в сфері альтернативної енергетики: дис. ... докт. філософії 081 Право. Харків, 2020. 238 с.

³⁰ Новицький А. М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.

³¹ Раїмов Р. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 20 с.

³² Сергєєв Р. С. Засоби забезпечення раціонального використання і збереження електричної енергії в Україні (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

³³ Сердюченко О. В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.

ках наукові дослідження поповнюються низкою дисертаційних робіт у різних галузях юридичних знань. Вважаємо, що наступним етапом стане вивчення відповідних комплексних правовідносин як єдиного цілого.

Наступною тенденцією можна вказати *посилення євроінтеграційних процесів*, що мають прояв у європеїзації вітчизняного енергетичного законодавства та доктрини. За умов збереження обраного політичного курсу, українська юридична наука цілком передбачувано поглиблюватиме вивчення європейського законодавства у сфері альтернативної енергетики з метою його наслідування у вітчизняних правових реаліях. Проте, на наш погляд, в інтересах збереження української правової культури цю перспективу необхідно аналізувати критично. Позитивним є те, що наука має певний ідеалістичний взірєць, до якого вона постійно звертається та на який рівняється. Однак негативним наслідком може бути певна атрофія вітчизняної науки у результаті відмови від власних правових розробок, зведення наукових досліджень до сліпого копіювання іноземного (нехай і позитивного) досвіду. На нашу думку, підтвердженням того, що цей негативний процес вже запущено, є концентрування вітчизняних учених суто на законодавстві та порівняльно-правових дослідженнях у поєднанні із майже повним ігноруванням необхідності побудови теоретико-методологічних засад правового регулювання відносин альтернативної енергетики. Саме відсутність розроблених єдиних методологічних засад регулювання цих відносин є найбільш вагомим доказом того, що вітчизняна наукова доктрина правового регулювання альтернативної енергетики ще не сформована. Посилює цей висновок виявлена галузева фрагментарність досліджень, які не охоплюють предмет у цілому, а аналізують лише певні його частини³⁴.

Отже, на основі проведеного дослідження ми можемо зробити такі проміжні висновки. По-перше, розвиток наукової думки у сфері правового регулювання альтернативної енергетики в Україні демонструє кілька характерних особливостей, серед яких: 1) у методологічному аспекті – гострий брак науково-методологічних розробок; 2) у термінологічному аспекті – досить короткий строк здійснення наукових досліджень у цьому напрямі (обмежується періодом незалежності України); 3) у змістовному аспекті – а) концентрація уваги на гармоні-

³⁴ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 3 (31). С. 238–245.

зації із законодавством ЄС; б) значна питома вага порівняльно-правових наукових досліджень; в) значна кількість за своєю суттю неправових досліджень, спрямованих на доведення необхідності і доцільності переходу до альтернативної енергетики; г) галузева фрагментарність.

По-друге, встановлення вказаних особливостей дозволяє виявити основні тенденції у розвитку сучасної правової науки, яка займається дослідженням альтернативної енергетики, а саме: а) тенденція до активізації наукових досліджень у цьому напрямі; б) тенденція до євроінтеграційного перетворення.

По-третє, за результатами проведеного аналізу можна констатувати, що вітчизняна доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі становлення.

По-четверте, реформування енергетичної сфери в Україні, що відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС, все чіткіше окреслює рамки цілком сформованої галузі законодавства – енергетичного законодавства України. Ці процеси не повною мірою відображаються на науковій матерії, оскільки енергетичні відносини досліджуються здебільшого фрагментарно – з позицій певних галузевих правових наук. Правове регулювання альтернативної енергетики слід розглядати як складову системи енергетичного права України.

1.2. Періодизація розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні

Формування системи дієвого правового регулювання використання альтернативних джерел енергії в Україні – це довготривалий поетапний процес, який віддзеркалює насамперед характер розвитку суспільних відносин у державі, рівень розвитку її економіки, а також важливі міжнародні події. На підставі аналізу історичного досвіду регулювання відносин використання альтернативних джерел енергії в правовій площині та об'єктивної оцінки законодавства попередніх років була проведена хронологія розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні, згідно з якою виділено та охарактеризовано п'ять основних етапів.

Етап виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії (1994–1999 роки). Він характеризується прийняттям базових законів України «Про енергозбереження» та «Про електроенергетику», що заклали підвалини законодавчого забезпечення функціонування енергетичної системи, зокрема і її невід'ємної

складової – альтернативної енергетики. Так, одним із перших основних нормативних актів, який визначив систему правових, економічних, соціальних та екологічних основ енергозбереження для всіх суб'єктів господарювання, розташованих на території України, а також для громадян, став Закон України «Про енергозбереження», прийнятий Верховною Радою України 01 липня 1994 року³⁵. Цінністю цього закону було те, що в його нормах уперше на законодавчому рівні надано визначення нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії, закріплені заходи стимулювання енергозбереження (в тому числі і для розвитку альтернативної енергетики).

Для реалізації передбачених Законом України «Про енергозбереження» цілей Указом Президента України вже 6 жовтня 1995 року був утворений Державний комітет України з енергозбереження, одним із завдань якого була координація проведення робіт із розвитку та використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії.

Підвалини для розвитку альтернативної енергетичної генерації в Україні були закладені також прийняттям Закону України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року³⁶. Його нормами передбачено заходи зі стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії, у тому числі було встановлено «зелений» тариф для суб'єктів господарювання, тобто спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики з альтернативних джерел енергії. На даний час цей нормативно-правовий акт втратив чинність згідно п. 23 Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року.

Значним кроком у розвитку відносин раціонального використання енергетичних ресурсів було прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про Державну програму «Екологічно чиста геотермальна енергетика України» від 17 січня 1996 року № 100³⁷. З метою задоволення потреб народного господарства в електроенергії, впровадження нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії та палива, ефективнішого використання виробничих потужностей підприємств машинобу-

³⁵ Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283 (втратив чинність)

³⁶ Про електроенергетику: Закон України від 16 жовтня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 1. Ст. 1 (втратив чинність)

³⁷ Про Державну програму «Екологічно чиста геотермальна енергетика України»: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 1996 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-96-п#Text>

дування і військово-промислового комплексу, уряд України постановою від 03 лютого 1997 року № 137 схвалив Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій³⁸.

Збільшення ресурсів електроенергії та теплоенергії за рахунок використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та палива передбачалося Комплексною державною програмою енергозбереження України, яка була схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148³⁹. Неможливо залишити без уваги також Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, схвалену постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505⁴⁰. Проте з огляду на програмний характер зазначених документів більшість їх положень були загальними і не містили чітких механізмів їх реалізації.

На нашу думку, починаючи з 1994 року в нашій країні був розпочатий перший етап виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії⁴¹. Характерною рисою нормативних актів цього етапу був високий ступінь узагальнення їхніх положень та відсутність спеціального законодавства, яке б врегульовувало відносини у сфері використання альтернативних джерел енергії.

Наступний *етап формування законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 роки)* характеризується прийняттям спеціального законодавства у сфері альтернативної енергетики. Так, прийняття Закону України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року⁴² дозволило визначити правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і використання альтернативних видів палива та передбачити економічний механізм стимулювання у сфері альтернативних

³⁸ Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 р. № 137. *Офіційний вісник України*. 1997. № 8.

³⁹ Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6. Ст. 945.

⁴⁰ Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text>

⁴¹ Платонова Є. О. Розвиток законодавчого регулювання альтернативної енергетики в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 324–327.

⁴² Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

видів палива. Зауважимо, що в первісній своїй редакції цей нормативно-правовий акт мав іншу назву – Закон України «Про альтернативні види рідкого та газового палива». На виконання даного Закону було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного» від 5 жовтня 2004 року № 1307⁴³ та наказ Державного Комітету України з енергозбереження «Про затвердження Порядку проведення експертизи для підтвердження належності палива до альтернативного» від 10 грудня 2004 року № 183⁴⁴, якими встановлено механізм проведення експертизи з метою визначення ознак палива для підтвердження його належності до альтернативного і порядок отримання та форму свідоцтва про належність палива до альтернативного.

Поступово з'явилася нагальна потреба в законодавчому закріпленні правових, економічних, екологічних та організаційних аспектів використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Тому значною подією було прийняття Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року⁴⁵. Згідно з чинним законодавством поняття «альтернативні джерела енергії» ширше, ніж «відновлювані джерела енергії», адже включає не лише екологічно чисті відновлювані джерела, але й вторинні енергетичні ресурси.

Незважаючи на важливість свого функціонування, закони України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види палива» у первісних редакціях були у своїй основі декларативними, не передбачали фінансової підтримки та конкурентних механізмів для розвитку альтернативних джерел енергії, встановлювали необґрунтовані бюрократичні перешкоди⁴⁶.

Саме тому з метою вдосконалення законодавчої бази альтернативної енергетики були прийняті закони України: «Про внесення змін до

⁴³ Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного: постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2004 р. № 1307. *Офіційний вісник України*. 2004. № 40. Ст. 2633.

⁴⁴ Про затвердження Порядку проведення експертизи для підтвердження належності палива до альтернативного: наказ Державного Комітету України з енергозбереження від 10 грудня 2004 року № 183. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Ст. 3474.

⁴⁵ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

⁴⁶ Балюк Г. І., Сушик О. В. Відновлювальна енергетика в Україні: правові питання. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу»* (м. Київ, 27 травня 2016 р.). Чернівці: Вид. Кондратьєв А. В., 2016. С. 247–251.

деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження» від 16 березня 2007 року⁴⁷; «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу» від 25 вересня 2008 року⁴⁸; «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива» від 21 травня 2009 року⁴⁹. Покращенню організаційно-технічних заходів зі створення умов для передачі електричної енергії, сприяло прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про особливості приєднання до електричних мереж об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел» від 19 лютого 2009 року № 126⁵⁰.

Однією з характерних ознак цього етапу є розвиток галузевого законодавства, що регламентує питання функціонування альтернативної енергетики. Так, важливим елементом механізму державного регулювання альтернативної енергетики є тарифна і фінансова політика. Саме тому систему правового забезпечення використання альтернативних джерел енергії доповнюють положення Податкового (ПК) і Митного кодексів (МК) України⁵¹. Організаційно-правові засади надання і використання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики визначає Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09 липня 2010 року⁵².

На даному етапі спостерігається кількісний та якісний розвиток програмних засад стимулювання альтернативної енергетики. Зокрема, у цей період було прийнято: Програму «Етанол», затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 1044 від 04 липня 2000 року

⁴⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження: Закон України від 16 березня 2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 23. Ст. 301.

⁴⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу: Закон України від 25 вересня 2008 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. Ст. 155.

⁴⁹ Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21 травня 2009 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 40. Ст. 577.

⁵⁰ Про особливості приєднання до електричних мереж об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2009 року № 126. *Офіційний вісник України*. 2009. № 14. Ст. 422.

⁵¹ Кузьміна М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2. С. 122–132.

⁵² Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

(втратила чинність 13 січня 2011 року)⁵³; Концепцію Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2005 року № 576-р⁵⁴, Програму розвитку виробництва дизельного біопалива, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774⁵⁵, Концепцію Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року № 276-р⁵⁶, Державну цільову економічну програму енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243⁵⁷.

Нові цілі в політиці розвитку сфери виробництва енергоносіїв з альтернативних джерел вимагали інституційних змін на державному рівні. Як наслідок, Указом Президента України від 20 квітня 2005 року Державний комітет України з енергозбереження було ліквідовано, а його функції були передані Міністерству палива та енергетики України. Незабаром, уже 31 грудня 2005 року з метою підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері використання енергетичних ресурсів та енергозбереження Президент своїм указом утворює Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом⁵⁸. Одним із завдань зазначеного агентства було забезпечення збільшення частки нетради-

⁵³ Про затвердження Програми «Етанол»: постанова Кабінету Міністрів України від 04 липня 2000 року № 1044. *Офіційний вісник України*. 2000. № 27. Ст. 1126 (втратила чинність)

⁵⁴ Про схвалення Концепції Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2005 року № 576-р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 89. Ст. 3357.

⁵⁵ Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. Ст. 3497.

⁵⁶ Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року № 276-р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 21. Ст. 682.

⁵⁷ Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 762.

⁵⁸ Про утворення Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів: Указ Президента України від 31 грудня 2005 року № 1900/2005. *Офіційний вісник України*. 2006. № 1. Ст. 22.

ційних та альтернативних видів палива у балансі попиту та пропозиції енергоносіїв.

Аналізуючи другий етап формування законодавства з використання альтернативних джерел енергії, слід відзначити безперечну важливість прийняття основних нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики, спроби її державної підтримки галузі, запровадження відповідної тарифної та фіскальної політики. Проте, попри значну кількість нормативно-правових актів, прийнятих у досліджуваній сфері, правове регулювання відносин щодо використання альтернативних джерел енергії мало подекуди фрагментарний та непослідовний характер⁵⁹.

Із прийняттям Закону України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15 грудня 2010 року⁶⁰ Україна взяла на себе зобов'язання здійснити імплементацію ряду директив ЄС, серед яких Директива 2001/77/ЄЕС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії. Вбачається, що з приєднанням України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, слід розглядати початок третього етапу розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики.

Третій інтеграційний етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 роки) характеризується трансформацією законодавства під впливом розширення міжнародного співробітництва у напрямі стимулювання енергетичного переходу, а також адаптацією законодавства України у сфері альтернативної енергетики до відповідного законодавства ЄС.

Пріоритетність завдань із розвитку альтернативної енергетики для України впливає з її євроінтеграційного курсу та міжнародних зобов'язань, взятих державою згідно з Угодою про асоціацію з ЄС і низкою ратифікованих міжнародних документів, що регламентують сучасну енергетичну політику. Так, Верховною Радою України 16 вересня 2014 року було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

⁵⁹ Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255.

⁶⁰ Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170.

співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁶¹. Відповідно до Розділу 5 «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію передбачено співробітництво між Україною та ЄС у сфері енергетики, зокрема, у сфері розвитку та підтримки відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, а також альтернативних видів палива, зокрема сталого виробництва біопалива та співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації, технологічного і комерційного розвитку.

Вступ України до Енергетичного співтовариства надав можливості та інструменти для проведення структурних змін у галузі альтернативної енергетики. Відповідно до прийнятих зобов'язань у 2020 році обов'язкова частка відновлювальної енергії в загальній структурі енергоспоживання в нашій державі повинна складати 11 %. Такі зобов'язання продиктовані положеннями Директиви 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, план заходів з імплементації якої був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України в 2014 році. Зазначеною Директивою встановлюються обов'язкові національні цілі у галузі відновлюваної енергетики для надання гарантій інвесторам та заохочення їх до розвитку новітніх технологій та інновацій у цій сфері.

Крім того, Україна, як сторона Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, забезпечує виконання зобов'язань за цими міжнародними угодами. Розвиток економіки України з урахуванням скорочення викидів парникових газів передбачає також Паризька угода, ратифікована Законом України від 14 липня 2016 року⁶².

З метою подальшого вдосконалення існуючих законодавчих механізмів запровадження нової моделі ринку електричної енергії та регулювання альтернативної енергетики були прийняті Закони України: «Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику” щодо гарантування зобов'язань держави щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії» від 03 червня 2011 року⁶³ та

⁶¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

⁶² Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14 липня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.

⁶³ Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо гарантування зобов'язань держави щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії: Закон

«Про засади функціонування ринку електричної енергії України» від 24 жовтня 2013 року⁶⁴. Проте з прийняттям Закону «Про ринок електричної енергії» зазначені законодавчі акти втратили чинність.

Для впровадження структурних перетворень та забезпечення сталого розвитку паливно-енергетичного комплексу Указом Президента України від 23 листопада 2011 року була утворена Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики⁶⁵. Зазначений державний колегіальний орган, здійснював державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання, що провадять діяльність, у тому числі, з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії з листопада 2011 року по серпень 2014 року. На підставі Указу Президента від 27 серпня 2014 року вказана Національна комісія була ліквідована, а натомість неї утворена Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Вельми значною подією було закріплення на законодавчому рівні її правового статусу шляхом прийняття Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22 вересня 2016 року⁶⁶.

На третьому етапі спостерігається тенденція переходу від галузевих програм до стратегічного програмування розвитку альтернативної енергетики. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р була схвалена Енергетична стратегія України на період до 2030 року⁶⁷. У ній зазначається, що розвиток відновлюваних джерел енергії країни у довгостроковій перспективі повинен відбуватися з урахуванням їх потенційних вигод на основі економічної конкуренції з традиційними джерелами. У стратегії наголошується на необхідності використання при освоєнні та розвитку

Україна від 3 червня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 4. Ст. 12 (втратив чинність).

⁶⁴ Про засади функціонування ринку електричної енергії України: Закон України від 24 жовтня 2013 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 781 (втратив чинність).

⁶⁵ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики: Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1059/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 94. Ст. 3413 (втратив чинність).

⁶⁶ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22 вересня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. Ст. 833.

⁶⁷ Енергетична стратегія України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0002120-13/ed20170818#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року) (втратила чинність).

відновлюваних джерел енергії механізмів підтримки та стимулювання («зелений» тариф), а також забезпечення на законодавчому рівні сприятливих умов для інвестування. Незважаючи на важливість зазначених положень, Енергетична стратегія України на період до 2030 року більше була схожа на оцінку ринку, ніж на чітку національну стратегію, в тому числі й щодо розвитку відновлюваних джерел енергії.

Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015⁶⁸, встановлено, що основними цілями державної політики у сфері енергонезалежності є, зокрема, реалізація проектів з використанням альтернативних джерел енергії.

Слід зауважити, що названі стратегії, які виступали правовою формою реалізації енергетичної політики у сфері використання альтернативних джерел енергії на третьому етапі, мали декларативний характер, передусім через їх недосконалість, адже вони не відображали реальну ситуацію розвитку відносин та засоби реалізації поставлених цілей.

Необхідність подальшого розвитку правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики, зокрема, запровадження конкурентних механізмів виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, удосконалення умов підтримки такого виробництва, а також підвищення інвестиційної привабливості будівництва об'єктів відновлюваної енергетики, зумовили виділення четвертого – *інноваційного етапу розвитку законодавства в цій сфері (2017–2022 роки)*

Передумовою новітніх структурних змін в електроенергетиці України та підґрунтям для модернізації сфери альтернативної енергетики в цей період стало прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року⁶⁹. Зокрема, ним була передбачена можливість укладання довгострокових договорів на закупівлю електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом до 2030 року, а також укладання договору купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, та за результатами аукціону набув право на підтримку.

⁶⁸ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.

⁶⁹ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.

Відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» у 2019 році розпочалась структурна трансформація ринку електричної енергії України згідно з принципами і засадами організації ринків електроенергії країн ЄС, адаптованих для Договірних Сторін Енергетичного Співтовариства. Особливого значення на цьому етапі набуло прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25 квітня 2019 року⁷⁰. Відповідно до його норм відбулася зміна протекційних умов функціонування альтернативної енергетики, а саме: передбачений перехід від системи підтримки за «зеленим» тарифом до конкурентної моделі стимулювання розвитку відновлювальної енергетики шляхом проведення аукціонів з розподілу підтримки («зелених» аукціонів). Процедура підготовки та проведення аукціону з розподілу квоти підтримки для стимулювання виробників електричної енергії з альтернативних джерел енергії визначає Порядок проведення аукціонів з розподілу квоти підтримки, затверджений постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 2 серпня 2022 року № 889⁷¹.

Подальший розвиток відновлюваної енергетики забезпечило прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 21 липня 2020 року⁷². З його прийняттям на законодавчому рівні були врегульовані нагальні проблеми функціонування «зеленої» електрогенерації, зменшення фінансового навантаження на кінцеву ціну електроенергії шляхом оптимізації рівня «зеленого» тарифу, досягнення балансу інтересів суспільства, споживачів і учасників ринку електричної енергії.

Значною подією для розвитку альтернативної енергетики, яка ознаменувала собою перехід на нову ідейну основу виробництва та використання енергії, стало прийняття 21 жовтня 2021 року Закону

⁷⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 23. Ст. 89.

⁷¹ Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1175 (в ред. постанови Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2022 р. № 889). *Офіційний вісник України*. 2022. № 66. Ст. 3967.

⁷² Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 63. Ст. 2027.

України «Про енергетичну ефективність»⁷³. Норми Закону спрямовані на регулювання відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності, та направлені на посилення енергетичної безпеки, скорочення енергетичної бідності, сталий економічний розвиток, збереження первинних енергетичних ресурсів та скорочення викидів парникових газів. Отже, наявною є поява тенденції переходу законодавства України з парадигми енергозбереження до новітньої парадигми енергоефективності.

Вельми важливим для розвитку біометанової промисловості в Україні стало ухвалення Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану» від 21 жовтня 2021 року⁷⁴, нормами якого встановлено законодавчі основи розвитку ринку біометану в Україні та його експорту завдяки використанню реєстру біометану.

До особливостей четвертого етапу належить зміна стратегічних орієнтирів розвитку альтернативної енергетики на основі прийняття ряду вагомих програмних документів. Зокрема, довгострокової Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р»⁷⁵. Водночас втратила чинність попередня Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Позитивною віхою новітньої стратегії було врахування перспективності зростання виробництва електроенергії на базі відновлюваних джерел енергії на основі твердої біомаси і біогазу, енергії сонця та вітру. До важливих програмних актів даного етапу також слід віднести Концепцію реалізації державної політики у сфері теплопостачання, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 569-р⁷⁶.

Всебічний розвиток відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності, синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс» (Green Deal) є одними з ключових орієнтирів в еконо-

⁷³ Про енергетичну ефективність: Закону України від 21 жовтня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 89. Ст. 5745.

⁷⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану: Закон України від 21 жовтня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 88. Ст. 5604.

⁷⁵ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність)

⁷⁶ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері теплопостачання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 569-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2127.

мічній політиці України та стратегічними цілями забезпечення енергетичної безпеки держави, відповідно до Національної економічної стратегії України на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179⁷⁷ та Стратегії енергетичної безпеки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 907-р⁷⁸.

Усвідомлюючи нагальну потребу запобігання зміні клімату 30 липня 2021 року Кабінет Міністрів України схвалив Оновлений національно визначений внесок України до Паризької Угоди⁷⁹, в якому визначена ціль до 2030 року скоротити викиди парникових газів до рівня 35 % порівняно з 1990 роком. Серед основних заходів досягнення такого показника в наступні десять років зазначено розвиток відновлюваних джерел енергії.

Наприкінці 2021 року Україна в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (рішенням Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства від 30.11.2021 року № 2021/14/МС-ЕпС) взяла на себе зобов'язання щодо імплементації четвертого енергетичного пакету «Чиста енергія для європейців» (охоплює законодавство ЄС у сфері енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, управління, дизайну ринку електроенергії, правил безпеки постачання електроенергії), який включає Директиву (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018 року «Про заохочення використання енергії з відновлюваних джерел» (Renewable Energy Directive – RED II).

З метою впровадження положень Директиви RED II Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України розроблено проект Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року⁸⁰, який визначить розвиток галузі на десятиріччя та увійде складовою частиною до Інтегрованого національного плану з питань енергетики та клімату.

⁷⁷ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

⁷⁸ Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. Ст. 4071.

⁷⁹ Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 липня 2021 року № 868-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 62. Ст. 3956.

⁸⁰ Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» від 20 січня 2022 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення: 01.07.2023 року)

Позитивним рішенням для подальшого розвитку сектору ВДЕ слід вважати прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку установок зберігання енергії» від 15 лютого 2022 року⁸¹. Його норми спрямовані на забезпечення використання систем накопичення енергії, збалансування роботи енергосистеми, підвищення стабільності електропостачання для споживачів. Законом передбачається створення нового учасника на ринку електричної енергії – оператора установки зберігання енергії. Врегулюється питання ліцензування діяльності зі зберігання енергії, можливість використання системи зберігання енергії споживачами, а також виробниками електричної енергії, зокрема, з відновлюваних джерел енергії.

З метою залучення фінансування в проекти у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, скорочення викидів забруднюючих речовин у довкілля, 23 лютого 2022 року Уряд України схвалив Концепцію запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні⁸².

Впровадження усіх вищеперерахованих рішень, спрямованих на значне покращення бізнес-клімату в секторі альтернативної енергетики і створення нових можливостей для нарощення потужності сектору, було призупинене 24 лютого 2022 року через повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Введення особливого правового режиму воєнного стану на усій території країни, безперечно, вплинуло і на законодавство у сфері альтернативної енергетики. Тому доречним є виділення п'ятого – *етапу розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії в умовах воєнного стану (з 2022 року і до теперішнього часу)*.

Перманентне ураження значної частини енергетичної інфраструктури держави у результаті воєнних дій позначилося на скороченні обсягів відновлюваної генерації, поглибленні фінансової кризи на ринку альтернативних джерел енергії, призупиненні будівництва вітростанцій, обмеженні розміру виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану.

До важливих політико-правових рішень, прийнятих під час війни та вагомих для розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні, слід

⁸¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку установок зберігання енергії: Закон України від 15 лютого 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1716.

⁸² Про схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 175-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1953.

віднести: синхронізацію енергосистем України та Молдови з енергосистемою континентальної Європи (ENTSO-E) (16 березня 2022 року); затвердження Європейською Комісією плану щодо прискореної відмови від російських енергоносіїв REPowerEU (18 травня 2022 року); надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС (23 червня 2022 року); підписання спільної декларації про асоціацію між Україною та Міжнародним енергетичним агентством (МЕА) (19 липня 2022 року); ратифікація Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімату (20 вересня 2022 року); приєднання Держенергоефективності України до Європейського альянсу із чистого водню (23 вересня 2022 року); презентація Національного плану відновлення України, підготовленого урядом України та представленого на Конференції з відновлення України (Лугано, Швейцарія, 4–5 липня 2022 року) тощо⁸³.

Надзвичайно важливими подіями стали укладення Меморандуму про взаєморозуміння щодо започаткування партнерства у сфері енергетичного переходу та відновлюваних джерел енергії між Міністерством енергетики України та Федеральним міністерством клімату, довкілля, енергетики, мобільності, інновацій та технологій Австрійської Республіки (01 лютого 2023 року) та підписання Меморандуму між Урядом України та Єврокомісією щодо стратегічного партнерства у сферах біометану, водню та інших синтетичних газів (03 лютого 2023 року)⁸⁴. Вважаємо, що узгоджена та скоординована робота з ЄС є рушійною силою для проведення ефективних реформ у галузі енергетики та на шляху до повної інтеграції енергетичних ринків України до ринків ЄС.

У зв'язку з необхідністю подальшого розвитку правового регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану, зокрема, продажу альтернативної енергії на вільних ринках, вирішення ситуації з високими рахунками за небаланси виробників енергії з альтернативних джерел, ухвалення ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі зберігання енергії, розвитку ринку біометану, вдосконалення порядку проведення аукціонів з альтернативної енергетики, був ухвалений ряд нормативно-правових актів⁸⁵.

⁸³ Україна та Європейський зелений курс. Річний моніторинговий звіт. 2022 рік. URL: <https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸⁴ Україна та Європейський зелений курс. Квартальний огляд № 5 (січень-березень 2023 року). URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2023/04/2023_q5_egdmonitor_ua.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸⁵ Платонова Є. О. Тенденції правового регулювання альтернативної енергетики України в умовах війни. *Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф.* (Одеса, 15 лис-

Зокрема, 29 липня 2022 року були прийняті закони України: «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування»⁸⁶ та «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення»⁸⁷.

Значним кроком для розвитку ринку біометану стало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Про затвердження функціонування реєстру біометану» від 22 липня 2022 року № 823⁸⁸. З метою ухвалення ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі зберігання енергії та для вирішення ситуації з високими рахунками за небаланси виробників енергії з альтернативних джерел було прийнято ряд постанов НКРЕКП: «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі зберігання енергії»⁸⁹ та «Про затвердження змін до Порядку купівлі гарантованим покупцем електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії»⁹⁰. Разом з цим, в юридичній літературі звертається увага, що гостра суспільна проблема енергетичної безпеки не була вирішена системно, адже енергетичне законодавство за період воєнного часу змінювалося лише точково⁹¹.

Доволі проблемним питанням воєнного періоду слід вважати те, що погашення заборгованості перед виробниками з альтернативних

топ. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 873–876.

⁸⁶ Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України від 29 липня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4070.

⁸⁷ Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення: Закон України від 29 липня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4071.

⁸⁸ Про затвердження функціонування реєстру біометану: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 року № 823. *Офіційний вісник України*. 2022. № 61. Ст. 3652.

⁸⁹ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі зберігання енергії: постанова НКРЕКП від 22 липня 2022 року № 798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/b209> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁰ Про затвердження змін до Порядку купівлі гарантованим покупцем електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії: постанова НКРЕКП від 26 липня 2022 року № 821. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/b209> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹¹ Григор'єва Х. А. Енергетичне законодавство України: перспективи реформування в умовах війни та післявоєнного відновлення. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 грудня 2022 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 44–47.

джерел енергії було тимчасово відкладене, а відсоток виплат за поставлену електроенергію у 2022 році був обмежений на термін дії військового стану⁹². Зазначені тенденції свідчать про неефективність та непослідовність енергетичної політики держави щодо порядку розрахунків та розміру виплат за «зеленим» тарифом у умовах війни.

Серед програмних документів, схвалених урядом країни в жовтні-грудні 2022 року і спрямованих на сприяння розвитку альтернативної енергетики, були: Концепція впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року⁹³ та Водна стратегія України на період до 2050 року⁹⁴.

Вельми значною подією стало схвалення 21 квітня 2023 року Урядом країни Енергетичної стратегії України на період до 2050 року⁹⁵, яка відображає цілі Європейського зеленого курсу (Green Deal) та базується на принципах комплексного підходу до формування і реалізації політики у сфері енергетики, створення умов для сталого розвитку економіки України. Відповідні цілі досягатимуться шляхом розвитку відновлюваних джерел енергії, сучасної та безпечної атомної генерації, модернізації та автоматизації систем передачі та розподілу. Стратегія передбачає досягнення Україною вуглецевої нейтральності енергетичного сектору до 2050 року. Водночас втратила чинність попередня Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність».

Крім того, Україна та ЄС почали обговорення Національного енергетичного і кліматичного плану (NECP), який необхідно буде реалізувати для інтеграції нашої країни до ЄС. Міністерство енергетики України із залученням міжнародних експертів підготувало проект Національного енергетично-кліматичного плану України до 2030 року. Зараз доопрацьовується План дій післявоєнної відбудови та розвитку України на виконання Енергетичної стратегії до 2050 року. Вважаємо,

⁹² Про розрахунки з виробниками за «зеленим» тарифом: наказ Міністерства енергетики України від 15 червня 2022 року № 206. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3021.

⁹³ Про схвалення Концепції впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 року № 908-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 84. Ст. 5201.

⁹⁴ Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 99. Ст. 6244.

⁹⁵ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575.

що Національний енергетичний і кліматичний план України має стати частиною повоєнного відновлення країни⁹⁶.

03 травня 2023 року Президент України підписав Закон, який передбачає зміни до Бюджетного кодексу України та запровадження Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації⁹⁷. У зв'язку з розумінням необхідності реформування енергетичного законодавства, підвищення його протекційності та забезпечення стабільної роботи вітчизняної енергосистеми в умовах війни та післявоєнного відновлення, Верховна Рада України 30 червня 2023 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України».

У сучасних умовах законодавство у сфері альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі подальшого реформування. Можна констатувати, що наразі Україна знаходиться у точці біфуркації, а шлях подальшого розвитку енергетичного законодавства має обиратися, зважаючи на важливість забезпечення сталого розвитку виробництва енергії з альтернативних джерел як ключового інструменту гарантування енергетичної незалежності держави з урахуванням усіх викликів воєнного та післявоєнного часу, міжнародних зобов'язань та екологічних перетворень у світі.

1.3. Сучасний стан законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні

На основі проведеної у попередньому підрозділі періодизації розвитку вітчизняного законодавства у сфері альтернативної енергетики можна простежити яскраво виражену тенденцію до пришвидшення та поглиблення нормотворчості. Це безпосередньо впливає на стан як загального енергетичного законодавства, так і окремих складових останнього (на кшталт правового забезпечення альтернативної енергетики).

Характерними ознаками сучасного законодавчого забезпечення функціонування альтернативної енергетики в Україні можна виділити наступні:

⁹⁶ Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення 01.07.2023 року).

⁹⁷ Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/timeline?&type=posts&from=03.05.2023&till=03.05.2023> (дата звернення 01.07.2023 року).

1) *реформування енергетичного законодавства*. Цей процес започаткований прийняттям нового Закону України «Про ринок електричної енергії»⁹⁸, який безпосередньо пов'язаний із розвитком альтернативної енергетики в державі. Уже на інтеграційному етапі розвитку законодавства (2011–2017 роки) стала очевидною критична невідповідність попереднього законодавства, яке консервувало традиційну модель енергетичного ринку, потребам альтернативної енергетики. З одного боку, саме стрімкий розвиток «зеленої» генерації послужив одним із головних факторів, які стали каталізаторами перебудови старої енергетичної системи, централізована та монополізована модель якої не відповідала сучасним вимогам та не здатна була задовольнити потреби альтернативної енергетики. З другого боку, зміна моделі енергетичного ринку стимулювала ще більш бурхливий розвиток альтернативної енергетики в Україні.

Реформування підпорядковане здебільшого євроінтеграційним завданням. При цьому зобов'язання щодо імплементації в національне законодавство основних актів енергетичного законодавства ЄС має фрагментарний та певною мірою формалістський характер. У процесі імплементації директив найважливішим є досягнення поставленої мети, а не способи чи механізми, за допомогою яких держави-члени досягають її. Здебільшого мета має більш стратегічний, аніж суто процедурний характер, хоча й стосується чітко визначеної сфери регулювання суспільних відносин⁹⁹;

2) *поєднання як економічних, так і екологічних аспектів*. Економічне зростання значною мірою залежить від рівня розвитку енергетики країни, яка являє собою основу для функціонування всіх секторів економіки. Одним із найбільш дієвих шляхів є розвиток альтернативних видів енергії, що дасть змогу забезпечити енергетичну незалежність від зовнішніх економічних та політичних чинників. У свою чергу, альтернативна енергетика є саме тим видом енергетики, яка характеризується невичерпністю, автономністю, економічністю та безпечністю для навколишнього середовища;

3) *нормативно-правові акти мають імперативно-диспозитивний характер*. Імперативний характер має прояв, насамперед, у чіткому встановленні компетенції та обов'язків суб'єктів правових приписів, як

⁹⁸ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 27–28. Ст. 312.

⁹⁹ Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Public Administration and Local Government*. 2020. № 1 (44). С. 31–43.

органів державної влади, так і юридичних осіб. Попри значимість державного регулювання у сфері альтернативної енергетики важливого значення набуває договірне регулювання, як самостійний правовий спосіб організації конкретних індивідуальних зв'язків господарюючих суб'єктів, який існує поряд з їхньою нормативно-правовою регламентацією, що і обґрунтовує їх диспозитивний характер;

4) *відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики*. Це є вкрай негативним фактором, оскільки відсутність продуманої та науково обґрунтованої системи законодавства понижує ефективність та якість правового регулювання відповідних суспільних відносин. Крім того, більшість нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики постійно змінюється та носить суто декларативний характер, а в окремих випадках навіть погіршує стан виробників альтернативної енергії. Слід відмітити, що нормотворцем упускається досить зручний момент для систематизаційних дій, оскільки саме під час тектонічних змін, які переживало сучасне енергетичне законодавство, систематизація відбулася би в найбільш легкий та відносно безболісний спосіб. При цьому систематизація законодавства у сфері альтернативної енергетики має відбуватися з урахуванням системи загального енергетичного законодавства. Окрім того, відсутність скоординованого, теоретично обґрунтованого і цілісного підходу до процесу вдосконалення законодавства не дає змогу налагодити упорядковану, послідовну і виважену державну політику;

5) *значний ступінь динамічності законодавства*. Протягом 2017–2023 років як загальне енергетичне законодавство, так і спеціальне законодавство у сфері альтернативної енергетики знаходиться у стані перманентних змін. До основних енергетичних законів у середньому щопівроку вносяться зміни, які модифікують регуляторне середовище. Особливо активно змінюється підзаконне нормативно-правове регулювання. Усі ці прояви є досить типовим наслідком енергетичної реформи, що тягне за собою триваючу турбулентність регуляторного середовища. Однак при цьому характерною рисою такої динамічності законодавства слід вказати той факт, що відповідні зміни нормотворець вносить не в результаті стратегічного передбачення, а здійснюючи поспішну та, як правило, запізнілу реакцію на події та зміни у суспільних відносинах, які вже відбулися;

6) *зниження протекційності законодавства*, яке мало дві основні хвилі, пов'язані із державно-фінансовим колапсом та воєнним станом.

Перша хвиля сталася протягом 2020 року, коли законодавство у сфері альтернативної енергетики пережило значний спад своєї протекційності. По-перше, було різко змінено законодавчі засади встановлення «зеленого» тарифу, що стало результатом неспроможності держави в особі Гарантованого покупця вчасно та повною мірою розраховуватися із виробниками енергії з альтернативних джерел. Основна проблема цього кроку полягає у тому, що правила щодо «зелених» тарифів були змінені не лише перспективно, але й ретроспективно – тобто «зелені» тарифи були зменшені й для тих виробників, які вже функціонують на ринку. По-друге, значним ударом по протекційності законодавства у сфері альтернативної енергетики стало конституційне подання № 3/332(20) від 17 липня 2020 року, відповідно до якого група народних депутатів просить визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положень абзаців першого – четвертого частини другої, частини третьої, частин шостої – дев'ятої, частин дванадцятої– двадцять другої, частини двадцять шостої, частин двадцять восьмої – тридцять третьої статті 9-1, положень статті 9-2 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV, положень частин другої, четвертої, пункту 3 частини дев'ятої статті 65 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII¹⁰⁰. У даному поданні зазначається, що положення абзаців першого – четвертого частини другої, частини третьої, частин шостої – дев'ятої, частин двадцятої – двадцять другої, частини двадцять шостої, частин двадцять восьмої – тридцять третьої статті 9-1 та положення статті 9-2 Закону № 555-IV не відповідають змісту частини 3 статті 42 Конституції України щодо обов'язку держави забезпечити конкуренцію у підприємницькій діяльності. Встановлюються неоднакові умови для всіх суб'єктів, які виробляють електроенергію в Україні, зокрема, для тих, що виробляють електроенергію з альтернативних джерел, запровадженням «зеленого» тарифу встановлено переваги, яких не мають виробники інших видів електроенергії. Крім того, положення

¹⁰⁰ Конституційне подання про визнання такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положень абзаців першого – четвертого частини другої, частини третьої, частин шостої дев'ятої, частин двадцятої – двадцять другої, частини двадцять шостої, частин двадцять восьмої – тридцять третьої статті 9-1, положень статті 9-2 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV та положень частин другої, четвертої, пункту 3 частини дев'ятої статті 65 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_332_2020.pdf (дата звернення 01.07.2023 року).

частини другої – тридцять третьої статті 9-1 встановлюють також нерівні умови отримання «зеленого» тарифу і серед самих суб'єктів, які виробляють електроенергію з альтернативних джерел (залежно від виду об'єкта електроенергетики, дати введення його в експлуатацію тощо встановлюють різні розміри та строки відшкодування за «зеленим» тарифом).

Хоча рішення з цього питання ще не прийняте, станом на червень 2023 року ухвалою колегії суддів КСУ відкрито конституційне провадження у справі, справа розглядається Великою палатою Суду з 17 грудня 2020 року¹⁰¹, сам факт існування цього подання підриває політику протекційності у сфері альтернативної енергетики. Визнання неконституційними відповідних положень законодавства у сфері альтернативної енергетики потягне за собою цілу низку негативних наслідків для України (ще більше іміджевих втрат, зниження інвестиційної привабливості, значну кількість позовів до міжнародних комерційних арбітражів, спад розвитку галузі, втрата надбань, здобутих у результаті енергетичної реформи, зупинення енергетичного переходу та реалізації цілей сталого розвитку тощо).

«Воєнна хвиля» зниження протекційності пов'язана зі згортанням фінансування механізмів підтримки альтернативної енергетики, зокрема, виплатами за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану.

7) *«програмність» законодавства у сфері альтернативної енергетики.* Сьогодні наша країна стоїть на шляху вибору подальшого вектору розвитку національної енергетичної системи. За останні роки прийшло усвідомлення вагомого значення альтернативних джерел енергії для нашого життя та функціонування держави. Це особливо добре ілюструється статистичними даними щодо обсягів руйнації внаслідок воєнних дій: загалом зруйновано або знаходяться на окупованих територіях близько 30 % сонячної генерації та понад 90 % вітрогенерації¹⁰². Звичайно, ці втрати зумовлюють вимушений регрес у розвитку енергетичної системи України, особливо у напрямі досягнення сталості. Наразі існують спроби компенсувати ці втрати певною мірою за рахунок інтенсивності нормотворчості. Це породжує стан посиленої «програмності» законодавства.

¹⁰¹ Конституційні подання. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-podannya> (дата звернення 01.07.2023 року).

¹⁰² Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Енергетична безпека». 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf> (дата звернення 01.07.2023 року).

Підтвердженням цієї риси сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики свідчить аналіз характеру нормотворчості останніх двох років. Зокрема Національна економічна стратегія України на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179, визначає одним з ключових орієнтирів в економічній політиці України декарбонізацію економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»)¹⁰³. Стратегією енергетичної безпеки України, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 № 907-р¹⁰⁴, визначені стратегічні цілі забезпечення енергетичної безпеки держави та завдання з їх досягнення: стимулювання імпортозаміщення, зокрема шляхом розвитку біоенергетики, вітроенергетики, обґрунтованого нарощування видобутку енергетичних ресурсів; реалізація комплексу заходів з розширення використання локальних альтернативних видів палива; розроблення комплексу заходів з інтеграції споживачів, що використовують відновлювані джерела енергії для власного споживання, у роботу Об'єднаної енергетичної системи України; здійснення обґрунтованого підвищення частки відновлюваних джерел енергії з урахуванням вимог забезпечення операційної безпеки систем енергозабезпечення та впливу на цінові параметри енергетичного ринку тощо.

На офіційному сайті Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України розміщений проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року»¹⁰⁵, в якому визначаються індикативні цілі розвитку відновлюваної енергетики та заходи правового й організаційного характеру, реалізація яких створить підґрунтя для досягнення зазначених цілей. Інший приклад: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року»¹⁰⁶

¹⁰³ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

¹⁰⁴ Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 р. № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. Ст. 4071.

¹⁰⁵ Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року». URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii>. (дата звернення 01.07.2023 року)

¹⁰⁶ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575.

передбачається втрата чинності розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» та необхідність Міністерству енергетики разом з іншими центральними органами виконавчої влади забезпечити у тримісячний строк розроблення плану заходів з реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2050 року.

Головною ознакою цих нормативно-правових актів програмного характеру є прагнення до реформування енергетичного сектору, подальшого розвитку використання альтернативних джерел енергії та адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Ключовим елементом успішної євроінтеграції є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою або приведення у відповідність законодавства України до стандартів права ЄС. Це можливо шляхом вдосконалення існуючого законодавства, розробки проєктів і прийняття нормативно-правових актів та виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Проте тільки наявністю великої кількості актів програмного характеру цього не досягти, адже: а) це може привести до колізії між ними; б) створюється враження декларативності законодавства; в) ускладнюється порядок їх реалізації; г) на їх виконання потрібна велика кількість нормативно-правових актів регулятивного характеру;

8) *неврегульованість використання окремих видів альтернативних джерел енергії*. Основними альтернативними джерелами енергії в Україні є вітрова енергія, енергія сонця та енергія води. Проте залишаються інші види альтернативних джерел енергії, які дуже широко використовуються в світі, проте ще не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України. Зокрема, мова йде про такі види енергії як аеротермальна, геотермальна, гідротермальна. Правове регулювання даних видів енергії фрагментарно міститься в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року¹⁰⁷, де надається їх визначення та деякі положення про особливості їх регулювання, проте цього не достатньо для належного впровадження даних видів енергії до енергетичного сектору нашої країни.

¹⁰⁷ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

1.4. Характерні тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики

Ощадливе ставлення до енергоресурсів та удосконалення можливостей використання альтернативних джерел енергії представляють собою найактуальнішу та найперспективнішу світову тенденцію сучасності. Енергетична безпека країни сьогодні є однією з основних складових національної безпеки, а енергетична галузь України – економічна запорука державного суверенітету та незалежності, елемент належного врядування, надійний базис сталого розвитку конкурентної економіки та невід’ємна частина європейського енергетичного простору. Остаточне розуміння необхідності переходу на відновлювані джерела енергії стало новим гаслом останніх років. Якщо ще в 90-х роках минулого століття це здавалося віддаленим майбутнім, то на початку 2000-х у міжнародних політичних і бізнесових колах з’явилося розуміння перспективи цього тренду на найближчі десятиліття. Сьогодні – це реальність для багатьох країн Європи, до якої намагається, подекуди досить успішно, долучитися Україна.

З 24 лютого 2022 року після початку повномасштабної війни РФ проти України національна енергосистема витримала чи не найсерйозніше випробовування: від’єднання від енергосистеми агресора та забезпечення стабільної роботи в умовах бойових дій. Енергетична інфраструктура країни значно постраждала через воєнні дії – йдеться, зокрема, й про об’єкти відновлюваної енергетики. Якщо до початку війни енергетична система України тяжіла до показників «зеленої» – були дуже амбітні плани щодо поступового заміщення певної частини вугільної і навіть газової генерації відновлюваними джерелами, то сьогодні першочерговим завданням виступає забезпечення енергетичної безпеки країни. Воєнний стан вніс свої корективи в регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері, проте не зруйнував бажання зробити українську енергетику менш залежною від викопних видів палива і більш сталою. Навіть сьогодні в умовах війни «зелена» генерація продовжує розвиток, але трохи уповільнивши свої темпи.

З огляду на викладене вбачається, що запровадження та широке використання альтернативної енергетики в Україні як гарантії забезпечення національної безпеки країни та її сталого екологічного розвитку напряду залежить від стану відповідної галузі законодавства, її модернізації та інтеграції української інфраструктури і регуляторно-законодавчої бази з країнами ЄС.

Нижче ми проаналізуємо основні тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні.

1. *Поглиблення невідповідності між європейським енергетичним законодавством та вітчизняним законодавством у сфері альтернативної енергетики*, що проявляється, зокрема, у такому:

а) у той час як ЄС прийняв Четвертий енергопакет («Чиста енергія для усіх європейців»), метою якого є «кліматично нейтральна Європа до 2050 року», тобто оголошено рішучий курс на масштабний перехід до альтернативної енергетики – Україна на рівні стратегічних документів останні п'ять років займається впровадженням лише Третього енергопакету. Однак, варто зауважити, що при імплементації останнього було досягнуто значного прогресу, зокрема, в частині відокремлення діяльності з передачі електроенергії, розподілу та генерації, спрощення та забезпечення вільного доступу до електричних мереж споживачів та виробників, впровадження ринкових механізмів формування ціни на електроенергію. Розвиваючи в країні основні принципи європейського Green Deal щодо декарбонізації економіки та кліматичної нейтральності Європи, переводячи частину виробничих потужностей на екологічно чисту енергію, змінюючи законодавство щодо підтримки екологічного сталого розвитку, Україна активно просувала напрямок альтернативної енергетики. Проте цей процес було уповільнено повномасштабною війною на території країни, в результаті чого більшість функціонуючих об'єктів ВДЕ залишились на тимчасово окупованих територіях, перебувають в зоні активних бойових дій або були знищені, були виведені з ладу або пошкоджені, опинилися в зоні надзвичайної екологічної катастрофи у зв'язку зі знищенням Каховської ГЕС тощо;

б) недостатня увага до реалізації цілей сталого розвитку в енергетичній сфері. Слід особливо підкреслити, що у найважливішому стратегічному документі сучасності – Резолюції, прийнятій Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року, «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030 року», особливе місце займає енергетична проблема. Їй присвячена Ціль 7 «Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, стійких і сучасних джерел енергії» (ЦСР 7). Активний перехід розвинених країн світу до максимально можливого використання альтернативної енергетики відповідає ЦСР 7. Проте Україна, задекларувавши прагнення збільшувати частку альтернативної енергетики в своєму енергобалансі, де-факто виявилася не готова до її зростання. Це спричинило

необхідність прийняття поспішних законодавчих заходів, спрямованих на зниження протекціоністського навантаження на бюджет. Негативні наслідки таких дій ще дадуть про себе знати, адже різкі зміни регуляторного середовища вкрай негативно відбиваються на інвестиційному кліматі (а ЦСР 7 передбачає в тому числі заохочення інвестицій в альтернативну енергетику). Триваючий воєнний стан у країні також жодним чином не змінює вказану ситуацію на краще.

2. *Активізація підзаконного регулювання галузі*, що дістає прояв у прийнятті численних підзаконних нормативно-правових актів з метою конкретизації законодавчих положень та встановлення механізму впровадження останніх. При цьому підзаконні акти енергетичного законодавства мають як програмний, так і регуляторний характер.

Передусім, важливою особливістю сучасної нормотворчості у сфері альтернативної енергетики є суттєве посилення програмної складової. Пошук та впровадження інноваційних розробок у галузі видобутку, переробки викопних видів палива, виробництво енергії з альтернативних джерел, трансформація, постачання і споживання енергії, що зумовлює потребу у формуванні нової енергетичної політики держави – цим питанням присвячено значну частину актів підзаконного характеру. Основне місце серед них займала «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року¹⁰⁸. Вона закріплювала стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року та містила перелік заходів, що мали бути здійснені на шляху реформування сектору і здобуття енергетичної незалежності країни. Багато з тих завдань, що були передбачені Стратегією, успішно виконані, хоча і не завжди вчасно. Однак триваюча війна зробила неможливою подальшу ефективну реалізацію вказаного акту, а подекуди й відкинула енергетичну галузь на десятки років назад. Отже, виникла потреба розробки нового документа, який би вміщував у собі комплекс правових норм, що дозволять подолати існуючі сьогодні проблеми в досліджуваному секторі, а також паралельно здійснювати його відродження та продовжувати трансформацію і розбудову відновлюваної генерації.

¹⁰⁸ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втрапило чинність).

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року»¹⁰⁹ було доручено Міністерству енергетики разом з іншими центральними органами виконавчої влади забезпечити у тримісячний строк розроблення плану заходів із реалізації цієї Стратегії. На підставі вказаного нормативно-правового акту також втратила чинність «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» від 2017 року. Парадоксальним є той факт, що при наявності вимоги щодо затвердження нової Енергетичної стратегії, остання так і не була остаточно затверджена, а отже на сьогодні відсутній комплексний документ, що визначає основні етапи на шляху до вуглецевої нейтральності та завдання, що мають бути виконані на кожному з них.

Відомо, що проєкт Енергетичної стратегії було підготовлено спільно з енергокомпаніями, що виступають представниками бізнесу в зазначеній галузі, за підтримки уряду Великої Британії із залученням KPMG. Під час підготовки документа відбувалися консультації з Міжнародним енергетичним агентством, Міністерством енергетики США, Німецьким енергетичним агентством, Берлінською школою економіки та Данським енергетичним агентством, що мало на меті не лише запозичення міжнародного досвіду, а й інтеграцію України в триваючий «Зелений курс» (Green Deal) попри війну.

Ключова ідея документу, що розглядався Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства енергетики, полягає в тому, що Україна має перетворитися на енергетичний хаб Європи. Серед основних напрямів Стратегії: підвищення стійкості енергосистеми, поглиблення її інтеграції в загальноєвропейську, децентралізація генерації, зниження викидів парникових газів, а також розвиток новітніх технологій, зокрема, виробництво та використання водню, спорудження малих модульних ядерних реакторів та установок зберігання енергії¹¹⁰.

Ще одним прикладом підзаконного регулювання енергетичної галузі виступає Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів

¹⁰⁹ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575

¹¹⁰ Україна – енергетичний хаб Європи. Уряд схвалив Енергетичну стратегію до 2050 року. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/ukrayina-enerhetychnyy-khab-yevropy-uryad-skhvalyv-enerhetychnu-stratehiyu-do-2050-roku> (дата звернення: 01.07.2023 року)

України від 29 грудня 2021 року¹¹¹. Встановлюється, що Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року спрямований на досягнення національної мети з енергоефективності – декарбонізацію та досягнення кліматичної нейтральності. Для реалізації вказаного Плану було визначено План заходів з реалізації у 2021–2023 роках Національного плану дій з енергоефективності на період до 2030 року. Прогресивною тенденцією останнього виступає обов’язок здійснювати перегляд Національного плану кожні три роки та за результатами подавати Кабінетові Міністрів України проекти актів щодо внесення змін до зазначеного документу в разі необхідності.

На відміну від програмних регуляторні підзаконні нормативно-правові акти здебільшого мають процедурний характер, встановлюють детальні правила провадження тієї чи іншої діяльності у сфері використання альтернативних джерел енергії. При цьому активізація регуляторної підзаконної нормотворчості відтіняє характерну рису законодавства у сфері альтернативної енергетики, а саме: більшість ключових законів замість того, щоб містити спеціальні норми щодо створення та використання окремих об’єктів альтернативної енергетики, носять комплексний та загальний характер, визначаючи основні положення, принципи, напрями та завдання розвитку галузі. Це зумовлює об’єктивну потребу в активізації підзаконного регулювання, яка наразі спостерігається та є закономірною.

3. *Пріоритетність ринкових важелів при здійсненні енергетичного переходу.* На виконання принципів, що містяться в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» щодо особливостей виробництва енергії з відновлюваних джерел, були внесені відповідні зміни до Закону України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року. Згодом останній втратив чинність внаслідок прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року¹¹², що регулює відносини, пов’язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитком ринкових відносин, мінімізацією витрат на постачання

¹¹¹ Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 8. Ст. 439.

¹¹² Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312.

електричної енергії та мінімізацією негативного впливу на навколишнє природне середовище. Саме сприяння розвитку альтернативної енергетики визначається останнім у якості провідного принципу функціонування ринку електричної енергії та основного завдання державної політики в електроенергетиці.

4. *Неухильне зниження протекційності законодавства.* У цілому ця тенденція спостерігається останніми роками і в деяких інших країнах світу, однак це відбувається здебільшого зовсім у іншому контексті. В Україні скасування пільг та преференцій – тобто загальне зменшення державної підтримки альтернативної енергетики – відбувається не в результаті всебічно обґрунтованих економічних розрахунків, що доводять досягнення галуззю необхідного ступеня конкурентоспроможності, а внаслідок кризових бюджетних явищ. Так, наприклад, у 2013 році було запроваджено норму, за якою 50 % обладнання, необхідного для будівництва електростанцій, має бути вироблено в Україні. Таке рішення перекрило потік іноземних інвестицій в енергетичний сектор на кілька років. І лише в 2017 році завдяки Закону України «Про ринок електричної енергії» норму про місцеве обладнання скасували, замінивши на заохочення використовувати таке обладнання. Відповідно до Перехідних положень останнього, якими були внесені зміни до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», встановлюється надбавка до «зеленого» тарифу за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва. Ці зміни зрушили ринок з мертвої точки, з'явився новий приплив іноземних інвестицій, і, відповідно, почався новий етап розвитку.

5. *Критична відсутність законодавчого передбачення.* Одним з основних заходів стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії виступає «зелений» тариф. Саме цей правовий механізм став основним двигуном розвитку вітчизняної альтернативної енергетики.

Парадоксальним є той факт, що за порівняно короткий період Україна виявилася лідером галузі виробництва енергії з відновлюваних джерел на пострадянському просторі, розвиваючи галузь майже з нуля. Існування досить сприятливих правових вимог обумовили інвестиційний «бум» у сфері альтернативної енергетики протягом останніх передвоєнних років. За короткий проміжок часу кількість запланованих, збудованих та зданих в експлуатацію об'єктів альтернативної енергетики значно зросла. Однак держава виявилася не готовою до такого потужного розвитку. Протекційне законодавство, яке було

спроєктоване у зовсім інших умовах, було покликане активно стимулювати обмежену кількість проектів, забезпечуючи їм високий «зелений» тариф та гарантуючи викуп такої енергії.

Натомість, брак коштів у Державному бюджеті України призвели до того, що на ринку виробництва енергії з відновлюваних джерел знову склалася небезпечна, з точки зору подальшого швидкого розвитку галузі, ситуація. Так, 10 червня 2020 року Кабінет Міністрів України підписав меморандум з виробниками альтернативної електроенергії, які погодилися зменшити тарифи. Ця угода передбачає, що українська влада бере зобов'язання визначити та затвердити річні квоти підтримки «зеленої» енергетики та забезпечує проведення аукціонів з розподілу таких квот. Виробники енергії ж погодилися скорегувати строки введення в експлуатацію нових об'єктів за «зеленим» тарифом. З 1 серпня 2020 року нові сонячні електростанції потужністю понад 1 МВт могли бути введені в експлуатацію з отриманням державної підтримки тільки шляхом участі в аукціонах.

21 липня 2020 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії»¹¹³. Він закріпив ключові положення урядового меморандуму з виробниками «зеленої» енергетики і дозволив зменшити енерготарифи для сонячних електростанцій на 15 %, а для вітрових електростанцій – на 7,5 %, що дало можливість державі та всім українцям заощаджувати майже 7 млрд грн щорічно. Така ситуація призвела до того, що частина компаній, які вклали гроші в проекти відновлюваної енергетики в Україні, заявили про намір ініціювати арбітражний розгляд через рішення українського уряду знизити «зелені» тарифи, аргументуючи це тим, що останні не мали переглядатися до 2030 року. Однак український уряд розглядає зниження «зелених» тарифів як один із способів вирішення проблеми заборгованості перед компаніями, які виробляють енергетику з відновлювальних джерел, натомість забуваючи про інший бік питання – інтереси інвесторів, чий бізнес-плани були розраховані відповідно до прописаних в українському законодавстві умов.

6 серпня 2020 року відбувся круглий стіл на тему: «Альтернативна енергетика в Україні: можливості для інвесторів та виробників», де

¹¹³ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 50. Ст. 456.

представник Литви зауважив, що його країна також активно розвиває відновлювальні джерела енергії і 13 років тому теж встановила високі тарифи на «зелену» енергію, а потім була змушена їх знизити. Але водночас зниження не зачіпало вже діючі сонячні і вітрові електростанції, а стосувалося нових електростанцій, які ще будувалися¹¹⁴.

Позитивні зрушення в правовому регулюванні вказаного питання відбулися після прийняття 29 липня 2022 року Закону України «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування», яким було надано можливість виробникам електроенергії з відновлюваних джерел добровільно виходити з балансуєної групи Гарантованого покупця і продавати електроенергію самостійно на різних сегментах ринку, що стало для них своєрідною фінансовою гарантією.

Наведене свідчить, що національне енергетичне законодавство, незважаючи на тяжіння до ринкових показників, залишається відносно статичним та не може швидко підлаштовуватися до об'єктивних змін, що відбуваються в цій сфері. Така ситуація є проявом гострого браку стратегічного мислення та низької обґрунтованості нормотворчих дій. Цілком закономірно такий шлях призвів до катастрофічної невідповідності між трьома ключовими факторами: чинним законодавством з його суперпротекційними умовами, стрімко зростаючою кількістю об'єктів альтернативної енергетики та фактичними можливостями бюджету. Відповідальні органи не відслідкували стрімкий підйом альтернативної енергетики, не зробили необхідних стратегічних розрахунків та упустили можливість вчасно та відносно безболісно (та без іміджевих втрат) корегувати законодавче поле з тим, щоб воно адекватно відповідало бюджетним можливостям, інтересам інвесторів та споживачів.

Важливо те, що жодних дій для усунення цієї негативної тенденції відсутності законодавчого передбачення не зроблено. На нашу думку, слід відштовхуватися від кількох важливих методологічних положень. По-перше, це *сприйняття невідворотності енергетичного переходу*. Цей потужний рух людської цивілізації до зміни парадигми енергетичних відносин є вже чітко усталеним трендом, а не певними ситуативними рішеннями. Саме тому Україні – її офіційній владі та суспільству

¹¹⁴ Альтернативна енергетика в Україні: можливості для інвесторів та виробників. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3073727-alternativna-energetika-v-ukraini-mozlivosti-dla-investoriv-ta-virobnikiv.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).

– важливо усвідомити якомога скоріше, що енергетичне майбутнє планети та держави буде відмінним від того, до якого ми звикли, і що головне – до цього слід готуватися вже зараз. По-друге, *тимчасовість статусу дотованої галузі*. Унаслідок активного технологічного розвитку альтернативна енергія поступово і невідворотно дешевшатиме, тоді як традиційна – навпаки, швидше за все, неухильно зростатиме в ціні. Ця тенденція має бути у полі зору нормотворця з тим, щоб він вчасно пристосовував законодавство до зміни об’єктивних умов та забезпечення адекватності нормативного поля реальним суспільним відносинам. По-третє, із розвитком альтернативної енергетики докорінно змінюватиметься і структура енергетичного ринку, і його модель. Спочатку відбуватиметься децентралізаційний рух – його початок уже покладено, і ми наразі знаходимося на старті руйнації традиційної централізованої системи енергопостачання. Відповідно до чинного законодавства змінена сама модель енергоринку: від централізованої системи – до системи з багатьма учасниками. Ця тенденція посилюватиметься із розвитком альтернативної енергетики, оскільки поява нових об’єктів забезпечуватиме подальше збільшення чисельності гравців енергетичного ринку та їх конкуренцію. Після фази активної децентралізації, на нашу думку, розпочнеться хвиля кооперації. На цьому етапі виробники альтернативної енергії почнуть активно об’єднуватися та акумулювати згенеровану енергію у спеціальних суб’єктах – агрегаторів – з метою консолідованого виходу на енергетичний ринок та розширення власних можливостей на ньому. По-четверте, *розвиток альтернативної енергетики тісно пов’язаний із місцевим розвитком*. Тобто рівень енергетичного забезпечення регіону буде корелювати із його економічним, демографічним, екологічним та іншим станом. У цьому аспекті надзвичайно важливо усвідомити роль місцевих жителів у розвитку альтернативної енергетики на їх території. На наш погляд, існує три можливі моделі поведінки населення у відносинах розвитку альтернативної енергетики: а) *пасивна модель*, відповідно до якої супротиву з боку населення немає, однак і активних дій для розвитку цих відносин теж не спостерігається; б) *опозиційна модель*, яку образно узагальнюють у зарубіжній літературі фразою «Not In My Back Yard» (англ. «де завгодно, тільки не на моєму подвір’ї»), і ця позиція NIMBY є дуже поширеною в українському суспільстві, що формує потенційну проблему та потребує активних дій по її вирішенню (зокрема, шляхом посилення інформаційно-просвітницької кампанії); в) *активна модель*, яка може втілюватися або в

індивідуальних діях (встановленні у домогосподарстві генераторів альтернативної енергії, утворенні комерційних об'єктів альтернативної енергетики), або кооперативних діях. Утворення енергетичних кооперативів, на нашу думку, є найбільш перспективною формою активної поведінки населення з метою розвитку енергетичного потенціалу своєї місцевості.

На наш погляд, з урахуванням попередніх стратегічних упущень та управлінських помилок, наразі необхідно здійснити активну підготовчу роботу з метою повноцінної реалізації потужного потенціалу кооперативної організаційно-правової форми для ефективного функціонування енергетичних відносин в умовах розпочатого енергетичного переходу. Це, з одного боку, буде стимулювати суспільство до активнішої участі у розвитку власного регіону та підвищення власного рівня життя; з іншого боку, це розвантажить державу від необхідності самотійно вирішувати усі проблеми, пов'язані з енергетичним переходом країни. Для цього слід здійснити глибинне оновлення чинного кооперативного законодавства, яке давно потребує ретельного перегляду та осучаснення¹¹⁵.

6. *Динамічність енергетичного законодавства.* Ця тенденція обумовлена не тільки особливостями розвитку самої енергетичної галузі країни, а й зовнішніми чинниками, які безпосередньо впливають на розвиток сектору. Одним з основних факторів швидких змін на сьогодні є війна. За останніми підрахунками, зараз у зоні бойових дій перебувають активи на суму понад 5,5 млрд доларів і ще майже 4 млрд доларів інвестицій під знаком запитання у сусідніх областях. Вже є значні збитки відновлюваної енергетики. Наприклад, відомо про знищення 100% генеруючих потужностей сонячних електростанцій у Харківській області, що призвело до зниження генерації сонячних електростанцій на 40%. Вітрові електростанції країни виробили утреті менше енергії порівняно із аналогічним періодом 2021 року. У таких умовах зникає рентабельність цих об'єктів, враховуючи, що у більшості випадків вони закредитовані або рефінансовані українськими банками та міжнародними фінансовими установами.

В існуючих реаліях пріоритетної важливості щодо подальшого розвитку галузі альтернативної енергетики набули положення Плану

¹¹⁵ Григор'єва Х. А. Енергетична кооперація як організаційно-правове втілення концепції енергетичного переходу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листопада 2020 року)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 88–91.

відновлення України до 2032 року, презентованого Урядом в липні 2022 року на міжнародній конференції донорів в Лугано. Було зауважено, що післявоєнний розвиток економіки України відбуватиметься відповідно до даного Плану і напрямом Енергетичної незалежності та впровадження Зеленого курсу (Green Deal) стане одним з пріоритетних.

Крім цього, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України», який спрямований на посилення енергетичної незалежності України завдяки розвитку децентралізованої генерації електричної енергії з відновлюваних джерел. На переконання авторів цього Закону, він сприятиме розвитку відновлюваної електроенергетики на конкурентних засадах та створить передумови для більш глибокої інтеграції «зеленої» генерації в енергосистему та ринок електроенергії.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ЗА КОРДОНОМ

2.1. Загальносвітові передумови зміни парадигми енергетичних відносин

Сучасний світ охоплений цілою низкою складних криз, з яких кліматична – має екзистенціальне значення, а тому є найбільш загрозливою. Активний пошук шляхів протидії стрімкому наближенню екологічної катастрофи привів розвинені країни до усвідомлення того, що настав час змінювати звичну траєкторію розвитку людської цивілізації. Сьогодні суспільство стоїть на порозі докорінних змін свого звичного укладу, і це не відбулося несподівано. Протягом кількох десятиліть у доктрині формувалися дві принципові течії, які абсолютно протилежно змальовують вихід цивілізації з кліматичної кризи: концепція зеленого зростання (green growth) та концепція антизростання (degrowth).

Дискурс про *зелене зростання* був ініційований міжнародними організаціями, головним чином ООН, ОЕСР та Світовим банком. Офіційно концепція зеленого зростання була запропонована під час П'ятої міністерської конференції з навколишнього середовища та розвитку, що відбулася в березні 2005 року в Сеулі, коли 52 уряди Азії та Тихого океану домовились пройти шлях «Зелене зростання»¹. З тих пір зелене зростання вважалось найбільш прийнятним рішенням для зупинки деградації природного середовища². У 2008 році було розпочато ініціативу ООН із навколишнього середовища щодо зеленої економіки³. Цим шляхом пішов свого часу і ЄС, адже десять років тому в низці програмних документів (Стратегія «Європа 2020», Стратегія біорізноманіття до 2020, Дорожня карта до енергоефективної Європи) Європейська комісія представила свою стратегію зеленого зростання як шлях подолання фінансової кризи за допомогою зелених

¹ D'Souza R. Green growth: Ideology, political economy and the alternatives. *Strategic Analysis*. 2017. Vol. 41. P. 204–206.

² Sandberg M., Klockars K., Wilén K. Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 206. P. 133–141; Loiseau, E., Saikku L., Antikainen R., Droste N., Hansjürgens B., Pitkanen K., Leskinen P., Kuikman P., Thomsen M. Green economy and related concepts: An overview. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 139. P. 361–371.

³ Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoot R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.

стимулів, екологічної політики та зелених інновацій. Привабливість ідеї зеленого зростання полягає у тому, що захист навколишнього середовища сприймається як інвестиційна можливість з високою віддачею, а не дороге обмеження⁴. Стратегії зеленого зростання полягають в узгодженні економічної діяльності та екологічних проблем⁵. Саме тому концепція зеленого зростання дуже подобалася та активно сприймалася існуючими політичними інституціями, оскільки не потребувала зміни державного ладу та політико-економічних структур, які здебільшого міцно пов'язані із «коричневим» виробництвом. Дискурс зеленого зростання спирається на віру в те, що економічне зростання може бути «відокремлене» від насильства над навколишнім природним середовищем, що воно можливе без надмірної експлуатації природних ресурсів⁶. Ці тези не підтвердилися на практиці, оскільки емпіричні наукові дослідження доводять, що економічний розвиток у напрямі збільшення ВВП та реального доходу на душу населення неминуче веде до зростання споживання енергії та природних ресурсів⁷. Тобто концепція зеленого зростання продемонструвала свою нездатність вирішити глибинну кризу, перед якою опинилося людство. Зелений капіталізм можна порівняти з косметичним ремонтом, тоді як діяльність людини на планеті вимагає ремонту капітального.

⁴ Loiseau, E., Saikku L., Antikainen R., Droste N., Hansjürgens B., Pitkanen K., Leskinen P., Kuikman P., Thomsen M. Green economy and related concepts: An overview. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 139. P. 361–371; Bowen A., Frankhauser S. The green growth narrative: Paradigm shift or just spin? *Global Environmental Change*. 2011. Vol. 21. P. 1157–1159; MacArthur J. L., Hoicka C. E., Castleden H., Das R., Lieu J. Canada's Green New Deal: Forging the socio-political foundations of climate resilient infrastructure? *Energy Research & Social Science*. 2020. Vol. 65. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629620300190?via%3Dihub> (дата звернення: 10.02.2021 року); Rosenbaum E. Green growth – Magic bullet or damp squib? *Sustainability*. 2017. Vol. 9. P. 1092; Vazquez-Brust D., Smith A. M., Sarkis J. Managing the transition to critical green growth: The green growth state. *Futures*. 2014. Vol. 64. P. 38–50.

⁵ Bowen A., Hepburn C. Green growth: An assessment. *Oxford Review of Economic Policy*. 2014. Vol. 30. Issue 3. P. 407–422; Wanner T. The new «passive revolution» of the green economy and growth discourse: Maintaining the “sustainable development” of neoliberal capitalism. *New Political Economy*. 2015. Vol. 20. P. 21–41.

⁶ Machin A. Changing the story? The discourse of ecological modernisation in the European Union. *Environmental Politics*. 2019. Vol. 28. P. 208–227; Sandberg M., Klockars K., Wilén K. Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 206. P. 133–141; Loiseau, E., Saikku L., Antikainen R., Droste N., Hansjürgens B., Pitkanen K., Leskinen P., Kuikman P., Thomsen M. Green economy and related concepts: An overview. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 139. P. 361–371.

⁷ Simionescu M., Pauna Carmen Beatrice, Diaconescu T. Renewable Energy and Economic Performance in the Context of the European Green Deal. *Energies*. 2020. Vol. 13. P. 6440.

Концепція-антагоніст, ідея *антизростання* (*degrowth*) є значно більш радикальною, і в цьому криється причина того, що вона досі залишається неапробованою. У той час як дискурс про зелене зростання передбачає економіку, яка, розвиваючись по висхідній, повинна стати більш екологічною, дискурс про антизростання ставить під сумнів саму модель зростання і сприймає її як екологічно безвідповідальну⁸. Основна думка цього ідейного напрямку полягає у тому, що без глибокої корекції обраного курсу промислові суспільства будуть дедалі більше страждати від зростаючих екологічних криз⁹. Апологети концепції *degrowth* закликають відмовитися від зростання економіки, від сучасного рівня споживання – тобто їх основна ідея полягає в необхідності тотального зменшення людської діяльності на планеті, свідомого зниження потреб людства, задоволення яких штовхає економіку до постійного нарощування обсягів виробництва. Наприклад, група учених розрахувала, що «зростання економічної активності призводить до збільшення викидів та разом з цим нівелює позитивний вплив зеленої енергії. Ці результати доводять необхідність суттєвих змін у законодавстві, спрямованих на зменшення викидів, оскільки лише зеленої енергії недостатньо для досягнення цієї мети»¹⁰. Існують цікаві дослідження, які обстоюють тезу про необхідність встановлення жорстких меж зростання, без яких екологізаційні ініціативи будуть абсолютно неефективними та безрезультатними¹¹.

На нашу думку, незважаючи на серйозні наукові аргументи, концепція антизростання є завідомо програшною та приреченою на опозиційність. Це пояснюється тим, що, взявши її на озброєння, влада будь-якої держави неминуче зіштовхнеться з: а) опором власного суспільства (чи принаймні його частини), адже втілення ідей *degrowth* безпосередньо тягне за собою пониження рівня життя та комфорту; б) опором бізнесу, оскільки штучне гальмування розвитку економіки сприймається як ворожа поведінка. У сучасному світі, який прониза-

⁸ Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoot R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.

⁹ Rowe J. K. The Green New Deal, Decolonization, and/as Ecocritique. *New Political Science*. 2020. Vol. 42. Issue 4. P. 624–630.

¹⁰ Pilatowska M., Geise A., Włodarczyk A. The Effect of Renewable and Nuclear Energy Consumption on Decoupling Economic Growth from CO2 Emissions in Spain. *Energies*. 2020. Vol. 13. Issue 9.

¹¹ Cox S. That green growth at the heart of the Green New Deal? It's malignant. *Counterpunch*. 2019. URL: <https://www.counterpunch.org/2019/01/17/that-green-growth-at-the-heart-of-the-green-new-deal-its-malignant/> (дата звернення: 12.02.2021 року).

ний ідеями конкуренції, національного протекціонізму, нетарифними бар'єрами, торговельними зв'язками тощо, гальмування розвитку певної окремо взятої країни політично розглядатиметься як державна зрада. Звичайно, на подібне самовбивство не піде жодна політична сила.

Однак кліматичні проблеми чекають свого вирішення, і тому з'явилася третя альтернативна концепція, яка отримала назву *Green Deal* (за аналогією з Новим курсом Теодора Рузвельта, який вивів США із Великої депресії 30-х років XX ст.). Основна ідея *Green Deal* полягає в масштабній структурній перебудові економіки на екологічних засадах. На відміну від концепції зеленого зростання *Green Deal* передбачає не просто запровадження інноваційних зелених технологій на підприємствах – вона передбачає структурну зміну та повне оновлення енергетики, суттєві кількісно вимірювані зміни у веденні сільського господарства та в промисловості, виведенні значних площ з господарського використання та їх активне заліснення та/або перетворення у природно-заповідні території. Тобто масштаб та глибина перетворень, які пропонує концепція *Green Deal*, набагато більші, ніж це пропонувалося її попередницею – концепцією зеленого зростання.

Водночас вона має деякі схожі риси із ідейним підґрунтям концепції *degrowth* – їх можна простежити в жорстких обмеженнях по викидам, у перспективному припиненні використання викопного палива тощо. Однак між концепціями *Green Deal* та *degrowth* існують дві принципові відмінності:

1) *соціальна* – невід'ємною складовою *Green Deal* є не лише збереження рівня життя та комфорту середнього класу під час усіх екологічних перетворень, але й навіть підвищення рівня життя бідних верств населення, зменшення соціальної нерівності у суспільстві. Ідеї *Green Deal* спрямовані на реалізацію подвійної мети: з одного боку, процвітання для всіх членів суспільства, а з другого боку, подолання негативних проявів антропогенного впливу (серед яких повені, посухи, опустелювання, спекотні хвилі, хворобливе середовище, масове вимирання, деградація середовищ проживання та руйнування систем продовольчого забезпечення)¹². Якщо концепція *degrowth* ставить у центр екологічних проблем безвідповідальну поведінку та споживацьку модель існування середнього класу, то концепція *Green Deal* намагається встановити пріоритет екології без втрати добробуту.

¹² Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoo R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.

Саме через це критики вважають, що Green Deal – це просто «ще одне бачення апатії громадян, яке поєднується з експертною активністю, щоб все було «як завжди»¹³. Тим не менш, соціальна складова Green Deal надзвичайно важлива, оскільки декларується, що «громадяни є і повинні залишатися рушійною силою переходу»¹⁴;

2) *економічна* – якщо концепція degrowth наполягає на необхідності згортання економічної діяльності людини, то концепція Green Deal ставить ціллю подальший розвиток економіки та навіть її зростання, але вже на інших, кліматично нейтральних, сталих умовах. Зарубіжні дослідники доходять висновку, що Green Deal ґрунтується на переконанні, що екологічну кризу можна подолати за допомогою зелених технологій без будь-якого зменшення зростання, тобто без шкоди для процвітання та усталеного рівня життя середнього класу¹⁵.

Отже, на основі апробації протягом останнього десятиліття концепції зеленого зростання у деяких розвинутих країнах світу було наочно продемонстровано її половинчастий, а значить недостатній характер впливу на вирішення проблем сталого розвитку. На основі отриманих результатів (серед яких прогресування кліматичних змін та підвищення кліматичної несправедливості) стало зрозуміло, що зелене зростання не здатне вирішити наявні проблеми. Саме тому на зміну цій ідеї прийшла новітня концепція Green Deal, яка наразі вже перебуває на різних етапах втілення у деяких країнах світу. Аналізуючи цей процес, слід визнати його не просто черговим екологізаційним заграванням – концепція Green Deal є втіленням нового тренду світового масштабу, який тільки набиратиме обертів та подальшого розповсюдження. У зв'язку з цим перед вітчизняною наукою постає важливе питання про вплив цього тренду на Україну та місце нашої держави у цьому процесі, про що йтиметься у наступних підрозділах.

За результатами проведеного дослідження можна зробити деякі висновки. По-перше, концепція Green Deal швидко стає світовим екологізаційним трендом, що передбачає докорінну зміну парадигми цивілізаційного розвитку. Україна не зможе уникнути цього процесу або лише імітувати долучення до нього. Окрім обов'язків перед світовою спільнотою, Україну до відповідних реальних дій підштовхува-

¹³ Timothy W. L. A Green New Deal: Why Green, How New, and What is the Deal? *Critical Policy Studies*. 2009. Vol. 3. Issue 1. P. 14 – 28.

¹⁴ European Commission. The European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (дата звернення: 12.02.2021 року).

¹⁵ Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoo R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.

тимуть і конкретні держави, витрати на екологізацію яких змусять пильно слідкувати за аналогічними діями з боку України.

По-друге, концепцію Green Deal необхідно сприймати як ідейну основу, втілення загальної мети врятування планети від кліматичної катастрофи. Слід уникати спрощеного розуміння цієї концепції як певного універсального плану дій, завдань та показників, обов'язкових для абсолютно усіх країн від Німеччини до Зімбабве. Насправді, ідея Green Deal, переломлюючись крізь призму кожної країни, набуває унікального вигляду, формує індивідуальний, найбільш оптимальний шлях кожної держави до загальнопланетарної мети¹⁶.

2.2. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики

Сучасний етап розвитку цивілізації пов'язаний із задоволенням все більш зростаючих потреб суспільства та рівня якості життя населення. Це призводить до стрімкого росту споживання ресурсів на планеті, в тому числі енергетичних. Вичерпаність та неможливість відтворення в повному обсязі останніх, використання їх таким способом, що негативно впливає на навколишнє природне середовище і погіршує глобальну екологічну ситуацію, змушують людство шукати нові можливості задоволення своїх потреб.

У зв'язку з цим на порядку денному світової спільноти постає питання щодо стимулювання держав до скорочення або відмови від використання традиційних джерел енергії та збільшення питомої ваги енергії, отриманої з альтернативних (відновлюваних) джерел¹⁷. Глобалізація світової економіки призвела до так званої четвертої промислової революції (або зеленої екологічної революції, або енергетичної революції). Усі ці явища є наслідком широкого запровадження використання альтернативної енергетики в світі. Вона стала не лише популярним трендом, а й подекуди має на меті повне заміщення традиційної енергетики для забезпечення збалансованого розвитку економіки, енергетики та екології. Як слушно зазначає Х. А. Григор'єва, «активний розвиток альтернативної енергетики – це більше ніж просто чергова інновація. Це новий спосіб функціонування енергетич-

¹⁶ Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1–4. С. 25–32.

¹⁷ Чумаченко І. Є. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 143–146.

ної системи, що має свої особливості, потенційні загрози та вимагає розробки відповідних правових підходів до свого регулювання»¹⁸.

Саме екологічна складова та її збереження має першочергове значення, оскільки порушення кліматичного балансу, яке викликане викидами парникових газів, призводить до зміни клімату, що супроводжується потужними ураганами, пиловими бурями, посухою або навпаки масштабними повеннями. У цьому випадку є вкрай необхідним зменшити тиск на екологію та перейти на джерела енергії, які пропонує природа: енергію сонця, вітру, води, використання біопалива або біогазу тощо¹⁹.

Енергетичне питання загрожує перерости в головну світову проблему, набагато більш складну і життєво важливу, ніж всі інші «світові» проблеми, включаючи економічні, політичні, соціальні, екологічні, продовольчі та інші, оскільки в основі реальних шляхів їх вирішення знаходиться питання володіння достатніми ресурсами енергії. Енергетичну сферу фактично визнано однією з найбільш складних у сучасному світі, а енергетичні проблеми потребують комплексного вирішення у фокусі сталого розвитку²⁰.

Світова спільнота визначилась, що альтернативи розвитку відновлювальної енергетики на сьогодні не існує. Крім того, впровадження та використання альтернативної енергетики не тільки зменшує викиди парникових газів у атмосферу, але й забезпечує стабільність в енергетичному комплексі за рахунок зменшення споживання традиційних корисних копалин (газу, нафти, вугілля тощо).

Наразі очевидним є той факт, що вирішення глобальних енергетичних проблем неможливе за допомогою односторонніх зусиль окремих країн – тут потрібні колективні зусилля світового співтовариства. У той же час така спільна діяльність не має перешкоджати реалізації

¹⁸ Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2020. С. 130–135.

¹⁹ Харитонов Т. Є. Альтернативні джерела енергії в Україні: проблеми та переваги використання. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 294–295.

²⁰ Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки). *Міжнародний науковий журнал «ІНТЕРНАУКА»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (35). С. 68–75.

принципу суверенітету держави над її природними ресурсами²¹. Отже, досягненню вказаних цілей щодо забезпечення енергетичної безпеки світу та сталого екологічного розвитку має сприяти стійкий механізм міжнародно-правового регулювання досліджуваних відносин. Національне законодавство України не ізольоване від юридичних процесів, які відбуваються на міждержавному рівні, навпаки: Україна активно долучається до міжнародно-правового розвитку альтернативної енергетики. З урахуванням наведеного, доцільно виокремити два основні напрямки регулювання відновлюваної енергетики: міжнародно-договірний та інституційний.

Міжнародно-договірне регулювання характеризується тим, що наразі існує велика кількість міжнародно-правових актів в енергетичній сфері, у сфері охорони навколишнього природного середовища, що прямо або опосередковано регулюють відносини у сфері альтернативної енергетики. У прийнятих останнім часом на міжнародному рівні актах, таких як Декларація Ріо+20 Конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) зі сталого розвитку (2012), резолюція Парламентської Асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ) з екологічної безпеки (2013), Міжнародна енергетична хартія (2015), декларація Саміту зі сталого розвитку «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» (2015), Угода про асоціацію України з ЄС і його державами-членами (2014), червоною ниткою проходить ідея, що діяльність у сфері енергетики має відповідати потребам сталого розвитку та вимогам захисту навколишнього середовища²².

Питанням зміни клімату та можливим шляхам запобігання цьому процесу, декарбонізації виробництва було присвячено чимало міжнародних конференцій та програм з питань охорони довкілля. Так, Конференція ООН з навколишнього середовища 16 червня 1972 року у Стокгольмі²³ визнала глобальний характер екологічних проблем у сучасному світі та наголосила на необхідності створення дієвих міжнародних механізмів покращення екологічного стану. В результаті

²¹ Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 40 с.

²² Чумаченко І. Є. Міжнародно-правові аспекти забезпечення розвитку альтернативної енергетики. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29–30 січня 2021 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. Ч. 2. С. 110–113.

²³ Конференція ООН з проблем середовища, що оточує людину. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.07.2023 року).

було прийнято Стокгольмську декларацію з навколишнього середовища, яка вказує на тісний зв'язок між необхідністю охорони довкілля та соціально-економічним розвитком людства²⁴. Вона також визначила основні напрямки та принципи міжнародно-правової охорони довкілля у таких сферах як: раціональне використання природних ресурсів, збереження флори і фауни, попередження забруднення довкілля (включаючи моря), управління охороною довкілля. Крім цього, Стокгольмська декларація вперше в світі закріпила ряд міжнародно-правових принципів, а саме: визнання права людини жити у сприятливому довкіллі і обов'язку його охороняти (Принцип 1); принцип суверенного права держав розробляти свої природні ресурси та відповідальності за завдання шкоди довкіллю інших держав (Принцип 21); принцип співробітництва у вирішенні екологічних проблем (Принцип 24).

Уперше про сталий розвиток та його зв'язок із відновлюваною енергетикою було проголошено під час Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (ЮНСЕД) у Ріо-де-Жанейро у червні 1992 року. Результатом заходу стало прийняття Декларації, яка закріпила основоположні принципи міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища та наголосила на нерозривному зв'язку захисту довкілля та життєдіяльності суспільства²⁵. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку встановлює, що, співпрацюючи з метою збереження, захисту та відновлення цілісності екосистем Землі, держави мають приймати ефективні національні закони з охорони довкілля. Ще одним принципом вказаного документу є те, що розвинені країни визнають відповідальність, яку вони несуть у контексті міжнародних зусиль щодо забезпечення сталого розвитку з урахуванням їхнього впливу на стан глобального навколишнього середовища. Наведене свідчить, що проблеми енергозбереження та енергоефективності є спільним викликом для всіх країн світу, які разом мають виробити та реалізовувати заходи, спрямовані на досягнення кліматичної нейтральності, у т.ч. завдяки використанню альтернативних джерел енергії.

Ще одним джерелом міжнародно-правового характеру, що безпосередньо стосується питань використання відновлюваних енергетич-

²⁴ Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища (Стокгольм, 1972). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁵ Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН від 14.06.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 01.07.2023 року).

них ресурсів, виступає Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Конференція ООН по новим і відновлюваним джерелам енергії» 1978 року. Зокрема, згідно з цим документом до таких джерел належать сонячна енергія, геотермальна енергія, енергія вітру, енергія світла, енергія припливів і відливів, енергія хвиль і термального градієнта моря, енергія перетворення біомаси, енергія, що отримується за рахунок спалювання паливної деревини, деревного вугілля, торфу, горючих сланців, бітумінозних пісковиків, енергія використання тяглової худоби і гідроенергія. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 67/215 від 21 січня 2012 року спрямована на регулювання питання збільшення частки альтернативних джерел енергії у світовому енергобалансі.

Варто зазначити, що джерела міжнародного права, у тому числі міжнародного права навколишнього середовища, прийнято поділяти на джерела обов'язкового до виконання «твердого права» та «м'якого права» рекомендаційного характеру. До джерел «твердого права» відносять міжнародні конвенції (міжнародні договори); міжнародні звичаї; загальні принципи права; обов'язкові резолюції; стандарти обов'язкового характеру. Джерелами «м'якого права» є резолюції, що видаються міжнародними установами та міжнародними конференціями, судові рішення і доктрини кваліфікованих фахівців міжнародного права; стандарти; рекомендації²⁶. «М'яке право» є більш морально-політичним, через що воно не має такої ознаки як нормативність. Тому норми «м'якого права» є специфічним регулятором суспільних відносин між суб'єктами міжнародного права, які, з одного боку є правилами поведінки, що не породжують юридичних зобов'язань, а отже і юридичної відповідальності за їх порушення, а з іншого – створюють підґрунтя для формування звичаєвого права в цій сфері. Зауважимо, що більшість міжнародних джерел у сфері альтернативної енергетики складають саме норми «м'якого права».

Прикладом таких актів є Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату²⁷ та Кіотський протокол²⁸. Перший із наведених міжнародно-правових документів наголошує, що всі країни, і особливо ті, що розвиваються, мають потребу у доступі до ресурсів, необхідних для

²⁶ Екологічне право України: навчальний посібник / за ред. проф. І.І. Каракаша, д.ю.н. Т.Є. Харитоновой, к.ю.н. А.І. Черемновой, вид. 1-е. Одеса: Гельветика, 2018. 408 с.

²⁷ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. *Офіційний вісник України*. 2012. №83. Стор. 198. Ст. 3381.

²⁸ Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_801 (дата звернення: 01.07.2023 року)

досягнення стійкого соціально-економічного розвитку, і що для того, щоб країни, що розвиваються, рухалися до цієї мети, їх енергоспоживання повинно зростати з урахуванням можливостей досягнення більш високої енергоефективності і боротьби з викидами парникових газів у цілому, у т.ч. шляхом застосування нових технологій на умовах, які роблять таке застосування вигідним з економічної і соціальної точок зору. Крім цього, Конвенцією декларується співпраця країн у багатьох сферах, зокрема, енергетичній, а також можливість допомоги та підтримки країн, економіка яких значною мірою залежить від споживання чи експорту викопних видів палива та може постраждати внаслідок скорочення споживання таких енергоносіїв.

Київський протокол 1997 року є одним із перших договорів, що передбачає спільну діяльність держав у сфері альтернативної енергетики. У Київському протоколі передбачений механізм чистого розвитку, який, на думку М. В. Чіпко, можна розглядати як один зі способів реалізації проектів із відновлюваної енергетики.²⁹ Зауважимо, що протокол містить лише одну згадку про альтернативні джерела енергії, а саме: п. 1 ст. 2 (а) передбачає задачі, серед яких підвищення ефективності використання енергії у відповідних секторах національної економіки, проведення досліджень, сприяння впровадженню, розробці та поширенню використання нових та відновлюваних видів енергії, технологій поглинання діоксиду вуглецю та інноваційних еколого безпечних технологій. Проте, як зазначає І. Є. Чумаченко, відсутність обов'язкових норм по використанню альтернативних джерел енергії не завадила скороченню на практиці 45 млн тон вуглекислого газу на користь використання «чистих» технологій³⁰.

Європейська Енергетична Хартія 1991 року, ратифікована Україною, була прийнята з метою об'єднання держав Східної та Західної Європи. Однак відповідно до сучасних реалій світового ринку енергетики її було модернізовано в Міжнародну Енергетичну Хартію, оскільки межі співпраці між країнами вже давно не обмежуються євроазійським ринком. Одним з основних міжнародно-правових документів у сфері енергетики є Договір до Енергетичної Хартії та Протокол до нього³¹.

²⁹ Чіпко М. В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. 237 с.

³⁰ Чумаченко І. Є. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 143–146.

³¹ Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 01.07.2023 року).

Питання енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії закріплені в ст. 19 Протоколу, згідно з якою сторони Договору приділяють особливу увагу підвищенню енергоефективності, розробці та використанню відновлюваних джерел енергії, заохоченню застосування більш чистих видів палива і використанню технологій і технологічних засобів, що зменшують забруднення. Подальша співпраця між державами у рамках Договору сприятиме поступовій інтеграції їхніх енергетичних систем, а також об'єднає їхні зусилля на шляху до скорішого запровадження використання «зеленої» енергетики. Одним із принципів досягнення кліматичної нейтральності, що міститься в Протоколі, є створення рамкових умов, що спонукають виробників і споживачів використовувати енергію якомога більш економно, ефективно та екологічно розумно, особливо шляхом організації ефективних ринків енергії і більш повного відбиття екологічних витрат і вигод.

Правовий аналіз вказаних документів свідчить про те, що незважаючи на неспеціалізований характер норм Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до нього, загальна їхня спрямованість щодо підвищення енергоефективності та екологічної чистоти енергетичних ресурсів стимулюють використання відновлюваних джерел енергії.

Варто зазначити, що попри існування численної кількості нормативних актів міжнародно-правового характеру в сфері альтернативної енергетики, єдиний комплексний документ з енергетичних питань досі відсутній. Аналіз фактичних передумов дозволяє констатувати, що така ситуація є цілком закономірною. Це пояснюється синергетичною дією кількох важливих факторів: а) *значним економічним розривом між країнами* (екологізація, у тому числі у вигляді альтернативної енергетики, вимагає досить значних капіталовкладень, що можуть собі дозволити не усі країни); б) *різними стартовими умовами енергетичного переходу* (інтереси країн суттєво різняться залежно від володіння ними запасами енергетичних ресурсів – зокрема, країни бідні на викопне паливо значно легше та активніше здійснюють правове стимулювання альтернативної енергетики; а також залежно від того рівня викидів парникових газів, які ці країни продукують); в) *суттєві культурні та соціально-економічні відмінності між країнами* (енергетичний перехід неможливий без масової підтримки суспільства, при цьому усвідомлення кліматичних змін та їх небезпеки, усвідомлення необхідності якнайшвидшої декарбонізації сильно залежать від рівня освіченості суспільства, рівня його еколого-правової культури).

Інституційний напрямок у механізмі міжнародного співробітництва у секторі альтернативної енергетики дістає свій прояв у функціонуванні міжнародних та регіональних міжурядових організацій.

Так, вагомий внесок у стимулювання використання відновлюваних джерел енергії у світі здійснює *Міжнародне енергетичне агентство (МЕА)*, що є міжурядовою організацією, створеною в Парижі в 1974 році рішенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). У межах МЕА було створено відділ альтернативної енергетики, який сприяє співпраці країн-учасниць у цій галузі шляхом обміну досвідом між ними. До робочих угод з відновлюваних джерел енергії, за якими створено платформи в МЕА, спрямовані на розвиток альтернативної енергетики, відносяться: біоенергетика (Bioenergy IA), сонячна енергія та хімічні енергетичні системи (SolarPACES IA), розповсюдження відновлюваних енергетичних технологій (RETD IA), дослідження геотермальної енергії та технологій (Geothermal IA), дослідження та розвиток виробництва та використання водню (Hydrogen IA), гідроенергетичні технології та програми (Hydropower IA), океанічні енергетичні системи (OES IA), фотоелектричні енергетичні системи (PVPS IA), дослідження та розвиток сонячного опалення та охолодження (SHC IA) та вітрових енергетичних систем (Wind IA).

Ключове місце серед міжнародних організацій, діяльність яких направлена на стимулювання розвитку альтернативної енергетики, займає *Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії (IRENA)*, яке розпочало функціонувати у 2011 році. Відповідно до ст.ст. II і III Статуту до цілей IRENA входить сприяння поширенню, активному впровадженню і постійному використанню всіх видів відновлюваної енергії, одержаної на стійкій основі з відновлюваних джерел енергії. Досягнення цих цілей можливе шляхом сприяння інформаційному обміну, науково-технологічній співпраці, фінансової підтримки відновлюваних технологій, координації співпраці держав-членів з іншими організаціями щодо відновлюваної енергетики.

Зараз IRENA виступає центром удосконалення технологій у галузі відновлюваної енергетики, сприяє взаємообміну знаннями, передачі відповідних технологій, поширенню практичних інструментів і рекомендацій, націлених на прискорення впровадження екологічно чистої, стійкої енергетики для зростаючих потреб населення. Рішення IRENA носять рекомендаційний характер і не мають юридичної сили, але це не применшує їхню важливість для сталого розвитку. IRENA стала не тільки осередком світового досвіду використання відновлюваних

джерел енергії, але і стимулом до побудови міцних партнерських відносин у галузі альтернативної енергетики. 5 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA)»³².

Не можна залишити поза зоною уваги роботу *Енергетичного співтовариства* (далі – ЕС). Договір про заснування ЕС було підписано 1 жовтня 2005 року в Афінах (Греція), який вступив у силу в липні 2006 року. Метою створення ЕС стало поширення правил та принципів внутрішнього енергетичного ринку ЄС на Південно-Східну Європу, Чорноморський регіон та інші країни. Цілями ЕС є створення стабільної ринкової структури, здатної залучати інвестиції у виробництво електроенергії та мереж, створення інтегрованого енергетичного ринку, що дозволить здійснювати транскордонну торгівлю енергією, забезпечення стабільного та безперервного енергопостачання, яке є необхідним для економічного розвитку та соціальної стабільності країн, поліпшення екологічної ситуації щодо енергопостачання в регіоні та сприяння використанню відновлюваних джерел енергії. ЕС розглядає використання відновлюваних джерел енергії як один із шляхів досягнення енергетичної безпеки³³.

З 1 лютого 2011 року Україна стала повноправним членом ЕС та взяла на себе зобов'язання щодо імплементації в національне законодавство основних актів енергетичного законодавства ЄС. Протокол про приєднання України до Договору про заснування ЕС підписаний у вересні 2010 року та ратифікований Законом України від 15 грудня 2010 року «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства»³⁴. Вступ України до ЕС надав можливості та інструменти для проведення структурної реформи в галузі національної енергетики, в тому числі через впровадження відновлюваних джерел енергії³⁵.

³² Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України від 5 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 2. Ст. 6.

³³ Чумаченко І. Є. Роль міжнародних організацій у сфері розвитку альтернативної енергетики. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп. II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (Дніпро, 4-5 лютого 2021 р.). Дніпро, 2021. Т. 2. С. 427–429.

³⁴ Договір про заснування Енергетичного Співтовариства від 25.10.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 32. Ст. 1.

³⁵ Чумаченко І. Є. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 143–146.

2.3. Особливості правових режимів використання альтернативних джерел енергії в деяких зарубіжних країнах

Виклики, які постали перед людством, вимагають якомога швидшого, узгодженого та дієвого їх вирішення. Однією з найбільш серйозних проблем сучасності цілком виправдано вважається кліматична. Подальше прогресування негативного антропогенного впливу на довкілля призведе до безповоротних процесів, які важко змоделювати та яким варто запобігти. Невід’ємною складовою протидії кліматичним змінам є т.зв. енергетичний перехід. Він означає, що традиційна «коричнева» енергетика, яка є основним продуцентом парникових газів, має бути змінена новою системою виробництва енергії – альтернативною енергетикою. Ступінь усвідомлення необхідності цього кроку суттєво різниться залежно від країни. Однак при цьому спостерігається загальна прогресивна тенденція до розвитку альтернативної енергетики у світі.

Компаративний аналіз показує, що шляхи, які обирають країни для досягнення цілей розвитку «зеленої» енергетики, різняться. Ми схематично розглянемо деякі найбільш репрезентативні приклади.

2.3.1. Європейський Союз

На даний час країни ЄС є передовими країнами світу за обсягами виробництва енергії на основі альтернативних джерел енергії, а інтенсифікація їх використання є ключовим елементом європейської енергетичної стратегії. ЄС має у цій сфері подвійну мету: підвищення енергетичної безпеки та зниження негативного техногенного впливу на довкілля. Одним із засобів досягнення цієї мети є акти права ЄС, які визначають розвиток та підтримку різних видів альтернативної енергетики. Дослідження правового регулювання розвитку альтернативної енергетики, її підтримки має свою традицію саме в рамках права ЄС, активне наближення до законодавства якого здійснює Україна³⁶.

Варто зауважити, що вагомою історичною подією стало ухвалення 23 червня 2022 року Європейською Радою рішення щодо надання Україні офіційного статусу кандидата в члени ЄС. На Двадцять четвертому Саміті Україна – ЄС, який відбувся 03 лютого 2023 року в Києві, українська сторона повідомила про ініціативу розпочати процес

³⁶ Платонова Є. О. Правові механізми стимулювання використання альтернативних джерел енергії в Європейському Союзі. *Шості Таврійські юридичні наукові читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.)*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 71–75.

селф-скринінгу відповідності українського законодавства до права ЄС на основі переданого Єврокомісією Аналітичного звіту щодо імплементації Україною права ЄС. З метою забезпечення підготовки України до переговорів про вступ до ЄС, Кабінет Міністрів України 28 лютого 2023 року затвердив Порядок проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС (*acquis* ЄС)³⁷. Обраний євроінтеграційний курс нашої держави змушує оновлювати не лише економіку, технології, систему управління, але і докорінно переглядати законодавство та традиційні правові підходи до його розробки, тлумачення та удосконалення³⁸.

Політика країн ЄС у сфері використання альтернативних джерел енергії характеризується розгалуженим нормативно-правовим забезпеченням, застосуванням різних інструментів та ініціатив, функціонуванням дієвої системи моніторингу та контролю за їх застосуванням, комплексним поєднанням з іншими напрямками державного регулювання, що свідчить про її успішність. Безперечно, в ЄС застосовується комплексний підхід до формування нормативно-правової бази у галузі альтернативної енергетики³⁹.

Система енергетичного законодавства ЄС відзначається єдиною нормативно-правовою базою, що формується низкою стратегічних директив і дорожніх карт, розроблених Єврокомісією. На національному рівні з метою розвитку відновлюваних джерел енергії в країнах ЄС приймається ряд нормативних документів, таких як: національні стратегії («Національна Енергетична стратегія Угорщини до 2030 року» від 14 лютого 2012 року, «Енергетична стратегія Данії до 2050 року» від 24 лютого 2011 року) та національні закони з енергетики (Закон Німеччини «Про відновлювальні джерела енергії» від 2000 року, Закон Болгарії «Про енергетику» від 2011 року).

Національні державні програми містять відмінності у підходах щодо здійснення енергетичної політики ЄС, викликані різним рівнем енергетичної інфраструктури країн, наявності енергоносіїв, пріорите-

³⁷ Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189. *Офіційний вісник України*. 2023. № 28. Ст. 1558.

³⁸ Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 130–135.

³⁹ Платонова Є. О. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 137–142.

тами у забезпеченні енергетичної безпеки. У більшості європейських країн стратегія енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії набула характеру національної ідеї. Згідно з новою Енергетичною Стратегією ЄС до 2050 року (EU 2050 Energy Strategy) планується забезпечити більше половини усього енергоспоживання електроенергією, 80 % якої має вироблятися з альтернативних джерел. Лідерами у сфері виробництва енергії з альтернативних джерел є Німеччина, Австрія, Данія, Італія, Франція. Найбільшого розвитку набули сонячна енергетика, вітроенергетика, виробництво енергії з біомаси⁴⁰.

Розвиток правового регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії в ЄС пов'язаний із нафтовими кризами 70-х років XX століття. Законодавство передбачало вжиття заходів, спрямованих на енергозбереження, диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв і орієнтацію енергетичної політики на більш ефективне використання наявних енергетичних резервів. Згодом питання диверсифікації поступилося місцем екологічним міркуванням, що пов'язані із небезпекою парникового ефекту та забрудненням довкілля викидами вуглекислого газу, тому в ЄС розпочалося запровадження комплексних заходів у даній сфері.

Практичні заходи в напрямі гармонізації у сфері відновлюваних джерел енергії ЄС почав вживати з розробки концептуальних політичних документів – актів «м'якого права», у формі Білих та Зелених книг. Вони мали окреслити проблему та намітити перспективні шляхи її вирішення на основі спільної стратегії. Так, одним із перших актів ЄС, присвячених правовому регулюванню відносин, пов'язаних із відновлюваними джерелами енергії, стала Зелена книга Європейської Комісії від 20 листопада 1996 року. За результатами обговорення Зеленої книги була прийнята у 1997 році Біла книга «Енергія для майбутнього: відновлювані джерела енергії», яка визначила стратегію ЄС та план дій. Зазначеними документами був встановлений стратегічний орієнтир у досягненні до 2010 року мінімального об'єму енергії, що отримується з відновлюваних джерел, в 12 %. Це мало сприяти збільшенню робочих місць в ЄС, зменшенню залежності від імпорту енергоносіїв та покращенню стану з викидами CO₂.

⁴⁰ Кузьміна М. М. Європейський досвід забезпечення розвитку альтернативної енергетики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Економічна теорія та право. 2012. № 4 (11). С. 120–127.

Для досягнення передбачених цілей вбачалося розробити план дій, який мав заохотити розвиток відновлюваних джерел енергії в ЄС без надмірного фінансового тягаря шляхом здійснення таких пріоритетних заходів: недискримінаційного доступу до ринку електроенергії; податкових та фінансових заходів; нових ініціатив щодо біоенергії для транспорту, тепло- та електроенергії і, зокрема, конкретних заходів щодо збільшення частки ринку біопалива, заохочення використання біогазу та розвитку ринків твердої біомаси; сприяння використанню відновлюваних джерел енергії (таких, як сонячна енергія) у модернізації та будівництві нових споруд⁴¹.

Основні напрямки розвитку енергетики ЄС, включаючи відновлювану, впродовж наступних років визначаються також у таких документах ЄС, як Зелена книга ЄС 2005/265 про енергетичну ефективність і Зелена книга ЄС 2006/105 про європейську стратегію стійкої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики. Реалізація їхніх положень сприяла зростанню в ЄС відновлюваної електроенергії порівняно з іншими новими технологіями.

Проте основними регуляторними актами з використання і розвитку відновлюваних джерел енергії є Директиви ЄС, які містять спільні цілі для країн-учасниць у галузі відновлюваної енергетики⁴².

Директива 2001/77/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 року «Про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел, на внутрішньому ринку електричної енергії»⁴³. Ураховуючи лідируючу позицію ЄС серед країн світу щодо розвитку технологій, пов'язаних з відновлюваними джерелами енергії, Директива мала на меті підтримувати збільшення значення такої енергії, поважаючи загальні принципи внутрішнього ринку. В ролі її конкретної мети було визначено загальне збільшення частки відновлюваних джерел енергії при виробництві електроенергії на внутрішньому ринку електроенергетики ЄС (на 2010 рік – 22 %, на відміну від передбачених у Білій книзі – 12 %). Дія

⁴¹ Білоцький С. Д. Еволюція правового регулювання альтернативних (відновлюваних) джерел енергії в праві ЄС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 87–93.

⁴² Бенедик Я. С. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2016. 21 с.

⁴³ Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity from renewable energy sources in the internal electricity market. *Official Journal of the European Union*. 2001. L 283. P. 33–40. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:320032001L0077> (втратила чинність)

Директиви поширювалася на електроенергію, вироблену з невидобувних відновлюваних джерел енергії, таких, як вітрова, сонячна, геотермальна енергія, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, біомаса, газ органічних відходів, газ стічної води та біогаз.

Корисним є те, що Директивою передбачалася система, яка мала гарантувати оригінальність енергії, виробленої з відновлюваних джерел, з метою полегшення її обміну та підвищення прозорості, коли споживачі роблять свій вибір. Гарантія оригінальності енергії, виробленої з відновлюваних джерел, повинна зазначати, з якого саме джерела енергії вона вироблена, дату та місце її вироблення, а стосовно гідроенергії – додатково стан потужності. Директива втратила чинність 01 січня 2012 року.

У подальшому 8 травня 2003 року було прийнято *Директиву 2003/30/ЄС* Європейського Парламенту та Ради «Про сприяння використанню біопалива або іншого відновлюваного палива для транспорту»⁴⁴. Цей документ став одним із перших міжнародних актів, в якому було зроблено акцент на необхідності заохочення використання відновлюваних джерел енергії саме у сфері транспорту. Директива була спрямована на сприяння використанню біопалива або іншого відновлюваного палива для заміни дизеля або бензину для транспортних цілей у кожній державі-члені, з метою виконання зобов'язань щодо зміни клімату, екологічної безпеки постачання та заохочення використання джерел відновлюваної енергії. Директива втратила чинність 01 січня 2012 року у зв'язку з прийняттям нової Директиви.

Наступні зміни в енергетичній політиці ЄС викликали необхідність гармонізації схем стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та їх удосконалення. Найбільш вагомий внесок у розвиток правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії та стимулювання їх розвитку належить ключовій *Директиві 2009/28/ЄС* Європейського Парламенту та Ради «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС» від 23 квітня 2009 року⁴⁵, або, як її ще

⁴⁴ Directive 2003/30/EC of the European Parliament and of the Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport. *Official Journal of the European Union*. 2003. L 123. P. 42–46. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32003L0030> (втратила чинність).

⁴⁵ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 140. P. 16–

називають «RED I». Вбачається, що її можна визначити, як головну директиву ЄС щодо використання альтернативної енергії, своєрідний кодифікаційний акт у цій сфері⁴⁶.

Як зрозуміло з назви, Директива 2009/28/ЄС скасувала (остаточно від 1 січня 2012 року) чинні до цього перші директиви ЄС у сфері відновлюваних джерел енергії: Директиви 2001/77/ЄС і 2003/30/ЄС, які окремо регулювали питання виробництва електроенергії з відновлюваних джерел та біопалива на транспорті.

Виробництво та застосування відновлюваних джерел енергії підтримується положеннями Директиви 2009/28/ЄС для скорочення викидів парникових газів та сприяння розвитку чистого транспорту. Вона ставила за мету участь усіх членів ЄС у підвищенні частки відновлюваних джерел енергії у загальному споживанні енергії, з визначенням конкретних обсягів для кожного члена ЄС. Країни-члени ЄС визначали свої національні цілі для досягнення спільної мети до 2020 року – 20 % енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому споживанні енергії країнами ЄС та обов'язкового мінімуму в 10 % для всіх країн-членів у споживанні біопалива транспортним сектором.

Згідно з Директивою 2009/28/ЄС країни ЄС повинні були розробити та прийняти Національні Плани з розвитку відновлюваних джерел енергії з визначенням основних цілей, яких вони повинні досягти до 2020 року, та механізми підтримки для їх досягнення. Обов'язкові національні цілі у сфері відновлюваної енергетики встановлюються насамперед для того, щоб надати певні гарантії інвесторам та заохотити до розвитку новітніх технологій та інновацій у цій сфері.

З метою досягнення встановлених національних цілей держав-членів щодо використання відновлюваних джерел енергії, Директива 2009/28/ЄС пропонувала застосовувати відповідні заходи щодо стимулювання та підтримки розвитку енергетики з відновлюваних джерел. Заходами досягнення відповідних цілей є: по-перше, режими надання допомоги (інструменти підтримки), по-друге, заходи співробітництва між різними державами-членами, а також співробітництво з третіми країнами для досягнення їхніх національних глобальних цілей⁴⁷.

62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0028> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁴⁶ Білоцький С. Д. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії в рамках Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 58–66.

⁴⁷ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing

Інструменти підтримки надаються у таких формах (але не обмежуються ними): допомога на інвестування, скорочення податків або звільнення від сплати податків, відшкодування податків, режими надання допомоги, пов'язані із зобов'язанням використовувати енергію, видобуту з відновлюваних джерел, враховуючи ті, що використовують зелені сертифікати та режими прямої підтримки цін, враховуючи спеціальні закупівельні ціни та виплати премій. При цьому для країн-членів ЄС залишається свобода у виборі підходів та інструментів для досягнення поставлених цілей, враховуючи національні особливості. Внаслідок цього виникла ситуація, коли різні країни-учасниці ЄС застосовують на своїй території різні види державного стимулювання розвитку, змішані механізми стимулювання виробництва енергії з відновлюваних джерел. Наразі такі Плани прийняті та виконуються в Німеччині, Франції, Італії та інших країнах – членах ЄС. Законодавством кожної з держав-членів ЄС визначено правові механізми, за допомогою яких здійснюється таке стимулювання⁴⁸.

Упевнено можна констатувати, що Директива 2009/28/ЄС стала комплексним нормативно-правовим актом ЄС у галузі альтернативної енергетики, нормами якої регулювалося використання альтернативних джерел енергії як у сфері електроенергетики, так і у сфері транспорту. На відміну від попередніх директив вона містила не лише цілі і принципи країн-учасниць щодо використання відновлюваних джерел енергії, але і передбачала конкретний механізм їх реалізації⁴⁹. Слід зазначити, що до грудня 2018 року Директива 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, залишалася основним регуляторним актом ЄС з використання та розвитку відновлюваних джерел енергії. 11 грудня 2018 року їй на заміну було прийнято *Директиву 2018/2001* з аналогічною назвою. Однак попередня директива була чинною до 1 липня 2021 року.

З метою подальшого сприяння розвитку відновлюваної енергетики в рамках Четвертого енергетичного пакету документів ЄС «Чиста

Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 140. P. 16–62. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0028> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁴⁸ Стоян О. Ю. Міжнародний досвід державного регулювання та стимулювання розвитку відновлювальної енергетики. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2014. № 4 (76). С. 320–326.

⁴⁹ Дороніна І. І. Інструменти державної підтримки використання енергії з відновлюваних джерел. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2020. Вип. 2. С. 47–55.

енергія для всіх європейців», 11 грудня 2018 року була прийнята Директива 2018/2001 Європейського Парламенту та Ради ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, так звана «RED II». Нова Директива встановила основні обов'язкові цілі: до 2030 року частка енергії, одержаної з відновлюваних джерел у валовому кінцевому споживанні енергії ЄС, має скласти принаймні 32 % і 14 % відновлюваної енергії у секторі транспорту. Основні напрями роботи з їх досягнення полягають в наступному: покращенні ринкового дизайну та підвищенні стабільності схем підтримки відновлюваних джерел енергії; прискоренні та скороченні адміністративних процедур; встановленні чіткої та стабільної нормативної бази щодо власного споживання; проникненні відновлюваних джерел енергії у сфери транспорту, опалення і охолодження; покращенні сталості використання біопалива⁵⁰.

Відповідно до положень RED II інструменти державної підтримки є ефективним способом сприяння впровадженню відновлюваної електроенергії, однак така підтримка повинна надаватися у формі, максимально непорушній для функціонування ринків електроенергії (енергетичного сектору). Особлива увага в Директиві присвячена важливості державної підтримки малих виробників електроенергії з відновлюваних джерел: малих підприємств, домогосподарств, енергетичних кооперативів для активізації створення власних джерел відновлюваної енергії. Для держав-членів ЄС був передбачений ряд можливостей для полегшення адміністративно-процедурного навантаження на малих виробників енергії з відновлюваних джерел (звільнення малої генерації від участі в тендерних процедурах; обмеження тривалості дозвільних процедур для малих об'єктів генерації тощо)⁵¹.

Слід зазначити, що протягом 2022 року в країнах ЄС спостерігалось посилення заходів із впровадження відновлюваних джерел енергії на тлі енергетичної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Високі та нестабільні ціни на енергоносії стимулювали увагу до збільшення споживання енергії з

⁵⁰ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 328. P. 82–209. URL: https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵¹ Платонова Є. О. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в Європейському Союзі. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5–6 лютого 2021 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2021. С. 18–23.

відновлюваних джерел, зокрема заміщення викопного палива водневими технологіями.

Так, 18 травня 2022 року Європейською Комісією був затверджений план щодо відмови від російських енергоносіїв REPowerEU⁵², одним із завдань якого є прискорення впровадження відновлюваних джерел енергії у виробництві електроенергії, промисловості, будівництві та транспорті. У рамках плану REPowerEU Єврокомісія опублікувала Рекомендації щодо прискорення процедур надання дозволів для проектів відновлюваних джерел енергії та полегшення укладення угод про купівлю-продаж електроенергії. Відповідно до цих рекомендацій країни-члени ЄС можуть створити спеціальні зони для розгортання потужностей ВДЕ за скороченою та спрощеною процедурою отримання дозволів у районах із меншим екологічним ризиком⁵³.

Погіршення ситуації на енергетичних ринках спонукало Єврокомісію 09 листопада 2022 року запропонувати проект Регламенту для прискорення впровадження відновлюваних джерел енергії⁵⁴. Відповідно до пропозиції установки відновлюваних джерел енергії будуть вважатися такими, що становлять вищий суспільний інтерес, і це дозволить новим процедурам видачі дозволів отримати переваги з негайним ефектом від спрощеної екологічної оцінки. 15 грудня 2022 року Європарламент підтримав плани Єврокомісії щодо стимулювання використання відновлюваної енергетики.

Вивчення європейських ринків альтернативної енергетики показало, що на ці ринки впливають спеціальні правові механізми державної підтримки. Способи стимулювання використання альтернативних джерел енергії у країнах ЄС становлять складну та розгалужену систему. При цьому різні країни ЄС обирають власні законодавчі тактики стимулювання альтернативної енергетики, враховуючи власні ресурси, місцеві умови та правові традиції.

На сьогодні більшість країн ЄС застосовують «зелені» тарифи («feed-in tariffs», FIT) як основний і ефективний законодавчий меха-

⁵² REPowerEU Plan. Brussels, 18.5.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵³ Commission Recommendation on speeding up permit-granting procedures for renewable energy projects and facilitating Power Purchase Agreements of 18.5.2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=PI_COM%3AC%282022%293219&qid=1653033569832 (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁴ Proposal for a Council Regulation laying down a framework to accelerate the deployment of renewable energy. Brussels, 9.11.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0591&qid=1669020920010> (дата звернення: 01.07.2023 року).

нізм заохочення та компенсації витрат у формі встановлення довгострокового фіксованого тарифу на електроенергію, вироблену на основі використання альтернативних джерел енергії. На даний час Франція, Австрія, Латвія, Литва, Болгарія, Ірландія, Люксембург, Греція, Угорщина, Словаччина активно ним користуються. За його допомогою держава гарантує виробникам закупівлю за фіксованою ціною енергії, виробленої на основі альтернативних джерел, протягом визначеного періоду часу незалежно від ринкових коливань. При цьому енергія, вироблена ними, буде придбана за вищими цінами, ніж у виробників традиційної енергії, а кількісний результат цього виду стимулювання безпосередньо залежить від розміру тарифу, встановленого урядом⁵⁵.

Загалом введення «зеленого» тарифу сприяє підвищенню інвестиційної привабливості проєктів з альтернативної електроенергетики. Проте встановлення завищених тарифів чинить тиск на економіку країни через великий ризик виснаження державного бюджету, а також викликає проблему з «непрозорими» спробами отримати державне фінансування.

Слід відзначити, що «зелені» тарифи вже зіграли свою позитивну роль на ринках багатьох країн, таких як Німеччина, Італія, Іспанія, і в міру зростання конкурентоспроможності альтернативних джерел енергії, такі країни поступово відмовляються від них, скорочуючи розмір виплат або переходячи до інших інструментів стимулювання, які сприяють зниженню нестабільності мережі. Подібні рішення неминучі, проте ризиковані, оскільки вони підвищують регуляторну невизначеність для інвесторів у цій сфері.

Крім традиційного «зеленого» тарифу в країнах ЄС використовується *преміум «зелений» тариф* (feed-in premiums, FIP), який передбачає додаткову оплату до ринкової ціни на електроенергію. Наразі «зелені» надбавки запроваджені в таких країнах, як Іспанія, Італія, Франція, Чехія, Греція, Данія, Польща, Фінляндія, Нідерланди, Словаччина, Естонія.

Сутність системи «зелених» надбавок полягає у тому, що альтернативна електроенергія реалізується за ринковими цінами, а держава з метою пом'якшення фінансових ризиків генерації електроенергії на основі альтернативних джерел окремо виплачує її вироб-

⁵⁵ Бабина О. М. Світовий досвід розвитку альтернативних джерел енергії. *Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво*. 2019. № 6 (111). С. 15–19.

никам «зелену» надбавку, яка компенсує їхні більш високі витрати порівняно з виробниками традиційної електроенергії. «Зелена» надбавка є своєрідним бонусом за екологічність виробленої енергії. Вона може бути фіксованою (виражатися у певній сумі, що не залежить від коливання ринкових цін) або гнучкою (її розмір залежить від динаміки ринкових цін)⁵⁶.

Позитивною рисою «зелених» надбавок безперечно є те, що по-перше, вони більше вписуються у ринкові механізми у сфері електроенергетики, ніж «зелений» тариф, оскільки реагують на ринкові ціни. По-друге, цей механізм створює стимули для виробництва електроенергії в часи високого попиту на неї. По-третє, може забезпечити зменшення державних витрат на виплату «зелених» тарифів у разі високих ринкових цін. По-четверте, підходить для підтримки масштабних виробництв електроенергії на основі біомаси та малої гідроенергетики, які можуть швидко реагувати на зміну попиту на ринку електроенергії.

Негативною рисою механізму «зелених» надбавок порівняно із «зеленими» тарифами є створення для інвесторів невизначеності, спричинення ризиків, пов'язаних з коливанням ринкових цін. Крім того, можливість впливу на потужності, в яких джерелом енергії є вітер та сонячна енергія, обмежена, що не дає змогу адаптувати такі виробництва до ринкових сигналів. Е. Ю. Рибнікова вважає, що на сучасному етапі розвитку альтернативної енергетики в Україні запровадження цього прогресивного механізму підтримки її виробників є завчасним⁵⁷.

Іншим широко розповсюдженим механізмом стимулювання є *квотні зобов'язання з торговими «зеленими» сертифікатами*, який діє у Швеції, Італії, Польщі, Румунії та Бельгії. Згідно з цим механізмом уряд встановлює для учасників ринку електроенергії обов'язкові квоти на обсяг виробництва або споживання альтернативної електроенергії в загальному об'ємі виробництва. На знак виконання зобов'язання учасник ринку електроенергії має подати «зелені» сертифікати, які відповідають кількості електроенергії, яку він мав виробити або спожити. Якщо якийсь виробник (споживач) електроенергії не може

⁵⁶ Зарубіжна практика стимулювання розвитку поновлюваних джерел енергії та їх приєднання до електромереж енергосистем / Звіт. Київ: НЕК «Укренерго» Науково-технічний центр електроенергетики, 2012. 75 с.

⁵⁷ Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2018. 20 с.

виконати цю квоту, він має купити «зелені» сертифікати на ринку або заплатити штраф, сума якого вище вартості «зелених» сертифікатів⁵⁸.

За сприятливих ринкових умов запровадження цього механізму стимулювання на теренах України дозволить ефективно вести облік та прогнозування альтернативної електроенергії для отримання достовірної інформації щодо її частки в загальному енергобалансі та сприяти конкурентному ціноутворенню. Доцільним є встановлення обов'язкових квот щодо споживання «зеленої» електроенергії для важких галузей промисловості, які є основними джерелами емісії шкідливих сполук у довкілля. Запровадження квот є доволі актуальним в умовах конкурентного ринку електроенергії в Україні, адже за їх допомогою можливість продажу електроенергії за двосторонніми договорами безпосередньо споживачам буде не просто формальністю, а реальною угодою. Слід акцентувати увагу на тому, що незважаючи на можливість отримання багатьох зисків від запровадження системи квотування в Україні, її імплементації має передувати певний перехідний етап⁵⁹.

Прогресивним механізмом підтримки альтернативних джерел енергії є система *тендерів, аукціонів*. Вона використовувалася для розвитку вітроенергетики в Ірландії, Франції, Данії. Її сутність полягає у тому, що в країні оголошується конкурс на право одержання найбільш економічно вигідного контракту на будівництво об'єктів «зеленої» електроенергетики, і його переможець одержує повне або часткове державне фінансування будівництва. Недолік системи полягає в тому, що інвестори для перемоги в тендері можуть пропонувати економічно необґрунтовану низьку ціну, а потім не реалізувати проект. На даний час понад 80 держав світу використовують процедуру проведення аукціонів як засобу стимулювання виробництва енергії з альтернативних джерел. В Україні аукціони з розподілу квоти підтримки у виробництві електричної енергії з альтернативних джерел енергії запроваджуються з 1 липня 2019 року та проводяться по 31 грудня 2029 року згідно з графіком проведення аукціонів на відповідний рік⁶⁰. Отже, аукціони підтримки могли запрацювати ще наприкінці 2019 року, як це прямо передбачалось змінами до Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Однак уже протягом

⁵⁸ Гелетуха Г. Г. Аналіз механізмів стимулювання розвитку «зеленої» електроенергетики у Європейському Союзі. *Пром. теплотехніка*. 2011. Т. 33. № 5. С. 35–41.

⁵⁹ Платонова Є. О. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 137–142.

⁶⁰ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

більше трьох років визначений законом та підзаконними актами механізм аукціонів не працює, а в Україні так і не з'явилися нові регіональні, мульти-технологічні, чи «ВДЕ+системи накопичення енергії» проекти. Правовою перешкодою є відсутність визначених Кабінетом Міністрів України річних квот для можливості проведення аукціонів, передбачених законодавством⁶¹.

Ще одним правовим механізмом стимулювання, який застосовується у багатьох країнах ЄС, є надання *інвестиційних грантів*. Як свідчить зарубіжний досвід, ці гранти видаються для стимулювання виробництва електроенергії альтернативного походження, отриманої за допомогою нових, інноваційних технологій. Зокрема, у Фінляндській Республіці інвестиційні гранти та субсидії є єдиними видами стимулювання використання альтернативних джерел енергії. Безперечно, цільове фінансування наукових розробок у сфері альтернативних джерел енергії, а також їх упровадження, є одним із найефективніших способів стимулювання розвитку альтернативної енергетики. Цей засіб стимулювання можна вважати корисним для України.

В європейських країнах *податкові та митні пільги* залишаються важливим і гнучким засобом стимулювання та часто доповнюють основні види стимулювання. Так, у Нідерландах виробництво електроенергії з альтернативних джерел стимулюється шляхом спрямування податку на прибуток на інвестування у проекти альтернативної енергетики.

Деякі правові механізми стимулювання широко застосовуються у країнах ЄС, проте не знайшли окремого закріплення у вітчизняному законодавстві. Серед них варто назвати *низьковідсоткові кредити* з довгими періодами погашення для виробників електроенергії з альтернативних джерел енергії, які застосовуються деякими країнами ЄС, включно з Німеччиною та Нідерландами⁶². Програми з енергозбереження в Україні здебільшого фінансуються банками на загальних умовах, оскільки немає надійних економічних стимулів, які б сприяли здешевленню фінансування, як із боку кредитних установ, так і з боку потенційних позичальників. Саме тому в Україні є великий потенціал із використання пільгового кредитування.

⁶¹ Керівники ACEU: правові підсумки 2022 року для галузі ВДЕ та перспективи 2023. URL: <http://reform.energy/news/kerivniki-aseu-pravovi-pidsumki-2022-roku-dlya-galuzi-vde-ta-perspektivi-2023-21255> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁶² Кулик О. І. Способи стимулювання використання альтернативних джерел енергії за законодавством України та Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 86–91.

Важливим сучасним механізмом стимулювання використання альтернативних джерел енергії є залучення громадян до розвитку сфери відновлюваної енергетики, поширеною формою якого є створення *енергетичних кооперативів* у Німеччині, Австрії, Данії, Нідерландах, Швеції. Стрімкий розвиток енергетичних кооперативів у зарубіжних країнах відбувається завдяки поєднанню ініціативи громадян, які прагнуть «децентралізації енергетичних послуг», що в основному зосереджені в руках крупного бізнесу, та підтримки з боку держави, яка вирішує енергетичну проблему за рахунок стимулювання запровадження використання альтернативних джерел енергії. При цьому, спеціальних законів про енергетичну кооперацію, наприклад, у Німеччині та Австрії, немає. Натомість правовий статус енергетичних кооперативів регулюється загальними законами про кооперативи та енергетичним законодавством. Порівняно з іншими організаційно-правовими формами ведення господарської діяльності в енергетичній сфері, енергетичні кооперативи мають ряд переваг: відносна простота заснування і реєстрації, демократичний характер внутрішніх процедур, широка автономія у формуванні статутних документів, регулярний контроль з боку кооперативних союзів. Досвід європейських країн у створенні енергетичних кооперативів доцільно застосувати в законодавстві України, використовуючи адаптивні та гнучкі правові конструкції⁶³.

У країнах ЄС з метою збільшення ефективності застосування механізми стимулювання використання альтернативних джерел енергії часто комбінуються. Вбачається, що запорукою успіху ряду європейських країн у царині альтернативної енергетики стала саме комбінація різноманітних інструментів державної підтримки та їх зміна відповідно до умов розвитку й використання альтернативних джерел енергії⁶⁴.

2.3.2. США, Канада, країни Латинської Америки

Щодо нормативно-правового забезпечення функціонування американського ринку альтернативних носіїв енергії варто зазначити, що

⁶³ Григор'єва Х. А. Аналіз законодавчого визначення енергетичного кооперативу. *Альтернативна енергетика: співпраця юридичної науки та бізнесу на шляху інноваційного розвитку*: зб. матеріалів круг. столу (Одеса, 4 груд. 2020 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 6–9.

⁶⁴ Платонова Є. О. Державна підтримка альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу та України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні*: тези доповідей учасників всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг.ред. проф. М. І. Іншина, за редакцією проф. В. В. Носіка, доц. Т. Г. Ковальчук, ас. М. Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 272–275.

перші спроби державного регулювання та підтримки розвитку відновлюваної енергетики США було здійснено в 1970-х роках. Відповідно до прийнятого Конгресом США в 1977 року Закону «Про організацію департаменту з питань енергетики» (Department of Energy Organization Act) було створено федеральне відомство – Департамент (міністерство) енергетики (Department of Energy – DOE), на яке було покладено всі функції, пов’язані із енергетикою, що раніше реалізовувались різними органами. Вказаний суб’єкт несе відповідальність за координацію діяльності всіх федеральних органів виконавчої влади у сфері енергетики, реалізацію єдиної енергетичної політики. У 2010 році у складі міністерства було створено Відділ з питань енергоефективності та відновлюваних джерел енергії (DOE Office of Energy Efficiency and Renewable Energy). Також у системі Міністерства енергетики функціонує Федеральна комісія з питань регулювання енергетики (The Federal Energy Regulatory Commission – FERC) – незалежне федеральне відомство, яке здійснює розподіл електроенергії, природного газу та нафти між штатами. Вона приймає нормативно-правові акти з питань ціноутворення, введення тарифів, а також інвестування в енергетичний сектор. Питання енергетики є також частиною компетенції інших федеральних агентств, зокрема, Агентства з охорони навколишнього середовища (Environmental Protection Agency – EPA)».

У 1978 році через стрімке розповсюдження світової енергетичної кризи було прийнято федеральний Закон «Про громадську політику в галузі енергоресурсів» (Public Utility Regulatory Policies Act – PURPA). У зв’язку з ситуацією, що складалась, а також перспективами росту ціни на нафту, Конгрес США започаткував політику зниження залежності країни від зовнішніх поставок пального, диверсифікації енергетичного ринку та підтримки розвитку альтернативних джерел енергії. Одним із найважливіших здобутків цього Закону став початок та поступове зростання виробництва енергетики незалежними компаніями, що не пов’язані із державою або комунальним господарством. До середини 2010-х років частка останніх зросла до 7 % від загального обсягу виробленої електроенергії в країні. Зауважимо, що до імплементації вказаного вище Закону лише комунальні компанії мали право володіти та керувати генеруючими електростанціями, а після, навпаки, з’явилась вимога, щоб було збільшено відсоток закупівлі енергетики в незалежних виробників електроенергії. Отже, завдяки Закону «Про громадську політику в галузі енергоресурсів» ринок відновлюваної енергетики США значно збільшився за рахунок сонячних та гідроелектростанцій.

Провідним етапом розвитку енергетичного сектору США стало прийняття в серпні 2005 року Закону «Про енергетичну політику» (Energy Policy Act of 2005), який є базовим для розвитку альтернативної енергетики та енергетичної ефективності, встановлює податкові пільги для заохочення заходів у галузі енергозбереження, а також спрямований на підвищення рівня енергетичної безпеки, економічного росту та задоволення потреб в енергоресурсах тощо. Незважаючи на зазначені позитивні моменти вказаного нормативно-правового акту, головним його досягненням було збільшення бюджетного фінансування енергетики в період 2005–2010 років, а також 2010–2015 років.

Крім цього, була передбачена система податкових знижок (tax reductions). Останні представляють собою міру економічного стимулювання для виробників енергоресурсів, яка полягає в тому, що їм надаються податкові кредити (solar tax credit). Вони можуть зменшувати суми сплачуваних федеральних податків за рахунок витрат, пов'язаних зі встановленням обладнання чи здійснення іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом альтернативної енергії. Так, розмір вказаного кредиту в 2019 році складав до 30 % витрат на встановлення сонячних батарей, в 2020 році він знизився до 26 %, а на 2021 рік складає 22 %. Розміри податкових кредитів визначаються законодавством кожного окремого штату. У той самий час федеральні закони та закони штатів доволі конкретні та є нормами прямої дії. Зазвичай в них встановлюється процент збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному секторі на певний період.

Зауважимо, що в енергетичному законодавстві США простежується тенденція державної підтримки та сприяння розвитку галузі альтернативної енергетики. У 2007 році Законом «Про енергетичну незалежність та безпеку» (Energy Independence and Security Act – EISA) було закріплено положення про те, що виробництво енергії з відновлюваних джерел є одним з найважливіших та найефективніших засобів вирішення не тільки енергетичних, а й екологічних задач, що постають перед людством. Відповідно до Закону «Про відновлення економіки та інвестиції» (American Recovery and Reinvestment Act) ціла низка федеральних проєктів та програм у вказаному напрямку фінансувалась із федерального бюджету у вигляді грантів, зокрема, виробництво біопалива (Biomass Program); геотермальна енергетика (Geothermal Technologies Program); виробництво нової генерації батарей, а також програмного забезпечення для електромобілів та автогібридів; забезпечення енергоносіями з відновлюваних джерел

будівель та споруд федеральної власності при їх проектуванні, будівництві та модернізації⁶⁵.

Наразі Конгресом США розглядається проект Закону «Про чисту енергетику» (Clean Energy Standard). Його метою є забезпечення до 2050 року отримання електроенергії при нульовому викиді в атмосферне повітря парникових газів (net-zero emissions). Положення проекту базуються на міжнародно-правових принципах охорони довкілля, перш за все, щодо запобігання зміні клімату. Так, одними з головних напрямків запропонованого механізму виступають створення ринку енергоресурсів, а також продаж кредитів на розробку альтернативних джерел енергії.

Отже, відновлювана енергетика в США досягла високого рівня та продовжує стрімко розвиватися⁶⁶.

Державний устрій *Канади* та величезний розмір країни створюють дуже різноманітну картину енергетичного ринку. Загалом споживання енергії на одиницю населення у Канаді одне із найвищих у світі. Цікавим є той факт, що незважаючи на існування значних енергетичних ресурсів, по території держави вони розподілені нерівномірно, тому деякі провінції експортують енергію, а інші – імпортують її з-за кордону. Через розміри території та особливості заселеності (більшість канадців проживають на півдні країни вздовж кордону зі США, хоча найбільші виробники енергії знаходяться за сотні й тисячі кілометрів на північ) канадський ринок електроенергії тісніше пов'язаний зі США, ніж між провінціями. Однак саме цій інтегрованості енергетичний сектор завдячує своєю успішністю.

Розвиток законодавства Канади в енергетичному секторі характеризується тим, що конституція наділяє саме провінції та території правом регулювання ринку енергетики – кожен із 13 регіонів країни має унікальну ситуацію. Федеральна влада відповідальна лише за вироблення мінімальних екологічних стандартів та правил міжнародної торгівлі ресурсами й енергією. У даний час держава реалізує ряд федеральних проєктів, спрямованих на використання відновлюваних джерел енергії: зокрема, надає значні субсидії компаніям, які впроваджують альтернативну енергетику, стимулює виробників «чистої»

⁶⁵ Караханян К. М. Правові засади розвитку альтернативної енергетики в США. *Шості Таврійські юридичні наукові читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 68–71.

⁶⁶ Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки). *Міжнародний науковий журнал «ІНТЕРНАУКА»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (35). С. 68–75.

енергії для нарощування генеруючих потужностей, встановлює одні з найвищих «зелених» тарифів у світі з метою залучення додаткових інвестицій.

У 2008 році в Канаді було прийнято Закон «Про сталий розвиток» (Federal Sustainable Development Act), в якому офіційно було оголошено підтримку відновлюваної енергетики. З метою розвитку положень та підтримки вказаного Закону діяла Федеральна стратегія сталого розвитку на період 2016–2019 рр. (Federal Sustainable Development Strategy – FSDS). Основними напрямками дії стратегії були заходи, спрямовані на збереження екології та запобігання зміні клімату, в тому числі виробництво енергії з альтернативних джерел. Запроваджувався план виробництва т.з. «чистої енергії», який передбачав виробництво енергії з відновлюваних джерел на рівні 90 % всього обсягу до 2030 року⁶⁷.

Вказане завдання стратегії вже має певні позитивні напрацювання. Так, зокрема, до 2017 року федеральні та місцеві уряди в енергетичній сфері, які погодились на спільний план дій, здійснили важливі кроки по розширенню кола учасників, що використовують «чисту» енергетику, а також надали значні інвестиції в будівництво нових об'єктів альтернативної енергетики. З метою прискорення росту компаній, які використовують «чисті» технології, з державного бюджету було надано маже 14 млрд дол. Крім цього, уряд збирається інвестувати 21,9 млрд дол. протягом 11 років для підтримки «зеленої інфраструктури», що дозволить створити в Канаді чисту економіку завдяки розвитку відновлюваних джерел енергії⁶⁸.

Лідерами виробництва енергії з альтернативних джерел виступають також країни Латинської Америки, зокрема, Бразилія, Аргентина, Уругвай, Чилі, Болівія. У 70-х роках минулого століття під час першої хвилі нафтової кризи уряд Бразилії впровадив програму щодо використання алкоголю як палива (National Fuel Alcohol Program). Реалізація програми не викликала суттєвих ускладнень, оскільки Бразилія є одним із найбільших світових виробників цукру та цукрової тростини. Проте уряд допомагає приватному бізнесу реалізовувати цю програму, надаючи додаткові податкові пільги та преференції. Так, наприклад, до вказаних стимулюючих заходів підтримки виробників

⁶⁷ The official website of the Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en.html> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁶⁸ Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки). *Міжнародний науковий журнал «ІНТЕРНАУКА»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (35). С. 68–75.

біоетанолу, який роблять із цукру, належить положення законодавства щодо обов'язкового вмісту останнього в паливі на рівні 20–25 %. Тим самим, держава забезпечує існування ринку збуту виготовленої продукції. Для споживачів, тим часом, встановлюються субсидії у вигляді невисокої ціни на таке пальне, що робить його доступним для споживання.

В останні роки латиноамериканські країни досягли значних успіхів у використанні вітрових, сонячних, геотермальних енергетичних ресурсів, а також біопалива. Якщо років десять тому йшлося про енергетичну революцію, то сьогодні можна сміливо говорити про те, що країни Латинської Америки є одними зі світових лідерів розвитку альтернативної енергетики. Наприклад, Бразилія – є першою великою індустріальною державою, яка досягла рекордної частки відновлюваної енергетики. Згідно із Національною доповіддю про енергетичний баланс 88,8 % електроенергії країни виробляється із відновлюваних джерел. Аргентина нещодавно вперше в історії увійшла до першої десятки Глобального індексу інвестиційної привабливості країн із відновлюваними джерелами енергії Ernst & Young та за допомогою Всесвітнього банку планує виробляти 20 % своєї електроенергії із альтернативних джерел. Такі плани є цілком реальними, оскільки до складу Аргентини входить унікальний природний регіон Патагонія, що характеризується такими ресурсами сонця та вітру, аналогів яким немає в світі. Розквіт альтернативної енергетики Аргентини припадає на період з 2017 року, коли було проголошено Рік відновлюваних джерел енергії. Найбільш розвинутими напрямками є вітрова, сонячна, гідро- та біоенергетика.

Що стосується нормативно-правового забезпечення розвитку альтернативної енергетики країн Латинської Америки, то національні закони останніх закріплюють схожі положення енергетичної політики, основними з яких виступають: гарантії економічної та енергетичної безпеки, політика збереження навколишнього природного середовища та екологічна безпека, забезпечення застосування стимулюючих заходів, зокрема, державні дотації та субсидії, інвестиції в енергетичний сектор, податкові пільги, державна підтримка виробників відновлюваної енергетики⁶⁹.

⁶⁹ Караханян К. М. Глобальні тенденції розвитку альтернативної енергетики на прикладі країн Латинської Америки. *Наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку*: збірник тез VI Міжнар. наук. конф. (Прага, Чехія, 15 лютого 2021 года). ГО «Міжнародний науковий центр розвитку науки і технологій», 2021. С. 57–59.

2.3.3. Австралія

Ця країна поєднує несумісні, здавалося б, ознаки: з одного боку, вона демонструє вражаючі приклади успішного розвитку альтернативної енергетики, а з іншого – досить скромні загальні показники декарбонізації однієї з добре розвинених економік світу (згідно з Індексом ефективності кліматичних змін у 2020 році Австралія була визнана однією країн, що демонструють найгірші показники). Цей феномен розкривається за допомогою характеристики правового регулювання альтернативної енергетики Австралії, яке має деякі ключові особливості.

1. *Внутрішнє політико-правове протистояння з приводу розвитку відновлюваної енергетики*, яке розгорнулося на тлі кількох важливих передумов: а) федеративний устрій Австралії, яка складається з шести штатів, двох територій та федерального уряду; б) висока залежність країни від викопного палива (у 2018 році на вугілля припадало 15 % (60 млрд доларів), а на газ 8 % (38 млрд доларів) експортного доходу Австралії); в) федеральний уряд, вугільні штати та промислове лобі провадять активну і досить агресивну політику, виступаючи проти розвитку альтернативної енергетики.

На тлі цих передумов криза була неминуча, оскільки у 2006 році один зі штатів – Південна Австралія прийняв рішення розвиватися по іншому енергетичному сценарію. Південна Австралія продемонструвала абсолютно вражаючі показники еволюції відновлюваної енергетики: за 14 років з 2004 по 2018 рік відбувся стрімкий перехід від 100 % видобутку та споживання викопного палива до половинного самозабезпечення за рахунок альтернативних джерел – 50 % енергії генерується вітром та сонцем⁷⁰. З імпортера електроенергії штат перетворився на експортера. Очікується, що загальне виробництво відновлюваної енергії досягне щонайменше 75 % до 2025 року, а плановий рівень уряду штату – до 100 % до 2030 року⁷¹. Зростання успіху Південної Австралії викликало все більший опір з боку федерального уряду. Це призвело до жорстокої політичної боротьби, коли у 2016–2017 роках технічні проблеми з відключеннями електроенергії цинічно використовувалися федеральними політиками у публіч-

⁷⁰ McGreevy M., MacDougall C., Fisher M. Expediting a renewable energy transition in a privatised market via public policy: The case of south Australia 2004-18. *Energy Policy*. 2021. Vol. 148.

⁷¹ Parkinson G. South Australia's Stunning Aim to Be "Net" 100 Per Cent Renewables by 2030. *Renew Economy*. 2019. URL: <https://reneweconomy.com.au/south-australias-stunning-aim-to-be-net-100-per-cent-renewables-by-2030/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

них виступах для залякування населення: «через ненадійну альтернативну енергетику у вас може бути так само, як у Південній Австралії».

Загальні обриси тривалого внутрішнього політико-правового конфлікту в Австралії мають деякі паралелі з українськими реаліями. Наприклад, представники «коричневої» енергетики використовували зростання цін на електроенергію та колапс виплат по «зеленому» тарифу як спосіб дискримінації альтернативної енергетики та відтермінування її розвитку в Україні. Цю ж мету переслідувало і конституційне подання народних депутатів, відповідно до якого поставлено питання про відповідність Конституції України низки положень законів України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про ринок електричної енергії». Слід розуміти, що опір традиційної енергетики буде зростати. Це має враховуватися під час нормотворення та стратегічного планування, а також під час розробки довгострокових стратегій регіонального розвитку.

2. *Слабке безпосереднє державне управління енергетичним сектором.* Ще у 90-х роках ХХ ст. енергетична мережа Австралії була приватизована під впливом неоліберальної економічної ідеології. У приватизованій ринковій системі інтеграція екологічних цілей є ще більш складною⁷², оскільки імперативних важелів у публічного управління практично немає. Натомість в Україні зберігається ще досить значний регуляторний вплив, і це скоріше за все є виправданим, ураховуючи українські умови та досвід.

3. *Правове забезпечення підтримки альтернативної енергетики в Австралії* втілюється у домінуючому правовому механізмі зелених сертифікатів. Згідно із законодавством альтернативна енергетика заохочується за допомогою виданих федеральним урядом торгових сертифікатів, які роздрібні продавці електроенергії зобов'язані придбати⁷³. Також Австралія однією з перших країн у світі запровадила податок на вуглець. Однак за відсутності належної політичної волі ці позитивні нормотворчі дії не створили ефективного рушія трансформації енергетичної системи, що підтверджується збереженням високих показників використання викопного палива.

Науковцями критикується нормативне забезпечення альтернативної енергетики Австралії. Зокрема, стверджується, що прийнятий

⁷² Warren B., Christoff P., Green D. Australia's sustainable energy transition: the disjointed politics of decarbonisation. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2016. Vol. 21. P. 1–12.

⁷³ Hua Y., Oliphant M., Hu E. J. Development of renewable energy in Australia and China: a comparison of policies and status. *Renew. Energy*. 2016. Vol. 85. P. 1044–1051.

енергетичний закон – «Біла книга» 2015 року – зосередив увагу лише на економіці, повністю проігнорувавши політику енергетичної безпеки та недостатньо приділивши увагу питанням захисту навколишнього середовища⁷⁴. Зокрема, австралійський федеральний закон про відновлювану енергію мав би бути розширений для вирішення важливих питань, які в даний час отримують мало законодавчої чи політичної уваги⁷⁵. Сучасне українське законодавство у сфері альтернативної енергетики теж має низку серйозних вад і вимагає свого науково обґрунтованого удосконалення. Зокрема, свого повноцінного запуску чекає система підтримки. Українська протекційна модель спочатку була втілена у «зеленому» тарифі, який протягом кількох років намагаються замінити зеленими аукціонами.

4. *Активна роль уряду штату (регіональної влади)*. Незважаючи на сукупність позитивних природних умов, широкий доступ до сонячної радіації та потужних вітрів, успіх штату Південна Австралія був би неможливий без послідовної та активної політики регіонального уряду. По-перше, це проявляється в доступному в умовах ліберальної економіки стимулюванні альтернативної енергетики. Зокрема, максимально ефективно використовуються купівельні можливості уряду для залучення нових гравців на енергетичний ринок та створення таким чином тиску на ціни. По-друге, постійно відбувається робота над створенням сприятливої нормативно-правової основи. Наприклад, у 2011 році було прийнято закон штату, спрямований на підтримку вітроелектростанцій. Коли того ж року на його підставі було оскаржено будівництво вітроелектростанцій з естетичних причин, уряд проявив послідовність, оперативно внісши необхідні редакційні зміни для того, щоб усунути подібні перешкоди у функціонуванні вітрової генерації. По-третє, уряд Південної Австралії здійснює необхідну адаптаційну роботу, адже енергетичний перехід – це не лише економічне чи екологічне явище – це системна перебудова, яка здійснює сильний вплив на суспільство. Зокрема, коли у невеликому місті було закрито вугільний завод, уряд штату виділив цій територіальній громаді грант сумою в 6 млн доларів для будівництва помідорної теплиці, оснащеної сонячними батареями, – підприємство утворювало 200 робочих місць.

⁷⁴ Marsden S. The «Triangle» of Australian Energy Law and Policy: Omissions, Connections and Evaluating Environmental Effects. *Journal Of Environmental Law*. 2017. Vol. 29. Issue 3. P. 475–503.

⁷⁵ Prest J., Soutter G. The Future of Australia's Federal Renewable Energy Law. *Australian Law Journal*. 2018. Vol. 92. Issue 10. P. 799–813.

Український законодавець не може похвалитися такими турботою та послідовністю. Це добре ілюструється декларативною реструктуризацією вугільних регіонів та гучним скандалом 2020 року, пов'язаним із різким поворотом у політиці підтримки альтернативної енергетики.

5. *Робота над помилками.* Відключення, які відбулися у часи пікових навантажень, не змусили уряд Південної Австралії відмовлятися від обраного курсу – навпаки складнощі сприяли організації додаткових заходів зміцнення енергетичної безпеки. Зокрема, було створено резервні потужності (сконструйовано найбільшу акумуляторну батарею для накопичення енергії та побудовано державну газову електростанцію). Натомість тотальні стратегічні та тактичні прорахунки українського нормотворця протягом останніх років не потягнули за собою ґрунтовної роботи над допущеними помилками.

Схематично представлений політико-правовий досвід Австралії добре ілюструє проблемність енергетичного переходу, яким охоплений сучасний світ. Складнощі, з якими стикається сучасне українське суспільство, не унікальні – вони мають подібні аналоги і у більш розвинених країнах. Однак головне, що доводить досвід Австралії, – це: а) згубний вплив внутрішнього політико-правового протистояння щодо розвитку альтернативної енергетики; б) необхідність визначення політичних пріоритетів та ідейних основ, яким має відповідати енергетичне законодавство. Для України це критично важливо, адже у нас постійно терміново та хаотично вирішуються якісь тактичні завдання без чіткого бачення стратегічної мети⁷⁶.

2.3.4. *Китай*

Ця країна вражає своїми досягненнями у сфері альтернативної енергетики. Економіка Китаю досягла надзвичайних успіхів з моменту впровадження політики реформ і відкритості в 1978 році; наступні 30 років швидкого зростання відомі як «китайське диво». Однак механізм екстенсивного економічного зростання, який характеризується високими рівнями витрат, викидів, забруднення та споживання енергії, спричинив інтенсивний тиск на ресурси та навколишнє середовище. Водночас масове споживання енергетичних ресурсів спричинило

⁷⁶ Харитоновна Т. Є. Правове регулювання альтернативної енергетики в Австралії: досвід для України. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 106–110.

велику кількість викидів парникових газів⁷⁷. У 2013 році викиди вуглекислого газу в Китаї досягли 10 млрд тонн, що становить 28 % від загальних глобальних викидів і перевищує загальні сумарні викиди вуглецю в США і ЄС. Будучи найбільшим у світі продуцентом вуглекислого газу, Китай також є найбільшим світовим споживачем енергії⁷⁸. При цьому попит на енергію в Китаї має тенденцію до зростання. На тлі цих об'єктивних передумов уряд обіцяє, що Китай досягне піку викидів вуглецю до 2030 року, а вуглецевої нейтральності – до 2060 року.

Усвідомлення потреби в екологізації енергетики втілювалося, зокрема, в цілеспрямованому створенні законодавства про стимулювання використання відновлюваних джерел енергії. У 2005 році було прийнято Закон про відновлювану енергетику Китайської Народної Республіки, яким фактично було закладено правові основи для активного розвитку альтернативної енергетики. Основними механізмами підтримки були передбачені такі:

1) *Забезпечення пріоритетного доступу до мережі*. Цей техніко-юридичний аспект є центральним з огляду на специфіку енергетичної системи Китаю, оскільки будівництво і запуск нових енергетичних потужностей не достатньо синхронізований з менш розвиненою мережевою інфраструктурою. У зв'язку з цим для Китаю стало звичайним явищем простоювання збудованих об'єктів відновлюваної енергетики, не підключених до мережі. Однак, незважаючи на пряму вказівку закону, мережеві підприємства, користуючись монопольним положенням, не виконували підключення об'єктів альтернативної енергетики в належному пріоритетному порядку.

Подібна проблема проявляється подекуди і в Україні. Ілюстрацією може стати справа Ботієвської ВЕС. Власник цієї ВЕС уклав договір про підключення електростанції до мережі з єдиним можливим суб'єктом, здатним це зробити – ВАТ «Запоріжжяобленерго», але через низку обставин таке підключення відбулося зі значним простроченням. На відміну від «мовчазної бездіяльності» у таких випадках в Китаї, в Україні схожа ситуація потягнула за собою штрафні санкції,

⁷⁷ Kun Zhang, Zong-Yong Zhang, Qiao-Mei Liang. An empirical analysis of the green paradox in China: From the perspective of fiscal decentralization. *Energy Policy*. 2017. Vol. 103. P. 203–211.

⁷⁸ Chenxi Zhang, Dequn Zhou, Qunwei Wang, Hao Ding, Siqi Zhao. Will fiscal decentralization stimulate renewable energy development? Evidence from China. *Energy Policy*. 2022. Vol. 164.

накладені Антимонопольним комітетом України на ВАТ «Запоріжжя-обленерго» за зловживання монопольним становищем⁷⁹.

У цьому ж аспекті проявляється також проблема планування використання територій. Так, більшість вітрових електростанцій розміщені на півночі Китаю, тоді як високі енергопотребі сконцентровані переважно на півдні та сході країни. Це додатково посилює проблеми дотримання законодавства про пріоритетність підключення об'єктів альтернативної енергетики до мережі, адже на півночі такої енергії надлишок, а на півдні – дефіцит.

2) *Гарантування повної закупівлі енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії*. Важливість цього механізму важко переоцінити, оскільки він покликаний гарантувати інвесторам дохідність їхніх вкладів у бізнес. Однак, незважаючи на законодавче закріплення, цей механізм теж не працював повною мірою через відсутність наступної нормативної деталізації. З метою розблокування цього основного протекційного механізму нормотворець у 2009 році вніс зміни, відповідно до яких мережеві підприємства зобов'язувалися укладати договори на купівлю енергії, виробленої на об'єктах відновлюваної енергетики. Однак при цьому залишалася юридична «шпарина»: мережеве підприємство звільнялося від свого обов'язку у випадку існування загрози енергетичній безпеці. Через відсутність чіткої визначеності щодо розуміння загроз енергетичній безпеці, фактично це положення нівелювало юридичне зобов'язання мережевих підприємств та протекційний механізм у цілому.

3) *«Зелений» тариф* – типовий для альтернативної енергетики протекційний механізм, апробований у більшості країн світу, які прагнули до стимулювання використання ВДЕ. У Китаї він теж мав власні особливості, зокрема, його розмір виявився не гарантованим. Так, на практиці виробники змушені погоджуватися на нижчий тариф аби їх підключили до мережі, тим самим «забезпечення доступу до мережі відбувається ціною жертвування фінансовою життєздатністю виробників відновлюваної енергії»⁸⁰.

Унаслідок дії цих механізмів у Китаї склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, було зведено вражаючу кількість об'єктів

⁷⁹ Постанова Вищого господарського суду України від 15 березня 2017 року у справі № 908/1864/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/65436767> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸⁰ Hao Zhang. Prioritizing Access of Renewable Energy to the Grid in China: Regulatory Mechanisms and Challenges for Implementation. *Chinese Journal of Environmental Law*. 2019. Vol. 3. Issue 2. P. 167–202.

відновлюваної енергетики, однак з іншого – спостерігалася стрімка тенденція до залишення цих зведених потужностей. Тоді перед центральним керівництвом постало завдання модифікувати систему державної підтримки, щоб зупинити негативні регресивні явища в альтернативній енергетиці. З цією метою в Китаї були додатково апробовані інші механізми державної підтримки, що становлять для нас дослідницький інтерес. Мова йде про такі цікаві механізми як:

а) *екологічна диспетчеризація*, яка має на меті встановити послідовність диспетчеризації на основі рівня енергоефективності кожного блоку та кількості викидів забруднюючих речовин⁸¹. Однак ця ідея на практиці не показала свою дієвість, натомість продемонструвавши сприятливі умови для зловживань з боку місцевої влади;

б) *«зелені» сертифікати (REC)* – механізм, згідно з яким виробникам відновлюваної енергії видаються сертифікати за кожну мегават-годину, яку вони виробляють⁸². За китайським законодавством певні учасники ринку електроенергії (включаючи мережеві підприємства, компанії з роздрібною торгівлі електроенергією та великі кінцеві споживачі, які беруть участь у прямій торгівлі електроенергією) зобов'язані купувати встановлену кількість сертифікатів, щоб довести, що відсоток їхньої електроенергії надходить із відновлюваних джерел;

в) *встановлення «цільової частки»*. Цей механізм передбачає, що відповідні органи влади, які керують сектором електроенергетики, зобов'язані визначити очікуваний внесок електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальну кількість електроенергії, згенерованої в країні за певний період («цільова частка»). При цьому відповідні органи влади повинні розробити конкретні заходи для забезпечення того, щоб цільовий обсяг електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, отримував пріоритетний доступ до мережі та повністю купувався мережевими підприємствами⁸³.

⁸¹ NDRC, State Environmental Protection Agency, SERC and Office of National Energy Leading Group (dissolved), 'Workplan for the Pilot Programs on Energy Efficiency Dispatching' (节能发电调度试点工作方案). 2007. № 53. URL: http://www.gov.cn/zwggk/2007-08/07/content_708486.htm (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁸² NEA, 'Draft Measure for Renewable Electricity Quota and Assessment (draft for comment)' (可再生能源电力配额及考核办法(征求意见稿)). 2018. № 28, art 2. URL: http://zfxgk.nea.gov.cn/auto87/201803/t20180323_3131.htm. (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁸³ Hao Zhang. Prioritizing Access of Renewable Energy to the Grid in China: Regulatory Mechanisms and Challenges for Implementation. *Chinese Journal of Environmental Law*. 2019. Vol. 3. Issue 2. P. 167–202.

Аналіз фахової іноземної літератури дозволяє виокремити три важливі проблеми, з якими стикається розвиток альтернативної енергетики в Китаї:

1) *місцевий (регіональний) протекціонізм вугільної генерації.* Вражаючі економічні успіхи Китаю були побудовані на використанні викопного палива – переважно вугілля, яким багата країна. Зворотньою стороною ситуації стало зростання забруднення (особливо повітря), спеціалізація регіонів, проблеми безробіття. Ці явища і процеси завдали підступного удару по альтернативній енергетиці, яка почала розвиватися у країні. Так, незважаючи на порушення вимог закону про пріоритетний доступ до мережі та гарантований повний викуп «зеленої» енергії, державні органи не хочуть штрафувати мережеві підприємства, непокоячись про безпеку енергопостачання. Крім того, всупереч завданням центрального уряду, регіональна влада може стримувати розвиток «зеленої» генерації своїми діями. Наприклад, опираючись на локальні інтереси, місцевий уряд радше купуватиме власну вугільну енергію, аніж «зелену» енергію, вироблену в сусідній провінції. Таким чином, децентралізаційна реформа енергетичної системи, проведена в Китаї, демонструє свої побічні ефекти, які неочевидно, але дуже відчутно впливають на розвиток альтернативної енергетики;

2) *ускладнений доступ до правосуддя.* У випадках, коли виникає будь-який спір між електромережевим підприємством та енергогенеруючим підприємством щодо пріоритетного доступу, вони можуть подати заяву про посередництво державного органу. Якщо обидві сторони відмовляються врегулювати спір за допомогою медіації, спір може бути врегульований шляхом цивільного судочинства. Однак особливістю китайського судочинства є необхідність подання достатньо переконливих доказів порушення прав позивача для того, щоб справа взагалі була прийнята до розгляду в суді. Проте це фактично дуже складно здійснити, оскільки мережеві підприємства через свій монопольний статус часто змушують виробників відновлюваної енергії узгодити в договорах різні виняткові обставини. У зв'язку з цим, частіше за все виробники відновлюваної енергії не можуть подавати в суд на мережеве підприємство на основі контракту. Результатом такого обмеженого доступу до правосуддя, зокрема, стала відсутність справ, за якими права виробників альтернативної енергії були би відстояні;

3) *інституційні недоліки.* Ця проблема досить складна через свою багатогранність. Вона є результатом низки процесів та обставин, а

саме: а) специфічної моделі децентралізації (коли місцевим органам влади надається автономія в регіональному економічному розвитку та розподілі ресурсів, але центральна влада зберігає сильні важелі управління⁸⁴); б) плюралізм регулюючих суб'єктів (центральні урядові установи та уряди провінцій, які часто мають різні програми та пріоритети⁸⁵); в) недосконалість правового статусу спеціальних органів у сфері регулювання енергетики (дослідження свідчать про те, що такі органи не отримали відповідних повноважень і ресурсів, щоб бути ефективними регуляторами⁸⁶).

Аналіз проблем Китаю у розбудові власної альтернативної енергетики представляє для України особливий інтерес, адже дає змогу зробити деякі важливі висновки. По-перше, не існує абсолютних (ідеальних) правових рішень, які б гарантували безумовний успіх у стимулюванні альтернативної енергетики. Китай протягом майже двадцяти років апробував більшість поширених правових механізмів, розроблених у світі для підтримки використання ВДЕ, однак усі вони спрацювали з різним ступенем ефективності через специфічний внутрішній правовий, організаційний, інституційний, економічний та політичний контекст.

По-друге, право програє битву з владою, якщо не буде забезпечено узгодження політичних, економічних та екологічних інтересів. Це стало очевидно під час аналізу проблеми масової зупинки існуючих потужностей альтернативної енергетики через латентний спротив регіональної влади. Наявність необхідного законодавства, інвестицій та центральної політичної влади не будуть достатніми складовими успіху в активному поступальному розвитку альтернативної енергетики. Невід'ємними складниками є готовність суспільства, а також забезпечення балансу публічних та приватних інтересів.

По-третє, безперешкодний доступ до правосуддя є критично важливою гарантією для нормального розвитку «зеленої» генерації.

По-четверте, китайський досвід доводить тезу про недостатність суто економіко-правової стимуляції інвестицій для розвитку альтернативної енергетики. Активізація утворення об'єктів ВДЕ невідворотно

⁸⁴ Chenxi Zhang, Dequn Zhou, Qunwei Wang, Hao Ding, Siqu Zhao. Will fiscal decentralization stimulate renewable energy development? Evidence from China. *Energy Policy*. 2022. Vol. 164.

⁸⁵ Edward A CUNNINGHAM. The state and the firm: China's energy governance in context. Boston University GEGI Working Paper 1, 2015. URL: <http://ash.harvard.edu/files/chinas-energy-working-paper.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁸⁶ Ngan H.W. Electricity regulation and electricity market reforms in China. *Energy Policy*. 2010. Vol. 38 (5). P. 2142–2148.

наштовхнеться на цілу низку супутніх проблем, які потребують попереднього або паралельного вирішення, а саме: потреби в продуманому плануванні використання територій, створенні необхідної обслуговуючої інфраструктури, перепрофілюванні регіонів та переквалікації кадрів (наприклад, стосовно регіонів, спеціалізованих на вугіллі, тощо).

2.3.5. Індія

Індійський досвід є цікавим прикладом активного становлення альтернативної енергетики в країні, що розвивається. Демонструючи значне економічне зростання та стрімке збільшення кількості населення, Індія постійно відчуває гострий дефіцит енергії, адже дуже сильно залежить від імпорту, особливо сировини нафти (80 %) і природного газу (40 %)⁸⁷. Власні традиційні ресурси – здебільшого вугільні – є вичерпними та кліматично недружніми. Це стало серйозним мотиватором для пошуку політико-правових шляхів забезпечення поточної та перспективної енергетичної безпеки країни.

Кліматичні та погодні умови Індії формують надзвичайно потужний потенціал для розвитку різних видів «зеленої» генерації, однак такі ресурси є географічно розосередженими⁸⁸ та не повною мірою освоєними. При цьому Індія вже стала визнаним світовим лідером у сфері альтернативної енергетики, адже починаючи з 2010-го року, розмір інвестицій у розвиток альтернативної енергетики в цій країні варіюється в межах від 5,11 до 11,9 млрд євро в рік⁸⁹. Це дає свої плоди: у 2021 році Індія посіла третє місце у світі за приростом потужностей відновлюваних джерел енергії (15,4 ГВт) після Китаю (136 ГВт) та США (43 ГВт).

Такі показники не є випадковістю – вони стали закономірним результатом тривалої цілеспрямованої роботи. Держава активно просуває кліматичні, економічні та екологічні амбіції у сфері альтернативної енергетики, сформувавши власний унікальний правовий простір,

⁸⁷ Kar S. K., Gopakumar K. Progress of renewable energy in India. *Advances in Energy Research*. 2015. Vol. 3 (2). P. 97–115.

⁸⁸ Shyam B., Kanakasabapathy P. Renewable Energy Utilization in India - Policies, opportunities and challenges. *Proceedings of 2017 International Conference on Technological Advancements in Power and Energy (Tap Energy): Exploring Energy Solutions for an Intelligent Power Grid*. 2017. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000463856000109> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁸⁹ Топ-5 країн, які вкладають у ВДЕ більше всіх. URL: <https://cern.com.ua/2018/09/29/top-5-krayin-yaki-vkladayut-u-vde-bilshe-vsih/> (дата звернення: 01.07.2023 року)

що цьому сприяє. Для цілей нашого дослідження можна вказати на деякі особливі риси стимулювання використання ВДЕ в Індії.

1) *Інституційне забезпечення*. Індія є першою країною у світі, в якій на початку 1980-х років було утворене спеціальне відомство, діяльність якого зосереджена на сприянні розвитку «зеленої» генерації – Міністерство нових та відновлюваних джерел енергії⁹⁰. Його сорокарічне функціонування виправдовується, зокрема, і досягнутими фактичними показниками розвитку альтернативної енергетики в державі. Аналізоване інституційне рішення є особливо цікавим в компаративному розрізі на тлі нових ініціатив щодо потенційного об'єднання Міненерго та Мінприроди в Україні. Якщо Індія йде по шляху спеціалізації інституційно-функціонального забезпечення «зеленої» енергетики, то Україна демонструє у цій сфері реверсивний рух, що не сприятиме досягненню успішних результатів.

2) *Законодавче забезпечення*. В Індії реформи електроенергетики відбуваються з початку 1990-х років, але цей процес залишається незавершеним з огляду на постійне зростання потреб в енергії на тлі нових викликів⁹¹. Все ж в Індії напрацьоване спеціальне енергетичне законодавство, яким врегульовано ринок електроенергії та передбачено основні правові механізми у цій сфері. При цьому в законодавстві довгий час (до 2003 року) не містилося конкретних положень, які сприяли би відновлюваним або нетрадиційним джерелам енергії. Незважаючи на цей недолік, у 1994–1995 роках Міністерство нових та відновлюваних джерел енергії намагалося дати поштовх цьому сектору за допомогою політичних вказівок, що мало неоднозначні результати. Однак прийнятий у 2003 році Закон про електроенергію змінив нормативні засади функціонування відновлюваної енергетики. Закон передбачає загальнонаціональне формування політики урядом Індії та зобов'язує державні комісії з регулювання електроенергетики (SERC) вживати заходів для сприяння відновлюваним і нетрадиційним джерелам енергії в межах своєї юрисдикції⁹².

3) *Програмне забезпечення*. Досвід Індії відрізняється активним використанням програмних інструментів стимулювання використання ВДЕ. Найбільш яскравим прикладом слід вказати масштабну програму

⁹⁰ Jadhav O. H, Jadav S. M. Aspects of renewable energy potential in India and Future scope. *International Conference on Nascent Technologies in Engineering (ICNTE-2017)*. 2017.

⁹¹ Kaushal N. An. Insight into Energy Crisis in India. *Proceedings of 2012 International Conference on Public Administration (8TH)*. 2012. Vol. I. P. 76–92.

⁹² Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

під назвою Національна сонячна місія імені Джавахарлала Неру, ініційовану урядом Індії на початку 2010 року. Ця програма передбачає укладання довгострокових (25 років) контрактів між виробниками енергії з альтернативних джерел та підприємствами, підконтрольними уряду, за фіксованими вигідними тарифами. Далі державні підприємства постачають закуплену енергію розподільним комунальним компаніям, які, у свою чергу, продають електроенергію споживачам⁹³.

Використання потужного сонячного потенціалу країни стимулюється також на рівні побутового виробництва та споживання. Прикладом може послужити програма по «сонячним дахам». Існують невід’ємні переваги використання для енергетичних цілей дахів будівель: менші вимоги до землі, економічна перевага, пришвидшення досягнення цільових показників щодо зобов’язань із закупівлі відновлюваних джерел енергії і цільової доставки надійної електроенергії мікро, малим і середнім підприємствам⁹⁴. Завдяки підтримці уряду Індії майже всі штати та союзні території розробили політику у сфері стимулювання «дахової» енергетики, однак, незважаючи на це, її впровадження все ще є відносно низьким (близько 17 %) ⁹⁵. Уряд Індії прийняв безпрецедентну й амбітну мету розгорнути 40 ГВт сонячних батарей на дахах до 2022 року, але досяг лише 7,7 ГВт до червня 2021 року⁹⁶.

Програмність є досить визначальною рисою індійського стимулювання альтернативної енергетики. Можна додатково зазначити, що в цій країні також було прийнято Національну місію з підвищення енергоефективності, Національну місію Зеленої Індії, Національну водневу місію тощо. На відміну від вітчизняних програмних документів, що здебільшого страждають декларативністю та неефективні-

⁹³ Marianna Karttunen, Michael O. Moore. India – Solar Cells: Trade Rules, Climate Policy, and Sustainable Development Goals. EUI Working Paper RSCAS 2017/64. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/49745/RSCAS_2017_64.pdf?sequence=1 (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁴ Sarangi Gopal K., Taghizadeh-Hesary Farhad. *Rooftop Solar Development in India: Measuring Policies and Mapping Business Models*. 2021. ADBI Working Paper 1256. Tokyo: Asian Development Bank Institute. URL: <https://www.adb.org/publications/rooftop-solar-development-india-policies-mapping-business-models> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁵ Nuvvula Ramakrishna S.S., Devaraj Elangovan, Rajvikram Madurai Elavarasan, Seyed Iman Taheri, Muhammad Irfan, Kishore Srinivasa Teegala. Multi-objective mutation-enabled adaptive local attractor quantum behaved particle swarm optimisation based optimal sizing of hybrid renewable energy system for smart cities in India. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*. 2022. Vol. 49.

⁹⁶ Tarun Dhingra, Anita Sengar, Shambhu Sajith. Identifying, analyzing, and prioritizing barriers in the Indian industrial and commercial rooftop solar sector. *Solar Energy*. 2023. Vol. 254. P. 15–26.

стю, індійські «аналоги» останніх представляють собою цілком дієве, детальне, а тому і життєздатне нормативне регулювання енергетичних правовідносин.

4) *Фінансове забезпечення*. Не обмежуючись багатомільярдними бюджетними капіталовкладеннями, Індія намагається організувати додаткові фінансові потоки в галузь альтернативної енергетики, наприклад, шляхом:

а) *заснування національних банків розвитку*, які кредитують у тому числі енергетичні проекти. Узагалі, в цьому аспекті Індія становить особливий інтерес, оскільки у неї в 1980–1990 роках відбувся по суті масштабний експеримент зі створенням інституцій розвитку, що включав державні банки та фінансово-інвестиційні корпорації для підтримки галузей енергетики і суднобудування⁹⁷. Національні банки розвитку відіграють особливу координаційну роль за допомогою трьох основних механізмів: 1) надання експертних знань і спрямування ринкової інформації, що оптимізує нормативне та управлінське забезпечення ВДЕ; 2) пом'якшення політичних прогалин або бар'єрів; 3) надання узгодженого та цілісного набору фінансових послуг для концентрації ресурсів за національними пріоритетами⁹⁸;

б) *створення фонду чистої енергії*, кошти якого акумулюються за рахунок податку на екологічність. Останній прийняв вигляд податку на вугілля в розмірі 1 долар США за метричну тонну вітчизняного та імпортного вугілля, яке використовується для виробництва електроенергії⁹⁹. Для практичної реалізації цього механізму та розпорядження коштами фонду в Міністерстві було створено міжвідомчу групу для затвердження проєктів та вимог щодо отримання доступу до коштів¹⁰⁰;

в) *ведення активної політики по залученню вітчизняних та іноземних інвестицій у сферу альтернативної енергетики*. Зокрема, в Індії затверджено 59 проєктів сонячних парків – великих спеціалізованих осередків «зеленої» енергетики. Інвесторам з усього світу пропонується долучатися до фінансування цих проєктів, а для зручності і доступності з цією метою утворено електронні платформи. При цьому право будувати сонячний парк продається державою на аукціоні, а

⁹⁷ Свистун А. О. Порівняльний аналіз державних банків розвитку Індії та Китаю. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2 (92). С. 126–129.

⁹⁸ Fang Zhang. The policy coordinator role of national development banks in scaling climate finance: Evidence from the renewable energy sector. *Climate Policy*. 2021. Vol. 22. Issue 6. P. 754–769.

⁹⁹ Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

¹⁰⁰ Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

переможцями визначаються ті заявники, які пропонують найнижчі ціни за електрику. Цим стимулюється здешевлення електроенергії за рахунок постійного оновлення технологій;

г) використання «зелених» сертифікатів або сертифікатів відновлюваної енергії (REC). Держава використовує механізм зобов'язань із закупівлі енергії з ВДЕ, тим самим утворюючи новий об'єкт права – «зелений» сертифікат. Цей документ юридично відділяється від самої електроенергії, тому вони продаються/купуються окремо. В Індії торгівля сертифікатами через біржі електроенергії розпочалася в 2011 році¹⁰¹;

д) закріплення «зелених» тарифів. Специфіка цього механізму в індійському законодавстві полягає у варіативності «зелених» тарифів, зокрема, вони різняться по штатах залежно від ресурсів регіону, вартості проекту та, що більш важливо, тарифних положень, встановлених уповноваженим органом¹⁰².

5) *Технічне забезпечення*. Для розвитку альтернативної енергетики необхідною умовою є використання необхідного обладнання. Ураховуючи активну науково-дослідницьку роботу, яка ведеться у цьому напрямку, енергетичне обладнання регулярно морально застаріває та постійно оновлюється. Індія докладає значних зусиль для розвитку вітчизняного виробництва відповідної техніки. На цьому шляху вона використовує такі правові механізми, які за міжнародним торговельним правом (зокрема, правом СОТ) вважаються дискримінаційними і такими, що викривлюють конкуренцію і торгівлю. Мова йде про вимоги щодо використання вітчизняних товарів у перевагу над імпортованими. Це стало предметом міжнародного торговельного спору «Індія – сонячні панелі», який був ініційований США¹⁰³. Відповідно до умов Національної сонячної місії імені Джавахарлала Неру потенційні отримувачі підтримки мали використовувати певний відсоток технічного обладнання індійського виробництва. У такий спосіб Індія намагалася підтримати і власну молоду галузь промисловості – виробництво техніки для альтернативної енергетики. Звичайно, слід погодитися з тим, що індійські заходи стосуються не лише екологічних цілей – вони стосуються розвитку вітчизняної промисловості, підприємництва та створення робочих місць. Індія як

¹⁰¹ Girish G. P., Singhanian K., Vincent EN. Solar REC Trading in India. *International Journal of Renewable Energy Research*. 2017. Vol. 7 (4). P. 1529–1534.

¹⁰² Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

¹⁰³ India – Certain Measures Relating to Solar Cells and Solar Modules (DS456). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds456_e.htm (дата звернення: 01.07.2023 року).

густонаселена країна, що розвивається, зі значною кількістю населення, яке живе за межею бідності, просто не може ігнорувати такі цілі. З цієї точки зору, заходи щодо використання вітчизняного обладнання служать подвійній меті: економічному прогресу та захисту навколишнього середовища через стале виробництво енергії¹⁰⁴.

На прикладі законодавчого регулювання Індії учені роблять висновки про оптимізацію такого протекційного механізму. Так, для того, щоб вимоги про вітчизняний вміст були ефективними, вони повинні бути: (1) обмежені за тривалістю та включати заплановані етапи оцінки, (2) зосереджені на технологіях і компонентах, для яких є технічний досвід і доступні бар'єри для входу на глобальний ринок, і (3) пов'язані з навчанням і сприянням діловим зв'язкам, а також пов'язані з підтримкою інших етапів ланцюжка створення вартості та більш широких послуг, невід'ємних для успіху галузей відновлюваної енергетики¹⁰⁵.

5) *Міжнародно-правове забезпечення*. Індія прагне до регіонального лідерства у розвитку сонячної енергетики. Свої прагнення вона втілює, зокрема, в ініціативі створення Міжнародного сонячного альянсу. Рамкову угоду про його створення підписали 83 держави (зокрема Австралія, Японія, Великобританія, Нідерланди, Єгипет, 31 африканська держава, 7 тихоокеанських держав, 9 країн Латинської Америки та Карибського басейну та 3 країни Південної Азії).

Незважаючи на таку вагому та багатовекторну підтримку розвитку «зеленої» генерації, Індія стикається на цьому шляху із проблемами, які є в цілому типовими для країни, що розвивається:

а) *бюрократизм та адміністративні бар'єри* під час реалізації енергетичних проєктів. Відсутність координації та співпраці всередині та між різними міністерствами, відомствами, інститутами та іншими зацікавленими сторонами затримує та обмежує прогрес у використанні ВДЕ. Показовим став приклад, коли Indian Renewable Energy Development Agency (IREDA) почала приймати заявки на державну підтримку вітроенергетики незабаром після оголошення цієї схеми, проігнорувавши процедурні вимоги стосовно необхідності оприлюднення офіційного друкованого повідомлення. Унаслідок цього уряд

¹⁰⁴ Ghori U. "Reverse Permissibility" in the Renewable Energy Sector: Going Beyond the US-India Solar Cells Dispute. *Asian Journal of International Law*. 2018. Vol. 8 (2). P. 322–349.

¹⁰⁵ Johnson O. Promoting green industrial development through local content requirements: India's National Solar Mission. *Climate Policy*. 2016. Vol. 16. Issue 2. P. 178–195.

Індії відхилив заявки, які були подані до такого повідомлення, і розглядав лише заявки, подані після його офіційного оприлюднення¹⁰⁶;

б) *складнощі із набуттям прав на землю*. За індійським законодавством передбачено існування таких категорій земель, які не можуть бути придбані для потреб розміщення «зелених» електростанцій. Однак з огляду на зростаючу кількість сонячних та вітроенергетичних установок у країні та прогресуючу нестачу дозволених ділянок із необхідним енергетичним потенціалом, Міністерство ще у 2012 року звернулося до урядів штатів із проханням переглянути свою земельну політику щодо вітроенергетичних установок¹⁰⁷. Побічним результатом земельно-правових проблем став розвиток офшорного напрямку альтернативної енергетики (створення плавучих сонячних парків, водних вітроенергетичних установок тощо);

в) *непрозорість регуляторного середовища, низький ступінь гарантованості прав інвесторів*. Проблемою для Індії стала неузгодженість нормотворчих дій, спрямованих на розвиток альтернативної енергетики. У результаті самостійна політика багатьох штатів лише створила невизначеність для інвестицій у ВДЕ¹⁰⁸. У деяких випадках регіональна влада певною мірою дискредитує енергетичні проєкти, адже їх ціною є екологічні та соціальні проблеми. Так, уряд індійського штату Уттаракханд розробив та запровадив закони для розвитку гідроенергетики, відмовляючись від екологічних міркувань та порушуючи права громад на воду¹⁰⁹. Звичайно, такий підхід грубо порушує принципи сталого розвитку, який відкидає подібні крайнощі, вимагає компромісу та віднайдення балансу між економічними, екологічними та соціальними потребами.

Отже, переживши дві потужні енергетичні кризи 1970-х років, Індія визначила енергетичну «самодостатність» як головний пріоритет розвитку¹¹⁰. Побудоване з цією метою законодавство, спрямоване на стимулювання альтернативної енергетики, дає свої рясні плоди. Досвід

¹⁰⁶ Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

¹⁰⁷ Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

¹⁰⁸ Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

¹⁰⁹ Karambelkar S. Hydropower development in India: the legal-economic design to fuel growth? *Natural Resources Journal*. 2017. Vol. 75. Issue 2. P. 361–394.

¹¹⁰ Пришляк Н. В. Відроджувальна енергетика в Індії: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 21. С. 15–20.

Індії важливий для України як з точки зору використання позитивних напрацювань, так і з позицій аналізу неефективних правових рішень.

2.3.6. Японія

Правовий досвід Японії на шляху розвитку альтернативної енергетики має деякі цікаві та повчальні віхи, корисні для України в порівняльно-правовому аналізі. Наразі Японія може похвалитися стабільним входженням до п'ятірки держав – лідерів по виробництву енергії з відновлюваних джерел. Однак це не легка перемога, а результат тривалого і складного політико-правового процесу. Основними об'єктивними передумовами такого результату можна вказати наступні:

1) *Енергоресурсна бідність на тлі стрімкого промислового розвитку.* Японія бідна на традиційні викопні паливні ресурси. Це, з одного боку, робить її вразливою та імпортозалежною в енергетичній сфері, а з іншого – позбавляє необхідності робити складний вибір між економічною вигодою та екологічними потребами. Крім того, відсутність належного власного ресурсного забезпечення звільняє Японію від необхідності вирішувати типові проблеми, з якими стикаються інші держави – власники традиційних енергетичних ресурсів (наприклад, щодо перекваліфікації вугільних регіонів тощо).

2) *Провал атомного напрямку енергетики.* Усвідомлюючи потребу задовольняти зростаючі потреби розвиненої економіки у стабільному енергозабезпеченні, Японія на початку 90-х років XX століття обрала шлях становлення потужної галузі атомної енергетики. Такий вектор був визнаний державною стратегією формування енергетичної безпеки Японії. Щоб досягти заявленої національної мети щодо скорочення викидів, Японія створила План досягнення цільових показників Кіотського протоколу¹¹¹, який стосується заходів, які необхідно вжити для зменшення пов'язаних з енергетикою парникових газів, з основним акцентом на добровільній діяльності¹¹² та значній ролі ядерного сектору¹¹³, який розглядається як важлива технологія, пов'язана з

¹¹¹ Kyoto Protocol Target Achievement Plan (Tokyo, 28 May 2005, partially revised 11 July 2006, totally revised 28 March 2008).

¹¹² Schreurs M. Multi-Level Governance and Global Climate Change in East Asia. *Asian Economic Policy Review* 2010. Vol. 5 (1). P. 88–105.

¹¹³ Tiberghien Y., Schreurs MA. Climate Leadership, Japanese Style: Embedded Symbolism and Post-2001 Kyoto Protocol Politics / K. Harrison and L. McIntosh Sundstrom (eds), *Global Commons, Domestic Decisions: The Comparative Politics of Climate Change*. MIT Press, 2010. P. 145.

глобальним потеплінням¹¹⁴. У рамках реалізації цієї стратегії був затверджений Третій стратегічний енергетичний план, яким було поставлено завдання досягнути у 2030 році виробництва 70 % електроенергії із джерел енергії з нульовим рівнем викидів, головним чином ядерних (доповнених ВДЕ)¹¹⁵. Однак такий напрям розвитку не витримав сувору перевірку на стійкість і сталість. Так, аварія на атомній електростанції «Фукусіма-1» у 2011 році, що сталася внаслідок цунамі, породженого сильним землетрусом, змусила уряд терміново та ґрунтовно переглянути стратегії енергетичного розвитку Японії. Наслідками цієї аварії, зокрема, стали: а) зупинка практично усіх атомних електростанцій в країні та прийняття рішення до 2040 року закрити усі 54 такі електростанції¹¹⁶; б) зміна законодавчих засад функціонування енергетичних об'єктів; в) зміна пріоритетів державного стимулювання, зокрема, запровадження механізмів підтримки альтернативної енергетики.

Цікаво, що аварія на атомній електростанції у Фукусімі має пролонговані юридичні наслідки, які впливають на розвиток державної енергетичної політики. Зокрема, зусилля проатомних організацій відновити роботу атомних електростанцій, тимчасово закритих після березня 2011 року, спричинили велику кількість позовів до окружних судів Японії: проти комерційних атомних електростанцій у період з 2011 по 2020 роки було подано 30 позовів¹¹⁷. У цих позовах оскаржувалися у тому числі дії уряду щодо надання дозволів запуснути атомні електростанції, рівень безпеки яких не задовольняв актуальні високі вимоги сучасності.

3) *Неоптимальне урахування регіональних погоднo-кліматичних та географічних особливостей* під час розвитку альтернативної енергетики. Так, в Японії дуже добре розвинена гідроенергетика, при чому вважається, що у цій сфері освоєно практично весь існуючий природний потенціал. Сонячна енергетика також розвивалася досить активно, однак зіштовхнулася з об'єктивною проблемою – браком вільних територій для розміщення електростанцій. Певний час так зване «сонячне лобі» просувало інтереси геліоенергетики, однак

¹¹⁴ Kyoto Protocol Target Achievement Plan (n 22) 53.

¹¹⁵ Vance R., Henderson D., Moore L. *Impacts of the Fukushima Daiichi Accident on Nuclear Development Policies* (Organization for Economic Co-Operation and Development 2017).

¹¹⁶ «Блакитні батареї» Японії: історія та сьогодення. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/povyny/blakitni-batarei-yaponii-istoriya-ta-sogodennya (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹¹⁷ Koppenborg F. Nuclear Restart Politics: How the “Nuclear Village” Lost Policy Implementation Power. *Social Science Japan Journal*. 2021. Vol. 24. P. 115, 123.

об'єктивні умови густонаселеної країни з обмеженими вільними площами все ж таки встановили своєрідний «скляний бар'єр» для подальшого масштабування геліоенергетики. Проте навіть за такого становища, за розрахунками економістів, через вищу вартість сонячної фотоелектричної енергії, ніж вітрової електроенергії, Японія витрачає більше економічних ресурсів, ніж інші країни, на використання відновлюваної енергії¹¹⁸. Тобто через неврахування окремих регіональних особливостей активне стимулювання сонячної енергетики стало сумнівним державним рішенням.

Після провалу атомних енергетичних стратегій та стабілізації обсягів сонячної енергетики уряд розпочав активне стимулювання вітроенергетичних проєктів. Незважаючи на те, що вітрова енергія має набагато більший потенціал, ніж інші відновлювані джерела енергії в Японії¹¹⁹, існували правові перешкоди для широкомасштабного розгортання вітрової енергії на ринку. Так, обмежена пропускна спроможність мережі, структура ринку електроенергії та практика експлуатації мережі існуючими електроенергетичними компаніями обмежували доступ вітрових проєктів до мережі. Проходження адміністративних дозвільних процедур збільшувало невизначеність, ризиковість та час виконання проєкту. Труднощі соціального сприйняття також були досить високими через деякі минулі помилки – особливо відносно порушення інтересів окремих місцевих громад¹²⁰.

Найбільший потенціал в Японії наразі мають офшорні вітроенергетичні проєкти. Однак відсутність законодавчих норм, що стосуються довгострокового приватного використання конкретних морських районів, і спротив з боку рибальських спільнот перешкоджали розвитку офшорної вітроенергетики. З метою усунення цих юридичних перешкод 1 квітня 2019 року в Японії набув чинності Закон про сприяння використанню морських районів для розвитку об'єктів виробництва електроенергії з використанням морських відновлюваних енергетичних ресурсів¹²¹. Закон дозволяє приватне використання

¹¹⁸ Aitong Li, Yuan Xu, Hideaki Shiroyama. Solar lobby and energy transition in Japan. *Energy Policy*. 2019. Vol. 134. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421519305373?via%3Dihub> (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹¹⁹ Farhad Taghizadeh-Hesary, Han Phoumin, Ehsan Rasoulinezhad. Assessment of role of green bond in renewable energy resource development in Japan. *Resources Policy*. 2023. Vol. 80.

¹²⁰ Mizuno E. Overview of wind energy policy and development in Japan. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*. 2014. Vol. 40. P. 999–1018.

¹²¹ Chie Kojima. Japan Legislation on Marine Renewable Energy. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2020. Vol. 5. Issue 2. P. 383–386.

визначених районів внутрішніх вод і територіального моря Японії для розробки та виробництва офшорної морської відновлюваної енергії протягом максимального періоду в 30 років¹²². При цьому, хоча Закон має на меті дозволити відносно самостійне використання морських районів комерційними суб'єктами, які займаються виробництвом морської відновлюваної енергії, він не дозволяє виробникам енергії виключати будь-яку рибальську діяльність у визначеній зоні. Таке рішення переслідує мету не допустити порушення балансу інтересів різних груп населення, бізнесу та держави у таких комплексних правовідносинах як спеціальне водокористування. При цьому важливо відмітити такий інституційний недолік розвитку офшорної вітроенергетики в Японії як «глибоко вкорінений традиційний секціоналізм, який може уповільнити прогрес енергетичного переходу». Йдеться, перш за все, про існуючу міжвідомчу конкуренцію та брак співпраці між державними органами¹²³.

4) *Використання правових механізмів стимулювання альтернативної енергетики.* Основним протекційним механізмом, спрямованим на державну підтримку розвитку альтернативної енергетики в Японії, став добре відомий «зелений» тариф. При цьому особливістю японського досвіду стало тривале і складне прийняття закону, яким такий тариф було запроваджено. Закон про спеціальні заходи щодо закупівлі електроенергії з ВДЕ підприємствами електроенергетики (Закон про FIT), прийнятий у липні 2012 року та змінений у квітні 2017 року в Японії, дав свої швидкі результати, простимулювавши розширення потужностей альтернативної енергетики вже протягом перших трьох років своєї дії¹²⁴. Однак через свої вади (зокрема, непрозорий механізм визначення закупівельної ціни на енергію з ВДЕ, відсутність закріпленої верхньої межі «зеленого» тарифу тощо) відбувся деякий перекис, а саме: альтернативна енергетика почала розвиватися значно швидше, але національний фінансовий тягар сплати «зеленого» тарифу теж збільшувався. У зв'язку з цим проявився типовий наслідок: «зелений» тариф, який за своїм задумом був

¹²² Chie Kojima. Japan Legislation on Marine Renewable Energy. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2020. Vol. 5. Issue 2. P. 383–386.

¹²³ Aitong Li, Yuan Xu. The governance for offshore wind in Japan. *Energy Procedia*. 2019. Vol. 158. P. 297–301.

¹²⁴ Kenji Asano. Enactment and Enforcing Processes of the Japanese Feed in Tariff Law: Difficulties for Maximizing Renewable's Diffusion while Minimizing National Burden. *Journal of East Asia and International Law*. 2017. Vol. 10 (2). P. 357–378.

спрямований на розширення нових об'єктів ВДЕ, відхилився від своєї первісної мети і став основним комерційним джерелом доходів для існуючих виробників такої енергії. Це спричиняє посилення фінансового навантаження на суспільство та економіку як основних споживачів «зеленої» енергії.

При цьому такий фінансовий тягар не є тимчасовим, судячи з нещодавно прийнятих програмних документів. Так, у жовтні 2021 року було затверджено Шостий стратегічний енергетичний план, який пропонує основу для дій, спрямованих на досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року. Амбітні кліматичні цілі Японії мають досягатися у порівняно стислі строки, що передбачає подальше державне стимулювання «зеленої» генерації.

Вивчення правового досвіду Японії, напрацьованого нею під час у цілому ефективного розвитку альтернативної енергетики, дозволяє зробити кілька важливих висновків. Зокрема, по-перше, Японія стала чудовим прикладом того, як країна з бідними традиційними енергетичними ресурсами здатна наполегливо будувати власну енергетичну безпеку та прямувати до енергетичної незалежності шляхом використання відновлюваних джерел енергії.

По-друге, історія Японії яскраво ілюструє ситуацію, коли у стратегічних планах були виявлені суттєві вади, але це не стало приводом відмовлятися від амбітних екологічних цілей – це стало приводом швидко переформатувати законодавчі засади та державну політику з урахуванням нових умов та викликів. Перед Україною, яка знаходиться у нових суворих реаліях ведення воєнних дій та необхідності наступного післявоєнного відновлення, постають завдання щодо переосмислення своєї енергетичної безпеки та прийняття рішень, адекватних динамічним зовнішнім обставинам. Приклад Японії доводить, що цей шлях можна пройти, опираючись у тому числі й на розвиток альтернативної енергетики.

По-третє, на японському досвіді добре простежується необхідність збалансування розмірів «зеленого» тарифу. Невстановлення верхньої межі «зеленого» тарифу може провокувати його не виправдане зростання, що підвищує вартість електроенергії для споживачів та чинить зрештою негативний ефект для інтеграції «зеленої» генерації в суспільне життя.

2.3.7. Малайзія та Індонезія

Малайзія, усвідомлюючи вичерпність власних запасів викопних ресурсів, ще 20 років тому розпочала стимулювати розвиток альтер-

нативної енергетики. При цьому відповідний поступ відбувався по висхідній: з 2001 по 2010 роки – діяла програма Small Renewable Energy Power (SREP), яка характеризувалася помірним стимулюючим ефектом, а з 2011 року законодавчу основу було суттєво реформовано з метою активізації розвитку сектору альтернативної енергетики. Цікаво, що в основу свого реформування 2011 року Малайзія поклала правовий досвід Німеччини, запровадивши систему FIT (Feed-in Tariff) – аналог вітчизняного «зеленого» тарифу¹²⁵.

Наявність сприятливих природно-кліматичних умов зумовила розробку цілеспрямованої державної політики стимулювання біоенергетики і в Індонезії. Це швидко дало необхідний ефект, а саме: за даними ФАО, у період з 1994 по 2004 рік виробництво пальмової олії зросло більш ніж на 400 %, і вже з 2005 року Індонезія завоювала безспірні лідерські позиції по виробництву пальмової олії у світі. Цей стрибок потяг за собою очікувані наслідки, як-то: збільшення виробництва та споживання біопалива, збільшення робочих місць, збільшення експорту тощо. Однак особливу цікавість викликають неявні наслідки, які проявилися під час становлення біоенергетики та змусили країну до них адаптуватися: 1) міжнародний осуд несталого землекористування внаслідок розширення пальмових плантацій; 2) негативний досвід перерозподілу земель на користь пальмових плантацій, який потяг за собою масові порушення земельних прав місцевих жителів та громад¹²⁶.

Більш детально правовий досвід Індонезії та Малайзії буде розглянуто під час дослідження правового регулювання біоенергетики в наступному розділі.

Таким чином, можна підсумувати, що кожна країна має власне унікальне законодавче забезпечення альтернативної енергетики, що підтверджує думку про відсутність кращих чи гірших правових моделей такого стимулювання – доцільно говорити про більш оптимальні та менш оптимальні правові механізми для конкретної країни.

¹²⁵ Григор'єва Х. А. Готовність законодавства до світового розвитку біоенергетики (на матеріалах України, ЄС та Малайзії). *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матер. кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків, 2021. С. 41–45.

¹²⁶ Григор'єва Х. А., Дубінін Ю. С. Біоенергетика в Індонезії: економіко-правові та соціально-екологічні уроки для України. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 30–33.

Проведений схематичний опис основних правових стратегій підтримки альтернативної енергетики в різних країнах світу вказує на те, що пошук оптимальних правових механізмів триває. Порівняльно-правовий аналіз показав, що універсальної правової моделі стимулювання альтернативної енергетики не існує: кожна країна сформувала власну унікальну систему протекційних механізмів. При цьому існують деякі спільні риси, на яких варто наголосити:

а) виявлене широке різноманіття підходів до стимулювання альтернативної енергетики у світі може бути зведене до кількох ключових правових механізмів: «зелений» тариф (feed-in tariff, FIT); преміум «зелений» тариф (feed-in premium, FIP); квотні зобов'язання з торговими «зеленими» сертифікатами; тендери і аукціони; інвестиційні гранти, пільгові кредити, податкові та митні пільги тощо;

б) практично усі країни, які розвинули сектор альтернативної енергетики, використовують для цього поєднання певного домінуючого правового механізму (найчастіше ним виступає «зелений» тариф); та низки додаткових допоміжних правових механізмів стимулювання;

в) у багатьох країнах спостерігається еволюційна трансформація системи стимулювання альтернативної енергетики, що проходить кілька послідовних етапів (рівнів).

При цьому глибокий аналіз історико-правових особливостей становлення і розвитку законодавства у багатьох зарубіжних країнах продемонстрував цікаву закономірність, яка полягає у *багаторівневому розвитку системи стимулювання альтернативної енергетики*, а саме:

– державне стимулювання *першого рівня (економічного)*, на якому заохочується діяльність у сфері альтернативної енергетики як така. Цей рівень характеризується впровадженням суттєвих пільг, високих тарифів, наданням дешевих кредитів тощо. Метою такого типу державного стимулювання є швидке залучення інвестицій та надання поштовху цій галузі економіки;

– державне стимулювання *другого рівня (екологічного)* заохочує вже не будь-яку діяльність у сфері альтернативної енергетики, а лише екологічно безпечну. Саме тому цей рівень підтримки супроводжується запровадженням екологічних імперативів, критеріїв сталості, виокремленням певних напрямів альтернативної енергетики як пріоритетних за екологічними якостями тощо;

– державне стимулювання *третього рівня (кліматохоронного)* поєднує окрім підтримки екологічних ідей попереднього рівня, також

механізми заохочення споживачів до використання лише екологічно безпечної енергії. Цей рівень супроводжується активним цілеспрямованим розвитком екологічної культури, просвітництвом, впровадженням кліматоохоронних бар'єрів у міжнародній торгівлі¹²⁷.

Типовий розвиток переважної більшості країн світу, які підтримують альтернативну енергетику, відбувається послідовно і прогресивно – від першого до третього рівня. Однак трапляються виключення. Наприклад, Україна за цією класифікацією демонструє нетиповий регресивний рух, а саме: перебуваючи протягом близько десяти років на яскраво вираженому першому рівні стимулювання (це, зокрема, проявилось у встановленні високого «зеленого» тарифу), Україна у 2020 році різко зменшила державну підтримку, при цьому відповідне скорочення не мало екологічного підґрунтя. Оскільки Україна не пройшла еволюційно перший рівень державного стимулювання альтернативної енергетики, слід усвідомлювати, що поспішний перехід на наступний (екологічний) рівень буде приреченим на провал.

Ідея багаторівневого державного стимулювання пояснює той факт, що механізм «зелених» тарифів вже зіграв свою позитивну роль на ринках багатьох європейських країн. По мірі зростання конкурентоспроможності альтернативних джерел енергії, такі країни поступово відмовляються від них, скорочуючи розмір виплат або переходячи до інших більш ефективних механізмів стимулювання. Однак цей процес у країнах із добре розвинутим сектором альтернативної енергетики є еволюційно закономірним¹²⁸.

2.4. Green Deal і Україна: правове забезпечення енергетичного переходу

У грудні 2019 року ЄС оголосив про початок нового етапу свого розвитку на засадах Green Deal. Цей стратегічний план є не просто черговим екологічним гаслом – його втілення покликане досягти надзвичайно амбітних цілей, які є передусім відповіддю на гострі кліматичні виклики. Саме тому центральним елементом Green Deal є декарбонізація, тобто досягнення нульових вуглецевих викидів.

¹²⁷ Григор'єва Х. А. Державна підтримка альтернативної енергетики: світова парадигма та українська реальність. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. Двадцять осінніх юридичних читань «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 276–277.

¹²⁸ Григор'єва Х. А. Державне стимулювання альтернативної енергетики: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 109–117.

Рішення про перетворення на кліматично нейтральну Європу до 2050 року потягне за собою цілу низку глибинних трансформаційних заходів, докорінних законодавчих змін, запровадження суттєвих протекційних механізмів тощо. Такі тектонічні зміни, які відбудуватимуться в ЄС, безпосередньо зачіпатимуть і Україну.

На нашу думку, можна виділити кілька основних різновидів впливу Green Deal на Україну:

1) *ідеологічний* – набираючи все більшої популярності у світі, екологізаційний тренд посилює свій вплив на трансформацію світогляду, підвищення екологічної культури населення. Цей вимір впливу Green Deal має знайти своє відображення в освітньому середовищі, у тому числі в напрямі активізації еколого-правового навчання;

2) *політичний* – затвердження та подальша реалізація концепції Green Deal, зокрема в ЄС, матиме потужний вплив на розробку та втілення вітчизняної політики, передусім її енергетичного, аграрного, промислового та екологічного складників. Наразі політичний вплив уже досить відчутний, він супроводжується політичними заявами про готовність України співпрацювати з ЄС у напрямі реалізації Green Deal, утворенням відповідних координуючих інституцій. Однак політична відповідь України на екологізаційний вибір ЄС позбавлена головного: чіткої концептуальної основи та стратегічного бачення України в процесах, які започатковуються в Європі;

3) *економічний* – цей вплив буде наростати, адже найвідчутніші зміни ще попереду, коли ЄС у рамках реалізації Green Deal розпочне запроваджувати конкретні вимоги до продукції, яка може імпортуватися на його територію. Цілком логічним очікуванням, про яке досить жваво дискутують у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі, є впровадження механізмів пошуку «вуглецевого сліду». Це стане закономірним рішенням, оскільки обмеження у власних вуглецевих викидах не може супроводжуватися імпортом дешевшої продукції, яка вироблена без подібних обмежень. Якщо в кожній країні світу не буде «витрат на вуглець», нелогічно застосовувати це до продуктів, що виробляються в ЄС¹²⁹. Така непослідовність, по-перше, призведе до зниження конкурентоспроможності європейських виробників, а по-друге, зведе нанівець зусилля ЄС у напрямі подолання кліматичних проблем. Отже, перспективний пошук «вуглецевого сліду» здатен стати важким бар'єром для вітчизняної продукції, і тому це питання

¹²⁹ Şahin G., Yitgin B. Effects of the European Green Deal on Turkey's electricity market. *The Journal of Business, Economic and Management Research*. 2021. Vol. 4 (1). P. 40–58.

має активно вирішуватися уже сьогодні. Особливо слід враховувати той факт, що українському бізнесу буде ще важче адаптуватися під нові екологічні умови, оскільки він не користується європейським ступенем протекціонізму, а значить буде змушений або самостійно досягати відповідних внутрішніх вимог ЄС, або втрачати цей ринок;

4) *соціальний* вплив має два виміри: стратегічний і тактичний. Стратегічний вплив, який відбуватиметься унаслідок підвищення екологічних вимог, є, безумовно, позитивним, оскільки він відповідає цілям сталого розвитку, забезпечує реалізацію права людини на сприятливе навколишнє середовище. Однак тактичний вимір соціального впливу вимагає значної уваги, контролю та опрацювання. Такий короткостроковий вплив передусім проявлятиметься через те, яким чином економіка відреагує на екологізацію. Перший неминучий наслідок – це подорожчання продукції, оскільки інновації та модернізацію підприємств оплачує, як правило, кінцевий споживач. На тлі падіння рівня життя та збідніння населення України, відтоку молоді за кордон короткострокові соціальні наслідки екологізації можуть бути досить відчутними та неоднозначно сприйматися у суспільстві;

5) *правовий* вплив відбуватиметься безперечно, а його ступінь залежатиме від того, чи братиме Україна на себе певні офіційні зобов'язання з приводу реалізації європейського Green Deal. Наразі Україна вже має правові напрацювання у кліматоохоронній сфері. Зокрема, було прийнято Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»¹³⁰, а також схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року¹³¹. Однак у світлі здійснених політичних кроків, залучення України до європейського Green Deal передбачає нові зобов'язання України, які потребуватимуть не тільки перегляду і узгодження національних і регіональних стратегій розвитку секторів економіки на предмет їх кліматичної амбітності, а і значної роботи з розробки, прийняття та забезпечення дієвої нормативно-правої бази у сфері зміни клімату¹³².

¹³⁰ Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. Ст. 150.

¹³¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Стор. 269. Ст. 3236.

¹³² Копиця Є. М. Екологічне нормування у сфері зміни клімату в контексті імплементації Європейського зеленого курсу в Україні. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. Р. 48–50. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/6061> (дата звернення: 10.02.2021 року)

На нашу думку, перш за все екологізаційний тренд відобразиться на енергетичному та аграрному законодавстві. Це пояснюється тим, що по-перше, саме на енергетику та сільське господарство спрямовані найбільш радикальні перетворення¹³³, заплановані Green Deal, а по-друге, саме ці галузі економіки нашої держави формують матеріальний продукт.

На підставі аналізованих впливів на нашу державу європейського варіанту Green Deal можна зробити висновок про те, що існує два основних сценарії такого впливу: контрольований та неконтрольований. У випадку, якщо Україна займе пасивну позицію, тобто не прийматиме жодних організаційних, інституційних та правових змін, не готуватиме цілеспрямовано законодавство та не вибудовуватиме план своїх дій, перш за все протекційного характеру, спрямованих на пом'якшення негативних наслідків адаптивного періоду – у такому випадку вплив європейського Green Deal відбуватиметься хаотично, болісно, матиме неконтрольовані наслідки.

Ми вважаємо, що не слід обманюватися в тому, що в разі мімікрії під європейське законодавство Україна омине неконтрольований шлях впливу Green Deal. На нашу думку, механічне прийняття до правової системи України правових механізмів ЄС теж наражає нашу державу на втрату контролю над відповідними суспільними відносинами та їх якісним оптимальним розвитком. Необхідно розуміти, що європейський Green Deal – це не певна універсальна панацея від кліматичних змін, це «продукт компромісів, який відображає різноманітність (та

¹³³ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. С. 149–154; Харитонova Т. Є. Green Deal та його реалізація в аграрному секторі України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр)*: матеріали Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 116–119; Григор'єва Х. А. Вплив європейського курсу Green Deal на Україну: завдання для юридичної науки. *Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний досвід, сучасний стан та майбутні перспективи*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2020 року) до 85-ліття від дня народження та 55-ліття від початку наукової діяльності академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 156 – 159; Григор'єва Х. А. Вплив європейського Green Deal на агробізнес України: цунамі еколого-правових вимог чи еволюційний трамплін? *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр)*: матеріали Всеукр. дистанційної наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 25–28; Григор'єва Х. А. Перспективи енергетичного права: в орбіті екологізації. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року). Київ, 2021. С. 52–56.

розбіжності) між країнами-членами ЄС щодо змісту екологічного переходу»¹³⁴. Тобто це певний індивідуальний план ЄС, який враховує передусім проблеми, стартові умови та можливості саме ЄС, а не будь-якої іншої країни.

Контрольованого впливу європейського Green Deal на Україну можна досягти лише у випадку розробки та прийняття незаполітизованого, реального і науково обґрунтованого вітчизняного Green Deal. Це дасть можливість врахувати, з одного боку, основні вектори впливу європейського зеленого курсу на суспільні відносини в Україні, головні цілі та завдання на шляху боротьби з кліматичними змінами, а з другого боку – надасть змогу врахувати національні особливості, з якими наша держава стає на шлях екологізації.

На нашу думку, концептуальною ідеєю, що має лягти в основу подальшого удосконалення вітчизняного права у світлі реалізації європейського Green Deal, має стати *ідея адекватної синхронізації*. Головна суть цієї концептуальної ідеї полягає у розробці оптимального темпу, обсягу, набору правових механізмів, принципів подальшого удосконалення українського законодавства, з урахуванням загального зеленого курсу ЄС, однак із чітким баченням національних орієнтирів, національних завдань та особливостей. Тобто втілення ідеї синхронізації передбачає саме орієнтування на амбітні цілі ЄС, урахування його досвіду та обраного шляху, але не мімікрію під європейське право під час розробки власного вираженого шляху досягнення сталого розвитку. Це важливо, оскільки в рамках загального втілення ідеї сталого розвитку провідні держави світу розробляють власні стратегії екологізації економіки, що опираються на національні пріоритети і проблеми, враховують стартові умови та можливості держави, бізнесу і суспільства. Тобто світ демонструє поступове просування до екологічних змін, однак кожна держава має обирати свій власний темп та напрям, щоб не втратити за екологізаційними поспішними рішеннями не менш важливі складові суспільного життя. Показово, що навіть всередині ЄС країни мають різний потенціал до екологізації, і «ступінь цього виклику буде не однаковим для всіх країн-членів»¹³⁵.

Не можна ігнорувати також той факт, що екологізаційні перетворення – це дорого. Як зазначають дослідники, «необхідні значні кошти

¹³⁴ Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoo R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.

¹³⁵ Zlaugotne B., Ievina L., Azis R., Baranenko D., Blumberga D. GHG Performance Evaluation in Green Deal Context. *Environmental and Climate Technologies*. 2020. Vol. 24. Issue 1. P. 431–441.

для глобального переходу до економіки відновлюваних джерел енергії, справедливої в соціальному та екологічному плані»¹³⁶. Саме тому виказується думка про те, що Green Deal доступний лише багатим країнам. Вважаємо, що це лише додатково підтверджує нашу тезу про необхідність адекватної синхронізації на основі розробки національного Green Deal-Україна. Справді, втілення таких амбітних проєктів, які заплановані в ЄС (бюджет на екологізацію – за різними оцінками близько 3 трильйони євро), Китаї (3,4 трлн юанів на Нову зелену інфраструктуру Китаю), США (широко рекламувався передвиборний план Байдена спрямувати 2 трильйони доларів на Green New Deal), Південної Кореї (142,62 млрд. доларів США) тощо, для України наразі абсолютно недосяжне. Однак це не може стати політичним виправданням подальшої бездіяльності у напрямі здійснення посиленого внеску у спільну справу протидії кліматичним змінам. Економічний розрив між державами, наявність власних «больових точок» та специфічних точок зростання у кожній країні – усі ці аспекти доводять необхідність прийняття не єдиного, універсального Green Deal, а необхідну кількість його варіацій, поєднаних єдиною концептуальною метою – стабілізацією клімату на планеті. Цю думку ілюструє й аналіз існуючих еколого-кліматичних стратегій, що мають власні специфічні риси.

Наприклад, у Південній Кореї Зелений новий курс – одна з двох складових «нового курсу» (Digital New Deal та Green New Deal). Значну вагу має соціальна складова відповідної стратегії, адже корейський «Новий курс» встановив короткотермінову мету створити 340 000 робочих місць протягом двох років, щоб стимулювати виробництво на 49 трлн KRW і зменшити соціальні витрати на 40 трлн KRW¹³⁷. Для залучення на бік екологізаційних змін широких верств суспільства, яке у своїй більшості завжди консервативне та остерігається значних змін звичного укладу життя, соціальні перспективи знаходять своє місце і в інших стратегіях. Наприклад, в американському варіанті Green New Deal пропонується «створити мільйони хороших робочих місць із високими зарплатами в Сполучених Штатах» за допомогою низки національних програм, включаючи «здійснення державних інвестицій у дослідження та розробку нових

¹³⁶ Slatin C. Workers in the Twenty-First Century: Green New Deal or More of the Same? *New Solutions-A Journal of Environmental and Occupational Health Policy*. 2020. Vol. 29. Issue 4. P. 484–486.

¹³⁷ Jae-Hyup L., Jisuk W. Green New Deal Policy of South Korea: Policy Innovation for a Sustainability Transition. *Sustainability*. 2020. Vol. 12.

технологій та галузей промисловості з чистою та відновлюваною енергією». Тобто однією з основних відмінностей Green Deal від попередніх політичних заходів полягає в тому, що він не лише реагує на кліматичну кризу, але намагається викоринити соціальну нерівність та бідність¹³⁸. Соціальне забарвлення, щоправда дещо іншого характеру, отримав екологізаційний рух і в Канаді. У травні 2019 року коаліція представників громадянського суспільства – науковців, представників профспілок, корінних народів та молоді – започаткувала в Канаді Пакт про зелений новий договір (Pact Green New Deal)¹³⁹. Тобто Канада продемонструвала народження національного Green Deal «знизу вгору», в результаті чого екологічна стратегія стала запитом активного суспільства, а не продуктом політики уряду. Однак при цьому Канада має власні внутрішні суперечності соціального характеру, зокрема відчутний супротив працівників традиційної енергетики, що побудована на видобуванні нафтових пісків.

Для всебічного аналізу такого амбітного проєкту як Green Deal слід вказати, що у нього є досить серйозна критика. Наприклад, у авторитетному виданні Nature було опубліковано результати дослідження, відповідно до якого продемонстровано зворотній бік європейської екологічної політики. Так, учені вважають, що держави-члени ЄС передають екологічну шкоду іншим країнам, беручи кредит на зелену політику вдома. Наприклад, між 1990 і 2014 роками європейські ліси розширились на 9 %, тобто на площу приблизно еквівалентну розміру Греції (13 млн га), проте в іншому місці близько 11 млн. га лісів висікли для вирощування врожаю, спожитого в межах ЄС. Три чверті цієї вирубки лісів були пов'язані з виробництвом олійних культур у Бразилії та Індонезії – регіонах з неперевершеним біорізноманіттям, де сконцентровані найбільші у світі поглиначі вуглецю, що має вирішальне значення для пом'якшення змін клімату¹⁴⁰.

Існують й інші дослідження, які критично аналізують європейський Green Deal, вказуючи на деякі його недоліки, наприклад: у ньому відсутнє бачення справедливої, вуглецевої економіки Європи; наявні ресурси недостатні для досягнення заявлених цілей; а інстру-

¹³⁸ Jae-Hyup L., Jisuk W. Green New Deal Policy of South Korea: Policy Innovation for a Sustainability Transition. *Sustainability*. 2020. Vol. 12.

¹³⁹ MacArthur J. L., Hoicka C. E., Castleden H., Das R., Lieu J. Canada's Green New Deal: Forging the socio-political foundations of climate resilient infrastructure? *Energy Research & Social Science*. 2020. Vol. 65. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629620300190?via%3Dihub> (дата звернення: 10.02.2021 року).

¹⁴⁰ Fuchs R., Brown C., Rounsevell M. Europe's Green Deal offshores environmental damage to other nations. *Nature*. 2020. Vol. 586. P. 671–674.

менти впровадження обмежені¹⁴¹. Крім того, у літературі зустрічалися непоодинокі побоювання відносно того, що пандемія коронавірусу здатна завадити повноцінній реалізації Green Deal¹⁴².

Отже, як сама концепція Green Deal, так і її конкретне європейське втілення знаходять як своїх прихильників, так і критиків. Для України це має стати додатковим аргументом необхідності розробки власного екологізаційного проєкту на ідейній основі Green Deal. Аналіз зарубіжної практики та доктрини вказує, що оскільки концепція Green Deal знаходиться на етапі динамічного розвитку та переживає своє становлення, жодних однозначних, перевірених, універсальних правових механізмів ще не напрацьовано – кожна країна наразі вишукує оптимальні правові рішення, виходячи із своїх національних умов. Надзвичайно важливо визначитися із тим, яким чином відповідні ідеї втілити у вітчизняному законодавстві. Однак ми переконані, що будь-яким політичним та правовим зобов'язанням України з приводу Green Deal має передувати повноцінна ґрунтовна та незалежна підготовка. Зокрема, у напрямі проведення належних економічних розрахунків. Стосовно цього питання слід зазначити, що у зарубіжній доктрині, особливо американській, протягом останніх двох років розгорнулася широка дискусія, яку можна образно узагальнити до такого: «хто платитиме за Green New Deal?». Це питання надзвичайно важливе та актуальне не лише для США – воно ключове і для України. Вартість Green Deal, як правило, оцінюється у фінансовому вираженні, у результаті додавання прогнозованих витрат на різні програми, що призводить до висновку, що оплата екологізації вимагає значного підвищення податків. Однак новітні дослідження доводять, що адекватнішим є більш складний підхід, а саме: вартість Green Deal повинна вимірюватися в реальних ресурсах, а не у фінансових витратах¹⁴³. Для реалізації такого стратегічного підрахунку мають залучатися команди найкращих спеціалістів із різних сфер економіки. Лише після відповідної економічної підготовки має відбуватися активна нормотворча робота¹⁴⁴.

¹⁴¹ Pianta M., Lucchese M. Rethinking the European Green Deal An Industrial Policy for a Just Transition in Europe. *Review of Radical Political Economics*. 2020. Vol. 52. Issue 4. P. 633–641.

¹⁴² De Gatta Sanchez, Fernandez D. The ambitious Green European Pact (European Green Deal). *Actualidad Juridica Ambiental*. 2020. Vol. 101. P. 78 – 109; Martin Pascual E. The European Green Deal: a possible green exit from the COVID-19 crisis? *Revista General De Derecho Europeo*. 2020. Vol. 51.

¹⁴³ Nersisyan Y., Wray R. L. Can we afford the Green New Deal? *Journal of Post Keynesian Economics*. 2020. DOI: 10.1080/01603477.2020.1835499

¹⁴⁴ Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1–4. С. 25–32.

Для того щоб вплив Green Deal на нашу державу був контрольованим, а не перетворився на «стихийне лихо», ми бачимо єдиний можливий шлях – розробку та прийняття національного Green Deal – тобто адекватного для України стратегічного плану змін, який стане вітчизняним внеском у боротьбу зі змінами клімату. Ядром такого національного Green Deal передбачувано має стати енергетична складова, розробка якої повинна враховувати передусім національні особливості і потреби, а не іноземні правові рішення у цій сфері.

Для України критично важливо виважено підійти до формування енергетичного складника національного Green Deal. Для цього необхідно враховувати низку актуальних національних особливостей у цій сфері.

По-перше, *соціально-економічне значення вугільної галузі*. Україна, як і багато інших країн світу, має терміново вирішувати цілий комплекс складних проблем, пов'язаних із індустрією викопного палива – для нашої країни актуальною є вугільна промисловість. Наразі екологічно ворожа вугільна енергетика, по-перше, формує підвалини національної енергетичної безпеки, а по-друге, має значне соціальне навантаження. В Україні сформовані соціально-економічні кластери – територіальні соціально-господарські утворення, побудовані навколо вугільних районів, а у цій сфері задіяно десятки тисяч людей – тобто наразі цілі регіони нашої держави нерозривно пов'язані із видобутком та використанням вугілля. Неможливо в один момент оголосити таку діяльність «поза екологічним законом», не сформувавши якісну альтернативу таким традиційним соціально-економічним відносинам.

Українські реалії досить складні. З одного боку, періодично відбувалися певні дії під егідою вирішення проблем вугільної галузі. Зокрема, було утворено Координаційний центр з питань трансформації вугільних регіонів України¹⁴⁵. Однак, з іншого боку, дієвих кроків по забезпеченню реальної трансформації цих регіонів не спостерігається. Останнім трендом законодавства став перегляд правових засад державного субсидування галузі, зокрема під гаслом пошуку винних. Зокрема, було утворено Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування причин збитковості підприємств вугільно-промислового комплексу¹⁴⁶. Взагалі, слід вказати, що вугільна галузь

¹⁴⁵ Про утворення Координаційного центру з питань трансформації вугільних регіонів України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2020 р. № 391. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 96.

¹⁴⁶ Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування причин збитковості підприємств вугільно-промислового комплексу: постанова Верховної Ради України від 16.12.2020 року. *Голос України*. 2020. № 237.

отримувала протягом останніх років державні кошти на «реструктуризацію», однак відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 80, передбачалося спрямування такої державної допомоги у значній мірі на класичні видатки споживання, наприклад, на погашення заборгованості по заробітній платі¹⁴⁷. У 2021 році антипротекційний тренд втілювався у затвердженні критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі¹⁴⁸. У цілому можна спостерігати, що національні дії по трансформації вугільних регіонів України зводяться до обґрунтування зменшення державних видатків у цьому напрямі. Це не нове слово у протекційній політиці нашої держави, скоріше – це традиційний для України шлях уникнення проблеми.

У той же час подібні проблемні питання вимушені вирішувати й інші країни світу. Проведений порівняльно-правовий аналіз демонструє різний ступінь розуміння критичності моменту, який настав для вугільної галузі у контексті сталого розвитку планети. Таке усвідомлення у деяких країнах наступило вже порівняно давно (наприклад, у Великобританії¹⁴⁹), а у деяких – його і досі не можна назвати належним (наприклад, Південно-Африканська Республіка планує нарощувати видобуток та експорт вугілля¹⁵⁰). Однак переважна більшість вугільних держав наразі перебувають на етапі необхідності стратегічного вирішення проблем, схожих з українськими.

Наприклад, Польща, долаючи суспільний опір, намагається боротися зі збитковістю вугільних підприємств та зменшувати рівень соціального забезпечення шахтарів. Красномовною ілюстрацією цієї проблеми служить той факт, що 49 % витрат на видобуток корисних копалин у польському вугільному секторі складають зарплати¹⁵¹. Головною проблемою Польщі наразі є забезпечення енергетичної

¹⁴⁷ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 80. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 30.

¹⁴⁸ Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 2021 р. № 38. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 14.

¹⁴⁹ Outram Q. The Historiography of the British Coal Industry. *SSRN Electronic Journal*. 2015. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2694975>

¹⁵⁰ Mathu K., Chinomona R. South African coal mining industry: socio-economic attributes. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2013. <https://doi.org/10.5901/MJSS.2013.V4N14P347>

¹⁵¹ Szpak K. The unfinished restructuring of the coal industry in Poland. *Culture and Politics*. 2014. № 12. P. 13–29.

безпеки у контексті прийняття Green Deal. Неконкурентоспроможність вугільної галузі Польщі поглиблюється, і це підтверджує той факт, що незважаючи на багато спроб, зроблених після 1989 року, вугільна промисловість так і не була повністю реструктуризована¹⁵². При цьому польський досвід рясніє пошуками оптимальних рішень. Прикладом цього може служити план відновлення, розроблений для підприємства «Kompania Węglowa», на якому працює майже половина персоналу галузі¹⁵³. План був прийнятий Радою міністрів у 2015 році і коштував 2,3 мільярда злотих. Масштабність перетворень проглядається у тому, що план зокрема передбачав: а) переселення до 6 тис. співробітників та запровадження 6-денного робочого тижня; б) виплати для 3 тис. звільнених працівників (навіть протягом 2 років)¹⁵⁴; в) закриття найбільш нерентабельних вугільних шахт. Однак у результаті соціальних протестів уряд відкликав план закриття шахт, тому проблеми ще чекають свого вирішення.

Значні складнощі із вугільною галуззю наразі переживає і Чехія, яка по видобутку вугілля посідає третє місце в ЄС після Польщі та Німеччини¹⁵⁵. У своїх програмних документах Чехія декларує головні пріоритети, серед яких є максимальна незалежність від іноземних джерел енергії. Одним із найпростіших способів досягнення цієї мети є використання внутрішніх джерел енергії, зокрема вугілля. Однак промисловий видобуток бурого вугілля Чехії значно обмежується «територіальними екологічними межами»¹⁵⁶. Соціальні проблеми, пов'язані із неминучою трансформацією вугільного сектору Чехії, теж мають власну специфіку. Наприклад, досить яскравим прикладом став випадок у містечку Лібковиці, де екологи боролися проти вугільних підприємств, щоб врятувати місто, яке планувалося зруйнувати з метою розчищення доступу до запасів вугілля¹⁵⁷.

Отже, східноєвропейські вугільні країни – Польща та Чехія – мають наразі вирішувати цілий пакет складних енергетичних, еколо-

¹⁵² Szpak K. The unfinished restructuring of the coal industry in Poland. *Culture and Politics*. 2014. № 12. P. 13–29.

¹⁵³ Biuletyn Informacji publicznej Kompanii Węglowej S.A. 2014. URL: <http://bip.kwsa.pl/> (дата звернення: 21.11.2014)

¹⁵⁴ Jastrzębska Spółka Węglowa, aktualności. URL: <http://www.jsw.pl> (дата звернення: 14.01.2015)

¹⁵⁵ Český statistický úřad. Primární produkce uhlí a lignitu. URL: <http://apl.czso.cz/ode/tab/ten00077.htm> (дата звернення: 20.10.2011)

¹⁵⁶ Jirušek M., Vlček T. Key factors that drive the Czech Republic coal industry. *Coal International*. June 2015. P. 28–36.

¹⁵⁷ Adams A. E., Shriver T. E., Longest L. Symbolizing Destruction Environmental Activism, Moral Shocks, and the Coal Industry. *Nature + Culture*. 2020. Vol. 15. Issue 3. P. 249–271.

гічних та соціальних питань у контексті оголошеного європейського Green Deal. Однак зелений курс ЄС впливає і на країни неєвропейського регіону. Так, у Туреччині теж активізуються дискусії щодо вугільної енергетики та її майбутнього у контексті європейського Green Deal, у зв'язку з чим учені констатують, що «вугільна промисловість Туреччини знаходиться на межі значних перетворень»¹⁵⁸. Безпосередній вплив зеленого курсу на економіку Туреччини вже зараз обговорюється, адже країна торгує енергією, зокрема із членами ЄС – Болгарією та Грецією¹⁵⁹.

Глобальний характер вугільної проблеми добре ілюструється тим, що схожі складнощі виникають і у Китаю, який протягом значного періоду проводить реформи у напрямі реструктуризації вугільної галузі. Для цієї країни характерною є ціла низка власних специфічних проблем. Зокрема, особливо гостро стоїть питання про нерівномірність регіонального розвитку. Саме тому політика, яка підходить для процвітаючих і швидкозростаючих прибережних районів, не обов'язково є такою для менш розвинених внутрішніх районів. На території центрального та західного Китаю, де якраз і зосереджені вугільні ресурси, політика реструктуризації модифікована з урахуванням таких особливостей¹⁶⁰. З 2016 року уряд Китаю реалізував низку політичних та правових кроків для оптимізації виробничих потужностей вугільної галузі. Основними результатами проведеного реформування стали: 1) переважно державна власність на вугільні шахти; 2) помітні процеси переселення робітників через відмінності у темпах скорочення працівників у різних регіонах; 3) зміна просторового планування у сфері постачання вугілля в Китаї, що вплинуло на вирівнювання регіональних диспропорцій розвитку; 4) зростання прибутковості, збільшення концентрації та підвищення безпечності видобутку вугілля¹⁶¹. У контексті нашого дослідження важливо підкреслити, що Китай на певному етапі обрав для себе доктрину зеленого зростання

¹⁵⁸ Tamzok N. The today and the future of Turkish coal industry. *International Low Rank Coal Industry Symposium* (Melbourne, 28 April – 1 May 2014). URL: https://www.academia.edu/7965566/The_Today_and_the_Future_of_Turkish_Coal_Industry (дата звернення: 10.02.2020 року)

¹⁵⁹ Şahin G., Yitgin, B. Effects of the European Green Deal on Turkey's electricity market. *The Journal of Business, Economic and Management Research*. 2021. Vol. 4 (1). P. 40–58.

¹⁶⁰ Wright T. China's Future Structural Policy for the Coal Industry. 64th *International Forum on China Reform China's Reform in the Next Step: Changes and Choices* (Haikou, October 2008). URL: https://www.academia.edu/8073580/Chinas_Future_Structural_Policy_for_the_Coal_Industry (дата звернення: 10.02.2020 року)

¹⁶¹ Hao X., Song M., Feng Y., Zhang W. De-Capacity Policy Effect on China's Coal Industry. *Energies*. 2019. Vol. 12. Issue 12.

(green growth), адже «зелений розвиток вугільної промисловості був визначений як комерційно цінний». Вважається, що зелений розвиток вугільної промисловості може ефективно затримати виснаження вугілля та будівництво нових шахт в Китаї, виправити дисбаланс між попитом і пропозицією на вугілля у Східному Китаї, покращити екологічне середовище шахт і гарантувати соціальну стабільність¹⁶². Проте досвід розвинених країн світу продемонстрував, що доктрина зеленого зростання не здатна ефективно протистояти змінам клімату, і саме тому була розроблена радикальніша концепція Green Deal, яку взяли на озброєння не лише країни ЄС, але й Південна Корея, Канада тощо. Тобто Китаю ще доведеться вирішувати нові виклики у світлі глобальної декарбонізації. Кроки у цьому напрямі уже зроблені: у 2020 році було анонсовано спрямування 3,4 трлн юанів на Нову зелену інфраструктуру Китаю, зокрема на зменшення залежності від вугілля та революцію чистої енергетики, що проголошено центральним завданням для п'ятирічного плану розвитку (2021–2025). Таким чином, Китай має чітке розуміння національних проблем та пріоритетів у контексті глобальної екологізаційної парадигми.

Поворотний момент у розвитку вугільної галузі відбувається і в Австралії. Наразі у цій країні відбуваються політичні дискусії щодо вибору стратегічного рішення: розширення експлуатації вугілля або переведення енергетики Австралії на відновлювані джерела, зокрема сонячну та вітрову енергію¹⁶³.

Підготовку до декарбонізації світової економіки розпочала і Колумбія, яка є потужним експортером вугілля. У 2012 році уряд Колумбії започаткував Колумбійську стратегію розвитку низьковуглецевих продуктів (CLCDS), метою якої є сприяння сталому зростанню та підготовка до «майбутньої глобальної економіки, що усвідомлює вуглецеві явища»¹⁶⁴.

Отже, як помітно, найважче дається енергетична вугільна трансформація тим країнам, які мають розвинуту вугільну галузь, або тим, які пов'язують із вугіллям власну енергетичну безпеку. Ті держави, які не мають таких інтересів, легше прощаються із вугільним минулим.

¹⁶² Yang S., Lin Ai-Mei. Research on green development of coal industry based on ecological civilization. *Fresenius environmental bulletin*. 2019. Vol. 28. Issue 7. P. 5398–5401.

¹⁶³ Baer H. A. The nexus of the coal industry and the state in Australia: historical dimensions and contemporary challenges. *Energy Policy*. 2016. Vol. 99. P. 194–202.

¹⁶⁴ Senguler I. Summary of Coal Industry in Colombia. *CMM Country Profiles*. 2015. URL: https://www.academia.edu/39913045/Summary_of_Coal_Industry_in_Colombia (дата звернення: 10.02.2020 року).

Наприклад, Іспанія різко зменшила свою залежність від вугільної енергії, і як наслідок, викиди CO₂ від виробництва електроенергії в 2019 році впали на 33,3 % порівняно з 2018 роком. У результаті цього Іспанія досягла за один рік (2019) своєї мети – не використовувати вугілля на електростанціях для виробництва електроенергії, що, як очікувалося, займе десятиліття (до 2030 року). Однак Іспанія змогла досягти такого суттєвого скорочення викидів, оскільки припинила надавати державну допомогу своїм вугільним шахтам, що не працюють, через необхідність адаптації до норм ЄС, а також – головне – через низьку прибутковість національних родовищ вугілля¹⁶⁵.

Як бачимо, процеси трансформації вугільної галузі у світі започатковані уже не одне десятиліття тому, і ці перетворення не можуть бути одномоментними чи короткостроковими, адже вони мають суттєвий вплив на економіку країни, її енергетичну безпеку, супроводжуються складними соціальними проблемами. Україна знаходиться ще на самому початку трансформації вугільних регіонів та переформування своєї енергетичної сфери, і ці питання мають відображатися у національному Green Deal.

По-друге, **відносна дешевизна та значна питома вага атомної енергії**. Для України надзвичайно важливе значення зберігає використання атомної енергії – саме на її долю випадає генерування близько половини усієї енергії в державі, при цьому вартість такої енергії найнижча. Слід зазначити, що відношення до ядерної енергетики в світі неоднозначне: з одного боку, атомна енергетика сприяє декарбонізації як основній меті Green Deal, з іншого боку, атомна енергетика сама по собі є джерелом потенційної екологічної загрози. Можна виділити три течії у науковій доктрині, які кардинально по-різному оцінюють майбутнє ядерної енергетики в контексті екологізаційних змін. Першу течію можна назвати *проатомною*, і вона представлена ученими, які вбачають абсолютно органічне існування атомної енергетики в новому екологічно зміненому світі¹⁶⁶. Слід зазначити, що екологічний рух у світі ще з 80-х років активно виступає проти будівництва нових реакторів. Однак із часом «промисловці навчилися

¹⁶⁵ Pilatowska M., Geise A., Wlodarczyk A. The Effect of Renewable and Nuclear Energy Consumption on Decoupling Economic Growth from CO₂ Emissions in Spain. *Energies*. 2020. Vol. 13. Issue 9.

¹⁶⁶ Conca J., Wright J. Any Green New Deal Needs Nuclear Energy. *Atw-International Journal for Nuclear Power*. 2020. Vol. 65. Issue 10. P. 489–491; Shepherd J. «GreenEnergy» Plans Will never Ripen without Nuclear in the Mix. *Atw-International Journal for Nuclear Power*. 2020. Vol. 65. Issue 6–7. P. 374.

представляти реактор як «зелений» проект, який зменшить викиди вуглекислого газу»¹⁶⁷. Друга течія є радикально *антиатомною*, вона сформована науковими позиціями про екологічну ворожість ядерної енергетики та необхідність її згортання у рамках реалізації Green Deal. Зокрема, така позиція підтримується на державному рівні у Німеччині, в якій прийняте рішення про поступове припинення цивільного використання ядерної енергії до 31 грудня 2022 року. При цьому навіть у такій розвиненій країні «законодавчі кроки, вжиті для поступової відмови від ядерної енергетики, багато в чому є протилежним прикладом належної законотворчості, а мораторій, запроваджений Федеральним урядом у 2011 році, є особливо кричущим порушенням Основного закону»¹⁶⁸.

Складнощі виникли і у Франції, яка відповідно до Закону про перехід енергії до зеленого зростання (2015) запровадила певні законодавчі механізми для згортання атомної енергетики. Зарубіжні учені критикують цей законодавчий акт, оскільки «не було передбачено найнеобхіднішого інструменту для виконання цілей цього закону, а саме: механізму примусового відключення на підставі енергетичної політики держави»¹⁶⁹. Це надало б необхідні права державі та дозволило би уникнути дорогих компенсацій та витрачання часу. Такий шлях обрала, наприклад, Швеція, в якій законом від 8 грудня 1997 року уряду дозволено «анулювати дозвіл на експлуатацію ядерного енергетичного реактора на дату, яка визначається урядом» з метою організації «трансформації енергетичної системи»¹⁷⁰. Ці приклади європейських країн красномовно доводять складність процесу відмови від атомної енергетики, відсутність певних універсальних правових моделей та необхідність забезпечення довгого та виваженого адаптивного періоду, який має знайти відображення у науково обґрунтованому законодавстві.

Третя течія об'єднує *помірковано* налаштованих учених, які пропонують ранжувати енергетичні проблеми у контексті їх екологічної загрози. Передусім, пропонується спрямувати зусилля на декарбонізацію енергетики, тобто вирішувати проблеми використання викопного

¹⁶⁷ Jensen-Eriksen N. Looking for cheap and abundant power: business, government and nuclearenergy in Finland. *Business History*. 2020. DOI: 10.1080/00076791.2020.1772761

¹⁶⁸ Mann T. The phase-out of nuclear power in Germany. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 1 (28). С. 30 – 52.

¹⁶⁹ Mauger R. Forced nuclear energy reactors shutdown in France: the Energy Transition Act's mechanisms. *Journal of World Energy Law & Business*. 2018. Vol.11. Issue 3. SI. P. 270–281.

¹⁷⁰ Sweden – General Legislation' (1998) 61 Nuclear L Bull 86.

палива. Компенсувати згорання традиційної енергетики у рамках такого підходу пропонується саме за допомогою ядерної енергії, принаймні «до того, як відновлювана енергія буде масштабована»¹⁷¹. Ця позиція також доводиться результатами сучасних досліджень, які вказують на те, що внесок ядерної енергії у зменшення викидів CO₂ та боротьбу із глобальним потеплінням є більшим, ніж внесок відновлюваної енергії¹⁷².

Українські реалії розвитку атомної енергетики досить суворі. На сьогодні експерти констатують найважчу кризу, яка охопила енергетику нашої країни, і особливо важкі часи переживає саме ядерна її складова. Відсутність будь-якого стратегічного плану та концептуального бачення розвитку енергетичної системи України із врахуванням усіх її особливостей та національних пріоритетів у купі із різким падінням споживання енергії на тлі пандемічної кризи у 2020 році – призвели до зупинення атомних реакторів, недовантаження атомних електростанцій, навіть пасивне функціонування яких все одно потребує витрат. До того ж зменшення дешевої атомної генерації оплачує споживач, і це наразі є значною проблемою, оскільки наша держава не готова запропонувати альтернативу та зупинити підвищення тарифів на енергію. Усі ці та інші проблеми, пов'язані із атомною енергетикою, додатково ілюструють тотальний хаос в державному управлінні цими відносинами та в їх правовому забезпеченні.

По-третє, **складнощі переходу на децентралізований ринок електроенергії**. Досліджуючи розвиток національного законодавства у сфері альтернативної енергетики, Є. О. Платонова виділила інноваційний етап розвитку нормативно-правових засад у цій сфері (2017–2022 роки). Цілком справедливим є твердження ученої про те, що передумовою новітніх структурних змін в електроенергетиці України та підґрунтям для модернізації сфери альтернативної енергетики в цей період стало прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року¹⁷³. Під тиском євроінтеграційних

¹⁷¹ Chen Chun Chih. The path to a 2025 nuclear-free Taiwan: an analysis of dynamic competition among emissions, energy, and economy. *Energy & Environment*. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343690218_The_path_to_a_2025_nuclear-free_Taiwan_An_analysis_of_dynamic_competition_among_emissions_energy_and_economy (дата звернення: 01.07. 2023 року)

¹⁷² Pilatowska M., Geise A., Wlodarczyk A. The Effect of Renewable and Nuclear Energy Consumption on Decoupling Economic Growth from CO₂ Emissions in Spain. *Energies*. 2020. Vol. 13. Issue 9.

¹⁷³ Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255.

процесів Україна розпочала суттєве реформування власної енергетичної системи, яка до цього часу характеризувалася ознаками монополізації. Аналіз результатів такої реформи, яка наразі перетворилася у кризу, дозволяє стверджувати, окрім іншого, що відповідні законодавчі зміни мали на меті не стільки задоволення потреб населення України, скільки прагнення якнайшвидше імплементувати європейські законодавчі засади. Для того, щоб додатково обґрунтувати цю тезу, доцільно розглянути показовий приклад постсоціалістичної Чехії. Так, після вступу до ЄС країна зобов'язувалася пристосувати національне енергетичне законодавство до європейського. Дослідниками було нараховано близько 150 європейських нормативно-правових актів, що мали юридичну силу для Чеської Республіки та здійснювали вплив на оновлення її енергетичного законодавства¹⁷⁴. Для реформування її надавалося 10 років, проте, зважаючи на глибину трансформації, Чехія виборола собі право продовження окремих строків лібералізації енергетичного ринку та здійснювала плавний перехід до нового регуляторного середовища більш ніж десятиріччя, при цьому будучи у статусі повноправного члена ЄС. Наведений приклад добре ілюструє у порівняльно-правовому розрізі, в яких стресових умовах Україна провадить реформування свого енергетичного сектору. Відповідні порівняння дають змогу усвідомити, що усі складнощі, з якими зіткнулася Україна під час руйнації попередньої системи енергетики та її перебудови, були цілком закономірними, й інші європейські країни на відміну від нашої були максимально убезпечені від найбільш гострих проявів трансформаційного переходу.

По-четверте, **спадні тенденції розвитку альтернативної енергетики, спровоковані турбулентністю регуляторного середовища**. Останні дослідження¹⁷⁵ доводять, що в Україні проводиться суперечлива та неоднозначна політика відносно розвитку відновлюваної

¹⁷⁴ Fousek Z. Česká energetika před vstupem do EU. *Ekonom*. 1998. Р. 4.

¹⁷⁵ Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255; Харитонов Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 3 (31). С. 237–245; Караханян К. М. Тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 90 – 95; Павлига А. В. Загальна характеристика сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики України. *Екологічне право України*. 2020. № 3. С. 46–49; Шматько Г. І. Проблематика сталого розвитку альтернативної енергії в Україні: правові аспекти. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 12; Чумаченко І. Є. Програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: правові проблеми та перспективи. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 96–101.

енергетики. Існування досить сприятливих правових вимог обумовили інвестиційний «бум» у сфері альтернативної енергетики протягом останніх кількох років. За короткий проміжок часу кількість збудованих, запланованих та зданих в експлуатацію об'єктів альтернативної енергетики значно зросла. Однак держава виявилася не готовою до такого потужного розвитку. Протекційне законодавство, яке було спроектоване у зовсім інших умовах, було покликане активно стимулювати обмежену кількість проєктів, забезпечуючи їм високий «зелений» тариф та гарантуючи викуп такої енергії. Однак реальні умови стрімко змінилися, а законодавство залишалося статичним. Це є проявом гострого браку стратегічного мислення та низької обґрунтованості нормотворчих дій. Цілком закономірно такий шлях призвів до катастрофічної невідповідності між трьома ключовими факторами: чинним законодавством з його суперпротекційними умовами, стрімко зростаючою кількістю об'єктів альтернативної енергетики та фактичними можливостями бюджету. Така невідповідність дуже швидко стала абсолютно критичною: заборгованість Гарантованого покупця перед виробниками альтернативної енергії за кілька місяців сягла позначки 16 млрд грн (відповідно до офіційної інформації ДП «Гарантований покупець» обсяг заборгованості станом на липень 2020 року). Вихід із цієї кризи Міненергетики знайшло у максимально швидкій зміні законодавчих положень та суттєвому зниженні рівня протекційності галузі. Оперативно було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії»¹⁷⁶. Це певним чином вирішило тактичні проблеми, однак нанесло значний удар по репутації країни та потягнуло обвал її інвестиційної привабливості. Така критична непередбачуваність регуляторного середовища – це один з найбільш потужних негативних факторів, що відлякують інвесторів¹⁷⁷.

Цікаво, що описана ситуація, яка мала в Україні ефект «грому серед ясного неба», не є унікальною. Подібне пережила близько десяти років тому та сама Чехія, в якій була побудована щедра, але

¹⁷⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21.07.2020 року. *Відомості Верховної Ради*. 2020. № 50. Ст. 456.

¹⁷⁷ Григор'єва Х. А. Енергетична кооперація як організаційно-правове втілення концепції енергетичного переходу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 26 листопада 2020 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 88–91.

недостатньо гнучка законодавча підтримка альтернативної енергетики. Необґрунтоване та неконтрольоване стимулювання призвело до різкого зростання сектору відновлюваної енергетики та, як наслідок, гучної кризи, яка вибухнула у 2010 році припиненням затвердження заявок на нові об'єкти альтернативної енергетики¹⁷⁸.

Український варіант реакції на кризу був драматичнішим. Протягом 2020 року українське законодавство у сфері альтернативної енергетики пережило значний спад своєї протекційності. По-перше, було різко змінено законодавчі засади встановлення «зеленого» тарифу, що стало результатом неспроможності держави в особі Гарантованого покупця вчасно та повною мірою розраховуватися із виробниками енергії з альтернативних джерел. Основна проблема цього кроку полягає у тому, що правила щодо «зелених» тарифів були змінені не лише перспективно, але й ретроспективно – тобто «зелені» тарифи були зменшені й для тих виробників, які вже функціонують на ринку. По-друге, значним ударом по протекційності законодавства у сфері альтернативної енергетики стало конституційне подання від 17 липня 2020 року, відповідно до якого група народних депутатів просить визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) низки положень законів України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про ринок електричної енергії»¹⁷⁹. Хоча рішення з цього питання ще не прийняте, сам факт існування цього подання підриває політику протекційності у сфері альтернативної енергетики. Визнання неконституційними відповідних положень законодавства у сфері альтернативної енергетики потягне за собою цілу низку негативних наслідків для України (ще більше іміджевих втрат, зниження інвестиційної привабливості, значну кількість позовів до міжнародних комерційних арбітражів, втрата надбань, здобутих у результаті енергетичної реформи, зупинення енергетичного переходу та реалізації цілей сталого розвитку тощо). Невтішними, але передбачуваними результатами управлінських та нормотворчих дій

¹⁷⁸ Zeman J. Kudy z krize využívání obnovitelných zdrojů energie? *Energetika*. 2011. Vol. 61 (1). P. 44–48.

¹⁷⁹ Конституційне подання про визнання такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положень абзаців першого -четвертого частини другої, частини третьої, частин шостої -дев'ятої, частин двадцятої -двадцять другої, частин двадцять шостої, частин двадцять восьмої -тридцять третьої статті 9-1, положень статті 9-2 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV та положень частин другої, четвертої, пункту 3 частини дев'ятої статті 65 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_332_2020.pdf (дата звернення: 1.11.2020 року).

2020 року стало заморожування низки проектів альтернативної енергетики на території України та загальний спад її розвитку.

По-п'яте, ***нерівномірне забезпечення регіонів енергетичними ресурсами***. Досить суттєва особливість енергозабезпечення України полягає у регіональній нерівномірності. Якщо деякі регіони мають на своїй території достатні енергетичні ресурси, то інші є досить вразливими у цій сфері. Наприклад, найбільша область України – Одеська – є дуже енергодефіцитною, адже 91 % електроенергії імпортується (переважно із Дністровської ГЕС), і лише незначна частина енергії надходить від сонячних електростанцій області та ТЕЦ¹⁸⁰. Під час розробки енергетичної складової національного Green Deal ця регіональна строкатість, а також взаємозалежність між областями щодо енергопостачання має враховуватися. Наприклад, перспективне скорочення вугільної генерації впливатиме не лише безпосередньо на вугледобувний регіон, але й на ті регіони-партнери, які використовують це паливо.

По-шосте, ***розвинене сільське господарство як платформа для розвитку біоенергетики***. Під час складання національної стратегії енергетичного переходу у рамках екологізації має бути враховано не лише зарубіжні зразки та приклади – передусім мають братися до уваги вітчизняні особливості та стартові умови. Зокрема, для України як великої аграрної країни надзвичайно перспективним є розвиток біоенергетичного напрямку альтернативної енергетики. До того ж розвиток цього напрямку супутньо здійснює й інший позитивний вплив, важливий для України, наприклад, щодо активізації переробної складової сільського господарства, організації екологічно чистої та економічно доцільної утилізації органічних відходів тощо. Наразі вітчизняна біоенергетика не розкрила навіть малої долі свого потенціалу, і це добре проглядається навіть порівняно із іншими різновидами альтернативної енергетики (наприклад, на сьогодні найбільш активно розвинене використання енергії сонця).

По-сьоме, ***зародковий стан енергетичного кооперативного руху***. У 2019 році вітчизняне законодавство поповнилося поняттям енергетичного кооперативу. Аналіз законодавчого визначення енергетичного кооперативу, сформульованого у Законі України «Про альтернативні

¹⁸⁰ Чумаченко І. Є. Програмно-цільове забезпечення розвитку альтернативної енергетики в Одеському регіоні. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: матеріали наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Гетьмана А. П., д.ю.н., проф. Шульги М. В., д.ю.н., доц. Курман Т. В. Харків, 2020. С. 283–287.

джерела енергії», дозволяє зробити деякі висновки. По-перше, наразі енергетичний кооператив – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а правова характеристика такої особи за сукупністю юридичних ознак. По-друге, енергетичний кооператив – це підприємницький суб'єкт. По-третє, енергетичний кооператив може здійснювати свою діяльність як щодо традиційних паливно-енергетичних ресурсів, так і щодо альтернативних¹⁸¹.

Зручність кооперативної організаційно-правової форми обумовлюється тим, що вона є гнучкою та варіативною. Зокрема, вона може цілком органічно обслуговувати протилежні потреби абсолютно різних енергетичних об'єднань. Так, енергетичні кооперативи можуть бути: а) кооперативами виробників альтернативної енергії, б) кооперативами споживачів енергії, в) кооперативами, що обслуговують потреби виробників чи споживачів енергії, г) кооперативами – просьюмерами (тобто кооператив виступає одночасно і виробником, і споживачем енергії); д) кооперативами – агрегаторами (тобто кооперативами, що накопичують енергію від окремих виробників) тощо¹⁸².

Наразі поява у законодавстві поняття енергетичного кооперативу не активізувала енергетичний кооперативний рух – подібних утворень засновано надзвичайно мало. Відсутність кооперації в енергетичній сфері є важливою передумовою, яку необхідно враховувати під час розробки енергетичної складової вітчизняного Green Deal. Розвиток альтернативної енергетики на кооперативних засадах є одним з основних принципів стимулювання використання відновлюваних джерел енергії у розвинених європейських країнах (зокрема, у Німеччині, Данії тощо). Кооперативна організаційно-правова форма є необхідною соціально-економічною умовою, яка робить альтернативну енергетику доступною, зрозумілою, інклюзивною, вона дозволяє стимулювати розвиток відновлюваної енергетики не лише за рахунок зусиль держави, але й долучити до цього процесу найширші суспільні маси. Якщо виключити кооперативну складову енергетичного переходу, то для України це означатиме засилля іноземних компаній, які інвестують у розбудову системи альтернативної енергетики на території нашої

¹⁸¹ Григор'єва Х. А. Аналіз законодавчого визначення енергетичного кооперативу. *Альтернативна енергетика: співпраця юридичної науки та бізнесу на шляху інноваційного розвитку*: збірник матеріалів круг. столу (м. Одеса, 4 грудня 2020 року) / відп. ред.: д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, д.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 6–9.

¹⁸² Григор'єва Х. А. Енергетична кооперація як організаційно-правове втілення концепції енергетичного переходу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листопада 2020 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 88–91.

держави, але які жодним чином не пов'язані із місцевим населенням – тобто не вирішується повноцінно проблема соціального, регіонального розвитку та національної енергетичної безпеки.

Наразі Україна, як і весь світ, стоїть на порозі цивілізаційних змін, коли вибір є радикальним: або терміново змінюватися, або зануритися у незворотну глобальну кризу, масштаби та наслідки якої важко спрогнозувати. Ключовим питанням на часі є енергетичний перехід, однак його не можна вирішувати окремо, у відриві від усіх інших екологізаційних змін.

Найбільш суттєвий багатовекторний вплив на Україну здійснюватиме реалізація європейського варіанту Green Deal. Для того щоб цей вплив був контрольованим, Україна має долучитися до процесу світової екологізації вже зараз. В основу такого поступу має бути покладений принцип адекватної синхронізації, який передбачає під час складання вітчизняного Green Deal орієнтацію передусім на національні інтереси, можливості, проблеми та стартові умови, з урахуванням (але не механічною транспозицією) європейських правових механізмів та організаційно-інституційних рішень у цій сфері.

Підготовці Green Deal-Україна має передувати залучення широких кіл фахівців із різних сфер науки, економіки, громадянського суспільства. Це є абсолютно необхідною передумовою, якщо відповідний проєкт матиме амбіцію стати реалістичною основою майбутньої трансформації нашої держави, а не перетвориться у кабінетне списування європейських програмних документів. На нашу думку, зважаючи на найвищий стратегічний пріоритет відповідного документу, його бажаний статус «екологічного мірила» усього національного законодавства, Green Deal-Україна має бути втілений на рівні закону.

У зв'язку з нагальною потребою розробки власного варіанту Green Deal-Україна, ядром якого має бути план та завдання енергетичного переходу, важливо розуміти і враховувати фактичні та правові передумови, характерні для нашої держави, а саме: соціально-економічне значення вугільної галузі; відносна дешевизна та значна питома вага атомної енергії; складнощі переходу на децентралізований ринок електроенергії; спадні тенденції розвитку альтернативної енергетики, спровоковані турбулентністю регуляторного середовища; нерівномірне забезпечення регіонів енергетичними ресурсами; розвинене сільське господарство як платформа для розвитку біоенергетики; зародковий стан енергетичного кооперативного руху¹⁸³.

¹⁸³ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. С. 149–154.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

3.1. Загальна характеристика законодавчого забезпечення біоенергетики в Україні

У загальному вигляді біоенергетика представляє собою галузь електроенергетики, засновану на використанні біопалива, що виробляється з біомаси. Остання представляє собою невикопну біологічно відновлювану речовину органічного походження, здатну до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складову промислових або побутових відходів, здатну до біологічного розкладу¹. При використанні біомаси в енергетичних цілях для виробництва тепла, електроенергії і палива, розрізняють енергетичні рослини і органічні відходи. Так, енергетичними рослинами вважаються: сорти дерев, що швидко ростуть і спеціальні однорічні рослини з високим вмістом сухої маси для використання як твердого палива; цукро-та крохмалевмісні польові культури для переробки в етанол, а так само маслянисті культури для виробництва біодизеля для застосування як рідкого палива; польові культури, придатні для силірування і використання у виробництві біогазу. Органічними виступають відходи, що виникають в сільському, лісовому, домашньому господарстві і промисловості: відходи деревообробки, солома, трава, листя, гній, шлам, органічні відходи домашнього господарства тощо.

Щорічно приріст біомаси у світі оцінюється в 200 млрд т (у перерахунку на суху речовину), що енергетично еквівалентно 80 млрд т нафти. Наприклад, у Фінляндії і Швеції за рахунок біомаси виробляється 20–25 % тепла, швидко розвивають галузь у багатьох країнах Близького Сходу і Північної Африки². Світовими центрами виробництва біопалива зараз є США, Бразилія та ЄС. Це три найбільші

¹ Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

² Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки). *Міжнародний науковий журнал «ІНТЕРНАУКА»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (35). С. 68–75.

ринки в світі, що концентрують 85 % світового виробництва біологічного палива. Левова частка припадає на Північну Америку, де виробляється біля 48 % біопалива в світі. У довгостроковій перспективі постійно зростаючий попит на біопаливо зі сторони наземного, повітряного та морського транспорту може сильно змінити сформовану ситуацію на світовому ринку енергоносіїв³.

Для України біоенергетика є одним зі стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, враховуючи високу залежність країни від імпорتنих енергоносіїв (у першу чергу, природного газу) і великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії. На жаль, темпи розвитку біоенергетики в Україні досі істотно відстають від європейських. До початку війни частка біомаси у валовому кінцевому енергоспоживанні становила 1,78 %. Щорічно в Україні для виробництва енергії використовується близько 2 млн т у.п./рік біомаси різних видів. На деревину припадає найвищий відсоток використання економічно доцільного потенціалу – 80 %, тоді як для інших видів біомаси (за винятком лушпиння соняшника) цей показник на порядок нижче. Найменш активно (на рівні 1 %) реалізується енергетичний потенціал соломи зернових культур та ріпаку⁴.

Крім цього, в Україні щорічно збирається понад 50 млн т зернових культур, що дозволяє отримувати значні обсяги соломи і рослинних відходів як побічних продуктів рослинництва. Річний можливий енергетичний потенціал твердої біомаси в Україні є еквівалентним 18 млн т н.е., а його використання дає змогу щорічно заощаджувати близько 22 млрд м. куб. природного газу. Так, найбільший потенціал твердої біомаси зосереджений у Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій, Кіровоградській областях і становить понад 1,0 млн т н.е./рік⁵.

Ефективним шляхом доповнення та заміни традиційних паливно-енергетичних ресурсів є виробництво та використання біогазу, який утворюється внаслідок застосування технологій метанового збродження тваринницької біомаси і на 60–70 % складається з метану.

³ Перспективи розвитку альтернативної енергетики на Поліссі України / В. О. Дубровін, Л. Д. Романчук, С. М. Кухарець [та ін.]; відп. ред. О. В. Скидан. Київ: Центр учбової літератури. 337 с.

⁴ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 102–106.

⁵ Біоенергетика. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/bioenergy> (дата звернення: 01.07.2023 року).

«Іншим джерелом є звалища сміття на полігонах твердих побутових відходів. Закриття останніх та їх використання для будівництва сучасних систем збору й утилізації біогазу матиме позитивний екологічний та соціальний ефект. Науковці розглядають полігони твердих побутових відходів як джерела відновлюваних газових родовищ»⁶.

Біоенергетика, як і решта напрямків альтернативної енергетики, у довоєнний період знаходилась у фазі активної розбудови та модернізації галузі. Сьогодні, незважаючи на триваючу війну, цей сектор продовжує рухатись вперед, усвідомлюючи необхідність енергетичної незалежності країни та поділяючи європейські цінності. З одного боку, використання біомаси є доступним та зручним способом зменшення викидів парникових газів, з іншого – біоенергетика має серйозні зворотні сторони: розширення сільськогосподарського землекористування, збільшення аграрного навантаження на довкілля, загострення проблем продовольчої безпеки тощо. Досягнення балансу у цих важливих питаннях – складне завдання для усіх країн, які мають сприятливі біоенергетичні передумови, зокрема, для держав із розвинутим аграрним сектором.

Актуальним на цей час є питання про те, чи готове законодавство до цього стрімкого та бурхливого розвитку суспільних відносин⁷. Безперечно, Україні бракує власного історико-правового досвіду та міцних концептуальних основ для розробки таких нормативно-правових засад. Саме тому вітчизняне законодавче забезпечення біоенергетики як складової альтернативної енергетики носить неоднорідний характер, характеризуючись, насамперед, численними підзаконними нормативно-правовими актами, загально-декларативними законодавчими нормами, а також деякою неузгодженістю правового регулювання.

У зв'язку із новизною окреслених проблем, не існує універсального взірця для побудови біоенергетичного законодавства в Україні. Так само немає жорстко визначеної періодизації його розвитку. Зокрема, погоджуючись у цілому із загальною періодизацією становлення законодавства України у сфері альтернативної енергетики⁸, зауважимо, що

⁶ Гелетука Г. Якою буде біоенергетика України в 2050 році? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/30/673528/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷ Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 3 (31). С. 295–296.

⁸ Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 250–256.

біоенергетичне законодавство в своєму розвитку має певні особливості, які зумовлюють подекуди інший поділ на періоди залежно від змістовного наповнення етапу.

Так, на нашу думку, *першим виступає етап впровадження (1993–2002 роки)*, на якому починається внесення змін до діючих та прийняття нових нормативно-правових актів у сфері використання відновлюваних джерел енергії. Метою цього етапу було законодавче закріплення базових понять, концепцій, принципів альтернативної енергетики. Основними Законами цього етапу стали Закон України від 1 липня 1994 року «Про енергозбереження»⁹, який на сьогодні втратив чинність, та Закон України від 14 січня 2000 року «Про альтернативні види палива»¹⁰. Перший із наведених нормативно-правових актів став по суті одним із перших законів незалежної України, який закріплював вихідні засади нової енергетичної політики держави та курсу на декарбонізацію виробництва. Він містив визначення «нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії», називаючи їх взагалі джерелами, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси.

Закон України «Про альтернативні види палива» містить в основному визначення понять «альтернативні види палива», «біомаса», «біогаз», «біопаливо» тощо. Стаття 5-1 вказаного Закону визначає, що може належати до альтернативних видів твердого біопалива, а саме: «продукція та відходи сільського господарства (рослинництва і тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також гранули, брикети, деревне вугілля та вуглиста речовина, вироблені з цієї продукції та відходів, що використовуються як паливо; органічна частина промислових та побутових відходів, а також гранули та брикети, вироблені з них; торф, а також гранули та брикети, вироблені з нього». Крім цього, наведений нормативно-правовий акт містить перелік економічних заходів для стимулювання розробок і впровадження нових технологій, обладнання, матеріалів у процесі виробництва (видобутку) альтернативних видів палива з біомаси.

Для реалізації передбачених Законом України «Про енергозбереження» цілей Указом Президента України від 6 жовтня 1995 року був

⁹ Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283 (втратив чинність).

¹⁰ Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

утворений Державний комітет України з енергозбереження, одним із завдань якого була координація проведення робіт з розвитку та використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії.

Другий етап становлення та розвитку (2003–2010 роки) характеризується розбудовою та реформуванням енергетичного комплексу, розширенням мережі об'єктів альтернативної енергетики. Базовим законодавчим актом у досліджуваній сфері виступає Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року, який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Відповідно до ст. 1 наведеного Закону альтернативна енергетика – це сфера енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії. Альтернативні джерела енергії представляють собою відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів¹¹. Крім цього, вказаний Закон встановлює основні засади державної політики у сфері використання альтернативних джерел енергії, в тому числі біоенергетики, а також містить положення щодо здійснення розрахунків вартості виробленої енергії.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює використання біомаси та біогазу на цьому етапі, виступає Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива» від 21 травня 2009 року¹². Вказаний акт спрямований на стимулювання виробництва та використання біологічних видів палива, розвитку в Україні національного паливного ринку на основі залучення біомаси, як відновлюваної сировини для виготовлення біологічних видів палива.

Крім цього, на етапі становлення та розвитку було прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, що деталізують положення

¹¹ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

¹² Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21 травня 2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 40. Ст. 577.

законів та більш детально регулюють питання функціонування біоенергетики. Такими актами виступають Програма розвитку виробництва дизельного біопалива, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року¹³; Концепція Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року¹⁴.

Особливістю зазначеного періоду виступає те, що законодавство поступово з доктринального перетворюється на більш детальне та конкретне, включаючи в себе положення щодо використання різних біологічних видів палива, правил виробництва енергії з біомаси, а також вимог, які висуваються до діяльності та суб'єктів, що займаються біоенергетикою.

На відміну від першого та другого етапів, третій *етап взаємодії та партнерства (2010–2017 роки)* спрямований на відтворення сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі, а також приєднання України до Європейського енергетичного співтовариства та запозичення міжнародного досвіду в галузі біоенергетики. У зв'язку з цим, Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року¹⁵ запровадив ряд суттєвих новел. Відомо, що одним з основних заходів стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел виступає «зелений» тариф, який встановлюється на електричну енергію, вироблену з відновлюваних джерел. Вказаний тариф запроваджується для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію за кожним видом альтернативної енергії. Так, ст. 9 Закону України «Про ринок електричної енергії» окремо визначено способи розрахунку «зеленого» тарифу для виробників електроенергії з біомаси та біогазу, а також фактори, що на них впливають. Аналогічні положення містяться і в згаданому вище Законі України «Про альтернативні джерела енергії».

Зауважимо, що одним із пріоритетних напрямків розвитку законодавства в галузі альтернативної енергетики на третьому етапі

¹³ Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 52. Ст. 3497.

¹⁴ Про затвердження Концепції Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року. *Офіційний вісник України*. 2009 р. № 21. Ст. 682.

¹⁵ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27–28. Ст. 312.

стає міжнародне співробітництво. Так, Закон України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15 грудня 2010 року поклав на Україну зобов'язання здійснити імплементацію ряду директив ЄС, серед яких Директива 2001/77/ЄЕС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії¹⁶. Крім цього, Україна, як сторона Рамкової конвенції ООН про зміну клімату¹⁷ та Кіотського протоколу до неї, забезпечує виконання зобов'язань за цими міжнародними угодами. Розвиток економіки України з урахуванням скорочення викидів парникових газів передбачає також Паризька угода, ратифікована Законом України від 14 липня 2016 року¹⁸.

Серед підзаконних актів цього етапу варто звернути увагу на постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України» від 26 листопада 2014 року¹⁹, якою було проголошено створення нового органу державної влади, що має спеціальну компетенцію в галузі енергетики. До цього моменту реалізацією державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива здійснювали Державний комітет України з енергозбереження, а після його ліквідації – Міністерство палива та енергетики України. На нашу думку, така реорганізація органів влади та необхідність створення окремої структури зумовлена саме значущістю вказаного сектору економіки, його пріоритетністю як складової національної безпеки України.

Четвертий етап модернізації (2017 рік – 24 лютого 2022 року) передбачав реформування законодавчого забезпечення галузі, а також вдосконалення самого сектору виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, в тому числі з біомаси. На виконання цих завдань 18 серпня 2017 року Кабінетом Міністрів України було видане роз-

¹⁶ Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170.

¹⁷ Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: Закон України від 29 жовтня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 277.

¹⁸ Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14 липня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.

¹⁹ Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 235.

порядження щодо затвердження комплексної Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яка визначала, що «основними заходами з реалізації стратегічних цілей у секторі відновлюваних джерел енергії виступають збільшення використання біомаси у генерації електро- та теплоенергії шляхом: стимулювання використання біомаси як палива на підприємствах, де біомаса є залишковим продуктом; інформування про можливості використання біомаси як палива в індивідуальному теплопостачанні; сприяння створенню конкурентних ринків біомаси»²⁰.

Енергетична стратегія мала сприяти зростанню частки сектору енергетичної галузі, який використовує тверду біомасу та біогаз як енергоресурс. На жаль, не всі заплановані завдання були виконані в повному обсязі до початку війни в Україні, а після вказаних подій ефективна реалізація зазначеного акту стала неможливою. 21 квітня 2023 року Кабінет Міністрів України визначив необхідність схвалити Енергетичну стратегію України на період до 2050 року та доручив Міністерству енергетики разом з іншими центральними органами виконавчої влади забезпечити у тримісячний строк розроблення плану заходів з реалізації цієї Стратегії. Новий документ має вміщувати в собі комплекс правових норм, що дозволять подолати існуючі проблеми у сфері альтернативної енергетики в цілому та в біоенергетиці, зокрема, а також вивести галузь на якісно новий етап розвитку. До цього часу затвердження нової Енергетичної Стратегії так і не відбулося, що призводить до появи суттєвих прогалин у правовому регулюванні досліджуваних питань.

У рамках етапу модернізації 11 грудня 2019 року Європейська комісія ухвалила комюніке «Європейський зелений курс» (European Green Deal) – програму дій, у центрі якої – план переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 року. Цей курс є дорожньою картою заходів, які перетворюють ЄС на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначають засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу. Ключовими напрямками

²⁰ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність)

Європейського зеленого курсу є чиста енергія, кліматична дія, будівництво та реновація, стійка промисловість, стійка мобільність, зменшення забруднення довкілля, біорозмаїття, стійка аграрна політика. У вказаному документі зазначається, що на тлі економічної та коронавірусної кризи саме Європейський зелений курс є об'єднуючим елементом, який підвищить стійкість вразливого світу. Він стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами²¹. Україна відразу ж відреагувала на новий курс ЄС, зауваживши, що тема Європейської зеленої угоди буде пріоритетом для Уряду, так само, як вона є пріоритетом Європейської комісії. Підтвердженням стало те, що питання про долучення України до Green Deal порушувалося на шостому засіданні Ради асоціації у січні 2020 року та 26-му саміті Україна-ЄС у жовтні 2020-го, а також – створення спеціальної міжвідомчої групи та розробка й направлення європейській стороні позиційного документа.

Етап розвитку біоенергетики в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови (24 лютого 2022 року – післявоєнний час) є п'ятим триваючим етапом. На нашу думку, не можна розділяти розвиток законодавства у період війни та після її закінчення, оскільки післявоєнна відбудова галузі напряду пов'язана з війною та тими руйнівними наслідками, які вона вже принесла та, на жаль, може спричинити в майбутньому. Другим фактором нерозривності етапу є та обставина, що незважаючи на воєнний стан, галузь біоенергетики, хоча і повільно, але розвивається та пришвидшує досягнення основної мети використання відновлюваних джерел енергії – декарбонізацію економіки країни та «зелений» перехід.

Необхідність гарантувати енергетичну незалежність країни, численні руйнування критичної інфраструктури, знищення об'єктів відновлюваної енергетики чи їх розміщення на тимчасово непідконтрольних територіях – все це фактори, які зумовлюють необхідність подальшого розвитку галузі альтернативної енергетики та розробки новітнього законодавства, що має забезпечити правове регулювання питань у цій сфері з урахуванням реалій сьогодення. Прикладом таких нормативно-правових актів мають стати зазначена вище Енергетична

²¹ Швець А. І. Циркулярна економіка як нова модель розвитку економіки України в процесі євроінтеграції. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/21/7117835/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

стратегія України на період до 2050 року, а також План відновлення України до 2032 року, презентований урядом у липні 2022 року на міжнародній конференції донорів в Лугано. Останній з наведених документів стане дорожньою картою, за якою буде відбуватися післявоєнний розвиток України.

Як зазначається на офіційному сайті Уряду, План відновлення України базується на п'яти основних принципах, а саме: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій. Однією з програм, за якою має відбуватися відродження держави, виступає енергетична незалежність та «зелений курс». Важливим є той факт, що на думку нормотворця, розвиток виробництва біопалива (біоетанолу, біодизелю, біометану, біомаси) із сільськогосподарської продукції, залишків та відходів – виступає пріоритетним напрямком реалізації вказаного курсу.

3.2. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси

Незважаючи на всі переваги біоенергетики, не можна ігнорувати проблему погіршення стану ґрунтів внаслідок надмірного збільшення посівних площ під енергетичні культури, що негативно впливають на якість земель. Саме тому підвищення попиту на біомасу як джерело енергії може породжувати ризик виснаження земельних ресурсів. Відповідно до Конституції України²² земля проголошується основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Україна має значний земельно-ресурсний потенціал і незалежно від того, в якій формі власності перебувають земельні ділянки, держава здійснює функції, які охоплюються загальним поняттям організації раціонального екологічно збалансованого використання землі.

Необхідність особливого правового регулювання використання і охорони земель та ґрунтів обґрунтовується в нормативно-правових актах програмного характеру. У Державній програмі розвитку внутрішнього виробництва, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року²³, вказується на те, що в Україні

²² Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

²³ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.

останнім часом різко збільшилися площі під ріпаком для виробництва біопалива, проте не створено потужностей для власної переробки такої сировини. Висловлюється стурбованість, що надмірна експлуатація сільськогосподарських земель за рахунок розширення площ під технічними культурами може призвести до вичерпаності їх потенціалу та втрати родючості ґрунтів. У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року²⁴ передбачено, що сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного, причинами якого є порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірну розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій у сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, орієнтацію на досягнення коротко- та середньострокових економічних вигод, ігноруючи природоохоронну складову та негативні наслідки в довгостроковій перспективі. Однією із основних стратегічних цілей, відповідно до даного закону, є забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель. Проте прикладом нехтування принципу раціонального використання та охорони земель є Програма розвитку виробництва дизельного біопалива, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774²⁵, в якій наголошується на необхідності збільшення посівів сільськогосподарських культур для виробництва біопалива, зокрема розширення площ вирощування ріпаку, підвищення його врожайності, але не передбачаються заходи з метою раціонального використання та охорони земель у процесі такої діяльності.

У зв'язку з цим виникає проблема правової охорони земель, які використовуються для виробництва біомаси. Загальні правові вимоги

²⁴ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

²⁵ Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. Ст. 3497.

щодо охорони земель передбачені ЗК України²⁶ та низкою законів: «Про охорону земель»²⁷, «Про державний контроль за використанням та охороною земель»²⁸, «Про меліорацію земель»²⁹, «Про пестициди і агрохімікати»³⁰ та ін. Екологічні засади використання альтернативних джерел енергії в сукупності з економічними та організаційними визначені і в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р.³¹ Проте немає жодного нормативно-правового акту, який би передбачав спеціальні заходи охорони земель та ґрунтів при виробництві біомаси³².

Охорона земель забезпечується низкою заходів правового, організаційного, економічного та технологічного характеру, які складають цілісну систему. Ці заходи, перш за все, спрямовані на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Складовими такої системи є: державна комплексна система спостережень; розробка загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель; створення екологічної мережі; здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів; нормування³³.

²⁶ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

²⁷ Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

²⁸ Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

²⁹ Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 11. Ст. 90.

³⁰ Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

³¹ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

³² Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 122–125.

³³ Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

Загалом виробництво біомаси пов'язують із використанням земель сільськогосподарського призначення. Так, ст. 36 Закону України «Про охорону земель» передбачено, що охорона земель при здійсненні господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, а також обмеження їх вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб. Відповідно до ст. 37 даного закону на землях сільськогосподарського призначення може бути обмежена діяльність щодо вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій, розорювання сіножатей, пасовищ, використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок, необґрунтовано інтенсивного використання земель. За вірним твердженням І. Є. Чумаченко, наведені положення Закону України «Про охорону земель» носять загальний характер та не мають реального регулятивного впливу на відносини щодо охорони земель сільськогосподарського призначення при виробництві біомаси. Одним з основних способів раціонального використання таких земель має стати дотримання сільськогосподарськими товаровиробниками сівозмін при вирощуванні сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива та використанні земель сільськогосподарського призначення³⁴.

Охороні земель при здійсненні господарської діяльності, до якої в певній мірі відноситься біоенергетична галузь економіки, присвячено розділ VI Закону України «Про охорону земель». Проте аналіз цих норм дозволяє зробити висновок, що вони мають узагальнюючий характер і не відображають специфіку виробництва біомаси та особливостей її впливу на земельні ресурси. У зв'язку з цим, доцільним має бути внесення доповнень до цього розділу спеціальними нормами щодо охорони земель при виробництві біомаси з врахуванням всіх особливостей такої діяльності та її впливу на стан земель та ґрунтів.

З метою запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля,

³⁴ Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 122–125.

враховуючи державні, громадські та приватні інтереси було прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року³⁵. Впливом на довкілля визнаються будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпеки життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів. Статтею 3 цього Закону визначено сферу застосування оцінки впливу на довкілля, до якої біоенергетика, виробництво біомаси в сільському господарстві не входять. Ураховуючи всі екологічні ризики діяльності з виробництва біомаси, на думку І. Є. Чумаченко, слід усунути цю законодавчу прогалину³⁶. Проте такий погляд залишається дискусійним, адже може стати фактором безпідставного гальмування розвитку галузі.

Окремі екологічні норми, які поширюються на суб'єктів виробництва електричної та теплової енергії з біомаси, містяться і у Законі України «Про ринок електричної енергії»³⁷. Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 даного Закону підприємства електроенергетики повинні дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об'єктів електроенергетики на навколишнє природне середовище, а також несуть відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Проте, на нашу думку, дана норма є відсильною та не має самостійного регулюючого значення.

Критеріями оцінки екологічної безпечності діяльності фізичних та юридичних осіб виступають екологічні нормативи. Система нормативів у галузі охорони довкілля визначена ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»³⁸. Проте низка

³⁵ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

³⁶ Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 122–125.

³⁷ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27–28. Ст. 312.

³⁸ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

спеціальних нормативів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів визначена у ст. 165 ЗК України: нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо. До цих нормативів належать: а) нормативи оптимального співвідношення земельних угідь; б) нормативи якісного стану ґрунтів; в) нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів; г) показники деградації земель та ґрунтів³⁹.

Недотримання встановлених екологічних нормативів та нормативів щодо охорони земель та ґрунтів призводить до втрати ґрунтами родючих властивостей, і виникає необхідність в інтенсивнішому застосуванні добрив. Унаслідок тривалої дії глобалізаційних тенденцій, активізації міжнародної торгівлі, пришвидшення міграції, прогресування кліматичних змін, в Україні фіксується стабільне зростання фітосанітарних ризиків: поширення небезпечних шкідливих організмів, інтродукція нових видів шкідників, виснаження ґрунтових ресурсів тощо⁴⁰. Пестициди є джерелом забруднення земель, адже ці речовини мають властивість накопичуватись у ґрунтах і рослинах, оскільки в процесі їх застосування здебільшого не зважають на хімічний склад ґрунтів, строки і кількість внесення агрохімікатів та агротехніку культури. Тому згідно зі ст. 12 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»⁴¹ при роботі з цими речовинами проводиться система заходів відповідно до норм, прийнятих для окремих ґрунтово-кліматичних зон, з урахуванням даних раніше проведеного агрохімічного дослідження ґрунтів, паспортизації земель та стану посівів, аналізу мінерального живлення рослин, прогнозування рівня чисельності шкідників і розвитку хвороб. Важливо підкреслити, що землі забруднюють не лише пестициди, але й добрива – речовини, спрямовані на збільшення родючості ґрунтів, відновлення їх властивостей. Унаслідок цього сільське господарство є основним джерелом викидів нітратів та фосфатів у водне середовище. Особливо вразли-

³⁹ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

⁴⁰ Боснюк Ю. П. Правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2023. 20 с.

⁴¹ Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

вими до нітратного забруднення є підземні води, які забруднюються під час оброблення земельних угідь добривами та пестицидами. Важливим досягненням ЄС є запровадження обмеження та поступового скорочення використання азотних добрив згідно вимог Директиви 2006/118/ЄС «Про захист ґрунтових вод від забруднення та виснаження». Дана Директива встановлює, що «усі держави-члени ЄС повинні вживати заходи щодо обмеження викидів забруднюючих речовин у ґрунтові води, а також забезпечувати гарантії того, що ці викиди не призведуть до виснаження ґрунтових вод»⁴².

Певні вимоги до охорони земель та ґрунтів при виробництві біомаси містяться в Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»⁴³. Так, генетично модифіковані організми (ГМО), що використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання. Обов'язковою умовою використання ГМО у відкритій системі є наявність методів і методик їх ідентифікації. Забороняється вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО без оцінки впливу на довкілля та до їх державної реєстрації.

До державної реєстрації вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО можливе тільки з метою державної апробації (випробовувань). Проведення державної апробації (випробовувань) ГМО у відкритій системі здійснюється виключно на підставі дозволу, який видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Дозвіл видається одноразово на проведення державної апробації (випробовувань) конкретно визначеного ГМО. Дозвіл на проведення державних апробацій (випробовувань) ГМО у відкритій системі може бути скасованим у випадках отримання науково обґрунтованої інформації, яка може призвести до переоцінки ризику щодо впливу ГМО на здоров'я людини та навколишнє природне середовище в сторону його підвищення, а також порушення умов дозволу.

⁴² Directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the protection of groundwater against pollution and deterioration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0118&qid=1657373338457> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁴³ Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.

Дискусійним у доктрині залишається питання можливості вирощування енергетичних культур на землях із низькою родючістю. Зокрема до таких земель відносять деградовані та малопродуктивні земельні ділянки. Використання малопродуктивних земель для вирощування біоенергетичних культур може стати одним із пріоритетів державної аграрної політики України. Закладка плантацій багаторічних біоенергетичних рослин на малопродуктивних та схильних до ерозії землях сприятиме відновленню їх родючості та забезпечить стале надходження високоякісної сировини для виробництва різних видів біопалива⁴⁴. З огляду на це, фахівці рекомендують обирати під ці культури земельні ділянки, непридатні або малоприсадибні для ведення сільського господарства⁴⁵. Тобто ті, які зазвичай мають бути законсервовані. За інформацією Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, при використанні, наприклад, 4 млн га таких малородючих земель для вирощування енергетичної верби, тополі, міскантусу тощо, подальшій їх переробці для спалювання в котлах, можна досягти заміщення близько 20 млрд м³ газу щорічно. Агентство підтримує їх повномасштабне використання за відповідним призначенням для збільшення обсягів заміщення природного газу біомасою⁴⁶. З юридичної точки зору, А. В. Пастух пропонує визнати вирощування енергетичних культур на деградованих і малопродуктивних землях, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, заходом з їх консервації⁴⁷. Проте варто відзначити, що цілі виробництва рослинної біомаси можуть не співпадати з цілями консервації земель, які за певних умов є пріоритетом для сталого розвитку, тому при використанні малопродуктивних чи деградованих земельних ділянок слід в першу чергу піклуватися про те, щоб їх використання не завдало ще більшої шкоди землям, і час їх консервації не став ще тривалішим.

Значному підвищенню ефективності правового регулювання у сфері виробництва та використання біомаси як джерела енергії спри-

⁴⁴ Роїк М. В., Ганженко О. М. Агроекологічні аспекти сталого розвитку біоенергетики. *Біоенергетика*. 2020. № 1. С. 4–7.

⁴⁵ Гелетука Г., Драгнев С., Кучерук П., Матвеев Ю. Практичний посібник з використання біомаси в якості палива у муніципальному секторі України (для представників агропромислового комплексу). Київ: Програма розвитку ООН, 2017. С. 49.

⁴⁶ Вирощування енергетичних культур в Україні є важливою складовою у напрямку заміщення газу. URL: <https://www.sae.gov.ua/uk/news/1209> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁴⁷ Пастух А. В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

ятиме імплементація важливих для України підходів законодавства ЄС⁴⁸, а також норм міжнародного права щодо охорони біорізноманітності⁴⁹. Згідно із Законом України від 15 грудня 2010 р. «Про ратифікацію Протоколу про приєднання до Договору про заснування Енергетичного співтовариства»⁵⁰ Україна стала членом Енергетичного співтовариства. У жовтні 2012 року було ухвалено Рішення Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства D/2012/04/MC-EnC «Про впровадження Директиви 2009/28/ЕС і внесення змін до Статті 20 Договору про заснування Енергетичного Співтовариства», згідно з яким кожна Сторона за Договором повинна ввести в дію закони, нормативно-правові та адміністративні положення, необхідні для виконання вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 р. про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел⁵¹. Так, у п. 69 Преамбули до зазначеної Директиви зазначається, що існує необхідність передбачити критерії сталості, спрямовані на забезпечення можливості для біопалива та біопаливних рідин скористатися заходами зі стимулювання лише в разі існування гарантії того, що вони не вироблялися разом із сировиною, що вирощується на територіях, які мають значення з точки зору різноманітності біологічних видів, або на територіях, що призначаються для охорони природи, або захисту екосистем та видів, що є рідкісними, перебувають під загрозою або на межі зникнення. Критерії сталості, визначені в Директиві, стосуються всіх наслідків, пов'язаних з використанням біопалива – це викиди парникових газів, зміна використання земель, охорона біорізноманіття, соціальний вплив біопалива, та його негативний вплив на ціни на продовольство та зайнятість⁵².

⁴⁸ Трегуб О. А. Модернізація правового регулювання виробництва і використання біомаси на засадах сталого розвитку. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 49–57; Платонова Є. О. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 137–142.

⁴⁹ Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 5 червня 1992 року), ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22. Ст. 932.

⁵⁰ Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 1. Ст. 1.

⁵¹ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal*. 05.06.2009. L 140. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0028> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵² Трегуб О. А. Модернізація правового регулювання виробництва і використання біомаси на засадах сталого розвитку. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 49–57; Пастух А. В.

Позитивним чинником для охорони земель у досліджуваному контексті має, на наш погляд, встановлення вищезгаданою Директивою заборони щодо виготовлення біопалива із сировини, що вирощується на землях, що мають підвищене значення для збереження біологічного різноманіття. В Україні правовий режим використання та охорони таких земель із природними об'єктами та комплексами, що на них розташовані та з ними пов'язані, визначено ЗК України⁵³, законами України «Про екологічну мережу»⁵⁴, «Про природно-заповідний фонд України»⁵⁵ та ін. Земельні ділянки, що віднесені до таких структурних природних елементів, мають підвищене значення для збереження біологічного різноманіття, тому доцільним буде встановлення заборон щодо вирощування біомаси на таких землях.

Сучасне еколого-правове забезпечення охорони земель при виробництві біомаси являє собою симбіоз норм екологічного, земельного, аграрного та енергетичного законодавства. Проведене дослідження цих правових норм свідчить про те, що вони не повною мірою відображають сучасні тенденції та екологічні вимоги до охорони земельних ресурсів в умовах активного пошуку та застосування новаторських методів в енергетичному секторі економіки, а саме при виробництві біомаси. Сучасний стан еколого-правових вимог щодо охорони земель та ґрунтів для потреб біоенергетики забезпечується нормами загального характеру, без врахування особливостей такої діяльності. В Україні відсутнє спеціальне правове регулювання, що спрямоване на збереження якості, родючості та запобігання виснаженню земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. Тому своєчасним має бути цілеспрямоване впровадження в чинне законодавство відповідних спеціальних норм. Крім того, слід враховувати зобов'язання України як члена Енергетичного Співтовариства й сторони Угоди про асоціацію з ЄС і запровадити в національне законодавство імператив сталості біомаси. У контексті дослідженого питання це означає введення обмежень для вирощування біомаси на землях, що мають підвищене значення для збереження біологічного різноманіття, а

Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

⁵³ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

⁵⁴ Про екологічну мережу: Закон України від 24 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.

⁵⁵ Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.

також застосування екологічних вимог до вирощування сільськогосподарської сировини з метою виробництва біопалива⁵⁶. Окрім того, слід на законодавчому рівні вирішити питання можливості вирощування енергетичних культур на деградованих та малопродуктивних земельних ділянках і внести відповідні зміни до нормативно-правових актів, де визначити, які саме земельні ділянки можуть використовуватися і які саме енергетичні культури сприятимуть відновленню їх родючості та забезпечать стале надходження високоякісної сировини для виробництва різних видів біомаси.

3.3. Переробка біомаси для виробництва енергії: законодавче забезпечення та проблемні аспекти

Протягом усього періоду свого розвитку людство використовує природні ресурси з біомаси, перетворюючи їх на тепло, інші форми енергії, паливо чи продукт, здатний задовольнити інтерес, що тим самим робить біопаливо історично найдавнішим серед інших видів альтернативних джерел енергії. Це обумовлено відносною простотою доступу до відповідної сировини та її поширеністю, варіативністю способів переробки й використання біомаси, значним попитом людської цивілізації на кінцевий продукт її переробки.

До початку повномасштабного вторгнення країни-агресора у 2022 року частка відновлювальних джерел енергії в українському енергетичному секторі становила близько 8 %⁵⁷. Значна вага у сфері альтернативних джерел енергії належить саме біоенергетиці (близько 60%)⁵⁸, що зважаючи на масштабний аграрний потенціал України, є доволі логічним та закономірним. Так, за даними окремих аналітичних агенцій, близько 60 потужностей у своїй діяльності використовують біогаз, а більше 20 – працюють на біомасі⁵⁹. У той же час, постійні ракетні обстріли й їх наслідки не оминули і цю сферу, а станом на кінець осінньо-зимового періоду 2022–2023 років енергосистема внаслідок руйнувань та окупації тимчасово втратила 44 % атомної генерації, 78 %

⁵⁶ Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 122–125.

⁵⁷ Вадим Уткін. Установки зберігання енергії – від молекул до електронів. *Виклики та можливості децентралізованої енергетичної систем*: круглий стіл. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RKF6RHYNXbQ&t=97s> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵⁸ Біоенергетика в Україні. *Біоенергетична асоціація України*. URL: <https://uabio.org/bio-energy-in-ukraine/> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵⁹ Об'єкти ВДЕ. *Energo.ua*. URL: <https://www.energo.ua/ua/assets> (дата звернення: 01.07.2023 року)

потужностей ТЕС, 66 % блочних ТЕЦ, 12 % ГЕС, 75 % вітрової генерації та більше 20 % – сонячної⁶⁰. Така критична ситуація гостро актуалізує нагальну необхідність пошуку шляхів вирішення енергетичних питань, зміцнення енергонезалежності України, в цілому децентралізації системи генерації енергії й енерговиробничих потужностей, відновлення й перебудови об'єднаної енергосистеми України з використанням сучасних та надсучасних досягнень науки й техніки, що безпосередньо впливає й на національну безпеку держави.

Сьогодні біоенергетика впевнено посіла лідерську позицію у світовій відновлюваній енергетиці, відіграючи значну роль у заміщенні викопних палив та скороченні викидів парникових газів. Протягом останніх 20 років постачання первинної енергії з біомаси та біопалив у світі збільшилося на третину із середньорічним зростанням 2 % і сягнуло близько 10 % загального постачання первинної енергії, або майже 70 % загального постачання первинної енергії з відновлюваних джерел⁶¹. У валовому кінцевому споживанні енергії у світі частка біомаси становить 12 %, що також є найбільшою складовою внеску усіх відновлюваних джерел енергії⁶².

Особливої актуальності й важливості розвиток біоенергетики й використання біомаси набуває в епоху глобальних екологічних проблем, кліматичної перебудови світу й розуміння необхідності пошуку альтернативних способів отримання енергії з відновлювальних джерел задля подолання існуючих у цій сфері проблем. Разом з тим, біоенергетика, як і будь-яка сфера життєдіяльності та економіки, не може гармонійно розвиватися без належної наукової й правової опори, особливо враховуючи ризик хаотичного та надмірного використання природних ресурсів, перекосів та перегинів у використанні їх окремих видів чи виснаження у разі відсутності ефективних законодавчих інструментів, певних обмежень й заборон, напрацьованих на основі комплексного наукового вивчення означеної сфери.

Для України біоенергетика також є одним з пріоритетних напрямів розвитку альтернативної енергетики, бо навіть попри нелегкі випробування воєнного часу держава бореться не тільки за терито-

⁶⁰ Герман Галущенко. Вітчизняна енергосистема поступово відновлюється після ворожих атак. *Міністерство енергетики України*. URL: https://mev.gov.ua/novyna/herman-halushchenko-vitchyznyana-enerhosystema-postupovo-vidnovlyuyetsya-pislya-vorozhykh?fbclid=IwAR1IFNkcRyT-JO_ixjxM83fiuoH9Rdicq6hJPC1Gdq7EUMDg3nGk5LMtaNak (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁶¹ Global Bioenergy Statistics 2020. *World Bioenergy Association*. URL: <https://www.world-bioenergy.org/uploads/201210%20WBA%20GBS%202020.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁶² Виробництво енергії з біомаси в Україні: технології, розвиток, перспективи / за ред. Г. Гелетути. Київ: Академперіодика, 2022. С. 15.

ріальну, а й вибудовує енергетичну незалежність, орієнтуючись на всебічне використання можливостей самостійного продукування енергії з відновлювальних джерел. У цьому контексті варто, перш за все, звернути увагу на потужний аграрний потенціал України, що закладає міцні підвалини для стратегічного вибудовування біоенергетики не лише як варіанту корисної та ефективної утилізації / переробки сільськогосподарських відходів, а й як повноцінної самостійної галузі в структурі національної економіки. Проте реальність окреслених вище та низки інших ризиків однозначно потребує постійної пильної наукової спільноти та чіткої й комплексної нормативної регламентації.

Незважаючи на обширність та багатоаспектність національного нормативно-правового регулювання у сфері біоенергетичних відносин й використання та переробки біомаси, можна простежити окрему несистемність відповідного законодавства, його фрагментарність, низький рівень взаємоузгодженості норм, загальну їх декларативність й, в окремих випадках, суперечливість та нереалістичність. Такий підхід, з огляду на важливість подальшого поступального розвитку альтернативної та біоенергетики, не є прийнятним, оскільки створює непривабливий клімат для підвищення рівня вироблення енергетичних й інших продуктів за рахунок переробки біомаси. Крім того, відсутність спеціального правового регулювання у сфері біоенергетики й проведення окремих невзаємопов'язаних реформ галузі використання відновлювальних джерел енергії, що не ґрунтуються на якісному науковому аналізі, створює низку ризиків, а отже все ще потребує уваги з боку вчених задля розробки належного галузевого законодавства у сфері використання та переробки біомаси.

Перш за все, нагальним є питання напрацювання ефективної правової й технологічної моделі використання біомаси, що продукується на території України, не лише як частини експортної продукції, а й як сировини для вироблення кінцевого продукту.

Нині Україна, навіть в умовах триваючого воєнного стану, є одним з найбільших експортерів низки енерговмісних культур, зокрема ріпаку, що серед іншого використовується для виробництва біодизелю та ріпакової олії. Так, за попередніми оцінками, виробництво та експорт насіння ріпаку у 2022/2023 році стали рекордними, що зумовлює можливість відвантаження близько 3,4 млн тон цієї олійної на зовнішні ринки. А це на 26 % вище показника минулого сезону⁶³.

⁶³ Україна експортує рекордний обсяг ріпаку. *АПК-Інформ*. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1534439> (дата звернення: 01.07.2023 року)

Не применшуючи важливість експортної діяльності України закордон, доцільно звернути увагу на те, що подібні дії призводять до ситуації, коли додана вартість на експортовану з України продукцію формується на території інших держав, які, серед іншого, в майбутньому отримують можливість імпортувати нам електроенергію та інший кінцевий продукт за значно вищими цінами, ніж було продано біомасу для їх виробництва.

Висновок про деяку байдужість законодавця до врегулювання питання налагодження переробки біомаси саме на території нашої держави можна простежити у встановленні мінімальних або нульових ставок вивізного (експортного) мита для продажу біомаси закордон. Для деяких видів олійних культур (насіння льону, соняшнику та ріжю) така ставка встановлена на рівні 10 % від митної вартості⁶⁴, а експорт вже згаданого насіння ріпаку відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16.01.2020 року⁶⁵ нині оподатковується за нульовою ставкою.

Подібні умови не стимулюють, а можуть навіть демотивувати український енергетичний сектор займатися переробкою біомаси та виробництвом готової продукції, не сприяють підвищенню рівня енергетичної самостійності держави та лише створюють підвалини для подальшого приросту рівня експортованої біомаси закордон.

Шляхом вирішення такої ситуації й стимулювання розвитку широкомасштабного процесу переробки біомаси саме на території України є встановлення та підвищення рівня вивізного (експортного) мита для енерговмісних культур й інших видів біомаси. Поряд з цим, необхідною є й підтримка такого процесу з боку держави шляхом запровадження й посилення існуючих протекційних й стимулюючих механізмів для відповідних виробників, зокрема функціонуючого нині «зеленого» тарифу.

Релевантним також є продовження функціонування механізму тимчасового звільнення від оподаткування ввизним митом при ввезен-

⁶⁴ Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁶⁵ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 32. Ст. 227.

ні на митну територію України та поміщенні в митний режим імпорту техніки, обладнання, устаткування, що використовуються для реконструкції існуючих і будівництва нових підприємств з виробництва біопалив і для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів з метою споживання біопалив, які класифікуються за кодами УКТ ЗЕД, визначеними ст. 7 Закону України «Про альтернативні види палива», якщо такі товари не виробляються та не мають аналогів в Україні, який діяв до 01.01.2019 року⁶⁶, а також поширення такого режиму й на комплектуючі, необхідні для переробки інших видів біомаси. Таким чином, держава могла б опосередковано стимулювати потенційних виробників біопалива, електроенергії чи іншого кінцевого продукту зосередитися саме на налагодженні механізму переробки біомаси, а не лише на її продукуванні.

Беззаперечного позитивного визнання у цьому аспекті заслуговує передбачений Законом України «Про альтернативні джерела енергії» двовекторний правовий механізм державної підтримки, спрямований не тільки на стимулювання виробників електроенергії з біомаси, але і на підтримку сучасного вітчизняного машинобудування⁶⁷. Йдеться про механізм надбавки до «зеленого» тарифу за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва на об'єктах електроенергетики, що виробляють електричну енергію з біомаси чи біогазу введених в експлуатацію з 01.07.2015 р. по 31.12.2024 р.⁶⁸

Продовження функціонування існуючих та введення нових протекційних механізмів дозволить експортувати для потреб інших держав не лише саму біомасу, а більш вартісний продукт, створюючи при цьому додану вартість у вигляді вищої ціни за саму продукцію, робочих місць, сплачених податків тощо. Крім того, це дозволило б задовольняти власні потреби України у біопаливі й інших продуктах переробки біомаси.

Особливої актуальності це набуває у світлі заборони (яка, все ж, носить тимчасовий характер) Європейської комісії імпортувати українську сільськогосподарську продукцію до окремих держав Європейського Союзу з огляду на значно нижчу закупівельну ціну поряд з

⁶⁶ Митний кодекс України від 13.03.2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.

⁶⁷ Платонова Є. О. Правові особливості державного стимулювання біоенергетики в Україні: ретроспектива, сучасність і перспектива. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 118.

⁶⁸ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

національної ринковою вартістю відповідних культур⁶⁹. У цьому контексті, створення, розвиток та масштабування мережі потужностей, що забезпечували б переробку біомаси саме на території України, як альтернативний варіант використання продукції, що нині не може широко експортуватися, дало б можливість створити як означену додану вартість, так і мінімізувало ризик втрати продукцією споживчих властивостей з огляду на неможливість будь-якого її використання для потреб, відмінних від експорту.

Ігнорування необхідності налагодження процесу переробки біомаси, а не лише її продукування, може у перспективі призвести до погіршення аграрного потенціалу, зокрема виснаження земель сільськогосподарського призначення, та спроможності України вирощувати будь-яку продукцію для власних національних потреб чи експорту, створення дисбалансу технічних культур на противагу продовольчим. Адже хоча зростаючий міжнародний попит на біоенергетику й представляє особливий інтерес для країн, що розвиваються й шукають можливості для економічного зростання та торгівлі⁷⁰, інвестиційний інтерес інших держав у покупці української продукції помножений на державну підтримку вирощування сільськогосподарської продукції на біомасу може мати негативний наслідок у вигляді замороження українського біоенергетичного потенціалу на сировинному рівні⁷¹.

Питання недопущення погіршення стану земель, що використовуються для отримання біомаси, й в цілому непогіршення рівня екології є окремою проблемою, яка також потребує постійної уваги законодавця. Пов'язано це з тим, що переваги використання та розвитку біоенергетики й переробки біомаси перебувають в нерозривній єдності не тільки з можливістю скорочення викиду парникових газів, а й з низкою потенційно можливих наслідків, не менш небезпечних ніж від традиційних (викопних) джерел енергії.

Особливо критичним є стан земельних ресурсів України, які широко використовуються у сфері біоенергетики. Причинами цього є порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями

⁶⁹ Commission adopts exceptional and temporary preventive measures on limited imports from Ukraine. European Commission. Brussels, 02 May 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2562 (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁷⁰ Павлига А. В. Переробка біомаси для виробництва енергії: законодавче забезпечення та проблемні аспекти. *International scientific journal: "Internauka"*. Series: "Juridical sciences". 2021. № 6 (40). С. 13.

⁷¹ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 330.

земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірна розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій у сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, орієнтація на досягнення коротко- та середньострокових економічних вигод, ігноруючи природоохоронний складник і негативні наслідки у довгостроковій перспективі⁷². Крім того, часто вирощування енергетичних рослин здійснюється на засадах монокультурного землеробства, де рослини зосереджуються в одному місці, практично без сівозміни⁷³.

В продовження цього, науковці влучно зауважують, що поряд з позитивним впливом на стан довкілля через CO₂-нейтральність біопалива, енергетичне використання біомаси може також мати негативний вплив на атмосферне повітря, ґрунти та водойми. Зокрема, це пов'язано з надмірним споживанням енергетичних ресурсів у процесі виробництва біомаси або надмірними викидами забруднюючих речовин та відходів від її спалювання⁷⁴.

Незважаючи на такі серйозні ризики, законодавець не рідко нехтував й продовжує байдуже ставитися до окремих можливих негативів отримання біомаси за рахунок використання природних ресурсів, зокрема ґрунтів. Свідченням тому є, наприклад, положення вже згаданої Програми розвитку виробництва дизельного біопалива, де серед шляхів розв'язання проблеми налагодження виробництва дизельного біопалива вказано на необхідність збільшення площі посівів ріпаку до 10 відсотків загальної площі ріллі в Україні і переробки 75 % вирощеного врожаю на дизельне біопаливо, що дасть змогу розв'язати проблему стабільного постачання енергоресурсів аграрному сектору економіки шляхом використання власного відновлювального джерела. Крім того, одним із очікуваних результатів реалізації Програми названо «поліпшення екологічної ситуації»⁷⁵, що виглядає дещо абсурдно з огляду на те, що окреслена вище амбітна

⁷² Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель і ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 123.

⁷³ Трегуб О. А. Модернізація правового регулювання виробництва і використання біомаси на засадах сталого розвитку. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 51.

⁷⁴ Виробництво енергії з біомаси в Україні: технології, розвиток, перспективи / за ред. Г. Гелетуки. Київ: Академперіодика, 2022. С. 270.

⁷⁵ Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. Ст. 3497.

ціль щодо широкого продукування й використання біомаси з ріпаку не врівноважується жодними заходами, направленними на збереження родючості ґрунтового покриву та охорони навколишнього природного середовища.

В продовження тези про деяку невзаємоузгодженість законодавства у сфері альтернативної енергетики, варто звернути увагу на те, що прийнята на декілька років пізніше Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, навпаки містить таке положення: «надмірна експлуатація сільськогосподарських земель за рахунок розширення площ під технічними культурами може призвести до вичерпаності їх потенціалу та втрати родючості ґрунтів»⁷⁶. Таким чином, наведені вище два нормативні акти програмного характеру очевидно містять взаємосуперечливі положення, наочно демонструючи недостатню фаховість та наслідки обмеженого залучення науковців до процесу розробки законодавства, що, серед іншого, є однією з причин непослідовної державної політики у сфері використання й стимулювання розвитку поновлювальних джерел енергії, що потребує нагального доопрацювання й вирішення.

Певну надію на важливість питання охорони навколишнього природного середовища й ресурсів дає аналіз обсягу законодавства, що врегульовує екологічні аспекти природокористування. До такого переліку, серед іншого, відносяться ратифіковані Україною Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 року⁷⁷ та Паризька кліматична угода від 12.12.2015 року⁷⁸, ЗК України⁷⁹, закони України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁸⁰, «Про охорону земель»⁸¹, «Про державний контроль за використанням та охороною земель»⁸², «Про екологічну

⁷⁶ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 р. № 1130. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 212.

⁷⁷ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁷⁸ Паризька угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁷⁹ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

⁸⁰ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

⁸¹ Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

⁸² Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

мережу України»⁸³, «Про оцінку впливу на довкілля»⁸⁴, «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»⁸⁵, «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»⁸⁶, Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 року № 932-р⁸⁷ й інші акти. Незважаючи на вражаючу кількість норм та обсяг законодавства, яким, здавалося б, можна було врегулювати усі питання раціонального природокористування, в тому числі в аспекті отримання біомаси, проте нині жоден з наведених чи інших законів або підзаконних актів чітко не врегулює означене питання.

Особливу увагу необхідно звернути на прийняті в останні роки закони України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», яким констатовано наявність серйозних екологічних проблем, зокрема невідповідність використання земельних ресурсів України вимогам раціонального природокористування⁸⁸, й запропоновано окремі, проте де в чому все ще декларативні, шляхи їх вирішення, та «Про оцінку впливу на довкілля», що встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, зокрема визначає найважливіші й найбільш інвазивні сфери діяльності, щодо яких така оцінка здійснюється⁸⁹. Разом з тим, хоча таку увагу до природоохоронного законодавства й варто в цілому сприйняти позитивно, останній законодавчий акт не передбачає поширення необхідності здійснення відповідної оцінки при використанні природних ресурсів для потреб біоенергетики, що, враховуючи усі небезпеки, є дуже нелогічним й потребує нагального доопрацювання.

⁸³ Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.

⁸⁴ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

⁸⁵ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.

⁸⁶ Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. Ст. 150.

⁸⁷ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Стор. 269. Ст. 3236.

⁸⁸ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.

⁸⁹ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

В аспекті збереження земельних ресурсів, варто звернути увагу на встановлену Директивою 2009/28/ЄС заборону щодо виготовлення біопалива із сировини, яка вирощується на землях, що мають підвищене значення для збереження біологічного різноманіття⁹⁰, положення якої також кореспондують Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 року⁹¹, яка ратифікована Україною. Хоча національне законодавство нині не передбачає подібної заборони, проте перейняття таких положень вбачається досить перспективним в аспекті раціонального використання природних ресурсів й необхідності збереження земель підвищеної цінності.

Наведені приклади є лише одними з багатьох можливих негативних наслідків бездумної побудови біоенергетичних відносин, що не забезпечено належними правовими механізмами й обмеженнями. Зважаючи на таке, для України актуалізується необхідність побудови стабільної й ефективної моделі біоенергетичного законодавства, яке б стало міцною опорою для забезпечення подальшої можливості отримання енергії та іншого кінцевого продукту шляхом переробки біомаси, не створюючи загрозу виснаження природних ресурсів чи настання інших загрозливих для екології станів.

Варто відзначити, що певним, доволі потужним рушієм розвитку законодавства України, зокрема у сфері альтернативної й біоенергетики, стали міжнародні зобов'язання України, особливо щодо адаптації діючого законодавства до стандартів та правил ЄС. Більша частина законодавчих новел і правил, прийнятих до 2000 року, були доволі декларативними, неефективними та не реалізовувались зовсім або втілювалися мінімально. Саме впевнений курс до ЄС обумовив більш послідовну та системну політику щодо розвитку біоенергетичного законодавства з урахуванням світової практики та динаміки альтернативної енергетики.

Та все ж нині Україні необхідно власний віднайти теоретично та практично обґрунтований шлях розвитку й побудови біоенергетичного законодавства, оскільки ні проста мімікрія європейського законодавства, ні сліпе копіювання іноземного досвіду не здатні сформулювати

⁹⁰ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 “On the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC”. *Official Journal of the European Communities*. 2009. L 140/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0016:0062:en:PDF> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹¹ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 01.07.2023 року)

таку законодавчу базу, яка б враховувала усі особливості розвитку саме нашої держави та ідеально могла б інтегруватися у національну правову систему. Використання інших підходів може призвести до перетворення біоенергетики із «зеленого» виду діяльності на черговий важкий тягар для довкілля та суспільства⁹².

Початковим етапом на шляху пошуку оптимального механізму розвитку національних біоенергетичних відносин може стати прийняття пропонованого науковцями Закону України «Про виробництво і реалізацію біопалива», який би утворив цілісне правове регулювання таких відносин з урахуванням їхньої об'єктивної, суб'єктивної та змістовної специфічності. Таким нормативним актом мають бути регламентовані основні засади виробництва (утворення) біомаси, її переробки в біопаливо та електроенергію, а також їх реалізації. Окремим розділом має передбачатися державна підтримка, що надається виробникам біопалива⁹³.

Підтримуючи в цілому таке бачення, в той же час варто звернути увагу на необхідність постійного законодавчого удосконалення відносин у сфері біоенергетики, оскільки економічні, соціальні, екологічні й енергетичні виклики, що постають перед сучасним суспільством, постійно трансформуються, вимагаючи нових ідей, амбітних цілей й повсякчасної уваги з боку науковців та практиків. Саме тому критично важливим є напрацювання нових доктринальних підходів, що зможуть стати міцною опорою для розвитку біоенергетичного законодавства й створять перспективи для енергетичної незалежності України й цивілізованого світу.

Таким чином, проведений аналіз продемонстрував, що сучасне законодавство консервує сировинний тип біоенергетичного розвитку України. Дієвих правових механізмів, спрямованих на ефективне стимулювання переробки біомаси в біопаливо не передбачено.

3.4. Правові особливості державного стимулювання біоенергетики в Україні

Потреба у державній підтримці біоенергетики. Україна як потужна аграрна країна має міцні підвалини для стратегічного вибудову-

⁹² Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13.06.2021 р.) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 103.

⁹³ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 338.

вування біоенергетики не лише як варіанту безпечної та корисної утилізації сільськогосподарських відходів, але й як повноцінної самостійної галузі в структурі національної економіки. У ресурсному плані наявність у країні потужних сільського і лісового господарств, зі сприятливим кліматом та великими площами вільних земель, мало- чи непридатних для традиційного аграрного виробництва, створює всі необхідні передумови для зростання частки біопалива, виробленого з біомаси. Аграрна спрямованість економіки нашої держави обумовлює особливу зацікавленість держави в пріоритетному розвитку саме біоенергетичного комплексу, основа якого будуватиметься в сільському господарстві.

Про безпрецедентну перспективність розвитку біоенергетики говорить те, що згідно Енергетичної стратегії України до 2035 року біомаса, біопаливо та відходи складатимуть у 2030 році 8 %, а у 2035 – 11 % від загального постачання первинної енергії⁹⁴. Наразі до постійного нарощування частки енергії з альтернативних джерел змушує не лише енергетична криза, виклики воєнного та післявоєнного часу, але й політико-правові зобов'язання України. Активізація процесу виконання Україною зобов'язань, взятих на себе при приєднанні до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, та положень Угоди про асоціацію між нашою державою та ЄС у сфері розвитку та підтримки відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, а також альтернативних видів палива, зокрема сталого виробництва біопалива є стратегічним орієнтиром для проведення системних реформ енергетичного законодавства та трансформації системи державної підтримки альтернативної енергетики, в тому числі біоенергетики.

Однак Україна не користується своїм аграрним потенціалом для розвитку біоенергетики – у структурі відновлюваної генерації біоенергетика значно поступається сонячній та навіть вітровій.

Причин цьому можна назвати декілька. По-перше, біоенергетика не є настільки привабливою для інвестицій: а) через значну залежність від нестабільного сировинного постачання; б) часто вимагає залучення багатьох партнерів та контрагентів (виробників та постачальників біомаси тощо); в) має багатоетапну внутрішню структуру (виробництво біомаси, її переробка, виробництво палива чи енергії). В Україні усі ці

⁹⁴ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втратило чинність).

етапи розвинуті нерівномірно: сировинна складова значно домінує. Отже, біомаса продукується в Україні, однак її подальша біоенергетична переробка здійснюється за кордоном. Така практика при своєму масштабуванні є негативною, оскільки Україна втрачає додану вартість. По-друге, загальна турбулентність законодавчого поля дуже негативно відображається на таких консервативних відносинах як аграрні. Це твердження стосується як нестабільного законодавства у сфері альтернативної енергетики у цілому, так і спеціальних протекційних механізмів зокрема⁹⁵.

Програмно-правове забезпечення біоенергетики. Суспільні відносини у сфері біоенергетики, які виникли в результаті об'єктивної необхідності пошуку шляхів заміни традиційних джерел енергії на більш екологічно прийнятні, потребували їх належного програмного правового регулювання та впровадження заходів щодо забезпечення державної підтримки їх розвитку.

В Україні увага біоенергетиці стала приділятися із середини 1990-х років. У цей же час були зроблені перші кроки по її розвитку і з'явилися перші законодавчі нормативно-правові акти, а також було прийнято ряд документів концептуального та програмного характеру, реалізація положень яких мала сприяти поширенню використання та стимулюванню біологічних видів палива. Так, Комплексна державна програма енергозбереження України, яка була схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148⁹⁶, містить окремі приписи, що стосуються використання біомаси та інших видів нетрадиційного палива, що можуть забезпечити значну частину потреб у тепловій та електричній енергії. Проте з огляду на програмний характер зазначеного документу більшість його положень були загальними і не містили чітких механізмів реалізації.

Важливим сегментом біоенергетики України є виробництво та споживання рідких біопалив для потреб сільського господарства, промисловості, транспорту. Незважаючи на це, протягом останніх 20 років у країні було розроблено та затверджено постановами Кабінету Міністрів України лише декілька відповідних програм, у тому числі, Програма «Етанол» від 4 липня 2000 року № 1044 (втратила

⁹⁵ Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 28.04.2021 року № 30/02/0360 «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання». Одеса, 2021. 185 с.

⁹⁶ Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 р. № 148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6. Ст. 945.

чинність 13 січня 2011 року) та Програма розвитку виробництва дизельного біопалива від 22 грудня 2006 року № 1774. Проте їх виконання не було успішним з точки зору досягнення поставлених цілей⁹⁷.

Так, Програмою «Етанол» передбачалося розширення використання етилового спирту як енергоносія та сировини для промисловості. На її виконання було організовано виробництво біоетанолу на державних спиртових заводах концерну «Укрспирт» та розроблено ряд нормативно-технічних документів на бензини моторні сумішеві з певним вмістом біоетанолу. Проте через відсутність законодавчого врегулювання обов'язковості використання біоетанолу для виробництва бензинів моторних сумішевих, суттєве подорожчання сировини (меяси) та у зв'язку з виявленням на ринку палива значної кількості підробок, виробництво біоетанолу було припинено з 1 січня 2005 року. На жаль, дотепер в Україні виробництво біоетанолу та біодизелю, так і не набуло широкого розвитку.

У свою чергу, головний акцент Програми розвитку виробництва дизельного біопалива був зроблений на створенні сировинної бази для виробництва біодизеля з ріпаку, а саме: розширення площ вирощування ріпаку, підвищення його врожайності, створення зон концентрованого вирощування ріпаку з метою наближення джерел сировини до місць виробництва дизельного біопалива. На час прийняття зазначеної програми Уряд не опікувався необхідністю досягнення балансу поєднання екологічних, економічних та соціальних інтересів у цілеспрямованому виробництві біомаси для біопалива. Крім того, не був врахований вектор на необхідність опрацювання завдань створення механізмів стимулювання не тільки вирощування енергетичних культур задля збільшення обсягів виробництва біопалива, але і подальшої переробки біомаси⁹⁸. Розвиток даного напрямку потребує системної та послідовної державної політики, запровадження виважених інструментів стимулювання з огляду на перспективу.

Вагомими програмними документами для подальшого розвитку відносин виробництва та використання біопалива, а також спроб вжиття заходів державної підтримки біоенергетики були наступні: Концепція Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, схвалена

⁹⁷ Гелетука Г. Г. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку моторних біопалив в ЄС та в Україні. *Теплофізика та теплоенергетика*. 2020. Т. 42. № 1. С. 69–75.

⁹⁸ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року № 276-р (проте сама Програма прийнята не була) та Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243.

До основних завдань зазначеної Державної цільової економічної програми належать заходи з реалізації проектів будівництва установок: для виробництва біодизеля та паливного біоетанолу, а також тих, що працюють на твердому біопаливі та біогазі; реалізація пілотних проектів із будівництва установок для генерації електроенергії з використанням енергії біомаси; розроблення техніко-економічного обґрунтування та проекту будівництва типової сучасної міні-ТЕЦ, що працює на біомасі та інших альтернативних видах палива⁹⁹.

Приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та подальша ратифікація Угоди про асоціацію між нашою державою та ЄС вимагало дещо інших підходів до регулювання енергетики, заснованих на базових принципах, прийнятих країнами ЄС, до розроблення документів стратегічного планування та практичної діяльності з реалізації державної політики в енергетичній сфері, зокрема впровадження концептуальних підходів стимулювання розвитку біоенергетики.

До найбільш яскравих програмних документів, спрямованих на подальший розвиток біоенергетики належать: Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130; Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р, та Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. Особливостями зазначених документів було те, що незважаючи на визнання біоенергетики галуззю, яка має один із найбільших потенціалів розвитку, завдяки особливостям клімату, потенціалу аграрного сектору та наявності необхідної робочої сили, —

⁹⁹ Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 762.

вони не передбачали конкретних механізмів реалізації стратегічних заходів, не містили комплексного підходу до вирішення питання забезпечення державної підтримки розвитку біоенергетики.

Наведений аналіз концептуальних, програмних і стратегічних документів, які виступають правовою формою реалізації енергетичної політики держави у сфері розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, дозволяє зробити висновок про їх декларативність і, як наслідок, доволі низьку ефективність. Вона обумовлюється високим ступенем узагальненості їх положень, подекуди фрагментарним та непослідовним характером заходів, спрямованих на стимулювання розвитку біоенергетичних відносин, відсутністю чітких механізмів та термінів їх реалізації. Суттєвим прорахунком чинних програмних документів є ігнорування проблем співвідношення екологічних, енергетичних та соціальних інтересів під час виробництва біопалива, що значно ускладнює впровадження європейських норм та стандартів сталого розвитку до вітчизняної біоенергетичної галузі. З метою забезпечення державної підтримки розвитку біоенергетичної галузі та визначення джерел її фінансування, необхідним є прийняття Державної цільової програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, а також розроблення механізму реалізації заходів, що будуть в ній передбачені. Успішний розвиток біоенергетики є можливим за умови формування цілісного стратегічного бачення використання наявного в країні біоенергетичного потенціалу з урахуванням можливих фінансово-економічних, екологічних та інших ризиків та загроз, впровадження системної та послідовної державної політики стимулювання розвитку біоенергетичних відносин¹⁰⁰.

Аналіз протекційних правових механізмів. На специфіку правових механізмів стимулювання використання біопалива серед інших видів альтернативного палива певною мірою буде впливати те, що регламентація його виробництва здійснюється переважно аграрним законодавством як сільськогосподарська діяльність. Виробництво ж інших видів альтернативного палива успішно регулюється господарським, природоресурсним, екологічним законодавством. Саме тому існують загальні протекційні механізми, які поширюються на усі

¹⁰⁰ Платонова Є. О. Особливості програмного забезпечення державної підтримки біоенергетики в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 553–556.

різновиди альтернативної енергетики, а також спеціальні, які відображають особливості біоенергетичного виробництва.

На даний час основним стимулюючим інструментом державної політики, спрямованої на виробництво електроенергії з біомаси, є застосування *«зеленого» тарифу*. «Зелений» тариф встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, на електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії.

Відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» «зелений» тариф для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з біомаси чи з біогазу, встановлюється на рівні роздрібного тарифу для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року, помноженого на відповідний коефіцієнт «зеленого» тарифу. Розміри таких коефіцієнтів наводяться в ч. 22 ст. 9¹ Закону, за якою для електроенергії, виробленої з біомаси чи з біогазу, вони становлять для об'єктів або його пускових комплексів, введених в експлуатацію: а) по 31 березня 2013 р. включно – 2,30 (тільки для електроенергії, виробленої з біомаси); б) з 1 квітня 2013 р. по 31 грудня 2014 р. – 2,30; в) з 1 січня 2015 р. по 30 червня 2015 р. – 2,07; г) з 1 липня 2015 р. по 31 грудня 2019 р. – 2,30; д) з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2024 р. – 2,30; е) з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2029 р. – 2,30¹⁰¹.

Безперечно, суттєвим недоліком «зеленого» тарифу є встановлення коефіцієнта для енергії з біогазу та біомаси без його диференціації за видами. У правовій літературі слушно звертається увага на необхідність проводити диференціацію величини коефіцієнта «зеленого» тарифу і встановлювати вищий на електроенергію, отриману з тих видів біомаси, у використанні яких держава більш заінтересована. Наприклад, встановити найвищий коефіцієнт «зеленого» тарифу на електроенергію, отриману з біомаси сільськогосподарського походження (відходів рослинництва, тваринництва, відходів переробки, енергетичних культур). Нижчі коефіцієнти встановити для електроенергії, отриманої з муніципальних і промислових відходів, а також відходів деревообробної промисловості¹⁰².

¹⁰¹ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

¹⁰² Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

Крім того, наразі діючий механізм стимулювання виробництва електричної енергії з біомаси на основі «зеленого» тарифу є усе ще майже нечутливим до особливостей сталого розвитку цієї сфери. Наприклад, розмір «зеленого» тарифу для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з біомаси або біогазу, відрізняється за часом введення в експлуатацію об'єктів або їх черг та рівня використання обладнання українського виробництва, але не залежить від місця походження енергетичної сировини, її покоління тощо.

На даний час в європейському законодавстві використовується правовий механізм, спрямований на вирішення проблем співвідношення екологічних, енергетичних та соціальних інтересів під час виробництва біопалива. Так, відповідно до Директиви 2009/28/ЄС було встановлено такі критерії, що мали бути дотримані: показники скорочення викидів парникових газів, показники сталості біомаси та соціальної сталості біопалива.

Ухвалення у грудні 2018 року Директиви 2018/2001¹⁰³, ключової для сфери альтернативних джерел енергії, ознаменувало появу нового покоління критеріїв сталості, що відповідають викликам часу. Незважаючи на те, що адаптація до вказаної Директиви ще не є для України обов'язковою (на відміну від Директиви 2009/28/ЄС), окремі її новели у забезпеченні сталості біопалива є затребуваними вже сьогодні й відповідають особливостям ситуації в Україні. Це такі прогресивні рішення, як поширення критеріїв сталості на тверде біопаливо та введення спеціальних критеріїв для біопалива, отриманого з лісової біомаси. Вбачається, введення критеріїв сталості в нашої країні створить передумови для вдосконалення механізму стимулювання виробництва електричної енергії з біомаси на основі «зеленого» тарифу. Пропонується застосовувати цей тариф лише до тих виробників електричної енергії, що використовують стале біопаливо¹⁰⁴.

Про непослідовну державну політику та неузгоджену позицію законодавця свідчать також окремі положення чинного законодавства,

¹⁰³ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 328. P. 82–209. URL: https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹⁰⁴ Платонова Є. О. Тенденції стимулювання розвитку біоенергетики в Україні на засадах сталого розвитку. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «круг. столу» (Харків, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги; М-во освіти і науки; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. екол. права, Каф. земел. та аграр. права. Харків: Право, 2021. С. 258–262.

які обмежують права на отримання «зеленого» тарифу нових виробників електроенергії з біомаси і біогазу, що розпочнуть роботу з 01 січня 2023 року. Адже для виробників електричної енергії з біомаси та/або біогазу головним стимулом поки що залишається саме «зелений» тариф, а не право на участь в аукціоні з розподілу підтримки.

Позитивно слід сприймати передбачений Законом України «Про альтернативні джерела енергії» двовекторний правовий механізм державної підтримки, спрямований не тільки на стимулювання виробників електроенергії з біомаси, але і на підтримку сучасного вітчизняного машинобудування. Мова йде про *механізм надбавки до «зеленого» тарифу*, аукціонної ціни за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва на об'єктах електроенергетики, що виробляють електричну енергію з біомаси чи біогазу, введених в експлуатацію з 1 липня 2015 року по 31 грудня 2024 року. Надбавка є фіксованою у відсотках доплатою до «зеленого» тарифу, аукціонної ціни пропорційною до рівня використання суб'єктом господарювання на відповідному об'єкті електроенергетики обладнання українського виробництва (в розмірі 5–20 %) ¹⁰⁵.

Важливі положення щодо стимулювання використання біологічних видів палива в Україні містяться у ПК і МК України), що дозволяє стверджувати про розроблення діючого правового механізму державної підтримки біоенергетики, елементами якого є надання податкових та митних пільг. Так, згідно із п. 197.16 ст. 197 розділу V ПК України ¹⁰⁶ передбачено *звільнення від податку на додану вартість* операцій із ввезення на митну територію України, а також п. 14 і 16 ч. 1 ст. 282 МК України ¹⁰⁷ *звільнення від оподаткування митом* при ввезенні на митну територію України або вивезенні за її межі:

а) енергозберігаючого обладнання і матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії; б) матеріалів, устаткування, комплектуючих, що використовуються для виробництва матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних

¹⁰⁵ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

¹⁰⁶ Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

¹⁰⁷ Митний кодекс України від 13 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.

видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії. Умовою звільнення від оподаткування зазначених товарів є те, що вони застосовуються платником податків для власного виробництва та якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні.

Перелік розглядуваних товарів містить постанова Кабінету Міністрів України «Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектувальних виробів за проектами демонстрації японських технологій» від 30 березня 2016 року № 293¹⁰⁸. Проте в цьому Переліку енергозберігаюче обладнання й матеріали, обладнання й матеріали для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел не зазначено, що ускладнює його реалізацію.

Однак поряд із загальним позитивним спрямуванням фіскальної політики у біоенергетичній галузі, вона має певні недоліки. Це стосується скасування або строкового обмеження багатьох податкових та митних пільг у сфері біоенергетики. Так, у ретроспективному аспекті викликають науковий інтерес деякі правові механізми підтримки, які були передбачені раніше діючим законодавством. Так, у п. 158.1 ст. 158 ПК України встановлювалося, що звільняється від оподаткування 80 % прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, зокрема: устаткування, що працює на відновлюваних джерелах енергії; матеріалів, сировини, устаткування й комплектуючих, які будуть використовуватись у виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії; устаткування для виробництва альтернативних видів палива. Безперечно, такий припис мав вагомий стимулюючий вплив на розвиток біоенергетичної галузі. Проте Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року зазначена норма з ПК України була виключена.

Суттєвою підтримкою було звільнення виробників біопалива від оподаткування прибутку, отриманого від продажу біопалива (такий напрям підтримки передбачався у п. 15 підр. 4 р. XX ПК України та

¹⁰⁸ Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектувальних виробів за проектами демонстрації японських технологій: постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 293. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 72.

мав діяти до 1 січня 2020 року, однак ці пільги передчасно скасовано Законом від 28 грудня 2014 року)¹⁰⁹.

Крім того, тимчасово до 1 січня 2019 року звільнялися від оподаткування ПДВ операції з імпорту та від оподаткування ввізним митом при ввезенні на митну територію України та поміщенні в митний режим імпорту – техніка, обладнання, устаткування, що використовуються для реконструкції існуючих і будівництва нових підприємств з виробництва біопалив, які класифікуються за кодами УКТ ЗЕД, визначеними статтею 7 Закону України «Про альтернативні види палива», якщо такі товари не виробляються та не мають аналогів в Україні. Указане строкове обмеження вченими оцінюється негативно, у зв'язку з чим пропонується закріпити вищевказані податкові та митні пільги без обмеження строку їх дії¹¹⁰.

На нашу думку, враховуючи наявний стан розвитку біоенергетики в країні, скасування або строкове обмеження зазначених пільг суперечить загальній спрямованості державної політики щодо стимулювання переходу на альтернативні джерела енергії, у т.ч. біологічні види палива¹¹¹.

Важливим різновидом державного стимулювання виробництва біопалива є надання підтримки у вигляді *компенсації відсотків за кредитами (кредитної субсидії) та компенсації лізингових платежів*. Загальні законодавчі засади здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсацію лізингових платежів, передбачені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Більш детальний порядок надання кредитної субсидії закріплено на підзаконному рівні постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» від 11 серпня 2010 року № 794¹¹².

¹⁰⁹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 грудня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 7–8, № 9. Ст. 55.

¹¹⁰ Оболенська С. А. Про державну підтримку виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками: організаційно-правові питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 69–72.

¹¹¹ Платонова Є. О. Правові особливості державного стимулювання біоенергетики в Україні: ретроспектива, сучасність та перспектива. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2021. С. 116–121.

¹¹² Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового

Розглядаючи проблематику стимулювання біоенергетичного комплексу, надзвичайно важливими залишаються також питання організаційно-правового забезпечення виробництва, переробки та реалізації біопалива. Наразі вкрай необхідним є повноцінне використання потужного потенціалу кооперативної організаційно-правової форми для ефективного функціонування енергетичних відносин. Слід погодитись з точкою зору вчених-правників, що найбільш вдалою та оптимальною організаційно-правовою формою виробництва та постачання біопалива є активне створення в країні енергетичних кооперативів¹¹³. Першою спробою започаткування розвитку правових засад енергетичної кооперації в Україні було внесення у 2019 році змін та доповнень до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо визначення поняття енергетичного кооперативу та включення таких кооперативів до переліку суб'єктів стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел на основі «зеленого» тарифу. Вбачається, організаційно-правова модель створення енергетичних кооперативів є найбільш адекватною та гнучкою для обслуговування біоенергетичних відносин, адже вона дозволяє зберігати окремим виробникам біопалива господарську автономію і, разом з цим, скористатися тими можливостями, які доступні лише у великих об'єднаннях.

Перспективними напрямками модернізації організаційної державної підтримки біоенергетики в Україні є: утворення та забезпечення діяльності електронних ринків біопалива, біомаси; запровадження конкурентного ринку теплової енергії; надання державної підтримки суб'єктам господарювання, що вирощують енергетичні рослини; звільнення від сплати податку за викиди CO₂ установки, що спалюють біопаливо. Такі нормотворчі ініціативи вже висувуються та обговорюються в літературі¹¹⁴. Крім того, заслуговує на підтримку наукова пропозиція щодо необхідності прийняття Закону України «Про виробництво і реалізацію біопалива», який має визначити основні засади виробництва (утворення) біомаси, її переробки в біопаливо і електро-

комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів: постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 року № 794. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 172.

¹¹³ Григор'єва Х. А. Енергетична кооперація як організаційно-правове втілення концепції енергетичного переходу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листопада 2020 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 88–91.

¹¹⁴ Пастух А. Правове регулювання державної підтримки вирощування енергетичних рослин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 91–96.

енергію, їх реалізації¹¹⁵. Вважаємо, центральною ланкою цього Закону має стати регламентація надання системної державної підтримки виробникам біопалива та узагальнення переліку видів їх стимулювання. При цьому, прояви виробництва й використання біомаси як джерела енергії з погляду на екологічні, соціальні, енергетичні та інші інтереси суспільства повинні бути враховані у площині запровадження правових механізмів їх стимулювання.

3.5. Непряма зміна землекористування (ILUC) внаслідок розвитку біоенергетики: міжнародно-правовий розріз проблеми

Як і в усьому світі, розвиток біоенергетики в Україні – процес неоднозначний: з одного боку, його прийнято розуміти як одну з необхідних складових переходу до зеленої економіки («біоекономіки»), з іншого – цей шлях супроводжується багатьма складнощами, зокрема, виникають досить гострі екологічні, соціальні та економічні питання. Позитивні здобутки біоенергетики втілюються в її безсумнівних досягненнях та характеристиках: відновлюваності, низькому ступені забруднення довкілля, легкому масштабуванні, доступності тощо. Однак негативний бік біоенергетики, який розкрився протягом останніх десятиріч у різних країнах світу, змушує більш уважно аналізувати цей вид альтернативної енергетики. Головна її загроза заключається у категорії *непрямих змін землекористування*, що в англійській науковій літературі зводиться до абревіатури ILUC (англ. Indirect Land Use Change). У світовій науковій доктрині пік досліджень цієї проблеми припав на період 2005–2015 роки, і це посприяло тому, що у багатьох країнах аналізований фактор стає домінантним при визначенні біоенергетичної політики та при формуванні відповідного законодавства.

В Україні біоенергетика розвивається без міцної опори на стабільне та передбачуване спеціальне законодавство. Це створює передумови для того, щоб зростаючий попит на біомасу у світі перетворив Україну на сировинного донора інших держав. Саме тому питання концептуального бачення побудови вітчизняного біоенергетичного законодавства надзвичайно нагальне для України. Основною віссю такої побудови має стати визначення правового виміру непрямих змін землекористування (ILUC).

¹¹⁵ Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 39 с.

Незважаючи на високий інтерес до окресленої проблеми, вичерпного наукового визначення ILUC досі не сформовано. Насправді, це більше закономірно, ніж дивно. Розвиток біоенергетики підштовхнув учених і практиків до підрахунку усіх вигод та збитків від біоенергетичної діяльності. При чому не лише очевидних, але й що найголовніше – непрямих. Такі непрямі наслідки можуть набувати різних конкретних форм. Найбільш загрозливі приклади полягають у тому, що біоенергетика, потребуючи для свого розвитку розширення площ земельних угідь, конкурує з існуючими видами землекористування – сільськогосподарським, лісгосподарським, природоохоронним – тобто біоенергетика вимушена боротися за перерозподіл існуючих площ – унаслідок цього часто страждає або продовольча безпека, або екологія. Хрестоматійним став приклад із уявною країною, яка перепрофілює своє сільське господарство на вирощування енергетичних культур, і цим самим закономірно зменшує виробництво продовольчої кукурудзи. Це потягне за собою зростання продовольчого попиту на кукурудзу в цій країні, а значить – в інших державах будуть розчищатися додаткові площі для вирощування кукурудзи з метою задоволення цього попиту. Таким чином, екологічний ефект від переходу до біоенергетики в першій країні знівельовано непрямою зміною землекористування в інших країнах.

Коли було виявлено такі непрямі ефекти розвитку біоенергетики, виникла потреба в їх узагальненні та вивченні. Саме тому з'явилося поняття ILUC як збірна категорія, рамки якої ніхто чітко визначити не може, оскільки вона означає потенційну загрозу, яку слід за можливості передбачити, оцінити та зважити її наслідки. Зокрема, у деяких наукових дослідженнях було продемонстровано, що ILUC може легко створити ситуацію, коли біопаливо призводить до більшої кількості викидів парникових газів, ніж їх аналог викопного палива, якщо його не контролюють належним чином і не враховують у кліматичній політиці¹¹⁶.

З іншого боку, існує низка учених, які переконують у надуманості проблеми. Вони вважають, що через свою ефімерність та невизначеність ILUC не може використовуватися у державній кліматичній політиці¹¹⁷. Однак при цьому не варто забувати про те, що «політики,

¹¹⁶ Searchinger T, Heimlich R, Houghton RA, Dong F, Elobeid A, Fabiosa J *et al.* Use of US croplands for biofuels increases greenhouse gases through emissions from land-use change. *Science*. 2008. Vol. 319. P. 1238–1240.

¹¹⁷ Zilberman D. Indirect land use change: much ado about (almost) nothing. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gcbb.12368> (дата звернення 15.06.2021 року)

що працюють в Європі та за її межами, використовують біопаливо і з інших причин, крім екологічних. Це новий і простий спосіб дати субсидії фермерам, і це також пов'язано з промисловими лобі, які виробляють біодизель»¹¹⁸. Включення фактору ILUC до критеріїв стійкості може підірвати галузеві групи, які лобіювали цілі щодо біопалива, і тому його намагаються знецінити.

ILUC як фактор побудови біоенергетичного законодавства (світовий досвід). Ступінь врахування фактору ILUC має правове значення, а саме: від того, наскільки ґрунтовно опрацьовані можливі наслідки розвитку біоенергетики в країні залежить змістовне наповнення її законодавства: а) буде воно стимулюючим чи стримуючим; б) які напрями діяльності будуть заохочуватися, а які – заборонятися; в) які бар'єри та рамки будуть встановлені, тощо.

Традиційно у вітчизняній доктрині еталонним вважається законодавство ЄС. Стратегія, покладена в основу сучасного європейського законодавства, полягає в якомога більш точному врахуванні ILUC-ефекту. Для врівноваження енергетичних, екологічних, економічних та соціальних проблем, які супроводжують розвиток біоенергетики, ЄС обирає шлях обмеження використання сільськогосподарських культур з одночасним збільшенням використання органічних залишків¹¹⁹. Це підвищує інтерес до біопаливних сировинних ресурсів, які не спричиняють ILUC: наприклад, залишки, відходи, врожаї з раніше невикористовуваних орних земель, додаткові культури¹²⁰. Звичайно, такий підхід встановлює рамки для розвитку біоенергетичного сектору, обмежує його масштаби.

При аналізі європейського досвіду особливо слід звернути увагу на еволюцію відповідного законодавства¹²¹. Справа у тому, що вимоги, прив'язані до ILUC-ефекту, варто розглядати у характерному історико-правовому контексті, адже їх становлення не було позбавлене

¹¹⁸ EU Report Questions Conventional Biofuels' Sustainability, supra n. 15; Lydgate E. The EU, the WTO and Indirect Land Use Change. *Journal of world trade*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 159–186.

¹¹⁹ Lantz M., Prade T., Ahlgren S., Björnsson L. Biogas and Ethanol from Wheat Grain or Straw: Is There a Trade-Off between Climate Impact, Avoidance of iLUC and Production Cost? *Energies*. 2018. Vol. 10. Issue 11.

¹²⁰ Prade T., Björnsson L., Lantz M., Ahlgren S. Can domestic production of iLUC-free feedstock from arable land supply Sweden's future demand for biofuels? *Journal of land use science*. 2017. Vol. 12. Issue 6. P. 407–441.

¹²¹ Preziosi M., Merli R., Agar A. Evolution of european biofuels policy: addressing sustainability and indirect land-use change. URL: https://www.academia.edu/7172229/EVOLUTION_OF_EUROPEAN_BIOFUELS_POLICY_ADRESSING_SUSTAINABILITY_AND_INDIRECT_LAND_USE_CHANGE (дата звернення 15.06.2021 року).

помилки та прорахунків. Так, стимулювання біоенергетики на початковому етапі не мало стримуючих рамок, втілених у зважуванні усієї сукупності майбутніх наслідків. Це призвело до того, що протягом короткого періоду часу у сферу біоенергетики було вкладено значні інвестиції, однак ці капіталовкладення були зроблені переважно у виробництво біопалива першого покоління (традиційні сільськогосподарські культури з високим вмістом жирів, крохмалю, вуглеводів, які переробляються у біодизель та етанол). Однак невдовзі стало зрозуміло, що бурхливий розвиток біоенергетики першого покоління не є екологічно дружнім та викликає багато сумнівів у своїй кліматоохоронній цінності, і тому державна політика змінилася, зокрема через непрямі зміни землекористування. У відвертій заяві EurActive головний автор звіту IFPRI за 2011 р. Laborde добре підсумував проблему ЄС: «ми почали проводити політику, не знаючи, який ефект це матиме Зараз ми обговорюємо ефект використання землі після того, як протягом десяти років говорили, що нам потрібно біопаливо для зменшення викидів. Це була серйозна помилка»¹²².

При цьому нове законодавство, яке досить ґрунтовно опирається на аналіз ILUC-фактору, запроваджувалося в ЄС з повагою до бізнесу, який виріс на попередньому державному стимулюванні. Було обрано політику здебільшого м'якого стимулювання, що створило адаптивний період для переорієнтації біоенергетичного сектору на нові екологічні вимоги. В якості ілюстрації можна навести приклад з європейського правового досвіду. Так, Директивою 2009/28/ЄС було поставлено обов'язкову ціль по досягненню щонайменше 10 % енергії з відновлюваних джерел енергії у транспортному секторі до 2020 року. При цьому частка біопалив, вироблених з харчових сільськогосподарських культур, мала становити не більше 7 % кінцевого енергоспоживання на транспорті, а для біопалив, отриманих з відходів, залишків, нехарчової целюлозної сировини та лігноцелюлозної сировини, передбачалося подвійне зарахування у виконання цілі 2020 року. У такий спосіб, уникаючи жорстких заборон, нормотворець намагався «підштовхнути», вмотивувати та зробити доцільним обраний пріоритетний напрям біоенергетичного розвитку¹²³.

¹²² EU Report Questions Conventional Biofuels' Sustainability, supra n. 15; Lydgate E. The EU, the WTO and Indirect Land Use Change. *Journal of world trade*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 159–186.

¹²³ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр.

При цьому кліматичні амбіції ЄС тільки зростають, особливо на тлі проголошення Green Deal¹²⁴. Кожна країна – член ЄС має національні завдання та визначені критерії і строки для його виконання. Активне використання ІЛUC-моделювання досить сильно впливає на національне законодавство. Це, зокрема, добре проглядається на прикладі Польщі. Протягом певного часу Польща виконувала свої національні зобов'язання перед ЄС. Однак, щоб відповідати вимогам, які почали діяти після 2020 року, їй необхідно вишукувати додаткові шляхи¹²⁵, оскільки традиційний ріпаковий біодизель буде недостатньо сталим та екологічним, а значить не виконуватиме національні біоенергетичні завдання.

Отже, будь-які дії законодавця спричиняють той чи інший ефект, і це дуже рельєфно простежується на прикладі біоенергетики. Так, встановлення в ЄС чітко обрахованих цілей споживання потягло зростання попиту на біопаливо. У Бразилії стимулювання виробництва етанолу потягло зростання площ під цукровою тростиною, а це в свою чергу відсунуло тваринництво до лісового кордону, тобто спровокувало розчищення території для пасовищ¹²⁶. Бурхливий розвиток біоенергетики на основі виробництва пальмової олії в Індонезії та Малайзії поряд зі значними позитивними результатами спричинив цілий комплекс екологічних та соціальних проблем¹²⁷. Усі ці наслідки мають єдиний знаменник у непрямих змінах землекористування.

ІЛUC як привід введення кліматоохоронних нетарифних бар'єрів. Знову ж таки на прикладі біоенергетики стало остаточно

наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 102–106.

¹²⁴ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154; Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1–4. С. 25–32.

¹²⁵ Indirect land-use change effects of biodiesel production: A case study for Poland. URL: <https://www.wflpublisher.com/Abstract/5342> (дата звернення 15.06.2021 року).

¹²⁶ Andrade de Sá S., Palmer C., Di Falco S. Dynamics of indirect land-use change: Empirical evidence from Brazil. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2013. Vol. 65 (3). P. 377–393.

¹²⁷ Григор'єва Х. А. Готовність законодавства до світового розвитку біоенергетики (на матеріалах України, ЄС та Малайзії). *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків, 2021. С. 41–45; Григор'єва Х. А., Дубінін Ю. С. Біоенергетика в Індонезії: економіко-правові та соціально-екологічні уроки для України. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 30–33.

зрозуміло, що екологічні проблеми, які мають у своїй основі ІLUC, не є суто національними, і правовий суверенітет держав у цих питаннях все більше розмивається. Найкраще це ілюструється прикладом Індонезії та Малайзії, які у 2019 та 2021 роках оскаржили запроваджені Європейським Союзом заборони на імпорт їхніх пальмової олії та біопалива, що мотивувалися недостатньою сталістю такої продукції, а саме: її виробництво супроводжується непрямыми змінами землекористування¹²⁸. Виникнення подібних конфліктів неминуче. Більш того, вони стануть частішими. Невизначеність поняття ІLUC, різні підходи до його моделювання та обчислення стануть приводом для активного використання нових торговельних нетарифних бар'єрів кліматоохоронного характеру. У зв'язку з тим, що досі не опрацьовано певну уніфіковану методологію визначення ІLUC, цілком ймовірно, що, по-перше, країни будуть застосовувати ті підходи, які вигідні їм, а по-друге, будуть користуватися науковою невизначеністю і приховувати під кліматоохоронними бар'єрами економічні та торгові протекційні інструменти. Це, у свою чергу, може у перспективі підірвати авторитет кліматоохоронних заходів.

Звичайно, наростання цих проблем безпосередньо стосується питань ліберальної торгівлі, тобто питань відповідності національного законодавства (у т.ч. біоенергетичного) праву СОТ. Тут проявляться одразу кілька складних проблем: 1) проблема безпорадності СОТ, що поглиблюється внаслідок кризи, яка охопила організацію через блокування роботи органу вирішення спорів; 2) непристосованість права СОТ до вирішення екологічних проблем – його основна мета полягає у подальшій лібералізації торгівлі, а будь-які природоохоронні бар'єри сприймаються вороже та піддаються жорсткій перевірці. Якщо організація не зробить суттєву трансформацію власних підходів та концептуального бачення врегулювання міжнародних торговельних відносин, «правила СОТ діятимуть як сила, що підриває політику зменшення викидів»¹²⁹.

ІLUC та біоенергетичне законодавство в Україні. У світлі окреслених світових тенденцій аналіз вітчизняних доктринальних та

¹²⁸ European Union — Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds593_e.htm (дата звернення 15.06.2021 року); European Union and certain Member states — Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds600_e.htm (дата звернення 15.06.2021 року).

¹²⁹ Lydgate E. The EU, the WTO and Indirect Land Use Change. *Journal of world trade*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 159–186.

законодавчих основ демонструє деякі проблемні аспекти. Наприклад, мова йде про брак відповідних юридичних наукових розвідок. Щодо проблем, які супроводжують розвиток біоенергетики, висловлювалися думки у дисертаціях С. А. Оболенської¹³⁰, А. В. Пастух¹³¹, Е. Ю. Рибнікової¹³², однак вони стосувалися переважно питань сталості біомаси. ІЛУС – це більш об’ємна категорія, яка окрім цього охоплює значно більш віддалені наслідки біоенергетичного розвитку.

Окремі думки стосовно непрямих змін землекористування висловлювалися побічно, в контексті розгляду інших правових проблем: збереження біорізноманіття (І. В. Гиренко, Н. Р. Малишева, А. К. Соколова, Е. Є. Туліна, С. А. Шарапова, В. В. Шеховцов та інші), відновлення земель і ґрунтів (Н. С. Гавриш, І. І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, Т. В. Лісова, В. В. Носік та інші), збільшення лісистості (А. П. Гетьман, М. М. Заверюха, Л. В. Мендик, М. В. Шульга та інші), розширення площ природно-заповідного фонду (А. Й. Годованюк, О. М. Ковтун, Н. В. Фролова, А. І. Черемнова та інші), екологізації сільськогосподарської діяльності (О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко, Н. В. Кравець, Ю. А. Краснова, Т. В. Курман, А. М. Статівка тощо). При цьому слід констатувати відсутність комплексних досліджень, спрямованих на правове забезпечення процесів моделювання непрямих змін землекористування, врахування цих результатів у практичній діяльності, під час планування розвитку територій, під час розробки державної аграрної політики, під час управління використанням земельних та інших природних ресурсів.

Інертність доктрини у цьому напрямі наукових досліджень певною мірою негативно відображається на законодавчих засадах регулювання відносин землекористування. Зокрема, сучасне реформування земельного законодавства у частині цільового призначення земель лише загострить проблему непрямих змін землекористування. Прийнятий Закон України № 1423-ІХ (законопроект № 2194) «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері

¹³⁰ Оболенська С. А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

¹³¹ Пастух А. В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

¹³² Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Одеса, 2018. 20 с.

земельних відносин» спрощує процедури зміни цільового призначення земельних ділянок приватної власності і у цій частині не повною мірою узгоджується із іншими новітніми земельними законами, зокрема, із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель»¹³³. Непідготовлена належним чином та ґрунтовно не виважена лібералізація відносин у сфері зміни цільового використання земель може стати досить вагомим фактором прискорення непрямих змін землекористування в Україні. Особливо ці занепокоєння посилюються на тлі слабкості контролюючих інституцій екологічного профілю, що теж формує несприятливі передумови для становлення біоенергетики в нашій державі. О. Г. Бондар прозорливо вбачає високий ризик інституційного послаблення системи контрольно-наглядової діяльності щодо земель у тій частині, яка передається на рівень громад¹³⁴. Відтак, в Аналітичній записці «Належне екологічне врядування в країнах Східного партнерства: роботи непочатий край», підготовленій зарубіжними та вітчизняними експертами, доречно вказано, що адміністративні реформи в цих країнах подекуди ослабили інституційну структуру у сфері охорони навколишнього природного середовища, та наголошено на необхідності стежити за тим, щоб дерегуляція в рамках цих реформ не призводила до збільшення ризиків для навколишнього середовища¹³⁵.

Отже, у результаті відсутності концептуально-методологічного розуміння проблем непрямих змін землекористування, що відбуваються внаслідок розвитку біоенергетики, в Україні відсутнє системне та виважене біоенергетичне законодавство. Існує кілька популярних, але в корені невірних стратегій дій відносно утворення відповідного законодавства, яких варто уникати вітчизняному нормотворцю:

¹³³ Годованюк А. Й. Цільове призначення «до» і «після». *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 135–137.

¹³⁴ Бондар О. Г. Актуальні правові проблеми контрольно-наглядової діяльності в земельній сфері в умовах децентралізації. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 15–18.

¹³⁵ Належне екологічне врядування в країнах Східного партнерства: роботи непочатий край: Аналітична записка. URL: https://www.irf.ua/ukraina_posila_trete_mistse_sered_krain_skhidnogo_partnerstva_u_zdiysnenni_ekologichnikh_reform/files/ukr/programs/euro/toloka_env_gov.pdf (дата звернення: 27.05.2021).

1) *мімікрія під європейське законодавство*. Пряме копіювання сучасних європейських правових зразків – це шлях до вбивства вітчизняної біоенергетики в зародку: європейське законодавство пройшло необхідний еволюційний шлях разом із бізнесом та суспільством. При цьому співпраця із ЄС дозволяє Україні вчитися розробляти власні, національно обумовлені цілі розвитку, уникаючи бездумного переписування іноземних правових текстів;

2) *жорсткі обмеження та блокування розвитку біоенергетики*. Цей спосіб є спокусливим для нормотворця, адже замість складного процесу створення гармонійного правового забезпечення можна застосувати грубу заборону. Наприклад, навіщо намагатися узгоджувати інтереси бізнесу, суспільства і держави, вирішуючи проблеми непрямих змін землекористування, якщо можна просто заборонити вирощувати ріпак? Ми переконані, що стосовно розвитку біоенергетики жорстке імперативне втручання не матиме позитивного ефекту, а навпаки – здатне спровокувати тіньовий розвиток та консервацію сировинного характеру виробництва¹³⁶. До речі, в Бразилії суттєве сповільнення вирубки лісів відбулося лише тоді, коли законодавець визнав їх охорону національним пріоритетом¹³⁷: тобто було зосереджено увагу на охороні лісів, а не на війні з біоенергетикою;

3) *ігнорування*. Ця стратегія полягає в самоусуненні нормотворця від процесу правового забезпечення біоенергетичних відносин. Однак ця стратегія (вона, до речі, є домінантною зараз в Україні), незважаючи на свою ліберальну привабливість, є згубною. Відмовляючи біоенергетиці в законодавчому регулюванні, держава не припиняє її розвиток, а втрачає контроль над ним, власноруч перетворюючи цю чутливу сферу в стихійно організовану та спрямовану галузь економіки, яка породжує стрімкі непрямі зміни землекористування.

З огляду на вищезазначене, на наш погляд, найбільш оптимальною можна назвати *стратегію поступового формування біоенергетичного законодавства України*. По-перше, біоенергетичне законодавство має вдумливо та концептуально вибудовуватися вже зараз. Однією з його методологічних засад слід вказати максимально можливий уклін у бік

¹³⁶ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 102–106.

¹³⁷ Zilberman D. Indirect land use change: much ado about (almost) nothing. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gcbb.12368> (дата звернення 15.06.2021 року)

економіко-правового стимулювання та партнерських відносин бізнесу і держави. По-друге, особливо важливо також організувати системний управлінський підхід на основі створення спеціалізованого органу. Це стане запорукою стабільного управлінського середовища, комплексного підходу та урахування аграрних, енергетичних, господарських, міжнародно-правових особливостей становлення та подальшого масштабування біоенергетичної сфери в Україні¹³⁸. По-третє, методологічною основою має бути стимулювання якомога меншого ІLUC-впливу внаслідок розвитку біоенергетики.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що наразі стоїть питання обрання принципових засад побудови біоенергетичного законодавства України. Задля успішного його формування мають бути опрацьовані та враховані здобутки вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини, а також накопичений світовий досвід – зокрема, у частині моделювання та запобігання непрямим змінам землекористування. При цьому існує потреба у розробці власної стратегії законодавчого забезпечення біоенергетичного розвитку України з урахуванням національних особливостей, передумов та проблемних аспектів. Ігнорування фактору ІLUC, так само як й ігнорування необхідності продуманого та концептуально виваженого формування біоенергетичного законодавства призведе до виснаження природних ресурсів, загострення екологічних проблем, посилення міжнародно-правового тиску в перспективі.

3.6. Юридичні критерії сталості біопалива: земельні, екологічні та кадастрові виклики для України

Нелінійний розвиток біоенергетики у світі та неоднозначне ставлення до неї зумовлені кількома основними факторами. По-перше, цьому сприяє значна диференціація галузі залежно від конкретного джерела енергії (рослинна біомаса, відпрацьовані рослинні олії, відходи сільського або лісового господарства тощо). По-друге, в результаті невпинного наукового прогресу постійно генерується нове знання у цій сфері. «Початковий ентузіазм» щодо біопалива швидко вщух у світлі його «значних екологічних і соціальних витрат»¹³⁹.

¹³⁸ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 102–106.

¹³⁹ Mignolli A. The European Union and Sustainable Development: A Study on Unilateral Trade Measures. Edizioni Nuova Cultura, 2018. P. 230.

Зокрема, внаслідок проведення багатьох наукових досліджень було доведено, що ефективність біоенергетики в боротьбі зі змінами клімату неоднозначна та має досить суттєві умови. Найбільш яскраво цю ситуацію ілюструє правовий досвід ЄС.

Прийняття Директиви 2009/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел (Renewable Energy Directive – RED I)¹⁴⁰ надало потужний поштовх для розвитку біоенергетики не лише на території самого ЄС, але і в багатьох інших країнах – експортерах біопалива чи необхідної для його виготовлення сировини. Встановлені законодавством обов’язкові цілі щодо відновлюваної енергії в транспортному секторі зробили Європу значним виробником і споживачем біопалива¹⁴¹. Це дало підстави говорити про екстериторіальність наслідків законодавства ЄС¹⁴². У багатьох куточках планети правові рішення ЄС щодо активізації біоенергетики потягнули стрімке зростання виробництва необхідної сировини – пальмової олії, сої, ріпаку тощо. Дуже показовим у цьому є приклад України: якщо до видання RED I – до 2009 року – в нашій державі вирощували близько 600 тис. тонн ріпаку щорічно, то вже у перший сезон дії європейської постанови врожай цієї культури в Україні зріс у п’ять разів та склав близько 3 млн тонн.

Однак таке стрімке зростання попиту та пропозиції на біомасу швидко спричинило негативні екологічні наслідки, сконцентровані у понятті непрямих змін землекористування (indirect land use changes – ILUC). Знадобилося десятиріччя для того, щоб виявити, проаналізувати та усвідомити цю специфічну біоенергетичну проблему.

На основі зроблених висновків було скореговане законодавство. Зокрема, у 2018 році була прийнята Директива (ЄС) 2018/2001 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2018 року про сприяння

¹⁴⁰ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0028&qid=1687423459680> (дата звернення: 10.06.2023 року) (*втратила чинність*).

¹⁴¹ Tyson A., Meganingtyas E. The Status of Palm Oil under the European Union’s Renewable Energy Directive: Sustainability or Protectionism? *Bulletin of Indonesian Economic Studies*. 2022. Vol. 58. Issue 1.

¹⁴² Elisabeth V. Henn. Protecting forests or saving trees? The EU’s regulatory approach to global deforestation. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2021. Vol. 30. Issue 3; Emily Webster. Transnational legal processes, the EU and RED II: Strengthening the global governance of bioenergy. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2020. Vol. 29. Issue 1. Special Issue: Water Protection and Armed Conflicts in International Law. P. 86–94.

використанню енергії з відновлюваних джерел (Renewable Energy Directive – RED II)¹⁴³, якою були встановлені критерії сталості біомаси, спрямовані на мінімізацію негативних проявів біоенергетики. Нова Директива ознаменувала собою принциповий перегляд основних засад подальшого розвитку біоенергетики – не лише в ЄС, але й в країнах – донорах сировини. До таких країн відноситься і Україна (щорічно до країн ЄС експортується близько 80-90% вітчизняного урожаю ріпаку). Якщо попередньою RED I встановлювалися два основні критерії сталості для біопалива (скорочення викидів парникових газів і *прямі зміни* у землекористуванні), то чинною RED II до критеріїв сталості додалися і *непрямі зміни* у землекористуванні. Прямі зміни у землекористуванні відбуваються, коли спостерігається нове сільськогосподарське використання землі та «сировина, вироблена на цій землі, використовується для біоенергетики», тоді як непрямі зміни у землекористуванні, на яких зосереджується RED II, відбуваються, коли «система має пристосуватися до задоволення підвищеного попиту на сировину для біоенергетики», що також збільшує викиди¹⁴⁴. Саме останній критерій викликав найбільше дискусій, адже до 2030 року ЄС поступово відмовиться від сировинного біопалива, виробництво якого пов'язане з високим ризиком ILUC.

Чинною RED II визначено, що *«біопаливо, рідкі біопалива та біопаливо з низьким непрямим ризиком зміни землекористування – це біопаливо, рідкі біопалива та паливо з біомаси, сировина для яких була вироблена в рамках схем, що дозволяють уникнути ефекту витіснення біопалива на основі продуктів харчування та кормових культур, рідких біопалив та палива з біомаси через удосконалення сільськогосподарської практики, а також шляхом вирощування сільськогосподарських культур на площах, які раніше не використовувалися для вирощування сільськогосподарських культур, і які були вироблені відповідно до критеріїв стійкості для біопалива, біопалива та палива з біомаси, викладених у статті 29 Директиви»*¹⁴⁵. Тобто фактично було виділено

¹⁴³ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1687294958920> (дата звернення: 10.06.2023 року).

¹⁴⁴ El Takriti, Sammy, Chris Malins and Stephanie Searle. Understanding Options for ILUC Mitigation. Working Paper 2016–23, International Council on Clean Transportation, November. URL: https://www.theicct.org/sites/default/files/publications/ILUC-Mitigation-Options_ICCT_nov2016.pdf (дата звернення: 10.06.2023 року)

¹⁴⁵ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. URL: <https://eur-lex.europa.eu/>

три характеристики біопалива з низьким ризиком ІЛУС: а) уникнення конкуренції з продовольчими та кормовими посівами, б) вирощування біомаси на землях, які не використовуються у сільськогосподарському виробництві, в) дотримання низки критеріїв сталості, передбачених у розгорнутій ст. 29 Директиви.

Євроінтеграційні процеси вимагають від України адаптації до відповідних норм щодо сталості біопалива. Однак така адаптація не має зводитися до механічного дублюжу. Саме тому існує гостра потреба дослідити сучасні критерії сталості біомаси не лише теоретично, а крізь призму особливостей національних земельних правовідносин.

Уникнення конкуренції із продовольчими та кормовими посівами. Європейська комісія заявила, що ІЛУС виникає, коли *«пасовища або сільськогосподарські угіддя, раніше призначені для ринків продуктів харчування та кормів, спрямовуються на виробництво палива з біомаси»*¹⁴⁶. Створення плантацій для вирощування енергетичних культур може передбачати залучення землі, раніше виділеної для виробництва продуктів харчування та кормів. Отже, для задоволення попиту на їжу може знадобитися посадка в районах з високим вмістом вуглецю, таких як ліси, торфовища та заболочені землі. Це вивільняє більше вуглекислого газу, що може зводити нанівець економію викидів парникових газів від біопалива¹⁴⁷. Відповідність цьому критерію відображається у динаміці розширення площ, зміні структури та співвідношення посівів. Однак аналіз цього критерію демонструє кілька специфічних рис, притаманних українським реаліям.

По-перше, якщо європейський законодавець турбується передусім про уникнення чи зменшення територіальної конкуренції між енергетичними та сільськогосподарськими посівами, то в Україні в рамках даного критерію акцент доречно змістити в бік збереження родючості ґрунтів під час біоенергетичного виробництва. Це пояснюється наболілою та досі невирішеною проблемою дотримання сівозмін. Регулярне чергування сільськогосподарських культур на полях – це необхідна умова сталого землеробства. Однак за вітчизняним

legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1687294958920 (дата звернення: 10.06.2023 року)

¹⁴⁶ European Commission. 2019b. 'Sustainability Criteria for Biofuels Specified'. Memo. 13 March. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_19_1656 (дата звернення: 10.06.2023 року).

¹⁴⁷ Tyson A., Meganingtyas E. The Status of Palm Oil under the European Union's Renewable Energy Directive: Sustainability or Protectionism? *Bulletin of Indonesian Economic Studies*. 2022. Vol. 58. Issue 1.

законодавством це питання практично залишене на розсуд власника чи землекористувача.

Правова проблематика порушення сівозмін досліджувалася багатьма українськими вченими, серед яких Н. С. Гавриш¹⁴⁸, Т. О. Коваленко¹⁴⁹, О. В. Конишева¹⁵⁰, П. Ф. Кулинич¹⁵¹, Т. В. Курман¹⁵², Т. В. Лісова¹⁵³, В. В. Носік¹⁵⁴, М. В. Шульга¹⁵⁵ та інші науковці. Однак напрацювання учених здебільшого залишаються на папері. Законодавство ж живе власним життям.

Так, у 2009 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів», яким було здійснено спробу посилити еколого-економічні основи сільськогосподарського землекористування. Зокрема, цим Законом запроваджувалися, по-перше, обов'язковість використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва *«відповідно до розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель»*¹⁵⁶; по-друге, були встановлені нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах, якими визначалася *«структура посівних площ для різних природно-сільськогосподарських регіонів та перелік установлених культур для вирощування у цих регіонах»*¹⁵⁷. З

¹⁴⁸ Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 398 с.

¹⁴⁹ Коваленко Т. О. Реалізація принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: проблеми законодавчого забезпечення: монографія. Київ: Алерта, 2017. 672 с.

¹⁵⁰ Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2002. 20 с.

¹⁵¹ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.; Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.

¹⁵² Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

¹⁵³ Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків: Юрайт, 2020. 394 с.

¹⁵⁴ Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

¹⁵⁵ Шульга М. В. Правові засади використання земельних ділянок для органічного землеробства / Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення : монографія / [М. В. Шульга, Н. Р. Малишева, В. В. Носік та ін.] ; за заг. ред. проф. М. В. Шульги. Харків, 2020. С. 157 – 169.

¹⁵⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів: Закон України від 04.06.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 47–48. Ст. 719.

¹⁵⁷ Там само.

метою реалізації цих законодавчих положень були прийняті постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лютого 2010 року № 164¹⁵⁸ та «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь» від 2 листопада 2011 року № 1134¹⁵⁹.

Аналіз судової практики тих років (2009–2016) демонструє особливості застосування відповідних положень, а саме неоднозначність юридичних наслідків. Зокрема, порушення відсоткових співвідношень посівів сільськогосподарських культур визнавалося достатньою підставою для розірвання орендних відносин¹⁶⁰. Тобто формальне порушення визначених числових показників мало автоматичний юридичний результат.

Проте, з іншого боку, у ч. 4 ст. 22 ЗК України передбачався *обов'язок* використовувати земельні ділянки для товарного сільськогосподарського виробництва на підставі проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Однак порушення цього обов'язку – відсутність такого проекту – не стало підставою для розірвання договору оренди, адже суд вважав необхідним доводити, *«які ж саме права позивача порушені відсутністю проектів землеустрою сівозмін»*¹⁶¹.

Звичайно, така варіативність розуміння еколого-орієнтованих норм земельного законодавства не сприяла вкоріненню відповідних практик землеробства. Більше того, такі обов'язки сприймалися як негативні «пути для агробізнесу», і тому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 року було скасовано обов'язки дотримуватися нормативів оптимального співвідношення

¹⁵⁸ Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 року № 164. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 44.

¹⁵⁹ Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь: постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2011 року № 1134. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 214. (*втрапила чинність*).

¹⁶⁰ Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 541/555/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72348768> (дата звернення: 10.06.2023 року).

¹⁶¹ Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 12 квітня 2017 року у справі № 357/478/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/65956525> (дата звернення: 10.06.2023 року).

культур у сівозмінах та розробляти проєкти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь¹⁶². Це зробило положення Закону України «Про землеустрій» та постанови Кабінету Міністрів України «беззубими», тобто рекомендаційними.

Зміни у законодавстві одразу знайшли своє відображення і в судовій практиці. Аналіз судових рішень за період з 2016 року дотепер вказує на домінування інших підходів, а саме: порушення сівозміни не є самодостатньою підставою для ідентифікації правопорушення – має доводитися факт нанесення шкоди власнику чи землекористувачу внаслідок зниження родючості земельної ділянки, спричиненого порушенням сівозміни¹⁶³.

Для сучасної України дотримання сівозмін є радше фактичною, а не юридичною проблемою. Тобто презюмується, що власники та землекористувачі самі зацікавлені в проведенні сівозміни, адже це зберігає родючість їхніх земель на належному рівні. Однак в умовах переважаючого орендного землекористування такі логічні запобіжники не завжди спрацьовують. Тому в Україні порушення сівозмін та оптимальних співвідношень посівів сільськогосподарських культур – це звичне явище. Враховуючи таку об'єктивну закономірність, слід усвідомлювати, що стимулювання біоенергетики (шляхом спеціальних програм, правових механізмів або ж внаслідок ринкових важелів таких, як зростання попиту) спричинить додаткове навантаження на екологічну складову вітчизняного землекористування. У зв'язку з цим для України будь-які протекційні правові ініціативи щодо біоенергетики мають бути ретельно оцінені крізь призму національних особливостей аграрно-земельного устрою.

Не менший вплив на ці відносини чинить і війна. Такий вплив проявляється і відносно вирощування основної енергетичної культури, якою є ріпак. Під ріпак щороку використовується близько 1 млн га ріллі в Україні. При цьому оптимальна черговість сівозміни для ріпаку – не частіше ніж раз на чотири роки. В умовах ведення бойових дій на території України порушення сівозмін значно частішають, адже на перший план виходять питання рентабельності, вартості насіння,

¹⁶² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 21. Ст. 133.

¹⁶³ Постанова Верховного Суду від 12 серпня 2020 року у справі № 636/5001/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91063497> (дата звернення: 10.06.2023 року)

засобів захисту рослин, обробітку, логістики тощо. Агробізнес намагається вижити за складних умов воєнної нестабільності, але це відсуває на задній план екологічні вимоги щодо збереження ґрунтів. Дана проблема загострюється та вимагає адекватного реагування. Зокрема, протягом воєнного сезону 2022–2023 року посіви під ріпаком уже збільшилися.

Тобто в Україні перший критерій сталості біопалива ризикує залишитися декларативною нормою через відсутність необхідних правових та інституційних механізмів впорядкування сівозмін та співвідношень продовольчих, кормових та енергетичних посівів.

Використання земель, які не були задіяні в сільськогосподарському виробництві. Вирощування на деградованих землях може зменшити екологічне навантаження, що чинить біоенергетика, але немає консенсусу в питанні, які землі вважати деградованими, і це створює невизначеність щодо того, які землі можна обробляти¹⁶⁴. Передусім, мова йде про землі, які вибули з сільськогосподарського використання через втрату своїх родючих властивостей. Для України такі явища, на жаль, дуже актуальні. Протягом останніх десятиріч у нашій державі йдуть активні процеси деградації ґрунтів, натомість вирішення цієї проблеми відбувається слабо та малоефективно. Наукові дослідження та практичний досвід вказують на те, що одним із дієвих та вигідних шляхів відновлення деградованих ґрунтів може послужити використання таких земель у біоенергетичному виробництві. При цьому отримана біомаса задовольняє критерії сталості, адже не «відбирає» землі у сільського господарства. Паралельно відбувається найважливіше – відновлення та оздоровлення деградованих ґрунтів.

Така ідея виглядає дуже привабливо, але при більш детальному вивченні вітчизняного досвіду виникають питання. Перш за все, за чинним законодавством під деградацією земель розуміється *«природне або антропогенне спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів»*, а під деградацією ґрунтів – *«погіршення корисних властивостей та родючості ґрунту внаслідок впливу природних чи антропогенних факторів»*¹⁶⁵. Відповідно до

¹⁶⁴ Obidzinski Krystof, Rubeta Andriani, Heru Komarudin and Agus Andriant. Environmental and Social Impacts of Oil Palm Plantations and Their Implications for Biofuel Production in Indonesia. *Ecology and Society*. 2012. Vol. 17. Issue 1. P. 25.

¹⁶⁵ Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

ст. 171 ЗК України «до деградованих земель відносяться: а) земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо; б) земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші»¹⁶⁶. Відновлення деградованих земель відбувається зокрема шляхом їх консервації – «припинення господарського використання на визначений термін та залуження або залісення деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно та економічно неефективним, ...»¹⁶⁷. Процедура проведення консервації врегульована на підзаконному рівні¹⁶⁸.

Однак, незважаючи на наявність необхідної нормативно-правової бази, реальний процес відновлення деградованих земель шляхом консервації демонструє складнощі. Наприклад, досить показовою є ситуація, яка стала основою для низки подібних судових справ. У них досить рельєфно проглядається вітчизняна проблема критичної неузгодженості права, законодавства і правореалізації. Так, на підставі висновків науково-дослідного інституту наказами Головного управління Держгеокадастру затверджувалися робочі проекти землеустрою щодо консервації деградованих та малопродуктивних земель державної власності. Однак при цьому відповідні накази не потягли за собою необхідних юридичних наслідків: інформація про консервацію земельних ділянок не вносилася до Державного земельного кадастру, не проводилося жодних реальних заходів із відновлення цих земель. Така неоднозначність створила передумови для подальших правопорушень, а саме: «законсервовані на папері» землі через кілька років передавалися у власність приватним особам (наприклад, для ведення особистого селянського господарства). Незважаючи на те, що такі земельні ділянки не піддавалися жодним реальним заходам відновлення, попереднє затвердження проєктів їх консервації стало підставою

¹⁶⁶ Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

¹⁶⁷ Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

¹⁶⁸ Про Порядок консервації земель: наказ Держкозему від 17.10.2002 року № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-03#Text> (дата звернення: 10.06.2023 року) (*втратив чинність*); Про затвердження Порядку консервації земель: наказ Мінагрополітики від 26.04.2013 року № 283. *Офіційний вісник України*. 2013. № 42. Стор. 150. Ст. 1525. (*втратив чинність*); Про затвердження Порядку консервації земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 35. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 13.

для визнання наступних угод та актів управлінських органів щодо таких земельних ділянок недійсними¹⁶⁹.

Подібні ситуації висвітлюють одразу дві проблеми, характерні для вітчизняних земельних відносин: щодо декларативності заходів відновлення земель та щодо низької ефективності гарантій прав на землю. Звичайно, постає питання, чому з'явився такий комплекс проблем. З одного боку, процес деградації земель та ґрунтів стрімко прогресує, а з іншого – відновлення цих природних ресурсів у рамках консервації вимагає коштів, і цей тягар лягає саме на власника. Зокрема, заліснення, догляд за насадженнями, проведення інших технічних робіт на законсервованих землях є досить фінансово затратними. Не дивно, що власники не зацікавлені у добровільному покладенні на себе таких обов'язків. Можливість засадження законсервованих земель деякими енергетичними рослинами здатна підвищити привабливість таких земель з точки зору їх відновлення.

Слід зазначити, що нещодавно було зроблено крок у напрямі інституційного вдосконалення цих відносин. Так, оскільки консервація земель за своєю суттю є обмеженням використання таких земель, відомості про таку консервацію (межі, площа, умови відновлення, підстава, строк тощо) мають бути внесені до Державного земельного кадастру. Відповідна норма з'явилася у Законі України «Про Державний земельний кадастр» лише у 2022 році. Це має стати юридичним запобіжником виникнення ситуацій, описаних вище.

Усе ж варто визнати, що сучасне земельне законодавство не пристосоване до «біоенергетичного» способу відновлення деградованих земель. Саме тому цілком реальним може стати визнання проведеного заліснення енергетичними рослинами порушення режиму «припинення господарського використання» законсервованої земельної ділянки.

Невикористання земель з високим вмістом вуглецю (земель колишніх лісів, боліт тощо). У світі основні біоенергетичні баталії протягом останніх кількох років розгорнулися навколо тих земель, які

¹⁶⁹ Постанова Верховного Суду від 20 березня 2023 року у справі № 822/1861/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/109661237?linked=zo&did=224977__564120__171 (дата звернення: 10.06.2023 року); Постанова Верховного Суду від 09 липня 2020 року у справі № 681/820/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90329576?linked=zo&did=224977__564120__171 (дата звернення: 10.06.2023 року); Постанова Хмельницького апеляційного суду від 13 грудня 2018 року у справі № 686/4423/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78610012?linked=zo&did=224977__564120__171 (дата звернення: 10.06.2023 року)

характеризуються високим вмістом вуглецю. Використання таких територій у вирощуванні енергетичних рослин не сприяє боротьбі з викидами парникових газів, але одночасно несе значний негативний екологічний потенціал (вирубка лісів, осушення боліт, зменшення біорізноманіття тощо). Ця проблема дуже загострюється в Бразилії, де для розширення соєвих насаджень вирубуються ліси Амазонки, в Індонезії та Малайзії, де вивільняються лісові території для пальмових плантацій, тощо. Для України цей критерій сталості біомаси не є критичним чи пріоритетним, оскільки зменшення площі лісів та осушення водно-болотних угідь у нашій державі здебільшого не пов'язані з потребами біоенергетики.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати деякі висновки. Необхідність виконання євроінтеграційних зобов'язань України у перспективі вимагатиме адаптувати вітчизняне законодавство до положень RED II, а значить – і до критеріїв сталості біопалива. Аналіз основних критеріїв сталості крізь призму вітчизняних правових особливостей (щодо порушення сівозмін та оптимальних співвідношень посівів, щодо низької ефективності відновлення деградованих земель та ґрунтів шляхом консервації, щодо використання земель із високим вуглецевим вмістом) продемонстрував низку нюансів, які здатні суттєво вплинути або навіть суттєво спотворити відповідні положення європейських норм у випадку їх механічного переносу до українського законодавства. По-перше, законодавство України не містить норм щодо обов'язкових нормативів співвідношення продовольчих, кормових та енергетичних посівів, не передбачає обов'язків землевласників та землекористувачів щодо дотримання сівозмін, не закріплює інституційно-функціональних механізмів відстеження та офіційного підтвердження відповідних процесів. По-друге, використання деградованих та малопродуктивних земель для вирощування енергетичних культур може наштовхнутися на проблеми правового забезпечення консервації земель, найбільш суттєвими з яких є декларативність (відсутність чи недостатність реальних заходів відновлення земель і ґрунтів) та формалізм (переважання позитивістського підходу над змістовним).

На нашу думку, у зв'язку з наявністю об'єктивних особливостей національного законодавства та правозастосування у сфері використання та охорони земель, запровадженню будь-яких правових механізмів по регулюванню (стимулюванню) біоенергетики має передувати проходження спеціального ризик-тесту, тобто аналізу за допомогою таких

основних питань: 1) чи стимулює норма права (прямо чи побічно) розширення площ під посівами енергетичних культур на продуктивних землях? 2) чи передбачені дієві правові заходи щодо забезпечення дотримання оптимальних сівозмін (наприклад, державна підтримка розробки проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь)? 3) чи забезпечені умови для реального відновлення деградованих і малопродуктивних земель шляхом їх консервації у випадку, якщо такі землі будуть використовуватися для вирощування енергетичних рослин (чи створені передумови для науково обґрунтованого прогнозування короткострокових та довгострокових наслідків для таких земель)?

Урахування національного контексту під час становлення біоенергетичного законодавства України – надзвичайно важлива передумова ефективності такого законодавства.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

4.1. Еволюція та сучасний стан законодавчого забезпечення малої гідроенергетики в Україні

Повсякчас людство використовує різні природні ресурси в якості джерела їжі, матеріалів для побудови житлових та промислових будівель, палива та, серед іншого, енергії. Особливо важливими у цьому контексті є невичерпні, самовідновлювальні та легкодоступні джерела продукування енергії, серед яких чільне місце займають водні ресурси.

Використання води в якості джерела енергії має багато очевидних переваг, пов'язаних, перш за все, з особливістю річок як природного багатства. Так, порівняно, наприклад, із сонячною чи вітровою енергетикою гідроенергетика в цілому не залежить ні від часу доби, ні від пори року. Крім того, отримана в такий спосіб енергія має відносно низьку собівартість порівняно з досягнутим коефіцієнтом корисної дії. Саме тому тривалий період гідроенергетика є одним із загальновизнаних та апробованих способів використання води не лише як природного осередку, а й як інструменту забезпечення власних енергетичних й економічних потреб людини і суспільства.

Гідроенергетика, будучи одним із найстаріших джерел низьковуглецевої енергії¹, сьогодні забезпечує майже половину її світового виробництва. Внесок гідроенергетики на 55 % вищий, ніж атомної, і більший, ніж у всіх інших відновлюваних джерел разом узятих, включаючи вітер, сонячну, біо- та геотермальну енергію. За останні 20 років загальна потужність гідроенергетики зросла на 70 % у всьому світі, але її частка в загальній генерації залишилася стабільною завдяки зростанню вітрової, сонячної та інших видів енергії².

Україна, як сучасна європейська держава, що впевнено крокує шляхом побудови власної енергонезалежної системи й глобального переходу на відновлювальні джерела енергії, має значний потенціал для розвитку саме гідроенергетичних відносин. Разом із тим, варто

¹ Ritchie H., Roser M., Rosado P. Renewable Energy. *Our World in Data*. 2022. URL: <https://ourworldindata.org/renewable-energy#citation> (дата звернення: 01.07.2023 року).

² Hydropower Special Market Report. IEA. 2021. URL: <https://www.iea.org/reports/hydropower-special-market-report/executive-summary> (дата звернення: 01.07.2023 року).

врахувати той факт, що не усі гідроенергетичні установки й споруди законодавством України розглядаються з точки зору можливості генерування саме поновлювальної енергії. До таких відносяться лише мікро-, міні- та малі гідроелектростанції³ (*Примітка – для зручності викладення матеріалу використовуватиметься загальна об'єднуюча категорія «мала гідроенергетика»*).

Бурхливий розвиток малої гідроенергетики на теренах України розпочався на початку ХХ століття, а перша ГЕС була побудована в 1912 р. на р. Південний Буг у м. Тиврів. Згодом, у 1920-х роках, у зв'язку з масштабною електрифікацією, зокрема сфер промисловості й сільського господарства, спостерігалася значна активізація нарощування потужностей малої гідроенергетики, кількість об'єктів якої на кінець 1929 року склала більше 150 одиниць. Така тенденція зберігалася до початку 1950-х років, коли було досягнуто позначки близько 956 малих ГЕС. Надалі, з розвитком потужного гідроенергобудівництва великих ГЕС, мала гідроенергетика стала занепадати й суттєва кількість малих ГЕС були занедбані, гребельні споруди зруйновані, відбувався дренаж дамб, деформація щитів, підйомні механізми ставали непридатними. Дериваційні канали заросли лісом, були засипані або забудовані, водойми замулені, греблі використовувалися тільки в якості мостових переходів⁴. Нині ж в Україні орієнтовно нараховується більше 170 об'єктів малої гідроенергетики⁵, що свідчить про поступове відновлення інтересу до розвитку такого важливого сектору поновлювальної енергетики.

Перспективність малої гідроенергетики як частини сучасного відновлювального енергетичного комплексу є закономірною з огляду на обсяг наявних на території України водних ресурсів. На українських теренах налічується понад 63 тис. малих рік та водотоків загальною довжиною 135,8 тис. км, з них близько 60 тис. (95 %) – дуже малі (довжина менше 10 км), їхня сумарна довжина – 112 тис. км⁶, біля 3 тис. – довжиною понад 10 км, 115 – понад 100 км⁷.

³ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

⁴ Гідроенергетика: курс лекцій: навчальний посібник для студентів спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / уклад. : В. І. Будько, П. Ф. Васько, С. Т. Пазич. Київ : КПІ ім Ігоря Сікорського, 2023. С. 16, 18, 19.

⁵ Об'єкти ВДЕ. *Energo.ua*. URL: <https://www.energo.ua/ua/assets> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁶ Мала гідроенергетика України: у 2-х томах. Том І. Аналітичний огляд / В. Вовчак, О. Тесленко, О. Самченко. Київ: Інститут проблем екології та енергозбереження, 2018. С. 23.

Найбільший технічний потенціал гідроенергетичних ресурсів малих річок зосереджений в Карпатському регіоні (76 %). Другою за обсягом гідроенергетичного потенціалу є Правобережно-Дніпровська гідрологічна зона (13 %). На лівобережній частині країни потенціал складає 7 %, а до малоперспективних територій для розвитку малої гідроенергетики відносяться Західна та Поліська гідрологічні зони (разом 4 %) ⁸. У той же час, незважаючи на природне багатство водного комплексу, варто врахувати, що не всі ріки та водотоки можуть використовуватися для потреб гідроенергетики (наприклад, не можуть використовуватися для таких цілей водні об'єкти, що підлягають особливій державній охороні, зокрема об'єкти природно-заповідного фонду) ⁹.

Певну зацікавленість держави й суспільства у розвитку гідроенергетичного комплексу, як частини альтернативної енергетики, можна зауважити з огляду на означену вище кількість малих гідроенергетичних установок на території України, що мають загальну встановлену потужність 117 МВт, а виробництво ними електроенергії становить близько 0,2 % загальної генерації електроенергії ¹⁰. В той же час, незважаючи на перспективність розвитку сфери поновлювальних джерел енергій, зокрема тих, що використовують енергію води, варто помітити деяке неспівпадіння в технічних можливостях й фактичному використанні окремих малих гідроенергетичних потужностей. Так, значення технічного потенціалу гідроенергетичних ресурсів малих річок країни знаходиться на рівні 1270 млн кВт-год/рік (375 МВт), проте з них освоєно лише близько 250 млн кВт-год/рік ¹¹. Таким чином,

⁷ Екологи, науковці та управлінці шукають шляхи для збереження природних ландшафтів і екологізації гідроенергетики. *ПрАТ «Укргідроенерго»*. URL: <https://uhe.gov.ua/filiyi> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸ Бриль А. О., Васько П. Ф., Мороз А. В. Технічний потенціал гідроенергетичних ресурсів малих річок України з урахуванням природоохоронних обмежень. *Гідроенергетика України*. 2019. № 3–4. С. 50.

⁹ Чумаченко І. Є. Особливості правового режиму водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 105.

¹⁰ Про затвердження Звіту про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2020 році: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 26.05.2021 р. № 893. URL: <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-zvitu-pro-rezultati-diyalnosti-natsionalnoi-komisii-shcho-zdiysnyue-derzhavne-regulyuvannya-u-sferakh-energetiki-ta-komunalnikh-poslug-u-2020-rotsi?id=61768> (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹¹ Мала гідроенергетика України: у 2-х томах. Том І. Аналітичний огляд / В. Вовчак, О. Тесленко, О. Самченко. Київ: Інститут проблем екології та енергозбереження, 2018. С. 29; Гідроенергетика. *Інститут відновлюваної енергетики НАН України*. URL: https://www.ive.org.ua/?page_id=163&lang=uk (дата звернення: 01.07.2023 року)

незважаючи на значний обсяг водних ресурсів й уже наявного обладнання, Україна перебуває на шляху пошуку можливостей як ефективного використання технічного потенціалу уже експлуатованих гідроенергетичних установок, так і в цілому удосконалення досліджуваного сектору поновлювальних джерел енергії.

Окреслюючи ретроспективу й напрями розвитку гідроенергетики, також варто брати до уваги зумовлені повномасштабним вторгненням наслідки, адже постійні ракетні обстріли часто направлені на руйнування саме енергетичної інфраструктури. За словами керівництва Міністерства енергетики України, станом на кінець осінньо-зимового періоду 2023 року енергосистема внаслідок руйнувань та окупації тимчасово втратила 44 % атомної генерації, 78 % потужностей ТЕС, 66 % блочних ТЕЦ, 12 % ГЕС, 75 % вітрової генерації та більше 20 % – сонячної¹². Зважаючи на те, що до початку війни частка відновлювальних джерел енергії в українському енергетичному секторі становила лише близько 8 %¹³ й зазнала пошкоджень, гостро актуалізується питання подальшого розвитку й належного законодавчого забезпечення гідроенергетики зокрема та альтернативної енергетики в цілому.

Окреслене вище багатство водних ресурсів й, серед іншого, уже наявні технічні можливості ставлять гідроенергетику на чільне місце у системі поновлювальних джерел енергії та закладають міцні підвалини для розвитку цієї сфери. Так, гідроенергетика є відносно екологічно дружнім джерелом, з огляду на мінімальні викиди парникових газів у атмосферу при її продукуванні, а також одним із найбезпечніших способів отримання енергії¹⁴. Крім того, використання енергії малих річок сприяє економії паливно-енергетичних ресурсів, децентралізації загальної енергетичної системи та вирішенню низки проблем в енергопостачанні віддалених і важкодоступних районів сільської місцевості¹⁵.

¹² Герман Галущенко. Вітчизняна енергосистема поступово відновлюється після ворожих атак. *Міністерство енергетики України*. URL: https://mev.gov.ua/novyna/herman-halushchenko-vitchyznyana-enerhosystema-postupovo-vidnovlyuyetsya-pislya-vorozhykh?fbclid=IwAR1IFNkcRyT-JO_ixjxM83fuoH9Rdicq6hJPC1Gdq7EUMDg3nGk5LMtaNak (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹³ Вадим Уткін. Установки зберігання енергії – від молекул до електронів. *Виклики та можливості децентралізованої енергетичної систем*: круглий стіл. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RKF6RHYNXbQ&t=97s> (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹⁴ Ritchie H. What are the safest and cleanest sources of energy? *Our World in Data*. 2020. URL: <https://ourworldindata.org/safest-sources-of-energy> (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹⁵ Платонова Є. О. Правові аспекти розвитку малої гідроенергетики України в контексті програмного забезпечення. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 23–24.07.2021 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 48–51.

У той же час, як і будь-яке втручання в природний порядок функціонування річок, спорудження гідроенергетичних установок задля отримання енергії за допомогою водних ресурсів нерозривно пов'язано з низкою ризиків та зловживань, що виникають, серед іншого, з огляду на недосконале законодавче забезпечення альтернативної енергетики та гідроенергетичних відносин. Це може призводити до перепадів рівня води, зменшення кількості риби та інших живих організмів, затоплення та ерозії великих площ земель, перекриття міграційних шляхів до нерестилищ¹⁶, що сприяє частковій або повній втраті іхтіофауни природної водойми¹⁷. Таким чином, очевидною є необхідність удосконалення чинного й напрацювання нового комплексного правового механізму функціонування та розвитку гідроенергетичних відносин, який би враховував, з одного боку, можливий енергетичний та економічний потенціал енергії води як поновлювального ресурсу, а з іншого – екологічні вимоги й необхідність збереження та охорони природного біорізноманіття річок.

Окреслюючи еволюцію законодавчого забезпечення малої гідроенергетики, варто звернути увагу на окремі особливості, що повинні враховуватися при періодизації розвитку цієї сфери альтернативної енергетики. По-перше, гідроенергетичні відносини мають досить довгу історію існування порівняно з деякими іншими видами поновлювальної енергетики. Крім того, українській гідроенергетиці впродовж усього періоду розвитку властивий хвилеподібний розвиток (підйом, занепад, відновлення інтересу), наслідком чого стало, серед іншого, одночасне поєднання і протистояння економічних, екологічних та соціальних інтересів, часто взаємосуперечливих. Неоднозначності до питання регулювання гідроенергетики додає й одночасна регламентація різними галузями права – аграрним, земельним, екологічним правом тощо, що ще більше загострює окремі проблеми, які виникають при отриманні енергії за допомогою водних ресурсів.

Характеризуючи розвиток гідроенергетичного законодавства на теренах України варто також звернути увагу на різноманітність підходів до визначення етапів його розвитку. Наприклад, окремі дослідники

¹⁶ Караханян К. М. Історія становлення та розвитку гідроенергетики: еколого-економічний аспект. *Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23.07.2021 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 24–25.

¹⁷ Караханян К. М. Правові засади розвитку гідроенергетики в контексті сталого розвитку України. *International scientific journal: "Internauka"*. Series: "Juridical sciences". 2021. № 7 (41). С. 38.

вбачають за доцільне включати до еволюції правових норм досліджуваної сфери й період до моменту набуття Україною статусу незалежної держави та пропонують таку періодизацію гідроенергетичного законодавства: 1) розвиток законодавства в радянський час (1922–1991 рр.); 2) період молодой незалежної України (1991–2010 рр.); 3) період сучасної незалежної України (2010 р. – дотепер)¹⁸. Не оспорюючи ймовірну цінність такого бачення, доцільно зосередитися на періодизації розвитку гідроенергетики за часи самостійності й незалежності України, оскільки саме такий підхід має найбільше практичне значення для визначення майбутнього стратегічного бачення функціонування цієї сфери відновлювальної енергетики.

Оскільки гідроенергетичні відносини є органічною частиною альтернативної енергетики, еволюцію гідроенергетичного законодавства варто розглядати через призму етапів становлення альтернативної енергетики в цілому, де науковцями запропоновано виділяти чотири основні періоди: 1) виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії (1994–1999 рр.); 2) формування законодавства про використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 рр.); 3) інтеграційний етап розвитку законодавства про використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 рр.); 4) інноваційний етап розвитку законодавства про використання альтернативних джерел енергії (із 2017 р. і дотепер)¹⁹. На нашу думку, необхідно вести відлік саме з початку 1990-х років, оскільки уже після проголошення державного суверенітету та здобуття незалежності в Україні почали вибудовуватися окремі перспективи розвитку сектору поновлювальних джерел енергії, що відображалось в політичному й економічному курсі держави та прийнятих у такий період нормативних актах.

Одним із перших законодавчих актів, що стосується гідроенергетики, став прийнятий 25.06.1991 року Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», що не лише закріпив правові та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища, а й серед економічних заходів її забезпечення передбачив надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та

¹⁸ Павлига А. В., Дубінін Ю. С. Еволюція та сучасний стан законодавчого забезпечення гідроенергетики в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 2. С. 29.

¹⁹ Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 254.

нетрадиційних видів енергії²⁰. Подібні пільги передбачалися й Законом України «Про енергозбереження» від 01.07.1994 року (втратив чинність 13.11.2021 року), яким заохочувалося продукування енергії саме з використанням поновлювальних й нетрадиційних джерел²¹. Таким чином, вказані законодавчі акти заклали основи для більш глобального розвитку й правового стимулювання сфери альтернативної енергетики як дружнього до природи способу отримання енергії.

Поштовхом до розвитку поновлювальної енергетики стало й приєднання України у 1991 року до Європейської енергетичної хартії, якою до заходів підвищення енергетичної ефективності і охорони навколишнього середовища віднесено використання нових і поновлюваних джерел енергії, чистих технологій, а також розвиток партнерства й співробітництва з цією метою²². Разом із тим, необхідність всебічного захисту природних ресурсів зумовила прийняття міжнародним співтовариством не тільки документів щодо розвитку енергетики та її поновлювального сектору, а й актів, спрямованих на охорону біорізноманіття, в тому числі в аспекті охорони водних ресурсів, й запобігання непоправним кліматичним змінам, зокрема Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992 року²³, Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 року та Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 року, стороною яких згодом стала й Україна²⁴.

Комплексним законодавчим актом, що регулює суспільні відносини саме у сфері використання водних ресурсів, став прийнятий 06.06.1995 року Водний кодекс України (ВК України). Нормативним

²⁰ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

²¹ Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283 (втратив чинність).

²² Заключний документ Гаазької конференції з Європейської енергетичної хартії від 17.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_061#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).

²³ Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92K05U> (дата звернення: 01.07.2023 року)

²⁴ Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер: Закон України від 01.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року); Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: Закон України від 29.10.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року); Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України від 29.11.2004 р. № 257/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

актом, серед іншого, визначено основні поняття й правила у сфері користування та захисту водного фонду, а також встановлено особливості користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб²⁵. Саме ВК України став основою для подальшої розробки спеціалізованого гідроенергетичного законодавства й заклав орієнтири для подальшого розвитку гідроенергетичних відносин з урахуванням енергетичних, екологічних, економічних, соціальних та інших факторів.

Інтерес держави до розвитку гідроенергетики у 1990-ті роки також простежується через залучення іноземних інвестицій для розвитку цієї сфери енергетики. Так, 15.01.1996 року між урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації укладено угоду про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю²⁶, ратифіковану 03.07.1996 року²⁷, метою якої стала модернізація гідроенергетичного сектору задля переходу енергетичного сектору України до структур ринкової економіки. А вже у Комплексній державній програмі енергозбереження України, схваленій постановою Кабінету Міністрів України від 05.02.1997 року № 148, оцінювалася перспективність використання гідроенергії малих рік та означувалася необхідність подальшого розвитку гідроенергетики шляхом освоєння гідроресурсів Західної України, відбудови та модернізації малих ГЕС, а також будівництва ГАЕС²⁸.

Прийнятим на початковому етапі розвитку законодавства у сфері поновлювальних джерел енергії Законом України «Про електроенергетику» від 16.10.1997 року (втратив чинність 01.07.2019 року) було врегульовано окремі питання, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням і використанням енергії, зокрема за допомогою водних ресурсів, а згодом нормативний акт доповнено положеннями, що встановлювали приналежність мікро-, міні- та малих гідроелектро-

²⁵ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

²⁶ Угода між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю від 15.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_663#top (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁷ Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю: Закон України від 03.07.1996 р. № 266/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁸ Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 05.02.1997 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

станцій до об'єктів альтернативної енергетики²⁹. Також у періоді становлення законодавства про використання альтернативних джерел енергії постановою Кабінету Міністрів України від 31.12.1997 року № 1505 було схвалено Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, яка передбачала розширення й розвиток об'єктів малої гідроенергетики на території Західної України³⁰.

Законодавчі акти, прийняті у період 1991–1999 років, свідчать про зростання інтересу до сфери нетрадиційних джерел енергії, зокрема гідроенергетики, й спроби держави стимулювати розвиток гідроенергетичних відносин, як перспективного сектору альтернативної енергетики. У той же час, відповідне законодавство характеризувалося великим ступенем абстрактності й узагальненості, декларативністю його окремих положень, що і це дещо уповільнювало розвиток гідроенергетики та поновлювального енергетичного сектору.

На етапі формування законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 роки) спостерігалось поступове підвищення законодавчої уваги до питання малої гідроенергетики й в цілому сектору поновлювальних джерел енергії. Так, 14.01.2000 року постановою Верховної Ради України № 1390-XIV схвалено Концепцію розвитку водного господарства України, положеннями якої закріплювалася необхідність раціоналізації використання водних ресурсів шляхом, зокрема, модернізації та реконструкції діючих гідроелектростанцій, впровадження нових водоощадливих технологій, введення в дію нових високоманеврених потужностей, відновлення та розвитку малої гідроенергетики³¹. Окремі положення щодо статусу й напрямів використання водного фонду також означувалися у прийнятому 25.10.2001 року ЗК України, який відніс до земель такого цільового призначення ті, що зайняті гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них³².

²⁹ Про електроенергетику: Закон Україна від 16 жовтня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 1. Ст. 1 (втратив чинність)

³⁰ Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.1997 р. № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³¹ Про Концепцію розвитку водного господарства України: постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 р. № 1390-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³² Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

Поштовхом до розвитку національного правового забезпечення гідроенергетичних відносин стала й певна активізація міжнародного співтовариства у питаннях широкого впровадження поновлювальних джерел енергії, а також захисту водних ресурсів від невинновданого антропогенного впливу. Так, 23.10.2000 року Європейським Парламентом та Радою було ухвалено Водну рамкову директиву 2000/60/ЄС, положення якої зосереджені на зменшенні та усуненні забруднення й забезпеченні достатньої кількості водних ресурсів для підтримки балансу між потребами природи та людини³³. Указаний документ є частиною взаємопов'язаного законодавства щодо охорони водних та в цілому природних ресурсів й знаходить своє продовження у низці інших директив, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації у світі.

Частиною європейського екологічного законодавства, прийнятого в означений період, є Директива 2001/42/ЄС «Про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проєктів та програм» від 27.06.2001 року³⁴, що зобов'язує здійснювати екологічну оцінку найбільш потенційно небезпечних проєктів та програм, у тому числі у сфері енергетики, задля забезпечення високого рівня захисту навколишнього середовища та сприяння врахуванню екологічних міркувань у підготовці, ухваленні та реалізації планів сприяння сталому розвитку. Сюди ж належить директива 2007/60/ЄС «Про оцінку та управління ризиками затоплення» від 23.10.2007 року, яка направлена на недопущення й боротьбу з повеннями та їх руйнуючими наслідками³⁵.

Ще одним міжнародним актом, що стосувався раціонального використання природних, зокрема водних, ресурсів й закріпив необхідність всебічного дотримання екологічних норм стала Рамкова

³³ Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. *Official Journal of the European Communities*. 2000. L 327/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5c835afb-2ec6-4577-bdf8-756d3d694eeb.0004.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁴ Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 “On the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment”. *Official Journal of the European Communities*. 2001. L 197/30. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0042> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁵ Directive 2007/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 “On the assessment and management of flood risk”. *Official Journal of the European Communities*. 2007. L 288/27. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0060> (дата звернення: 01.07.2023 року).

конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, прийнята у м. Київ 22.05.2003 року Норми вказаної конвенції, стороною якої є й Україна³⁶, спрямовані на охорону Карпат, як унікального природного скарбу, в тому числі в аспекті сталого використання водних ресурсів, здійснення політики та планів, які ґрунтуються на інтегрованому підході щодо управління річковими басейнами задля попередження, управління і контролю над забрудненнями й повеннями, зменшення фрагментації водних середовищ існування тощо³⁷.

Безпосередньо питань розвитку сектору поновлювальних джерел енергії стосувалися Директива 2001/77/ЄС «Про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних енергоджерел, на внутрішньому ринку електричної енергії» від 27.09.2001 року³⁸, що закріплювала необхідність широкого використання альтернативних джерел енергії, а також всебічного державного стимулювання розвитку цієї сфери енергетичних відносин. Крім того, масштабний вплив на українське енергетичне законодавство справила Директива 2009/28/ЄС «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел» (або RED – Renewable Energy Directive) від 23.04.2009 року, яка встановлювала певні орієнтири, досягнення яких є необхідним для розвитку європейського енергетичного сектору альтернативної енергетики, – не менш ніж 20 % використання відновлювальних джерел енергії до 2020 року³⁹.

Важливим кроком для розвитку національного сектору поновлювальних джерел енергії стало прийняття спеціалізованого Закону України «Про альтернативні джерела енергії», який передбачає, серед іншого, категорії об'єктів гідроенергетики, що можуть використовуватися для продукування поновлювальної енергії, та заходи стимулювання для її виробників. Така законодавча увага до досліджуваного

³⁶ Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 07.04.2004 р. № 1672-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁷ Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁸ Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 “On the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market”. *Official Journal of the European Communities*. 2001. L 283/33. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0077> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁹ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 “On the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC”. *Official Journal of the European Communities*. 2009. L 140/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0016:0062:en:PDF> (дата звернення: 01.07.2023 року).

питання очевидно свідчить про деяку зацікавленість держави у зміцненні сектору альтернативної енергетики, в тому числі шляхом стимулювання розвитку малої гідроенергетики.

В означений період на національному рівні прийнято й низку природоохоронних норм, спрямованих на захист довкілля, зокрема закони України «Про охорону земель»⁴⁰, «Про державний контроль за використанням та охороною земель»⁴¹, «Про екологічну мережу України»⁴². Указані нормативні акти встановлюють межі втручання в навколишнє середовище, накладають обов'язки щодо забезпечення додержання нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів, у тому числі при розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції та експлуатації водогосподарських об'єктів. Схожі положення були відображені й в Загальнодержавній програмі розвитку рибного господарства України на період до 2010 року, затвердженій Законом України від 19.02.2004 року⁴³, якою констатовано необхідність охорони рибних та інших водних живих ресурсів, у тому числі від шкідливого впливу використання водного фонду для потреб гідроенергетики.

Окремі положення, які стосуються можливості використання альтернативної енергетики для генерування теплової енергії, також містяться у прийнятому 02.06.2005 року Законі України «Про теплопостачання», яким до основних принципів державної політики у сфері теплопостачання віднесено пріоритетний розвиток застосування технології комбінованого виробництва теплової та електричної енергії (когенерації) та використання альтернативних джерел енергії, нетрадиційних і поновлювальних джерел енергії. Крім того, передбачено встановлення зниженого тарифу для суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво теплової енергії на установках з використанням альтернативних джерел⁴⁴.

⁴⁰ Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

⁴¹ Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

⁴² Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.

⁴³ Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року: Закон України від 19.02.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 22. Ст. 313.

⁴⁴ Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 27. Ст. 1532.

Досить важливим законодавчим актом у сфері альтернативної й гідроенергетики є затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 року № 243 Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки, метою якої встановлено створення умов для наближення енергоємності валового внутрішнього продукту України до рівня розвинутих країн та стандартів ЄС та оптимізацію структури енергетичного балансу держави, а серед заходів її досягнення передбачено проведення досліджень поточного стану малих гідроелектростанцій, відновлення малої гідроенергетики та будівництво нових потужностей⁴⁵.

У другому періоді розвитку законодавства у сфері альтернативної й гідроенергетики також було прийнято Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», який деталізує положення прийнятих раніше нормативних актів у сфері використання земель й інших природних ресурсів для потреб енергетики та до земель енергогенеруючих підприємств відносить земельні ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів з виробництва електричної та теплової енергії, зокрема гідроелектростанцій й гідроакumuлюючих електростанцій⁴⁶.

Потужного поштовху для нового витка розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики й інтеграції України та її енергетичної системи до ЄС надало приєднання держави до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, засвідчене протоколом від 24.09.2010 року⁴⁷ та в подальшому ратифіковане Законом України від 15.12.2010 року⁴⁸. Перейняття євроорієнтованих підходів у енергетиці вимагало перегляду існуючого в Україні енергетичного законодавства

⁴⁵ Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 р. № 243. Урядовий кур'єр. 2010. № 54.

⁴⁶ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

⁴⁷ Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства від 24.09.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a27#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁴⁸ Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170.

й приведення його у відповідність до європейських цінностей, зокрема у сфері захисту навколишнього природного середовища й боротьби з несприятливим впливом людини на природу. Саме це заклало підвалини для початку інтеграційного етапу розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 роки) та його гармонізації з нормативними актами ЄС.

Період 2011–2017 років характеризувався певною переоцінкою змісту та тенденцій законодавства, що прямо чи побічно стосувалося питань альтернативної й гідроенергетики, в аспекті необхідності не тільки нарощування обсягів вироблення енергії за допомогою поновлювальних джерел, а й встановлення обов'язку дотримання вимог екологічності шляхом передбачення обмежень й заборон не виправданого антропогенного впливу на природні ресурси. Крім того, на цьому етапі розвитку альтернативної енергетики прийнято велику кількість програмних й стратегічних законодавчих актів, спрямованих на вирішення глобальних стратегічних питань сектору енергетики, в тому числі за допомогою розвитку гідроенергетичних відносин.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 року № 1130 затверджено Державну програму розвитку внутрішнього виробництва, положеннями якої гідроенергетику визначено найбільш технологічно освоєним способом виробництва електроенергії, що має гарантований з прогнозованою забезпеченістю енергоресурс, а одним із завдань програми закріплено реконструкцію та розвиток гідроенергетики, в тому числі малої гідроенергетики на малих річках для задоволення місцевих енергопотреб й захисту прилеглих територій від повеней⁴⁹. Подібні цілі передбачалися й Загальнодержавною цільовою програмою розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, де одним із заходів у межах її виконання вказано будівництво, реконструкція та капітальний ремонт гідротехнічних споруд⁵⁰.

Положення, спрямовані на захист водного фонду України та його біологічного різноманіття від шкідливого зовнішнього впливу, містилися й у Державній цільовій економічній програмі розвитку рибного

⁴⁹ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.

⁵⁰ Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 17. Ст. 146.

господарства на 2012–2016 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 року № 1245⁵¹, та Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджену постановою Кабінету Міністрів України 28.08.2013 року № 808 (втратила чинність 28.02.2019 року)⁵². Так, згідно з положеннями вказаного переліку діяльність гідроелектростанцій на річках незалежно від їх потужності (включаючи малі гідроелектростанції) та нове будівництво, реконструкція основних гідротехнічних споруд усіх видів становили підвищену екологічну небезпеку для навколишнього середовища, що демонструє увагу законодавця не лише до питань збільшення обсягів виробленої за допомогою поновлювальних джерел енергії, а й необхідності дотримання екологічних норм при здійсненні означеної діяльності.

Значний вплив на подальший розвиток України та національного законодавства справило укладення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁵³, що стало поштовхом до широкого впровадження низки європейських цінностей й правових норм, спрямованих на гармонізацію законодавства України та ЄС. Свідченням цілеспрямованого європейського курсу, зокрема в частині розвитку альтернативної енергетики, є розробка Плану заходів з імплементації вже згаданої Директиви 2009/28/ЄС «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел» (RED)⁵⁴, а також створення спеціалізованого центрального органу виконавчої влади до повноважень якого належить реалізація державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження та

⁵¹ Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1245. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 243.

⁵² Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 808. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 215. (втратила чинність)

⁵³ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

⁵⁴ Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 791-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 165.

альтернативних видів палива – Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження⁵⁵.

Нормативне закріплення європейської орієнтованості України потребувало подальшого правового забезпечення на національному рівні, особливо у важливих для європейського співтовариства питаннях зменшення викидів парникових газів й переходу на поновлювальну енергетику. З цією метою було прийнято низку програмних й стратегічних документів, що означували подальший вектор розвитку альтернативної й гідроенергетики, зокрема в аспекті відповідності політиці й законодавству ЄС.

Одним зі стратегічних нормативно-правових актів, що стосувався розвитку альтернативних джерел енергії, в тому числі малої гідроенергетики, виступає Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 року № 902-р. Положеннями означеного плану констатується великий потенціал використання малих річок, зокрема у західних регіонах, що може стати основою для економії паливно-енергетичних ресурсів, децентралізації загальної енергетичної системи, та в цілому продукування значного обсягу енергії, шляхом модернізації існуючих потужностей, відновлення раніше працюючих малих гідроелектростанцій, побудови та введення в експлуатацію нових генеруючих потужностей гідроенергетики⁵⁶. Завдання щодо підвищення енергонезалежності України також було закріплене Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», яка головним завданням у цій сфері встановлювала забезпечення енергетичної безпеки і перехід до енергоефективного та енергоощадного використання та споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій, зокрема шляхом реалізації проєктів із використанням альтернативних джерел енергії⁵⁷.

Наближення до європейських стандартів також вимагало сприйняття низки екологічних й природоохоронних норм, зокрема поло-

⁵⁵ Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 676. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 235.

⁵⁶ Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.

⁵⁷ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.

жень Паризької кліматичної угоди від 12.12.2015 року⁵⁸. Саме тому Законом України від 14.07.2016 року⁵⁹ вказану угоду ратифіковано та задля реалізації її положень, а також інших взятих на себе зобов'язань щодо охорони навколишнього природного середовища й запобігання негативним змінам клімату, схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року⁶⁰.

Ще одним спеціалізованим для гідроенергетики програмним документом стала схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 року № 552-р Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року. Програмою встановлено досить амбітну мету – забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом ефективного розвитку гідроенергетики з максимальним використанням економічно ефективного гідроенергетичного потенціалу, вдосконалення управління об'єктами гідроенергетики, підвищення рівня їх безпеки, збільшення регулюючих маневрових потужностей гідроелектростанцій і гідроакумулюючих електростанцій для підвищення стійкості та надійності роботи об'єднаної енергетичної системи України та інтеграції її в Європейську енергетичну систему, зменшення обсягу споживання органічних паливних ресурсів і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище⁶¹. Разом із тим, аналіз нормативного акту дозволяє констатувати, що його положення здебільшого стосуються розвитку лише «великої гідроенергетики», а про сектор малої гідроенергетики згадується побічно, в аспекті аналізу наявних нині гідроенергетичних потужностей. Не вказується про необхідність розвитку малої гідроенергетики й у розділі «План заходів щодо виконання Програми». З огляду на те, що мала гідроенергетика є невід'ємною складовою гідроенергетики в цілому та має значний потенціал, такі законодавчі прогалини вбачаються доволі дивними та потребують доопрацювання й вирішення.

Початок інноваційного етапу розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії, зокрема гідроенергетики (2017 р. –

⁵⁸ Паризька угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁹ Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 35. Ст. 595.

⁶⁰ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Стор. 269. Ст. 3236.

⁶¹ Про схвалення Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 552-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 60. Ст. 2065.

дотепер), ознаменувався прийняттям Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 року, яким встановлено засади функціонування ринку електричної енергії, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії, в тому числі такої, що отримується з альтернативних джерел⁶². Саме з ухваленням цього нормативного акту розпочалась структурна трансформація ринку електроенергії України у відповідності з принципами і засадами організації ринку електроенергії ЄС, що й уможливило подальшу інтеграцію й підключення Об'єднаної енергосистеми України до Європейського об'єднання операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E).

Значний вплив на подальший розвиток гідроенергетики мають й запроваджені та функціонуючі нині норми екологічного законодавства, зокрема Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», яким гідроелектростанції на річках незалежно від потужності віднесено до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, й тому підлягають оцінці впливу на довкілля⁶³. У той же час, незважаючи на перспективність таких зобов'язуючих норм та їх позитивний вплив в аспекті підвищення рівня захисту навколишнього природного середовища, практична діяльність є свідченням того, що офіційні екологічні висновки, отримані за передбаченою законодавчою процедурою, не гарантують вичерпання екологічних питань. Це доводиться, зокрема, численними судовими справами, в яких результати оцінки ставляться під сумнів, а окреслена тенденція свідчить про зростання недовіри до органів влади у цілому та до інституціонально-функціональної системи охорони довкілля зокрема⁶⁴. Певне знецінення значення обов'язкової для гідроенергетики оцінки впливу на довкілля призводить до ситуації, коли експлуатація наявних й будівництво нових гідроенергетичних потужностей відбувається з порушенням низки нормативно встановлених правил й обов'язків, що може призвести до несприятливих екологічних наслідків. Вказане свідчить про нагальну необхідність впровадження механізмів підвищення рівня довіри суспільства до діяльності органів державної влади, їх прозорості та підзвітності,

⁶² Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.

⁶³ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

⁶⁴ Григор'єва Х. А. Мала гідроенергетика в Україні: юридичні проблеми розвитку (на матеріалах судової практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 243.

зокрема в аспекті проведення оцінки впливу гідроелектростанцій та інших джерел альтернативної енергетики на довкілля.

Окремі екологічні стандарти також містяться в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, що передбачає досягнення 17 % показника відновлювальних джерел енергії (включно з гідрогенеруючими потужностями та термальною енергією) в загальній системі генерації енергії до 2030 року⁶⁵, та Законі України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 року, який спрямований на виконання зобов'язань України за міжнародними договорами щодо моніторингу, звітності, верифікації та зменшення викидів парникових газів у навколишнє природне середовище⁶⁶.

Одним із засадничих програмних документів, що безпосередньо стосувався подальшого розвитку гідроенергетики, стала Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 року № 605-р (втратило чинність 21.04.2023 року), яка передбачала оновлення та реконструкцію уже наявних гідроелектростанцій, а також будівництва нових потужностей задля збільшення їх маневреності та потужності⁶⁷. У той же час, очевидним недоліком стратегії слід визнати відсутність окремих програмних положень, присвячених розвитку саме малої гідроенергетики, що не співвідноситься з існуючим потенціалом водного фонду України.

У світлі активної євроінтеграції України відчутний вплив на подальший розвиток національного законодавства мають й Директива 2018/2001 «Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел» (RED II), що передбачає досягнення показника не менш ніж 32 % відновлювальних джерел енергії у валовому кінцевому споживанні енергії ЄС в період до 2020 року⁶⁸, а також представлений в

⁶⁵ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

⁶⁶ Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. Ст. 150.

⁶⁷ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втратило чинність).

⁶⁸ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 "On the promotion of the use of energy from renewable sources". *Official Journal of the European Communities*. 2018. L 328/82. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001> (дата звернення: 01.07.2023 року).

Європарламенті 11.12.2019 року «Європейський зелений курс» («European Green Deal»), який є дорожньою картою заходів, які перетворюють ЄС на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначають засоби трансформації Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу⁶⁹.

Прийняття норм означених міжнародних актів сприяло подальшому вдосконаленню національного енергетичного законодавства та прийняття низки важливих програмних й стратегічних нормативних актів, що визначають пріоритети функціонування та розвитку сучасної української енергетики. Так, указом Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020 затверджено Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», що задля стійкого розвитку енергетики закріплює необхідність забезпечення подальшого зміцнення паливно-енергетичного сектору на умовах сталого розвитку та екологічної безпеки, з урахуванням новітніх технологій виробництва енергії з відновлюваних джерел та її зберігання⁷⁰.

Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 року № 179 також затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року, основним завданням якої є декарбонізація економіки, реалізація принципів сталого розвитку та поступовий перехід до «зеленої економіки», розроблення позиції України щодо участі в «Європейському зеленому курсі» та адаптація державної політики відповідно до такого курсу⁷¹. З цією ж метою розроблено й затверджено Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року, спрямований на досягнення національної мети з енергоефективності – первинне та кінцеве споживання енергії в Україні

⁶⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 11 December 2019 “The European Green Deal”. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 179.

⁷¹ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

у 2030 році не повинне перевищувати відповідно 91 468 тис. та 50 446 тис. тонн нафтового еквіваленту⁷².

Одним із основних стратегічних документів, який нині визначає курс розвитку усієї національної енергетики, є Енергетична стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 року № 373-р⁷³. Згідно з положеннями стратегії основними напрямками розвитку української енергетики є, серед іншого, розвиток альтернативних джерел енергії (в тому числі збільшення потенціалу гідроенергетики до 9 ГВт), нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі, досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності, всебічна інтеграція з ринками ЄС та ефективне функціонування внутрішніх ринків⁷⁴, що в перспективі стане підґрунтям для перетворення України на енергетичний хаб Європи, який допоможе континенту остаточно позбутися залежності від російського викопного палива завдяки виробленій в Україні чистій енергії⁷⁵.

Означеними законодавчими актами не обмежується нормативне регулювання гідроенергетики, оскільки гнучко реагуючи на глобальні виклики, що потребують постійної пильної уваги усіх цивілізованих держав, міжнародне співтовариство продовжує шукати ефективні шляхи боротьби з низкою кліматичних та екологічних проблем, вирішення яких є неможливим без зменшення викидів парникових газів. Це й змушує людство до пошуку альтернативних шляхів продукування енергії без шкоди навколишньому природному середовищу, тому нині Європейський парламент та Рада розглядають пропозицію Європейської комісії прийняти нову редакцію директиви «Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел» (RED III), встановивши мінімальний показник енергії з відновлюваних джерел на

⁷² Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 8. Ст. 439.

⁷³ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575

⁷⁴ Енергетична стратегія. *Міністерство енергетики України*. URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁷⁵ Стратегія майбутнього: Україна – це енергетичний хаб, який допоможе Європі позбутися залежності від росії. *Міністерство енергетики України*. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/stratehiya-maybutnoho-ukrayina-tse-enerhetychnyy-khab-yakyy-dopomozhe-yevropi-pozbutysya> (дата звернення: 01.07.2023 року)

рівні 42,5 % до 2030 року⁷⁶. Очевидно, що такі амбітні цілі європейського співтовариства вплинуть й на подальший розвиток національного енергетичного сектору, а особливо малої гідроенергетики, як перспективного напрямку альтернативної енергетики в цілому.

Разом із тим, варто зауважити, що незважаючи на законодавчу увагу до сфери гідроенергетики, запроваджене нормативне регулювання часто має високий ступінь узагальненості, невзаємопов'язаності та несистемності, а тому навіть окремі перспективні механізми, не будучи підкріплені іншим стабільним й взаємоузгодженим законодавством, не знаходять належної реалізації, що може призвести до демотивування гідроенергетичного сектору й поступового його занепаду. Так, до питання стимулювання розвитку саме малої гідроенергетики законодавець підходить досить обмежено, опосередковано згадуючи або й взагалі не згадуючи цей дійсно перспективний сектор альтернативної енергетики у програмних й стратегічних документах сьогодення.

У цьому значенні перспективними вбачаються пропозиції розробки та прийняття окремої Державної цільової програми розвитку малої гідроенергетики України⁷⁷, направленої саме на врегулювання питань та означення перспектив розвитку такої сфери альтернативної енергетики, встановлення планових показників й конкретних заходів їх досягнення. Очевидно, що подібний нормативний акт повинен також встановлювати обмеження, пов'язані з необхідністю дотримання екологічних норм, задля запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище, й в цілому врегульовувати аспекти належного співвідношення державних та суспільних інтересів у сфері розвитку малої гідроенергетики.

У той же час, досвід початку ХХ століття доводить значний потенціал та привабливість розвитку сектору малої гідроенергетики, а отже, важливим є спрощення громіздких й бюрократичних дозвільних процедур, які підвищують та обумовлюють корупційні ризики, задля підвищення інвестиційної привабливості, недопущення відтоку капіталу, пригнічення й занепаду сектору малої гідроенергетики й альтернативної енергетики в цілому.

⁷⁶ Directive of the European Parliament and of the Council of amending Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council, Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council and Directive 98/70/EC of the European Parliament and of the Council as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652 (draft). *Council of the European Union*. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8568-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷⁷ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 138.

Актуальним для сфери гідроенергетики є й розширення переліку заходів, направлених на стимулювання розвитку вказаного сектору, – «зеленого» тарифу, різних податкових та митних пільг тощо. І хоча держава робить окремі кроки у цьому напрямку, шляхом, наприклад, збільшення відсотку виплат виробникам за «зеленим» тарифом⁷⁸, проте такі заходи часто є поодинокими, несистемною підтримкою, що нині створює недостатньо міцну опору для подальшого належного розвитку альтернативної енергетики та досягнення задекларованих й досить амбітних планових показників.

Вказане обумовлює необхідність подальших змін і удосконалення нормативної бази, якою забезпечується діяльність малої гідроенергетики та сектору поновлювальних джерел енергії в цілому, що буде направлена як на досягнення високих показників виробленої за допомогою альтернативних джерел енергії, так і на справедливе співвідношення між втручанням у навколишнє природне середовище й отриманим результатом. У цьому аспекті мала гідроенергетика нині має одні з найбільших перспектив розвитку, оскільки в умовах викликів національній безпеці та постійних посягань на об'єкти енергетичної інфраструктури, будівництво та введення в експлуатацію великих потужностей, наприклад аналогічних постраждалих Каховській ГЕС, очевидно є надто складним та тривалим, а отже наразі нерелевантним.

Будучи одним із ключових елементів національної безпеки, енергетика потребує відповідного законодавчого регулювання задля розвитку й удосконалення. Оскільки реалізація таких цілей неможлива без належного доктринального обґрунтування, важливе значення має й продовження наукових розвідок сектору малої гідроенергетики, що стануть по-справжньому надійним підґрунтям розробки системного й цілісного енергетичного законодавства та сприятимуть подальшій інтеграції до європейського співтовариства й досягненню Україною власної енергонезалежності.

4.2. Особливості правового режиму водних об'єктів та земель, що використовуються для потреб гідроенергетики

Специфіка правового режиму водних об'єктів. Правовий режим водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики, характеризується низкою важливих елементів.

⁷⁸ Про розрахунки з виробниками за «зеленим» тарифом: наказ Міністерства енергетики України від 15.06.2022 р. № 206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0692-22#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

1) *Право власності на водні об'єкти.* Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд. До водного фонду України належать: 1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, крім каналів на зрошувальних і осушувальних системах; інші водні об'єкти; 2) підземні води та джерела; 3) внутрішні морські води та територіальне море.

Так, ст. 6 ВК України передбачає, що води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Український народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам виконавчої влади та Раді міністрів Автономної Республіки Крим⁷⁹. На противагу ВК України у ст. 59 ЗК України передбачено, що землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Громадянам та юридичним особам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватися у власність замкнені природні водойми (загальною площею до 3 га)⁸⁰. З огляду на специфіку функціонування гідроенергетичної галузі економіки слід зазначити, що не всі водні об'єкти, що складають водний фонд України, можуть використовуватися для потреб гідроенергетики. Такими водними об'єктами можуть бути поверхневі води (водні об'єкти) природного або штучного походження як загальнодержавного, так і місцевого значення. Проте не можуть використовуватися для потреб гідроенергетики водні об'єкти, що підлягають особливій державній охороні, а саме водні об'єкти природно-заповідного фонду тощо⁸¹.

Головну роль у господарському використанні водних ресурсів відіграють річкові води. Характерною їх особливістю є щорічна поновлюваність у результаті круговерті води в природі і нерівномірності розподілу в часі і просторі. До водних об'єктів загальнодержавного значення, які використовуються для гідроенергетики, можемо віднести

⁷⁹ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

⁸⁰ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

⁸¹ Чумаченко І. Є. Особливості правового режиму водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 103–108.

р. Дніпро (Київська ГЕС, Канівська ГЕС, Кременчуцька ГЕС, Дніпровська ГЕС, Каховська ГЕС, Середньодніпровська ГЕС), р. Дністер (Дністровська ГЕС, Дністровська ГЕС-2), р. Південний Буг (Ташлицька ГАЕС, Олександрівська ГЕС, Костянтинівська ГЕС). До водних об'єктів місцевого значення, які використовуються для гідроенергетики, можемо віднести, приміром, р. Шипіт у селі Тур'я Поляна, що на Перечинщині, де вже понад 5 років працює МГЕС. За рахунок унікальної технології станція споживає дуже мало води, натомість щодоби виробляє 24 МВт електрики⁸².

На основі вищевикладеного можна дійти до висновку, що водні об'єкти, які використовуються для гідроенергетики, перебувають у публічній формі власності (тобто у державній або комунальній). Незважаючи на те, що замкнені природні водойми (загальною площею до 3 га) можуть перебувати у власності громадян та юридичних осіб, говорити по можливості будівництва на них МГЕС, на нашу думку, є передчасним за нинішніх технологій.

2) *Право користування водними об'єктами для потреб гідроенергетики.* Користування водними об'єктами для потреб гідроенергетики здійснюється на засадах спеціального водокористування. Відповідно до ст. 48 ВК України спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів⁸³. У даній нормі також вказуються виключення, зокрема, що саме не належить до спеціального водокористування, а це пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних). Тобто ми впевнено можемо констатувати, що використання водних об'єктів для гідроенергетики є спеціальним видом використання природних ресурсів.

Так, основними ознаками спеціального використання природних ресурсів є: наявність спеціального дозволу на використання природних ресурсів; виділення у відособлене володіння та користування природного об'єкта чи його ресурсових компонентів; цільове використання наданого природного об'єкта; внесення плати за спеціальне використання природних об'єктів та їх ресурсів; реєстрація у встанов-

⁸² Міні-ГЕС, або чому два села на Перечинщині мають постійне електроживлення. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/173593> (дата звернення 01.07.2023 року)

⁸³ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

леному порядку відповідного виду спеціального природокористування. Якщо говорити про використання водних об'єктів для гідроенергетики, то тут слід виділити певні особливості:

- відповідно до ст. 1 ВК України використання води – процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб населення, а також без її вилучення для потреб гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб. Тобто характерною особливістю водокористування для потреб гідроенергетики є здійснення даного виду використання без вилучення води з водного об'єкту;

- залежно від кількості суб'єктів-користувачів одним і тим самим природним об'єктом природокористування може бути відособленим і спільним. Як правило, спеціальне водокористування є відособленим, і водний об'єкт надається в користування одному суб'єкту права – юридичній чи фізичній особі. Однак специфічні властивості окремих природних об'єктів висувають необхідність правового закріплення можливості їхнього спільного використання⁸⁴. Так, спільне водокористування є можливим, коли водний об'єкт використовується кількома суб'єктами одночасно, а саме: для оздоровлення, рекреації, водопостачання, судноплавства, рибальства, в тому числі для потреб гідроенергетики.

З точки зору багатоцільового характеру водокористування та багатосуб'єктного складу водокористувачів, користування водними об'єктами може бути комплексним. Так, як зазначає Н. В. Локтєва, «...основою розвитку водного господарства в межах Дніпровського басейну є комплексне водокористування. Такий підхід найкраще задовольняє потреби різних водокористувачів у водних ресурсах»⁸⁵;

- користування водними об'єктами для потреб гідроенергетики здійснюється за плату без оформлення дозволу. Плата є важливим елементом у механізмі правового регулювання спеціального водокористування⁸⁶. Вона стягується за проведення діяльності, пов'язаної з необхідністю басейнового регулювання водних ресурсів, та здійснення заходів щодо попередження і ліквідації наслідків шкідливої дії вод

⁸⁴ Чумаченко І. Є., Платонова Є. О. Правове регулювання використання вод і водних ресурсів. *Природноресурсове право України*: навч. посіб. / за ред. Каракаша І. І. та Харитонові Т. Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 289.

⁸⁵ Локтєва Н. В. Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів Дніпровського басейну: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 19 с.

⁸⁶ Джуган В. О. Плата за спеціальне водокористування. *Держава і право*. 2006. Вип. 33. С. 421–427.

(берегоукріплення, захист від підтоплення території). Питання плати за водокористування регулюється водним та податковим законодавством.

Відповідно до ст. 30 ВК України збори за спеціальне водокористування справляються з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включають рентну плату за спеціальне використання води та екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, які встановлюються ПК України. Згідно зі ст. 255 ПК України об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів для потреб гідроенергетики є фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії. Рентна плата за спеціальне використання води не справляється для потреб гідроенергетики з гідроакумуючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями. Водокористувачі самостійно обчислюють рентну плату за спеціальне використання води та за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики щокварталу наростаючим підсумком з початку року, в якому було здійснено таке використання. Рентна плата за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики обчислюється, виходячи з фактичних обсягів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій, та ставки рентної плати. Справляння рентної плати за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики не звільняє водокористувачів від сплати рентної плати за спеціальне використання води.

Обсяг фактично використаної води обчислюється водокористувачами самостійно на підставі даних первинного обліку згідно з показаннями вимірювальних приладів. За відсутності вимірювальних приладів обсяг фактично використаної води визначається водокористувачем за технологічними даними (тривалість роботи агрегатів, обсяг виробленої продукції чи наданих послуг, витрати електроенергії, пропускна спроможність водопровідних труб за одиницю часу тощо). У разі відсутності вимірювальних приладів, якщо можливість їх встановлення існує, рентна плата сплачується у двократному розмірі. Рентна плата за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики повністю включається до складу витрат⁸⁷.

⁸⁷ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

3) *Обов'язки гідроенергетичних підприємств.* Гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримуватися режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли з урахуванням підтримання рівня води, необхідного для збереження гарантованих габаритів суднового ходу, безперебійного судноплавства та пропуску суден через судноплавні шлюзи, а також пропуску риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд згідно зі встановленими відповідно до законодавства режимами роботи штучних водних об'єктів і водогосподарських систем з урахуванням прогнозу водності, екологічних вимог та інтересів всіх водокористувачів. Гідроенергетичні підприємства, що експлуатують гідровузли, зобов'язані завчасно інформувати центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері внутрішнього водного транспорту (Державну службу морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України), про прогнозовану тимчасову неможливість забезпечення необхідного рівня води⁸⁸. Основні організаційні та технічні вимоги до експлуатації судноплавних гідротехнічних споруд, неухильне виконання яких забезпечує безперебійний і безпечний пропуск транспортного флоту та надійну і безпечну експлуатацію судноплавних шлюзів, встановлені наказом Мінтрансу від 13 червня 2007 року № 492 «Про затвердження Правил технічної експлуатації судноплавних гідротехнічних споруд»⁸⁹.

4) *Охорона вод*, що використовуються для потреб гідроенергетики, забезпечується: правилами і нормами охорони, використання або обмеження використання вод за необхідності; спеціальним режимом використання земель водного фонду; заходами охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання; заходами запобігання порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод; заходами щодо запобігання шкідливій дії вод і аваріям на водних об'єктах і ліквідації їх наслідків; заходами щодо запобігання зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин⁹⁰.

⁸⁸ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

⁸⁹ Про затвердження Правил технічної експлуатації судноплавних гідротехнічних споруд: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 13 червня 2007 року № 492. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 2135.

⁹⁰ Чумаченко І. Є. Особливості правового режиму водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 103–108.

5) *Тісний зв'язок правового режиму водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики, із правовим режимом земель водного фонду.* На землях водного фонду можуть проводитися роботи, пов'язані з будівництвом гідротехнічних споруд. Встановлюються водоохоронні зони вздовж водойм з метою створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку. Для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках встановлюються смуги відведення з особливим режимом користування.

6) *Дотримання принципу транскордонного співробітництва при користуванні водотоками для потреб гідроенергетики є вкрай важливим для запобігання безсистемному і необмеженому відбору води, що призводить не тільки до вичерпання водних ресурсів загалом у водному басейні, а й до серйозного перерозподілу їх у просторі та часі, прямо чи побічно зачіпаючи інтереси всіх держав, розміщених у міжнародному водному басейні.*

7) *Державне управління в галузі користування водними об'єктами для гідроенергетики.* Водним законодавством передбачено впровадження інтегрованого управління водними об'єктами з дотриманням басейного принципу на основі державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, а також планів управління річковими басейнами. Для вироблення пропозицій та забезпечення узгодження інтересів підприємств, установ та організацій у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у межах басейну центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, утворюється басейнова рада. Запровадження цього принципу управління зумовлено екологічним і економічним значенням річкових басейнів, які можуть охоплювати територію декількох адміністративно-територіальних одиниць. На даний час існує 13 басейнових управлінь водних ресурсів. Приміром, Укргідроенерго, як основний користувач у системі водогосподарського комплексу України, що здійснює свою діяльність на головних річках країни, входить до складу Басейнових рад Середнього Дніпра, Нижнього Дніпра та Дністра⁹¹.

⁹¹ Укргідроенерго: офіційний веб-сайт. URL: <https://uhe.gov.ua/> (дата звернення 01.07.2023 року).

8) *Юридична відповідальність*. Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність. Водним законодавством передбачено звільнення від відповідальності за порушення водного законодавства внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій. Притягнення правопорушників до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Сформований правовий режим водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики, є досить збалансованим. Однак при цьому потребує удосконалення інститут відшкодування шкоди, заподіяної водним об'єктам внаслідок аварій на гідроенергетичних підприємствах. Чинна Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, що затверджена наказом Мінприроди України від 20 липня 2009 року № 389⁹², не поширюється на такі випадки.

Специфіка правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики. Особливості правового режиму земель, на яких розташовані об'єкти гідроенергетики, формуються під впливом правового режиму таких нерухомих об'єктів. Хоча гідротехнічна споруда і земельна ділянка, за загальним правилом, є самостійними об'єктами нерухомості, вони залишаються пов'язаними принципом єдності долі об'єкту нерухомості, а також впливають на правові режими одне одного.

З огляду на це до ключових особливостей правового режиму земель гідроенергетики можна віднести їх зв'язок із правовим статусом гідротехнічних споруд, деякі обмеження в оборотоздатності, тісний зв'язок об'єкта гідроенергетики не тільки із земельною ділянкою, на якій він розташований, але і з відповідним водним об'єктом, особливості вибору земельної ділянки для подальшого розміщення на ньому об'єкта гідроенергетики.

Необхідною умовою для реалізації права на розміщення, будівництво та експлуатацію гідроелектростанцій є набуття відповідних прав на земельну ділянку. Відповідно до ст. 59 ЗК України землі водного фонду за рішенням органів виконавчої влади або органів

⁹² Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону і раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 року. *Офіційний вісник України*. 2009. № 63. Ст. 2242.

місцевого самоврядування надаються у постійне користування державним водогосподарським організаціям для догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами, а також ведення аквакультури тощо. Окрім того, громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватися на умовах оренди земельні ділянки для розміщення та обслуговування гідротехнічних споруд. У ст. 51 ВК України визначено, що в договорі оренди водного об'єкта визначаються зобов'язання щодо здійснення заходів з охорони та поліпшення екологічного стану водного об'єкта, експлуатації водосховищ та ставків відповідно до встановлених для них Державним агентством водних ресурсів України режимів роботи, а також необхідність оформлення права користування гідротехнічними спорудами. Типовий договір оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року⁹³.

Вивчаючи специфіку правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики, доктрина оперує ідеєю т. зв. «подвійного правового режиму». Однак при більш детальному аналізі фактичних відносин у цій сфері можна виявити, що насправді такий правовий режим більш складний. Він поєднує, як мінімум, чотири правові елементи:

1) *загальний* (правовий режим земельної ділянки як такої – перш за все, формується земельним законодавством). Відповідно до ст. 79 ЗК України земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами⁹⁴;

2) *спеціальний «водний»* (правовий режим земельної ділянки водного фонду – може передбачати низку вимог та обмежень, спрямованих на охорону водного об'єкту. Переважно забезпечується водним законодавством). Відповідно до ст. 4 ВК України до земель водного фонду належать землі, зайняті в тому числі і гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них⁹⁵;

⁹³ Про затвердження Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом: постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 46. Ст. 2868.

⁹⁴ Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

⁹⁵ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

3) спеціальний «енергетичний» (правовий режим земельної ділянки під об'єктом енергетики – може передбачати низку вимог та обмежень, спрямованих на безпечне для людини та довкілля функціонування енергетичного об'єкту. Переважно формується земельним та екологічним законодавством). До спеціальних ознак земель енергетики належать: а) спрямованість – забезпечення сталого розвитку енергетичної галузі народного господарства України у поєднанні із гарантуванням енергетичної безпеки держави та охорони навколишнього природного середовища; б) спеціальний об'єктний склад, тобто об'єкти, для розміщення чи експлуатації яких надаються землі – об'єкти енергетики; в) невичерпний перелік об'єктів енергетики; г) нормативна визначеність у спеціальному галузевому (енергетичному) законодавстві порядку набуття прав на землі енергетики; д) спеціальний порядок використання і охорони земель енергетики⁹⁶.

Аналізовані відносини регулюються Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», проте таке регулювання не є досконалим. Так, до земель енергогенеруючих підприємств відносяться земельні ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів з виробництва електричної та теплової енергії, зокрема гідроелектростанцій та гідроакумулюючих електростанцій. Відповідно до ст. 12 Закону для захисту особливо важливих об'єктів енергетики встановлюються режимні зони – заборонена зона гідроелектротехнічних споруд та контрольована зона гідроелектротехнічних споруд⁹⁷. Правовий режим даних зон регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму охорони на території забороненої зони та контрольованої зони гідроелектротехнічних споруд» від 31 березня 2004 року⁹⁸. Даний порядок визначає механізм установлення особливого режиму охорони на території забороненої зони та контрольованої зони гідроелектротехнічних споруд, умови доступу і переміщення працівників, сторонніх осіб, усіх видів транспорту в цих зонах, ввезення (вивезення) матеріальних

⁹⁶ Шматько Г. І. Специфіка правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 7. С. 48–54.

⁹⁷ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

⁹⁸ Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму охорони на території забороненої зони та контрольованої зони гідроелектротехнічних споруд: постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 900.

цінностей і вантажів на територію цих зон або за їх межі, а також права і обов'язки посадових осіб міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, на яких покладено відповідальність за встановлення і забезпечення належного режиму у відповідних зонах;

4) *спеціальний «альтернативно-енергетичний»* (правовий режим земельної ділянки під об'єктом саме альтернативної енергетики). Відповідно до Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» до земель енергетики відносяться землі, надані в установленому законом порядку у власність та користування для розміщення, будівництва і експлуатації об'єктів з виробництва і передачі електричної та теплової енергії, в тому числі і об'єктів альтернативної енергетики. У даному законодавчому акті в ст. 14 визначено, що на землях, віднесених до категорії земель, визначених пунктом «ж» ч. 1 ст. 19 ЗК України (землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення), можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії (в тому числі і гідроенергію), незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок.

Нашарування правових режимів, яке спостерігається під час формування правового режиму земельної ділянки під об'єктами гідроенергетики, ще не усвідомлене нормотворцем та не кристалізоване у законодавстві. Саме тому спостерігаються значні розриви правового режиму відповідних земельних ділянок на практиці. У зв'язку з цим існує потреба подальшого доктринального та законодавчого опрацювання висунутої ідеї «гідроенергетичного квадріптіху»⁹⁹.

4.3. Еколого-правові вимоги до безпечності гідроенергетичних об'єктів для людини та довкілля

Гідроенергетика виступає одним із найбільш екологічних джерел виробництва енергії, що дозволяє суттєво знизити негативний вплив на довкілля та наблизитись до глобальної мети використання альтернативних джерел енергії – досягнення кліматичної нейтральності. Ця галузь характеризується екологічністю, надійністю та енергоефективністю.

⁹⁹ Шматько Г. І. Специфіка правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики в Україні *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія "Юридичні науки"*. 2021. № 7. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-7-7433>

Сумарна середня величина прісних водних ресурсів України оцінюється в 94,1 млрд кубометрів. Основна частина – 92,6 % припадає на річковий стік. Станом на 2022 рік в Україні налічується 10 ГЕС понад 10 МВт, 4 гідроакумуючі електростанції та близько 50 ГЕС до 10 МВт. Виходячи з існуючих даних, Україна, яка має величезні водні ресурси, використовує їх лише на 50 %, що дозволяє говорити про необхідність подальшого розвитку зазначеного сектору.

Виступаючи одним з найекологічніших та найекономічніших джерел отримання електроенергії, гідроенергетика все ж призводить до негативних змін у навколишньому природному середовищі, зокрема, наносить збитки сільському господарству, сприяє постійним перепадам рівнів води, зменшенню кількості риби та інших живих організмів, затопленню та ерозії великих площ, у т.ч. сільськогосподарських земель, підвищує зарегульованість річкового стоку, внаслідок чого спостерігається перекриття міграційних шляхів до нерестилищ, що сприяє частковій або повній втраті біорізноманіття іхтіофауни зарегульованої природної водойми.

До вказаних вище негативних проявів функціонування гідроенергетичних об'єктів додаються ще й ризики, які можуть виникнути через триваючу збройну агресію РФ проти України. Підривом дамби Каховської ГЕС докільню було завдано шкоди на сотні мільярдів доларів. Однак найстрашніше те, що ця екологічна катастрофа буде давати про себе знати ще не один десяток років. Знищення Каховського водосховища призвело до загибелі людей; ліквідації тваринного та рослинного біорізноманіття в районах, що були затоплені; втрати сотні тисяч гектарів орних та цінних угідь; забруднення водних об'єктів; припинення існування водних живих ресурсів тощо.

Ураховуючи наведене, зауважимо, що чинне законодавство приділяє увагу питанню екологізації досліджуваної галузі та комплексного розвитку гідроенергетики. Окремі положення наведені в багатьох міжнародних договорах, конвенціях і протоколах до них, що з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, а з іншого – призводить до створення єдиного простору, який характеризується спільними цінностями та задачами, сприяє якісному оновленню національного законодавства. Серед таких міжнародних актів можна виокремити Бернську Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі¹⁰⁰, Рамкову Конвенцію про охорону та сталий

¹⁰⁰ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення 01.07.2023 року).

розвиток Карпат¹⁰¹, Європейську ландшафтну конвенцію, директиви ЄС про збереження природного середовища, «Керівні принципи розвитку гідроенергетики»¹⁰², затверджені 18–19 червня 2013 року в м. Сараєво (Боснія і Герцеговина) на зустрічі Міжнародної комісії із захисту річки Дунай. Розглядаючи останній з наведених нормативно-правових актів, можна стверджувати, що основні принципи розвитку гідроенергетики ґрунтуються на критеріях екологічної цінності території. Крім цього, керуючись цим документом, громадські та екологічні організації України розробили «Критерії і принципи вибору місць для будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпат»¹⁰³, які пройшли апробацію на громадських слуханнях і обговореннях. Указані принципи поділяються на два типи, а саме: обмеження на використання територій для будівництва малих ГЕС (національні природні парки, заповідники, пам'ятки природи, місця покладів корисних копалин і мінеральних вод, історико-культурні території, земельні ділянки спеціального призначення, значні площі затоплення); обмеження на використання води для виробництва електроенергії малою ГЕС (санітарний попуск, безперервне функціонування рибоходів, межень, повені та паводки, оперативні заходи з регулювання водного потоку через гідроспоруди, регулювання потужності ГЕС)¹⁰⁴.

У цьому контексті слід відзначити важливість європейського досвіду. Наприклад, прийняття Рамкової директиви ЄС про води суттєво вплинуло на розвиток малої гідроенергетики (як складової альтернативної енергетики), оскільки директива висунула підвищені вимоги до охорони вод. Унаслідок її виконання спостерігалось утруднення розвитку малої гідроенергетики з екологічних мотивів. Можна прогнозувати відповідне посилення екологічних вимог до функціонування об'єктів малої гідроенергетики і в Україні.

Національним законодавством також передбачено низку різно-рідних еколого-правових механізмів, які спрямовані на комплексну охорону довкілля від потенційних ризиків і загроз, які несе в собі

¹⁰¹ Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 07.04.2004 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (дата звернення 01.07.2023 року)

¹⁰² Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin. International Commission for the Protection of the Danube River, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (дата звернення 01.07.2023 року)

¹⁰³ Критерії й Принципи вибору місць для будівництва МГЕС на гірських річках Карпат. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (дата звернення 01.07.2023 року)

¹⁰⁴ Караханян К. М. Правові засади розвитку гідроенергетики в контексті сталого розвитку України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2021. № 7. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-7-7431> (дата звернення 01.07.2023 року).

гідроенергетика як різновид альтернативної енергетики. Концептуальні й стратегічні основи розвитку досліджуваної галузі визначені цілою низкою законодавчих актів. Однак критичний аналіз сучасного законодавства, яке покликане забезпечити екологічність гідроенергетики, свідчить про його фрагментарний характер та перевагу загальних норм, які регулюють розвиток альтернативної енергетики в цілому. Проте дослідження вказаних вище нормативно-правових актів дозволяє розробити класифікацію еколого-правових механізмів, дотримання яких дозволить забезпечити безпеку для людини і довкілля при використанні гідроенергетичних об'єктів.

До першої групи належать **імперативні заборони**, серед яких:

1. *Заборона споруджувати в басейні річки водосховища загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз у двадцять років.*

У разі необхідності створення таких штучних водойм, що впливають на природний стік поверхневих вод, їх спорудження допускається лише з дозволу місцевих рад за погодженням з обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (ст. 82 ВК України);

2. *Заборона змінювати рельєф басейну річки;*

3. *Заборона руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки;*

4. *Заборона випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків;*

5. *Заборона зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;*

6. *Заборона здійснювати інші роботи, що можуть негативно впливати чи впливають на водність річки та якість води в ній.*

Наведені в пунктах 2–6 еколого-правові способи охорони довкілля при будівництві та використанні промислових об'єктів, у т.ч. гідроелектростанцій, містяться у ст. 80 ВК України та спрямовані на збереження малих річок та природних ресурсів, що формують разом із ними єдині природні комплекси. Саме малі річки використовуються

для будівництва міні-ГЕС, які використовують природні водяні напори без необхідного будівництва масштабних гідротехнічних споруд, що дозволяє уникнути негативних екологічних явищ, якими може супроводжуватись створення великих гідроелектростанцій¹⁰⁵. Невеликі електростанції дозволяють зберігати природний ландшафт, навколишнє середовище не тільки на етапі експлуатації, але і в процесі будівництва. При подальшій експлуатації відсутній негативний вплив на якість води: вона повністю зберігає початкові природні властивості. У річках зберігається риба, вода може використовуватися для водопостачання населення. На відміну від інших екологічно безпечних поновлюваних джерел електроенергії – таких як сонце, вітер – мала гідроенергетика практично не залежить від погодних умов і здатна забезпечити стійку подачу дешевої електроенергії споживачу.

Другу групу еколого-правових способів захисту довкілля та людини при експлуатації гідроенергетичних об'єктів становить **група зобов'язань**:

1. *Дотримання встановлених норм і нормативів охорони навколишнього природного середовища при проектуванні, будівництві та реконструкції капітальних об'єктів.*

Так, ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед гарантій екологічних прав громадян виділяє обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки. Згідно зі ст. 51 вказаного Закону при провадженні такої діяльності має забезпечуватися екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на довкілля¹⁰⁶;

2. *Здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів гідроенергетики, врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.*

Закони України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року та «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня

¹⁰⁵ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 135–139.

¹⁰⁶ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

2018 року закріплюють правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, а також обов'язковість проведення оцінки документів державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту та інших сфер життєдіяльності. Статтею 3 першого із вказаних Законів закріплюється «обов'язковість проведення оцінки впливу на довкілля об'єктів енергетичної промисловості, зокрема, гідроелектростанцій на річках незалежно від потужності та гідроакуюлюючих електростанцій»¹⁰⁷. Така планована діяльність підлягає оцінці до прийняття рішення про провадження планованої діяльності (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»).

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у т. ч. з урахуванням впливу наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядається питання про прийняття таких рішень.

Крім цього, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у т. ч. для здоров'я населення, виконання документів державного планування поширюється на документи державного планування, які стосуються, зокрема, енергетики, використання водних ресурсів, охорони довкілля, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів

¹⁰⁷ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

природо-заповідного фонду та екомережі¹⁰⁸. Метою цієї діяльності є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку»);

3. Локалізація скидів із подальшою їх нейтралізацією, складуванням й утилізацією.

Згідно зі ст. 44 ВК України підприємства у сфері гідроенергетики зобов'язані дотримуватися встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території. Такі нормативи встановлюються для оцінки екологічної безпеки виробництва та запобігання шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

4. Дотримання екологічних обов'язків спеціальними водокористувачами, а саме:

а) дотримання встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли;

б) забезпечення у встановленому порядку безперебійного пропуску риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд (ст. 66 ВК України).

5. Дотримання природоохоронних вимог при відведенні земель для потреб гідроенергетики.

Згідно зі ст. 96 ВК України під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших гідроенергетичних об'єктів повинно забезпечуватися раціональне використання земель. При цьому передбачаються технології, які забезпечують охорону земель від засолення, підтоплення або переосушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів;

6. Обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів, будівництво рибозаплідників, штучних нерестовищ, рибопропускних споруд, підготовка

¹⁰⁸ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. Відомості Верховної Ради. 2018. № 16. Ст. 138.

ложа водоймища тощо – основні заходи зі збереження та охорони риби, інших водних тварин і рослин та їх відтворення, що здійснюються під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 97 ВК України);

7. Технічне та технологічне переоснащення основних потужностей виробництва, реконструкція та модернізація гідроелектростанцій з метою мінімізації шкідливого впливу на стан довкілля;

8. Співпраця з природоохоронними організаціями;

9. Залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля.

Водне законодавство передбачає право громадян, їх об'єднань, інших громадських формувань брати участь у розгляді місцевими радами та державними органами питань, пов'язаних із використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів; брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань; здійснювати громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів. Слід відзначити досить активну участь екологічних організацій у вирішенні питань розвитку малої гідроенергетики в Україні. Однак така участь супроводжується суто юридичними проблемами, про які йтиметься нижче.

Група управлінських механізмів є третім різновидом екологічних засад, спрямованих на збереження життя та здоров'я людини і довкілля від негативного впливу гідроенергетичних підприємств. Вона складається з активних та фонових заходів.

Активні заходи представлені охороною вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, а також охороною земель від засолення, підтоплення або переосушення та сприянням збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів. Вони здійснюються на етапі розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів та під час впровадження нових технологічних процесів при вироб-

ництві. Окрім водного законодавства аналогічне положення містить і ст. 42 Закону України «Про охорону земель»¹⁰⁹.

Фонові управлінські механізми представлені такими:

1. *моніторинг стану вод та водних ресурсів*. З метою раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів ст. 21 ВК України передбачено здійснення державного моніторингу вод, що представляє собою систему спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень. Складовими державного моніторингу вод є дослідження біологічних, гідроморфологічних, хімічних та фізико-хімічних показників. Зауважимо, що державний моніторинг вод є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України і здійснюється в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 року;

2. *застосування принципу басейнового управління з метою отримання загальної характеристики стану поверхневих та підземних вод району річкового басейну, а також визначення основних антропогенних впливів на кількісний та якісний стан поверхневих і підземних вод, у т. ч. і від точкових та дифузних джерел*. Принцип басейнового управління представляє собою комплексне управління водними ресурсами в межах району річкового басейну. Він здійснюється відповідно до плану управління – документу, що містить аналіз стану та комплекс заходів для досягнення екологічних цілей, визначених для кожного району річкового басейну у встановлені строки. Основними елементами планів управління річковими басейнами виступають:

- загальна характеристика поверхневих та підземних вод району річкового басейну;
- визначення основних антропогенних впливів на кількісний та якісний стан поверхневих і підземних вод, у тому числі від точкових та дифузних джерел;
- визначення зон (територій), які підлягають охороні, та їх картування;
- картування мереж моніторингу, результатів програм моніторингу, що виконуються для поверхневих вод (екологічний і хімічний),

¹⁰⁹ Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

підземних вод (хімічний і кількісний), зон (територій), які підлягають охороні;

- перелік цілей для поверхневих вод, підземних вод і зон (територій), які підлягають охороні, та строки їх досягнення;
- економічний аналіз водокористування;
- огляд виконання програм або заходів, включаючи шляхи досягнення визначених цілей;
- повний перелік програм (планів) для району річкового басейну, їх зміст та проблеми, які передбачено вирішити;
- звіт про інформування громадськості та громадське обговорення проекту плану управління річковим басейном;
- перелік компетентних органів влади;
- порядок отримання інформації (у тому числі первинної) про стан поверхневих і підземних вод¹¹⁰.

Плани управління річковими басейнами складаються згідно з Порядком розроблення плану управління річковим басейном, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2017 року.

Водне законодавство закріплює правові засади створення та функціонування басейнових рад, що представляють собою консультативно-дорадчий орган у межах території річкового басейну, утворений при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними. Такі Ради виробляють пропозиції та забезпечують узгодженість інтересів підприємств, установ та організацій у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у межах басейну. До складу басейнових рад входять представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших зацікавлених організацій, установ, підприємств та представники громадськості;

3. *ведення державного водного кадастру.* Державний водний кадастр включає дані державного обліку поверхневих і підземних вод, державного обліку артезіанських свердловин та державного обліку водокористування, які систематизуються за гідрографічним та водогосподарським районуванням, басейнами підземних вод, видами економічної діяльності, адміністративно-територіальними одиницями і

¹¹⁰ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

в цілому в Україні. Він складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів, проектування водогосподарських, транспортних, промислових та інших підприємств і споруд, пов'язаних із використанням вод. Відповідно до ст. 28 ВК України Державний водний кадастр ведеться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері гідрометеорологічної діяльності, в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

4. *підвищення екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері*, що має на меті підвищення рівня екологічної свідомості та розуміння суб'єктом, який здійснює діяльність в енергетичній галузі, своєї причетності до декарбонізації виробництва та розбудови кліматично нейтрального середовища.

Поряд із Законами, які регулюють питання екологізації діяльності у сфері гідроенергетики, в Україні діють численні підзаконні нормативно-правові акти, які містять положення щодо проектування, розміщення та експлуатації вказаних об'єктів. Так, наприклад, Указом Президента України від 9 жовтня 2009 року «Про додаткові заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України»¹¹¹ наголошується на пріоритеті екологічної безпеки в енергетичному секторі як ключової складової національної безпеки країни.

З метою комплексного забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом ефективного розвитку гідроенергетики з максимальним використанням економічно ефективного гідроенергетичного потенціалу, вдосконалення управління об'єктами гідроенергетики, підвищення рівня їх безпеки, збільшення регулюючих маневрових потужностей гідроелектростанцій і гідроакumuлюючих електростанцій для підвищення стійкості та надійності роботи об'єднаної енергетичної системи України та інтеграції її в Європейську енергетичну систему, зменшення обсягу споживання органічних паливних ресурсів і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище Кабінетом Міністрів

¹¹¹ Про додаткові заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України: Указ Президента України від 9 жовтня 2009 року. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 31. Стор. 54. Ст. 1042.

України 13 липня 2016 року було прийнято Програму розвитку гідроенергетики на період до 2026 року. Реалізація завдань програми характеризується наявністю позитивних та негативних наслідків стосовно впливу на довкілля. Однак, як зазначають вчені, «в Програмі зазначені обсяги виробництва електроенергії без забруднення повітряного простору викидами, зроблена оцінка збільшення маневреності електроенергетичної системи України за введення в дію ГЕС та ГАЕС, проте відсутня інформація про екологічні наслідки її реалізації»¹¹². Це додатково доводить необхідність посилення еколого-правового регулювання малої гідроенергетики в Україні.

4.4. Правові особливості розвитку малої гідроенергетики в Україні

Говорячи про використання енергії малих річок України, як одного з найбільш перспективних напрямків розвитку альтернативних джерел енергії в Україні, потрібно зазначити, що в даному випадку йдеться про малу гідроенергетику (тобто гідроелектростанції потужністю до 10 мВт), оскільки саме вони були визначені ще в 1997 році Законом України «Про електроенергетику» (втратив чинність) та Програмою державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики – як об'єкти нетрадиційної енергетики.

Згідно з вищезгаданою Програмою мала гідроенергетика в Україні має розвиватися на малих річках¹¹³. До таких за ч. 4 ст. 79 ВК України відносять річки з площею водозбору до 2 тис. кв. км¹¹⁴. Крім того, басейни малих річок повинні розташовуватись в одній географічній зоні та гідрологічному режимі. На даний час в Україні налічується понад 71 тис. річок, що відповідають цим критеріям.

Наявність значного енергетичного потенціалу малих річок України визначає доцільність розвитку малої гідроенергетики. Так, загальний природний гідроенергетичний потенціал малих річок України становить 12,5 млрд кВт/год., тобто близько 28 % загального гідропотенціалу

¹¹² Васько П. Ф., Мороз А. В., Бриль А. О., Ібрагімова М. Р. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні. *Відновлювана енергетика*. 2018. № 2. С. 57–69.

¹¹³ Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text>

¹¹⁴ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

всіх річок країни¹¹⁵. Особливий інтерес розвиток малої гідроенергетики становить для західних регіонів України, зокрема Карпат. Це зумовлено тим, що середній річний обсяг стоку з гірської частини Карпат сягає близько 29,4 % усього водного стоку річок на території України, і цей показник найвищий в Україні.

Тенденція до збільшення частки малої гідроенергетики у структурі валового виробництва електроенергії є загальносвітовою. Про це свідчить функціонування Європейської асоціації малої гідроенергетики (ESHA – European Small Hydropower Association) зі штаб-квартирою в Брюсселі. Вона займається вивченням проблем малої гідроенергетики; моніторингом темпів запровадження електростанцій; впливом малих ГЕС на довкілля. Найбільшого розвитку мала гідроенергетика досягла в розвинених країнах Європи, Північної Америки та в Китаї. Основний потенціал розвитку гідроенергетики в таких країнах як Італія, Швейцарія, Норвегія, Австрія, вбачається саме в малій гідроенергетиці¹¹⁶.

Порівняно з іншими альтернативними джерелами мала гідроенергетика має ряд суттєвих переваг, до яких належить: технологічна освоєність одержання електроенергії; гарантійність потужності; менша залежність від природних умов, ніж для інших нетрадиційних джерел, що забезпечує більшу надійність процесу виробництва енергії; невисока собівартість отриманої електроенергії; конкурентоспроможність; мінімальний рівень викидів шкідливих речовин в атмосферу. Спорудження малих ГЕС теоретично може вирішити проблему повеней за рахунок використання їх гідроспоруд в якості протипаводкового захисту¹¹⁷.

За час свого існування гідроенергетика України пройшла декілька етапів становлення, на кожному з яких відігравала різну роль в енергетичній системі країни. Виробництво електричної енергії на об'єктах малої гідроенергетики на території України вперше відбулось в 1890 році на території нинішньої Закарпатської області. Після впровадження плану ГОЕРЛО – першого в світі науково-обґрунтованого плану розвитку економіки країни на базі електрифікації, інтенсифіка-

¹¹⁵ Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку гідроенергетики України: аналіт. доп. / О. М. Суходоля, А. А. Сидоренко, С. В. Бегун, А. А. Білуха. Київ: НІСД, 2014. 112 с. (Сер. «Національна безпека», вип. 8).

¹¹⁶ Ободовський О. Г. Коротка історія розвитку та сучасний стан малої гідроенергетики на рівнинних річках України / О. Г. Ободовський, Е. Р. Рахматулліна, Л. М. Тимуляк. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2016. Т. 4. С. 94–106.

¹¹⁷ Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

ція використання малих річок почала стрімко зростати. Пік розвитку малої гідроенергетики прийшовся на кінець 50-х та початок 60-х років минулого століття, коли на території України функціонувало близько 956 малих ГЕС. Починаючи з кінця 60-х років ХХ століття, у зв'язку з розвитком великих електростанцій та централізацією енергетичної системи, кількість функціонуючих малих ГЕС стала стрімко знижуватись. У подальшому більшість малих ГЕС були виведені з експлуатації та занедбані. Лише в кінці 90-х років ХХ століття інтерес до малої гідроенергетики почав зростати, і розпочався новий етап у будівництві та відновленні малих ГЕС¹¹⁸.

Суспільні відносини у сфері малої гідроенергетики, безперечно, потребували належного правового регулювання та впровадження ефективних заходів щодо забезпечення державної підтримки їх розвитку. З метою реалізації енергетичної політики держави у сфері розвитку альтернативних джерел енергії в країні була прийнята низка концепцій, стратегій, державних програм, національних планів дій/заходів, які мали відображати, в тому числі, поточний стан та перспективи розвитку малої гідроенергетики, передбачати конкретні засоби та терміни їх реалізації.

Натомість, їх спільною рисою з погляду встановлення правових програмних орієнтирів використання енергії малих річок у країні було те, що питання розвитку малої гідроенергетики розглядалися в них опосередковано через визначення стратегічних основ розвитку та збільшення обсягу використання альтернативних джерел енергії в цілому. Деякі з вагомих стратегічних програмних документів з розвитку енергетичної політики держави взагалі не торкалися питань розвитку в країні малої гідроенергетики¹¹⁹. Так, в Енергетичній стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (втратила чинність) взагалі не було окремого розділу щодо розвитку малої гідроенергетики¹²⁰. У ретроспективному аспекті позитивно слід оцінити положення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року (втратила чинність), яка передбачала

¹¹⁸ Ободовський О. Г. Коротка історія розвитку та сучасний стан малої гідроенергетики на рівнинних річках України / О. Г. Ободовський, Е. Р. Рахматулліна, Л. М. Тимуляк. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2016. Т. 4. С. 94–106.

¹¹⁹ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2021. С. 135–139.

¹²⁰ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність)

не тільки прогноз розвитку малих ГЕС, але і необхідність розробки та зміни низки нормативно-правових документів для ефективного розвитку малої гідроенергетики.

Незважаючи на задекларовану мету Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 552-р¹²¹, забезпечити енергетичну безпеку держави шляхом розвитку гідроенергетики з максимальним використанням економічно ефективного гідроенергетичного потенціалу, вона загалом була спрямована на розвиток лише великої гідроенергетики. Про малу гідроенергетику в програмі згадується лише в контексті огляду сучасного стану гідроенергетики України. Зокрема, вказується, що у складі гідроенергетичних потужностей об'єднаної енергетичної системи України малі ГЕС становлять близько 150 МВт. Доволі дивним виглядає те, що в окремому розділі Програми «Основні напрями розвитку гідроенергетики. Перспективні проекти нового будівництва та реконструкції гідрогенеруючих потужностей» взагалі не згадано про малі ГЕС та не визначено програмних орієнтирів розвитку малої гідроенергетики України, яка є невід'ємною складовою гідроенергетики в цілому¹²².

Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243, передбачає одним зі шляхів заміщення традиційних видів енергоресурсів іншими видами, у т.ч. отриманими з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива – відновлення малої гідроенергетики та будівництва нових потужностей, а також проведення досліджень поточного стану малих ГЕС та потенціалу регіонів щодо розміщення об'єктів відновлюваної енергетики¹²³.

Першим державним стратегічним документом на теренах незалежної України щодо розвитку альтернативних джерел енергії, складовою

¹²¹ Про схвалення Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 552-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 60. Ст. 2065.

¹²² Платонова Є. О. Правові аспекти розвитку малої гідроенергетики України в контексті програмного забезпечення. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 липня 2021 року). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 48–51.

¹²³ Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 762.

яких є мала гідроенергетика, виступає Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. У ньому наголошено, що на даний час природний потенціал розвитку об'єктів малої гідроенергетики повною мірою не реалізовано. Ураховуючи значний потенціал використання ресурсів малих річок нашої країни, зокрема у західних регіонах, зроблено припущення, що мікро-, міні- та малі гідроелектростанції можуть стати потужною основою енергозабезпечення для всіх регіонів Західної України, а для деяких районів Закарпатської, Чернівецької областей – джерелом повного енергозабезпечення. Передбачається, що умовами забезпечення в країні суттєвого збільшення виробництва електроенергії об'єктами малої гідроенергетики є модернізація існуючих потужностей, відновлення раніше працюючих малих ГЕС, будівництво та введення в експлуатацію нових генеруючих потужностей гідроенергетики¹²⁴.

Проаналізовані стратегічні програмні документи у сфері розвитку альтернативних джерел енергії, невід'ємною складовою частиною яких виступає гідроенергія, є наочним прикладом декларативної та вкрай неефективної державної політики у сфері розвитку малої гідроенергетики в країні. Вона обумовлюється високим ступенем узагальненості програмних положень, фрагментарним, непослідовним характером заходів, лише опосередковано спрямованим на використання енергії малих річок, відсутністю правових механізмів стимулювання їх розвитку. Значним прорахунком програмних документів є відсутність їх еколого-соціальної спрямованості, що ускладнює впровадження європейських норм та стандартів сталого розвитку у вітчизняній гідроенергетичній галузі¹²⁵.

З метою вдосконалення законодавчої бази гідроенергетики, стимулювання процесу активізації відродження малої гідроенергетики в Україні та усунення багатьох проблем системи її державної підтримки, було прийнято ряд законів України, а саме: «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення “зеленого” тарифу» від 25 вересня 2008 року та Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії від 01 квітня 2009 року (втратив чинність у зв'язку з при-

¹²⁴ Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.

¹²⁵ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 135–139.

йняттям Закону «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року).

На даний час основні правові механізми стимулювання розвитку малої гідроенергетики передбачені Законом України «Про альтернативні джерела енергії»¹²⁶. Сучасний двовекторний правовий механізм державної підтримки спрямований на стимулювання малої гідроенергетики на основі «зеленого» тарифу, а також на підтримку сучасного вітчизняного машинобудування за допомогою механізму надбавки до «зеленого» тарифу, аукціонної ціни за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва (в розмірі 5–20 %).

Спеціальний зелений тариф встановлюється на закупівлю електричної енергії, виробленої на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах) з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями. Законодавча класифікація електричних станцій з використанням гідроенергії за величиною потужності передбачає наявність: мікрогідроелектростанцій потужністю до 200 кВт, мінігідроелектростанцій 200–1000 кВт, а малих гідроелектростанцій від 1 МВт до 10 МВт¹²⁷.

Відповідно до Закону «зелений» тариф для суб'єктів господарювання, які експлуатують мікро-, міні- або малі гідроелектростанції, встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), – на рівні роздрібного тарифу для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року, помноженого на відповідний коефіцієнт «зеленого» тарифу. Розміри таких коефіцієнтів наводяться в ч. 22 ст. 9¹ Закону, за якою для електроенергії, виробленої малими ГЕС, вони становлять для об'єктів або його пускових комплексів, введених в експлуатацію: а) по 31 березня 2013 р. включно – 2,16; б) з 1 квітня 2013 р. по 31 грудня 2014 р. – 2,16 в) з 1 січня 2015 р. по 30 червня 2015 р. – 1,94; г) з 1 липня 2015 р. по 31 грудня 2019 р. – 1,94; д) з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2024 р. – 1,75; е) з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2029 р. – 1,55¹²⁸. Вбачається, що наразі «зелений» тариф залишається головним

¹²⁶ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

¹²⁷ Шашков С. В. Стимулювання функціонування та розвитку об'єктів малої гідроенергетики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 3. С. 87–90.

¹²⁸ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

стимулом для виробників електричної енергії з використанням гідроенергії на мікро-, міні- та малих гідроелектростанціях, адже участь в аукціонах з розподілу квот підтримки є для них добровільною.

Перелічені правові механізми стимулювання розвитку малої гідроенергетики в країні доповнюються за рахунок податкових пільг (звільнення від податку на додану вартість) та митних пільг (звільнення від оподаткування митом) при ввезенні на митну територію України або вивезенні за її межі матеріалів, устаткування, комплектуючих для будівництва, які не виробляються в країні.

Існуючі законодавчі стимули сприяли інвестиційній привабливості малої гідроенергетики і надали поштовх для масового будівництва нових та відновлення зруйнованих малих ГЕС. Так, станом на 2020 рік в Україні діяли близько 171 об'єктів малої гідроенергетики із загальною встановленою потужністю 117 МВт, а виробництво ними електроенергії становить близько 0,2 % загальної генерації електроенергії¹²⁹. Частка потужностей малої гідроенергетики, що були введені в експлуатацію в 2021 році, складає 1,24 % або 14,6 МВт.

Війна в Україні, безперечно, актуалізувала будівництво електростанцій малої гідроенергетики як основи подальшого соціально-економічного розвитку України. Однак, незважаючи на значні переваги малої гідроенергетики у виробництві електричної енергії серед інших альтернативних джерел, останнім часом стали очевидними її негативні наслідки для довкілля, що змінює розуміння справжньої вартості «зеленої» електроенергії, виробленої малими ГЕС, та загальне ставлення до перспектив розвитку галузі.

Відновлення малої гідроенергетики в країні було стихійним і не супроводжувалось обґрунтованими законодавчими, науковими та технічними дослідженнями малих річок. У науковій літературі звертається увага на те, що після 1960 року на території України повноцінне уточнення гідроенергетичного потенціалу малих та середніх річок так і не проводилось¹³⁰.

Питання оцінки наслідків вже реалізованих гідроенергетичних проєктів тривалий час ускладнювалось через відсутність процедури оцінки впливу на довкілля. Такі проєкти не проходили комплексного

¹²⁹ Про затвердження Звіту про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2020 році: постанова НКРЕКП від 26 травня 2021 року № 893. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=61765> (дата звернення 01.07.2023 року)

¹³⁰ Відновлювані джерела енергії / За заг. ред. С.О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.

оцінювання, не визначалися види та масштаби їх впливу, не розглядалися альтернативні рішення¹³¹. Лише з прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року з'явилася можливість більш послідовного та ефективного розв'язання складних проблем забезпечення екологічної та соціальної безпеки функціонування об'єктів малої гідроенергетики.

Нині на законодавчому рівні гідроенергетика, вагомою складовою частиною якої є мала гідроенергетика, визнана однією із екологічно небезпечних галузей промисловості. Так, відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (ст. 3 ч. 3 п. 4) гідроелектростанції на річках незалежно від потужності та гідроакумуючі електростанції віднесені до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля (ОВД)¹³². При цьому, така планована діяльність підлягає ОВД до прийняття рішення про її провадження. Отже, малі ГЕС, навіть незважаючи на малу потужність гідроустановок, здатні негативно впливати на довкілля та мають вважатися екологічно і соціально небезпечними, допоки протилежне не буде встановлено за результатами ОВД. Обов'язковою складовою процедури ОВД є проведення громадського обговорення¹³³.

Вагомою сучасною проблемою є й те, що будівництво нових та експлуатація існуючих малих ГЕС здійснюється з численними порушеннями екологічного законодавства, ігноруванням дотримання критеріїв сталості: технічної надійності, економічної ефективності та екологічної безпечності. Це призводить до зникнення водних організмів через знищення середовища існування й відтворення молодняка; погіршення туристичного потенціалу територій; активізації негативних геологічних процесів; зміни гідрогеологічної обстановки включно із загрозою зниження рівня ґрунтових вод; негативного впливу на природоохоронні території¹³⁴.

Унаслідок цього виникають соціальні конфлікти і спротив громадських екологічних організацій щодо будівництва нових малих ГЕС.

¹³¹ Гідроенергетичний потенціал річок України: розвінчання міфів: аналітичний документ / Р. Б. Гаврилюк, Г. К. Веремійчик, та ін. Київ: Видавництво «Фенікс», 2018. 32 с.

¹³² Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

¹³³ Платонова Є. О. Еколого-правові проблеми малої гідроенергетики в Україні. *Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф.* (Полтава, 23 липня 2021 року). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 25–28.

¹³⁴ Васько П. Ф., Мороз А. В., Бриль А. О., Ібрагімова М. Р. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні. *Відновлювана енергетика*. 2018. № 2. С. 57–69.

Непоодинокими є приклади, коли за зверненнями місцевих жителів малі ГЕС припиняли свою діяльність у судовому порядку через порушення ними екологічних вимог. В умовах сучасних євроінтеграційних процесів роль соціального фактору у вирішенні питань розвитку малої гідроенергетики підвищується¹³⁵.

Наразі освоєння енергетичного потенціалу малих річок відбувається виключно виходячи з інтересів паливно-енергетичного комплексу країни і потреб у виробництві електроенергії, що вкрай негативно впливає на подальший ефективний розвиток гідроенергетичних відносин¹³⁶. При цьому не береться до уваги той факт, що мала гідроенергетика побудована на використанні лише однієї ресурсної функції таких складних природних об'єктів, якими є водні ресурси малих річок України. Тобто енергетичне використання водойм є важливим напрямком водного ресурсокористування, але далеко не єдиним.

Ресурсні можливості малих водних артерій країни набагато ширші, ніж це передбачається енергетиками. Крім освоєння енергетичного потенціалу, існують наступні види використання ресурсних функцій водотоків малих річок: рибальське та мисливське господарство; відтворення біологічних ресурсів; рекреація; сільське господарство та меліорація; житлово-комунальне господарство; водний транспорт. Саме тому, перспективою на шляху розвитку малої гідроенергетики та заходів щодо вдосконалення її функціонування є врахування фактору еколого-економічної значущості гідроенергетичних об'єктів з метою недопущення або мінімізації виникнення негативного впливу на стан навколишнього природного середовища¹³⁷.

Позитивним є те, що в базових нормативно-правових актах (ВК України, законах України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про оцінку впливу на довкілля») розвиток малої гідроенергетики нерозривно пов'язаний з необхідністю врахування екологічних вимог при здійсненні діяльності, пов'язаної з будівництвом, реконструкцією або експлуатацією малих ГЕС, а також встановлено причинно-наслід-

¹³⁵ Власюк Ю. С., Стефанишин Д. В. Про проблеми та перспективи малої гідроенергетики в Україні. *Математичне моделювання в економіці*. 2018. № 1. С. 126–138.

¹³⁶ Платонова Є. О. Еколого-правові проблеми малої гідроенергетики в Україні. *Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства*: збірник тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 липня 2021 року). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 25–28.

¹³⁷ Шашков С. В. Еколого-економічна оцінка об'єктів малої гідроенергетики: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Суми, 2017. 21 с.

ковий зв'язок між розвитком малої гідроенергетики та поліпшенням стану довкілля¹³⁸.

Обраний Україною шлях до євроінтеграції передбачає перехід на якісно новий рівень в усіх сферах управління природними ресурсами, в тому числі й водними. Водною Рамковою Директивою ЄС запроваджено інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом, що дозволяє збалансовано управляти та розвивати водні ресурси, враховуючи соціальні, економічні та природоохоронні інтереси. З цією метою загальнодержавною цільовою програмою розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро до 2021 року та низкою законодавчих актів передбачено реалізацію комплексу заходів із впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом¹³⁹. Вбачається, що пріоритетом подальшого розвитку малої гідроенергетики в країні має стати впровадження принципів інтегрованого управління річковими басейнами з врахуванням екосистемних послуг річок з метою забезпечення умов їх збереження та відновлення.

Узагалі, аналіз правових перспектив використання енергії малих річок в Україні демонструє декларативність та неефективність державної політики в сфері розвитку малої гідроенергетики в країні, недосконалість правових механізмів та концептуальних підходів до її розвитку. Це обумовлено багатьма недоліками та стратегічними прорахунками в правовому регулюванні відносин малої гідроенергетики.

Існуючі законодавчі стимули сприяли інвестиційній привабливості малої гідроенергетики та активізації процесу її відродження в Україні. Одночасно постала проблема забезпечення екологічної та соціальної безпеки за умов функціонування об'єктів малої гідроенергетики. В умовах недосконалого та неефективного нормативно-правового, організаційного та технічного регулювання відносин малої гідроенергетики, будівництво нових та експлуатація існуючих малих ГЕС здійснюється з численними порушеннями норм екологічного законодавства. Це призводить до виникнення соціальних конфліктів, знищення річок, деградації біоресурсів і водних екосистем.

З огляду на сучасні пріоритети енергетичної та довкільної національної політики в контексті євроінтеграційних процесів та екосистем-

¹³⁸ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 135–139.

¹³⁹ Черкашина М. К. Правова політика Європейського Союзу у сфері охорони та раціонального використання вод. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 109–117.

них підходів до господарської діяльності, стратегічним орієнтиром розвитку малої гідроенергетики в країні є проведення системних структурних змін в державній політиці та чинному енергетичному законодавстві, які б враховували не тільки економічний ефект від отримання електричної енергії з малих ГЕС, а й екологічні та соціальні результати функціонування об'єктів даної галузі.

На наш погляд, слушною є пропозиція щодо розробки та прийняття Державної цільової програми розвитку малої гідроенергетики України. Проекти будівництва об'єктів гідроенергетики повинні розроблятися з урахуванням вимог екологічного законодавства, а у разі будівництва у межах транскордонного річкового басейну – міжнародних договорів, стороною яких є Україна. Рішення щодо будівництва таких об'єктів мають прийматись у кожному конкретному випадку з урахуванням потенційних екологічних ризиків і наслідків, позиції місцевих громад та висновків оцінки впливу на довкілля відповідно до положень Закону України «Про оцінку впливу на довкілля».

Функціонування об'єктів малої гідроенергетики обов'язково повинно узгоджуватися з необхідністю раціоналізації природокористування та комплексного використання ресурсного потенціалу природних об'єктів. Одним із пріоритетів подальшого розвитку малої гідроенергетики в країні має стати впровадження принципів інтегрованого управління річковими басейнами з врахуванням екосистемних послуг річок.

Перспективним напрямком є розробка нормативних документів (ДБН, ДСТУ) щодо проектування, будівництва та експлуатації малих гідроелектростанцій та водосховищ, які відповідають сучасним вимогам та законодавству, та враховують особливості рівнинних та гірських річок.

Доречним є розробка та впровадження правового механізму призупинення права на продаж електроенергії за «зеленим» тарифом суб'єктам господарювання, діяльність яких порушує норми екологічного законодавства України, до усунення відповідних порушень, сплати штрафних санкцій, а також відшкодування спричиненої шкоди довкіллю у повному обсязі. І це лише приблизний перелік необхідних правових заходів, за умови впровадження яких вітчизняна мала гідроенергетика дійсно буде мати статус «зеленої» енергетики та розглядатися як перспективний напрям розвитку альтернативних джерел енергії в країні.

4.5. Юридичні проблеми розвитку вітчизняної малої гідроенергетики (на матеріалах судової практики)

Законом України «Про альтернативні джерела енергії» наголошується на тому, що розвиток малої гідроенергетики підлягає державному стимулюванню. Однак при цьому, незважаючи на деякі позитивні тенденції відродження малої гідроенергетики, бурхливого розвитку (на кшталт сонячної енергетики) не спостерігається. Отже, протягом майже двадцяти років, незважаючи на задекларовану державну підтримку, цей процес є уповільненим. Така ситуація вимагає наукового аналізу з метою виявлення її основних юридичних причин.

Становлення української малої гідроенергетики має власні особливості: а) досить довга історія існування порівняно із деякими іншими видами альтернативної енергетики; б) хвилеподібний розвиток (підйом, занепад, відновлення інтересу); в) одночасне поєднання та протистояння економічних, екологічних та соціальних інтересів. Декларування державної зацікавленості у розвитку альтернативної енергетики, тривале пропонування високого «зеленого» тарифу зумовили стійке підвищення інтересу бізнесу до такого напрямку інвестування як мала гідроенергетика. Це потягло за собою багато конфліктів, в яких зіткнулися публічні та приватні інтереси; позиції представників влади, бізнесу та громадськості; потреби та пріоритети економічного, екологічного та соціального розвитку. Багато з цих конфліктів переросли у судові спори.

Саме тому правові складнощі, з якими стикається мала гідроенергетика в Україні, найкраще проглядаються на матеріалах накопиченої судової практики. Аналіз багатьох судових справ, які розглядалися судами протягом останніх п'ятнадцяти років, дає змогу виокремити деякі типові юридичні проблеми та згрупувати їх наступним чином: суб'єктні, об'єктні та реалізаційні.

Суб'єктні проблеми – ця група юридичних складнощів, пов'язана передусім із правовим статусом та діями суб'єктів – учасників гідроенергетичних відносин. До складу цієї групи входять, зокрема такі правові проблеми:

1) інституційно-правова системна неузгодженість як збірна категорія, що має багато конкретних типових проявів. По-перше, указана неузгодженість яскраво проглядається у прикрих *різновекторних діях місцевих органів публічної влади*. Надзвичайно гостро це проявляється у випадках, коли спостерігається протистояння місцевих рад та державних адміністрацій різних рівнів. Як приклад можна навести

справу, в якій інвестор – ТОВ «Укртрансрейл» постраждав через принципову неузгодженість позицій органів публічної влади. Так, з 2011 року Житомирською обласною державною адміністрацією здійснювалася активна робота по залученню інвесторів, які б у рамках програми підвищення енергоефективності побудували та запустили в роботу об'єкти малої гідроенергетики. У результаті проведених заходів було підписано кілька меморандумів про співпрацю із ТОВ «Укртрансрейл», відповідно до яких обласна державна адміністрація зобов'язувалася усебічно сприяти інвестиційній діяльності цього суб'єкта, зокрема, щодо отримання ним земельної ділянки. Через кілька років, ігноруючи усі юридичні та фактичні дії, зроблені ТОВ «Укртрансрейл» у напрямі будівництва гідроелектростанції, Житомирська міська рада оголосила конкурс на визначення кращих інвестиційних проєктів будівництва гідроелектростанцій на річці Тетерів у місті Житомир та селі Дениші Житомирського району Житомирської області (рішення виконавчого комітету Житомирської міської ради від 16.12.2015 року № 888). Унаслідок цього склалася ситуація, коли потенційно одразу два суб'єкти можуть отримати дозволи на будівництво гідроелектростанції на одному і тому ж місці. Цікаво, що незважаючи на кількарічні спори та проходження усіх судових інстанцій, ТОВ «Укртрансрейл» так і не вдалося відстояти свої інтереси¹⁴⁰. Цей приклад добре показує, як неузгодженість дій обладміністрації та міської ради – навіть за умов формальної правомірності – завдали збитків інвестору.

Подібна за своєю суттю проблема виникла і на Закарпатті, де ТОВ «Альтернатив Електрик» отримало належні дозвільні документи та розпочало будівництво малої гідроелектростанції на підставі розпоряджень голови Рахівської районної державної адміністрації «Про розроблення детального плану території для будівництва гідроелектростанції, за межами населеного пункту» № 138 від 22 травня 2017 року, «Про затвердження детального плану території для будівництва гідроелектростанції, за межами населеного пункту» № 243 від 14 вересня 2017 року. Однак розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації «Про недопущення порушень прав та інтересів територіальних громад і громадян, впливу на навколишнє природне середовище під час вирішення питань, пов'язаних із розміщенням малих гідроелектростанцій» № 35 від 24 січня 2019 року

¹⁴⁰ Постанова Верховного Суду від 18 березня 2021 року у справі № 296/3836/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95616289> (дата звернення 25.07.2021 року).

указані вище розпорядження голови Рахівської районної державної адміністрації були скасовані. Після довгих судових розглядів було визнано, що розпорядження голови облдержадміністрації у цій частині було неправомірним з огляду на те, що спірне розпорядження голови райдержадміністрації мало ознаки індивідуального акту, дія якого повністю вичерпалася з моменту його виконання¹⁴¹. Схожі ситуації протистояння органів публічної влади стали передумовами виникнення й інших спорів. Заручниками таких неузгоджених дій публічної влади стають, перш за все, представники бізнесу та жителі територіальної громади.

По-друге, інституційна неузгодженість має прояв також у такому явищі як *знецінення офіційних екологічних висновків*. Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» передбачено, що незалежно від потужності гідроелектростанції на річках відносяться до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, та підлягають оцінці впливу на довкілля. Однак отримання позитивних висновків не гарантує вичерпання екологічних питань. Це доводиться, зокрема, численними судовими справами, в яких такі висновки ставляться під сумнів¹⁴². Окреслена тенденція свідчить про зростання недовіри до органів влади у цілому та до інституціонально-функціональної системи охорони довкілля зокрема. В умовах недосконалого та неефективного нормативно-правового, організаційного та технічного регулювання відносин малої гідроенергетики, будівництво нових та експлуатація існуючих малих ГЕС здійснюється з численними порушеннями норм екологічного законодавства. Це призводить до виникнення соціальних конфліктів, знищення річок, деградації біоресурсів і водних екосистем¹⁴³;

2) проблема забезпечення участі громадськості теж акумулює кілька типових проявів, що заслуговують на увагу.

По-перше, спостерігається значна кількість випадків фальсифікації результатів громадських слухань. Участь жителів територіальної громади у безпосередньому вирішенні питань місцевого значення теж дискредитується. З одного боку, негативні рішення щодо розміщення гідроелектростанцій на території легко «ламаються» через процесуальні порушення і неточності. Наприклад, так було визнано недійсним

¹⁴¹ Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 12 травня 2021 року у справі № 260/1082/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97136818> (дата звернення 25.07.2021 року).

¹⁴² Там само.

¹⁴³ Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 135–139.

рішення загальних зборів жителів села Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області, відповідно до якого громада вислови-лася проти будівництва гідроелектростанції на річці Шопурка¹⁴⁴. З іншого боку, існують випадки фабрикування позитивних рішень місцевих рад, незважаючи на небажання населення.

По-друге, важливим складником цієї проблеми слід визнати участь громадських організацій. Слід відзначити досить активну участь екологічних організацій у вирішенні питань розвитку малої гідроенергетики в Україні. Зокрема, вони активно виступають третіми особами під час розгляду та вирішення судових спорів щодо вказаних питань. Однак при цьому досить проблемним виявилася участь екологічних організацій в ролі ініціаторів таких спорів. Гарним при-кладом може послужити справа за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» до Бистрецької сільської ради, приватного підприємця Миронюк В. В., ТОВ «Гідропауер», основною вимогою за яким було визнання недійсним договору оренди земельної ділянки, що була передана в користування для будівництва та обслу-говування малої гідроелектростанції в Івано-Франківській області. Цікаво, що судовий розгляд звернення екологічної організації більшою мірою звівся до вирішення питання про правомірність такого звернен-ня, а не до вирішення правової проблеми із укладеним договором оренди земельної ділянки¹⁴⁵.

Оскільки правові механізми, передбачені законодавством, не спрацьовують належним чином, інтереси територіальної громади у питаннях розміщення об'єктів малої гідроенергетики залишаються незахищеними. Цілком закономірним наслідком стало проведення низки протестних заходів населення у різних куточках України, які мали на меті привернути увагу до категорично негативної позиції місцевого населення стосовно розміщення деяких малих гідроелектростанцій.

Об'єктні проблеми – ця група об'єднує проблемні питання, які стосуються об'єктів гідроенергетичних правовідносин. Найбільшою проблемою в цьому аспекті слід визнати своєрідне «розщеплення» *правового режиму гідроенергетичного об'єкту*, а саме: на практиці відсутній єдиний правовий режим гідроелектростанції як цілісного

¹⁴⁴ Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 03 вересня 2019 року у справі № 260/219/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84260581> (дата звернення 25.07. 2021 року)

¹⁴⁵ Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 17 червня 2015 року у справі №909/1421/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45367600#> (дата звернення 25.07. 2021 року)

об'єкту – існує комплекс різнорідних правових режимів окремих частин, з яких складається така гідроелектростанція. Це явище відбувається у результаті того, що законодавство не передбачає формування єдиного правового режиму для гідроенергетичного об'єкту – натомість передбачається механічна сукупність правових режимів: а) земельних ділянок, на яких розташована електростанція, б) споруд, в) гідротехнічних об'єктів, г) обладнання тощо. Усі ці невід'ємні складові єдиного комплексного об'єкту – гідроелектростанції – можуть перебувати у різних формах власності, на різних правових титулах, на балансі у різних суб'єктів тощо.

Ця проблема дуже добре ілюструється на прикладі спору між ТОВ «Укратрансрейл» та Житомирською міською радою. Заплановане будівництво малої гідроелектростанції на річці Тетерів стало предметом довгих та складних судових розглядів, оскільки: а) інвестор, підписавши меморандуми про співпрацю з обладміністрацією, отримав в оренду земельну ділянку від районної державної адміністрації для будівництва гідроелектростанції; б) земельна ділянка, на якій розміщена гідротехнічна споруда (водосховище з водорозливною греблею), перебуває на праві постійного землекористування у КП «Житомирводоканал»; в) гідротехнічна споруда перебуває у складі комунального майна м. Житомир, хоча і знаходиться на території села Дениші. Тобто майбутня гідроелектростанція є своєрідним пазлом, в якому елементи мають різних власників та різні правові режими.

Додатково виявлену проблему «розщеплення» правового режиму гідроенергетичного об'єкту ілюструє справа за позовом СГК «Губинський» до Ладигівської сільської ради Хмельницької області. Відповідно до обставин цієї справи кооператив, вважаючи себе власником малої гідроелектростанції, продав її як цілісний майновий комплекс ТОВ «РесурсЕкоЕнерго». Однак після цього виконавчий комітет Ладигівської сільської ради ухвалив рішення про оформлення права комунальної власності на земляну дамбу з водоскидом і водозабором для гідроелектростанції. Тобто споруду гідроелектростанції було успішно відчужено, а гідротехнічні споруди, необхідні для її функціонування за призначенням, – ні. Судами було підкреслено, що перебування майна на балансі підприємства не є достатнім доказом набуття права власності на таке майно¹⁴⁶. Розрив правового режиму гідроенергетичного об'єкту спровокував багаторічний спір, затримав

¹⁴⁶ Постанова Вищого господарського суду України від 30 листопада 2016 року у справі № 924/1319/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63318491> (дата звернення 25.07.2021 року).

функціонування електростанції та підкреслив незахищеність інвестора у цій сфері.

Ще однією проблемою, яка входить до групи об'єктних проблем, слід вказати проблему відновлення занедбаних малих гідроелектростанцій. У зв'язку з цим виникають випадки, коли такий об'єкт проходить процедуру визнання безхазяйним майном та переходить до комунальної власності. Часто це відбувається як підготовчий етап для наступної приватизації або передачі у користування приватному інвестору.

Проблеми реалізації об'єднують ті юридичні складнощі, які супроводжують безпосередній процес втілення гідроенергетичних проєктів:

1) вибір оптимальної договірної конструкції для оформлення відносин щодо будівництва чи реконструкції гідроелектростанцій. Аналіз практики демонструє значну палітру варіантів, які використовуються в Україні з цією метою: наприклад, договори суперфіцію, оренди, сервітуту тощо. Неоднозначність використання сервітутної договірної конструкції навіть викликала судовий спір. Житомирська міська рада передала гідротехнічну споруду, власником якої вона є (при цьому дана споруда перебуває на балансі комунального підприємства «Експлуатації штучних споруд»), у користування ТОВ «Свободна енергія» шляхом встановлення сервітуту для використання цього об'єкту з метою будівництва та експлуатації малої гідроелектростанції. Справді, доцільність такого вибору викликає питання. Прокурор звернувся до суду із позовом, вважаючи, що Житомирська міська рада та ТОВ «Свободна енергія» порушили вимоги закону та уклали удаваний правочин – договір сервітуту, який за своєю природою насправді є договором концесії, і це призводить до незаконного користування комунальним майном та водними ресурсами, а тому підлягає визнанню недійсним. Судами було визнано, що хоч оспорюваний договір містить невідповідність назви його змісту, однак, ураховуючи положення ч. 2 ст. 628 ЦК України, містить елементи різних договорів і є змішаним договором, що не є порушенням¹⁴⁷;

2) бюрократичні складнощі, адміністративно-процедурна тяганина як типова проблема має одночасно нормативно-правові та суб'єктивні передумови, часто демонструє високий корупційний

¹⁴⁷ Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 16 березня 2021 року у справі № 906/494/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95672902> (дата звернення 25.07.2021 року).

фактор. Для ілюстрації можна навести приклад спору між ТОВ «Гідроенергоресурс» та Щербанівською сільською радою Полтавської області. Отримавши усі необхідні дозвільні документи на будівництво мінігідроелектростанції, успішно оформивши право користування земельною ділянкою для здійснення відповідної діяльності, товариство отримало технічні умови для забезпечення приєднання до ліній електропередач, а саме: трасу прокладання (будівництва) ЛЕП-10 кВт по земельній ділянці орієнтовною площею 0,6960 га в с. Нижні Млини на території Щербанівської сільської ради. Для виконання цих технічних умов ТОВ «Гідроенергоресурс» звернулося до сільради з питанням щодо прийняття рішення про формування земельних ділянок, надання дозволу на виготовлення технічної документації із землеустрою та здійснення її державної реєстрації в Державному земельному кадастрі України, а також прийняття рішення про визнання права комунальної власності на зареєстровані земельні ділянки за Щербанівською громадою в особі Щербанівської сільської ради з наданням права платного сервітуту на ці земельні ділянки на користь ТОВ «Гідроенергоресурс». Тобто для виконання технічних умов під'єднання до ліній електропередач гідроелектростанції необхідно було спочатку оформити сервітут на земельні ділянки, які ще навіть не були сформовані. Незважаючи на те, що інвестор пропонував взяти усі витрати щодо формування та реєстрації земельних ділянок на себе, розгляд його питання кілька разів відкладався, а згодом він отримав відмову. Це змусило підприємство запропонувати сільраді проект угоди про участь у комплексному економічному та соціальному розвитку території Щербанівської сільської об'єднаної територіальної громади, відповідно до якої було запропоновано виділити на розвиток соціальної сфери села 20 000 грн. Однак ця пропозиція теж була відкинута. Вичерпавши усі можливості для мирного врегулювання конфлікту, інвестор звернувся до суду. У результаті судового розгляду відмову сільради було визнано протиправною, а також зобов'язано раду повторно розглянути по суті клопотання ТОВ «Гідроенергоресурс» з урахуванням висновків, сформульованих судом¹⁴⁸. Однак безпідставне затягування процедури породило вимушені затримки в нормальній роботі електростанції.

¹⁴⁸ Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 02 червня 2020 року у справі № 440/4827/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89683053> (дата звернення 25.07.2021 року).

На тлі виявлених вітчизняних юридичних проблем розвитку малої гідроенергетики, цікаво звернути увагу на той факт, що досвід зарубіжних країн демонструє як схожі, так і абсолютно інші проблеми. Наприклад, подібні складнощі з подоланням бюрократичних перешкод фіксуються у Сербії, Італії, Словенії, Іспанії. Охорона ландшафтів та гірських районів створює перешкоди для розвитку малої гідроенергетики у Хорватії та Греції. У розвинених країнах ЄС теж існують власні труднощі. Наприклад, впровадження Рамкової директиви ЄС про води зменшує потенціал європейської малої гідроенергетики, адже суттєво підвищує екологічні вимоги щодо охорони вод. В Австрії, Бельгії та Німеччині спостерігається суттєве протистояння розвитку гідроенергетики з боку потужних адміністрацій, неурядових організацій та рибного лобі, головним чином через екологічні та риболовецькі проблеми. Значна протидія малій гідроенергетиці фіксується в Польщі, де у 2009 році було подано меморандум з вимогою ввести мораторій на зведення малих гідроелектростанцій; однак, хоча меморандум був підтриманий низкою установ та засобів масової інформації, заборона на малі гідроенергетики не була запроваджена¹⁴⁹.

Таким чином, як в Україні, так і у світі, мала гідроенергетика – непроста і сповнена конфліктів сфера альтернативної енергетики. Основний юридичний парадокс, який можна виявити під час її дослідження, полягає у тому, що вищі органи публічного управління (на рівні міжнародних організацій, національних держав, регіональних органів влади) у процесі своєї нормотворчості стимулюють розвиток малої гідроенергетики як складової альтернативної енергетики (це знаходить свій прояв у сприятливому законодавстві, державній підтримці, обласних програмах розвитку тощо), тоді як територіальні громади, представники екологічних організацій, місцеві органи влади – частіше демонструють супротив розміщенню об'єктів малої гідроенергетики. В умовах України цей принциповий конфлікт підживлюється багатьма додатковими юридичними факторами, про які зазначалося вище.

При більш детальному розгляді усіх виявлених проблем можна стверджувати, що вони мають єдиний знаменник у полісуб'єктності та поліоб'єктності правовідносин у сфері малої гідроенергетики. Першу

¹⁴⁹ Liu H., Masera D., Esser L., eds. World Small Hydropower Development Report 2013. United Nations Industrial Development Organization; International Center on Small Hydro Power. URL: https://www.academia.edu/40392672/World_Small_Hydropower_Development_Report_2013 (дата звернення 25.07.2021 року).

складову цієї проблеми, на наш погляд, можна вирішити шляхом укладення багатосторонніх договорів між усіма головними учасниками таких відносин на підготовчому етапі утворення (відновлення) об'єктів малої гідроенергетики. Збільшення часу на підготовку та підписання таких договорів виправдовується зменшенням ризику виникнення затяжних спорів на наступних етапах розвитку гідроенергетичних відносин. Другу складову проблеми, на наш погляд, слід вирішувати шляхом закріплення у законодавстві єдиного правового режиму гідроелектростанції як комплексного об'єкту. Це дозволить використовувати продуктивний методологічний підхід щодо цілісності гідроелектростанції, на відміну від поточного юридичного «розщеплення» її правового режиму на режими її окремих складових частин¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Григор'єва Х. А. Мала гідроенергетика в Україні: юридичні проблеми розвитку (на матеріалах судової практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 241–246.

РОЗДІЛ 5

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІТРОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

5.1. Стан розвитку вітроенергетики в Україні як результат минулого та передумова майбутнього правового регулювання

Енергія вітру має ключове значення для глобального виробництва електроенергії та для досягнення майбутніх важливих енергетичних потреб і цілей. Не дивно, що вітроенергетика є справжньою європейською історією успіху: у ній працюють 300 000 людей, та вона становить 37 мільярдів євро у ВВП ЄС. Кожен ГВт наземної вітрової електростанції в Європі забезпечує близько 5000 робочих місць у плануванні, виробництві та монтажі. Постійна експлуатація та технічне обслуговування вітрових електростанцій також сприяє створенню робочих місць на місцевому рівні¹.

Для України вітроенергетика теж надзвичайно актуальна. Згідно з офіційними даними НЕК «Укренерго», станом на серпень 2021 року встановлена потужність вітроенергетичного сектору України становила 1452,5 МВт (без врахування тимчасово окупованих територій)². На жаль, початок воєнних дій зумовив припинення розвитку нових вітроенергетичних проєктів у нашій країні та втрату значної кількості встановлених потужностей.

Високий вітроенергетичний потенціал України обумовлений, перш за все, сприятливими природно-кліматичними та географічними умовами. Так, достатньо високі енергетичні потенціали вітрового потоку спостерігаються на Азово-Чорноморському узбережжі, в Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській, Миколаївській областях, АР Крим і в районі Карпат, де середньорічні швидкості вітру на висоті 10 м досягають 5 м/с і більше, що ставить вітрову енергію на вагоме місце серед альтернативних джерел енергії.

На території України придатними для будівництва ВЕС вважаються площі до 7 тис. км². При максимальному використанні сили вітру в цих регіонах можна одержувати електроенергію в обсягах, які б дозволяли забезпечити до 50 % загального енергоспоживання країни.

¹ Welcome to Wind Energy. Basics. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-basics/> (дата звернення 01.07.2023 року).

² НЕК «Укренерго». URL: <https://ua.energy/vstanovlena-potuzhnist-energosityemy-ukrayiny/> (дата звернення 01.07.2023 року).

Мілководні території акваторій Азовського і Чорного морів, Дніпровського каскаду, Дністровських водосховищ, затоки Сиваш дозволяють будувати економічно ефективні офшорні ВЕС³. Слід зазначити, що до початку повномасштабної війни загальна встановлена потужність українських вітроелектростанцій (без тимчасово окупованих територій Донбасу і Криму) складала 1,67 ГВт. Більшість із них знаходиться на півдні – у Херсонській, Миколаївській, Запорізькій областях. Частина з них окупована, частина зруйнована. 80 % вітрової генерації в Україні зараз не працює⁴.

До переваг вітрової енергії, перш за все, відноситься доступність, повсюдне поширення і практична невичерпність ресурсів. Крім того, для вітроенергетики характерною є порівняно низька вартість встановленої потужності (від 1200 до 1700 євро на 1 кВт), значно менші, ніж для традиційної енергетики, терміни будівництва та окупності, високий ступінь екологічної чистоти. Разом із цим, перетворення енергії вітру на електричну має «природні» та супровідні обмеження, пов'язані з властивостями такого джерела – це змінний потенціал, щільність вітру, потужність вітрової установки, обмеженість відповідного цільового земельного ресурсу⁵. Незважаючи на це, вітрову енергію ми можемо назвати «екологічно нейтральним природним ресурсом», адже: а) вуглецевий слід вітрової енергії майже нульовий, на відміну від більшості інших форм виробництва електроенергії; б) хоча існують викиди CO₂, пов'язані з будівництвом, транспортуванням, експлуатацією та демонтажем вітрових турбін, ці викиди окупаються менш ніж за один рік експлуатації; в) вітрові турбіни виготовляються зі стандартних матеріалів, таких як бетон, сталь і композитні матеріали для лопатей. Цемент, який використовується для фундаментів турбін, є інертним матеріалом, який не забруднює ґрунт; вітроіндустрія та її ланцюг постачання працюють над розробкою ресурсозберігаючих та екологічно чистих матеріалів, таких як низьковуглецева сталь і придатні для переробки композити для лопатей⁶.

³ Кузьміна М. Вітроенергетика в Україні: законодавче регулювання. *Підприємство, господарство і право*. 2014. № 11. С. 35–38.

⁴ Як робити енергію з повітря. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/comments/yak-robiti-energiyu-z-provitru/> (дата звернення 01.07.2023 року).

⁵ Голенко В. Е. Правовий вимір вітроенергетики як тенденції розвитку сфери відновлюваних джерел енергії. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 119–124.

⁶ Wind energy and the environment. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-energy-and-the-environment/> (дата звернення 01.07.2023 року).

Головними екологічними, технологічними і економічними перевагами ВЕС над атомними і тепловими станціями можна вказати такі:

- немає дефіцитних матеріалів для спорудження вітроелектричних агрегатів, у той час як для зведення атомних станцій самотужки Україна не має виробничої бази;

- вітроелектричним агрегатам не потрібне паливо, тоді як паливна складова на атомних станціях сягає 65 %, а на теплових – вже 90–93 %;

- малі одиничні потужності вітроелектричних агрегатів стають перевагою в умовах перехідної економіки: скорочуються обсяги кредиту і відповідні нарахування, проекти ВЕС стають доступними для малих підприємств;

- термін будівництва ВЕС не перевищує одного кварталу (блоки АЕС будуються 8–10 років);

- ВЕС та окремі вітроелектричні агрегати можуть бути розташовані у безпосередній близькості до споживача, що значно зменшує транспортні витрати та втрати електроенергії⁷;

- вітер стає все більш стабільним джерелом енергії. Нові наземні вітроелектростанції зараз працюють із коефіцієнтами потужності 30–45 %, а нові морські вітряні електростанції – понад 50 %;

- технологічний прогрес полегшує управління енергетичними системами з великою часткою енергії вітру. Вітрові турбіни стають дедалі гнучкішими: здатні працювати при нижчих швидкостях вітру та краще відповідати попиту на енергію. І вони допомагають контролювати частоту та напругу в мережі;

- цифровізація оптимізує виробництво вітрової енергії та покращує конструкцію турбін і вітрових електростанцій. Це полегшує технічне обслуговування обладнання та продовжує термін його служби;

- вітроіндустрія постійно вдосконалює матеріали, які використовує, 85–90 % турбіни можна переробити;

- працюючі вітрові турбіни не викидають парникових газів, таких як вуглекислий газ, або будь-яких інших забруднювачів повітря, зокрема оксид азоту, оксид сірки або тверді частинки;

- вітрові електростанції можуть мати позитивний вплив на біорізноманіття, допомагаючи зберегти середовища існування та екосистеми. Після того, як вітрові електростанції були побудовані, їхні місця зали-

⁷ Адаменко Я. О. Обґрунтування найкращих технологій використання вітрової енергії доступних для впровадження у Карпатському регіоні. *Науково-технічний журнал*. 2016. № 1 (13). С. 149–157.

шаються непорушними протягом багатьох років. Багато наземних вітроелектростанцій містять зони, сприятливі для запилювачів⁸.

Потрібно згадати й про наявні недоліки вітроенергетики, до яких відносять: акустичний вплив (шум від роботи вітряків), вібрацію, небезпеку для птахів, кажанів тощо. Окрім того, при близькому розташуванні вітроустановок до осель людей у багатьох жителів проявляється «вітротурбінний синдром» – хвороби серця, дзвін у вухах, запаморочення, напади паніки і мігрені. Генерований вітротурбінами інфразвук викликає вібрації кісток, що може супроводжуватися вищеназваними проявами, електромагнітний вплив, що відображається на роботі телебачення, радарних систем, установок в аеропортах.

Ще одним недоліком ВЕС є зміни якості пейзажу, особливо, якщо станції розташовувати в гірській місцевості, на пасмі пагорбів, поблизу узбережжя з курортними зонами. Однак досвід країн із розвиненою вітроенергетикою показує, що переважна більшість людей схвалює розвиток вітроенергетики і готові миритися з вторгненням вітроустановок у звичний пейзаж. При цьому рекомендується застосовувати такі підходи до проектування ВЕС: виконувати комплектацію ВЕС установками одного типу і розміру, що дає можливість встановлювати вітроустановки через однакові проміжки, задовольняючи тим самим основні естетичні запити; проведення комп'ютерного моделювання з різними варіантами розташування вітроустановок до початку будівництва дозволяє вибрати варіант найбільш приємний для огляду.

Тобто з розвитком технологій і конструкцій вітроустановок, а також при дотриманні вимог щодо їх розташування всі негативні фактори можуть бути усунуті чи мінімізовані, а переваги вітроенергетики значно переважатимуть її недоліки. Однак, незважаючи на всі позитивні риси та великий потенціал, вітроенергетика може розвиватися лише за умови відповідної державної політики й підтримки, у т.ч. через механізм правового регулювання.

Ретроспективний аналіз використання вітрової енергії в Україні дозволяє виділити два етапи.

Перший етап розвитку вітроенергетики України відноситься до радянського періоду – 30-ті роки минулого століття. У 1931 році в Балаклаві (Крим) була споруджена перша у світі вітроелектростанція, основою якої був діючий експериментальний вітроагрегат потужністю 100 кВт конструкції геніального винахідника Юрія Кондратюка. Зго-

⁸ Wind delivers the energy society wants. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-energy-today/> (дата звернення 01.07.2023 року).

дом ним же був спроектований вітряк на 1000 кВт; наступним його проектом був двоярусний вітроагрегат загальною потужністю 10 МВт (по 5000 кВт на кожному рівні). На жаль, ідеї Кондратюка так і залишилися проектами, оскільки на той час не знайшлося техніки, спроможної підняти обладнання на висоту Ай-Петрі. Невеликі вітроагрегати потужністю до кількох кіловат широко використовувалися в Україні до Другої світової війни. Річне виробництво вітроагрегатів потужністю до 5 кВт Херсонським заводом сільськогосподарських машин сягало 2 тисяч на рік. В Україні працювало близько 6000 вітроагрегатів, які, за незначним винятком, були зруйновані⁹. У 40-х роках навчилися використовувати атомну енергію, і в ейфорії нових можливостей про використання енергії вітру забули на 40 років.

Другий етап розвитку вітроенергетики збігся з початком процесу конверсії в колишньому Радянському Союзі, а потім уже і з існуванням України як самостійної держави. Початок промислового освоєння вітру приходить на 90-ті роки минулого століття. Уже в той час західноєвропейські країни досягли значних результатів у розвитку вітроенергетики. Їхній досвід показав, що успіх у великій мірі залежить від державної підтримки, адже вітрові електроустановки є досить технічно складними агрегатами.

Початком створення вітчизняної вітроенергетики можна назвати 1994 рік, коли була видана постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року № 415 «Про будівництво вітрових електростанцій». Даним нормативно-правовим актом передбачалося, що Міністерству економіки, Міністерству енергетики та електрифікації доручалося передбачити в тарифах на електроенергію кошти в розмірі 0,5 відсотка обсягу товарної продукції виробництва електроенергії, які повинні акумулюватися в Міністерстві енергетики та електрифікації на окремому рахунку і цільовим порядком спрямовуватися на будівництво вітроелектростанцій у різних районах країни та розширення потужностей виробництва вітроенергетичного устаткування¹⁰. Виробництвом перших серійних українських вітроустановок займалися підприємства військово-промислового комплексу на чолі з «Південмашем». Ці установки потужністю 107 кВт кожна у кількості 550 штук представляють

⁹ Енергетика, сучасність і майбутнє. URL: <http://energetika.in.ua/ua/> (дата звернення 01.07.2023 року).

¹⁰ Про будівництво вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-94/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

собою основу промислового парку на Донузлавській, Сакській, Новоазовській, Тарханкутській і Трускавецькій вітроелектростанціях¹¹. Однак розвитку цей напрям альтернативної енергетики не набув, у тому числі через низькі тарифи на енергію з традиційних джерел.

Закон України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 року вперше дав визначення терміну «нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії», під якими розумілися джерела, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси. Закон визначив правове регулювання, що застосовується до юридичних і фізичних осіб, які проводять роботу з будівництва та реконструкції об'єктів відновлюваної енергетики. Відповідно до Указу Президента України від 2 березня 1996 року «Про будівництво вітрових електростанцій» розмір цільового збору був збільшений з 0,5 до 0,75 % від загального виробництва електроенергії. Цим Указом також доручалось Кабінету Міністрів України затвердити до 31 грудня 1996 року Державну програму будівництва вітрових електростанцій¹². Комплексна програма будівництва вітрових електростанцій була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 року¹³. У цій постанові передбачалось створення міжгалузевої координаційної ради з питань будівництва вітрових електростанцій і затвердження положення про неї, а також розроблення заходів щодо залучення інвестицій на будівництво електростанцій та виробництво сучасного вітроенергетичного обладнання.

Пріоритетність розвитку вітроенергетичної галузі також знайшла підтвердження на рівні Закону України від 8 червня 2000 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України про сприяння розвитку вітроенергетики України», яким на період до 1 січня 2011 роки були внесені зміни, зокрема до Закону України «Про електроенергетику»:

- щодо обов'язковості покупки Оптовим ринком електроенергії України всього обсягу електричної енергії, виробленої на ВЕС;
- щодо встановлення цільової надбавки в розмірі 0,75 % до існуючого тарифу на електроенергію для фінансування будівництва ВЕС згідно з Комплексною програмою.

¹¹ Мандрик О. М. Аналіз використання потенціалу вітрової і сонячної енергії в Карпатському регіоні. *Науково-технічний журнал*. 2016. № 1 (13). С. 158–166.

¹² Про будівництво вітрових електростанцій: указ Президента України від 2 березня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159/96> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹³ Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. № 8. Ст. 139.

Початок розвитку альтернативної енергетики в Україні в цілому припадає на 2009 рік – на момент встановлення «зеленого» тарифу в Законі України «Про електроенергетику». Вітроенергетика ж почала активно масштабуватися лише у 2011–2012 роках. Це пов'язано з тим, що для ВЕС необхідний, як мінімум, рік вітромоніторингу, якого вимагають банки для надання кредиту. При цьому відслідковуються також шляхи міграції птахів, а будівельникам необхідно вирішувати складні інженерні завдання, забезпечити будівництво доріг (щоб доставити лопасті вітряків) тощо. Саме через це проекти вітроенергетики більш тривалі за часом, ніж інші проекти альтернативної енергетики¹⁴. На кінець 2012 року потужність вітроелектростанцій в Україні становила майже 263 МВт, а через сім років Україна увійшла до «Гігаватного клубу»: він об'єднує країни, встановлена вітроенергетична потужність яких перевищує 1 000 МВт¹⁵.

Протягом усього існування незалежної України відбуваються постійні зміни в правовому регулюванні відносин у цій сфері, проте й досі не збудована комплексна правова база, яка б змогла врегулювати всі види альтернативної енергетики в нашій державі. Застосування енергії вітру замість традиційних джерел енергії вимагає правового аналізу, яку ж саме енергію можна отримати для визначення перспектив її використання. Базовий Закон України «Про альтернативні джерела енергії»¹⁶ визначення енергії вітру не дає, а лише відносить вітрову енергію до відновлювальних джерел енергії як одного з видів альтернативних джерел енергії. Визначення цього виду енергії міститься в ДСТУ 2275-93 «Енергоощадність. Нетрадиційні та поновлювані джерела енергії. Терміни та визначення», згідно з яким енергія вітру – це «енергія природного руху повітря відносно поверхні Землі». Проте, як бачимо, останній документ визначає не вид енергії, а скоріше її джерело.

З прийняттям у 2017 році Закону України «Про ринок електричної енергії»¹⁷ в чинному законодавстві про альтернативні джерела енергії з'явилися нові законодавчі терміни: «вітрова електростанція» та «вітрова електроустановка», призначення яких полягає у виробництві

¹⁴ Кузьміна М. Вітроенергетика в Україні: законодавче регулювання. *Підприємство, господарство і право*. № 11. 2014. С. 35 – 38.

¹⁵ Вітрова енергетика в Україні та світі. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/01/18/vitrova-energetyka-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення 01.07.2023 року)

¹⁶ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

¹⁷ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.

електричної енергії шляхом перетворення кінетичної енергії вітру в електричну енергію. Різниця між ними полягає в тому, що вітрова електроустановка є одиничною електричною установкою, а вітрова електростанція уявляє собою групу вітрових електричних установок або окремих вітрових електроустановок, устаткування і споруд, розташованих на певній території, які функціонально пов'язані між собою та становлять єдиний комплекс.

Проте відповідно до ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» енергією, виробленою з альтернативних джерел, може бути не лише електрична, але також теплова та механічна енергія. Це є справедливим і для енергії, отриманої з енергії вітру. Однак на даний час основна увага приділяється лише одному виду енергії, що може бути отримана від перетворення енергії вітру, – електричній. Хоча як у нашій країні, так і у світі активно розвиваються інші напрями. Наприклад, щодо перетворення енергії вітру в механічну для безпосереднього механічного приводу машин і механізмів різного призначення: підйому води, зрошування угідь, заготівлі деревини, вентилявання складських і підвальних приміщень тощо. Існують розробки й щодо безпосереднього перетворення енергії вітру на теплову енергію для одержання гарячої води й обігріву (парників, теплиць)¹⁸. У зв'язку з удосконаленням технологій зараз стоїть завдання збільшити проникнення та оптимізувати проєктування, будівництво та продуктивність вітроенергетичних систем.

Досить амбітні плани були визначені Енергетичною стратегією до 2035 року. Так, визначалось, що пріоритетами для України є, зокрема, розвиток конкурентоспроможного паливно-енергетичного комплексу, розбудова інфраструктури відновлюваних джерел енергії, збільшення їх частки від загального обсягу енергоспоживання до рівня 12 % до 2025 і 25 % до 2035 року. Документом також було зазначено, що вітрова енергетика має сприяти зменшенню вуглецевого сліду в контексті протидії змінам клімату. Проте розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року»¹⁹ передбачається втрата чинності розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до

¹⁸ Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

¹⁹ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575.

2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» та необхідності Міністерству енергетики разом з іншими центральними органами виконавчої влади забезпечити у тримісячний строк розроблення плану заходів з реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2050 року. За інформацією, розміщеною на офіційному сайті Міністерства енергетики України, місією Енергетичної стратегії України до 2050 року є створення умов для сталого розвитку національної економіки через забезпечення доступу до надійних, стійких і сучасних джерел енергії. Основними цілями даної стратегії відносно використання альтернативних джерел енергії, є: досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності; максимальне скорочення використання вугілля в енергетичному секторі; забезпечення енергетичного сектору власними ресурсами з урахуванням економічної доцільності; розвиток альтернативних джерел енергії, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі. Дані цілі відповідають очікуваним результатам, які передбачені в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року, зокрема мають бути створені умови для декарбонізації енергетичного сектору, активного впровадження технологій енергозбереження та підвищення енергоефективності, збільшення виробництва енергії за рахунок відновлювальних та альтернативних джерел, впровадження найкращих наявних низьковуглецевих, ресурсозберігаючих технологій виробництва²⁰.

На основі вищевикладеного, ураховуючи всі переваги та недоліки вітрової енергетики, слід визначити, що вітроенергетика є важливим напрямом генерації електроенергії в сучасних умовах, адже в умовах війни вона може виступати як основне джерело енергопостачання, джерело резервного живлення та джерело для комерційного виробництва електроенергії, що є надзвичайно важливим з метою встановлення енергетичної незалежності нашої країни.

5.2. Характерні риси законодавства, яким регулюється вітрова енергетика в Україні

Досвід передових країн світу, що взяли курс на розвиток енергетичної галузі виключно за рахунок використання відновлюваних джерел енергії, доводить, що саме вітроенергетика виступає одним із

²⁰ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

провідних напрямків альтернативної енергетики. Причинами такого позитивного розвитку світових ринків саме цього відновлюваного джерела енергії, безумовно, виступають економічні переваги енергії вітру, її зростаюча конкурентоспроможність відносно інших відновлюваних джерел, а також гостра необхідність реалізації технологій без викидів з метою пом'якшення наслідків зміни клімату та забруднення повітря. Не останню роль у стрімкому переході на вітрову генерацію відіграє розвиток законодавчого забезпечення вказаної галузі та ефективність його застосування країнами, які є лідерами у сфері використання вітрової енергії.

Аналіз законодавства, що регулює вітрову енергетику в Україні, демонструє деякі особливості свого становлення та розвитку. На нашу думку, можна виокремити наступні ознаки правового регулювання вказаної галузі.

1. *Переважно загальний неспеціалізований характер законодавчих засад.* Відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток сучасної енергетичної галузі. Основним законодавчим актом у досліджуваній сфері виступає Закон України «Про альтернативні джерела енергії»²¹, яким було закріплено правові, організаційно-технічні та соціально-економічні засади виробництва електроенергії з відновлюваних джерел. Вітроенергетика регулюється загальними, спільними для усіх видів альтернативної енергетики правовими механізмами. Однак при цьому можна простежити деякі спеціальні норми, що відображають особливості саме вітрової енергетики. Наприклад, важливим є підкреслення нормотворцем екологічного значення вітроенергетики та можливого негативного впливу на довкілля. Відповідні аспекти проявляються у нормах законів України «Про оцінку впливу на довкілля»²² та «Про стратегічну екологічну оцінку»²³, про що буде зазначено нижче.

2. *Значна частина програмних норм.* Розвиток вітроенергетики у незалежній Україні започатковано у 1993–1996 роках, коли були прийняті постанова Кабінету Міністрів України «Про будівництво вітрових електростанцій» від 15 червня 1994 року та згодом Указ

²¹ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

²² Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

²³ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 16. Ст. 138.

Президента України з аналогічною назвою від 2 березня 1996 року, які передбачали ряд заходів, спрямованих на фінансування будівництва, створення спеціального фонду розвитку вітроенергетики, а також залучення інвестицій для будівництва вітроелектростанцій і виробництва сучасного вітроенергетичного обладнання. Як зазначається у науковій літературі, в 1994 році було розпочато створення вітроенергетичної галузі промисловості України на базі ринкових засад та під контролем і за підтримки держави²⁴.

Важливим кроком у напрямі розвитку вітчизняної вітроенергетики було зобов'язання, покладене Президентом на Уряд щодо затвердження Державної програми будівництва вітрових електростанцій. На його виконання, постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 року затверджено Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій. Водночас результати державних фінансових аудитів показали низьку ефективність згаданої Програми внаслідок: неефективного використання на зазначені цілі коштів спеціального фонду державного бюджету; низького обсягу залучених інвестицій; незабезпечення цілісного та системного нормативно-правового регулювання будівництва вітроелектростанцій; відсутності механізму стимулювання розвитку альтернативної енергетики; недоліків в організації виготовлення вітчизняного обладнання для вітроелектростанцій; недотримання технічних вимог до їх розміщення; використання застарілого обладнання. У результаті жодного із запланованих Програмою будівництва вітрових електростанцій показників не було досягнуто, переважна більшість побудованих об'єктів вітроенергетики виявилася збитковими²⁵.

Ураховуючи традиційний поділ вітроенергетики на «велику» та «малу» за критерієм потужності вітроустановок, ряд програмних документів приділяють увагу необхідності розвитку «малої», «некомерційної» вітроенергетики. У спеціальній літературі її називають також «сільською», «фермерською», «для двору», відносячи до неї вітроенергетичні установки малої потужності (до 30 кВт), які можуть працювати як самостійно, так і в комбінованих вітро-дизельних, вітро-гідро- чи вітро-геліо-установках із застосуванням акумуляторів енергії²⁶.

²⁴ Відновлювані джерела енергії / за заг. ред. С. О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.

²⁵ Про ефективність використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми будівництва вітрових електростанцій. Державна фінансова інспекція України. Аналітичні звіти (січень – березень 2009 р.). URL: <http://www.dkrs.gov.ua> (дата звернення 01.07.2023 року).

²⁶ Носенко Ю. Вітроенергетика – практичні аспекти і перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2012. № 1/2. С. 42–44.

Певні заходи розвитку й підтримки «малої» вітроенергетики були передбачені Програмою державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року. Так, пункт 4.1 Програми, присвячений вітроенергетиці, серед інших визначав першочергові заходи щодо розвитку саме автономної вітроенергетики на період до 2010 року. Науково-технічне забезпечення мало бути сконцентроване на розробці та впровадженні в серійне виробництво вітронасосних установок, автономних вітроелектричних установок, автономних вітрових і вітродизельних електростанцій, основним споживачем яких мало стати сільське господарство²⁷. Водночас Програма не передбачала жодних інших механізмів державної підтримки «малої» вітроенергетики, а також стимулювання зацікавленості у ній інвесторів та споживачів.

Про тяжіння вітроенергетичного законодавства до програмних норм свідчить зміст Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яка втратила чинність внаслідок прийняття розпорядження Кабінетом Міністрів України від 21 квітня 2023 року «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року». Так, зазначений нормативно-правовий акт серед основних заходів у сфері відновлюваних джерел енергії на етапі оптимізації та інноваційного розвитку енергетичної інфраструктури до 2025 року передбачав необхідність стимулювання будівництва вітроелектростанцій та генерацію електроенергії малопотужними установками відновлюваних джерел енергії, забезпечення реалізації проектів з децентралізації енергопостачання на місцевому рівні, у т.ч. на основі використання відновлюваної енергетики²⁸. Як свідчить аналіз довоєнних показників розвитку сектору вітроенергетики, не всі завдання, що передбачалися Стратегією, були виконані в повному обсязі.

Проаналізовані стратегічні програмні документи вказують на декларативну і неефективну державну політику в сфері розвитку вітрової генерації. Вона була обумовлена високою узагальненістю положень

²⁷ Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text> (дата звернення 01.07.2023 року).

²⁸ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність).

законодавства; фрагментарним, непослідовним характером заходів, спрямованих на розміщення вітроелектростанцій на території країни; відсутністю правових механізмів стимулювання розвитку вітчизняної вітроенергетичної галузі. Зазначені прорахунки згодом негативно позначилися на забезпеченні цілісного та системного нормативно-правового регулювання будівництва вітрових електростанцій.

3. *Значна питома вага норм процедурного і технічного характеру.* З метою подальшого реформування та розвитку енергетичної галузі було прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, які, з одного боку, деталізують положення прийнятих енергетичних Законів, а з іншого, конкретизують питання розрахунку «зелених» тарифів, встановлення квот для виробників альтернативної енергії та порядку проведення аукціонів щодо їх розподілення, регулюють питання технічного характеру функціонування об'єктів відновлюваної енергетики. Серед нормативних актів, що закріплюють технічні положення та порядки здійснення розрахунків за «зелену» енергетику, можна зазначити наступні: постанова Кабінету Міністрів України «Про визначення уповноваженого банку ринку електричної енергії» від 27 лютого 2019 року²⁹, постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення державних підприємств «Гарантований покупець» та «Оператор ринку» від 17 квітня 2019 року³⁰, постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 27 грудня 2019 року³¹, численні постанови та накази НКРЕКП тощо. Спільним для цих нормативно-правових актів є те, що вони носять загальний характер та стосуються всіх напрямків альтернативної енергетики³².

4. *Тяжіння до ринкової моделі регулювання суспільних відносин.* Ця характеристика знайшла свій прояв, зокрема, під час внесення чергових змін до законодавства у 2019 році. Так, було введено юридичну категорію «комбіновані вітро-сонячні генеруючі системи» з тарифом

²⁹ Про визначення уповноваженого банку ринку електричної енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 року. *Урядовий кур'єр*. № 41.

³⁰ Про утворення державних підприємств «Гарантований покупець» та «Оператор ринку»: постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року. *Урядовий кур'єр*. № 77.

³¹ Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року. *Урядовий кур'єр*. № 19.

³² Караханян К. М. Становлення та сучасний стан законодавчого забезпечення вітроенергетики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 11. С. 25–32.

16,37 євроцентів за кВт-год. Зміни повинні були активізувати розвиток більш збалансованих систем «сонце+вітер», які генерують електроенергію упродовж року незалежно від сезону³³. Однак нововведення були прийняті тільки в серпні 2019 року, і цей тариф діяв чотири місяці. Пояснюється це тим, що в 2020 році Кабінет Міністрів України підписав меморандум з виробниками альтернативної енергії, який передбачав, що влада бере зобов'язання визначити та затвердити річні квоти підтримки «зеленої» енергетики та забезпечує проведення аукціонів з розподілу таких квот. Натомість виробники погодилися скорегувати строки введення в експлуатацію нових об'єктів за «зеленим» тарифом³⁴. 21 липня 2020 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії»³⁵, що закріплює ключові положення урядового меморандуму з виробниками «зеленої» енергетики і дозволяє зменшити енерготарифи для вітрових електростанцій – на 7,5 %, що дає можливість державі заощаджувати майже 7 млрд грн щорічно.

5. *Відносна протекційність законодавства.* З метою дотримання курсу на декарбонізацію виробництва та досягнення кліматичної нейтральності країни, в чинному законодавстві було закріплено ряд норм, які сприяють розвитку енергетичного сектору та збільшенню об'єктів вітроенергетики, а також надають додаткові гарантії суб'єктам, що здійснюють свою діяльність у досліджуваній сфері. Так, наприклад, ст. 208 ЗК України встановлює, що від відшкодування втрат лісгосподарського виробництва звільняються громадяни та юридичні особи у разі використання земельних ділянок для будівництва та обслуговування об'єктів енергетики, які виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії³⁶.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в

³³ Дороніна І. І. Інструменти державної підтримки використання енергії з відновлюваних джерел. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2020. Вип.2. С. 47–55.

³⁴ Караханян К. М. Законодавчі засади економічного стимулювання розвитку вітроенергетики в Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: матеріали круг. столу* (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 98–101.

³⁵ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 63. Ст. 2027.

³⁶ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 3. Ст. 27.

умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року³⁷ було доповнено п. 21 Перехідних положень ЗК України нормою про те, що терміни сплати землекористувачем (крім землекористувачів земель державної, комунальної власності) орендної, суборендної плати за земельні ділянки, плати за встановлення земельного сервітуту, плати за користування земельною ділянкою на умовах суперфіцію, якщо відповідне право користування земельною ділянкою надано для розміщення об'єктів енергетичної інфраструктури, які настали під час дії воєнного стану, переносяться на строк до шести місяців з дня припинення або скасування воєнного стану.

Закон України «Про ринок електричної енергії» дає право окремим групам споживачів встановлювати генеруючі установки, призначені для виробництва електричної енергії. Наприклад, побутові споживачі у своїх приватних домогосподарствах можуть розміщувати генеруючі установки, встановлена потужність яких не перевищує 50 кВт, призначені для виробництва електричної енергії з енергії сонячного випромінювання та/або енергії вітру. Що стосується енергетичних кооперативів, то потужність їхніх генеруючих установок не повинна перевищувати 150 кВт. Крім цього, додатковим стимулюючим фактором виступає те, що виробництво споживачами електричної енергії з енергії сонячного випромінювання та/або енергії вітру здійснюється без відповідної ліцензії.

6. *Поєднання економічного та екологічного аспектів у законодавстві.* Вітрова енергетика є одним із найбільш дружних до довкілля видів енергетики, адже викиди вуглецю при виробництві електроенергії вітровою турбіною дорівнюють нулю. Однак, незважаючи на це, вона має бути цілковито безпечною для всіх компонентів навколишнього природного середовища, через що мають бути здійснені додаткові заходи екологічного характеру, аби уникнути можливих ризиків. Законодавчими актами, які регулюють суто екологічну складову розвитку відновлюваної енергетики та її впливу на навколишнє природне середовище, виступають закони України «Про оцінку впливу на довкілля»³⁸ та «Про стратегічну екологічну оцінку»³⁹. Зазначені нормативно-правові акти закріплюють правові та організаційні засади

³⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 47. Ст. 2556.

³⁸ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

³⁹ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 16. Ст. 138.

оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, а також обов'язковість проведення оцінки документів державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту та інших сфер життєдіяльності.

Оцінка впливу на довкілля в рамках підготовки вітроенергетичного проєкту має бути комплексною. Як й у випадку будівництва будь-якого енергетичного об'єкту, розглядається можливий вплив вітроелектростанції на такі природні ресурси як повітря, ґрунт, наземні і підземні водні ресурси. Для вивчення і оцінки впливу вітроелектростанції на біорізноманіття і середовища існування, протягом щонайменше одного року проводяться дослідження існуючих у районі планованого будівництва природних комплексів довкілля з фокусом на авіафауну (птахи, кажани). Варто зазначити, що даний перелік досліджуваних компонентів довкілля не є вичерпним, адже існують і специфічні для вітроенергетики дослідження. Зокрема, можуть вивчатися такі притаманні лише вітроенергетичному проєкту аспекти як: акустичний вплив, ефект мерехтіння тіні, можливе розкидання льоду з обмерзлих лопатей вітротурбіни, візуальний вплив на ландшафт⁴⁰.

Зауважимо, що вказані вище закони містять детальну регламентацію питання здійснення оцінки та підготовки висновків щодо такої оцінки, післяпроєктного моніторингу. Так, отримання позитивного висновку не означає закінчення процесу оцінки впливу на довкілля. Протягом виконання будівельних робіт, а потім і на етапі експлуатації вітроелектростанцій проводиться моніторинг впливів на довкілля, розробляються плани з керування компонентами довкілля. У разі виявлення невідповідності результатам, прогнозованим у рамках оцінки, впроваджуються додаткові заходи зі зменшення впливів.

5.3. Правові умови та особливості розміщення об'єктів вітрової енергетики

Правове регулювання вітроенергетики здійснюється численними нормативно-правовими актами, спільними для всіх ВДЕ. За таких об-

⁴⁰ Шмідт Галина. Оцінка впливу на довкілля – складова успіху кожного вітроенергетичного проєкту. URL: <https://ecolog-ua.com/news/ocinka-vplyvu-na-dovkillya-skladova-uspihu-kozhogo-vitroenergetychnogo-proyektu> (дата звернення 01.07.2023 року).

ставин пересічним забудовникам та інвесторам важко зорієнтуватися в існуючому масиві правових вимог та обмежень, особливо ураховуючи сучасну динамічність енергетичного, земельного, екологічного та містобудівного законодавства. Саме тому, спробуємо з'ясувати правові умови та особливості, які потребують обов'язкового врахування під час розміщення та функціонування ВЕС і розробки виважених механізмів стимулювання їх розвитку в земельно-правовому, еколого-правовому, містобудівельно-правовому, господарсько-правовому та організаційно-правовому аспектах⁴¹.

Земельно-правовий аспект. Специфіка використання енергії вітру для виробництва електроенергії полягає в тісному взаємозв'язку із земельними ділянками, які є територіальною основою для здійснення виробництва електроенергії. Відповідно до нормативних вимог ЗК України та Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» розміщення, будівництво та експлуатація вітрових електростанцій, вітрових електроустановок як об'єктів альтернативної енергетики дозволено здійснювати на окремій категорії земель «промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення».

У межах цієї загальної категорії земель згідно з ч. 1 ст. 76 ЗК України *землями енергетичної системи* визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти, зокрема, електростанції з використанням енергії вітру, крім визначених законом випадків розміщення таких об'єктів на землях іншого цільового призначення⁴². Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» (ст. 7) конкретизує, що у складі *земель енергетики* земельні ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів із виробництва електричної та теплової енергії, а саме вітроелектростанцій, відносяться до земель енергогенеруючих підприємств⁴³.

Позитивні зрушення в напрямі спрощення доступу до земельних ділянок для розміщення об'єктів альтернативної енергетики, в т.ч. вітроенергетики, відбулися внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та

⁴¹ Платонова Є. О. Правові умови та особливості розміщення і функціонування вітрових електростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 122–129.

⁴² Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

⁴³ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23 листопада 2018 року (набрав чинності 01.01.2019 року)⁴⁴. Відповідно до законодавчих новел дозволяється розміщення об'єктів альтернативної енергетики, що використовують вітрову енергію, не лише на землях, визначених як «землі енергетики», а й на інших землях, віднесених до загальної категорії «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» без необхідності зміни їх цільового призначення.

Ураховуючи специфічну залежність ВЕС від природних умов, обмеження щодо територіального розміщення об'єктів вітроенергетики, безперечно, перешкоджає розвитку галузі. До того ж, згідно зі ст. 18 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» для забезпечення надійної експлуатації та охорони енергогенеруючих об'єктів і об'єктів передачі електричної та теплової енергії, а також безпеки населення і охорони довкілля встановлюються санітарно-захисні зони об'єктів енергетики. Вимога щодо встановлення таких зон значно збільшує обсяги ділянки, необхідної для спорудження об'єктів вітроенергетики⁴⁵.

Разом із цим, не слід вважати, що землі, які використовуються для виробництва електроенергії, належать виключно до земель енергетики. Насправді, землі, які використовуються для виробництва електроенергії, в тому числі вітрової, належать до різних категорій земель.

Законодавство про альтернативну енергетику допускає зміну цільового призначення земель перед їх передачею у власність або оренду, якщо вони необхідні для потреб вітроенергетики. Особливості встановлення та зміни цільового призначення земельних ділянок передбачені ст. 20 ЗК України. Найчастіше земельні ділянки, які відводяться для ВЕС, відносяться до сільськогосподарських. Практика показує, що доволі часто зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється з порушеннями вимог законодавства.

Під час реалізації проектів, пов'язаних зі створенням ВЕС, найбільш поширеними способами набуття прав на земельні ділянки

⁴⁴ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23 листопада 2018 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3220.

⁴⁵ Харитонova Т. Є. Деякі проблеми використання об'єктів альтернативної енергетики на землях сільськогосподарського призначення. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків, 2020. С. 273–276.

поряд із набуттям права власності на відповідні земельні ділянки, є укладення договорів оренди та договорів про встановлення права земельного сервітуту. При цьому, беззаперечною перевагою земельних сервітутів є те, що законодавство не містить обмежень щодо форми власності та цільового призначення земельних ділянок, щодо яких встановлено земельний сервітут. Отже, для розміщення на землях сільськогосподарського призначення вітряків сервітуарію не потрібно змінювати цільове призначення земельної ділянки, на відміну від договору оренди. Саме тому не дивною є усталена юридична практика, відповідно до якої, якщо земельна ділянка належить фізичній особі, перевага віддається укладенню договору про встановлення сервітуту; а якщо ж ділянка перебуває у власності держави чи територіальної громади, як правило, укладається договір оренди, рідше – встановлюється сервітут⁴⁶.

Отже, необхідною умовою для реалізації права на будівництво ВЕС є набуття відповідних прав на земельну ділянку. При цьому, передача (надання) земельних ділянок із земель державної або комунальної власності у власність чи користування фізичним або юридичним особам для містобудівних потреб допускається за умови, що відповідні земельні ділянки розташовані в межах території, щодо якої затверджено принаймні один із таких видів містобудівної документації на місцевому рівні: комплексний план, складовою частиною якого є план зонування території; генеральний план населеного пункту, складовою якого є план зонування території; план зонування території як окремий вид містобудівної документації на місцевому рівні (затверджений до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель»); детальний план території. Проте зазначене обмеження не поширюється на випадок надання земельної ділянки для розміщення лінійних об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, ліній електропередачі, зв'язку), що значно спрощує доступ до земельних ділянок для розміщення ВЕС.

Еколого-правовий аспект. Система нормативно-правових актів, присвячених еколого-правовим вимогам до будівництва та експлуатації вітроелектростанцій, є розгалуженою, оскільки включає чималу кількість регулятивних актів, серед яких кодекси, спеціальні закони,

⁴⁶ Мілімко Л. В., Остринський В. О. Проблеми правового регулювання договору оренди та встановлення права земельного сервітуту для потреб альтернативної (відновлюваної) енергетики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 6. С. 180–183.

розпорядження уряду, накази профільних міністерств та державні стандарти⁴⁷.

Незважаючи на те, що вітроенергетика традиційно розглядається як еталон генерації енергій, що мінімально впливає на навколишнє середовище, такий вплив все ж існує. При проектуванні та будівництві ВЕС та їхніх інфраструктурних об'єктів не завжди враховуються негативні впливи на довкілля. Вагомим досягненням у запровадженні екологічних критеріїв для альтернативних джерел енергії стало прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який став важливим кроком у напрямі розв'язання проблем забезпечення екологічної та соціальної безпеки функціонування об'єктів вітроенергетики.

Процедура визначення видів діяльності, що підлягають оцінці впливу на довкілля, є початковим етапом процедури оцінки впливу на довкілля (ОВД). Остання дозволяє особам, на яких буде чи може бути спричинений негативний вплив від планованої діяльності, взяти участь у прийнятті рішення, яким держава дає дозвіл на здійснення планованої діяльності та встановлює умови її здійснення. Традиційно в Україні правове регулювання процедури ОВД є частиною процедури проектування об'єктів будівництва та отримання дозволу на виконання будівельних робіт⁴⁸.

Відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» ВЕС не належать до потенційно небезпечних об'єктів. Нині на законодавчому рівні об'єкти, які виробляють електричну енергію з енергії вітру, можуть бути віднесені до об'єктів із незначними наслідками (СС1) за умови позитивного висновку уповноваженого органу з оцінки впливу на довкілля.

Одночасно Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» вітрові парки, вітрові електростанції, що мають дві і більше турбіни або висота яких становить 50 метрів і більше, віднесені до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля, та підлягають ОВД⁴⁹. Отже, цим об'єктам забороняється починати будь-яку планову діяльність без проведення оцінки впливу на довкілля та, в подальшому, без отримання позитив-

⁴⁷ Павлига А. В., Дубінін Ю. С. Еколого-правові вимоги до розміщення та функціонування об'єктів вітрової енергетики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 341–345.

⁴⁸ Третьак Т. О. Процедура визначення видів діяльності та об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 112–127.

⁴⁹ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

ного висновку з ОВД. Саме висновок з ОВД є підставою для уповноваженого органу як надати дозвіл на провадження планової діяльності, так і відмовити в ній. Екологічні умови провадження такої діяльності, зазначені у висновку з ОВД, є обов'язковими до виконання. Невід'ємною складовою процедури ОВД є проведення громадського обговорення.

Вагомою сучасною проблемою є те, що розміщення та будівництво ВЕС здійснюється з порушеннями екологічного законодавства, ігноруванням дотримання критеріїв сталості: технічної надійності та екологічної безпечності. Це призводить до підвищення рівнів шуму, вібрації, пошкодження ґрунтового і рослинного покриву, загибелі птахів та кажанів, зміни ландшафтів⁵⁰. Як наслідок, порушується одне з найцінніших екологічних прав громадян – право на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Також мають місце порушення прав громадян на участь в обговоренні та внесення пропозицій до матеріалів щодо розміщення і будівництва об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля, а також прав на участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля⁵¹. У результаті виникають соціальні конфлікти і спротив громадських екологічних організацій, а також численні судові спори щодо будівництва ВЕС. В умовах сучасних євроінтеграційних процесів роль соціального фактору у вирішенні питань розвитку вітроенергетики підвищується.

Містобудівний правовий аспект. Відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» проектування та будівництво (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт), технічне переоснащення генеруючих потужностей здійснюються відповідно до законодавства у сфері містобудівної діяльності (ст. 28). Позитивним досягненням сучасного законодавства про регулювання містобудівної діяльності є тенденція до запровадження правових механізмів, спрямованих на гармонізацію публічних та приватних інтересів на різних стадіях будівництва ВЕС, ураховуючи їх можливий негативний вплив на стан довкілля, рівень небезпеки для людини, а також

⁵⁰ Вітряні електростанції та зміни клімату / Василюк О., Кривохижа М., Прекрасна Є., Норенко К. Київ: UNCG, 2015. 32 с.

⁵¹ Платонова Є. О. Правові аспекти забезпечення екологічних прав громадян при будівництві вітрових електростанцій в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 110–111.

заподіяння матеріальних та соціальних збитків. Розвиток вітроенергетики нерозривно пов'язаний із необхідністю врахування екологічних вимог при здійсненні діяльності, пов'язаної з будівництвом та функціонуванням ВЕС.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності» від 17 січня 2017 року був передбачений перехід від категорій складності об'єктів будівництва до класів наслідків (відповідальності) та запроваджена спрощена процедура експертизи проєктів будівництва, отримання дозволів на будівництво та прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів⁵². Так, законодавчо встановлено, що на клас відповідальності впливають три фактори: рівень небезпеки для людей, матеріальні збитки та соціальні втрати. Наразі всі об'єкти поділяються за класами наслідків (відповідальності): незначні наслідки – СС1; середні наслідки – СС2; значні наслідки – СС3. Слід зазначити, що клас наслідків визначається відповідно до вимог ДСТУ 8855:2019 «Будівлі та споруди. Визначення класу наслідків (відповідальності)»⁵³. Від класу наслідків залежить складність, кількість необхідної документації та порядок здійснення будівництва. Безперечно, ці новели прямо торкнулися і будівництва ВЕС.

Спрощення процедури отримання дозвільних документів для початку будівництва об'єктів, що виробляють енергію з енергії вітру, і створення сприятливих умов для інвестування та розвитку вітроенергетики в Україні були запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо інвестиційної привабливості будівництва об'єктів відновлюваної енергетики» від 4 вересня 2018 року⁵⁴. Новації, внесені до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», полягали в наступному.

По-перше, об'єкти, які виробляють електричну енергію з енергії вітру, були віднесені до об'єктів із незначними наслідками (СС1) за умови позитивного висновку уповноваженого органу з оцінки впливу на довкілля (абз. 14 ч. 5 ст. 32).

⁵² Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 18. Ст. 735.

⁵³ ДСТУ 8855:2019 Будівлі та споруди. Визначення класу наслідків (відповідальності). Київ ДП «УкрНДНЦ», 2019. 13 с.

⁵⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо інвестиційної привабливості будівництва об'єктів відновлюваної енергетики: Закон України від 4 вересня 2018 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 78. Ст. 2585.

По-друге, проекти будівництва ВЕС, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із незначними наслідками (СС1), не підлягають обов'язковій експертизі проектів будівництва (ч. 3 ст. 31). Натомість, обов'язкова експертиза передбачена для тих проектів будівництва ВЕС, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками або підлягають оцінці впливу на довкілля згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» в частині врахування результатів ОВД (ч. 4 ст. 31).

Відповідно до містобудівного законодавства будівництво ВЕС, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із незначними наслідками (СС1), здійснюється після подання замовником *повідомлення про початок виконання будівельних робіт* відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю. Прийняття в експлуатацію закінченої будівництвом ВЕС здійснюється на основі *декларації про готовність об'єкта до експлуатації*.

Натомість, у разі будівництва вітрового парку, вітрової електростанції, що мають дві і більше турбіни або висота яких становить 50 метрів і більше, які віднесені до другої категорії видів планованої діяльності та об'єктів, можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають ОВД, – будівельні роботи можуть виконуватися після видачі замовнику *дозволу на виконання будівельних робіт*. Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів шляхом видачі забудовнику *сертифіката* передбачено лише для об'єктів, які за класом наслідків належить до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками.

Отже, проблемним аспектом є те, що процедура прийняття в експлуатацію, на відміну від процедури початку виконання будівельних робіт, не передбачає окремої вимоги щодо прийняття в експлуатацію об'єктів, які підлягають ОВД. Разом із цим, законодавство України не передбачає і можливості поєднання дозвільної процедури для початку виконання будівельних робіт та деклараційної процедури повідомлення для прийняття об'єкта в експлуатацію. Така неоднозначність законодавчих вимог призводить до затримки реалізації проектів ВЕС, оскільки забудовник змушений звертатися до державних органів для отримання офіційних роз'яснень, якої процедури дотримуватися.

Нині еколого-правові норми ніби «вплетені» в містобудівне законодавство і разом складають єдиний правовий механізм правового регулювання. Такий законодавчий підхід, безперечно, заслуговує на схвалення. Разом із цим, маючи на меті спрощення процедури отриман-

ня дозвільних документів для початку будівництва ВЕС, запроваджені містобудівні правові вимоги є неоднозначними і суперечливими, що надзвичайно ускладнює їх дотримання і ефективність реалізації на практиці. Отже, виникає необхідність в їх систематизації, логічному розташуванні, уникненні дублювань і неузгодженостей⁵⁵.

Організаційно-правовий аспект. Приєднання вітроенергетичних установок до електричних мереж вимагає врегулювання низки організаційно-правових питань.

На початковому етапі реалізації проєкту будівництва об'єкта вітроенергетики головною задачею є отримання технічних умов – комплексу умов та вимог до інженерного забезпечення об'єкта замовника електричною енергією, які повинні відповідати його розрахунковим параметрам щодо електропостачання та є невід'ємним додатком до договору про приєднання до електричних мереж. Технічні умови є чинними до завершення будівництва об'єкта незалежно від зміни замовника або підприємства, установи та організації, які надали такі технічні умови. Зміни до технічних умов можуть вноситися тільки за згодою замовника.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25 квітня 2019 року було передбачено, що для об'єктів, які виробляють електричну енергію з енергії вітру, технічні умови є чинними не більше трьох років з дня їх видачі незалежно від зміни замовника.

У випадку, якщо замовник є суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, технічні умови для цього об'єкта вітроенергетики є чинними на строк виконання зобов'язань щодо його будівництва та введення в експлуатацію відповідно до ст. 9³ Закону «Про альтернативні джерела енергії»⁵⁶. Вважаємо, що зазначені новели стимулюватимуть інвесторів вчасно завершувати будівництво об'єктів вітроенергетики і полегшать доступ до мереж нових власників «зелених» проєктів⁵⁷.

⁵⁵ Платонова Є. О. Правові аспекти будівництва вітрових електростанцій в Україні. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 30-річчя Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та 20-річчя Земельного кодексу України (м. Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Вид-во «Наукова Столиця», 2021. С. 130–132.

⁵⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 23. Ст. 89.

⁵⁷ Платонова Є. О. Правові умови та особливості розміщення і функціонування вітрових електростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 122–129.

Слід зазначити, що тривалий час спеціальне правове регулювання приєднання вітроелектростанцій до електричних мереж здійснювалося відповідно до Правил приєднання вітроелектростанцій до електричних мереж, затверджених наказом Міністерства палива та енергетики України від 28 жовтня 2009 року № 570 (втратив чинність 07.05.2019 року). На даний час приєднання електроустановок, призначених для виробництва електричної енергії або комбінованого виробництва електричної та теплової енергії, до системи передачі або системи розподілу здійснюється в порядку, встановленому ст. 21 Закону України «Про ринок електричної енергії».

При цьому умовою приєднання електроустановок замовника до системи передачі або системи розподілу є дотримання замовником процедури приєднання, визначеної в кодексі системи передачі⁵⁸ та кодексі систем розподілу⁵⁹. В подальшому, наявність такого приєднання є однією зі спеціальних умов для встановлення «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання: одним із документів, які суб'єкт господарювання подає до НКРЕКП для встановлення «зеленого» тарифу, є копії договору про приєднання до електричних мереж та технічних умов приєднання до електричних мереж електроустановки, яка виробляє електричну енергію з використанням енергії вітру.

Господарсько-правовий аспект. Існуючі економіко-правові стимули до використання вітрової енергії сприяли активізації зростання будівництва ВЕС в Україні. Загалом введення «зеленого» тарифу створює сприятливі умови для розвитку галузі вітроенергетики, але, на відміну від європейських країн, в Україні спостерігаються значні коливання його розміру. Якщо проаналізувати останні зміни в законодавстві, то можна побачити тенденцію до значного скорочення розміру «зеленого» тарифу, який донині був єдиним дієвим засобом стимулювання розвитку вітроенергетики в Україні. Недотримання державних гарантій щодо перегляду розміру «зеленого» тарифу створює нестабільні умови для ведення бізнесу в галузі вітроенергетики⁶⁰.

На шляху реформування енергетичного законодавства в Україні, відбувається зміна протекційних умов функціонування вітроенерге-

⁵⁸ Про затвердження Кодексу системи передачі: постанова НКРЕКП від 14 березня 2018 року № 309. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 75.

⁵⁹ Про затвердження Кодексу систем розподілу: постанова НКРЕКП від 14 березня 2018 року № 310. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 75.

⁶⁰ Рибнікова Е. Ю. Економіко-правовий механізм стимулювання виробництва та використання альтернативної енергії в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 62–65.

тики, а саме: перехід від системи підтримки за «зеленим» тарифом до конкурентної моделі стимулювання розвитку вітроенергетики шляхом проведення *аукціонів з розподілу підтримки* («зелених» аукціонів) та виплат ринкової премії.

Так, статтею 9³ Закону України «Про альтернативні джерела енергії» для суб'єктів господарювання, які мають намір виробляти електричну енергію з енергії вітру, закріплено обов'язок брати участь в аукціонах, якщо вони мають намір виробляти електричну енергію на об'єктах електроенергетики або чергах (пускових комплексах) об'єктів електроенергетики, встановлена потужність яких становить більше 5 МВт. Одночасно, умовою участі в аукціоні виступає відсутність встановленого «зеленого» тарифу на об'єкт альтернативної енергетики та/або відсутність попередньо отриманого права на підтримку за результатами аукціону на цей об'єкт.

Необхідно відмітити позитивне прагнення законодавця до підтримки розподіленої, збалансованої по сезону та протягом доби генерації для приватних домогосподарств, малого та середнього бізнесу. Так, незначне пожвавлення ринку малої вітроенергетики відбулося після прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії», згідно з яким приватні домогосподарства мають право без відповідної ліцензії встановлювати генеруючі установки, призначені для виробництва електричної енергії з енергії вітру, величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт, і продавати надлишки виробленої електроенергії в мережу за «зеленим» тарифом.

На жаль, прийняття цього Закону фактично не вплинуло на розвиток малої вітроенергетики через наявність ряду законодавчих бар'єрів. Найбільшою перешкодою була відмінність у розмірах «зелених» тарифів на електроенергію, вироблену електроустановками приватних домогосподарств, які використовують енергію сонця, і електроустановками, що використовують енергію вітру. При паралельному використанні сонячної і вітрової генерацій різниця в тарифах вимагала від домогосподарств встановлення двох систем обліку електроенергії, що призводило до подвійних витрат. Отже, протягом 2016 року в країні лише дві малі вітроелектроустановки було встановлено за «зеленим» тарифом⁶¹.

⁶¹ Вітроенергетичний сектор України 2016 (УВЕА, 2017). 44 с. URL: <http://uwea.com.ua/ru/library/reviews/> (дата звернення 01.07.2023 року).

У 2019 році відбулися значні зміни в законодавчій сфері, які прямо торкнулися сегменту малої вітроенергетики. По-перше, для домогосподарств, які планували використовувати вітрову енергію, потужність енергогенеруючих установок була збільшена до 50 кВт, а для інших споживачів, у т.ч. енергетичних кооперативів – до 150 кВт. По-друге, була введена нова категорія – «комбіновані вітро-сонячні генеруючі системи» з досить непоганим тарифом. По-третє, була запроваджена спрощена процедура встановлення «зеленого» тарифу для таких споживачів електричної енергії. Ці законодавчі зміни повинні були активізувати розвиток більш збалансованих систем, які генерують електроенергію протягом року незалежно від сезону. Проте зниження розміру «зеленого» тарифу для комбінованих вітро-сонячних генеруючих систем на 25 % вже в січні 2020 року зробило використання вітрогенераторів у таких системах економічно непривабливим, а плани з розвитку комбінованих систем розподіленої генерації – декларативними. Підтверджує цей факт невтішна статистика щодо виробництва і встановлення малих вітроагрегатів українського виробництва протягом 2019 року – всього 24 кВт⁶².

На нашу думку, державна політика, спрямована на стимулювання розвитку вітрової і комбінованої генерації суб'єктами малого та середнього бізнесу, в т.ч. енергетичними кооперативами має бути передбачуваною й стабільною – важливо уникати частих або зворотних змін. Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні збільшити ставки «зеленого» тарифу для чисто вітрових станцій до економічно обґрунтованого рівня. Адже в комбінованих системах є можливість для маніпуляцій, наприклад, коли на сонячні станції будуть ставити маленький вітрячок тільки заради отримання більшої ставки тарифу. Отже, належне забезпечення та реалізація права на встановлення «зеленого» тарифу є запорукою сприятливих умов виробництва електричної енергії з енергії вітру⁶³.

Господарсько-правовий вимір вітроенергетики вкотре підкреслює значення ефективної державної підтримки «зеленої» генерації. Саме тому важливо адекватно усвідомлювати негативні наслідки, спричинені вимушеною зміною умов державної підтримки в умовах ведення воєнних дій в Україні. Так, поглиблення фінансової кризи в енергетич-

⁶² Вітроенергетичний сектор України 2019 (УВЕА, 2020). 87 с. URL: <http://uwea.com.ua/gu/library/reviews/> (дата звернення 01.07.2023 року)

⁶³ Платонова Є. О. Правові умови та особливості розміщення і функціонування вітрових електростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 122–129.

ному секторі позначилося на непослідовності енергетичної політики держави щодо порядку розрахунків та розміру виплат за «зеленим» тарифом в умовах війни⁶⁴. Зниження державної підтримки на тлі критичного зменшення кількості функціонуючих потужностей ставлять вітчизняну вітроенергетику перед необхідністю виживання. За таких обставин побудова виваженого, реалістичного та ефективного законодавства є життєво важливою задачею, вирішення якої лежить у площині національної безпеки.

Таким чином, проведений аналіз сучасного енергетичного, земельного, екологічного та містобудівного законодавства дозволив встановити основні правові умови та особливості, які потребують обов'язкового врахування під час розміщення та функціонування ВЕС, а також під час перспективної розробки виважених механізмів стимулювання розвитку вітроенергетики в Україні.

5.4. Офшорні вітроелектростанції: правові особливості розвитку в умовах України

Офшорна вітроенергетика, яка займає все більш вагому позицію в світі, є важливим компонентом енергетичного переходу та зменшення залежності від традиційних джерел енергії. Як країна з великим потенціалом вітрових ресурсів Україна рано чи пізно постане перед питанням щодо обрання власної стратегії розвитку офшорних вітроелектростанцій – вітроенергетичних установок, розташованих у морських водах або на інших водних об'єктах.

Офшорні вітроелектростанції мають ряд *переваг*, які роблять їх привабливими для розвитку:

- *великий потенціал вітрових ресурсів*. Океани та моря надають великий потенціал для забезпечення стабільного енергопостачання, адже вітер на морі зазвичай є стабільнішим і сильнішим, що забезпечує більш ефективну генерацію електроенергії;
- *менша опірність*. Відсутність перешкод у вигляді будівель, лісів або гір на морі дозволяє вітру необмежено швидко рухатися, що забезпечує більшу продуктивність турбін;
- *екологічна чистота*. Офшорні вітроелектростанції не викидають в атмосферу шкідливих викидів і не забруднюють навколишнє середовище, що робить їх екологічно безпечним джерелом енергії.

⁶⁴ Омельченко В. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. Razumkov, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>. (дата звернення 01.07.2023 року).

Незважаючи на позитивні риси, офшорні вітроелектростанції також мають свої *недоліки*:

- *високі витрати*. Будівництво та експлуатація офшорних вітроелектростанцій вимагає значних витрат, пов'язаних з інженерно-технічними роботами, транспортуванням, монтажем та обслуговуванням;
- *складна інфраструктура*. Розташування вітроелектростанцій у відкритих водах вимагає спеціальної інфраструктури, такої як морські платформи, кабелі для передачі електроенергії та системи охолодження, що можуть бути складними в обслуговуванні;
- *недостатність кваліфікованих фахівців*. Незважаючи на досвід виробників вітрового обладнання, на початковому етапі розвитку ринку виникли проблеми з недостатньою кваліфікацією компаній та персоналу для розробки проєктів та транспортування установок у відкрите море.

Наразі офшорна вітроенергетика набуває значного розвитку в різних країнах світу. Такі держави як Данія, Німеччина, Велика Британія, Нідерланди та Китай здійснюють активні заходи для розвитку офшорної вітроенергетики. Вони розробляють спеціальні стратегії, програми та регуляторні механізми, спрямовані на стимулювання інвестицій та підтримку досліджень у цій галузі.

Наприклад, Данія має великий досвід у розвитку офшорних вітроелектростанцій і є лідером у світі за обсягом виробництва вітрової енергії на морі. Це досягнуто завдяки довготривалим програмам підтримки, прозорій регуляторній базі та ефективним механізмам фінансування. Розбудовою вітрової енергетики займається Датське Енергетичне Агентство, яке тісно взаємодіє з іншими органами влади. Також Данія прийняла Енергетичну хартію на період до 2024 року, якою передбачено збільшення частки відновлювальних джерел енергії в загальному споживанні до 55 %. Для досягнення цієї цілі планується спорудити три офшорні вітроелектростанції загальною потужністю 2400 МВт⁶⁵.

Велика Британія також успішно розвиває офшорну вітроенергетику та встановлює нові рекорди щодо підключення офшорних вітроелектростанцій до електричних мереж. Країна активно сприяє розвитку інфраструктури, надає підтримку енергетичним проєктам та залучає

⁶⁵ Norsk IndustriAS. Regulators and legislation for offshore wind in selected countries. URL: https://www.norskindustri.no/siteassets/dokumenter/rapporter-og-brosjyrer/leveransemodeller-havvind/leveransemodeller-havvind_hovedrapport_vedlegg-regulators-and-legislation-for-offshore-wind-in-selected-countries_dnv_2021-06-02.pdf (дата звернення: 06.07.2023).

інвестиції у сферу офшорної вітроенергетики⁶⁶. У Великій Британії Department for Business, Energy & Industrial Strategy відповідає за реалізацію офшорної енергетичної стратегії, Marine Management Organisation (ММО) відповідає за розробку планів будівництва на морі, а Crown Estate, що є частиною цього підрозділу, надає дозволи на будівництво вітроелектростанцій на морі⁶⁷. Між різними урядовими органами та організаціями, які відповідальні за охорону здоров'я, охорону довкілля, берегову охорону та розслідування аварій на морі, діє Меморандум про взаєморозуміння⁶⁸.

14 січня 2021 року Польща прийняла свій перший закон про офшорну вітрову енергетику з метою досягнення цілі державної програми розбудови морської вітроенергетики – досягнення 28 ГВт потужності до 2050 року. Перші об'єкти планується ввести в експлуатацію до 2025 року⁶⁹. Польський Закон: а) спрощує процедуру отримання дозволів на будівництво офшорних вітроелектростанцій; б) встановлює запобіжник для продовження проекту в разі невідповідності деяких етапів будівництва вимогам; в) передбачає значні інвестиції у розмірі 29 млрд євро та створення до 10 тисяч робочих місць згідно з експертними оцінками⁷⁰.

Вітчизняні нормативно-правові засади регулювання офшорної вітроенергетики слід поділити на акти міжнародного права та національне законодавство.

Так, наприклад, одним з основоположних міжнародних нормативно-правових актів є Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 року (Конвенція ООН)⁷¹, яка надає право будувати офшорні вітроелектростанції у виключній економічній зоні та на континенталь-

⁶⁶ Українська вітроенергетична асоціація. Світовий прорив офшорної вітроенергетики. URL: <http://uwea.com.ua/ua/article/mirovoj-proryv-offshornoj-vetroenergetiki/> (дата звернення: 04.07.2023).

⁶⁷ Norsk IndustriAS. Regulators and legislation for offshore wind in selected countries. URL: https://www.norskindustri.no/siteassets/dokumenter/rapporter-og-brosjyrer/leveransemodeller-havvind/leveransemodeller-havvind_hovedrapport_vedlegg-regulators-and-legislation-for-offshore-wind-in-selected-countries_dnv_2021-06-02.pdf (дата звернення: 06.07.2023).

⁶⁸ Memorandum of understanding between HSE, MCA and MAIB. 22.09.2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/memorandum-of-understanding-between-hse-mca-and-maib> (дата звернення: 06.07.2023).

⁶⁹ Poland adopts historic Offshore Wind Act. 14.01.2021. Wind Europe. <https://windeurope.org/newsroom/news/poland-adopts-historic-offshore-wind-act/> (дата звернення: 04.07.2023).

⁷⁰ Павлига А. В. Правові перспективи розвитку офшорних вітроелектростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 210 – 214.

⁷¹ Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text (дата звернення: 06.07.2023).

ному шельфі. Виключна економічна зона (ВЕЗ), з точки зору морського права, – це морська зона, що простягається від 12 до 200 морських миль від базових ліній узбережжя країни. ВЕЗ визначається як внутрішня морська зона, де держава має спеціальні права і юрисдикцію щодо природних ресурсів та економічних діяльностей, таких як рибальство, видобування нафти та газу, вітроенергетика, дослідження та охорона навколишнього середовища. Країни мають суверенні права на ресурси, які знаходяться в їх ВЕЗ, але вони також мають зобов'язання зберігати й охороняти морське середовище та екологічні ресурси у цих зонах.

Для України мають значення ВЕЗ у двох морях – Чорному та Азовському. Українські територіальні води в Чорному морі дорівнюють 12 морських миль, а виключна економічна зона – 200 морських миль від берегової лінії⁷². Різниця в їх юридичному статусі полягає в тому, що територіальні води підпадають під повний суверенітет України, тоді як виключна економічна зона має обмежені суверенні права, такі як здійснення господарської діяльності та рибальства⁷³. Тому, суб'єкти (юридичні особи, інші держави, міжнародні організації), які хочуть побудувати вітрові електростанції у виключній економічній зоні України, обов'язково повинні отримати на це відповідний дозвіл.

Цілком логічною є доля Договору від 24 грудня 2003 року між Україною та РФ про правовий режим Азовського моря та Керченської протоки. Оскільки дана угода не сприяла сучасним реаліям розвитку української державності, то 24 лютого 2023 року Верховна Рада України денонсувала всі договори з РФ щодо Азовського моря.

Національне законодавство становить систему актів, що складається із законів, постанов Кабінету Міністрів України, рішень НКРЕКП тощо. Оскільки офшорні вітрові електростанції відносяться до відновлювальних джерел енергії, то й основним нормативно-правовим актом у цій сфері буде Закон України «Про альтернативні джерела енергії»⁷⁴.

Однак не менш важливим нормативно-правовим актом, який встановлює загальні екологічні вимоги до будь-якої діяльності, у т.ч. і офшорної вітроенергетики, є Закон України «Про охорону навколиш-

⁷² Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання відновлюваної енергетики в рамках міжнародного морського права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 108. С. 197–205.

⁷³ Павлига А. В. Правові перспективи розвитку офшорних вітроелектростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 210–214.

⁷⁴ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

нього природного середовища»⁷⁵. Саме цим актом встановлюються вимоги щодо оцінки впливу на навколишнє середовище та процедури отримання екологічних дозволів для будівництва та експлуатації офшорних вітроелектростанцій. Звичайно, розвиток офшорної вітроенергетики в Україні має значний потенціал зменшення викидів парникових газів та зменшення залежності від викопних видів палива, однак необхідно враховувати потенційні негативні впливи на довкілля та біорізноманіття. Важливо перед будівництвом проводити належні екологічні оцінки, враховувати вплив на морську флору та фауну, а також забезпечувати контроль за ефективним використанням водних ресурсів.

Значний масив вітчизняного законодавства, яке регулює поточні питання функціонування об'єктів альтернативної енергетики, становлять рішення НКРЕКП, якими встановлюються тарифи на виробництво електроенергії з використанням вітрової енергії та інші економічні умови для вітроелектростанцій.

Аналіз морської практики також виявляє проблему необхідності інформування морських суден під час проведення робіт із прокладання та обслуговування енергетичних кабелів. З метою запобігання інцидентам, пов'язаним із утрудненням роботи кабелеукладачів/обслуговуючого флоту, а також необхідності дотримання норм щодо точності нанесення кабелів на карти, щоб морські судна не пошкодили кабель під час постановки на якор, ці умови повинні бути чітко прописані та врегульовані в законодавстві.

Сьогодні офшорний вітроенергетичний сектор в Україні стикається з рядом стратегічних цілей і викликів, такими як розвиток науково-технологічного потенціалу та створення стабільного правового середовища. Водночас, виклики, пов'язані з процедурами отримання дозволів та ліцензій, фінансуванням та інфраструктурою, вимагають ефективного співробітництва державних органів, розвитку відповідного законодавства та підтримки інвестиційного потенціалу. Створення правового механізму, що спрощує та імплементує напрацювання ЄС у цій галузі, на думку І. І. Дороніної, є одним з ключовим напрямків розвитку⁷⁶.

⁷⁵Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

⁷⁶Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 1. С. 31–43. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2020/2020_01\(44\)/07.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2020/2020_01(44)/07.pdf) (дата звернення: 06.07.2023).

У цілому, офшорні вітроелектростанції мають великий потенціал для забезпечення сталого енергетичного розвитку України, зменшення залежності від викопних палив та негативного впливу на довкілля. Проте наразі передчасно стверджувати про те, що Україна активно працює над створенням сприятливого інвестиційного клімату для офшорного вітроенергетичного сектору. Розробка спеціальних правових та фінансових механізмів підтримки, таких як пріоритетні тарифи на відновлювану енергію та податкові пільги, сприяє залученню іноземних інвесторів та розвитку місцевої вітрової промисловості. Ураховуючи іноземний досвід, можна констатувати, що держава відіграє важливу роль у розвитку офшорного вітроенергетичного сектору, зокрема шляхом створення сприятливих інституційних засад. Наприклад, управління цим сектором може бути покладено на спеціально утворені агентства або міністерства, які забезпечують координацію, регулювання та контроль за діяльністю офшорних вітроелектростанцій. Роль держави полягає у встановленні стратегічних цілей, розробці політики, наданні фінансової та правової підтримки, сприянні утворенню інвестиційного клімату та забезпеченні виконання нормативних та правових вимог щодо безпеки та стандартів якості вітроелектростанцій.

Однак для розкриття повного потенціалу офшорних вітроелектростанцій в Україні необхідно вирішити ряд викликів, серед яких: розвиток необхідної інфраструктури, вдосконалення дозвільних процедур та механізмів фінансування, а також забезпечення екологічної безпеки та врахування впливу на довкілля. Залучення іноземних технологій та досвіду, співпраця з міжнародними партнерами та інвесторами також мають велике значення для розвитку офшорного вітроенергетичного сектору в Україні.

Розвиток офшорних вітроелектростанцій в Україні потребує створення нових правил і усунення недоліків у національному законодавстві. Це охоплює прийняття норм, що дозволяють будівництво та експлуатацію офшорних вітрових турбін, регулювання земельних питань, установлення безпекових зон, а також створення органів, відповідальних за містобудівну документацію та експертизу. У період війни, коли масштабні інвестиції у відновлювальні джерела енергії недоступні, необхідно використовувати цей час для законодавчої роботи та підготовки проєктних пропозицій. Особливу увагу слід звернути на офшорну вітроенергетику. Для успішного розвитку офшорних вітроелектростанцій також необхідно прийняти спеціальне законодавство щодо морського просторового планування і поліпшити законодавство

про оцінку впливу на навколишнє середовище. Важливо внести відповідні зміни до кодексів, що стосуються приєднання вітроелектростанцій до енергетичних систем та їх експлуатації. Крім того, законодавство має враховувати екологічні аспекти, зокрема маршрути технічного персоналу та вимоги до виведення офшорних вітроелектростанцій з експлуатації. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» також повинен визначати правовий статус офшорних вітроелектростанцій та можливість продажу ними електроенергії за «зеленим» тарифом або участі в аукціонах. Ці заходи сприятимуть створенню сприятливого правового середовища та розвитку офшорного вітроенергетичного сектору в Україні.

5.5. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики

Останні кілька років ознаменувалися бурхливим розвитком вітроенергетики в Україні. Стрімка поява вітроенергетичних об'єктів по всій території нашої держави викликала потребу в спеціальному вивченні комплексних правовідносин, що супроводжують відповідні процеси. Їх детальний аналіз демонструє, що центральною основою виступають саме земельні правовідносини. Це зумовлено, зокрема, тим, що особливістю розвитку і масштабування вітроенергетики є розширення відповідного землекористування. При цьому для вітроенергетичних цілей можуть знадобитися як відносно незначні площі земель (кілька десятків гектара), так і досить вражаючі території (наприклад, проект будівництва Тилігульської вітроелектростанції у Миколаївській області охоплює 35 тис га).

При цьому слід наголосити на тому, що, незважаючи на свою екологічність, дружність до клімату, заохочення з боку держави, вітроенергетика відчуває різні види юридичної протидії. Особливо добре це проглядається під час вивчення судової практики, аналіз якої дозволяє окреслити кілька основних правових стратегій боротьби з «небажаними» вітроелектростанціями (ВЕС) в Україні. На тлі загострення проблем формування та підтримання енергетичної безпеки України під час ведення воєнних дій та на етапі перспективного післявоєнного відновлення, особливо актуалізується виявлення тих реальних проблем, з якими стикається вітроенергетика в Україні. Усвідомлення таких юридичних проблем дозволить формувати ефективні та науково обґрунтовані шляхи їх вирішення з метою оптимізації процесу подальшого розвитку «зеленої» енергетики в цілому та вітроенергетики зокрема.

На хвилі розквіту «зеленої» енергетики в Україні вітроенергетичні об'єкти виникли у багатьох куточках нашої держави. Найчастіше отримання земельних ділянок для їх спорудження відбувається шляхом укладення договорів оренди з органами публічної влади. Однак це не завжди вичерпує усі практичні питання, які супроводжують процес будівництва та функціонування таких об'єктів альтернативної енергетики. Наприклад, ТОВ «Приморська вітроелектростанція – 2» вимушене було укласти більше 100 договорів про встановлення платних строкових сервітутів із приватними власниками земельних ділянок для того, щоб забезпечити собі можливість здійснювати будівництво електростанції, проводити підземні кабелі, прокладати необхідні під'їзні шляхи, обслуговувати обладнання тощо.

Проте сучасна юридична практика демонструє не лише приклади гармонійного поєднання інтересів та договірного врегулювання питань землекористування у сфері вітроенергетики. У багатьох випадках планування, будівництво та функціонування ВЕС викликає значний опір та відчайдушну протидію⁷⁷. Якщо проаналізувати такі випадки, то можна їх згрупувати у чотири категорії залежно від зацікавлених суб'єктів.

Опір з боку екологів та громадськості. Найяскравішим та заразом і найгучнішим прикладом такої справи є кейс щодо запланованого будівництва ВЕС на карпатській полонині Боржава. Турецький інвестор в особі ТОВ «Атлас Воловець Енерджи» у 2017 році розпочав збір усіх необхідних документів для будівництва на полонині Боржава ВЕС загальною потужністю 120 МВт. Згідно з проектом планувалося облаштування 34 вітряків по 150 метрів заввишки разом із гірськими сполучними дорогами і підземними кабелями на десятки кілометрів уздовж Боржави. Такий масштабний проєкт загрожує знищенням цінної екосистеми полонини. Кілька років триває судове протистояння між інвестором та активною громадськістю. З юридичної точки зору, основним шляхом протидії було обрано визнання протиправним та скасування висновку щодо оцінки впливу на довкілля (ОВД). Аргументація та обрана стратегія боротьби має здебільшого саме еколого-правовий контекст, що є нетиповим для такого роду справ, однак відбувається цілком у контексті загальної тенденції поширення прак-

⁷⁷ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. онлайн конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 77–80.

тики судового оскарження порушення екологічних прав в Україні. Не менш цікавою родзинкою цього кейсу є досвід звернення до Постійного Комітету Бернської конвенції у зв'язку з тим, що полонина Боржава віднесена до Смарагдової мережі.

Позивачем стала Громадська організація «Міжнародний інститут людини і глобалістики «Ноосфера», яка вимагала скасувати висновок з ОВД планованої діяльності «Будівництво вітрової електростанції 120 МВт на території Воловецької селищної ради Воловецького району та на території Березниківської, Дусинської, Неліпинської та Тибавської сільських рад (за межами населених пунктів) Свалявського району Закарпатської області», виданий Департаментом екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації ТОВ «Атлас Воловець Енерджи». В обґрунтування позову було покладено порушення процедури ОВД, зокрема, *«порушення процедури громадського обговорення внаслідок безпідставного неврахування результатів участі та зауважень громадськості в процедурі оцінки ОВД; неврахування впливу планованої діяльності на суміжні території Міжгірського району та території природно-заповідного фонду; відсутність у висновку заходів щодо охорони та запобігання знищенню занесених до Червоної книги України видів рослин і тварин; неврахування статусу території планованої діяльності як об'єкта Смарагдової мережі»*⁷⁸. У першій інстанції позов було задоволено⁷⁹, в апеляційній – у задоволенні позовних вимог відмовлено⁸⁰. Важливою віхою у розгляді цієї складної справи стало прийняття Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 13 квітня 2022 року⁸¹, за якою було визнано правомірним висновок ОВД і фактично розблоковано будівництво ВЕС на Боржаві.

Цікаво, що проблема забудови карпатської полонини стала перетином одразу кількох захисних стратегій. Окрім основної – екологічної – яка була проаналізована вище, було додатково застосовано адміністративно-правову. Так, паралельно було оскаржено видачу

⁷⁸ Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103944039> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁷⁹ Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 18 березня 2020 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88498315> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸⁰ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 03 листопада 2020 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92787005> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸¹ Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103944039> (дата звернення: 20.06.2023 року).

дозволу на будівництво ВЕС, здійснену Державною архітектурно-будівельною інспекцією занадто поспішно – до моменту вирішення основного спору щодо правомірності висновку ОВД⁸².

Іншим прикладом застосування еколого-правової стратегії протидії будівництву ВЕС стала справа щодо зведення такої електростанції на Одещині. Так, Громадська організація «Могутні кияни» звернулася з позовом до ТОВ «Овід Вінд II» та Овідіопольської райдержадміністрації з позовом про визнання протиправним та скасування розпорядження та визнання недійсним договору оренди земельної ділянки для ВЕС. Серед аргументів позову можна виділити основні: а) порушення земельного законодавства у частині зміни цільового призначення земельних ділянок за відсутності висновку ОВД, хоча така оцінка мала проводитися з огляду на те, що на цих територіях наявні особливо цінні ґрунти (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»); б) всупереч ст. 150 ЗК України викуп земельних ділянок проводився саме Овідіопольською райдержадміністрацією, хоча відповідно до ч. 2 ст. 151 ЗК України погодження матеріалів місць розташування об'єктів на особливо цінних землях провадиться Верховною Радою України. Рішенням Господарського суду Одеської області у задоволенні позову відмовлено з таких основних підстав: а) позивачем не доведено наявності особливо цінних ґрунтів саме на тих земельних ділянках, на яких планується будівництво ВЕС; б) не доведено порушення спільного інтересу «зацікавленої громадськості», представником якої себе вважає громадська організація – позивач; в) не доведено факт незабезпечення з боку органів державної влади або місцевого самоврядування належного захисту екологічного законодавства, а поданий позов фактично має на меті реалізацію повноважень державного правоохоронного органу, що не відповідає вимогам національного законодавства⁸³.

У цілому слід визнати, що еколого-правова стратегія протидії будівництву ВЕС не виглядає досить успішною в рамках існуючої судової практики. Зокрема, у судів досі виникають питання щодо належності позивача у випадку звернень екологічних організацій. При цьому єдиним юридичним важелем, який намагаються використати

⁸² Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 02 вересня 2020 року у справі № 260/1058/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91353681> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸³ Рішення Господарського суду Одеської області від 28 січня 2019 року у справі № 916/2272/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79687325> (дата звернення: 20.06.2023 року).

позивачі у справах цієї категорії, стає пошук процедурних помилок і упущень під час проведення ОВД. Тобто величезний пласт змістовних аргументів щодо негативного впливу на екосистеми в подібних справах фактично не розглядається і не має належного юридичного значення. Такий підхід в цілому відповідає міжнародній практиці та має свої аргументи. Наприклад, Н. Р. Малишева переконана, що *«обов'язок враховувати пропозиції та зауваження громадськості при прийнятті екологічно важливих рішень, який децю в різних формулюваннях зафіксований у міжнародних договорах України та її законах, у т.ч. у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», повинен тлумачитися таким чином, що всі пропозиції громадськості мають бути вивчені, взяті до уваги (тобто не можуть бути проігноровані чи невмотивовано відхилені) у висновку з ОВД, громадськість при цьому має бути поінформована про врахування її пропозицій або про причини відхилення»*⁸⁴. Однак на прикладі розвитку вітроенергетики можна простежити, що реалізація сучасного законодавства про ОВД часто зводиться до ритуального проведення певної послідовності процедурних дій, а не до дійсного аналізу екологічного впливу планованої діяльності. У зв'язку з цим, єдине, що можуть ефективно оскаржувати в суді в подібних справах – це порушення процедури проведення ОВД.

Опір з боку приватних осіб. Сучасна структура землекористування не завжди готова до переформатування, викликаного необхідністю розгортання інвестиційних енергетичних проектів. Саме тому вітроенергетика подекуди стає полем зіткнення публічних та приватних інтересів, віднайти баланс яких буває досить важко. У практиці останніх років зустрічаються приклади подібних справ. Так, під час будівництва ВЕС на Миколаївщині один із землевласників суміжної ділянки відмовився укладати договір платного строкового сервіту. Оскільки користувач земельної ділянки, наданої для будівництва ВЕС, не міг використовувати її за ціловим призначенням, сервітут було встановлено у судовому порядку⁸⁵.

Аналіз практики показує, що приватні особи найчастіше обирають містобудівну або земельну юридичні стратегії протидії розміщенню ВЕС. Першою ілюстрацією може послужити оскарження групою землевласників містобудівної документації, яка послужила основою для розгортання будівництва масштабної Тилігульської ВЕС на Мико-

⁸⁴ Малишева Н. Р. Від довкілля Землі до космічного простору. Київ: Норма права, 2023. 340 с.

⁸⁵ Постанова Верховного Суду від 22 вересня 2021 року у справі № 325/329/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100179027> (дата звернення: 20.06.2023 року).

лаївщині. Так, землевласники намагалися визнати протиправними та скасувати розпорядження районної державної адміністрації, якими було надано дозвіл на розробку детального плану території та затверджено такий детальний план. Вони переконані, що такий детальний план незаконний, оскільки поширюється на належні їм земельні ділянки. Тобто основною стратегією судового оскарження у цій справі було обрано «містобудівну».

У першій інстанції позов було задоволено⁸⁶, однак апеляційним судом таке рішення було змінено⁸⁷. Після касаційного розгляду⁸⁸, повернення справи на повторний розгляд в апеляційному суді⁸⁹ та перегляду у Верховному Суді було винесено остаточне рішення на користь ВЕС⁹⁰. Аналіз цього рішення дозволяє виокремити кілька важливих аспектів. По-перше, судом було підкреслено, що права власників земельних ділянок не порушуються, оскільки детальний план території не вирішує питання власності чи розпорядження землями. По-друге, у межах нашого дослідження важливо відмітити один з аргументів, наведених позивачами у цій справі, а саме: відсутність відповідно до даних Державного земельного кадастру вільних земельних ділянок площею 35 тис. га у вказаній місцевості. При цьому Верховним Судом було наголошено на тому, що 35 000 га – це загальна площа для проектно-вишукувальних робіт, а безпосередньо під розміщення споруд та будівництво ВЕС передбачено 304 га. Необхідність розроблення детального плану території на площу 35 тис. га зумовлено особливостями проектування майбутньої ВЕС, точковим розміщенням вітряків, що не означає зайняття будівництвом всієї території⁹¹. По-третє, самі лише посилення позивачів на порушення порядку проведення громадського обговорення детального плану

⁸⁶ Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 16 вересня 2020 року № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100179027> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸⁷ Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 02 грудня 2020 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/93503290> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸⁸ Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2021 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100155698> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁸⁹ Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 09 листопада 2022 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107245028> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁹⁰ Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі №400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/109161554> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁹¹ Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі №400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/109161554> (дата звернення: 20.06.2023 року).

території не доводять протиправності оскаржуваного позивачами акта й самотійно не утворюють об'єкт судового захисту. Тобто процедурні порушення самі по собі не стають підставами для визнання протиправним та скасування рішення державного органу – має бути встановлено, яким чином такі процедурні вади порушують права зацікавлених осіб.

До цієї категорії випадків протидії будівництву ВЕС можна віднести і справи, основна стратегія яких може бути визначена як земельно-правова. Ілюстрацією може послужити спір між ТОВ «Атлас Воловець Енерджи» та ТОВ «Таурус Проперті» на Закарпатті. Так, з метою будівництва уже відомої нам ВЕС на Боржаві ТОВ «Атлас Воловець Енерджи» звернулось до управління Держгеокадастру у Закарпатській області про надання дозволу на розробку проекту відведення земельної ділянки в довгострокове користування (оренду) орієнтовною площею 1 га із земель сільськогосподарського призначення державної власності для зміни цільового призначення на землі енергетики. Згодом було затверджено детальний план території, відповідно до якого встановлено переважні, супутні і допустимі використання території, містобудівні умови та обмеження, визначено санітарно-захисну зону. Відповідно до даних Державного земельного кадастру земельна ділянка ТОВ «Таурус Проперті» входить до санітарно-захисної зони планованої ВЕС. У зв'язку з цим застосовуються положення ч. 5 ст. 17 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», відповідно до якої *«проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки для розміщення об'єкта енергетики, для якого встановлюється спеціальна зона, погоджується лише із власниками чи постійними користувачами земельних ділянок, що знаходяться в межах зазначеної зони»*. На відміну від детального плану території, у документації із землеустрою щодо відведення цієї земельної ділянки жодних охоронних зон чи санітарно-захисних зон не відображено, і погодження у ТОВ «Таурус Проперті» отримано не було. У зв'язку з цим договір оренди земельної ділянки під будівництво ВЕС було визнано недійним⁹².

Опір з боку конкурентів. Об'єктивною особливістю вітроенергетики є залежність від специфічних погодно-кліматичних та географічних умов, що обумовлюють доцільність та рентабельність розміщення відповідних енергетичних об'єктів. Саме тому не дивно, що в Україні зустрічаються випадки конкуренції вітроелектростанцій за право

⁹² Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі № 907/283/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84350356> (дата звернення: 20.06.2023 року).

виробляти «зелену» енергію на певній території. Однак, звичайно, спірні вимоги «одягаються» у зовсім інші правові формулювання. Наприклад, на Херсонщині власник діючої ВЕС, занепокоївшись можливою появою конкурента по сусідству, оспорував розпорядження райдержадміністрації, яким було затверджено детальний план території, вказуючи, що цим було порушено його інтереси як землекористувача суміжних земельних ділянок. Тобто теж було обрано містобудівну стратегію опору появи нової ВЕС.

Опір з боку публічних органів. Протидії вітроенергетиці з боку органів державної влади практично не зустрічається – навпаки, найчастіше вони повністю підтримують та сприяють інвестору. Однак це відбувається здебільшого із явним дисбалансом у бік економічних пріоритетів.

Проте все ж таки зустрічаються і випадки, коли будівництву ВЕС перешкоджають окремі державні органи. Для прикладу можна проаналізувати справу щодо Долинської ВЕС на Івано-Франківщині. Так, відповідно до матеріалів справи у 2019 році ТОВ «Альтернатива Енергетика Прикарпаття» подало до Управління Державної архітектурно-будівельної інспекції в Івано-Франківській області (ДАБІ) повідомлення про початок виконання будівельних робіт щодо об'єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належить до об'єктів з незначними наслідками. Однак у результаті позапланової перевірки ДАБІ було виявлено порушення законодавства, а саме: розрахунок визначення класу наслідків у складі пояснювальної записки до проектної документації розроблено з порушеннями та занижено клас наслідків до СС1. У зв'язку з цим ДАБІ вважало ТОВ «Альтернатива Енергетика Прикарпаття» винним у вчиненні правопорушення передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» та наклало штраф у сумі більше 75 тис грн. За результатами судового розгляду було встановлено відповідність підготовленої проектної документації чинному законодавству, і забудовник Долинської ВЕС уникнув штрафних санкцій⁹³.

Окрім протидії з боку екологів, громадськості, приватних осіб, конкурентів, деяких державних органів, вітроенергетика подекуди наштовхується на перепони, які не є специфічними, спрямованими саме проти будівництва ВЕС. Йдеться про такі юридичні бар'єри, що є

⁹³ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 15 квітня 2021 року у справі № 300/555/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/96508963> (дата звернення: 20.06.2023 року).

проявами окремих загальних правових проблем, які у певній мірі можуть гальмувати розвиток не лише вітрової енергетики, але й інших галузей.

Яскравим прикладом може послужити ситуація, в яку потрапило ТОВ «Овід Вінд II» під час проєктування та будівництва ВЕС на Одещині. За укладеним договором оренди інвестор отримав земельні ділянки для зведення ВЕС. Однак для початку будівництва йому потрібно було додатково оформити право користування земельними ділянками під під'їзними шляхами. На своє звернення ТОВ отримало відмову та пояснення: оскільки земельні ділянки, в яких зацікавлений інвестор, досі належить до колективної власності КСП «Роксолана», жодні державні органи чи органи місцевого самоврядування не мають права розпоряджатися ними. Однак проблема полягала у тому, що КСП «Роксолана» припинило свою діяльність більше 10 років тому, а Державний акт на право колективної власності на землю цього КСП було втрачено. Фактично, у результаті цієї юридичної «пастки» будівництво ВЕС було заблоковано. Рішенням Господарського суду Одеської області Державний акт (якого фізично не існує, але дані про нього збереглися) було визнано таким, що втратив чинність у зв'язку з ліквідацією юридичної особи⁹⁴. Це дозволило розпочати необхідні процедури з оформлення права на земельні ділянки під'їзних шляхів до майбутньої ВЕС.

Таким чином, ВЕС стикнулася із загальною земельно-правовою проблемою, коли *«де-юре залишається колективна власність на частину пайових і невитребуваних земель колишніх КСП, хоча ЗК України цього не передбачено»*⁹⁵. І хоча прямо проблема колективної власності не пов'язана із будівництвом ВЕС, вона все ж здатна створити юридичні перепони для зведення відповідних об'єктів. Цей приклад – лише одна ілюстрація того великого масиву подібних загальних правових проблем, які перешкоджають нормальному розвитку вітроенергетичних відносин.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, розповсюдження вітроенергетики в Україні об'єктивно наштовхується на протидію з боку багатьох

⁹⁴ Рішення Господарського суду Одеської області від 12 жовтня 2018 року у справі № 916/1155/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77251860> (дата звернення: 20.06.2023 року).

⁹⁵ Носік В. В. Проблеми законодавчого забезпечення правових форм використання земель сільськогосподарського призначення колективної власності в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 2. С. 72–82.

суб'єктів, права або інтереси яких можуть бути порушені внаслідок розміщення, будівництва та експлуатації ВЕС. Така протидія, втілена у судових спорах, добре висвітлює існування та подекуди загострення конфлікту різних публічних та приватних інтересів (екологічних, економічних, соціальних). Відповідна практика в Україні ще вибудовується, і в її структуризації, осмисленні та удосконаленні значну роль має відігравати саме юридична наука.

По-друге, можна виділити такі основні юридичні стратегії, які використовуються в Україні з метою протидії розміщенню ВЕС: земельна (на підставі порушень земельного законодавства), містобудівна (на підставі порушення містобудівних вимог), екологічна (на підставі порушення екологічних норм), адміністративна (на підставі порушення адміністративного порядку, процедури здійснення тих чи інших дій тощо). Слід наголосити на тому, що екологічна юридична стратегія демонструє низьку ефективність. Однією з причин такої ситуації можна вказати методологію, використану під час розробки законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля. Унаслідок цього еколого-правова стратегія боротьби з ВЕС фактично зводиться до вишукування та доведення наявності формальних порушень у проведенні відповідної оцінки, при цьому існування реальної екологічної загрози, тобто реальний зміст оцінки впливу на довкілля – залишається поза судовим розглядом.

По-третє, класифіковано випадки протидії вітроенергетичним установкам залежно від зацікавлених суб'єктів: опір з боку екологів та громадськості; опір з боку приватних осіб; опір з боку конкурентів; опір з боку державних органів. При цьому аналіз практики показав, що місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування практично не чинять опору розвитку вітроенергетики, а навпаки – часто виступають на стороні інвестора⁹⁶.

⁹⁶ Григор'єва Х. А. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики (земельні, екологічні, містобудівні, кадастрові аспекти). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 246–250.

РОЗДІЛ 6

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

6.1. Сонячна енергетика як лідируючий напрям альтернативної енергетики в Україні

Природоресурсний потенціал, заснований на альтернативних джерелах енергії, відіграє визначальну роль у формуванні «зеленої» економіки та сталого розвитку. Географічне положення України створює сприятливі умови для розвитку сонячної енергетики, оскільки клімат країни відрізняється великою кількістю сонячних днів. Тому цілком закономірною стала упевнена тенденція до бурхливого розвитку сонячної енергетики – різновиду відновлюваної енергетики, що ґрунтується на використанні невичерпної енергії Сонця. Серед усіх видів альтернативної енергетики в Україні саме сонячна отримала найбільш потужний розвиток, набагато випереджаючи усі інші. Це зокрема підтверджується статистичними даними, відповідно до яких станом на 1 липня 2021 року загальні потужності сонячних електростанцій в Україні перевищили 7284 МВт, з яких 933 МВт складають домашні станції¹.

Згідно з офіційними даними НЕК «Укренерго» станом на жовтень 2021 року частка сонячної енергетики від загальної встановленої потужності сектору відновлюваних джерел енергії становить 77,87 %, а від встановленої потужності енергетичного сектору – 11,05 %². Річний технічно досяжний енергетичний потенціал сонячної енергетики в Україні еквівалентний 6 млн т у. п., а його використання дозволило б замінити біля 5 млрд кубометрів природного газу. Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації, що потрапляє на 1 м кв. поверхні, на території України знаходиться в межах від 1070 кВт·год/м кв. в її північній частині до 1400 кВт·год/м кв. і вище на півдні України.

Стрімке масштабування цих відносин в Україні знайшло свій об'єктивний прояв у:

а) побудові великої кількості об'єктів сонячної енергетики різної потужності та призначення по всій території держави. Це означає, що в

¹ НЕК «Укренерго» URL: <https://ua.energy/vstanovlena-potuzhnist-energosityemy-ukrayiny> (дата звернення: 01.07.2023 року).

² Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 04 червня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 33. Ст. 324.

Україні активно будуються сонячні електростанції різних розмірів і потужностей. Це можуть бути великі комерційні станції, які постачають електроенергію в мережу, або менші домашні станції, що використовуються для задоволення енергетичних потреб окремих будинків чи споживачів;

б) появі численної групи спеціальних суб'єктів – представників геліоенергетичного сектору. Розвиток сонячної енергетики привів до появи багатьох компаній, які спеціалізуються на встановленні, експлуатації та обслуговуванні сонячних електростанцій. Ці компанії виконують різні функції, включаючи проектування систем, постачання обладнання, монтаж, технічне обслуговування та моніторинг;

в) формуванні значної за обсягом судової практики, що склалася у результаті розгляду спорів, які виникають щодо утворення та функціонування об'єктів сонячної енергетики. Оскільки розвиток сонячної енергетики в Україні є відносно новим явищем, це призвело до виникнення різноманітних правових питань та спорів, пов'язаних з утворенням і експлуатацією сонячних електростанцій. Розгляд таких справ у судах сприяє формуванню судової практики, яка допомагає уточнювати правове регулювання в цій галузі;

г) фактичному розвитку окремого виду природокористування – геліоенергетичного. Зростання сонячної енергетики в Україні передбачає використання природних ресурсів, зокрема сонячної радіації, для виробництва електроенергії. Це означає використання земельних ділянок для розташування сонячних електростанцій, інфраструктури та інших необхідних елементів. Таким чином, геліоенергетика стає окремим видом природокористування, що розвивається в Україні.

Люди завжди прагнули експлуатувати потенціал Сонця. Відомий епізод в історії відбувся 212 років до н.е., коли Архімед використав дзеркала, щоб фокусувати сонячні промені на кораблях і спалити цілий флот під час облоги Сиракуз. Шляхом маніпулювання лінзами, вони досягали розпалювання вогню та плавлення металів. Древні єгиптяни так розробляли свої будівлі, щоб стіни денного часу накопичували сонячне тепло й надавали опалення приміщенням вночі³.

Безліч різноманітних форм взаємодії суспільства з навколишнім середовищем на різних етапах їх існування можна умовно назвати природокористуванням. У літературі цей процес описується як взаємодія

³ Бадіка О. Історія сонячної енергетики: хто її винайшов та як вона змінює наше життя. *Green Deal*. URL: <https://greendeal.org.ua/istoriya-sonyachnoyi-energetyky-hto-yiyi-vynajshov-ta-yak-vona-zminyuje-nashe-zhyttya/> (дата звернення: 19.06.2023).

людини з природою шляхом різних способів використання природних об'єктів для задоволення її потреб⁴.

Сонячна енергетика – це система використання сонячного випромінювання для отримання енергії. Вона базується на використанні сонячних панелей, які в свою чергу перетворюють сонячне випромінювання на електричну енергію або теплову енергію. До основних особливостей сонячної енергії, що роблять її привабливою для використання, можна віднести:

- *відновлюваність*: сонячна енергія є нескінченним джерелом енергії, оскільки Сонце постійно випромінює світло. Вона відновлюється щодня, що робить її надійним джерелом енергії на майбутнє;

- *екологічність*: генерація електроенергії з сонячної енергії не викидає шкідливих викидів або парникових газів, що сприяє зменшенню впливу на зміну клімату та забруднення повітря. Використання сонячної енергії допомагає знизити вуглецевий слід та покращує якість повітря;

- *незалежність*: встановлення сонячних панелей дозволяє створити джерело енергії, що забезпечує незалежність від традиційних мереж живлення. Це особливо корисно у віддалених районах, де складно підключитися до електричних мереж, або під час природних катастроф, коли пошкоджуються існуючі електромережі;

- *модульність*: сонячні системи можуть бути побудовані різних розмірів та масштабів: від невеликих панелей на покрівлі будинку до великих сонячних ферм. Це дозволяє застосовувати їх для різних потреб, починаючи від житлових будинків і до комерційних або промислових об'єктів;

- *довговічність*: сонячні панелі мають тривалий термін служби, зазвичай близько 25–30 років або навіть більше. Крім того, більшість виробників надають гарантії на продукцію сонячних панелей тривалістю до 25 років. Це робить сонячну енергетику економічно вигідною в довгостроковій перспективі;

- *зниження ціни*: вартість сонячних панелей та установки систем суттєво знизилася протягом останніх десятиріч. Це робить сонячну енергетику більш доступною для господарств та підприємств, що допомагає прискорити її використання та розвиток.

Як правило, виділяють чотири основні види використання сонячної енергії: фотовольтаїчну, сонячну теплову, сонячну концентровану,

⁴ Каракаш І. І. Предмет, метод, принципи і система сучасного природноресурсового права. *Природноресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І. І. та Харитонові Т. Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 15–65.

а також окремо агровольтаїку. Розглянемо детальніше кожен із зазначених видів.

Фотовольтаїчна енергетика – використання сонячних панелей для перетворення сонячного випромінювання безпосередньо в електричну енергію. Фотовольтаїчні панелі складаються з напівпровідникових матеріалів, зазвичай кремнію, які генерують електричний струм під дією фотонів сонячного світла. Цей струм потім може бути використаний для живлення побутових приладів, освітлення або навіть для подачі електроенергії в електричну мережу. Під впливом сонячного випромінювання електрони відділяються від атомів матеріалу, що створює потенціал для генерації електричного струму. Фотовольтаїчна енергетика є найпоширенішим типом сонячної енергії і використовується для житлових, комерційних та промислових цілей⁵.

Сонячна теплова енергетика використовує сонячне випромінювання для нагрівання рідини або повітря. Це досягається за допомогою сонячних колекторів, які збирають тепло і передають його до носія тепла, такого як вода або глікол. Отриманий нагрітий носій тепла може бути використаний для підігріву води, опалення будинків або генерації пари, яка знову ж таки використовується для руху турбін та виробництва електроенергії. Такі теплові сонячні системи можуть бути розділені на дві категорії: пасивні та активні. Пасивні системи використовують природні конструкції, такі як сонячні колектори або теплові маси, для збору та зберігання тепла. З іншого боку, активні системи використовують насоси або вентилятори для перенесення тепла від сонячних колекторів до приміщень або для зберігання його у великих ємностях⁶.

Сонячна концентрована енергетика використовує дзеркала або лінзи для збору і концентрації сонячного проміння на малий простір. Ця концентрована енергія може використовуватися для нагрівання рідини, що генерує пару, або приводити в рух турбіни для виробництва електроенергії. Сонячна концентрована енергетика застосовується, зокрема, в сонячних теплових електростанціях або у великих промислових процесах, де вимагається висока температура. Тобто, як бачимо, концентрована сонячна енергетика вимагає комплексних систем, але вона може забезпечити велику потужність та високу ефективність.

Окремо слід виділити також *агровольтаїку* – це поєднання аграрних та фотовольтаїчних технологій, що полягає у використанні соняч-

⁵ Green M. A., Emery K., Hishikawa Y., Warta W., Dunlop E. D. Solar cell efficiency tables (version 51). Progress in Photovoltaics: Research and Applications. 2018. Vol. 26 (1). P. 3–12.

⁶ Kalogirou S. Solar Energy Engineering: Processes and Systems. Academic Press, 2019.

них панелей на сільськогосподарських землях або в агрокультурах. Цей підхід дозволяє одночасно виробляти сонячну енергію та зберігати сільськогосподарські функції земельного використання. Проте, незважаючи на переваги агровольтаїки, в Україні існує проблема, пов'язана з розміщенням енергетичних об'єктів на сільськогосподарських землях, що створює декілька питань.

Наразі ЗК України має чітке регулювання та поділ земельних ділянок за їх призначенням. У цьому контексті варто звернути увагу на дві категорії земель: а) землі сільськогосподарського призначення – ті, що призначені для сільськогосподарського виробництва, наукових досліджень та навчання, розміщення відповідної інфраструктури, включаючи оптові ринки сільськогосподарської продукції (ст. 22 ЗК України); б) землі енергетики – ті, які надані під розміщення електрогенеруючих об'єктів, таких як атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру, сонця та інших джерел, а також об'єкти транспортування електроенергії до користувача, за винятком випадків, передбачених законом, коли такі об'єкти можуть бути розміщені на землях іншого цільового призначення (ст. 76 ЗК України)⁷. Відповідно до українського законодавства немає можливості встановлення енергетичних об'єктів на сільськогосподарських землях. Проте слушною є думка, що впровадження агровольтаїки може значно сприяти розвитку сільського господарства України, піднести його на новий рівень і забезпечити економічні вигоди та стабільність врожаю⁸.

Переваги сонячної енергетики в Україні:

- *великий потенціал*: Україна розташована в зоні високої сонячної активності, що формує значний потенціал для використання сонячної енергії;
- *відновлюваність*: сонячна енергія є відновлювальним джерелом, тобто не вичерпується і не залежить від імпорту зовнішніх ресурсів;
- *екологічна чистота*: виробництво сонячної енергії не супроводжується викидами шкідливих газів і не спричиняє забруднення довкілля, що сприяє зменшенню вуглецевого сліду;

⁷ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

⁸ Павлига А. В. Щодо використання агровольтаїки в Україні: проблематика питання. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 лютого 2021 року). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 44–45.

- *енергетична незалежність*: використання сонячної енергії дозволяє зменшити залежність від імпорту енергоресурсів і забезпечити більшу енергетичну незалежність країни;
- *довгострокова економічна вигода*: при належному проектуванні і встановленні сонячних електростанцій вони можуть працювати протягом тривалого періоду, забезпечуючи стабільний потік електроенергії і зменшуючи витрати на її придбання;
- *відсутність шумового забруднення*: сонячні батареї працюють тихо, що не заважає життєдіяльності людей і тварин.

Недоліки сонячної енергетики в Україні:

- *залежність від погодних умов*: виробництво сонячної енергії залежить від наявності сонячного світла, тобто ефективність систем може коливатись залежно від погодних умов;
- *висока вартість встановлення*: великі витрати на встановлення сонячних електростанцій можуть бути значними перешкодами для їх широкого поширення;
- *недостатня розвиненість інфраструктури*: в Україні інфраструктура для сонячної енергетики ще не повністю розвинена, і це може ускладнити її подальше масштабування;
- *неналежне зберігання енергії*: можуть виникати проблеми з ефективним зберіганням сонячної енергії, особливо для великих проєктів;
- *регулятивна недостатність*: деякі правові і регуляторні умови функціонування сонячної енергетики в Україні можуть потребувати поліпшення для забезпечення ефективного розвитку цієї галузі.

Однак, проаналізувавши усі переваги та недоліки, що перелічені вище, можна зробити висновок, що багато з недоліків сонячної енергетики можуть бути подолані шляхом технологічних вдосконалень, досліджень і поліпшення та доопрацювання нормативно-правової бази. Законодавство у сфері сонячної енергетики є структурною частиною законодавства про альтернативну енергетику. Незважаючи на існування багатьох правових актів, що регулюють використання альтернативних джерел енергії, правила, які стосуються сонячної енергетики, є здебільшого фрагментарними та подекуди суперечливими. Враховуючи встановлені цілі розвитку сонячної енергетики, держава надає підтримку, але вона переважно є декларативною та несистематичною, а іноді навіть має ретроспективний характер⁹.

⁹ Чумаченко І. Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356.

Прогнози експертів показують, що до 2070 року сонячна енергія перевершить нафтову галузь у 3,5 рази і атомну енергію в 6 разів, ставши основним джерелом електроенергії в світі до початку наступного століття. Ця тенденція підтверджується щорічним приростом потужностей сонячної енергії, які вводяться в експлуатацію, що становить приблизно 40–50 %. За останні 15 років частка сонячної енергії в глобальній енергетиці перевищила 5 %¹⁰.

Як бачимо, сонячна енергетика в Україні посідає значне місце, а її розвиток потребує постійного вдосконалення, в тому числі, і з правової точки зору. Не можна оминати той факт, що з початком воєнних дій на території України систематичне руйнування енергетичної інфраструктури спричинило ряд проблем, які неможливо вирішити в короткий строк, зосередившись лише на традиційних (невідновлювальних) джерелах енергії. Тому слушною є думка про необхідність зосередитися на оптимізації їх використання та пошуку неочевидних шляхів їх виробництва. Альтернативні джерела енергії, включаючи ті, що пов'язані з життєдіяльністю людей, представляють перспективну альтернативу традиційним енергоносіям, навіть у воєнний період.

Правові норми повинні сприяти відбудові пошкоджених об'єктів сонячної енергетики, підтримці та наданню спеціальних умов користування, підвищенню рівня гнучкості та декарбонізації енергосистеми України. Законодавство має сприяти також залученню інвестицій, стимулювати виробництво та забезпечувати справедливі умови для всіх учасників ринку. Крім того, слід вирішити питання щодо використання землі, а також необхідно врегулювати конфлікт інтересів, що виникає між сільським господарством та енергетикою. Завдяки вдалому правовому регулюванню сонячна енергетика може розкрити свій потенціал і стати стабільним та екологічно чистим джерелом енергії в Україні.

6.2. Особливості розвитку законодавства у сфері сонячної енергетики

Геліоенергетичні відносини для України є порівняно новими, саме тому правове регулювання використання сонячної енергії як альтернативного джерела набуло активного розвитку протягом двох останніх десятирічь минулого століття та наочно демонструє зміну парадигми

¹⁰ Сонячна енергетика в Україні. URL: <https://avenston.com/articles/solar-in-ukraine-2019/> (дата звернення: 20.06.2023).

розвитку енергетики. Порівняно вища екологічність сонячної енергетики була одним із факторів, що обумовив особливу зацікавленість держави в пріоритетному правовому стимулюванні сонячної енергетики.

Підвалини для розвитку альтернативної енергетичної генерації в Україні, в тому числі сонячної, були закладені прийняттям двох базових Законів України: «Про енергозбереження» та «Про електроенергетику». На підтримку розвитку сонячної енергетики та забезпечення загалом енергозбереження урядовими постановами було схвалено Комплексну державну програму енергозбереження України від 5 лютого 1997 року¹¹, а також Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики від 31 грудня 1997 року¹². Проте ці документи не відіграли суттєвої ролі в розвитку сонячної енергетики з огляду на їх загальний характер та відсутність чітких механізмів їх реалізації. Особлива роль у розвитку сонячної енергетики, як і загалом альтернативної енергетики, належить Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року та правовому механізму «зеленого» тарифу. Однак поряд із загальним позитивним спрямуванням протекційно-правової політики держави, спрямованої на стимулювання виробництва електроенергії, виробленої з енергії сонячного випромінювання, в ретроспективному аспекті викликають науковий інтерес деякі правові механізми підтримки, які були передбачені раніше діючим законодавством.

Наприклад, мова йде про «місцеву складову при створенні об'єкта електроенергетики». Дотримання вимог щодо розміру місцевої складової (тобто частки елементів об'єкта електроенергетики українського походження, використаних у процесі його створення) було необхідною умовою застосування «зеленого» тарифу. Такий правовий механізм стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії, в т.ч. з енергії сонячного випромінювання, був запроваджений Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про електро-

¹¹ Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6. Ст. 945.

¹² Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

енергетику» щодо стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» від 20 листопада 2012 року¹³.

Згідно з ч. 3 ст. 17-3 Закону України «Про електроенергетику» розмір місцевої складової для об'єктів електроенергетики, які виробляють електроенергію з енергії сонячного випромінювання, будівництво яких розпочато після 1 січня 2012 року та які введені в експлуатацію після 1 липня 2013 року, встановлювався на рівні 30 %, а для об'єктів електроенергетики, які виробляють електроенергію з енергії сонячного випромінювання, будівництво яких розпочато після 1 січня 2012 року та які введені в експлуатацію після 1 липня 2014 року, – на рівні 50 %.

Запровадження норми, за якою 50% обладнання, потрібного для будівництва електростанцій, має бути вироблено в Україні, негативно вплинуло на потік іноземних інвестицій в енергетичний сектор і перекрило їх на кілька років. І тільки у 2017 році завдяки Закону України «Про ринок електричної енергії» норму про місцеве обладнання скасували, замінивши на заохочення використовувати таке обладнання. Зокрема, відповідно до Перехідних положень вказаного Закону, якими було внесено зміни до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», встановлюється надбавка до «зеленого» тарифу за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва. Ці зміни позитивно вплинули на інвестиційну привабливість сонячної енергетики та прискорили її масштабування¹⁴.

Динамічний розвиток галузевого законодавства, що регламентує питання функціонування альтернативної енергетики, спричинив значний вплив на ефективність правового регулювання розвитку та стимулювання сонячної енергетики. Так, важливим елементом механізму державного регулювання сонячної енергетики є тарифна і фіскальна політика. Саме тому, систему правового забезпечення сонячної енергетики доповнюють положення Податкового і Митного кодексів України¹⁵, норми яких містять положення щодо зниження податку на землю для підприємств сонячної енергетики, звільнення від оподаткування прибутку від основної діяльності господарюючих суб'єктів у сфері енергетики, які виробляють енергію із сонячного випромінюван-

¹³ Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 20 листопада 2012 року. *Офіційний вісник України*. 2012. № 93. Ст. 3770 (втратив чинність).

¹⁴ Караханян К. М. Тенденції розвитку законодавства в сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 90–95.

¹⁵ Кузьміна М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2. С. 122–132.

ня, звільнення від обкладання податком на додану вартість операцій із ввезення на митну територію України устаткування, яке працює на сонячній енергії, обладнання і матеріалів для виробництва енергії із сонячного випромінювання, а також звільнення від сплати ввізного мита зазначеного устаткування, обладнання і матеріалів.

На подальше сприяння розвитку сфери сонячної енергетики були спрямовані норми Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23 листопада 2018 року (набрав чинності 01.01.2019 року)¹⁶. Зокрема, у ПК України зазначається, що до 31 грудня 2022 року звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції із ввезення на митну територію України сонячних фотоелектричних панелей, інверторів та трансформаторів відповідних потужностей.

Специфіка генерації сонячної енергії полягає в тісному взаємозв'язку із земельними ділянками, які є територіальною основою для розміщення сонячних панелей та інших необхідних установок геліоенергетики. Прийняття Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09 липня 2010 року¹⁷ стало позитивною віхою розвитку галузевого законодавства і сприяло вдосконаленню організаційно-правових засад надання і використання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики, зокрема електростанцій з використанням енергії сонця. Згідно із законодавчими новелами дозволяється розміщення об'єктів альтернативної енергетики, що використовують сонячну енергію, не лише на землях, визначених як «землі енергетики», а й на інших землях, віднесених до загальної категорії «землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» без необхідності зміни їх цільового призначення. Безперечно, це законодавче положення значно спростило доступ до земельних ділянок для розміщення об'єктів сонячної енергетики.

В юридичній літературі обґрунтовано звертається увага, що для забезпечення виробництва енергії в кількості, достатній для ефективної реалізації проєкту будівництва сонячної електростанції, необхідне

¹⁶ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23 листопада 2018 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3220.

¹⁷ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

не тільки законодавче підґрунтя, але й ретельне дослідження природних умов місцевості, на якій розташована земельна ділянка¹⁸. Так, об'єкти сонячної енергетики більш економічно вигідно розміщувати на земельних ділянках, відкритих для сонячного світла, переважно з ухилом на південь та розташованих у регіонах із максимальною кількістю сонячних днів протягом року. З метою найбільшої ефективності виробництва сонячної енергії також слід враховувати фактор наближеності таких земельних ділянок до електричних мереж або наявності відповідної енергетичної інфраструктури, насамперед трансформаторних підстанцій. У протилежному випадку, витрати на приєднання електростанції на такій земельній ділянці або значно знижують ефект від інвестицій у такий проект, або взагалі роблять його збитковим.

Разом із цим, у випадку розміщення геліоустановок на інших поверхнях та об'єктах, відмінних від безпосередньо землі – наприклад, на дахах та стінах будинків, земельні правовідносини потенційно можуть не виникати¹⁹. Отже, незважаючи на існування певних особливостей землекористування об'єктами сонячної енергетики, вони поки що не знаходять своє відображення у нормах чинного законодавства.

Привертає увагу також технічний характер більшої частини норм законодавства про альтернативну енергетику, що регламентують процедурні питання виробництва електроенергії з енергії сонячного випромінювання. Наприклад, у 2015 році відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» було конкретизовано права побутових користувачів щодо встановлення в приватних господарствах генеруючої установки, яка працює на альтернативному джерелі енергії. Зокрема, щодо сонячної енергії – величина встановленої потужності не повинна перевищувати 30 кВт. Виробництво електроенергії з енергії сонячного випромінювання приватними домогосподарствами здійснюється без відповідної ліцензії²⁰.

¹⁸ Чумаченко І. Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352 – 356.

¹⁹ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості геліоенергетичних правовідносин в Україні (на матеріалах практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 3. С. 224–230.

²⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 04 червня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 33. Ст. 324.

Поштовхом для модернізації сфери альтернативної енергетики, в тому числі сонячної енергетики, стало прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року²¹. Зокрема, ним була передбачена можливість укладання довгострокових договорів на закупівлю електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом до 2030 року, а також укладання договору купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, та за результатами аукціону набув право на підтримку.

У квітні 2019 року було прийнято ряд законодавчих змін, спрямованих на зміну протекційних умов функціонування альтернативної енергетики, які прямо торкнулися сфери сонячної енергетики, а саме: передбачений перехід від системи підтримки за «зеленим» тарифом до конкурентної моделі стимулювання розвитку відновлювальної енергетики шляхом проведення аукціонів з розподілу підтримки («зелених» аукціонів). Обґрунтуванням запропонованих законодавчих змін став високий рівень «зеленого» тарифу (особливо для сонячних електростанцій), що створював надлишкове цінове навантаження для споживачів, яке в подальшому з уведенням в експлуатацію нових електростанцій мало тенденцію до стрімкого зростання²².

Так, особливого значення набуло прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25 квітня 2019 року²³ та Порядку проведення аукціонів з розподілу квоти підтримки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1175 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2022 року № 889)²⁴, якими визначалася процедура підготовки та проведення аукціону з розподілу квоти підтримки для стимулювання виробників електричної енергії з альтернативних джерел енергії.

²¹ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.

²² Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 1 (44). С. 31–43.

²³ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 23. Ст. 89.

²⁴ Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 66. Ст. 3967.

Зокрема, в аукціоні зобов'язані брати участь ті суб'єкти господарювання, які мають намір виробляти електричну енергію з енергії сонячного випромінювання, встановлена потужність яких становить понад 1 МВт. Одночасно, умовою участі в аукціоні виступає відсутність встановленого «зеленого» тарифу на об'єкт сонячної енергетики та/або відсутність попередньо отриманого права на підтримку за результатами аукціону на цей об'єкт.

У липні 2019 року з метою усунення неузгодженостей у порядку встановлення рівня «зеленого» тарифу для приватних домогосподарств, які виробляють електричну енергію з енергії сонячного випромінювання і генеруючі установки яких розміщені на земельних ділянках із потужністю не більше 30 кВт, були внесені зміни до ст. 9-1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії»²⁵.

На особливу увагу заслуговують законодавчі зміни щодо стимулювання розвитку альтернативної енергетики, в тому числі сонячної, які спрямовані на скорочення розміру «зеленого» тарифу, що був єдиним дієвим засобом стимулювання розвитку використання відновлювальних джерел в Україні. Протягом 2020 року законодавство у сфері альтернативної енергетики пережило значний спад своєї протекційності. Різка зміна законодавчих засад встановлення «зеленого» тарифу стала результатом неспроможності держави в особі Гарантованого покупця вчасно та повною мірою розраховуватися із виробниками енергії з альтернативних джерел. Основна проблема цього кроку полягає у тому, що правила щодо «зелених» тарифів були змінені не лише перспективно, але й ретроспективно – тобто «зелені» тарифи були зменшені й для тих виробників, які вже функціонують на ринку²⁶.

Так, згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 21 липня 2020 року²⁷ в галузі сонячної енергетики урізано тариф для сонячних електростанцій, що були введені в експлуатацію до 2020 року, потуж-

²⁵ Про внесення змін до статті 9-1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо врегулювання питання генерації електричної енергії приватними домогосподарствами: Закон України від 11 липня 2019 року. *Офіційний вісник України*. 2019. № 63. Ст. 2193.

²⁶ Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 28.04.2021 року № 30/02/0360 «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання». Одеса, 2021. 185 с.

²⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 63. Ст. 2027.

ністю понад 1 МВт на 15 %, потужністю до 1 МВт – на 10 %; для сонячних та вітряних електростанцій, введених в експлуатацію в 2020 році та пізніше, зниження становитиме ще 2,5% додатково; у 2022 році виробники «зеленої» енергії зобов'язуються нести фінансову відповідальність за небаланс своїх фактичних та акцептованих (прогнозних) графіків виробництва електроенергії. Розмір допустимої похибки прогнозування становитиме для СЕС 5 %; з 1 серпня 2020 року нові сонячні електростанції потужністю понад 1 МВт зможуть бути введені в експлуатацію та розраховувати на підтримку держави тільки шляхом участі в аукціонах. Безумовно, такі непередбачені зміни законодавства загрожують гальмуванням розвитку сонячної енергетики.

Перманентне ураження значної частини енергетичної інфраструктури держави внаслідок ведення воєнних дій на території України позначилося на скороченні обсягів сонячної генерації, поглибленні фінансової кризи на ринку альтернативних джерел енергії, обмеженні розміру виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану тощо. За останніми підрахунками Секретаріату Енергетичної Хартії (Energy Charter) від 27 січня 2023 року, приблизно 20 % запущених в експлуатацію українських об'єктів сонячної енергетики зазнали руйнувань, знищені або перебувають під окупацією. Це здебільшого промислові електростанції Запорізької, Херсонської областей та Миколаївського енергетичного вузла, але також постраждали численні домашні сонячні станції²⁸. Наразі близько 60 % промислових сонячних електростанцій зосереджені у південних та південно-східних областях України, де відбуваються активні бойові дії.

Із введенням воєнного стану в країні відбуваються вимушені зміни в протекційно-правових механізмах підтримки альтернативної енергетики, в тому числі сонячної. Так, із прийняттям Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік» була зупинена дія положення ч. 3 ст. 8 Закону України «Про альтернативні джерела енергії», відповідно до якої Кабінет Міністрів України мав передбачати у державному бюджеті видатки на фінансову підтримку гарантованого покупця для оплати електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел, відповідно до бюджетних запитів Міністерства енергетики України, на підставі розрахунків, наданих НКРЕКП, у розмірі не менше 20 %

²⁸ Керівники АСЕУ: правові підсумки 2022 року для галузі ВДЕ та перспективи 2023. URL: <http://reform.energy/news/kerivniki-aseu-pravovi-pidsumki-2022-roku-dlya-galuzi-vde-ta-perspektivi-2023-21255> (дата звернення: 01.07.2023 року).

прогнозованої виробітки товарної продукції електричної енергії з альтернативних джерел на відповідний рік²⁹.

Крім того, відповідно до Перехідних та Прикінцевих положень Закону України «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 29 липня 2022 року³⁰ Закон України «Про альтернативні джерела енергії» був доповнений статтею 9⁵ «Послуга із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел». Введення такої послуги здійснене з метою мінімізації ризиків, пов'язаних із коливанням цін на ринку електричної енергії, для виробника електричної енергії з альтернативних джерел, який здійснює діяльність на ринку без застосування стимулювання, передбаченого статтями 9¹, 9², 9³ цього Закону, та споживача. Такі виробник та споживач можуть укласти договір про надання послуги із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію. Зазначена правова новела надала можливість укладання прямих угод між виробником сонячної енергетики та прямим споживачем, чим змінено дозвільні умови щодо виробництва та реалізації сонячної енергії³¹.

Доволі проблемним питанням воєнного періоду слід вважати те, що погашення заборгованості перед виробниками з альтернативних джерел енергії, в тому числі й сонячної, було тимчасово відкладене, а відсоток виплат за поставлену електроенергію у 2022 році був обмежений на термін дії воєнного стану (до 18 % від середньозваженого розміру «зеленого» тарифу за 2021 рік для виробників електроенергії з сонячного випромінювання)³².

Крім того, з моменту введення в Україні воєнного стану НКРЕКП прийняла низку змін до нормативних актів, якими були суттєво порушені права суб'єктів децентралізованої приватної енергетики. Зокрема, своїми останніми постановами НКРЕКП повністю змінює правила «зеленого» тарифу для приватних сонячних електростанцій, незважаючи

²⁹ Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 94. Ст. 5847.

³⁰ Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України від 29 липня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4070.

³¹ Юрах В. М., Соколовський Д. В. Стан правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. Вип.13. С. 214–218.

³² Про розрахунки з виробниками за «зеленим» тарифом: наказ Міністерства енергетики України від 15 червня 2022 року № 206. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3021.

на гарантії, які надавала держава. Найбільшої критики зазнали постанови НКРЕКП «Про затвердження Змін до Правил роздрібного ринку електричної енергії» від 05 жовтня 2022 року № 1272, якою були внесені зміни до Правил роздрібного ринку електричної енергії³³, а також «Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану» від 26 квітня 2022 року № 396, відповідно до якої власників генеруючих потужностей домогосподарств на період воєнного часу обмежили в розрахунках з виплатою $\frac{1}{3}$ від вартості поставленої електроенергії, передбаченої законодавством³⁴.

Результатом низки офіційних звернень та публічної інформаційної кампанії, розгорнутої представниками сектору відновлюваних джерел енергії, стало відновлення прав власників домашніх сонячних електростанцій, а саме: повна оплата «зеленого» тарифу була відновлена з 30 січня 2023 року. Зокрема, НКРЕКП визнала постанову від 26 квітня 2022 року № 396 «Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану» такою, що втратила чинність з 01 лютого 2023 року, та визначила терміни здійснення повної оплати вартості електричної енергії, виробленої генеруючими установками приватних домогосподарств в обсязі, що перевищує місячне споживання електричної енергії такими приватними домогосподарствами, купленої постачальниками універсальних послуг за договорами про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватним домогосподарством³⁵.

Безперечно, це своєчасне рішення, прийняте НКРЕКП, допомогло зняти соціальну напругу та відновити права власників приватних сонячних електростанцій. Враховуючи, що зараз в Україні близько 45 тис. приватних сонячних електростанцій загальною потужністю 1,2 ГВт, державні органи повинні вживати необхідні організаційно-

³³ Про затвердження Змін до Правил роздрібного ринку електричної енергії: постанова НКРЕКП від 05 жовтня 2022 року № 1272. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1272874-22#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁴ Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану: постанова НКРЕКП від 26 квітня 2022 року № 396. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GK51432> (дата звернення: 01.07.2023 року) (втратила чинність).

³⁵ Про визнання такою, що втратила чинність постанови НКРЕКП від 26 квітня 2022 року № 396: постанова НКРЕКП від 30 січня 2023 року № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0153874-23#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

правові дії з метою підтримання та стимулювання сонячної генерації. Сучасні тенденції поглиблення фінансової кризи у сфері сонячної енергетики, навпаки, свідчать про неефективність та непослідовність енергетичної політики держави щодо порядку розрахунків та розміру виплат за «зеленим» тарифом в умовах війни.

Вбачається, що для стабільного функціонування сектору сонячної енергетики необхідно забезпечити незмінність законодавства щодо системи підтримки виробників електроенергії з сонячного випромінювання, поступового погашення заборгованостей, а також дотримання існуючих гарантій, наданих інвесторам на законодавчому рівні.

Слід згадати, що на перспективність зростання виробництва електроенергії на базі відновлюваних джерел енергії на основі енергії сонця, зокрема малої сонячної генерації вказувала Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р³⁶. У цьому стратегічному документі було зазначено, що розширення використання відновлюваної енергетики безпосередньо в споживача не підпадає під обмеження енергосистеми і формує перспективу динамічного розвитку на місцевому рівні. Державна політика має бути орієнтована на стимулювання первинної ініціативи приватних гравців ринку. Має стимулюватися також розвиток децентралізованої відновлюваної енергетики (наприклад, фотоелектричні системи та сонячні колектори на дахах житлових будинків тощо), потенціал якої оцінюється у 5 % споживання електроенергії населенням.

На початку 2022 року з метою впровадження положень Директиви RED II Урядом України було розроблено проект Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року, який визначить розвиток галузі на десятиріччя та увійде складовою частиною до інтегрованого Національного плану з питань енергетики та клімату. Відповідно до проекту, ураховуючи той факт, що показники Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2020 року в частині сонячної енергії перевиконано більш ніж втричі, подальше стимулювання державою розвитку цього сектору відновлюваної енергетики відбуватиметься в мінімальних обсягах. У той же час, реалізація проектів сонячної енергетики може бути здійснена на ринкових умовах.

³⁶ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втрапило чинність).

Передбачається помірне зростання встановленої потужності об'єктів сонячної енергетики, які виробляють електричну енергію для відпуску в мережу. Водночас, зростання встановлених потужностей сонячної енергетики планується за рахунок встановлення генеруючих установок споживачами, в тому числі енергетичними кооперативами та приватними домогосподарствами, з метою покриття власного споживання³⁷.

Надзвичайно важливим прийнятим під час війни рішенням, яке безпосередньо впливає на подальший розвиток сонячної енергетики в Україні, є затвердження Європейською Комісією 18 травня 2022 року плану REPowerEU, який визначає розвиток відновлюваних джерел енергії як першорядний суспільний інтерес і передбачає збільшення цілі ЄС із досягнення частки ВДЕ у електроенергетичному балансі у 2030 році з 40 % до 45 %. Що стосується подальшого розвитку сонячної енергетики, то за сучасних ринкових реалій в Україні і відповідно до цілей, встановлених у Плані RePowerEU, активного розвитку набуде сектор малої сонячної генерації, а саме встановлення фотоелектричних систем на дахах будівель та в домашніх господарствах. Зокрема, RePowerEU передбачає обов'язковість встановлення сонячних панелей на дахах будівель (нових комерційних і громадських) до 2025 року, а також на дахах нових житлових будівель – до 2029 року. Ціль Плану полягає у збільшенні частки сонячної фотоелектричної енергії до 2025 року та досягнення загальних 600 ГВт до 2030 року³⁸.

На основі проведеного аналізу нормативно-правових засад функціонування сонячної енергетики можна виявити декілька найбільш важливих особливостей законодавчого забезпечення в цій сфері: 1) нестабільність і декларативність законодавства; 2) неспеціалізований характер законодавства; 3) процедурна і технічна природа більшості норм, 4) більш значне пониження протекційності порівняно із іншими видами альтернативної енергетики.

Законодавство про сонячну енергетику сформувалося в системі законодавства про альтернативну енергетику. Попри значну кількість нормативно-правових актів, що регламентують використання альтернативних джерел енергії, регулювання відносин у галузі сонячної

³⁷ Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» від 20 січня 2022 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення: 01.07.2023 року).

³⁸ Омельченко В. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. Razumkov, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny> (дата звернення: 01.07.2023 року).

енергетики має подекуди фрагментарний та суперечливий характер³⁹. З огляду на встановлені орієнтири розвитку сонячної енергетики підтримка з боку держави простежується, але здебільшого вона є декларативною та непослідовною, а подекуди має навпаки ретроспективну спрямованість⁴⁰.

Тенденція динамічного розвитку галузевого законодавства, що регламентує питання функціонування альтернативної енергетики, дозволяє відзначити, що правові засади сонячної енергетики здебільшого неспеціалізовані, тобто універсальні для усіх напрямів виробництва енергії з альтернативних джерел. Тобто наразі законодавче забезпечення альтернативної енергетики побудовано за принципом максимальної універсальності. Проте, якщо в деяких питаннях загальні норми є пріоритетним способом врегулювання відносин та встановлення уніфікованого правового режиму, то наявність об'єктивних особливостей геліоенергетичних відносин вимагає їх спеціальної регламентації⁴¹.

Визнання сонячної енергії пріоритетним джерелом альтернативної енергії в Україні зумовлює нагальну необхідність побудови спеціального геліоенергетичного законодавства на основі чіткої державної стратегії його розвитку, сформованої на підставі екологічних та соціальних результатів розвитку і функціонування об'єктів даної галузі.

6.3. Геліоенергетичні відносини як сформоване правове явище

Протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається упевнена тенденція до бурхливого розвитку сонячної енергетики – різновиду відновлюваної енергетики, що ґрунтується на використанні невичерпної енергії Сонця. Серед усіх видів альтернативної енергетики в Україні саме сонячна отримала найбільш потужний розвиток, набагато випереджаючи усі інші. У зв'язку з тим, що сонячна енергетика є перспективним видом природокористування, який недостатньо

³⁹ Чумаченко І. Є. Питання правового забезпечення використання сонячної енергії в Україні. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: тези допов. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 266–268.*

⁴⁰ Чумаченко І. Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356.

⁴¹ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості правового регулювання сонячної та вітрової енергетики в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 червня 2022 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 626–628.*

вивчений на доктринальному рівні та лише схематично врегульований у законодавстві, сформувалася нагальна потреба у дослідженні цих енергетичних відносин як об'єктивно існуючого правового явища.

Слід зазначити, що на основі активного розвитку сонячної енергетики в Україні сформувалася досить об'ємна та різноманітна судова практика. Аналіз великої кількості судових справ у цій сфері надав можливість виявити деякі закономірності, загальні риси, характерні тенденції. Плідний синтез теоретичних та практичних матеріалів дозволив виділити кілька основних правових особливостей геліоенергетичних відносин, які концентруються, передусім, в утворенні та функціонуванні об'єктів сонячної енергетики і будуть послідовно проаналізовані нижче.

1) *Комплексний характер геліоенергетичних правовідносин*, тобто поєднання відносин, які мають різногалузеву юридичну природу, однак міцно пов'язані спільною метою – виробництво електроенергії шляхом трансформування енергії сонця. Особливістю є те, що в кожному конкретному випадку набір складових геліоенергетичних правовідносин може бути різним. Наприклад, у випадку будівництва великої сонячної електростанції за межами населеного пункту найбільш активно проявлятимуться такі складові як земельні, адміністративні, господарські правовідносини. Однак облаштування невеликого об'єкту сонячної енергетики на території власної садиби для приватного користування демонструватиме дещо інший набір складових: зокрема, земельні, цивільні, містобудівні тощо. Залежно від місця розташування сонячної електростанції до складу виникаючих геліоенергетичних відносин можуть додаватися також екологічні, водні тощо. Таким чином, комплексність геліоенергетичних правовідносин демонструє цікаву особливість – варіативний характер.

2) *Специфічне землекористування у сфері сонячної енергетики* має власні характерні ознаки, які варті більш детального вивчення:

а) у сфері сонячної енергетики землі *використовуються як територіально-просторовий базис*. Доктриною земельного права вже давно обстоюється основна теза про те, що земля як особливий об'єкт права має розглядатися у трьох можливих іпостасях: як об'єкт природи, як засіб виробництва та як територіально-просторовий базис. Для розміщення сонячних панелей та інших необхідних установок геліоенергетиці потрібна саме територія: а) для цих цілей її мало цікавлять природні властивості землі та її якість; б) територія має бути незатінена, з вільним доступом до інсоляції (сонячного опромінення); в) бажано пласка або із незначним рельєфом. Залежно від масштабів та

потужності запланованого об'єкту сонячної енергетики може бути використано різну за площею територію: від кількох десятків гектара – до сотень гектарів.

Практика доводить, що наразі земельні відносини претендують на роль центральної складової відповідного комплексу геліоенергетичних відносин, і це буде добре помітно у подальшому викладі нашого дослідження. Проте однозначно такий висновок зробити важко, оскільки земельні правовідносини потенційно можуть не виникати – а значить, і не входити до аналізованого варіативного комплексу. Це відбувається у випадку розміщення геліоустановок на інших поверхнях та об'єктах, відмінних від безпосередньо землі – наприклад, на дахах та стінах будинків;

б) *часто виникаюча потреба у зміні цільового призначення земельних ділянок.* Розвиток сонячної енергетики у вітчизняному варіанті вимагає простору. Це безпосередньо тягне за собою необхідність зміни існуючої структури землекористування з метою «викроювання» земельних площ для будівництва нових сонячних електростанцій. Специфіка геліоенергетики полягає у тому, що вона потребує зайняття земельних ділянок стаціонарними установками та обладнанням, що практично унеможлиблює паралельне використання такої землі за іншим цільовим призначенням. Слід відмітити, що науково-технологічні роботи у напрямі вирішення цієї проблеми активно ведуться, а саме: розроблено технології агровольтаїки, які наразі апробуються, удосконалюються та прилаштовуються до промислового використання, а подекуди – вже повноцінно застосовуються. Їх суть полягає у подвійному паралельному використанні земельної ділянки для сільськогосподарського виробництва та генерування сонячної електроенергії⁴². Для України це ще перспектива, хоча технологія вже впроваджена у Німеччині, Італії, азійських країнах.

На сьогодні в умовах України в переважній більшості випадків розміщення сонячних електростанцій вимагає зміни цільового призначення земельної ділянки. На основі матеріалів практики можна вказати, що найчастіше для цілей розміщення сонячних електростанцій надаються земельні ділянки: а) за межами населених пунктів; б) сільськогосподарського призначення; в) віднесені до пасовищ⁴³.

⁴² Детальніше див.: Павлига А. В. Щодо використання агровольтаїки в Україні: проблематика питання. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса 12–13 лютого 2021 року) Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 44–45.

⁴³ Харитонova Т. Є. Правові особливості використання земель для потреб сонячної енергетики. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: матеріали круглого столу (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 275–279.

Цікаво, що деякі рішення щодо зміни цільового призначення земельних ділянок з метою розміщення на них сонячних електростанцій оскаржувалися в суді з посиланням на пріоритетність сільськогосподарських земель. Так, під час підготовчих процедур, що передували будівництву сонячної електростанції на Миколаївщині, було змінено цільове призначення земельної ділянки з сільськогосподарського на землі промисловості. При цьому позивачі вважали відповідний наказ Держгеокадастру незаконним, оскільки «матеріали справи не містили жодних доказів необхідності зміни цільового призначення сільськогосподарських земель та їх передачі під розміщення електростанції, зокрема, не було надано доказів відсутності земель гіршої якості, не придатних для сільськогосподарського використання». Однак позиція суду була інша: саме Держгеокадастр визначає придатність земель для сільського господарства, адже це належить до його дискреційних повноважень – а значить суд не має втручатися у вільний розсуд цього владного суб'єкта⁴⁴. Слід визнати, що у такий спосіб фактично нівельовано зміст статей земельного законодавства та його принципу щодо пріоритету сільськогосподарського використання. Оцінка доцільності такого кроку вимагає окремих спеціальних досліджень.

Не менш важливим, однак менш обговорюваним залишається питання подальшої («післяенергетичної») долі таких земель: наприклад, після ліквідації сонячної електростанції. Автоматичне повернення такій земельній ділянці правового режиму сільськогосподарської землі викликає юридичні та практичні сумніви. По-перше, відповідного правового механізму чинне законодавство не передбачає. По-друге, за час використання для потреб енергетики така земля піддається впливу, наслідки якого можуть незворотно змінити її властивості. Тобто земельна ділянка після припинення використання для потреб енергетики може бути повернута до сільськогосподарського використання лише у випадку проведення необхідних аналізів і досліджень, за результатами яких має бути підтверджено її придатний для такого використання стан.

Крім того, виникає питання щодо проведення аналогій із будівництвом. Наприклад, щодо доцільності зняття верхнього ґрунтового шару перед будівництвом відповідної сонячної електростанції. Однак однозначно такий крок оцінити важко: з одного боку, це превентивно захищає ґрунт та дозволяє йому активно використовуватися за

⁴⁴ Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192480> (дата звернення: 01.07.2023 року).

основним призначенням на іншій території; проте, з іншого – у випадку ліквідації сонячної електростанції гостро постає проблема відновлення такої землі. Зокрема, у договорах оренди земельних ділянок для будівництва сонячних електростанцій зазначається обов'язок орендаря повернути таку земельну ділянку у стані «не гіршому за той, в якому орендар її отримав у користування»;

в) *переважно орендне землекористування*. Практика в Україні пішла по шляху укладення договорів оренди, відповідно до яких земельні ділянки державної та комунальної власності передаються інвесторам у користування для розміщення сонячних електростанцій на тривалий строк (зустрічаються договори строком на 10, 30, але найчастіше – на 49 років). Договори оренди землі для потреб геліоенергетики є юридично вразливими найчастіше не через власні недоліки, а через потенційне визнання протиправними та скасування рішень органів публічної влади, відповідно до яких такі договори укладаються. Однак існують випадки визнання договорів оренди земельних ділянок для розміщення сонячних електростанцій недійсними на підставі порушення вимог земельного законодавства під час їх укладення. Для ілюстрації можна згадати справу про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки між ТОВ «РЕН ЕНЕРГО» та Головним управлінням Держземагенства в Одеській області. Оспорюваний договір оренди землі був укладений без проведення нормативної грошової оцінки земельної ділянки, яка в силу приписів ст. 13 Закону України «Про оцінку земель» (у редакції, що діяла на момент укладення спірного договору) була обов'язковою у разі визначення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності⁴⁵.

На додаток можна вказати на деяку закономірність, яка простежується щодо правових титулів геліоенергетичного землекористування: великі сонячні електростанції переважно функціонують на правах орендного землекористування, тоді як менш значні за потужністю об'єкти тяжіють до розміщення на землях приватної власності;

г) *залежність від планування використання земель (містобудівної документації)*. У межах цієї особливості слід виділити такі основні аспекти. По-перше, розташування сонячних електростанцій може передбачатися у містобудівній документації регіонального та місцевого рівнів. Подібна практика може свідчити про ґрунтовний комплексний

⁴⁵ Постанова Вищого господарського суду України 28 січня 2016 року у справі № 916/3036/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55340617> (дата звернення: 01.07.2023 року).

підхід до планування території. У таких випадках інвестор та місцева публічна влада, об'єктивно оцінюючи інтереси держави, громади та бізнесу, зважуючи географічні, фізичні, погодно-кліматичні показники, доходять спільного висновку про доцільність розміщення на певній території сонячної електростанції.

По-друге, незважаючи на вказівки законодавства, зустрічаються випадки зіткнення різних суспільних інтересів. Наприклад, під час будівництва сонячної електростанції біля м. Вознесенськ на Миколаївщині виник спір щодо правомірності використання земельної ділянки. На думку міської ради, будівництво цієї сонячної електростанції займало ділянку разом із дорогою, а значить порушувало інтереси громади міста, оскільки ця дорога традиційно використовується для вивозу сміття на сміттєзвалище. Тобто задоволення енергетичних потреб міста заважало задоволенню потреб у чистоті. За результатами судового розгляду було встановлено, що будівництво сонячної електростанції не порушує інтереси громади м. Вознесенськ⁴⁶.

По-третє, в окремих випадках існуюча містобудівна документація виступає перешкодою для розміщення сонячної електростанції. Добре ілюструє цю тезу справа за позовом фізичної особи – власника земельних ділянок площею близько 38 га до Полтавської районної державної адміністрації, в якій власник землі оскаржував відмову райдержадміністрації в наданні дозволу на розробку детального плану території з метою розміщення Щербанівської сонячної електростанції «Полтаваенергопарк». Відмова була вмотивована тим, що на схемі планування території Полтавської області відображено перспективний напрям будівництва обхідної автодороги м. Полтави М-03 Київ-Харків-Довжанський, яка проходитиме через земельні ділянки, що планувалися власником для розміщення сонячної електростанції. Однак, вивчивши обставини справи, суд дійшов висновку, що відмова є протиправною, оскільки будівництво дороги заплановане, але не розпочате, до того ж вектор її пролягання окреслено орієнтовно та буде додатково уточнюватися⁴⁷.

По-четверте, особи, зацікавлені в недопущенні побудови сонячної електростанції або припиненні її функціонування, часто будують свою аргументацію саме на порушеннях містобудівного законодавства,

⁴⁶ Рішення Господарського суду Миколаївської області 24 вересня 2019 року у справі № 915/1298/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84728083> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁴⁷ Рішення Полтавського окружного адміністративного суду 12 квітня 2021 року у справі № 440/7905/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97141464> (дата звернення: 01.07.2023 року).

особливо – на порушеннях процедурних правил (затвердження детальних планів, забезпечення суспільного обговорення, розміщення вчасних оголошень тощо). Саме тому містобудівна документація може виступати як інструментом захисту сонячних електростанцій від зайвого пресингу, так і криє в собі безліч можливостей для оскарження правової підстави виникнення відповідних об'єктів альтернативної енергетики.

3) Специфічна взаємодія об'єктів сонячної енергетики із довкіллям (еколого-правовий та природоресурсний аспект). У своїх дослідженнях М. А. Дейнега справедливо підкреслює, що природні ресурси можна розглядати не тільки з позицій «традиційної» класифікації на земельні, водні, лісові ресурси, надра, ресурси рослинного і тваринного світу, а й поділяти на вичерпні та невичерпні. Невичерпні природні ресурси включають, зокрема, кліматичні (енергетичні, теплові та інші)⁴⁸. Тобто сонячна енергія – це важливий природний ресурс. Хоча він оцінений суспільством та нормотворцем не так високо як традиційні викопні паливні ресурси, його значення все більше зростає, особливо з огляду на невинне розширення технологічних можливостей людства.

Ми звикли до того, що використання природних ресурсів чинить антропогенний вплив на довкілля та має негативні наслідки: забруднення, вичерпання, ерозії, деградації тощо. Використання сонячної енергії для виробництва електроенергії якісно відрізняється від змалюваного традиційного бачення сучасного природокористування. Так, розміщення сонячних панелей та обладнання, за загальними правилами, не несе в собі відчутних ризиків для довкілля. Зокрема, такої думки притримується і законодавець, який не передбачив у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» необхідність проведення такої оцінки під час планування та будівництва сонячних електростанцій (на відміну, наприклад, від вітро- чи гідроенергетичних станцій). Справедливо відмітити, що незважаючи на те, що прямих загроз навколишньому природному середовищу сонячна енергетика майже не створює, все ж зберігається можливість побічного негативного впливу – зокрема, під час виробництва окремих деталей і обладнання, а також шляхом утворення відходів (наприклад, зламаних чи старі сонячні панелі). Це питання ще потребує свого правового регулювання з урахуванням особливостей геліоенергетики.

⁴⁸ Дейнега М. А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку: монографія / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: НУБіП України, 2019. 340 с.

При цьому дружність сонячної енергетики до природи обумовлює і виявлену особливість вітчизняної судової практики, а саме: рідкість оспорювання утворення чи діяльності сонячних електростанцій на підставі порушення ними екологічного законодавства чи завдання екологічної шкоди. Окремі виявлені спроби подібної аргументації буди оцінені судом як недостатньо обґрунтовані, оскільки не було надано жодних доказів негативного впливу на людей та довкілля⁴⁹.

Незважаючи на удавану простоту ідентифікації природоресурсного компоненту геліоенергетичних правовідносин, при більш глибокому дослідженні виникають деякі цікаві питання.

По-перше, про *складний характер природокористування*. Так, фактично під час функціонування сонячної електростанції відбувається паралельне використання двох природних ресурсів: землі та сонячної енергії. Однак через брак спеціальних теоретико-методологічних розробок, які були б спрямовані на врегулювання використання сонячної енергії як особливого природного ресурсу, ця складова геліоенергетичних природоресурсних відносин ігнорується. Усе навантаження лягає на традиційну, добре вивчену земельно-правову складову і фактично повністю зводиться до правового регулювання використання землі. Однак це не можна визнати задовільним, оскільки для розміщення об'єктів геліоенергетики не завжди використовується безпосередньо земна поверхня (все частіше для цих цілей прилаштовуються дахи і стіни будинків, поверхні транспортних засобів тощо). Тобто у випадку розміщення сонячних панелей, наприклад, на даху певної будівлі законодавство взагалі не веде мову про природокористування.

По-друге, питання *ідентифікації використання сонячної енергії як різновиду природокористування*. У науці екологічного та природоресурсного права багато уваги приділено традиційному поділу природокористування на загальне та спеціальне (Г. В. Анісімова⁵⁰, М. А. Дейнега⁵¹, А. С. Євстігнєєв⁵², Н. Р. Кобецька, В. М. Комарницький⁵³, І. О. Кос-

⁴⁹ Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192480> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁰ Анісімова Г. В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Anis.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁵¹ Дейнега М. А. Предмет і система природоресурсного права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 38 с.

⁵² Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 32 с.

тяшкін⁵⁴, О. Г. Котеньов⁵⁵, М. К. Черкашина⁵⁶ та інші), чим підкреслена важливість цього питання. Людина використовує сонячну енергію протягом усього свого життя як біологічна істота, адже належний рівень інсоляції необхідний організму для нормальної життєдіяльності. Таке природокористування однозначно ідентифікується як загальне. З цих позицій дуже доречним видається висновок Н. Р. Кобецької про доцільність віднесення права загального природокористування до системи екологічних прав громадян та його регулювання в рамках інституту екологічних прав⁵⁷. Право загального природокористування характеризується загальнодоступністю, безоплатністю, не вимагає будь-якого спеціального дозволу й закріплення цих ресурсів і служить для задоволення життєво необхідних потреб⁵⁸. Однак, якщо людина починає використовувати енергію Сонця для виробництва електроенергії, чи залишається таке природокористування у межах загального?

Теорія виділяє кілька характерних рис спеціального природокористування.

По-перше, здійснення на основі дозволу. Так, геліоенергетичні суб'єкти зобов'язані отримати спеціальну ліцензію на виробництво електричної енергії. Однак правову природу такої ліцензії не можна однозначно ідентифікувати як природоресурсний дозвіл. Справа у тому, що в геліоенергетиці нормуванню підлягає не безпосередньо використання природного ресурсу – сонячної енергії, а виробництво кінцевого продукту (електроенергії). Ліцензія спрямована на регламентацію спеціальних умов такого виробництва. Даний методологічний підхід можна пояснити різною метою дозволів у «традиційному» і «нетрадиційному» природокористуванні: якщо у першому основною метою є забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів, то у другому – забезпечення належного виробництва електроенергії. Таким чином, у геліоенергетиці відсутні безпосередні

⁵³ Комарницький В. М. Право спеціального природокористування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 36 с.

⁵⁴ Костяшкін І. О. Право загального землекористування громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 19 с.

⁵⁵ Котеньов О. Г. Принципи права природокористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 22 с.

⁵⁶ Черкашина М. К. Юридичні гарантії права природокористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 20 с.

⁵⁷ Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.

⁵⁸ Анісімова Г. В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Anis.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).

дозвільні процедури щодо використання сонячної енергії як природного ресурсу.

По-друге, у спеціальне природокористування надається визначена частина природних ресурсів. Безпосереднього виокремлення сонячної енергії як природного ресурсу немає, це відбувається лише шляхом територіальної прив'язки (місця розміщення електростанції) та дозволеної потужності відповідної станції (обсягу використання сонячної енергії).

По-третє, спеціальне природокористування є платним (у випадках, передбачених законодавством України, спеціальне природокористування може здійснюватися безоплатно (наприклад, розміщення пасік)⁵⁹). За цим критерієм аналізоване природокористування теж є нетиповим, адже фактично за використання енергії сонця користувач не платить, навпаки – держава утворює спеціальні умови для того, щоб користувачу було вигідно займатися такою діяльністю, використовувати відповідний природний ресурс з метою виробництва електроенергії.

Отже, навіть схематичний аналіз вказує на те, що використання енергії сонця представляє собою досить специфічний вид природокористування, який не легко вписується в існуючий поділ на загальне та спеціальне природокористування та взагалі в універсальні канони природоресурсного права⁶⁰. На нашу думку, це є конкретним підтвердженням слів Н. Р. Кобецької про те, що правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення відповідно до змін соціально-економічної, політичної і правової системи, в тому числі в частині виокремлення нових видів використання природних ресурсів, застосування нових, нетрадиційних для природоресурсного права засобів і форм регулювання⁶¹. Тобто геліоенергетичне природокористування цілком відповідає таким новітнім тенденціям розвитку природоресурсного права та заслуговує свого подальшого вивчення у цьому напрямі.

4) Суб'єктні особливості геліоенергетичних правовідносин. Суб'єктна складова аналізованих правовідносин теж демонструє цікаві

⁵⁹ Заверюха М. М. До питання правового регулювання використання земель лісогосподарського призначення в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 119.

⁶⁰ Григор'єва Х. А. Сонячна енергетика і довкілля: правові грані взаємодії. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 грудня 2021 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги*. Харків: Юрайт, 2021. С. 56–60.

⁶¹ Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.

специфічні риси, адже протягом останніх двадцяти років в Україні сформувався повноцінний сектор економіки – сонячна енергетика. Слід застерегти від спрощеного уявлення про його суб’єктний склад. Так, він об’єднує не лише безпосередньо компанії – власники сонячних електростанцій – він формує цілу систему різних учасників, кожен з яких виконує власні функції. Так, можна виокремити три групи спеціалізованих суб’єктів геліоенергетики: а) виробники енергії; б) виробники обладнання; в) суб’єкти забезпечення обслуговування (установка та монтування, ремонт тощо).

При цьому до системи входять також численні неспеціалізовані, але не менш важливі інституції. Зокрема, фінансові установи, які формують спеціальні кредитні продукти для інвесторів у сфері сонячної енергетики. Так, в Україні деякі великі банки пропонують особливі умови кредитування для створення власної сонячної електростанції (наприклад, Укргазбанк, програма «ЕКО-Лізинг» від Ощадбанку⁶² тощо).

Важливу роль у розвитку сонячної енергетики відіграють також органи публічного управління. Аналіз численної практики дає змогу констатувати в цілому значний ступінь сприяння утворенню сонячних електростанцій з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Характерною особливістю сучасної геліоенергетики в Україні слід вказати значну питому вагу малих об’єктів, що належать окремим приватним особам – власникам домогосподарств, що орієнтовані передусім на споживання власновиробленої енергії. Тобто неоднорідність геліоенергетичного сектору посилюється також за рахунок існування різних типів суб’єктів – виробників енергії.

5) Підтримка розвитку сонячної енергетики. У цілому на даний різновид альтернативної енергетики розповсюджуються загальні механізми державної підтримки, передбачені для стимулювання відповідних відносин. При цьому поряд із загальнодержавними механізмами підтримки зустрічаються регіональні – спеціалізовані на сонячній енергетиці. Наприклад, досить прогресивним можна вказати компенсаційний механізм підтримки, що зустрічається, зокрема, у Програмі стимулювання населення, ОСББ, ЖБК Житомирщини щодо ефективного використання енергетичних ресурсів та енергозбереження на 2015–2020 роки, затвердженій рішенням Житомирської обласної ради

⁶² Кредит від Ощадбанк на сонячні електростанції. URL: <https://eco-tech.com.ua/cp71383-kredit-vid-oschadbank-na-sonyachni-elektrostantsiyi.html> (дата звернення: 01.07.2023 року)

від 10.09.2015 року № 1576. Згідно з цією програмою приватним особам, які здійснили будівництво сонячної електростанції, надавалося відшкодування частини коштів, витрачених на таке будівництво.

Якщо характеризувати в цілому протекційну політику України у сфері сонячної енергетики, то слід визнати її одновекторність та регресивність. Вони полягають у тому, що система підтримки сконструйована таким чином, що стимулює передусім будівництво великих комерційних геліоенергетичних об'єктів. У той же час це провокує ризики, що неодмінно супроводжують такі проекти: а) зайняття значних площ землі; б) втрата сільськогосподарських земель; в) зміна ландшафтів тощо.

На нашу думку, основний вектор підтримки має бути спрямований на стимулювання «побутової» сонячної енергетики, яка впритул межує з поняттями енергоефективності та енергозбереження. Станом на кінець 2020 року майже 30 тисяч українських родин встановили у себе вдома СЕС загальною потужністю 780 МВт, а розмір інвестицій склав 600 млн євро⁶³. Однак середня вартість такого проекту ще залишається досить значною.

Саме тому, розуміючи прогресивність та перспективність вживаної, побутової сонячної енергетики, розвинені країни впроваджують цікаві програми підтримки. Наприклад, перший проект був запущений ще в 1991 році у Німеччині «Тисяча сонячних дахів» (згодом був перейменований у «Дві тисячі сонячних дахів»). Подібний проект – «100 000 сонячних дахів» – був прийнятий для всіх країн-членів ЄС. У Японії розвиток сонячної енергетики забезпечується програмою «70 000 сонячних дахів», у США – «1 мільйон сонячних дахів»⁶⁴.

Ураховуючи іноземний досвід та вітчизняні реалії, на нашу думку, центр тяжіння сонячної енергетики в Україні має бути зміщений: від комерційного промислового виробництва з метою отримання прибутку – у бік здешевлення енергоспоживання на рівні конкретних господарств (будинків, підприємств, транспорту тощо). Такий методологічний підхід стане свого роду запобіжником для паразитарних геліоенергетичних проектів, єдиною метою яких є заробляння на державній підтримці. Звичайно, після грубого внесення змін до законодавства у 2020 році «зелений» тариф перестав бути основною

⁶³ Кострюков С. В. Історико-правові засади становлення сучасної сонячної енергетики. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 75–82.

⁶⁴ Кузьміна М. М. Розвиток сонячної енергетики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 183–186.

приманкою для реалізації масштабних проектів у цій сфері⁶⁵, однак така загроза все одно залишається.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна сформулювати деякі висновки. Так, геліоенергетичні правовідносини утворюють варіативний комплекс суспільних відносин, врегульованих правом, що виникають під час виробництва електроенергії шляхом технологічної трансформації енергії сонця.

У геліоенергетичних правовідносинах виявлено значну еколого-природоресурсну складову, яка суттєво спрощена та зведена здебільшого до землекористування. Однак фактичний розвиток таких відносин вимагає вчасного перегляду звичних теоретико-методологічних конструкцій з метою їх приведення у відповідність із реаліями сьогодення та перспективами майбутнього. Зокрема, можна вести мову про особливе геліоенергетичне природокористування, що потребує специфічного врегулювання.

Перш за все, такі висновки мають вплинути на зміну вектору державної політики, оскільки, на наш погляд, вісь розвитку геліоенергетичних відносин в Україні дещо зміщена. Зокрема, ми переконані, що зусилля публічного управління та законодавця мають бути спрямовані, передусім, на розширення некомерційного (ужиткового, побутового, індивідуального, обслуговуючого) напряму сонячної енергетики, що межує з енергозбереженням та енергоефективністю. Натомість побудована у вітчизняному законодавстві модель протекції сонячної енергетики стимулювала утворення комерційних сонячних електростанцій, розміщених у довільному порядку під впливом інвестиційних планів, що зорієнтовані передусім на державну підтримку⁶⁶.

⁶⁵ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154; Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 130–135; Караханян К.М. Тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 90–95; Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255; Чумаченко І. Є. Програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: правові проблеми та перспективи. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 96–101.

⁶⁶ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості геліоенергетичних правовідносин в Україні (на матеріалах практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 3. С. 224–230.

6.4. Земельно-правові та екологічні питання розміщення сонячних електростанцій: науково-практичний погляд

Стрімкий розвиток сонячної енергетики в Україні протягом останніх десяти років вражав: у 2019 році наша держава увійшла до ТОП-10 країн світу за темпами розвитку зеленої енергетики, а у 2020 – у ТОП-5 європейських країн за темпами розвитку сонячної енергетики⁶⁷. Проте такий підйом наштовхнувся на низку проблем, як внутрішніх, так і зовнішніх: непродумана еволюція законодавства, складнощі виконання зобов'язань за «зеленим» тарифом, втрата багатьох потужностей внаслідок ведення воєнних дій тощо. При цьому досвід становлення сонячної енергетики в Україні у другій половині 2010-х – на початку 2020-х років дає багато підстав для наукових роздумів щодо готовності вітчизняного законодавства до подальшого масштабування «зеленої» генерації. Справа у тому, що поява таких нетрадиційних об'єктів як сонячні електростанції породжує цілий комплекс наслідків для довкілля, суспільства, держави тощо. Однак при цьому специфіка таких наслідків законодавством не врахована повною мірою. Недостатньо всебічно врегульовано вплив сонячних електростанцій на навколишнє природне середовище та зворотній вплив довкілля на ці об'єкти альтернативної енергетики. Відповідні неузгодженості і прогалини відкриваються у процесі активного правозастосування. Саме тому на науку лягає завдання доктринально опрацювати законодавчі засади, судову практику та теоретичні здобутки у цій сфері з метою формування оптимальних шляхів удосконалення правового регулювання альтернативної енергетики в цілому та сонячної енергетики зокрема. Особливо це актуалізується у світлі сучасної необхідності формування та укріплення енергетичної безпеки країни в умовах ведення воєнних дій та післявоєнного відновлення.

Будівництво сонячних електростанцій (СЕС) в Україні тягне за собою низку різних наслідків. Окрім безумовно позитивних – зокрема, збільшення виробництва «зеленої» енергії, зменшення викидів у атмосферу, внесення вкладу в боротьбу зі змінами клімату – можна простежити також і деякі побічні результати бурхливого розвитку сонячної генерації. Такі неочевидні наслідки рельєфно проявляються, перш за все, на практиці. У зв'язку з цим аналіз накопиченої протягом останніх років судової практики демонструє деякі «вузькі» місця

⁶⁷ Ігнат'єв С. Зелена енергетика в Україні на межі банкрутства. Що далі? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/10/685513/> (дата звернення: 01.07.2023 року)

чинного законодавства, яке проявляє ознаки адаптації до появи нових об'єктів альтернативної енергетики в Україні.

У цьому дослідженні ми зупинимося на науково-практичному аналізі двох взаємопов'язаних питань: правові механізми охорони довкілля від потенційного негативного впливу сонячних електростанцій та правові засоби охорони таких електростанцій від зовнішніх можливих негативних впливів. Фактично, ці питання є сторонами однієї медалі – забезпечення оптимального існування сонячної електростанції в довкіллі. З цією метою ми вважаємо за доцільне структурувати дослідження шляхом виділення двох логічних блоків: охорона довкілля від впливу СЕС та охорона СЕС від впливу довкілля.

Охорона довкілля від впливу СЕС. Хоча сонячна енергетика вважається однією з найбільш безпечних для навколишнього природного середовища, вона все одно не знаходиться в ізолюваному герметичному просторі, і тому чинить певний вплив на довкілля. Так сталося, що в Україні законність будівництва та експлуатації СЕС іноді оспорується з посиланням на порушення еколого-правових вимог. Показовим у цьому плані став цикл справ, які стосувалися будівництва трьох СЕС на Миколаївщині. У цих справах позивачами стали фізичні особи – жителі села та агропідприємство. Їхні вимоги були юридично диференційовані: а) окремо відносно трьох власників СЕС (ТОВ «ПІВІ ПРОГРЕСІВКА-БЕТА», ТОВ «ПІВІ ПРОГРЕСІВКА-АЛЬФА», ТОВ «ПІВІ ПРОГРЕСІВКА-ГАМА»); б) відносно предмету позову (по цивільним позовам заявники вимагали скасувати накази Головного управління Держгеокадастру про затвердження документації із землеустрою та надання земельних ділянок в оренду зі зміною цільового призначення, а також визнати недійсними договори оренди землі⁶⁸; по адміністративним позовам вимагали визнати протиправними

⁶⁸ Рішення Березанського районного суду Миколаївської області від 18 березня 2021 року у справі № 489/3873/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95927631> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі № 489/3873/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/97295566> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Верховного Суду від 24 грудня 2021 року у справі № 489/3873/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102221697> (дата звернення: 01.07.2023 року); Рішення Березанського районного суду Миколаївської області від 18 березня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95927634> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Миколаївського апеляційного суду від 25 травня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/97192480> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102221692> (дата звернення: 01.07.2023 року).

та скасувати дозволи на виконання будівельних робіт, видані Управлінням Державної архітектурно-будівельної інспекції⁶⁹). Незважаючи на юридичну «еквілібристику» та формальну диференціацію, основний аргумент цих позовів полягав у такому.

Земельні ділянки під спірними сонячними електростанціями перебували у державній власності та відносилися до земель сільськогосподарського призначення. Після зміни цільового призначення на землі енергетики ці земельні ділянки були передані в оренду під розміщення СЕС. Однак відповідні земельні ділянки територіально розташовані біля водойми – Тилігульського лиману та частково входять до його прибережної захисної смуги. Позивачі наполягали на тому, що цей об’єктивний факт є ключовим, адже, на їхню думку, він означає необхідність проводити оцінку впливу на довкілля (ОВД), якої здійснено не було під час планування та проєктування трьох СЕС. На їхній погляд, прибережна захисна смуга є складовою земель водного фонду, а відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» може мати значний вплив на довкілля та підлягає оцінці впливу на довкілля *«прокладання кабелів, ... на землях водного фонду»*⁷⁰.

Розглядаючи цю правову ситуацію щодо трьох сусідніх СЕС, суди дійшли висновку про законність будівництва та функціонування електростанцій без проведення ОВД. Основна аргументація щодо цього спірного питання зводиться до того, що: а) прибережна захисна смуга може бути встановлена на землі будь-якої категорії, а не виключно на землях водного фонду; б) за даними Державного земельного кадастру відповідні земельні ділянки віднесені до земель енергетики і на них встановлено обмеження використання у вигляді прибережної захисної смуги; в) профільне відомство – Держводагенство своїм листом визнало вказані земельні ділянки такими, що не відносяться до водного фонду, а отже, погодження будь-яких юридичних дій щодо них не відноситься до його компетенції.

До речі, у цих справах показовим є той факт, що відомості Державного земельного кадастру були практично поставлені під сумнів,

⁶⁹ Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 11 березня 2021 року № 400/2932/20. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95714554_ (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова П’ятого апеляційного адміністративного суду від 01 липня 2021 року у справі № 400/2932/20. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98009418_ (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Верховного Суду від 01 листопада 2021 року у справі № 400/2932/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100722971> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷⁰ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 315.

адже, на думку позивачів, такі відомості не відповідали законодавчим вимогам. Характерно, що і суди під час розгляду цих справ не сприймали інформацію з Державного земельного кадастру як аксіоматичну, адже для підтвердження правового режиму земельних ділянок бралися до уваги і лист Держводагенства, і експертний звіт консалтингової компанії.

Отже, спори щодо будівництва та експлуатації СЕС на Миколаївщині поставили кілька важливих питань: а) чи можна будувати СЕС у прибережній захисній смузі морського лиману? б) чи є необхідним проведення ОВД під час проєктування і надання дозволу на будівництво СЕС, якщо земельна ділянка знаходиться у прибережній захисній смузі? в) чи є оптимальною та правова конструкція щодо оцінки потенційного негативного впливу СЕС, яка передбачена чинним законодавством?

Спроба відповісти на ці питання висвітлює деякі глибші проблеми. Так, ситуація, що склалася відносно трьох СЕС, додатково розкриває проблему узгодження земельного, водного та екологічного законодавства.

Отже, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» вимагає проведення оцінки у випадку прокладання кабелів *«на землях водного фонду»*. Звернення до ст. 58 ЗК України «Склад земель водного фонду» та ст. 4 ВК України «Землі водного фонду» демонструє тотожний підхід у розумінні цієї категорії (за винятком того, що ЗК України додатково до земель водного фонду відносить штучно створені земельні ділянки в межах акваторій морських портів). Серед іншого, ЗК і ВК України одностайні у тому, що до земель водного фонду належать *«землі, зайняті прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами»*⁷¹. Тобто з цього випливає, що законодавець нібито автоматично розповсюджує правовий режим категорії земель водного фонду на вказані земельні ділянки прибережних захисних смуг. Додатково це підтверджується тим, що у ЗК України статті щодо прибережних захисних смуг та обмежень у використанні таких земель включені до Гл. 12 «Землі водного фонду». Насправді, у первісній редакції ЗК України це було абсолютно логічно та несуперечливо.

Однак логіка законодавця була порушена, коли було прийнято Закон України «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів

⁷¹ Земельний кодекс від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27; Водний кодекс України від 06.06.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

України щодо прибережних захисних смуг» від 02.12.2010 року⁷². Цим Законом ст. 60 ЗК України було доповнено абзацом 4 ч. 3 такого змісту: *«прибережні захисні смуги встановлюються на земельних ділянках усіх категорій земель, крім земель морського транспорту»*. Як зазначалося у пояснювальній записці до цього законопроекту, реалізація зокрема даного положення мала створити *«умови для розв'язання проблем прибережних смуг Азовського та Чорного морів та сприяти зменшенню негативного впливу на навколишнє природне середовище»*⁷³. Однак разом із цим було закладено основу для майбутніх спірних ситуацій, на кшталт аналізованих справ щодо розміщення СЕС. Це додатково ілюструє тезу, висловлену О. М. Дроваль, про те, що *«розвиток законодавства щодо земель водного фонду був неоднорідним й неодночасним»*⁷⁴.

Прибережна захисна смуга розглядається земельним та водним законодавством як обмеження у використанні земель. При цьому ст. 62 ЗК України передбачає, що режим господарської діяльності на земельних ділянках прибережних захисних смуг морів, заток та лиманів встановлюється законом. Таким спеціальним Законом виступає, зокрема, ВК України. До 2011 року водним законодавством у межах прибережної захисної смуги морів, заток і лиманів дозволялося лише будівництво санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів. Однак тим же Законом України «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо прибережних захисних смуг» від 02.12.2010 року було суттєво розширено перелік можливих видів діяльності у прибережній захисній смузі морів, заток та лиманів. Зокрема, було передбачено, що така прибережена захисна смуга може використовуватися для будівництва *«об'єктів, що виробляють енергію за рахунок використання енергії вітру, сонця і хвиль, об'єктів постачання, розподілу, передачі (транспортування) енергії»*.

Отже, за результатами цих нормотворчих кроків, по-перше, прямо допускається розміщення у межах прибережної захисної смуги моря, затоки та лиману об'єктів сонячної енергетики; по-друге, прибережена захисна смуга моря, затоки та лиману може встановлюватися на

⁷² Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо прибережних захисних смуг: Закон України від 02.12.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 18. Ст. 122.

⁷³ Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прибережних захисних смуг. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2642&skl=7 (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁷⁴ Дроваль О. М. Визначення та склад земель водного фонду України. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9).

землях будь-якої категорії земель, у т.ч. на землях енергетики; порте, прибережна захисна смуга має юридичну природу обмеження у використанні земель, і тому відомості про неї мають бути внесені до Державного земельного кадастру.

Однак при цьому науково-практична проблема щодо проведення ОВД під час проєктування СЕС не вирішена повною мірою. Хоча формально суди прийняли правильні, обґрунтовані чинним законодавством рішення, визнавши, що будівництво СЕС у прибережній захисній смузі лиману не потребувало проведення ОВД, деякі питання все одно залишаються. Яку мету переслідував законодавець, формулюючи норму права саме у такий спосіб: *«прокладення кабелів ... на землях водного фонду»*? Чи досягається така мета з огляду на фактичний стан чинного земельного та водного законодавства? Для відповіді на ці питання варто проаналізувати дану правову ситуацію більш детально.

Оскільки контакт води з електричним обладнанням, джерелами та носіями електричного струму здатен призвести до значних шкідливих наслідків (травмування людей, виведення з ладу техніки, загибель рослин і тварин, виникнення пожеж тощо), цілком закономірним виглядає передбачення окремого випадку такої діяльності у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля». Однак нормотворець, використовуючи поняття «землі водного фонду» цілком логічно прагнув охопити увесь їх склад, який практично слово в слово продубльований у ЗК і ВК України. Зокрема, за цими статтями поняттям земель водного фонду охоплюються і прибережні захисні смуги. Логічно припустити, що поняття «землі водного фонду» вжиті у ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» саме як найбільш узагальнююче поняття, щоб охопити усі потенційно небезпечні випадки.

Проте в результаті проаналізованих нормотворчих дій склалася ситуація, за якої частина господарських проєктів «випадає» з числа тих, які мають проходити аналіз на потенційний вплив на довкілля. Так сталося і в нашому прикладі по трьом СЕС на Миколаївщині. На нашу думку, це може оцінюватися двозначно.

З одного боку, це можна розцінювати як спрощення ведення бізнесу в сфері альтернативної енергетики. Однак, на наше переконання, дана ситуація не може кваліфікуватися як дерегуляція (свідоме цілеспрямоване усунення зайвих правових перешкод для тієї чи іншої діяльності), адже така ситуація склалася поза прямою волею законо-

давця, стала результатом неузгодженості між правовими нормами. З іншого боку, незаплановане випадання частини бізнес-проектів зі сфери обов'язкового проведення ОВД може нести негативні екологічні та соціальні наслідки. Зважуючи ці протилежні позиції, ми все-таки схилиємося до пріоритету останньої. У зв'язку з цим ми вважаємо, що неузгодженість земельного, водного та екологічного законодавства у цій частині має бути усунута.

Для цього ми бачимо два доцільні кроки:

1) *земельно-правовий*. Він полягає у тому, щоб привести до ладу земельне та водне законодавство у частині регулювання правового режиму прибережної захисної смуги. Зокрема, оскільки вона не прив'язана жорстко до категорії земель водного фонду і може відноситися до земель будь-якої категорії, недоречно зберігати положення щодо таких смуг у Гл. 12 ЗК України «Землі водного фонду». Логічніше такі норми виглядали би у Гл. 18 «Обмеження прав на землю». Такі пропозиції неодноразово лунали у вітчизняній науковій літературі⁷⁵;

2) *еколого-правовий*. Його зміст полягає у тому, щоб уточнити норми Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» з урахуванням специфіки вітчизняного земельного та водного законодавства. Зокрема, доцільно удосконалити формулювання ч. 3 ст. 3 Закону та викласти її норму в такій редакції: «Друга категорія видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля, включає: ... прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду *та у межах прибережених захисних смуг*».

Охорона СЕС від впливу інших об'єктів. Судова практика останніх років виявила не тільки ті правові ситуації, в яких СЕС є джерелом потенційної небезпеки. Аналіз матеріалів судових справ та винесених по ним рішень демонструє незахищеність СЕС у ситуаціях, коли їх належному оптимальному функціонуванню загрожують інші об'єкти. Яскравим прикладом може стати справа, позивачем за якою став власник сонячної (фотовольтаїчної) електростанції ТОВ «Екотехнік Миньківці» на Хмельниччині. Відповідно до обставин справи ТОВ отримало право оренди на земельну ділянку під будівництво СЕС.

⁷⁵ Пересоляк В. Правовий режим водоохоронної зони та прибережної захисної смуги. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 118–123; Коваленко І. І., Балакірева Ю. О. Деякі особливості правового режиму водоохоронних зон та прибережних захисних смуг. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 85–90.

Однак через рік на відстані 126 м від електростанції ТОВ «Лайфселл» почало зводити базову станцію. Власник СЕС звернувся до суду, оскільки вважав свої права порушеними: вежа зв'язку затінюватиме сонячні панелі і таким чином створює перешкоди у користуванні орендованою земельною ділянкою за її цільовим призначенням. У результаті судового розгляду було підтверджено законність будівництва базової станції, незважаючи на заперечення власника СЕС⁷⁶.

Ця ситуація виявляє ще одну проблему, яка супроводжує стрімкий розвиток альтернативної енергетики в Україні. Так, чинне законодавство не передбачає того, що в електростанції може бути певна об'єктивна потреба в особливій охоронній зоні.

Так, Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» передбачено, що *«охоронні зони встановлюють ... навколо електростанцій... для забезпечення нормальних умов експлуатації об'єктів енергетики, запобігання ушкодженню, а також зменшення їх негативного впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти»*⁷⁷. При цьому розміри таких охоронних зон встановлюються Кабінетом Міністрів України. Додатково у ст. 25 Закону закріплено, що *«межі спеціальних зон об'єктів енергетики зазначаються у документації із землеустрою з часу надання земельної ділянки для будівництва відповідного об'єкта»*⁷⁸. Власники та користувачі земельних ділянок у межах спеціальних зон об'єктів енергетики не позбавляються своїх прав на такі землі, однак їм видається *«кадастровий план їх земельних ділянок з нанесеними межами спеціальних зон, а також письмовий перелік обмежень та обтяжень щодо використання земель у цих зонах»*⁷⁹. На нашу думку, такі загальні законодавчі вимоги є цілком логічними, однак чи є вони достатніми для охорони такого специфічного об'єкта як СЕС та задоволення його законних інтересів?

Аналіз судових рішень у справі щодо затінення сонячних панелей демонструє недостатній ступінь такої захищеності. По-перше, обме-

⁷⁶ Рішення Господарського суду Хмельницької області від 27 липня 2021 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98606681> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 09 листопада 2021 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101237897> (дата звернення: 01.07.2023 року); Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2022 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103371144> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷⁷ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 1. Ст. 1.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

ження у використанні земельних ділянок у межах охоронних зон СЕС не передбачають регулювання висотності забудови. По-друге, Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» передбачає, що *«межі охоронних та санітарно-захисних зон об'єктів енергетики зазначаються в містобудівній документації, документації із землеустрою та кадастрових планах»*⁸⁰. На нашу думку, було би доцільно прямо вказати у Законі на те, що відомості про конкретний зміст обмежень у використанні земельних ділянок у межах охоронних зон об'єктів енергетики повинні вноситися до Державного земельного кадастру. Це би посприяло попередженню порушень прав та законних інтересів власників СЕС.

Отже, науково-практичний аналіз низки релевантних судових справ, в яких самі сонячні електростанції зазнавали зовнішнього впливу та навпаки ставали фактором впливу на довкілля, дозволили сформулювати деякі висновки.

По-перше, виявлено неузгодженості між земельним, водним та екологічним законодавством у частині проведення оцінки впливу на довкілля під час проєктування розміщення сонячних електростанцій у межах прибережної захисної смуги морів, заток та лиманів. Запропоновано уточнити норми Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» та внести необхідні зміни до ЗК України з метою усунення виявлених недоліків.

По-друге, встановлено низький ступінь врахування специфічних потреб сонячних електростанцій в обмеженій висотності навколишніх об'єктів у межах охоронної зони. Запропоновано використовувати, зокрема, потенціал Державного земельного кадастру для попередження порушень прав та законних інтересів власників сонячних електростанцій у таких випадках⁸¹.

6.5. Протекційно-правова модель подальшого розвитку сонячної енергетики в Україні

Сучасний світ пронизаний ідеями екологізації, декарбонізації, зупиненням кліматичних змін тощо. Усі ці ідеї перетинаються в питанні розвитку сонячної енергетики, яка є дружньою до природи та сприяє зменшенню антропогенного забруднення довкілля. Слід зазначити, що цей напрям альтернативної енергетики активно розвивається

⁸⁰ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 1. Ст. 1.

⁸¹ Григор'єва Х. А. Земельно-правові, екологічні та кадастрові питання розміщення сонячних електростанцій: науково-практичний погляд. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 30–38.

в Україні та світі. При цьому в деяких країнах (США, Німеччина, Японія тощо) цей процес розпочався давно, ще кілька десятирічь тому. Для України геліоенергетичні відносини є порівняно новими, оскільки вони почали масштабуватися та стали відчутно впливати на суспільне життя лише протягом останнього десятиліття. Більш тривалий іноземний досвід розвитку сонячної енергетики дозволяє черпати з нього розуміння процесів, закономірностей та перспектив, які мають значення для України. Особливо актуалізується це питання у зв'язку з тим, що наразі в Україні можна зафіксувати кризу правової моделі підтримки альтернативної енергетики в цілому та сонячної зокрема. Вона проявляється передусім у тому, що стара протекційна модель, побудована на високому «зеленому» тарифі, визнана обтяжливою, а нова протекційна модель – заснована на «зелених» аукціонах та механізмі ринкової премії – досі не запроваджена.

Чого чекати в результаті розвитку сучасної ситуації та в якому напрямі розвивати сонячну енергетику надалі – ці питання наразі є одними з найбільш своєчасних та доленосних в аспекті майбутньої енергетичної безпеки України. Актуальність цієї проблеми посилюється паралельним просуванням європейського Green Deal, який передбачає тотальну декарбонізацію суспільного життя та економіки в ЄС до 2050 року. Цей зовнішній для України процес супроводжуватиметься запровадженням для її виробників додаткових торговельних вимог до вітчизняних товарів – зокрема, мова йде про підтвердження певного ступеня вуглецевої нейтральності. Звичайно, така перспектива вказує на те, що втрачати напрацьовані темпи зростання альтернативної енергетики не можна – їх потрібно підтримувати надалі, оскільки скоро в цьому буде зацікавлене широке коло українських експортерів.

Сонячна енергетика в сучасному світі вже стала невід'ємною частиною енергозабезпечення. Докладені зусилля урядів, бізнесу, науки та суспільства у напрямі розширення еколого безпечного використання сонячної енергії сприяли тому, що нині геліоенергетика вже має власну нішу на світовому енергоринку. Цьому, безумовно, сприяло перманентне зниження ціни на обладнання, що робить геліоенергетику все більш доступною.

Однак успіхи країн на цьому шляху різняться, і це не дивно, оскільки деякі держави розпочали свій геліоенергетичний поступ багато років тому. Їх правовий досвід, накопичений за весь цей час, має важливе значення для глибинного розуміння тих процесів, що відбуваються сьогодні в Україні.

Масштабний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, законодавства та практики правозастосування дозволяє нам виділити деякі основні тенденції розвитку сонячної енергетики, екстраполювати їх на сучасні правові реалії України та спрогнозувати майбутній розвиток, ураховуючи відповідні висновки.

Перша тенденція – *стрибокподібний інтерес до сонячної енергетики*. Справді, поява та постійне удосконалення, а разом і здешевлення технологій геліоенергетики забезпечили однозначно сформований запит суспільства на чисту та доступну енергію. Під впливом окремих глобальних (ціни на нафту та вугілля) та локальних факторів (відкриття родовищ природного газу на певній місцевості тощо) інтерес до використання енергії сонця то слабнув, то посилювався. Однак з моменту свого започаткування, технологічне зростання у цьому напрямку не зупинялося – воно лише змінювало свій темп.

При цьому відповідний тренд демонструє зараз активне зростання. Особливо потреба в сонячній енергетиці актуалізувалася на тлі впровадження Green Deal – ідейно-концептуальної відповіді на стрімку зміну клімату. Не дивно, що вирішення проблеми доступу людства до чистої, дешевої енергії було винесено на рівень однієї з цілей сталого розвитку (ЦСР 7).

Важливо відмітити, що сонячна енергетика є однією з найбільш демократичних, тобто доступних для широкого загалу, та придатною для будь-якого рівня масштабування (від кишенькового калькулятора до повноцінної потужної електростанції). Тому її розвиток у більшій мірі залежить від політичної волі в тій чи іншій країні, а також від цінової кон'юнктури на енергоринку – проте не від наявності значних географічних та кліматичних передумов. Цю тезу доводить, окрім іншого, той факт, що рівень інсоляції Німеччини – безумовного лідера по розвитку сонячної енергетики у світі – об'єктивно фіксується на рівні, близькому до показників Аляски. При цьому країни, які наділені набагато більш значним клімато-географічним потенціалом у сфері сонячної енергетики, не використовують його, залишаючись у ситуації енергозалежності. Останнє твердження справедливе, наприклад, для Туреччини, яка володіє другим за потужністю геліоенергетичним потенціалом серед європейських країн, поступаючись лише Іспанії, однак досі залишається стабільним імпортером енергоресурсів. Подібні закиди лунають і в бік Малайзії, яка має серйозний потенціал розвитку еколого безпечної сонячної

енергетики⁸², однак віддає перевагу біоенергетичному виробництву, що викликає міжнародні спори через сумнівну сталість виробництва пальмової олії⁸³.

Останнім вагомим прикладом, що ілюструє вказану тенденцію, слід визнати війну в Україні, яка стала черговим фактором підвищення зацікавленості урядів та суспільства в кількісному та якісному зростанні сонячної енергетики.

Друга тенденція – це **застосування демократичних та авторитарних способів розвитку сонячної енергетики**. Сучасне суспільство знаходиться під постійним інформаційним тиском. Незважаючи на те, що це, звичайно, породжує багато проблем, така інформаційна доступність сприяє екологічній освіті, підвищенню екологічної культури та обізнаності широких верств населення про кліматичні проблеми людства. Усі ці процеси обумовили формування активної громадськості, яка чинить вплив на уряди країн, просуваючи нормативне забезпечення екологічно важливих рішень. У західних ліберальних демократіях політична участь спочатку уявлялася як дії, що впливають на вибір політиків або їхні програми дій⁸⁴. Акти опору, наприклад, у формі демонстрацій і протестів, зрештою були включені в саму концепцію⁸⁵. На тлі зниження традиційних форм участі у західному світі в 2000-х роках політологи задокументували сплеск нових форм політичного вираження, таких як політичне споживання та залучення громадських груп, які також стали розглядатися як політична участь⁸⁶. Участь громадськості завжди сприймалася як функція демократії, а отже, відсутня в авторитарних контекстах⁸⁷.

⁸² Malaysia's Solar Energy Potential Solar Energy Potential. URL: https://www.academia.edu/34-670416/Malaysias_Solar_Energy_Potential_Solar_Energy_Potential (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸³ Григор'єва Х. А. Непряма зміна землекористування (ILUC) внаслідок розвитку біоенергетики: правовий розріз проблеми. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 97–104; Григор'єва Х. А. Готовність законодавства до світового розвитку біоенергетики (на матеріалах України, ЄС та Малайзії). *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матер. кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків, 2021. С. 41–45.

⁸⁴ Verba S., Nie N. H., Kim J.-O. Participation and political equality: A seven-nation comparison. Chicago: Chicago University Press, 1972.

⁸⁵ Barnes S., Kaase M. Political action: Mass participation in five Western democracies. London & Beverly Hills: Sage, 1979.

⁸⁶ Dalton R. J. Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies. Washington: CQ Press, 2014; Norris P. Democratic Phoenix: Reinventing political activism. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

⁸⁷ Ping Huang, Vanesa Castán Broto, Linda Katrin Westman. Emerging dynamics of public participation in climate governance: A case study of solar energy application in Shenzhen, China. *Environmental Policy and Governance*. 2020. Vol. 30, Issue 6. P. 306–318.

При цьому, незважаючи на активну громадськість західних країн, яка втілює ідею демократичного впливу на вирішення еколого-енергетичних питань, іноземний досвід демонструє, що це не єдиний можливий шлях розвитку сонячної енергетики. Приклад Китаю доводить, що цілком життєздатним може бути й протилежний шлях: коли саме влада підштовхує суспільство до економічних рішень в енергетичній сфері. Так, з початку 2000-х років муніципальний уряд китайського міста Шеньчжень добровільно зобов'язався збільшити частку природного газу, сонячної фотоелектричної енергії, біомаси та енергії вітру щонайменше до 60 % загальної первинної енергії використання у 2020 році⁸⁸. З цією метою у будівельному секторі відновлювані джерела енергії впроваджуються у великих масштабах і в обов'язковому порядку. Ще в 2006 році муніципальна влада Шеньчжень оголосила про обов'язкове встановлення систем сонячного водонагрівання (SWH) у новозбудованих будинках. У тому ж році було розпочато проектування системи SWH на дахах у передмісті Цяосян, щоб зробити цей район національним прикладом для наслідування енергозбереження в будівлях⁸⁹. Однак через практичні та організаційні проблеми, які виникли у процесі експлуатації відповідного обладнання, цей проєкт наštтовхнувся на критику з боку жителів цього району.

Окрім іншого описаний приклад добре ілюструє цікавий феномен «оборонної участі», про який пишуть деякі іноземні учені. Він полягає у таких випадках, коли людина бере участь у чомусь лише для того, щоб запобігти завданню іншими людьми шкоди власним інтересам. Автори описують ситуації, в яких люди усвідомлюють, що інтереси інших суперечать їхнім власним, і де участь не дає жодної вигоди для жодної зі сторін⁹⁰. Зокрема, оборонна участь проявляється у тому разі, коли управління кліматом впливає на повсякденне життя і причиняє дискомфорт. Тоді громадяни мобілізуються та протистоять таким екологічно обумовленим змінам. Ми вважаємо, що цей феномен може проявитися і в Україні, оскільки для цього склалися деякі передумови: а) перманентне підвищення вартості електроенергії; б) перспективне підвищення цін на споживчі товари, що цілком закономірно відбудеться внаслідок втілення декарбонізаційних завдань у виробництві, які в

⁸⁸ Khanna N., Fridley D., Hong L. China's pilot low-carbon city initiative: A comparative assessment of national goals and local plans. *Sustainable Cities and Society*. 2014. Vol. 12. P. 110–121.

⁸⁹ Shenzhen Evening News., 2006 Shenzhen has applied to be the demonstration city for solar building integration. URL: <http://news.sina.com.cn/c/2006-01-14/15567983726s.shtml> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁰ Weale A. Participation and representation. In *Democracy*. London: Palgrave, 1999. P. 84–105.

кінцевому підсумку оплачує споживач. Указане здатне стати міцним фундаментом для формування стійкого негативного суспільного ставлення до альтернативної енергетики як до забаганки Заходу та чергового екологічного загравання. Можна відмітити, що подібні проблеми виникають навіть у розвинених країнах. Зокрема, в Німеччині жителі багатоповерхівок неодноразово висловлювали невдоволення тим, що власники житлових будинків мають змогу встановлювати сонячні панелі, а їм дістаються лише платіжки з підвищеними цінами на електроенергію⁹¹.

Справді, не можна ігнорувати той об'єктивний факт, що екологізація в економіці – це удорожчання. В умовах сучасного світу екологізаційні процеси стають новим фактором стратифікації країн, поглиблення їх нерівності. Це вже активно відбувається, адже зелений протекціонізм завойовує міцні позиції у справі встановлення екологічних бар'єрів та торговельних обмежень. Для України це новий виклик, і стратегія дій під час його прийняття має бути добре виваженою.

Третя тенденція – це **пряма залежність розвитку сонячної енергетики від протекції держави**. Не можна ігнорувати той об'єктивний факт, що сонячна енергетика розвивається, передусім, у багатих країнах. Аналіз історично-правових особливостей становлення геліоенергетики у західних та східних країнах дозволив іноземним ученим дійти висновку про те, що розвиток сонячної енергетики у світі залежить від двох зовнішніх факторів: ціни на традиційні види палива та державної підтримки. Зрушення у національних політиках підтримки геліоенергетики призвели до регулярних циклів підйомів та спадів⁹². Справді, різка зміна політичного відношення до сонячної енергетики, яка відбулася в результаті зміни влади у США на початку 80-х років ХХ ст. («десятиліття Рейгана»), ознаменувала собою втрату підтримки, зниження інвестиційного інтересу, а в підсумку – глибоку кризу галузі. Натомість у цей час було розгорнуто програми підтримки сонячної енергетики в ЄС.

Серед європейських країн найбільшого успіху в цій сфері досягла Німеччина. Ця держава стала родоначальницею тих важливих правових механізмів підтримки альтернативної енергетики, які згодом стали еталонними та універсальними у всьому світі завдяки своїй ефективно-

⁹¹ Vahrenholt F., Lüning S. Die kalte Sonne: Warum die Klimakatastrophe nicht stattfindet. Hoffmann U Campe Vlg: Hamburg, 2012.

⁹² Jones G., Bouamane L. "Power from Sunshine": A Business History of Solar Energy. Harvard Business School Working Paper, № 12–105, May 2012.

сті. Зокрема, Німеччина ще на початку 90-х років ХХ ст. запустила програму дієвої підтримки індивідуальної сонячної енергетики «Тисяча сонячних дахів»⁹³. Ця ідея була підхоплена багатьма іншими країнами, швидко еволюціонувала та використовується і в наш час.

Також не можна оминати увагою той факт, що саме німецький досвід щодо запровадження та оплати «зеленого» тарифу було прийнято практично в усьому світі: майже усі держави, починаючи стимулювання альтернативної енергетики, слідували прикладу німецького «зеленого» тарифу. Німецька схема характеризується тривалим терміном контракту (20 років), гарантованим пріоритетом мережі, специфічні для технології тарифи в понижувальному масштабі в поєднанні з опцією прямих продажів (ринкова премія), а нещодавно – положеннями про еволюцію тарифів у відповідь на тенденції розгортання («гнучка стеля»). Ці правові елементи створили стабільне інвестиційне середовище і, отже, сильну готовність ринків капіталу фінансувати проекти з відновлюваної енергії за відносно низькими відсотковими ставками⁹⁴. Цей механізм став своєрідним символом альтернативної енергетики на початкових етапах її розвитку. Не дивно, що цей досвід використала і Україна, запровадивши вітчизняний «зелений» тариф.

Однак важливо те, що саме Німеччина першою стикнулася із проблемами, породженими власною «взірцевою» протекційною політикою. Так, у цій країні більше десяти років тому (коли в Україні були тільки поодинокі геліоенергетичні об'єкти окремих ентузіастів) привабливий «зелений» тариф, який відіграв свою позитивну роль на початковому етапі становлення сонячної енергетики, почав перетворюватися на проблему. Високий «зелений» тариф стимулював велику кількість суб'єктів скористатися пропонованими перевагами – отримати гарантовані державою гроші за вироблену електроенергію з альтернативних джерел. Однак при цьому, чим більше ставало виробників, тим яскравіше проявлялися складнощі такого масштабування. По-перше, тарифний механізм підтримки побічно сприяв консервуванню певного рівня ефективності виробництва електроенергії, адже у виробників не було стимулів здешевлювати процес генерування цієї енергії – вони і так мали гарантований неконкурентний дохід за рахунок державної

⁹³ Кузьміна М. М. Розвиток сонячної енергетики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 183–186.

⁹⁴ Lütkenhorst, W., Pegels, A. Stable Policies Turbulent Markets. Germany's Green Industrial Policy: The Costs and Benefits of Promoting Solar PV and Wind Energy. International Institute for Sustainable Development Research Report, 2014. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2396803>

підтримки. По-друге, у певний момент зростання кількості виробників сонячної електроенергії досягло такої питомої ваги, що висвітило проблему перевиробництва. Справа у тому, що нестабільність генерування електроенергії наразі є основною технічною проблемою альтернативної енергетики. Тобто у певні моменти часу продукується велика (часто зайва) кількість електроенергії, що не споживається повністю, однак держава її оплачує по «зеленому» тарифу незалежно від того, спожита така енергія чи ні.

Коли таке перевиробництво стало критичним, Німеччина відреагувала зміною нормативно-правових вимог та протекційної політики: а) було обмежено темпи та обсяги прийняття в експлуатацію нових об'єктів сонячної енергетики; б) «зелений» тариф почав поступово (а не обвальню!) знижуватися; в) було удосконалено систему «зелених» аукціонів; г) спрямовано державну підтримку на розробку, придбання та використання накопичувачів енергії, що вирішить проблему надлишкового виробництва та перебоїв у енергопостачанні⁹⁵.

Дуже важливо те, що відповідне зниження протекційності німецького законодавства відразу відобразилося на реальних суспільних відносинах: зокрема, спостерігалася низка банкрутств та закриття підприємств сонячної енергетики⁹⁶. Вивчення цієї частини досвіду Німеччини часто або ігнорується, або використовується у рафінованому вигляді – для виправдовування нормотворчих дій 2020 року, коли система державної підтримки в Україні, яка гарантувала встановлений рівень «зеленого» тарифу на тривалий строк, була грубо та серйозно змінена⁹⁷. Справді, ситуація, що склалася на той час в Україні, була критичною – борги Гарантованого покупця перед виробниками альтернативної енергії зростали в геометричній прогресії, і катастрофа була неминуча. Однак це сталося не «зненацька», як намагалися представити це уповноважені органи – з огляду на проаналізований досвід Німеччини, подібна траєкторія розвитку була цілком передбачуваною, однак недалекоглядність публічного управління в енергетичній сфері призвела до запущення ситуації та необхідності екстреного «ручного» регулювання.

⁹⁵ Sireen Khemesh. Solar energy in Germany and USA. URL: https://www.academia.edu/3154-1378/SOLAR_ENERGY_IN_GERMANY_AND_USA (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁶ Jones G., Bouamane L. "Power from Sunshine": A Business History of Solar Energy. Harvard Business School Working Paper, №. 12–105, May 2012.

⁹⁷ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154.

Загалом, у світлі порівняльного аналізу відкриваються додаткові характерні особливості українського варіанту протекційної політики у сфері сонячної енергетики. У Німеччині державна підтримка була спрямована, передусім, на вкорінення сонячної енергетики у побутове споживання. Такий підхід дозволив сформувати ті вражаючі показники, що роблять цю країною лідером розвитку геліоенергетики. В Україні ж протекційно-правова модель, «скроєна» з німецьких лекал, дала протилежний ефект: вона простимулювала утворення сотень комерційних сонячних електростанцій по всій країні. Не секрет, що основна мотивація їх будівництва та бізнес-обґрунтування були засновані на щедрій державній підтримці у вигляді гарантованого «зеленого» тарифу. При цьому на державному рівні в Україні ігнорується підтримка індивідуальної сонячної енергетики. Хоча не дарма цей напрям геліоенергетики активно стимулювався у розвинених країнах (не лише в Німеччині, але й в США, Японії тощо). Він обумовлений відносною дороговизною сонячно-енергетичного обладнання. Хоча його вартість демонструє зниження (ціни на сонячні панелі у 2017 році були менші на 81 % порівняно з 2009 роком⁹⁸), вона все одно залишається досить значною для українського населення.

На основі проаналізованого досвіду Німеччини можна спрогнозувати деякі наслідки зменшення державної підтримки сонячної енергетики в Україні та трансформації її протекційно-правової моделі. Так, цілком закономірним явищем стане зменшення темпів появи нових геліоенергетичних об'єктів в Україні. Слід підкреслити, що саме за рахунок цього Україна демонструвала гарні показники розвитку альтернативної енергетики протягом останніх років.

Крім того, цілком можливим є закриття певної частини функціонуючих об'єктів сонячної енергетики. Наприклад, судова практика 2020–2021 років вказує на стрімке збільшення кількості справ про розірвання договорів оренди землі для розміщення сонячних електростанцій на підставі систематичної невиклати орендної оплати (наприклад, на Херсонщині ТОВ «Сонячна ферма плюс»⁹⁹, ТОВ «Енергетична компанія «СМАРТ ЕНЕРДЖИ»¹⁰⁰, на Кіровоградщині ТОВ

⁹⁸ IRENA (2018), Renewable Power Generation Costs in 2017, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. URL: http://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Jan/IRENA_2017_Power_Costs_2018.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁹⁹ Рішення Господарського суду Херсонської області від 17 березня 2020 року у справі № 923/68/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88407240#> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁰⁰ Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 25 листопада 2021 року у справі № 923/614/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101421624> (дата звернення: 01.07.2023 року).

«Раздольна СЕС 1»¹⁰¹, на Закарпатті ТОВ «Грін Енерджі ЛТД»¹⁰², на Черкащині ТОВ «Шрамківка Солар Парк 2»¹⁰³ тощо). Перш за все, ці тенденції вказують на високу залежність успішного функціонування вказаних проєктів від попереднього рівня державної підтримки. Існують випадки, коли розпочатий інвестиційний проєкт був припинений через кризу «зеленого» тарифу. Наприклад, ТОВ «Бельз Солар» на Львівщині обґрунтовувало свої невиконані орендні плати тим, що через формування у 2020 році багатомільярдного боргу ДП «Гарантований покупець» перед виробниками альтернативної енергетики інвестори згорнули фінансування проєкту будівництва сонячної електростанції, для розміщення якої була орендована земельна ділянка¹⁰⁴. Тобто відповідні наслідки зміни протекційної моделі уже відчутні.

Викликає питання й обіцяне та «ідеалізоване» запровадження «зелених» аукціонів. Їх суть полягає у тому, що виробники альтернативної енергії боротимуться за укладення довгострокового контракту, відповідно до якого переможець (той, хто запропонував найнижчу ціну за електроенергію) отримує право її гарантованого продажу в систему. Однак, незважаючи на те, що відповідна законодавча основа була сформована ще кілька років тому, процедура ще не запрацювала.

Проведений аналіз трьох основних тенденцій, які можна спостерігати у глобальному масштабі розвитку сонячної енергетики, дозволяє сформулювати деякі рекомендації для подальшого удосконалення правового забезпечення геліоенергетичних відносин в Україні.

По-перше, перед Україною постають все більш серйозні виклики. Оскільки за часи найбільш сприятливої підтримки сонячна енергетика розвинулася найкраще, то саме вона наразі стає об'єктивною опорою енергетичного переходу нашої країни. Як було продемонстровано на досвіді інших держав, альтернативна енергетика не полюбляє різких змін протекційної політики, але, на жаль, саме це відбулося в Україні у 2020 році. Тактично – це був крок для врятування від фінансового колапсу, однак стратегічно – це стало серйозним провалом держави як регулятора енергетичних відносин. Саме тому тепер від держави

¹⁰¹ Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 27 травня 2021 року у справі № 912/748/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97349478#> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁰² Рішення Господарського суду Закарпатської області від 20.05.2021 року у справі № 907/831/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97515954#> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁰³ Рішення Господарського суду Черкаської області від 15 червня 2021 року справа № 925/174/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868481#> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁰⁴ Рішення Господарського суду Львівської області від 07.07.2021 у справі № 914/227/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98169640#> (дата звернення: 01.07.2023 року).

вимагається виконання продуманої послідовності дій, спрямованих, по-перше, на стабілізацію ситуації на енергоринку; по-друге, на повернення довіри інвесторів; по-третє, на утворення сприятливих умов для подальшого розвитку геліоенергетики як основного надбання у цій сфері на даний момент. Іншими словами, держава мусить взяти на себе відповідальність за те, що відбувається у альтернативній енергетиці в цілому та в геліоенергетиці зокрема.

По-друге, на нашу думку, важливою є якнайшвидша зміна вектору державного регулювання у сфері сонячної енергетики: якщо до 2020 року державну підтримку сонячної енергетики можна було назвати комерційно-орієнтованою, з 2020 – по сьогодні – стагнаційною, то з 2023 та надалі має бути впроваджено некомерційно-спрямовану підтримку. Суть її полягає у зосередженні державного стимулювання на підтримці розвитку сонячної енергетики на рівні окремих господарств. Для домогосподарств це спрямовано на енергозбереження та економію, для господарюючих суб'єктів – на екологізацію та здешевлення.

Для реалізації нового вектору державної підтримки некомерційної сонячної енергетики варто запровадити компенсаційні механізми на державному та регіональному рівнях. Окремого стимулювання заслуговує розвиток співпраці з банками, становлення енергетичної кооперації.

Слід окремо підкреслити, що стратегія, яку ми пропонуємо, не повинна негативно впливати на функціонуючий геліоенергетичний бізнес. У дослідженнях іноземних учених ця тема досить активно дискутується. Наприклад, обґрунтовується теза про те, що для деяких країн великі та централізовані об'єкти є перевагою для енергетики, а децентралізація не завжди є ідеологічно та політично оптимальним підходом (наприклад, для Туреччини та Польщі)¹⁰⁵. Ми погоджуємося із тим, що великі геліоенергетичні об'єкти мають функціонувати, та у певних випадках вони є абсолютно економічно, екологічно та соціально обґрунтованими. Більше того, потребу поєднувати крупні геліоенергетичні проєкти із приватними «домашніми» установками підтверджує та сама Німеччина: у ній наразі будується найбільший в цій країні сонячний парк біля Берліну (площа становить 225 футбольних полів)¹⁰⁶. В Індії у 2021 році розпочалося будівництво найбільшої у світі

¹⁰⁵ Sahin U. Carbon Lock-In in Turkey: A Comparative Perspective of Low-Carbon Transition with Germany and Poland. Carbon Lock-In in Turkey. Istanbul Policy Center, 2017.

¹⁰⁶ Бум сонячної енергетики у Німеччині: чому це вигідно. URL: <https://www.dw.com/uk/bum-soniachnoi-enerhetyky-u-nimechchyni-chomu-tse-vyhidno-video/a-56237189> (дата звернення: 01.07.2023 року).

сонячної електростанції потужністю 4,75 ГВт, яка буде розміщена у пустелі Тар¹⁰⁷. Тобто обидва шляхи розвитку сонячної енергетики мають право на існування.

Проте для попередження виникнення проблемних ситуацій існує гостра необхідність вироблення чітких критеріїв щодо прийняття позитивного рішення про розміщення тієї чи іншої сонячної електростанції. На нашу думку, головним методологічним підходом має бути відмова від негласного принципу «гонитви» за інвестором. Справа у тому, що вивчення значного масиву судової практики, що склалася в Україні стосовно утворення та функціонування сонячних електростанцій, демонструє значне сприяння інвесторам з боку регіональних органів державної влади. Це саме по собі викликає схвалення, однак під час прийняття рішення про розміщення певного геліоенергетичного об'єкту мають бути оцінені три важливі критерії в їхній сукупності: а) потреба у додатковому місцевому енергопостачанні; б) економіко-екологічна доцільність (поєднання фізичних та економічних показників); в) доцільність геліоенергетичного проєкту порівняно із альтернативними варіантами використання території.

У результаті проведеного дослідження виявлено три основні тенденції розвитку сонячної енергетики у світі: стрибкоподібний інтерес до сонячної енергетики; застосування демократичних та авторитарних способів розвитку сонячної енергетики; пряма залежність розвитку геліоенергетики від протекції держави. Глибинне розуміння цих тенденцій має важливе юридичне значення, оскільки саме воно має лягти в основу термінового удосконалення вітчизняного правового регулювання у цій сфері. На підставі проаналізованого світового досвіду аргументовано доцільність зміни вектору основної державної підтримки з комерційно-орієнтованої та стагнаційної на некомерційно-орієнтовану, суть якої полягає в активному стимулюванні розширення використання сонячної енергетики у господарствах населення та на підприємствах¹⁰⁸.

¹⁰⁷ В Індії побудують найбільшу в світі сонячну електростанцію потужністю більше 4 ГВт. URL: <https://kosatka.media/category/vozobnovlyаемая-energia/news/v-indii-postroyat-krupneyshuyu-v-mire-solnechnuyu-elektrostantsiyu-moshchnostyu-bolshe-4-gvt> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁰⁸ Григор'єва Х. А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51.

РОЗДІЛ 7

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕОТЕРМАЛЬНОЇ, ВОДНЕВОЇ, АТОМНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГІЇ ДОВКІЛЛЯ

7.1. Енергія довкілля як джерело відновлюваної енергетики: правовий розріз питання

Енергія довкілля, зокрема поверхневі джерела термальних вод, а також пластові термальні води, що залягають в осадовій оболонці земної кори, використовувалися людством ще до початку нашої ери. Відомо, що термальні води із джерел і колодязів застосовувалися в давньому Римі для обігрівання штучних басейнів і лазень вельможних патрицій. І у наш час у деяких областях Італії використовують термальні пластові води в побутових і, навіть, промислових цілях. Яскравим прикладом може бути експлуатація родовища високотемпературних вод Лардерелло в області Тоскано, де ще в минулому столітті видобували пару, на якій працювала побудована електростанція потужністю 200 тис. кВт на рік. У Каліфорнії (США) в районі розвитку гейзерів споруджені електрогенератори виробляють електроенергію сумарною потужністю понад 400 тис. кВт на рік. Можна навести також приклади промислового використання енергії термальних вод у Новій Зеландії та в інших країнах. Незважаючи на те, що Україна володіє значним енергетичним потенціалом підземних термальних вод, про що свідчать прямі заміри температур у пробурених свердловинах в усіх трьох нафтогазоносних регіонах (Західному, Східному і Південному), проблема використання гідротермальних ресурсів, як першочергове завдання до даного часу, не розглядається¹. Нинішня глобальна енергетична криза приносить як нові можливості, так і нові виклики для відновлюваної енергетики. До природних енергетичних джерел довкілля належать тепло атмосферного повітря, води річок, морів, верхнього шару ґрунту та ґрунтові води.

Використання геотермальної, гідротермальної та аеротермальної енергії в Україні є перспективними напрямками розвитку альтернативних джерел енергії, оскільки наша держава є членом Енергетичного співтовариства, і відповідно до прийнятих зобов'язань у 2020 році

¹ Орлов О. О., Омельченко В. Г. Проблема використання гідротермальної енергії землі як альтернативи вуглеводневим джерелам енергоносіїв в Україні. *Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ*. 2010. № 1 (34). С. 121–131.

обов'язкова частка відновлювальної енергії в загальній структурі енергоспоживання повинна була складати 11 %. Такі зобов'язання продиктовані положеннями Директиви 2009/28/ЕС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, план заходів з імплементації якої був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2014 році². Проте процес розвитку відновлюваної енергетики відбувається дуже повільно, адже частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел у загальному обсязі енергії станом на початок 2020 року – 8,1 % та кінець 2020 року, складала лише близько 9,2 %. Основними показниками розвитку відновлюваної енергетики є об'єм генерації електроенергії і річний показник введення нових потужностей.

Геотермальна енергія – енергія, що накопичена у формі теплової енергії під твердим шаром земної поверхні. Якщо говорити про гідротермальну енергію, то окремі науковці визначають її як вид геотермальної енергії³, яка виробляється за рахунок тепла води та пари, які знаходяться глибоко під землею. Це тепло виробляється внутрішніми джерелами тепла Землі, включаючи розпад радіоактивних елементів і тепло розплавленого ядра Землі, і воно використовується за допомогою спеціальних електростанцій та інших технологій. Одними з головних переваг гідротермальної енергії є її надійність і передбачуваність. Як і інші форми відновлюваної енергії, зокрема як сонячна та вітрова енергія, гідротермальна енергія є постійною та надійною, що робить її важливим джерелом базової енергії. Крім того, гідротермальна енергія є чистим і відновлюваним джерелом енергії з невеликими викидами парникових газів або без них, що робить її більш екологічною альтернативою викопному паливу⁴.

Існує кілька проблем у розвитку та використанні гідротермальної енергії. Однією з основних проблем є високі початкові витрати на будівництво гідротермальних електростанцій та іншої інфраструктури, через що постачальникам енергії може бути важко виправдати інвестиції. Крім того, існує також занепокоєння щодо потенційного впливу розвитку гідротермальної енергетики на навколишнє середовище,

² Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.

³ Кузьміна М. М. Правові особливості функціонування об'єктів відновлюваної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2. С. 136–148.

⁴ Hydrothermal energy URL: https://www.daviddarling.info/encyclopedia/H/AE_hydrothermal_energy.html (дата звернення: 01.07.2023 року).

наприклад, можливе забруднення повітря та води, а також потенційного порушення місцевих екосистем.

Аеротермальна енергія заснована на транспортуванні теплової енергії з одного простору в інший, завдяки пристрою під назвою тепловий насос, функцією якого є передача тепла з навколишнього середовища шляхом реверсування природного потоку тепла. Основними її перевагами є: це природна і невичерпна енергія, яка не використовує викопне паливо; високий рівень енергоефективності та продуктивності; повернення інвестицій здебільшого відбувається за короткий час; у процесі виробництва не утворюється дим або інші відходи, оскільки немає горіння. Недоліками аеротермальної енергії є: високі початкові інвестиції в обладнання; низька продуктивність у дуже холодних кліматичних зонах⁵.

Необхідність дотримання та виконання міжнародних зобов'язань в енергетичній сфері, технологічний розвиток, існуючі в цивілізованому світі механізми стимулювання розвитку виробництва теплової енергії з природних низькопотенціальних джерел вимагають впровадження і в нашій державі дієвого правового регулювання у сфері використання енергії довілля.

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, річний технічно-досяжний енергетичний потенціал енергії довілля в Україні складає 12,6 млн т н.е. на рік, а його використання дозволить заощадити близько 15,6 млрд м. куб. природного газу⁶.

Про доцільність використання в умовах України аеротермальної, гідротермальної та геотермальної енергії для виробництва теплової енергії з відновлюваних джерел енергії наголошено в проекті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року»⁷. У ньому зазначено, що в 2020 році валовий кінцевий обсяг споживання енергії з відновлюваних джерел у системах опалення та охолодження становив щодо термальної енергії Землі за рахунок теплових насосів –

⁵ What is aerothermal energy and what are its advantages and disadvantages? URL: <https://www.ketier.com/en/blog/what-is-aerothermal-energy-and-what-are-its-advantages-and-disadvantages/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁶ Енергія довілля / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/termo-energy> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁷ Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року». URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення: 01.07.2023 року).

52 тис. т н.е., в тому числі аеротермальної – 36 тис. т н. е., геотермальної – 10 тис. т н.е., гідротермальної – 6 тис. т н.е. Також у проекті даного розпорядження встановлено, що оцінка загального внеску (кінцевий обсяг енергоспоживання), очікуваного за кожним джерелом відновлюваної енергії, для досягнення обов’язкових індикативних цілей та індикативної проміжної траєкторії досягнення частки енергії з відновлюваних джерел у системах опалення та охолодження на 2030 рік має складати: аеротермальна – 460 тис. тонн н.е.; геотермальна – 160 тис. тонн н.е.; гідротермальна – 80 тис. тонн н.е.

Окрім того, Національна економічна стратегія України на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179⁸, визначає одним із ключових орієнтирів в економічній політиці України декарбонізацію економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»). Ураховуючи Стратегію економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 1078-р⁹, особлива увага в частині розвитку відновлюваної електроенергетики приділятиметься Донецькій та Луганській областям. Сприятливою територією для розвитку відновлюваної енергетики є зона відчуження Чорнобильської АЕС, яка має розвинуту електроенергетичну інфраструктуру та знаходиться в енергодефіцитному регіоні.

Аналіз сучасного енергетичного законодавства надає підстави відзначити, що підвалини правового регулювання використання енергії довкілля фрагментарно містяться в Законі України «Про альтернативні джерела енергії»¹⁰, яким аеротермальна, геотермальна, гідротермальна віднесені до відновлюваних джерел енергії. Певні позитивні зрушення в напрямі встановлення правових базових засад у цій сфері відбулися у зв’язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела

⁸ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

⁹ Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 1078-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 75. Ст. 4720.

¹⁰ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

енергії» від 01 листопада 2016 року¹¹. Прийняття цього Закону було обумовлено необхідністю забезпечення виконання взятих на себе Україною зобов'язань щодо адаптації національного законодавства до законодавства Енергетичного Співтовариства, зокрема Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, а саме врегулювання питання належності енергії, що використовується тепловими насосами, до енергії з відновлюваних джерел.

Новації, внесені до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», полягали в наступному. По-перше, були надані визначення термінів: геотермальної енергії, гідротермальної енергії та аеротермальної енергії (ст. 1). Усі перелічені види енергії уявляють собою енергію, що накопичена у формі теплової енергії: геотермальна енергія – під твердим шаром земної поверхні; гідротермальна енергія – в поверхневих водах; аеротермальна енергія – у повітряному середовищі. По-друге, отримана за допомогою теплових насосів аеротермальна, гідротермальна або геотермальна тепла енергія відноситься до такої, що видобута з відновлюваних джерел енергії за умови, що кінцевий вихід енергії значно перевищує первинне споживання енергії, потрібної для приведення в дію теплових насосів (ст. 10).

Обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами, з метою формування звіту для Енергетичного Співтовариства про досягнутий прогрес у сприянні та використанні енергії з відновлюваних джерел, здійснюється згідно з методикою, затвердженою наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 року № 52¹². Теплові насоси залежно від виду теплоносіїв для вилучення/віддачі теплоти поділяються на класи: «грунт-повітря», «грунт-вода», «вода-повітря», «вода-вода», «повітря-повітря», «повітря-вода». Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/31/ЄС від 19 травня 2010 року про енергетичні характеристики будівель (нова редакція) у п. 18 ст. 2 визначає «тепловий насос» як машину, пристрій або установку, яка передає тепло з природного середовища, такого як повітря, вода чи

¹¹ Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії»: Закон України від 01 листопада 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3179.

¹² Про затвердження Методики обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами з відновлюваних джерел: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 року. № 52. *Офіційний вісник України*. 2018. № 34. Ст. 1210.

грунт, до будівель або для промислового застосування шляхом зміни напрямку природного потоку тепла таким чином, щоб воно перетікало від нижчої температури до вищої¹³. Так, аеротермальні теплові насоси як низькопотенційне джерело використовують повітря (найбільш розповсюджені в Європі), водяні теплові насоси використовують енергію води природних і штучних водойм, а геотермальні теплові насоси базуються на використанні енергії ґрунту та ґрунтових вод. Разом із цим, незважаючи на явні переваги теплонасосні технології ще не знайшли належного поширення в Україні¹⁴.

Пунктом 31 Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 року про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС, інформується, що теплові помпи, які дозволяють використання аеротермічної, геотермічної або гідротермічної теплової енергії на рівні належної температури, потребують для свого функціонування електроенергію або будь-яку іншу допоміжну енергію. Отже, енергія, що використовується для функціонування теплових pomp, повинна бути відрахована від загальної теплової енергії, що використовується. Повинні враховуватись лише теплові помпи, продуктивність яких значною мірою перевищує обсяги первинних енергоресурсів, необхідних для їх функціонування¹⁵.

Якщо звернутися до Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017¹⁶, то є певні невідповідності із Законом України «Про альтернативні джерела енергії». Справа в тому, що в Законі України «Про ринок електричної енергії» такі види енергії, як гідротермальна та аеротермальна – відсутні, що створює певну правову колізію. У Законі України «Про землі енергетики та правовий

¹³ Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0031&qid=1692607200348> (дата звернення: 01.07.2023 року)

¹⁴ Платонова Є. О. Правові аспекти використання енергії довкілля України в умовах євроінтеграції. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 644–647.

¹⁵ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal*. 05.06.2009. L 140.

¹⁶ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1506.

режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09 липня 2010¹⁷ року є згадка про геотермальну, гідротермальну та аеротермальну енергію, зокрема в ст. 14 передбачено, що на землях, віднесених до земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення, можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії (енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів), незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок. Окрім того, у ст. 7 встановлено, що до земель енергогенеруючих підприємств відносяться земельні ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів з виробництва електричної та теплової енергії – ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, теплових електростанцій, теплоелектроцентралей, гідроелектростанцій, гідроакумуючих електростанцій, вітроелектростанцій, електростанцій з використанням енергії сонця, геотермальних електростанцій, біоелектростанцій та електростанцій з використанням інших відновлювальних джерел отримання електроенергії. Можна визначити, що до інших відновлювальних джерел отримання електроенергії законодавець відносить також аеротермальну і гідротермальну енергію.

Незважаючи на ці проблеми, гідротермальна, геотермальна та аеротермальна енергетика має потенціал відігравати значну роль у переході до більш стійкої та низьковуглецевої енергетичної системи. Завдяки розвитку технологій і більш глибокому розумінню впливу розвитку цих видів енергії на навколишнє середовище, ймовірно значення цих відновлювальних джерел енергії продовжуватиме зростати в найближчі роки.

Як висновок, слід зазначити, що питання гідротермальної, аеротермальної та геотермальної енергії ще не до кінця визначено як у науці, так і на законодавчому рівні. Зокрема, залишається відкритим питання про співвідношення двох видів енергії – геотермальної та гідротермальної – чи це є самостійні види енергії, чи гідротермальна енергія є складовою частиною геотермальної енергії. Окрім того, з метою забезпечення розвитку та подальшого впровадження даних видів енергії до енергетичної системи України, слід на законодавчому

¹⁷ Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

рівні визначити об'єкти відновлюваної енергетики із зазначенням особливостей їх правового регулювання (за розміром, за видом джерела тощо), встановити особливості їх використання та порядок експлуатації.

7.2. Правові засади використання геотермальної енергії

Використання тепла землі або геотермальної енергії в Україні є одним із перспективних різновидів альтернативної енергетики, подальший розвиток якого сприятиме вирішенню значних енергетичних проблем, пов'язаних із заміщенням традиційних органічних палив та забезпеченням промисловості мінерально-сировинними ресурсами. Безперечними перевагами геотермальної енергетики є: екологічна чистота, економічна привабливість, практична невичерпність джерела енергії, а також на відміну від інших альтернативних джерел – незалежність від погодних умов.

Накопичений за останні десятиліття досвід освоєння теплової енергії земних надр свідчить про те, що геотермальні ресурси успішно використовують понад 90 країн світу для виробництва електроенергії і тепла, задовольняючи при цьому різноманітні потреби господарської діяльності людини. Сумарна потужність діючих геотермальних станцій ГеоТЕС (теплових) і ГеоЕС (електричних) у світі становить близько 85 ГВт, з яких приблизно 15 % припадає на виробництво електрики, а решта – на виробництво теплової енергії. Лідерами виробництва геотермальної електричної та теплової енергії є США, Індонезія, Філіппіни, Туреччина, Нова Зеландія, Мексика, Кенія, Італія, Ісландія та Японія¹⁸.

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, завдяки термогеологічним особливостям рельєфу та особливостям геотермальних ресурсів наша країна має значний потенціал геотермальної енергії. Придатними для використання в Україні геотермальними ресурсами є термальні води, теплота нагрітих сухих гірських порід, а також ресурси нагрітих підземних вод, які виводяться з нафтою та газом діючими свердловинами нафтогазових родовищ.

Проте на даний час в Україні наукові, геологорозвідувальні та практичні роботи зосереджені тільки на геотермальних ресурсах, які представлені термальними водами. Зокрема, економічно доцільний

¹⁸ Долінський А. А., Халатов А. А. Геотермальна енергетика: виробництво електричної і теплової енергії. *Вісник НАН України*. 2016. № 11. С. 76–86.

енергетичний ресурс термальних вод становить до 8,4 млн. тонн н.е. на рік¹⁹.

Великі запаси термальних вод виявлено на території Чернігівської, Полтавської, Харківської, Луганської та Сумської областей. Проте будучи в експлуатації свердловини термальних вод (мова йде про сотні свердловин) на території країни законсервовані. Разом із цим, у перспективі вони можуть бути відновлені для їх подальшої експлуатації як системи видобування геотермального тепла. Наразі найбільшого розвитку в Україні набув напрямок використання тепла верхніх шарів Землі за допомогою теплонасосних установок. У країні є достатньо геотермальних родовищ з високим температурним потенціалом (120–180°C), що дає змогу використовувати геотермальне тепло також для виробництва електроенергії.

На відміну від інших альтернативних джерел енергії темпи нарощування виробничих потужностей геотермальної енергетики в Україні відбуваються значно повільніше. З кінця 90-х років ХХ сторіччя при наявності потужної науково-технічної бази для розвитку геотермальної енергетики роботи по її освоєнню були різко скорочені. Держава практично не інвестувала у створення технологій та обладнання для її розвитку. І це при тому, що країна має геотермальні ресурси майже на всій території.

Наразі відділом геотермальної енергетики Інституту відновлюваної енергетики НАН України проводяться успішні дослідження в галузі геотермальної енергетики з метою наукового забезпечення та практичної реалізації технологій виробництва теплової та електричної енергії на основі використання геотермальних ресурсів. Зокрема, в 2020 році був виданий «Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії України», в якому наведені дані щодо розподілу електричного геотермального потенціалу на території окремих адміністративних областей України та створено електронну базу геотермальних об'єктів України²⁰. Вбачається, що ці здобутки та досвід із розробки методик у галузі видобування та використання геотермальної енергії мають бути обов'язково враховані при розробці державної політики розвитку галузі та правового забезпечення підтримки її розвитку. Адже, незважаючи на всі переваги та великий

¹⁹ Геотермальна енергія / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/geoenergy> (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁰ Відновлювані джерела енергії / За заг. ред. С. О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.

потенціал, геотермальна енергетика може розвиватися лише за умови відповідної державної політики й підтримки, у т.ч. через механізм правового регулювання²¹.

Значним кроком у розвитку відносин використання геотермальних енергетичних ресурсів було прийняття Державної програми «Екологічно чиста геотермальна енергетика України», схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 1996 року № 100²². Відповідно до задекларованих у програмі цілей до 2010 року планувалося збільшити фактичну потужність використовуваної геотермальної енергії до 250 МВт, однак досягнути цього показника з огляду на поточний стан розвитку галузі не вдалося. До речі, в рамках цієї програми Інститутом технічної теплофізики НАН України були розроблені 6 проектів та бізнес-планів геотермальних станцій для Закарпаття, Полтавської, Чернігівської областей та АР Крим, було спроектовано та побудовано 12 геотермальних станцій на території Кримського півострова, а також збудовано станцію в с. Медведівка (АР Крим), модернізовано станцію у с. Янтарне (АР Крим), збудовані геотермальні установки у с. Берегове та Косино (Закарпатська обл.). Після закриття програми в Україні припинилися всі роботи з використання геотермальної енергії.

У подальшому з метою реалізації енергетичної політики держави у сфері розвитку альтернативних джерел енергії в країні були прийняті різноманітні державні програми, стратегії, національні плани дій/плани заходів, які мали відображати, у т.ч. поточний стан та перспективи розвитку геотермальної енергетики, передбачати засоби та терміни їх реалізації. Натомість, їх спільною рисою з погляду встановлення програмних орієнтирів використання альтернативних джерел енергії в країні було те, що питання розвитку геотермальної енергетики розглядалися в них опосередковано через визначення необхідності збільшення обсягу використання геотермальної енергії, будівництва пілотних геотермальних станцій тощо²³.

²¹ Платонова Є. О., Дубінін Ю. С. Правові засади використання геотермальної енергії в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 51–58.

²² Про Державну програму «Екологічно чиста геотермальна енергетика» України: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 1996 року № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-96-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року)

²³ Платонова Є., Дубінін Ю. Сучасний стан та перспективи програмного забезпечення геотермальної енергетики в Україні. *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення* (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 січня 2022 року). Наук. ред. В. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф, 2022. С. 164–169.

Серед найбільш вагомих програмних документів у цій сфері можна назвати Комплексну державну програму енергозбереження України, схвалену постановою Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148²⁴; Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики, схвалену постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505²⁵; Державну цільову економічну програму енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 роки, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243²⁶; Державну програму розвитку внутрішнього виробництва, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130²⁷; Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р (втратила чинність 21.04. 2023 року)²⁸.

Проте з огляду на програмний характер зазначених документів більшість їх положень були декларативними. Загальні гасла щодо необхідності збільшення використання геотермальної енергії при генерації електричної та теплової енергії не були підкріплені конкретними заходами та механізмами їх реалізації.

Першим державним стратегічним документом на теренах незалежної України щодо розвитку альтернативних джерел енергії, складовою яких є геотермальна енергетика, виступає Національний план дій з

²⁴ Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6.

²⁵ Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 р. № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text> (дата звернення: 01.07. 2023 року)

²⁶ Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2010 року № 243. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 762.

²⁷ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.

²⁸ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08 вересня 2017 року № 167. (втратило чинність).

відновлюваної енергетики на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р²⁹. На жаль, незважаючи на зафіксовану планом мету «забезпечити виробництво електроенергії геотермальними установками шляхом введення в експлуатацію нових потужностей обсягом 20 МВт у 2020 році», на даний час серед встановленої потужності об'єктів відновлюваної енергетики, геотермальна енергетика взагалі відсутня. Відомостей про фінансування державою проєктів геотермальної енергетики із відкритих джерел не виявлено.

20 січня 2022 року на офіційному веб-сайті Держенергоефективності був оприлюднений для громадського обговорення проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року», погоджений Міністерством енергетики України. У ньому зазначено, що Україна має достатню ресурсну базу і розвинуті геотермальні технології для вилучення та освоєння таких видів геотермальних джерел енергії: субгеотермальні – тепло верхніх шарів Землі до глибини 500 м, яке використовується за допомогою теплонасосних установок; гідротермальні – тепло глибинних підземних термальних вод і парагідротерм, яке використовується за допомогою тепло- і електрогенеруючих установок; петротермальні – тепло перегрітих «сухих» гірських порід, яке використовується за допомогою свердловинних теплообмінників або шляхом створення штучних підземних проникних колекторів. Проте найбільш поширеним і придатним у даний час для технічного використання джерелом геотермальної енергії в Україні є гідротермальні ресурси. Наголошується, що ураховуючи поточну ситуацію, умови і наявний потенціал, в Україні може бути забезпечено виробництво електроенергії геотермальними установками шляхом введення в експлуатацію нових потужностей в обсязі 100 ГВт·год у 2030 році (загальною потужністю 20 МВт)³⁰.

Вважаємо, що з метою подолання недоліків та прорахунків у правовому регулюванні відносин геотермальної енергетики, нагальним є прийняття Державної цільової програми розвитку геотермальної енергетики України.

²⁹ Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.

³⁰ Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» від 20 січня 2022 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення: 01.07.2023 року).

На даний час правові засади використання геотермальних ресурсів встановлюються численними нормативно-правовими актами, які регулюють відносини у сфері природокористування, охорони довкілля, сплати рентних платежів, розвитку альтернативних джерел енергії тощо. За таких обставин пересічним забудовникам та інвесторам важко зорієнтуватися в існуючому масиві неоднозначних, а іноді суперечливих правових вимог щодо їх використання, особливо ураховуючи сучасну динамічність енергетичного, природноресурсового та екологічного законодавства³¹.

Перш за все, слід зазначити, що сучасний стан правового регулювання використання підземних термальних вод, які є ключовим ресурсом отримання геотермальної енергії, характеризується подвійною правовою природою підземних вод. І водне, і надрове законодавство розглядає їх як власний об'єкт регулювання: водне – як частину водного фонду (ст. 3 ВК України), надрове – як корисну копалину, складову надр (ст. 5 Кодексу України про надра). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення» підземні води як корисні копалини загальнодержавного значення поділяються на мінеральні, питні, промислові, теплоенергетичні³².

Окремі правові норми щодо охорони і використання природних лікувальних ресурсів знаходимо в ст. ст. 15–19 Закону України «Про курорти»³³. Відповідно до цих норм термальні води відносяться до категорії «природні лікувальні ресурси», оскільки їх використання зумовлене, насамперед, лікувальними властивостями. У той же час в Україні немає єдиного державного стандарту на лікувальні води, які можна також класифікувати на лікувальні мінеральні води, питні мінеральні води, термальні води. Разом із тим, термальні води є різновидом підземних вод і водночас, з точки зору їх геологічної будови, є корисними копалинами. Тому при використанні цих природних ресурсів, ураховуючи їх подвійний правовий режим, слід керуватися і водним законодавством, і законодавством про надра. Складна правова природа підземних термальних вод призводить до ускладнення про-

³¹ Платонова Є. О., Дубінін Ю. С. Правові засади використання геотермальної енергії в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 51–58.

³² Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року)

³³ Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 50. Ст. 435.

цесу реалізації правових норм у сфері використання геотермальних ресурсів та складнощів у правозастосовній діяльності, зокрема у судовій практиці³⁴.

Для потреб геотермальної енергетики використовують тепло (теплову енергію) підземних вод, отримане за допомогою забору води з водного об'єкта (у т.ч. з підземних вод) та отримання з неї електричної або теплової енергії. Вилучення теплоти з геотермальних джерел, як правило, потребує будівництва геотермальних станцій: ГеоТЕС (теплових) або ГеоЕС (електричних). На думку фахівців, загалом в Україні геотермальна електроенергетика може розвиватися за такими напрямками: 1) середні ГеоЕС одиничною потужністю 10–20 МВт на базі родовищ із температурою понад 120°C; 2) малі ГеоТЕС одиничною потужністю 0,05–5 МВт з температурою 90–120°C; 3) комбіновані електростанції з використанням геотермальної енергії та органічних палив (вугілля, газ, торф, біомаса); 4) комбіновані енерготехнічні вузли для виробництва електрики, тепла та отримання цінних продуктів із геотермальних вод. До речі, в цій сфері прийняті державні національні стандарти, а саме: ДСТУ 7498:2014 «Геотермальна енергетика. Терміни та визначення понять», ДСТУ 7955:2015 «Геотермальна енергетика. Станції теплові геотермальні. Загальні технічні вимоги», ДСТУ 8300:2015 «Геотермальна енергетика. Станції електричні геотермальні. Загальні технічні вимоги»³⁵.

Згідно з нормативними вимогами ст. ст. 48 та 49 ВК України³⁶ зазначена діяльність, яка здійснюється юридичними і фізичними особами з метою задоволення енергетичних потреб, належить до спеціального водокористування, є платною та потребує отримання *дозволу на спеціальне водокористування*.

Водночас підземні води є різновидом корисних копалин загальнодержавного значення. Відповідно до ст. ст. 16 та 21 КУпН³⁷ визначено, що користування надрами для видобування підземних вод (крім мінеральних) здійснюється на підставі *спеціального дозволу на користування надрами* без надання гірничого відводу. На даний час зазначені

³⁴ Обіюх Н. М. Правове регулювання використання термальних вод за законодавством країн Європейського Союзу та України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 2. С. 50–54.

³⁵ Відновлювані джерела енергії / За заг. ред. С.О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.

³⁶ Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

³⁷ Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.

спеціальні дозволи надаються переможцям аукціонів із продажу спеціальних дозволів на користування надрами в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року³⁸.

Специфіка використання підземних вод у даному випадку фактично полягає в здійсненні спеціального водокористування і спеціального надрокористування. Отже, набуття права користування підземними водами полягає в необхідності отримання одночасно двох документів: а) дозволу на спеціальне водокористування та б) спеціального дозволу на користування надрами. При цьому спеціальний дозвіл на користування надрами дає право на видобування підземних вод, а дозвіл на спеціальне водокористування – право на їх використання.

Разом із цим, КУпН передбачає випадки, за яких господарюючі суб'єкти мають право видобувати підземні води *без спеціального дозволу на користування надрами*. Такі випадки передбачені ст. 23 КУпН, яка закріплює право землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати підземні води (крім мінеральних) для всіх потреб, крім виробництва фасованої питної води, за умови, що обсяг видобування підземних вод із кожного з водозаборів не перевищує 300 кубічних метрів на добу. Отже, землекористувач або власник землі, юридична або фізична особа провадять забір підземних вод за допомогою свердловини (споруди, технічного пристрою) за умови, що продуктивність водозабору не перевищує 300 куб. м на добу, і він не виробляє фасовану питну воду³⁹.

Специфіка використання підземних вод у зазначеному випадку фактично полягає у здійсненні загального надрокористування і спеціального водокористування. Отже, набуття права користування підземними водами полягає у необхідності отримання лише одного документа – дозволу на спеціальне водокористування.

За користування підземними водами ПК України передбачено рентну плату за спеціальне використання води (ст. 255) та за користування надрами для видобування корисних копалин (пп. 252.1.1 п. 252.1 ст. 252)⁴⁰. Тобто в законодавстві склалася ситуація, коли за один і той

³⁸ Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року № 993. *Офіційний вісник України*. 2020. № 88. Ст. 2825.

³⁹ Сердюк О. В. Актуальні правові проблеми використання підземних вод. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 160–167.

⁴⁰ Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

самий природний ресурс – підземну воду – потенційні виробники геотермальної енергетики сплачують двічі: як за воду і як за корисну копалину. Вбачається, що другий платіж виробники сплачують не за підземну воду (як корисну копалину), а за користування надрами при її видобуванні.

Аналіз сучасного енергетичного законодавства надає підстави відзначити, що наразі підвалини правового регулювання використання та стимулювання розвитку альтернативних джерел енергії, в т.ч. геотермальної енергії, містяться в законах України: «Про альтернативні джерела енергії», «Про теплопостачання», «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення "зеленого" тарифу». Перші редакції названих законів закріплювали лише національні цілі в галузі альтернативної енергетики, проте не визначали конкретних механізмів заохочення використання геотермальних джерел енергії. Крім того, до 2016 року Закон України «Про альтернативні джерела енергії» визначення геотермальної енергії не містив, а лише відносив геотермальну енергію до ВДЕ як одного з видів альтернативних джерел енергії. Не визначав цього поняття й Закон України «Про енергозбереження», хоча теж називав енергію тепла Землі серед нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії.

Певні позитивні зрушення в напрямі спрощення умов провадження підприємницької діяльності у сфері геотермальної енергії відбулися у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії» від 1 листопада 2016 року⁴¹. Прийняття цього Закону було обумовлено необхідністю забезпечення виконання взятих на себе Україною зобов'язань щодо адаптації національного законодавства до законодавства Енергетичного Співтовариства, зокрема Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, а саме врегулювання питання належності енергії, що використовується тепловими насосами, до енергії з відновлюваних джерел.

Слід зауважити, що в багатьох країнах світу поряд із будівництвом теплових геотермальних станцій (ГеоТЕС) в останні роки активно розвиваються геотермальні системи теплопостачання на основі тепло-

⁴¹ Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії: Закон України від 01 листопада 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3179.

вих насосів. За оцінками, 70,95 % загальної потужності геотермальних теплових систем у світі припадає на теплонасосні системи. Найбільшого розвитку ці технології набули в США, Китаї, Швеції, Німеччині і Франції. У таких системах як первинне джерело тепла використовують низькопотенційну (температурою до 55°C) термальну воду і петротермальну енергію верхніх шарів земної кори⁴². Практично в усіх регіонах України є значні запаси низькопотенційних термальних вод, які можна використовувати в системах теплопостачання з тепловими насосами. Єдині вимоги до геологічного вивчення, геолого-економічної оцінки родовищ теплоенергетичних підземних вод та умов визначення їх підготовленості до промислового освоєння встановлює Інструкція із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ теплоенергетичних підземних вод, затверджена наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин від 07 червня 2007 року № 182.

На нашу думку, з метою удосконалення правового регулювання відносин у сфері використання енергії доквілля в Україні необхідною є розробка державної стратегії розвитку та використання енергії доквілля, а також дієвого механізму правового забезпечення державної підтримки розвитку виробництва теплової енергії з природних енергетичних джерел доквілля⁴³.

Розглянемо найбільш поширені засадничі правові механізми стимулювання розвитку геотермальної енергетики в Україні.

На даний час основним стимулюючим інструментом державної політики, спрямованої на виробництво електроенергії з геотермальних джерел, є застосування «зеленого» тарифу, адже участь в аукціонах із розподілу квот підтримки для виробників енергії з геотермальних джерел є добровільною. Так, відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» «зелений» тариф для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з геотермальної енергії, встановлюється на рівні роздрібного тарифу для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року, помноженого на коефі-

⁴² Долінський А. А., Ободович О. М. Світовий досвід використання геотермальної енергії та перспективи її розвитку в Україні. *Вісник НАН України*. 2016. № 3. С. 62–69.

⁴³ Платонова Є. О. Правові аспекти використання енергії доквілля України в умовах євроінтеграції. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 року) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 644–647.

цієнт «зеленого» тарифу для електричної енергії, виробленої з геотермальної енергії. Розміри таких коефіцієнтів наводяться в ч. 22 ст. 9¹ Закону, за якою для електроенергії, виробленої з геотермальної енергії, вони становлять для об'єктів або його пускових комплексів, введених в експлуатацію: а) з 1 липня 2015 р. по 31 грудня 2019 р. – 2,79; б) з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2024 р. – 2,51; в) з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2029 р. – 2,23. Неважко помітити, що для об'єктів, введених в експлуатацію до 30 червня 2015 року такі коефіцієнти взагалі відсутні.

У випадку вироблення електричної енергії споживачами, у т.ч. енергетичними кооперативами, з геотермальної енергії генеруючими установками, встановлена потужність яких не перевищує 150 кВт, «зелений» тариф встановлюється на рівні роздрібного тарифу для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року, помноженого на коефіцієнт «зеленого» тарифу для електричної енергії, виробленої споживачами.

Відповідно до ч. 24 ст. 9¹ Закону «Про альтернативні джерела енергії» розміри таких коефіцієнтів встановлюється на рівні: а) з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2019 р. – 2,79; б) з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2024 р. – 2,51; в) з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2029 р. – 2,23. Отже, такі коефіцієнти були запроваджені лише з 2019 року.

Зазначену норму, безперечно, можна назвати однією з вагомих спроб стимулювання розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні, зокрема, шляхом включення енергетичних кооперативів до переліку суб'єктів стимулювання виробництва електричної енергії з геотермальних джерел на основі «зеленого» тарифу. Проте відсутність спеціальної системної державної підтримки саме геотермального напрямку альтернативної енергетики зводить нанівець всі позитивні зрушення в цьому напрямку.

Вбачається, що відсутність дієвих економічних стимулів для будівництва та експлуатації геотермальних теплових та електричних станцій зумовлює необхідність законодавчо встановити економічно привабливі коефіцієнти «зеленого» тарифу на геотермальний тип енергії, які співставні з тарифами для електроенергії, виробленої з енергії сонячного випромінювання наземними об'єктами електроенергетики⁴⁴.

Одним з основних напрямів розвитку систем теплопостачання згідно зі ст. 7 Закону України «Про теплопостачання»⁴⁵ є використан-

⁴⁴ Платонова Є. О., Дубінін Ю. С. Правові засади використання геотермальної енергії в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 51–58.

⁴⁵ Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 27. Ст. 1532.

ня геотермальних вод як одного з видів альтернативних джерел енергії. Реалізація зазначеного положення проявляється у застосуванні такого господарсько-правового засобу стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел як стимулюючий *тариф на теплову енергію*. Його суть полягає в тому, що тарифи на теплову енергію для суб'єктів господарювання, що здійснюють її виробництво на установках з використанням альтернативних джерел енергії, включаючи теплоелектроцентралі, теплоелектростанції та когенераційні установки, для потреб установ та організацій, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, а також для потреб населення встановлюються на рівні 90 % діючого для суб'єкта господарювання тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням природного газу, для потреб відповідної категорії споживачів (ч. 4 ст. 20 Закону України «Про теплопостачання»).

Встановлення такого тарифу має позитивно вплинути на генерацію тепла на основі геотермальних джерел енергії, адже він дає змогу знизити собівартість теплової енергії, що може сприятливо відобразитися на формуванні тарифів для кінцевих споживачів. Проте недостатнє державне фінансування проектів у галузі геотермальної енергетики утворює ризики щодо нерентабельності таких проектів. До того ж встановлення стимулюючих тарифів на теплову енергію «не з газу» без диференціації ВДЕ, що використовуються для її виробництва, створює нерівні умови для виробників теплової енергії на основі геотермальних джерел⁴⁶.

Перелічені правові механізми стимулювання розвитку геотермальної енергетики доповнюються за рахунок *податкових пільг* (звільнення від податку на додану вартість) та *митних пільг* (звільнення від оподаткування митом) при ввезенні на митну територію України або вивезенні за її межі матеріалів, устаткування, комплектуючих для будівництва, які не виробляються в країні.

Отже, проведений аналіз стратегічних програмних документів у сфері розвитку альтернативних джерел енергії, складовою частиною яких є геотермальна енергія, та відповідного законодавчого підґрунтя дозволив зробити висновок про декларативну та вкрай неефективну державну політику в сфері розвитку геотермальної енергетики у країні, недосконалість правових механізмів її розвитку та стимулювання. Це обумовлено недоліками та стратегічними прорахунками в правовому регулюванні відносин геотермальної енергетики.

⁴⁶ Платонова Є. О., Дубінін Ю. С. Правові засади використання геотермальної енергії в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 51–58.

Встановлено, що за своєю сутністю геотермальні ресурси є не тільки вагомим енергетичним ресурсом, який нині успішно використовують для виробництва електроенергії та тепла, але одночасно і корисною копалиною, частиною водних ресурсів. У процесі реалізації права користування підземними термальними водами, як найбільш освоєним різновидом геотермальних ресурсів, має місце комплексне використання декількох природних об'єктів, а саме: водного об'єкту, ділянки надр та ділянки землі.

Таким чином, відносини у сфері використання підземних термальних вод за своєю правовою природою є неоднорідними, оскільки такий природний об'єкт, як термальні води, зумовлює різні види їх використання: надрокористування, водокористування та землекористування, які пов'язані між собою, проте регулюються різними нормативно-правовими актами природноресурсового, земельного законодавства. Так, право на видобування підземних термальних вод регулюється – надровим законодавством; право на їх використання – водним законодавством, надання земельних ділянок для розміщення геотермальних установок – земельним законодавством. Правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання геотермальної енергії визначає енергетичне законодавство. Сплата рентних платежів за користування надрами для видобування корисних копалин та спеціального водокористування регулюється податковим законодавством.

Під впливом сучасних енергетичних тенденцій в Україні вже закладені засади для правового регулювання використання геотермальної енергетики. Однак зазначені позитивні зрушення в напрямі стимулювання виробництва та споживання геотермальної енергії поки що не можуть забезпечити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість проектів будівництва геотермальних теплових та електричних станцій в Україні. Як наслідок, на даний час у країні немає діючих геотермальних електростанцій. Отже, необхідність удосконалення та доопрацювання існуючих економіко-правових стимулів до використання геотермальної енергії не викликає сумнівів.

З метою забезпечення дієвого, взаємоузгодженого механізму правового регулювання використання геотермальної енергії та забезпечення державної підтримки її розвитку, необхідним є прийняття Державної цільової програми розвитку геотермальної енергетики України, а також спеціального закону про геотермальні ресурси, який би врегулював всі правовідносини, що виникають у процесі розвідки, вивчення, використання та охорони геотермальних ресурсів, і усунув існуючі проблеми у цій сфері.

7.3. Правові проблеми та перспективи розвитку водневої енергетики (вітчизняний та світовий контекст)

Кліматична безпека представляє собою доволі складну категорію, що залежить від багатьох чинників, зокрема, від досягнення кліматичної нейтральності у всьому світі. Про свої наміри в зазначеному напрямку заявили більшість провідних країн, а найбільш успішними в перетворенні гасла на реальність виявились такі лідери як США, країни ЄС, Латинської Америки, Китай, Японія, Південна Корея. Економічна діяльність зазначених країн вже сьогодні характеризується запровадженням нових методів та технологій, переоснащенням та модернізацією виробництва, зменшенням негативних викидів у атмосферу з метою недопущення її забруднення та настання невідворотних наслідків. Цьому в значній мірі сприяє перехід та всебічне використання альтернативних джерел енергії, зокрема, водню в різних галузях суспільного життя.

У контексті декарбонізації промисловості, транспорту, комунального сектору й будівництва воднева енергетика сьогодні стала одним із наріжних трендів. Експерти ради з водневих технологій (Hydrogen Council) у своїй недавній доповіді стверджують, що «до 2050 року на водень доведеться 18 % всіх енергетичних потреб світу. За іншими прогнозами, до цього часу світове споживання водню виросте до 370 млн т на рік (до 2100 року – до 800 млн т)»⁴⁷.

Хоча воднева енергетика і виступає відносно новим явищем на світовому енергетичному ринку, проте її переваги вже сьогодні є очевидними. Водень може бути вироблений зі звичайної води методом електролізу, електроенергія для якого також береться з альтернативних джерел (вітру, сонця, біомаси тощо). Вказане робить водень цілком екологічно нейтральним енергоносієм, за допомогою якого можна досягнути заявленої мети.

Однак варто зазначити, що навіть серед прибічників чистих технологій немає єдності щодо того, який водень можна вважати чистим та таким, що не шкодить довкіллю і не посилює кліматичні зміни. Так, «зелений» водень, про який йшлося вище, вбачають найбільшим внеском у глобальну декарбонізацію. Його отримують з цілковито екологічно нейтральних джерел: води, перетвореної завдяки альтернатив-

⁴⁷ Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. URL: http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_yevropejskij_vodnevij_energetichnij_revolyuciyi_ (дата звернення: 01.07.2023 року).

ним джерелам енергії. Головним лобістом зеленого водню у Європі вважають Німеччину, яка вже відмовилася від атомної енергетики, а до 2045 року планує відмовитися і від викопного палива. На противагу «зеленому» є «чорний» або «бурий» водень – вироблений на вугіллі, тобто викопному виді палива, яке шкодить довкіллю, прискорює невідворотні зміни у навколишньому природному середовищі та поступово відходить у минуле. Крім цього, у світі також розглядаються можливості виробництва «рожевого» водню з атомної електроенергії.

Левову частку водню – понад 90 % світового виробництва – становить «сірий» водень, який отримують із природного газу. Але це дає значні викиди діоксиду вуглецю, який вважають відповідальним за глобальне потепління. Проте такий водень є відносно дешевим порівняно із «зеленим». Якщо ж водень виробляти з газу, але утилізувати викиди CO₂, то вийде «блакитний» водень. За виробництво «блакитного» водню виступають Норвегія та Нідерланди⁴⁸.

Ураховуючи наведене, зазначимо, що станом на кінець 2019 року в світі спостерігається споживання 75 млн тон водню, в основному в нафтопереробці і виробництві аміаку. З них більше $\frac{3}{4}$ виробляється з природного газу, для чого витрачалося більше 205 млрд кубометрів блакитного палива. Майже весь інший водень отримували з вугілля. І тільки 0,1 % (100 тис. т) вироблялося без використання викопних вуглеводнів. Однак у 2020 році на планеті сумарна потужність запущених нових електролізерів для отримання водню виросла відразу в кілька разів, хоча і складає загалом поки ще незначні 120 МВт потужності по всьому світу. Проте вже в найближчі роки може статися справжній прорив. Для порівняння: тільки в Німеччині до 2030 року планується побудувати від 3 до 10 ГВт електролізерів. Планується, що це знизить залежність Європи від викопних джерел енергії, скоротить на 50 % рівень викидів вуглекислого газу в атмосферу і суттєво здешевить вартість палива та енергоносіїв⁴⁹.

Фахівці Інституту відновлюваної енергетики НАНУ зазначають, що водень має ще одну вагому перевагу перед іншими відновлюваними джерелами: його можна використовувати як засіб накопичення зайвої електроенергії, виробленої з відновлюваних носіїв, коли її на-

⁴⁸ Воднева енергетика в Україні: веб-сайт. URL : https://saee.gov.ua/sites/default/files/3_Repkin_24_11_2020.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁴⁹ Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. URL: http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_yevropejskij_vodnevij_energetichnij_revolyuciyi (дата звернення: 01.07.2023 року)

явність перевищує попит. Так, наприклад, за допомогою водню здійснюють акумулювання та зберігання енергії, яка через певні обставини не споживається в повному обсязі. Натомість її переробляють на водень, який можна зберігати роками у соляних печерах чи газових сховищах, як наразі зберігається природний газ. А коли енергії із відновлювальних джерел недостатньо, використовується цей водень або для виробництва електроенергії, або як газ.

Проте до водню є й серйозні претензії. У загальному вигляді їх можна сформулювати так: небезпечно та дорого. По-перше, водень є набагато більш вибухонебезпечним, ніж природний газ. Крім цього, він дуже легко проникає в метали, руйнуючи їх. Звідси проблеми, пов'язані з транспортуванням, а відтак, і додаткові витрати на інфраструктуру, яка має бути в ідеальному стані для використання для таких цілей. Що стосується вартості водню, то це є друга проблема вказаного джерела альтернативної енергії. Фахівці вказують на те, що навіть найдешевший водень, вироблений стандартним способом за найдешевшою технологією електролізу, все одно буде дорожчим, ніж нинішні ринкові ціни на викопні джерела. Однак із часом технології не лише розвиватимуться, але й ставатимуть дешевшими, знижуючи собівартість досліджуваних джерел енергії.

З метою перетворення Європи на кліматично нейтральний континент, підвищення добробуту громадян, захисту біологічного різноманіття, екологізації економіки 11 грудня 2019 року в ЄС було проголошено Європейський зелений курс (Green Deal), що представляє собою набір політичних ініціатив, висунутих Європейською Комісією. Вказаний документ передбачає скорочення викидів парникових газів до 2030 року мінімум на 50 % та до 55 % порівняно з показниками 1990 року. План полягає в перегляді кожного діючого закону щодо його кліматичних переваг, а також введення в дію нового законодавства, яке б сприяло та стимулювало здійснення зазначених перетворень та інновацій. На відміну від схожого набору ініціатив, запровадженого в США і розрахованого на 10 років, ЄС має намір досягти чистого нуля протягом трьох десятиліть. Однак, незважаючи на дещо повільніші темпи, Європейський зелений курс стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання, стимулювання для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами⁵⁰.

⁵⁰ Караханян К. М., Заверюха М. М. Міжнародно-правові аспекти розвитку водневої енергетики та місце України в цьому процесі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 72–76.

Останні дослідження свідчать про те, що використання викопних видів палива призводить до потрапляння в атмосферу до 73 % від усіх парникових газів у світі. Пріоритетними для реформації є сектори енергетики та транспорту, які працюють здебільшого на вугіллі, газі та нафті. Отже, виконанню завдань Європейського зеленого курсу сприятимуть саме збільшення частки відновлюваних джерел енергії, а також виробництво за їх допомогою енергетичних носіїв нового покоління, зокрема, водню. Як наслідок, очікується, що водень трансформуватиме економіку в чотирьох основних сферах застосування: транспорт, промисловість, енергетика та комунальні послуги. Сюди входить промислове виробництво водню, його зберігання, транспортування та постачання електроенергії, екологічно чиста енергія для будівель, а також опалення й охолодження.

Таке твердження знайшло своє відображення в прийнятті національних стратегій щодо водню: в Японії (2017), Південній Кореї (2019), Новій Зеландії (2019), Австралії (2019), Нідерландах (2020), Норвегії (2020), Португалії (2020), Німеччині (2020), Франції (2020) та нарешті, що важливо, 8 липня 2020 року в ЄС. Сутність Європейської водневої стратегії для кліматично нейтральної Європи полягає в тому, що забезпечення енергоефективності на виробництві та у споживанні, а також досягнення декарбонізації останніх пов'язують зі збільшенням використання водню в різних секторах, включаючи енергетику. Планується замінити вуглецеві носії енергії і до 2050 року перетворити Європу на перший континент, де викиди парникових газів у атмосферу не перевищуватимуть того обсягу, який поглинає екосистема.

Стратегією визначено три етапи переходу до повномасштабного застосування чистого водню: від початку його виробництва до перетворення його на невід'ємну частину інтегрованої енергетичної системи, що має самостійний характер та інфраструктуру транспортування і зберігання. При цьому, вказаний документ передбачає вироблення половини необхідного обсягу в країнах ЄС, а решта мала б імпортуватися до Європи, в тому числі з України. За оцінками того ж Інституту відновлюваної енергетики НАНУ, наша держава має потенціал виробляти понад 500 млрд кубометрів зеленого водню на рік. Цього має вистачити і на внутрішні потреби, і на експорт.

Крім цього, на першому етапі реалізації Стратегії в ЄС було створено Європейський альянс з чистого водню, до якого входять органи влади, публічні агенції, дослідницькі центри, фінансові інститути, провідні енергетичні й промислові компанії Європи, громадські

організації. Метою дії Альянсу є виконання Європейської водневої стратегії, а також обговорення інвестицій в інфраструктуру водневої економіки по всій Європі, обсяги яких можуть сягнути 430 млрд євро до 2030 року. В 2021 році до Європейського альянсу з чистого водню приєдналась Україна.

Зауважимо, що важливою частиною європейської енергетичної політики є міжнародна співпраця. ЄС має намір розвивати взаємодію щодо відновлюваної електроенергії та чистого водню із сусідніми країнами та регіонами, щоб сприяти їх переходу до чистої енергії та сталого розвитку. Ураховуючи природні ресурси, взаємопов'язаність інфраструктури та технологічний розвиток, пріоритетними партнерами ЄС у цій справі названо країни Східного та Південного партнерства, причому окремо названо Україну. За оцінками Єврокомісії, до 2030 року в країнах Східного та Південного партнерства потенційно можна буде встановити електролізери для виробництва водню загальною потужністю 40 ГВт. Важливо, що цей водень має вироблятися за рахунок відновлюваних джерел енергії, тобто бути «зеленим».

Що стосується нашої країни, то доцільно розуміти, що розвиток водневих технологій – невід'ємна складова енергетичної незалежності, яка виступає запорукою національної безпеки держави. Перш за все, Україна долучається до зусиль ЄС щодо зазначеної ініціативи шляхом впровадження принципів сталого розвитку, зменшення викидів парникових газів, підвищення використання альтернативних джерел енергії, збереження природних екосистем, захисту здоров'я та добробуту громадян від наслідків зміни клімату, зменшення виробництва та споживання енергоємних продуктів, забезпечення конкурентоспроможності українських виробників та підприємств.

Європейська Воднева стратегія передбачає, що кожную четверту водневу генерацію поза ЄС буде виробляти Україна. При цьому, Єврокомісія чітко зазначила, що нашу державу не збираються перетворювати на сировинний придаток як виробника і постачальника «зеленого» водню. ЄС готовий фінансово й організаційно сприяти створенню внутрішнього ринку, щоб інноваційні технології були інтегровані в національну економіку та промисловість. Так, з метою виходу на європейський ринок Україна повинна забезпечити умови для використання водню на транспорті, в металургійній і хімічній галузях. Ключову допомогу в цьому напрямку має надати Німеччина. Дві країни підписали «Спільну заяву про початок енергетичного партнерства», яке включатиме, зокрема, співпрацю у сфері поставок

водню з України в Німеччину, а також будівництво потужностей для виробництва водню на українських ГЕС.

Наразі досліджується потенціал країни щодо виробництва трьох кольорів водню: «блакитного» з природного газу, «зеленого» з використанням відновлюваних джерел енергії та «рожевого» з атомної енергії. Основними критеріями вибору технологій виробництва водню мають бути вуглецевий слід на всьому життєвому циклі та конкурентна вартість виробництва. Крім цього, експорт водню можливий завдяки використанню національної газотранспортної системи для здійснення його транспортування до Європи. Отже, переобладнання газотранспортної мережі та сховищ для зберігання водню дозволить Україні зберегти своє значення як країни-транзитера енергоресурсів у XXI столітті.

Зазначимо, що Європейський зелений курс створює широкий простір для взаємовигідної синхронізації політики та законодавства України з відповідним законодавством ЄС, а також співпраці України та ЄС у ключових сферах енергетичного комплексу. «За воднем, як за екологічно чистим джерелом енергії, є шанс досягти не лише кліматичної нейтральності, а й забезпечити зростання економіки нашої країни, позбавитись енергетичної залежності та бути гідним гравцем на міжнародній арені. Як зазначають фахівці, воднева енергетика в світі – це великий конкурентний ринок із геополітичною складовою»⁵¹.

З 2020 року Уряд України за підтримки Європейської економічної комісії ООН працював над Дорожньою картою розвитку внутрішнього водневого ринку, а також підготовкою Концепції водневої енергетики та законодавства для ефективного функціонування останнього. Наша країна активно долучилась до використання альтернативної енергетики та почала модернізувати власні галузі виробництва, приділяючи при цьому значну увагу водневій енергетиці. В 2021 році Міністерством енергетики України було розроблено проєкт Дорожньої карти з виробництва та використання водню в Україні, яка мала на меті стати підґрунтям для розробки Водневої стратегії України та сприяти створенню водневої енергетики як нової енергетичної підгалузі країни. Остання ж шляхом впровадження новітніх технологій, створення вітчизняної наукової, науково-технічної, технологічної та виробничої інфраструктури поступово забезпечить значну частку потреб енергетичної та транспортної галузей України в екологічно чистому енергоносії.

⁵¹ Воднева енергетика – можливість для України стати потужним гравцем на міжнародній енергетичній арені. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vodneva-energetika-mozhливист-dlya-ukrayini-stati-potuzhnyim-gravcem-namizhnarodnij-energetichnij-areni> (дата звернення: 01.07.2023 року).

Дорожня карта з виробництва та використання водню передбачає концепцію використання водню в енергетичному, транспортному, промисловому секторах економіки. Крім цього, визначаються три етапи становлення вказаної галузі. У короткостроковій перспективі прогнозується транспортування водню в газоподібному стані в цистернах – за допомогою вантажних авто. У середньостроковому «горизонті» – перевезення рідкого водню залізничними шляхами й водним транспортом (зокрема, по річці Дунай, яка може бути джерелом прісної води для електролізу). І в довгостроковій перспективі – використання інфраструктури газопроводів для транспортування синтетичного газу у великих обсягах, у тому числі – на експорт⁵².

Детальний аналіз документу свідчить про те, що незважаючи на всі свої позитивні та прогресивні здобутки, Дорожня карта не містить ні конкретного плану, ні детальних бюджетних й інвестиційних розрахунків, ні технологічної документації, ні тим паче – технічних стандартів і регламентів. Це радше нагадує «декларацію про співпрацю», яка має бути деталізована як у нормативно-правових актах, так і в технічних та кошторисних документах. Ще одним недоліком вказаного акту є те, що він не враховує складного комплексу негативних факторів, які можуть унеможливити впровадження водневої енергетики в нашій країні протягом найближчих 10 (якщо не 20 років). Серед останніх можна назвати такі:

- велика собівартість виробництва, яка полягає в тому, що роблячи акцент на позитивному екологічному ефекті водню, водночас, не варто забувати, що з економічної точки зору, цей сегмент наразі є аж надто вартісним. Воднева енергетика потребує значних фінансових вливань і виглядає наразі збитковим сектором порівняно з іншими носіями альтернативної енергетики, не кажучи вже про викопні джерела;

- для того, щоб водень і справді був екологічним енергоресурсом, його потрібно виготовляти методом електролізу із застосуванням відновлювальних джерел енергії. Проте найголовніша в цьому контексті проблема – брак великих потужностей відновлюваної енергетики та місць для накопичення та зберігання водневої енергії. В Україні роль маневрених потужностей виконують вугільні ТЕС, які, за статистикою, є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища.

⁵² Граждан О. Воднева энергетика: чому про неї так багато говорять і до чого тут Україна. URL: <https://ucap.io/vodneva-energetyka-chomu-pro-neyi-tak-bagato-govoryat-i-do-chogo-tut-ukrayina/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

Отже, за таких обставин продукування «зеленого» водню навряд чи є виправданим і реалістичним;

– навіть «екологічно чиста» електролізна технологія виробництва енергетичного водню пов'язана зі значними викидами вуглекислого газу, що лише погіршуватиме екологічну ситуацію. Таким чином, розвиток водневої енергетики неможливий без впровадження ефективних технологій утилізації чи переробки вуглецю. Наразі за кордоном використовуються (поки що в обмежених масштабах) методи закачування вуглекислого газу «під землю» – зокрема, до свердловин, що залишилися від видобутку нафти й газу, соленосних й вугільних шарів, що втратили своє промислове значення. Існує інший спосіб: використання вуглекислоти як вихідної сировини для одержання корисних кисневмісних сполук. Проте для широко використання цієї технології, знову ж таки, потрібні потужні інвестиції, яких наразі недостатньо;

– незадовільний стан газотранспортної системи, яка має бути використана для транспортування енергетичного водню. Європейський досвід свідчить, що такі об'єкти можуть нормально функціонувати лише при належному технічному стані, оскільки через летючість і малу атомну масу водень вислизає через найменші щілини і при цьому є вибухонебезпечним⁵³.

З метою розвитку водневої енергетики на рівні з країнами ЄС, використання існуючої газотранспортної системи, визначення логістичних можливостей країни, а також постачання виробленої з водню енергії промисловим та побутовим споживачам в 2021 році було розпочато процес підготовки Водневої стратегії України. Цей документ мав стати основою для досягнення енергетичної незалежності країни та міжнародної кооперації, особливо зі США.

У грудні 2021 року відбулась презентація проєкту Водневої стратегії країни: «Воднева країна. Енергетична революція», авторами якої виступили Українська воднева рада та Інститут відновлюваної енергетики НАН України. Цей документ містить повний перелік заходів, які необхідні для зеленої трансформації країни. Крім цього наголошується, що виробництво та експорт водню сприятимуть залученню інвестицій в національну енергетику, індустрію та транспортний сектор. При цьому Державний бюджет зможе отримати чималі

⁵³ Тітамир О. Воднева енергетика в Україні: лише на рівні розмов, а чи реально? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3315760-vodneva-energetika-v-ukraini-lise-na-rivni-rozmova-ci-realno.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).

надходження, а українці – тисячі нових робочих місць. Найближчою метою Водневої стратегії України має також стати напрацювання нормативної бази для регулювання водневого енергетичного сектору, а також перетворення України до 2030 року на лідера водневих технологій, до 2050 року – на водневий хаб Європи⁵⁴.

Зауважимо, що розпочата 24 лютого 2022 року війна на деякий час призупинила реалізацію цих проєктів та планів. Першочерговою задачею сьогодні є здобуття омріяної перемоги та відбудова країни, але вже на нових європейських засадах та цінностях, пріоритетне місце серед яких посідає збереження навколишнього природного середовища та сталий розвиток суспільства, в тому числі завдяки використанню водневих технологій. Отже, ключовою складовою післявоєнної відбудови країни має стати енергетична безпека, де «зелена» трансформація буде пріоритетним напрямком. Остаточне доопрацювання та прийняття Водневої стратегії України визначить шляхи розвитку водневих технологій та відповідної інфраструктури у всіх сферах економіки, окреслить плани та джерела фінансування за наступними напрямками. На нашу думку, обов'язковими складовими Стратегії мають стати: 1) питання обсягів виробництва водню в Україні для потреб внутрішнього ринку та експорту; 2) критерії розвитку інфраструктури водневої енергетики (виробництво власних електролізерів та іншого обладнання); 3) розвиток системи акумуляування, зберігання та транспортування водню (використання газотранспортної системи, будівництво газгольдерів тощо); 4) переобладнання муніципального транспорту на водень (виробництво паливних елементів); 5) застосування водневих технологій у сфері важкої промисловості.

Важливим аспектом розвитку національного водневого ринку виступає включення цієї сфери в перелік Національних програм проєкту Плану відновлення України, на яких буде ґрунтуватися процес післявоєнної відбудови. Обсяг майбутніх інвестицій у національну програму «Енергетична незалежність та зелений курс» наразі оцінюється у 130 млрд доларів. Зокрема, вона передбачає збільшення потужності «зеленої» енергетики у 3 рази – до 30 ГВт. Крім того, буде побудовано 15 ГВт електролізних потужностей для виробництва «зеленого»

⁵⁴ До 2050 року Україна стане водневим хабом Європи: презентовано Водневу стратегію України. URL: [https://hydrogen.ua/ua/novyny/1519-do-2050-roku-ukrajina-stane-vodnevim-khabom-evropi-prezentovano-vodnevu-strategiyu-ukrajini#:~:text=Найближчою%20метою%20Водневої%20стратегії%20України,початок%20\(дата%20звернення%20:01.07.2023%20року\).](https://hydrogen.ua/ua/novyny/1519-do-2050-roku-ukrajina-stane-vodnevim-khabom-evropi-prezentovano-vodnevu-strategiyu-ukrajini#:~:text=Найближчою%20метою%20Водневої%20стратегії%20України,початок%20(дата%20звернення%20:01.07.2023%20року).)

водню, а також тестуватиметься та розширюватиметься воднева транспортна інфраструктура⁵⁵.

Участь України в переході на водневі технології дає нашій країні шанс відбудувати зруйновану енергосистему, для якої важливими є відновлювана генерація та залучення нових інвестицій. У січні 2023 року віце-президент Європейської комісії Франс Тіммерманс разом із вищим політичним керівництвом держави обговорили енергетичну стійкість України та домовилися, що її післявоєнна відбудова має ґрунтуватися на принципах Європейського зеленого курсу, оскільки має високі показники альтернативної енергетики, які можна використовувати для зменшення європейської залежності від російського викопного палива. Під час зустрічі було обговорено чіткі правила діяльності з виробництва водню як провідного «зеленого» енергоносія. Спільно з представниками водневого та енергетичного секторів Європи розроблено «План відновлення Тіммерманса»⁵⁶, який допоможе відновити Україну з акцентом на її відновлювані джерела енергії та здатність стати великим гравцем у водневому секторі. План включає в себе питання: а) повоєнного відновлення енергетичної інфраструктури України; б) виробництва водню з альтернативних джерел та аміаку, запаси якого наявні на території держави; в) зберігання та транспортування водню, призначеного для забезпечення потреб ЄС; г) розвиток національних секторів економіки, зокрема, транспорту, промисловості, що є суміжними з енергетичною галуззю; д) залучення України до великих інвестиційних «зелених» проєктів як рівноправного гравця.

У лютому 2023 року Україна та ЄС підписали Меморандум про стратегічне партнерство у сфері відновлюваних газів. Останніми виступають водень та біометан. Завдяки Меморандуму наша держава може стати ключовим постачальником водню для Європи і тим самим поліпшити своє економічне становище та забезпечити свою енергоне-залежність.

Як зазначає О. Рєпкін, велика війна та відсутність законодавчого підґрунтя мали би повністю зупинити впровадження водневих технологій в Україні. Натомість український бізнес продовжує наполегливо наносити водневі об'єкти на енергетичну мапу країни⁵⁷.

⁵⁵ Проєкти нацпрограми. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/energy-independence-and-green-deal> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁶ План Тіммерманса по відбудові України. URL: <https://hydrogen.ua/ua/novyny/1646-plan-timmermansa-po-vidbudovi-ukrajini> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁷ Рєпкін О. Україна увійшла до світової системи водневих долин. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700973/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

7.4. Атомна енергетика України в контексті енергетичного переходу: правові питання

«Зелений» енергетичний перехід – це глобальний тренд кліматичної й економічної політики світового масштабу, який передбачає масштабну структурну перебудову економіки країн на екологічних засадах, поступову відмову від викопного палива на користь низьковуглецевих технологій, декарбонізацію та досягнення вуглецевої нейтральності. Нині провідні країни світу прийняли цілі з декарбонізації, тобто досягнення нульових вуглецевих викидів заради сталого розвитку та вирішення проблем клімату.

Стратегічна мета переходу до кліматично нейтрального розвитку ЄС до 2050 року, представлена у програмі «Європейська Зелена Угода» («European Green Deal») у грудні 2019 року, зумовить суттєве пришвидшення енергетичних трансформацій у країнах ЄС, що відображатиметься на усіх сферах економіки, а також на співпраці з іншими країнами Європи та світу. Ці трансформації стануть одночасно великим викликом та можливістю для України, як держави, що отримала офіційний статус кандидата в члени ЄС, має надзвичайну амбітну Угоду про Асоціацію з ЄС, а також співпрацю в рамках Енергетичного Співтовариства.

Загроза енергетичної кризи на межі 2022–2023 років через обмеженість ринку викопного палива внаслідок повномасштабних воєнних дій в Україні надала поштовх ЄС до прискореного впровадження Європейського Зеленого Курсу та підкреслила актуальність національних планів з енергетики та клімату, що консолідують дії з енергетичної безпеки, декарбонізації економіки (у т.ч. збільшення частки відновлюваних джерел енергії), інтеграції енергетичних ринків, енергоефективності та інновацій.

Роль атомної енергетики в цьому процесі дуже важлива, оскільки ключові рішення для досягнення вуглецевої нейтральності в енергетиці засновані на використанні атомної енергії. З початку XXI ст. у світі спостерігається відродження атомної енергетики. У США, Франції, Фінляндії, низці азійських країн (Китай, Індія) прийняті рішення про спорудження нових атомних енергоблоків. Це зумовлено, передусім, підвищенням світових цін на нафту і газ, необхідністю посилення енергетичної безпеки країн та зниження викидів парникових газів. Крім того, атомна енергетика у багатьох країнах розглядається як економічно ефективне низьковуглецеве джерело енергії.

У Дорожній карті з енергетики до 2050 року визнається важливий внесок ядерної енергетики в трансформацію енергетичного сектору економіки країн ЄС, а сама ядерна енергетика розглядається як ключова з точки зору генерації низьковуглецевої електроенергії⁵⁸. В ЄС експлуатуються 127 ядерних енергетичних реакторів у 14 державах, що виробляють близько 27 % електроенергії в загальному обсязі. Найбільші частки електроенергії, що виробляється на АЕС, у національній генерації мають Франція (72 %), Словаччина (54 %), Бельгія (52 %) та Угорщина (51 %)⁵⁹.

За оцінками Міжнародного енергетичного агентства та Всесвітньої ядерної асоціації, ядерна енергетика поєднує в собі переваги надійності постачання, цінової конкурентоспроможності та практично нульові викиди парникових газів. Експерти з проблем клімату визнають, що ядерна енергетика є низьковуглецевим джерелом енергії. Протягом усього свого життєвого циклу (будівництво, експлуатація, виведення з експлуатації) атомні станції викидають такий об'єм парникових газів, який можна порівняти з викидами від відновлюваних джерел енергії: ядерна енергетика продукує в середньому 15 г CO₂/(кВт · год), а це в 30 разів менше за спалювання газу, в 65 разів менше за спалювання вугілля, втричі менше, ніж від використання фотоелектричних панелей, та приблизно стільки ж, скільки продукує вітрова енергетика⁶⁰.

Разом із цим, відношення до ядерної енергетики в світі є неоднозначним: з одного боку, атомна енергетика сприяє декарбонізації як основній меті кліматичних амбіцій та Green Deal, з іншого боку, атомна енергетика сама по собі є джерелом потенційної екологічної загрози⁶¹. Основним недоліком ядерної енергетики залишаються характерні ризики, пов'язані з радіоактивними відходами, відпрацьованим ядерним паливом та можливими аваріями. За обсягами радіоактивних відходів Україна вже знаходиться у лідерах – на другому місці в

⁵⁸ Energy Roadmap 2050. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region, European Commission, Brussels, 15 December 2011 COM(2011) 885 Final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52011DC0885> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁵⁹ Кошарна О. Більше безпеки, менше корупції: чому ЄС змінює свою думку щодо ядерної енергії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/19/7132736/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁶⁰ French Nuclear Energy Society, Nuclear for Climate. URL: <http://www.sfen.org/en/nuclear-for-climate> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁶¹ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154.

Європі та на четвертому – у світі (3,5 млн м³)⁶². Серед усіх галузей використання ядерної енергії та джерел іонізуючого випромінювання ядерна енергетика залишається найбільш небезпечною. Ось чому на тлі загального неблагополучного стану навколишнього природного середовища завдання збереження життя і здоров'я людини та безпеки середовища її існування залишається в ядерній енергетиці одним з головних.

На даний час спектр ризиків ядерного енергетичного сектору на території України розширила війна, зокрема потрапляння атомних електростанцій в зони бойових дій. Найбільш тривожним прикладом може стати ситуація на Запорізькій атомній електростанції – найпотужнішій в Європі, яка виробляла 20 % електроенергії України. Наявний негативний досвід використання ядерної енергії та потенційні загрози, особливо в умовах війни, роблять діяльність у сфері використання ядерної енергії винятковим джерелом підвищеної небезпеки світового масштабу та зумовлюють необхідність перегляду існуючого механізму забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики у світі та в Україні.

Слід зазначити, що наслідки для людей і довкілля двох великих аварій на атомних електростанціях – Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 року) та на японській АЕС «Фукусіма 1» (12 березня 2011 року) – серйозно підірвали довіру до ядерної енергетики та викликали сумніви у доцільності використання ядерних технологій і ядерних матеріалів у енергетиці.

Деякі країни ЄС навіть змінили державну політику в галузі ядерної енергетики, вважаючи високі ризики неприйнятними для себе, та прийняли принципові антиядерні рішення⁶³. Так, у Франції, яка ще під час енергетичної кризи 70-х років минулого століття зробила чіткий вибір на користь ядерної енергетики, відповідно до Закону про перехід до відновлюваної енергії для зеленого зростання від 17 серпня 2015 року запровадили певні законодавчі механізми для згортання атомної енергетики. У межах процесу відмови від атомної енергії в 2019 році Швейцарія вивела з експлуатації Мюленберзьку АЕС після 47 років роботи. Німеччина 15 квітня 2023 року зупинила свої три

⁶² Державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх зберігання і захоронення. URL: <https://dazv.gov.ua/ua/plugins/userPages/100> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁶³ Калтигіна С. В., Шанчук А. І., Єсипенко Ю. В., Печериця О. В. Ядерна енергетика у контексті енергетичної політики Євросоюзу. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2018. № 1 (77). С. 3–10.

останні ядерні реактори, відмовившись від атомної енергетики. До категоричних противників ядерної енергії крім Німеччини, належать також Данія, Австрія, Португалія та Люксембург⁶⁴.

На захист атомної енергетики в Європі ще в березні 2021 року виступили глави держав та урядів семи країн ЄС: Франції, Польщі, Угорщини, Чехії, Румунії, Словаччини та Словенії, які закликали Єврокомісію терміново забезпечити рівні умови для розвитку галузі та прирівняти атомну енергетику до низьковуглецевих технологій⁶⁵. Відношення до атомної енергетики було суттєво переглянуто внаслідок подальших змін об'єктивних економічних, політичних та соціальних умов у світі, спровокованих війною в Україні. Так, 6 липня 2022 року Європейський парламент підтримав рішення Єврокомісії щодо внесення атомної енергетики та природного газу до «Зеленої таксономії ЄС» – переліку економічних видів діяльності, які вважаються сталими з точки зору впливу на довкілля та пріоритетними для спрямування інвестицій задля досягнення кліматичних цілей ЄС⁶⁶. Фактично, йдеться про перегляд правового статусу атомної енергетики: від екологічно ворожої діяльності до екологічно сприятливої⁶⁷.

Такі зміни матимуть більш ніж серйозні наслідки, адже внесення до таксономії атомної енергетики спростить інвестиції в будівництво нових АЕС чи модернізацію наявних. Зокрема, у багатьох європейських країнах відновлюються та/або активізуються ядерні енергетичні програми: Франція до 2050 року має намір побудувати 14 нових реакторів АЕС; у Фінляндії через 18 років після початку будівництва почав регулярну роботу найбільший ядерний реактор Європи «Олкілуото-3»; Швеція переглянула рішення відключити свої атомні електростанції; уряд Польщі ухвалив рішення щодо будівництва першої атомної електростанції, яке розпочнеться у 2026 році. На тлі європейських метаморфоз досить серйозно виглядають амбіційні ядерні програми Китаю та Індії, які планують будівництво цілої низки

⁶⁴ Мірошніченко Б. Між «зеленими» та Фукусімою: чи є майбутнє в атомній енергетики. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/12/13/680582/> (дата зверення: 01.07.2023 року).

⁶⁵ Kate Abnett. EU climate policy risks sidelining nuclear power, seven countries say. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/eu-climate-policy-risks-sidelining-nuclear-power-seven-countries-say-2021-03-24/> (дата зверення: 01.07.2023 року).

⁶⁶ Європарламент визнав газ та атомну енергію «зеленими». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225138.html> (дата зверення: 01.07.2023 року).

⁶⁷ Харитонов Т. Є. Альтернативна енергетика: правові тенденції в умовах війни. *Правне право в умовах війни*: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 851–854.

нових атомних електростанцій. Японія планує перехід до ядерної енергетики більш ніж через десять років після аварії на Фукусімі з метою перезапуску реакторів, що простоюють, і розробки нових станцій з використанням технологій наступного покоління⁶⁸.

Незважаючи на те, що оцінка ролі й перспектив розвитку ядерної енергетики у світі є неоднозначною, перед Україною, яка знаходиться в нових суворих реаліях ведення воєнних дій та необхідності наступного післявоєнного відновлення, постають завдання щодо переосмислення своєї енергетичної безпеки та прийняття рішень, адекватних динамічним зовнішнім обставинам.

Використання атомної енергії для нашої країни зберігає надзвичайно важливе значення – саме на її долю випадає генерування більше половини усієї енергії в державі, при цьому вартість такої енергії найнижча. В Україні працюють чотири атомні електростанції: Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька, об'єднані в Національну атомну енергогенеруючу компанію (НАЕК) «Енергоатом», яка є їх оператором і була утворена в 1996 році, як державне підприємство⁶⁹. Внаслідок законодавчих змін у 2023 році відбулося перетворення ДП «НАЕК «Енергоатом» в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі і не підлягають приватизації⁷⁰.

За сучасних умов, нагальна необхідність забезпечення впровадження режиму безпечного використання ядерної енергії та радіаційного захисту людей і навколишнього природного середовища вимагає здійснення широкого комплексу взаємопов'язаних заходів політичного, економічного та правового характеру. Надзвичайно важливим вбачається наявність дієвого та ефективного програмного правового регулювання суспільних відносин у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки.

Разом із цим, на даний час в Україні не розроблено єдиного програмного документа, спрямованого на законодавче закріплення ядерної політики держави. Окремі аспекти ядерної політики законодавчо закріплюються у зв'язку з функціонуванням ядерної енергетики та забезпеченням екологічної безпеки. Зокрема, важливість ролі атомної

⁶⁸ Threats of Blackouts Drive Japan to Embrace Nuclear Again. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-24/japan-wants-to-restart-more-reactors-to-avoid-power-shortages?srnd=markets-vp> (дата зверення: 01.07.2023 року).

⁶⁹ Ядерна енергетика України: проблеми безпеки і розвитку (Аналітична доповідь Центру Розумкова). *Національна безпека і оборона*. 2005. № 6. С. 3–28.

⁷⁰ Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: Закон України від 06 лютого 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 34. Ст. 1779.

енергетики в енергозабезпеченні України підкреслює Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року⁷¹. У програмі наголошується, що за будь-якого варіанту розвитку атомної енергетики у світі до 2050 року, встановлена потужність вітчизняних атомних електростанцій збережеться на сучасному рівні. Тобто атомна енергія буде використовуватися, і Україна не має ніяких підстав відмовлятися від її використання в майбутньому. Доволі позитивним є розуміння законодавцем комплексу факторів, які визначають поточну ситуацію в атомній енергетиці, а також пріоритетів її розвитку. Одними з таких пріоритетів є: проведення модернізації та реконструкції діючих енергоблоків для підвищення рівня ядерної безпеки, подовження строку експлуатації діючих енергоблоків; будівництво та введення в експлуатацію нових атомних енергоблоків; створення надійних систем поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами та інші.

У ретроспективному аспекті слід згадати, що розвиток ядерної енергетики регулювався Енергетичною стратегією України на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року⁷². Зазначена стратегія містила окремий Розділ 4 «Стратегія розвитку атомної енергетики та промисловості» та передбачала збереження домінуючої ролі атомної енергетики в енергозабезпеченні країни.

Зміни соціально-економічної та політичної ситуації в державі зумовили прийняття наступної Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року. Стратегія розглядала атомну енергетику як одне з найбільш економічно ефективних низьковуглецевих джерел енергії, а подальший розвиток ядерного енергетичного сектору на період до 2035 року прогнозувався виходячи з того, що частка атомної генерації в загальному обсязі виробництва електроенергії зростатиме, і позиція України щодо доцільності використання ядерної енергії є незмінною.

⁷¹ Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.

⁷² Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 17. (втратило чинність).

Так, під час імплементації другого етапу Енергетичної стратегії – «Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури (до 2025 року)» – передбачалося: прийняття рішення щодо подовження терміну експлуатації діючих енергоблоків АЕС за результатами переоцінки їхньої безпеки; введення в експлуатацію АЕС із встановленою потужністю 1 ГВт; проектування і будівництво атомних енергоблоків відповідно до Програми розвитку атомної енергетики України⁷³.

Наразі обидві стратегії втратили чинність і перспективи сучасної та безпечної атомної генерації визначаються новітньою довгостроковою Енергетичною стратегією України на період до 2050 року, яка була схвалена Урядом країни 21 квітня 2023 року.

У зв'язку з актуальністю зменшення ризиків залежності від іноземних постачальників ядерного палива, забезпечення розвитку вітчизняного виробництва урану та цирконію, підвищення енергетичної безпеки України, Кабінет Міністрів своїми розпорядженнями схвалив: Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу на період до 2020 року (9 листопада 2016 року), а через п'ять років Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу на період до 2026 року (29 грудня 2021 року). Проте самі Програми, на жаль, прийняті не були. Отже, на даний час в Україні відсутній нормативно-правовий документ, який повинен забезпечити функціонування і стратегію розвитку ядерної галузі країни. Натомість, діють окремі, іноді не узгоджені між собою програми, спрямовані на розв'язання часткових, поточних проблем ядерно-енергетичного комплексу, в т.ч. у частині забезпечення його безпеки. Зокрема, Державна економічна програма поводження з відпрацьованим ядерним паливом вітчизняних атомних електростанцій на період до 2025 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року⁷⁴.

Вбачається з метою забезпечення сталого функціонування ядерної енергетики, а також її подальшого розвитку вкрай необхідним є розроблення довгострокової програми розвитку атомної енергетики України.

⁷³ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втратило чинність).

⁷⁴ Про затвердження Державної економічної програми поводження з відпрацьованим ядерним паливом вітчизняних атомних електростанцій на період до 2025 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року № 847. *Офіційний вісник України*. 2021. № 66. Ст. 4190.

З моменту набуття незалежності в Україні створюється національне законодавство у сфері використання ядерної енергії із врахуванням світового досвіду та рекомендацій міжнародних організацій. Основою для формування законодавства в галузі використання ядерної енергії та радіаційного захисту України стала Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні, яка була затверджена постановою Верховною Радою України від 25 січня 1994 року⁷⁵. Основною цінністю Концепції є те, що в ній була запропонована структура майбутнього законодавства та державних органів у галузі використання ядерної енергії та радіаційного захисту в Україні.

На даний час сфера використання ядерної енергії в Україні регулюється ядерним законодавством, що складається з численних законів, постанов та розпоряджень уряду, а також національних норм, правил та стандартів з ядерної та радіаційної безпеки⁷⁶. При цьому, головне призначення ядерного законодавства полягає в тому, щоб правовими засобами сприяти найбільш безпечному використанню ядерної енергії, забезпеченню ядерної та радіаційної безпеки, захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань, охороні навколишнього середовища від радіаційного забруднення.

Базовим у вітчизняному ядерному законодавстві є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 року⁷⁷. Надалі розвиток законодавства здійснювався в напрямі деталізації регулювання окремих сфер, зокрема: сфери дозвільної діяльності; радіаційного захисту, поводження з радіоактивними відходами; фізичного захисту ядерних установок; цивільної відповідальності за ядерну шкоду.

У зв'язку з цим, були прийняті наступні закони України: «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року, «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 року, «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 року, «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11 січня 2000 року, «Про фізичний

⁷⁵ Про Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні: постанова Верховної Ради України від 25 січня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 106.

⁷⁶ Марич Х. М. Європейські стандарти та законодавства України в сфері ядерної енергетики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 377–379.

⁷⁷ Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81.

захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року, «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 року, «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» від 8 вересня 2005 року та інші.

Наявність такої великої кількості нормативно-правових актів привела до обговорення ідеї кодифікації законодавства у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки. Відповідну Концепцію проекту Ядерного кодексу України було схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України ще у 2010 році⁷⁸.

Частиною національного ядерного законодавства став ряд міжнародних актів, до яких приєдналася Україна. Це, зокрема, Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 1963 року, до якої Україна приєдналась 12 липня 1996 року; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 року (Україна бере в ній участь з 5 травня 1993 року); Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію та Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (обидві від 26 вересня 1986 року); Конвенція про ядерну безпеку від 17 червня 1994 року (ратифікована Україною 17 грудня 1997 року); Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 року (ратифіковано Україною 16 листопада 2000 року); Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 5 вересня 1997 року (ратифікована Україною 20 квітня 2000 року) тощо.

Важливий етап удосконалення ядерного законодавства України розпочався з підписанням у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої⁷⁹. Відповідно до Угоди про асоціацію співробітництво забезпечує високий рівень ядерної безпеки, чисте використання ядерної енергії в мирних цілях. Співробітництво охоплює весь спектр діяль-

⁷⁸ Про схвалення Концепції проекту Ядерного кодексу України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 року № 2208-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 241.

⁷⁹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

ності в галузі цивільної ядерної енергетики і всі стадії паливного циклу, аспекти безпеки ядерної енергії, готовність до надзвичайних ситуацій, а також питання охорони здоров'я, навколишнього середовища і нерозповсюдження ядерної зброї (Стаття 342).

З метою забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Уряд України своєю постановою від 25 жовтня 2017 року № 1106 «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» затвердив план заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС⁸⁰.

На даний час питання співробітництва у сфері ядерної безпеки передбачені Угодою про асоціацію у статті 342 та оновленим Додатком XXVII-B (розділ «ядерна енергетика»), який включає імплементацію положень наступних директив: Директива Ради 2013/59/Євратом, Директива Ради 2006/117/Євратом, Директива Ради 2014/87/Євратом, Директива Ради 2009/71/Євратом та Директива Ради 2011/70/Євратом⁸¹.

Як результат реалізації законодавчих ініціатив, підготовлених у рамках приведення національного законодавства України у сфері використання ядерної енергії до положень права ЄС (*acquis* ЄС), 16 листопада 2022 року Верховною Радою України було прийнято низку законів України. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (№ 2762-IX)⁸² спрямований на удосконалення термінів у сфері використання ядерної енергії з урахуванням права ЄС, а також приведення деяких положень Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» у відповідність до права ЄС, норм законодавства із врахуванням практики застосування Закону.

Запровадження інституту експерта з радіаційного захисту передбачено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» щодо експерта з

⁸⁰ Про затвердження Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852.

⁸¹ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu> (дата звернення: 01.07.2023 року)

⁸² Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6095.

радіаційного захисту» (№ 2758-IX)⁸³. Такі особи спроможні на цивільно-правових засадах надавати суб'єктам діяльності у сфері використання ядерної енергії, іншим юридичним та фізичним особам, органам державної влади рекомендації з питань забезпечення радіаційного захисту персоналу та населення відповідно до законодавства України та з урахуванням міжнародних і європейських норм та практик.

Наступним Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії» (№ 2755-IX)⁸⁴ передбачено удосконалення процедури видачі документів дозвільного характеру на здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергії.

Вельми значною подією стало ухвалення 10 червня 2023 року Верховною Радою в першому читанні законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання» (№ 8223)⁸⁵. Він спрямований на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема імплементацію положень Директиви Ради 2013/59/Євратом, яка встановлює основні стандарти для захисту від небезпеки, що виникає від іонізуючого випромінювання.

У рамках імплементації Директиви Ради 2011/70/Євратом, Директиви Ради 2013/59/Євратом та Директиви Ради 2014/87/Євратом також був розроблений проект Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання». Метою зазначеного законопроекту є закріплення на законодавчому рівні статусу органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що слугуватиме підвищенню ефективності його діяльності та незалежності у прийнятті регулюючих рішень, з урахуванням положень документів права ЄС, документів МАГАТЕ та набутого досвіду державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки⁸⁶.

⁸³ Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» щодо експерта з радіаційного захисту: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6091.

⁸⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6088.

⁸⁵ Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання: постанова Верховної Ради України від 10 червня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3146-20#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁸⁶ Проект Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання». URL: <https://snriu.gov.ua/nras/proyektu-zakonu-ukrayini-pro-nacionalnu-komisiyu-yadernogo-regulyuvannya> (дата звернення: 01.07.2023 року).

Проте, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, що утворюють ядерне законодавство України, наша держава ще не повною мірою виконала свої зобов'язання щодо імплементації в національне законодавство нормативних положень ЄС у сфері ядерної енергетики. Так, уже п'ять років держава не має Загальнодержавної екологічної програми поводження з радіоактивними відходами (дія попередньої закінчилася у 2017 році) на виконання Стратегії поводження з радіоактивними відходами, і тільки 4 листопада 2022 року нарешті була схвалена Концепція цієї програми⁸⁷.

Слід зазначити, що відмова від ядерної енергетики не належить до числа обов'язкових вимог вступу до ЄС. Проте досвід країн-кандидатів на вступ, які експлуатують АЕС, свідчить, що ЄС висуває досить жорсткі умови до рівня ядерної безпеки майбутніх членів Співтовариства. Так, у загальних рекомендаціях, адресованих країнам-кандидатам, які мають ядерні установки, йдеться про необхідність завершення їх індивідуальних програм з підвищення безпеки і внесення у стислі терміни до цих програм заходів, що позитивно зарекомендували себе в ЄС⁸⁸.

За умов максимального скорочення використання вугілля в енергетичному секторі подальше використання атомної енергії для нашої країни продовжує зберігати важливе значення, як базової складової енергозабезпечення та економічно ефективного низьковуглецевого джерела енергії. Виходячи з нових суворих реалій ведення воєнних дій та необхідності наступного післявоєнного відновлення, розвиток атомної енергетики може бути засобом, що гарантуватиме Україні енергетичну безпеку та знизить залежність від постачання природного газу й вугілля. Так, Національний план відновлення України в перспективі передбачає суттєве збільшення ядерного виробництва за рахунок продовження терміну експлуатації старих атомних потужностей; будівництва двох нових блоків на Хмельницькій АЕС; виробництва ядерного палива та збільшення сховищ відходів, для зниження залежності від РФ⁸⁹.

⁸⁷ Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 листопада 2022 року № 992-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 89. Ст. 5547.

⁸⁸ Report on Nuclear Safety in the Context of Enlargement. – Council of the European Union, Brussels, May 27, 2001, Doc.9181/01. P. 33–35.

⁸⁹ План відновлення України. URL: <https://ua.urc-international.com/plan-vidnovlennya-ukraini> (дата звернення: 01.07.2023 року).

Разом із цим, розглядаючи перспективи подальшого розвитку атомної генерації, слід враховувати, що українська енергосистема перебуває в кризовому стані. Зокрема, основними викликами є: необхідність заміни діючих атомних енергоблоків АЕС, в яких закінчується продовжений термін експлуатації, новими, більш сучасними, що відповідатимуть нормам ядерної та радіаційної безпеки; необхідність створення надійних систем поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами; недосконалість ринку електричної енергії, насамперед у контексті її продажу виробниками атомної генерації за двохсторонніми договорами тощо. У цьому контексті доволі перспективним напрямком модернізації енергосистеми є впровадження пілотного проекту технології малих модульних реакторів, орієнтованих на виробництво чистого водню та аміаку і передових технологій електролізу в Україні⁹⁰.

На Всесвітньому економічному форумі, що відбувся у Давосі 16–20 січня 2023 року, було наголошено, що трьома основними пріоритетами розвитку оновленої енергетичної стратегії України в найближчі десятиліття є: потужніший розвиток атомної, «зеленої» енергетики та будівництво децентралізованої енергосистеми. Отже, на даний час вже ніхто не ставить під сумнів існування значної частки атомної енергетики в енергетичному балансі України, оскільки технічно неможливо здійснити моментальний перехід на відновлювані джерела енергії та суміжні до них «зелені» та «безвуглецеві» енерготехнології.

Тому, хоча деякі експертні коментарі щодо енергетичного переходу в Україні після війни застерігають від великомасштабної атомної енергетики через проблеми безпеки, що виникли на прикладі Запорізької АЕС, Україна чітко розглядає це як необхідність, поряд із розширенням потужностей відновлювальних джерел енергії⁹¹.

Безперечно, процеси, що відбуваються в європейському законодавстві щодо визнання атомної енергетики різновидом «зеленої» та кліматично сприятливої, будуть мати вплив на пропозиції включення атомної енергетики до числа видів альтернативної. Проте, перебуваючи у складних воєнних умовах, Україна не може дозволити собі ігнорувати власні інтереси, сліпо слідуючи кліматичним та політичним

⁹⁰ Україна підписала меморандум з Holtec International про будівництво малих модульних реакторів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/22/699381/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

⁹¹ Енергетична безпека, зміна клімату та майбутня відбудова України. Інститут глобального сталого розвитку Бостонського університету, Бостон, Массачусетс, США. 2022. 20 с.

амбіціям інших країн⁹². Вбачається, одним із потенційних варіантів розвитку законодавства у сфері регулювання атомних відносин є удосконалення енергетичного законодавства, що враховує національні проблеми, пріоритети та цілі, а також передбачення окремих спеціальних протекційних механізмів, спрямованих на створення сприятливих умов для забезпечення впровадження режиму безпечного використання ядерної енергії та радіаційного захисту людей і навколишнього природного середовища. На нашу думку, майбутнє атомної енергетики в Україні має зосередитися на тому, як зробити її максимально безпечною та захищеною, а не на тому, чи включати її до числа видів альтернативної, чи ні.

⁹² Харитонova Т. Є. Альтернативна енергетика: правові тенденції в умовах війни. *Приватне право в умовах війни*: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 851–854.

РОЗДІЛ 8

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

8.1. Альтернативна енергетика в контексті переходу до вуглецевої нейтральності: сучасні та перспективні правові механізми

У рамках реалізації у світі масштабних трансформаційних стратегій (серед яких найбільш яскравою слід назвати європейський Green Deal) були заявлені амбітні цілі держав по досягненню вуглецевої нейтральності. Передусім, це передбачало поступовий планомірний перехід до використання відновлюваних джерел енергії. Однак, коли світ ще не встиг остаточно відновитися після боротьби з пандемічним спадом економіки, розпочалися воєнні дії в Україні, що змінили політичні, економічні та соціальні умови, змушуючи адаптувати Green Deal та відповідне законодавство до цих нових обставин. З огляду на стрімку зміну фактичних умов, подій, активізацію нормотворчості, проведення нових супутніх досліджень – виникає потреба проаналізувати енергетичну складову Green Deal в умовах реагування на виклики, кинуті війною в Україні.

Вітчизняна правова наука за кілька років після проголошення європейського Green Deal накопичила певний доробок, в якому аналізується значення цієї стратегії та шляхи адаптації українського законодавства до її завдань. Так, юридичним питанням реалізації Green Deal в ЄС та проєкції відповідних процесів на вітчизняні суспільні відносини присвячені праці І. І. Григорецької¹, Х. А. Григор'євої², В. Гуцалюк³,

¹ Григорецька І. І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека*. 2023. № 1. С. 9 – 15.

² Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1–4. С. 25–32; Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154; Григор'єва Х. А. Вплив європейського курсу Green Deal на Україну: завдання для юридичної науки. *Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний досвід, сучасний стан та майбутні перспективи*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2020 року) до 85-ліття від дня народження та 55-ліття від початку наукової діяльності академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 156–159; Григор'єва Х. А. Вплив європейського Green Deal на агробізнес України: цунамі еколого-правових вимог чи еволюційний трамплін? *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр)*: матеріали Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 25–28; Григор'єва Х. А.

Н. В. Карпінської⁴, Р. С. Кіріна⁵, Є. М. Копиці⁶, Н. М. Обіюх⁷, Т. М. Чурилової⁸, Т. Є. Харитонові⁹ та інших учених. Однак при цьому об'єктивні обставини реалізації Green Deal стрімко змінюються, з'являється нове законодавство у відповідь на воєнні обставини.

Боротьба зі змінами клімату – процес далеко не лінійний. Якщо основний фокус уваги зосередити на досягненні вуглецевої нейтральності, то можна простежити кілька цікавих тенденцій на тлі динамічних обставин і активної нормотворчості.

Так, досвід останніх десятирічь показує, що світ періодично переживає системні кризи. Цікавою тенденцією, яка об'єднує фінансову кризу 2008–2009 років та пандемічну кризу 2020–2023 років, стало обрання подібного способу «розгону» економіки – застосування екологічного («зеленого») стимулювання. Ця тенденція добре простежується

Перспективи запровадження контролю вуглецю на кордоні з ЄС: правові виклики для України *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»):* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 січня 2022 року). Київ: ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2022. С. 84–91.

³ Гуцалюк В. Переосмислення Європейського зеленого курсу в контексті російсько-української війни. The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy: Scientific monograph [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn]. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 99–109.

⁴ Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

⁵ Кірін Р. С. Трансформація поствугільних міст: правові аспекти. *Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності*: матеріали міжнар. наук.-теорет. інтернет-конф. (Харків, квітень 2021 р.) / [редкол. : М. К. Сухонос (відпов. ред.) та ін.]; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 163–167.

⁶ Копиця Є., Огієнко М. Актуальні питання правового регулювання у сфері зміни клімату в Україні. *Scientific Collection «InterConf»: Concepts for the development of society's scientific potential* (November 21–22, 2021). 2021. Р. 294–306; Копиця Є. М. Екологічне нормування у сфері зміни клімату в контексті імплементації Європейського зеленого курсу в Україні. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. Р. 48–50.

⁷ Обіюх Н. М. Забезпечення енергетичної безпеки в країнах ЄС: шляхи імплементації загальноєвропейської енергетичної стратегії у національне законодавство. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 30 жовтня 2020 року). Біла Церква, 2020. С. 38–40.

⁸ Чурилова Т. М., Сиротенко Т. С. Правові аспекти державної підтримки органічного виробництва в Україні. *Study of modern problems of civilization: The V International scientific and practical conference* (Oslo, 19–23 October, 2020). Oslo, 2020. С. 180–184.

⁹ Харитонova Т. Є. Green Deal та його реалізація в аграрному секторі України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр)*: матеріали Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 116–119.

на розвинених державах світу. Наприклад, у США після глобальної фінансової кризи в пакет економічних стимулів 2009 року під назвою Закон про відновлення та реінвестування Америки були включені «зелені» елементи. Ще більш потужно діяла Південна Корея, яка з метою підтримки власної економіки, що сильно постраждала під час фінансової кризи, виділила дивовижні 95 % своїх бюджетних стимулів у розмірі 38,1 млрд доларів на екологічні ініціативи, що дорівнює майже 3 % її ВВП (жодна інша країна, крім Китаю, не зробила такого рівня зелених інвестицій у відповідь на кризу)¹⁰. Свій досвід Південна Корея використала повторно та максимізувала його амбітність, коли застосувала екологічне («зелене») стимулювання як політику відновлення після кризи COVID-19.

Тотальний економічний спад, який охопив усю планету в період боротьби з пандемією, застав європейські країни під час розгортання найбільш масштабних довгострокових ініціатив. Так, Великобританія першою у червні 2019 року прийняла закон, яким зобов'язалася до 2050 року стати нульовим продуцентом парникових газів у атмосферу: британська програма по досягненню відповідних кліматичних цілей втілювалася у «Стратегії чистого нуля» («Net Zero Strategy»). Через півроку, наприкінці 2019-го ЄС оголосив про власний амбітний план перетворення усього суспільного життя під назвою Green Deal (Зелений курс). Однак не встигли вщухнути гучні дискусії навколо таких серйозних трансформаційних планів розвинених європейських держав, як світ вступив до періоду жорсткої економічної кризи через пандемію. Це стало першим важким випробуванням ідейних стратегій на кшталт Green Deal, однак від неї не відмовилися, а навпаки спробували використати для стимулювання економіки.

Ця тенденція була підхоплена іншими ключовими державами, зокрема, у 2020 році було затверджено південнокорейський Green Deal, що мав три виміри: зелений розвиток міст, інноваційна зелена промисловість та, звичайно, низьковуглецева децентралізована енергетика.

Хоча кожна країна прописувала власний сценарій Green Deal, у них є дещо принципово спільне. Так, мета екологічного стимулювання у вигляді Green Deal *«полягає не в тому, щоб просто використовувати цю політику як короткостроковий пакет економічного стимулювання та відновлення; скоріше, це здійснити структурний перехід до більш екологічної економіки та суспільства для вирішення різноманітних*

¹⁰ Barbier E. B. How is the global green new deal going? *Nature*. 2010. Vol. 464 (7290). P. 832–833.

екологічних імперативів, включаючи зміну клімату»¹¹. Окреслена чітка тенденція до перезавантаження економіки та суспільного життя відповідно до нових реалій зміни клімату, екологічних криз та вичерпання ресурсів стала потужним мейнстрімом у законодавстві не лише обмеженого числа розвинених країн – вона стала каталізатором схожих трансформацій у низці пов’язаних держав.

Яскравою ілюстрацією може послужити приклад Туреччини. Так, європейський Green Deal передбачає кілька досить чутливих правових механізмів у рамках декарбонізації (механізм прикордонного вуглецевого регулювання – СВАМ та план дій із циклічної економіки – СЕАР). Передбачаючи майбутні складнощі у торгівлі, бізнес почав завчасно тиснути на уряд з вимогою адекватного реагування на прогнозовані проблеми для турецького експорту. Належною реакцією стало прийняття у 2021 році Плану дій щодо адаптації Туреччини до Європейського Green Deal¹². Тобто з’являється якісно інший документ, який не стільки породжений амбітними кліматичними чи екологічними цілями, скільки має за мету «замортизувати» удар, який очікує економіку Туреччини в результаті реалізації Green Deal у головному торговельному партнері держави – в ЄС.

Картина, яка постає перед нашим дослідницьким зором, демонструє повсюдну активізацію енергетичного переходу – якісного перетворення економіки за допомогою збільшення виробництва та використання енергії з відновлюваних джерел та зменшення вживання енергії з викопного палива. Саме альтернативна енергетика є невід’ємною складовою того стану, до якого прагне людство, досягаючи сталого розвитку. Однак при цьому важливо підкреслити, що йде мова саме про *процес* – тобто енергетичний перехід не є одномоментною дією. Від традиційної енергетики неможливо просто відмовитися, не втративши рівень економічного розвитку та рівень життя суспільства. Така відмова має відбуватися поступово, з поетапною підготовкою економіки, суспільства та інфраструктури. Кожна держава, здійснюючи свій енергетичний перехід, має усвідомлювати та враховувати свої власні стартові умови, національні особливості, обтяжливі обставини та навпаки точки зростання. У зв’язку з цим, енергетичний перехід, розпочатий у рамках реалізації Green Deal, висвітлив потребу

¹¹ Han H., Lee T. Varieties of green stimulus policies: comparative analysis of the green growth and Green New Deal policies in South Korea. *The Journal of Environment & Development*. 2023. Vol. 32 (1). P. 61–82.

¹² Aşıcı Ahmet Atıl, Acar Sevil. Channels of cooperation between the EU and Turkey on green transformation. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 2022. Vol. 21. Issue 1. P. 43–67.

в диференціації. Так, країни – члени ЄС неоднорідні за своїми економічними показниками, енергетичними ресурсами, споживчими та промисловими потребами в енергії тощо. Тому все частіше з'являються дослідження, що доводять необхідність вироблення власних способів і темпів енергетичного переходу в межах єдиної стратегії протидії кліматичним змінам¹³. Це породило ідею «справедливого переходу», яка окрім іншого намагається теоретично обґрунтувати відмінності у варіантах енергетичних трансформацій різних держав.

Однак ця ситуація отримала новий виток і суттєво загострилася протягом 2022–2023 років, коли європейські країни відчували енергетичні проблеми, спровоковані війною в Україні. У відповідь на нововиниклі воєнні обставини у 2022 році ЄС, намагаючись не лише зберегти курс під егідою Green Deal, але й актуалізувати його з огляду на нові умови, прийняв «REPowerEU: план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення зеленого переходу» (**REPowerEU**)¹⁴ – новий план дій щодо посилення енергетичної безпеки та прискорення енергетичного переходу. План REPowerEU оновлює цілі Green Deal і має на меті замінити щорічні 155 млрд кубометрів імпортного російського природного газу поєднанням енергозбереження, диверсифікованого постачання викопного палива та розширення низьковуглецевих джерел енергії. Орієнтовна вартість REPowerEU складає 300 млрд євро до 2030 року (на додаток до 1 трильйона євро у рамках Green Deal). Ця сума буде здебільшого спрямована на енергоефективність та економію (97 млрд євро), а також на сонячну фотоелектричну енергетику (86 млрд євро). Завдяки REPowerEU ЄС очікує, що до 2030 року загальна встановлена потужність фотоелектричних сонячних батарей зросте майже в 5 разів¹⁵.

Основними завданнями REPowerEU можна вказати такі: а) відмова від використання російських викопних джерел енергії; б) енергоза-

¹³ Ciot M-G. Implementation Perspectives for the European Green Deal in Central and Eastern Europe. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. Issue 7. P. 3947; Gallop P. A Green Agenda for the Western Balkans: Where are the teeth? 2020. URL: <https://bankwatch.org/blog/a-green-agenda-for-the-western-balkans-where-are-the-teeth> (дата звернення: 01.07.2023 р.); Błaszczuk-Zawiła M. Poland and the European Green Deal amidst the pandemic / The Economic and Legal Impact of Covid-19: The Case of Poland. Edited By Jerzy Menkes, Magdalena Suska. Routledge, 2021.

¹⁴ Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2022) 230 final REPowerEU Plan. 2022. (Communication REPowerEU).

¹⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU solar energy strategy European Commission, Brussels. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A221%3A FIN> (дата звернення: 01.07.2023 р.).

ощадження (збільшення з 9 % до 13 % обов'язкового показника скорочення кінцевого енергоспоживання до 2030 року); в) збільшення обов'язкової цілі ЄС для відновлюваних джерел енергії з 40 % до 45 % у 2030 році; г) розширення використання водню в промисловості.

Як інструмент порятунку ідеї Green Deal та спосіб урахування геополітичних обставин, прийняття REPowerEU є важливим кроком, однак він оголив низку важливих питань та виявив мінімум три складні проблеми.

1) **Екзистенційна проблема**, суть якої можна звести до одного питання: «А чи можливе взагалі поєднання подальшого економічного прогресу із кліматичними та екологічними заходами?». На тлі прийняття REPowerEU почастишали думки про необхідність критичної переоцінки ідеї зеленого зростання – концептуальної основи Green Deal. Фактично, ставиться під сумнів принципова можливість реалізації довгострокових та вартісних стратегій на кшталт Green Deal. Дослідники доходять висновків про оманливість зеленого зростання. Зокрема, в якості яскравого прикладу часто використовується сонячна енергетика.

Так, REPowerEU передбачає збільшення вп'ятеро сонячних енергетичних потужностей в ЄС у період до 2030 року. З одного боку, це дозволить досягти енергетичних декарбонізаційних цілей, але з іншого – продемонструє провал природоресурсних завдань, проголошених у рамках Green Deal. Це відбудеться, тому що для виробництва такої великої кількості додаткового обладнання для масштабування сонячної енергетики, передбаченої планом, знадобиться значне збільшення видобування та використання необхідних природних ресурсів: галію, германію, індію та кремнію. Це суперечить одному з основних постулатів Green Deal про економічне зростання без навантаження на природні ресурси, адже в Угоді зазначається, що вона є *«новою стратегією зростання, яка спрямована на перетворення ЄС на ... ресурсоефективну ... економіку, де немає чистих викидів парникових газів у 2050 році та де економічне зростання не пов'язане з використанням ресурсів»*¹⁶.

Крім того, зменшуючи залежність від викопного палива однієї держави (зокрема, природного газу РФ), REPowerEU посилить залежність від поставок необхідного обладнання від інших держав (передусім, Китаю як світового лідера з виробництва такої техніки)¹⁷.

¹⁶ Communication The European Green Deal (n 3) 2. URL: https://commission.europa.eu/publications/communication-european-green-deal_en (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁷ Vezzoni R. Green growth for whom, how and why? The REPowerEU Plan and the inconsistencies of European Union energy policy. *Energy Research & Social Science*. 2023. Vol. 101.

Розмірковуючи подібним чином та проводячи відповідні галузеві дослідження, учені усе частіше ставлять під сумнів реалістичність ідеї зеленого зростання¹⁸, адже нескінченне економічне зростання неможливе на обмеженій планеті з обмеженою кількістю ресурсів. Аргументація вчених може бути зведена до того, що за економічний прогрес все одно потрібно платити. Зміна однієї ціни (наприклад, обсяг викидів парникових газів у традиційній енергетиці) не означає повну відсутність такої ціни – вона просто зміниться вичерпанням природних ресурсів, необхідних для функціонування альтернативної енергетики.

Як зазначається в одному з досліджень, *«емпіричні дані про використання ресурсів і викиди вуглецю не підтверджують теорію зеленого зростання»*¹⁹. Іншими словами, обґрунтування критики зеленого зростання просте: важко декарбонізувати економіку шляхом переведення її на відновлювані (або принаймні декарбонізовані) джерела енергії, якщо при цьому споживання енергії постійно зростає. З 2009 по 2019 рік у всьому світі відбулося зростання споживання енергії, і воно поглинуло двозначне зростання сучасних технологій виробництва енергії з відновлюваних джерел, а частка викопного палива в загальному кінцевому споживанні енергії зменшилася лише з 80,3 до 80,2 %²⁰.

При цьому не можна ігнорувати *«природоресурсну вартість»* нового обладнання. Наприклад, *«електромобіль потребує в шість разів більше мінеральних ресурсів, ніж звичайний автомобіль, а берегова вітрова електростанція потребує в дев'ять разів більше мінеральних ресурсів, ніж газова електростанція»*²¹. Як наслідок, попит на літій, кобальт, нікель, рідкоземельні елементи та мідь, як очікується, стрімко зросте в найближчі кілька десятиліть – до такого рівня, що *«викликає величезні питання щодо доступності та надійності постачання»*²².

URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629623001949?via%3Dihub> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁸ Hickel J., Kallis G. Is green growth possible? *New Political Economy*. 2020. Vol. 25. P. 469–486; Wiedmann T., Lenzen M., Keyßer L. T., Steinberger J. K. Scientists' warning on affluence. *Nature Communication*. 2020. Vol. 11. P. 3107; Parrique T., Barth J., Briens F., Kerschner C., Kraus-Polk A., Kuokkanen A., Spangenberg J.H. Decoupling debunked. Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. *European Environmental Bureau*. 2019. URL: <https://eeb.org/wp-content/uploads/2019/07/Decoupling-Debunked.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).

¹⁹ Hickel J., Kallis G. Is green growth possible? *New Political Economy*. 2020. Vol. 25. P. 469–486.

²⁰ Renewables 2021 Global Status Report. 2021. URL: www.ren21.net/gsr-2021/ (дата звернення: 01.07.2023 року).

²¹ IEA, 'The Role of Critical Minerals in Clean Energy Transitions'. 2021. URL: www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions (дата звернення: 01.07.2023 року).

²² Mauger R. Finding a needle in a haystack? Identifying degrowth-compatible provisions in EU energy law for a just transition to net-zero by 2050. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2023. Vol. 41. Issue 2. P. 175–193.

2) *Проблема регресу* полягає в тому, що кліматичні амбіції ЄС, приправлені політичною складовою у новітньому REPowerEU, дають відчутні побічні ефекти (наприклад, епізодична реанімація використання вугілля, перегляд ставлення до атомної енергетики, інвестування в нові термінали зрідженого природного газу і газопроводи тощо). Європейські країни, які опинилися під загрозою втрати енергетичної безпеки внаслідок відмови від споживання російського газу, змушені були вирішувати власні енергетичні проблеми методами, які далеко не завжди є кліматично дружніми. Наприклад, у січні 2023 року Болгарія оголосила про скасування своїх кліматичних цілей та відкладення закриття вугільних шахт на своїй території, щоб впоратися з високою вартістю енергії та забезпечити енергетичну стабільність²³. До речі, подібна ситуація, яка ставить під сумнів виправданість галопуючого темпу енергетичного переходу, виникла і поза межами ЄС, а саме: у грудні 2022 року державний секретар Великобританії схвалив заявку на планування шахти, яка може стати першою вугільною шахтою у цій країні за 30 років²⁴.

Окремим складним питанням стала потреба в реанімації ідеї атомної енергетики як своєрідної складової зеленої генерації. У цій сфері утворився цілий комплекс проблем:

а) значна доля атомної енергії на сучасному європейському ринку (майже 25 % загального балансу енергоресурсів ЄС є ядерною, причому понад 50 % виробляється у Франції. Загалом у 13 із 27 держав-членів ЄС працюють більше сотні реакторів, і в 2019 році вони забезпечили близько 50% низьковуглецевої електроенергії);

б) хоча ядерна енергетика вважається низьковуглецевою, оскільки ядерні реактори не виробляють прямих викидів CO₂, вона, тим не менш, покладається на уран як паливо, видобуток і переробка якого надзвичайно енергоємні;

в) суперечливі погляди європейських держав: частина країн на чолі з Німеччиною наполягають на тому, щоб ядерна енергетика не входила до цілей відновлюваних джерел; у той же час інша частина на чолі із Францією розглядають закони для прискорення будівництва нових ядерних реакторів і спрощення процесу затвердження та будівництва нових станцій.

²³ Bulgarian Lawmakers Back Coal Plants with Vote to Roll Back Green Targets. 2023. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/bulgarian-lawmakers-back-coal-plants-with-vote-roll-back-green-targets-2023-01-12/> (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁴ Bogojević S. Legal Dilemmas of Climate Action. *Journal of Environmental Law*. 2023. Vol. 35. Issue 1. P. 1–9.

На нашу думку, проблема регресу висвітлює дві важливі тези. По-перше, вона стала побічним доказом існування екзистенційної проблеми, тобто підтвердила той факт, що пришвидшення енергетичного переходу, незважаючи на свої благі наміри, неминуче тягне за собою посилення навантаження на природні ресурси. По-друге, проблема регресу демонструє неготовність альтернативної енергетики на даному етапі розвитку задовольнити потреби сучасного європейського суспільства необхідною мірою.

3) **Проблема енергетичної солідарності**, яку, можливо, варто класифікувати як внутрішню справу ЄС, однак її прояви мають вплив і на Україну, адже цей принцип поширений на нашу державу через Угоду про асоціацію (ст. 338).

Закріплений у ст. 194 Лісабонського договору принцип енергетичної солідарності довгий час вважався суто декларативним, однак у справі «Німеччина проти Польщі» Суд ЄС у 2021 році прийняв рішення, за яким принцип енергетичної солідарності отримав правореалізаційний зміст. Він означає, зокрема, що інституції ЄС, здійснюючи заходи в контексті енергетичної політики ЄС, повинні брати до уваги інтереси всіх зацікавлених сторін, які можуть постраждати, враховуючи, серед іншого, *«безпеку поставок, їх економічну та політичну життєздатність та диверсифікацію джерел постачання»*²⁵. Такий підхід відкрив двері для багатьох потенційних суперечностей на тлі складної реалізації REPowerEU. У нинішніх умовах відмови від російського газу та інтенсифікації альтернативної енергетики, принцип енергетичної солідарності фактично вимагає поступатися певними національними інтересами для задоволення інтересів інших держав союзу. При цьому, на думку зарубіжних учених, війна в Україні може перешкодити використанню цього принципу на користь місцевих поставок енергії, навіть якщо це означає збільшення вугільної залежності²⁶.

Незважаючи на ці складні проблеми, REPowerEU вимагає своєї правової реалізації. Показовим у світлі викладених міркувань стане анонсоване прийняття RED III – оновленої Renewable Energy Directive (Директиви про відновлювані джерела енергії), перегляд якої зумовлений реалізацією REPowerEU. За оновленою версією RED III має

²⁵ C-848/19P *Germany v Poland*, ECLI:EU:C:2021:598. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-848/19> (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁶ Bogojević S. Legal Dilemmas of Climate Action. *Journal of Environmental Law*. 2023. Vol. 35. Issue 1. P. 1–9.

підвищити низку цільових показників виробництва та споживання енергії з відновлюваних джерел до 2030 року. Очікується підвищення обов'язкової цілі ЄС щодо використання відновлюваних джерел енергії на 2030 рік мінімум до 42,5 % порівняно з поточним цільовим показником у 32 % і майже подвоює існуючу частку відновлюваної енергії в ЄС²⁷. Наразі важко спрогнозувати, яким чином виконання цієї оновленої RED III буде поєднане з вирішенням виявлених проблем енергетичного переходу, оскільки існує безліч слабо контрольованих факторів впливу на ці відносини.

Однак при цьому можна підсумувати, що війна в Україні спровокувала друге серйозне випробування європейського Green Deal на життєздатність. Найбільшого тиску зазнала саме енергетична його складова. Незважаючи на ці нові кризи, *«європейський Green Deal не було принесено в жертву на вівтар енергетичної безпеки»*²⁸. У цілому можна констатувати, що Green Deal витримав, однак змушений був адаптуватися під нові умови та відступити по низці завойованих раніше позицій.

Світ наразі переживає період своєрідної турбулентності: з одного боку, переважна більшість країн погоджується із необхідністю декарбонізації та важливістю розвитку альтернативної енергетики, однак з іншого – сама альтернативна енергетика проходить безліч тестів на стійкість (зменшення ресурсоемності, посилення екологічної дружності, зниження собівартості, уникнення або зменшення конкурентного протистояння із сільським господарством, біорізноманіттям тощо).

За результатами проведеного дослідження можна зробити кілька проміжних висновків. По-перше, явища, спровоковані війною в Україні, не зумовили відмову від енергетичного переходу в рамках Green Deal, а навпаки – розглядаються як стимули його додаткового пришвидшення.

По-друге, проведений ретроспективний аналіз демонструє зміну підходів до значення альтернативної енергетики: у другій половині 2000-х років державна допомога розвитку «зеленої» генерації розглядалася лише як один із важелів стимулювання економічного зростання розвинутих країн; уже через десять років масштабування альтернативної енергетики лягло в основу фундаментальних трансформаційних стратегій.

²⁷ Political agreement reached on RED III. URL: <https://www.eraa.org/political-agreement-reached-red-iii> (дата звернення: 01.07.2023 року).

²⁸ Rybski R. Energy in the European Green Deal: impacts and recommendations for MENA countries. *The Journal of World Energy Law & Business*. 2023. Vol. 16. Issue 2. P. 127–142.

По-третє, війна в Україні додатково посилила значення альтернативної енергетики як необхідного заміниці небажаних викопних джерел енергії. При цьому «пришпорення» енергетичного переходу, яке вимушено відбувається з огляду на геополітичні процеси, висвітлює низку складних проблем розвитку альтернативної енергетики: екзистенційну проблему, проблему регресу та проблему енергетичної солідарності. Виявлені на прикладі інших країн правові складнощі мають бути досконало вивчені та враховані під час законодавчого забезпечення енергетичного переходу в Україні.

8.2. Системні проблеми розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики України

У попередніх розділах були ретельно досліджені проблемні аспекти становлення різних видів альтернативної енергетики. Це дозволило виявити специфіку кожного такого різновиду, встановити особливості, обумовлені природокористуванням. Однак існують деякі наскрізні проблеми, які охоплюють усю систему правового регулювання альтернативної енергетики. Вони пронизують усе законодавство у цій сфері та, діючи в сукупності, суттєво зменшують його ефективність. Системні правові проблеми – досить небезпечне та складне явище, адже їх вирішення вимагає такого ж системного підходу.

1) Дисбаланс диференціації та систематизації у розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики. Законодавство про альтернативну енергетику не існує у вакуумі – воно є складовою частиною системи вищого рівня – частиною енергетичного законодавства. Глибоке вивчення внутрішніх особливостей та взаємозв'язків у праві альтернативної енергетики буде незавершеним та недосконалим без встановлення зовнішніх впливів на його формування, зокрема, виявлення загальних векторів еволюції системи вищого рівня.

Незважаючи на об'єктивне існування масштабного і об'ємного енергетичного законодавства, через свій комплексний міжгалузевий характер воно залишається науково «непомітним» – його досі не зробили предметом для фундаментального наукового дослідження як єдиного цілого. Звичайно, здійснювалися спроби довести його галузеву приналежність (наприклад, господарсько-правову²⁹, природоресурсну³⁰),

²⁹ Битяк О. Систематизація законодавства України у сфері електроенергетичних відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 113–120.

³⁰ Романко С. М. Енергетичне право – новий інститут природоресурсового права? *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матер. круг. столу (Харків, 5 груд. 2014). Харків, 2014. С. 164–167.

проте це явно спрощене бачення такого складного міжгалузевого утворення, яким є сучасне енергетичне законодавство. Теоретичні питання щодо виокремлення галузі енергетичного права та законодавства розглядалися В. І. Семчиком, Ю. С. Шемшученком, Т. Г. Ковальчук, В. П. Станіславським та деякими іншими вченими.

У той час, як у вітчизняній юридичній доктрині енергетичне право та законодавство як цілісні системи ще не піддавалися глибокому та комплексному осмисленню, натомість аналіз зарубіжної літератури демонструє стійкий високий інтерес науковців до проблематики енергетичного права. Так, у публікації Huhta K. «The contribution of energy law to the energy transition and energy research» (2022) наголошується на тому, що саме законодавство відіграє ключову роль в управлінні енергетичним сектором і має фундаментальні наслідки для переходу до низьковуглецевої економіки³¹. Паралельно із цим низка учених займається розробкою теоретичних засад енергетичного права. Так, Handrlica J. у своїй статті «The unbearable lightness of nuclear jurisprudence» (2021) обґрунтовує, що енергетичне право, очевидно, складається з кількох (суб)дисциплін, які знаходяться на різних стадіях розвитку та різних ступенях академічного визнання³². Шлях розвитку енергетичного права протягом останніх 40 років відстежено у статті Del Guayo I. «The evolution of principles of energy law (a review of the content of the Journal of Energy & Natural Resources Law, 1982–2022)» (2022). Учений доводить, що включення до правового порядку трьох основних встановлених принципів енергетичного права (безпеки постачання, економічної ефективності та екологічної стійкості) є результатом впливу домінуючої енергетичної політики³³. Окрема увага приділяється актуальним правовим проблемам атомної (Handrlica J. «Atomic law» or «nuclear law»? An academic discussion revisited) (2018)³⁴ та водневої енергетики (Benrath D. Applicable law to hydrogen pipelines for energy purposes in Germany) (2020)³⁵. У цілому огляд

³¹ Huhta K. The contribution of energy law to the energy transition and energy research. *Global environmental change-human and policy dimensions*. 2022. Vol. 73.

³² Handrlica J. The unbearable lightness of nuclear jurisprudence. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2021. Vol. 39. Issue 3.

³³ Del Guayo I. The evolution of principles of energy law (a review of the content of the Journal of Energy & Natural Resources Law, 1982–2022). *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2022. Vol. 40. Issue 1.

³⁴ Handrlica J. «Atomic law» or «nuclear law»? An academic discussion revisited. *Brics Law Journal*. 2018. Vol. 5. Issue 3.

³⁵ Benrath D. Applicable law to hydrogen pipelines for energy purposes in Germany. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2020. Vol. 38. Issue 1.

сучасної зарубіжної юридичної літератури демонструє цікаві тенденції: з одного боку, значна увага приділяється важливим трендовим питанням, таким як декарбонізація, скорочення забруднення, зміна статусу атомної енергетики тощо, а з іншого – спостерігаються активні процеси теоретичного розвитку енергетичного права, його структури та принципів. Однак відповідні розробки, хоча складають значний науковий інтерес, не можуть абсолютно замінити собою аналогічні наукові дослідження вітчизняного енергетичного права і законодавства. Існує потреба в активізації теоретико-практичних досліджень правового регулювання енергетичних відносин в Україні.

У зв'язку із зародковим станом вітчизняної доктрини енергетичного права, ще не проведено належних досліджень його актуальної та перспективної структури. Юридична наука наразі йде по шляху вивчення окремих компонентів енергетичного права та законодавства, не формуючи поки єдиного бачення цього масивного правового утворення.

Опираючись на існуючі розрізнені наукові висновки, можна вказати, що складовими частинами енергетичного законодавства виступають: 1) законодавство щодо загального регулювання енергетичних відносин (положення про ринок електричної енергії, енергоефективність, енергозбереження тощо); 2) нафтогазове законодавство³⁶; 3) атомне (ядерне) законодавство³⁷; 4) вугільне законодавство³⁸; 5) законодав-

³⁶ Кірін Р., Павличенко А., Хоменко В., Коровяка Є. Закони як джерела нафтогазового права. *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 січня 2022 р.). Наук. ред. В. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф, 2022. С. 24–37; Макаренко Н. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти і газу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.; Воронін Я. Г. Дозвільна діяльність у нафтогазовому комплексі України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 44 с.; Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 23 с.

³⁷ Балюк Г. І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології): монографія. Київ, 1996. 140 с.; Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2000. 363 с.; Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.; Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 40 с.; Сушик О. В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.

³⁸ Ілларионов О. Ю. Адаптація вугільного законодавства України до норм Європейського Союзу. *Економіка та право*. 2008. № 2. С. 90–97.

ство про альтернативну енергетику³⁹. Серед усіх виявлених складників енергетичного законодавства саме законодавство у сфері альтернативної енергетики є наймолодшим та найменш розвиненим. Однак еволюція усіх інших частин єдиної системи якісно змінює систему в цілому, а значить, безпосередньо та опосередковано впливає на розвиток кожної складової. У зв'язку з цим необхідно розуміти, що деякі загальні риси і тенденції, притаманні сучасному енергетичному законодавству, чинять вплив на формування відносин у сфері альтернативної енергетики.

Якщо проаналізувати виявлені компоненти енергетичного законодавства, то стає помітною багаторівнева неоднорідність таких структурних частин:

- за обсягом спеціального законодавчого забезпечення (законодавство про альтернативну енергетику не може конкурувати із такими розгалуженими «братами» як нафтогазове чи атомне законодавство);

- за економічною, екологічною та соціальною цінністю джерела енергії (наприклад, атомна енергія є найбільш економічно прийнятною, альтернативні джерела енергії – найбільш екологічно дружні, вугільна енергія – має додатковий соціальний контекст. У зв'язку з активізацією енергетичного переходу виникає потреба у штучному пригніченні розвитку одних галузей енергетики та стимулюванні інших. Звичайно, це обумовлює якісну зміну правової матерії);

- за ступенем державної протекційності (законодавство про альтернативну енергетику в цьому аспекті суттєво відрізняється від інших складових, адже користується специфічним протекційним режимом, зумовленим екологічними, кліматоохоронними, міжнародно-правовими мотивами. Характерна державна підтримка притаманна також і законодавству у сфері вугільної галузі);

- за домінуючою юридичною природою (якщо законодавство про альтернативну енергетику, нафтогазове і вугільне законодавство мають пріоритетну природоресурсну юридичну складову, то атомне, наприклад, через специфіку відповідних суспільних відносин, тяжіє до еколого-безпекової юридичної природи).

Кожна зі складових енергетичного законодавства демонструє власне розширення та стрімке нарощування обсягів нормативно-правового матеріалу. При цьому динаміка такого процесу лише під-

³⁹ Кузьміна М. М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. Вип. 2 (25). С. 122–132.

вищується. Врівноважуючих дій законодавець практично не здійснює, що призводить до втрати внутрішньо-галузових структурних зв'язків, єдиних методологічних та принципових засад правового регулювання енергетичних відносин. Диференціація є досить закономірним процесом еволюції будь-якого законодавства, і сама по собі не є оціночно забарвленою: її негативний чи позитивний вплив залежать від ступеня збалансування кодифікаційними проявами. Наразі в Україні нормальний темп диференціації енергетичного законодавства додатково прискорюють кілька системних факторів: євроінтеграційна змістовна перебудова законодавства та адаптація енергетичного законодавства до умов постійної загрози енергетичній безпеці під час ведення воєнних дій.

За умов подальшого інтенсивного «розмноження» енергетичного законодавства, як це відбувається протягом останніх кількох років, надзвичайно актуалізується питання щодо розробки кодифікованих актів у цій сфері. Така ідея в літературі неодноразово згадувалася в різних варіаціях (Енергетичний кодекс⁴⁰, Ядерний кодекс⁴¹ тощо), однак практичного втілення не отримала.

Вважаємо, що для успішного розвитку альтернативної енергетики в Україні необхідним є системний та узгоджений розвиток не лише спеціального законодавства – має велике недооцінене значення виважена та збалансована трансформація енергетичного законодавства в цілому, зокрема, врівноваження його диференціації та систематизації.

2) Деформована програмність. Хоча програмність сама по собі є досить позитивною характеристикою нормотворчості, адже має свідчити про концептуальність розробки законодавчого забезпечення, системне бачення розвитку галузі, стратегічний розрахунок правотворчих кроків, однак вітчизняне законодавство у сфері альтернативної енергетики доводить значну деформацію цієї ознаки. Зокрема, аналіз енергетичного законодавства вказує на регулярне, але безплідне продукування програмних документів. Відповідно до вітчизняного правового досвіду прийняття програмних актів не несе необхідного змістовного навантаження – вони є переважно декларативними. Ха-

⁴⁰ Новицький А. М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.

⁴¹ Балюк Г. І. Проблеми систематизації ядерного законодавства України: сьогодення та майбутнє. *Medical physics – the current status, problems, the way of development. Innovation technologies*. Proceedings of 2nd International Workshop, September 27–28, 2012, Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2012. С. 37–41; Куц В. М. Актуальні питання систематизації ядерного законодавства України. *Ядерна енергетика та довкілля*. 2013. № 2. С. 31–34.

рактальною рисою вітчизняних програм у сфері енергетики можна назвати фактичну необов'язковість дотримання встановленими ними строків – такі програми здебільшого втрачають чинність задовго до їх виконання (наприклад, Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням уряду від 24 липня 2013 року, втратила чинність уже в 2017 році; Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням уряду від 18 серпня 2017 року, втратила чинність у 2023 році). Це свідчить, зокрема, про своєрідну «декоративну» функцію програм, відсутність реального закладеного в них політико-правового змісту.

В Україні прийняття різного роду енергетичних стратегій і програм стало неодмінним атрибутом нормотворчості. Проте в цьому є досить суттєві вади: по-перше, заміщення програмною нормотворчістю необхідного регулятивного забезпечення; по-друге, видимість нормотворчої активності (найчастіше створюється для зарубіжних партнерів: прийняття програми або стратегії не вимагає особливих зусиль, не потребує ресурсів, за її невиконання жодної відповідальності не настає, однак при цьому є можливість позитивно звітувати щодо виконання міжнародних зобов'язань тощо).

В українській системі права традиційно так склалося, що програмні документи мають низьку нормативну вагу через неефективність таких актів та їх відверте невиконання. Аналіз світового досвіду правового забезпечення альтернативної енергетики нараховує безліч прикладів прийняття програмних актів, і їхній реальний вплив на суспільні відносини дуже різниться. Однак привертає увагу підхід, який використовується в Індії. Прийняття програмного документу стає наріжним каменем законотворчої роботи на наступне десятиріччя. Регулятивне законодавство ретельно будується на виконання програмних завдань та досягнення поставленої основної мети. Така злагодженість програмного та регулятивного законодавства дає свої відчутні плоди, побудовані, передусім, на передбачуваності, стабільності та концептуальній єдності нормотворчої роботи. У результаті активного втілення програми під назвою Національна сонячна місія імені Джавахарлала Неру (з 2010 року) Індія входить до п'ятірки світових лідерів по розвитку сонячної енергетики.

3) Неготовність законодавства у сфері альтернативної енергетики до регулювання в умовах кризи. Не дивно, що сучасне законодавство, яке було написане за обставин мирного часу, виявилось мало

пристосованим до функціонування енергосистеми в умовах ведення воєнних дій, які тривають протягом більш ніж півтора року.

Енергетична безпека України, яка знаходиться в умовах війни, критично погіршилася. Забезпечити усі категорії споживачів достатньою кількістю енергії стає все більш складно з огляду на перманентне ураження значної частини енергетичної інфраструктури держави. Відновлення енергетичної системи держави у післявоєнний час потребуватиме не лише капіталовкладень і часу, але й вимагатиме належного, адаптованого нормативного регулювання, яке б враховувало новітні об'єктивні обставини та виклики.

Станом на кінець листопада 2022 року у результаті воєнних дій на території України зруйновано третину електростанцій. В окремі періоди часу без електропостачання залишалося 40 % споживачів. Ціни на пальне неухильно зростають, а теплові паливні ресурси обмежені. При цьому аналіз нормотворчої активності демонструє, що гостра суспільна проблема енергетичної безпеки наразі не вирішена системно, адже енергетичне законодавство за період воєнного часу змінювалося лише точково (наприклад, шляхом прийняття законів України «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 29.07.2022 року, «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24.02.2023 року, «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» від 10.06.2023 року тощо). Системну енергетичну кризу може вирішити лише системна перебудова законодавства. Оптимальний шлях такої трансформації має бути науково обґрунтованим – відповідні наукові пошуки у цьому напрямі наразі знаходяться у своїй піковій актуальності.

Оскільки чинне енергетичне законодавство України наразі не пристосоване до таких потреб, воно виявляється неефективним як у сучасних умовах воєнного стану, так і не задовольнятиме суспільний запит на етапі післявоєнного відновлення. Наразі сформована гостра потреба в реформуванні вітчизняного енергетичного законодавства з урахуванням впливу воєнних умов⁴².

⁴² Григор'єва Х. А. Енергетичне законодавство України: перспективи реформування в умовах війни та післявоєнного відновлення. *Еколого-правова безпека суверенної держави в*

У червні 2023 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України», яким було внесено суттєві зміни до законодавства про альтернативну енергетику, зокрема до законів України «Про альтернативні джерела енергії» (2003), «Про ринок електричної енергії» (2017), «Про альтернативні види палива» (2000), «Про ринок природного газу» (2015), «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» (2019) тощо. Внесення такої величезної кількості змін у законодавство про альтернативну енергетику говорить про нагальність та значущість проблеми. Актуальність цього Закону підсилюється ще й тим, що він розроблений з урахуванням сьогоденних реалій, тому містить пропозиції удосконалення саме тих напрямків, які є наразі найбільш перспективними та можливими для нашої країни⁴³.

Ми переконані, що сучасне законодавство у сфері альтернативної енергетики потребує системного перегляду на предмет відповідності критеріям стресостійкості. Вважаємо доцільним розробку *методу кризового тестування*, який передбачатиме перевірку кожного запропонованого нормотворчого рішення на ефективність та результативність у випадку настання форс-мажорних (кризових) ситуацій в енергетиці. Цей метод дозволить обґрунтувати доцільність тих чи інших нормотворчих кроків в умовах воєнних дій та післявоєнного відновлення. Застосування такого методу має враховувати специфіку функціонування альтернативної енергетики в Україні, наприклад: переважно іноземне обладнання і деталі, тобто залежність від імпорту; можливість відносно автономної роботи (створення необхідних технічних умов для втілення локального енергозабезпечення за потреби); значна протекційна залежність у загальному підрахунку рентабельності функціонування об'єктів альтернативної енергетики (тобто передбачення варіантів надання державної підтримки за кризових умов) тощо.

4) Трансформація правової моделі державної підтримки альтернативної енергетики. Ця проблема не нова – вона вже існувала, ви-

умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 грудня 2022 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 44–47.

⁴³ Харитонova Т. Є., Поліщук Є. С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 268–271.

кликала масштабний негативний ефект, при цьому не була змістовно вирішена і закономірно загострилася в умовах війни.

Певний час для України характерною була багатокомпонентна державна підтримка, коли «зелений» тариф поєднувався із низкою податкових, митних та інших пільг. Потім вона фактично почала тяжіти до монокомпонентної – вичищення законодавства від супутніх протекційних механізмів створило посилений тиск на бізнес, який був змушений орієнтуватися лише на фінансову підтримку, та на державу і суспільство, які оплачували все більш зростаючі витрати на «зелений» тариф. Обіцяний перехід на «зелені» аукціони мав би зняти цю напругу, оскільки за своєю суттю такий механізм повинен стимулювати найбільш ефективних виробників енергії з альтернативних джерел, зменшувати видатки на їх підтримку та підвищувати її ефективність. Ведення воєнних дій негативно відобразилося на протекційній частині законодавства у сфері альтернативної енергетики, адже брак коштів цілком передбачувано вилився у призупинення виплат за «зеленим» тарифом. У зв'язку з цим склалася ситуація, за якої «по-старому» вже не функціонує, а «по-новому» – ще не запрацювало. Криза державної підтримки суб'єктів альтернативної енергетики стала хронічною системною проблемою аналізованого законодавства та мала бути так само системно усунена.

У зв'язку з цим не дивно, що Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та “зеленої” трансформації енергетичної системи України» від 30 червня 2023 року багато уваги приділив саме протекційній проблемі. Нормотворець намагається, з одного боку, зберегти існуючий каркас протекційних відносин (зокрема, зберегти поняття «зеленого» тарифу, аукціонів на отримання підтримки), а з іншого – знизити витрати на ці протекційні механізми. З цією метою запроваджується *механізм ринкової премії*. Його сутність полягає у тому, що виробник енергії з альтернативних джерел передає таку енергію в мережу за ринковою ціною, а держава доплачує йому різницю між «зеленим» тарифом та фактичною ціною за енергію. Тобто в результаті виробник все одно має отримати суму в розмірі «зеленого» тарифу, однак може продавати енергію не лише державі в особі Гарантованого покупця, але й іншим учасникам ринку. Держава зацікавлена, оскільки вона не оплачує всю вироблену «зелену» енергію, а лише доплачує різницю між «зеленим» тарифом та ринковою ціною.

Паралельно із цим дещо змінюється механізм «зелених» аукціонів. Їхній основний принцип залишається таким самим: державну під-

тримку отримує той виробник енергії з альтернативних джерел, який пропонує продавати її за найнижчою ціною. Цей механізм, який у своєму первозданному вигляді так жодного разу і не спрацював, видозмінюється, а саме: держава не купуватиме в обов'язковому порядку усю вироблену енергію переможця аукціону, а сплачуватиме йому різницю між аукціонною ціною та фактичною ціною виробленої енергії. Таким чином, механізм ринкової премії не стільки самостійний вид державної підтримки, скільки її модифікація з метою зменшення бюджетних витрат, розширення самостійності виробників, зменшення зобов'язань держави у частині викупу всієї виробленої енергії з альтернативних джерел.

Додатково запроваджено механізм, спрямований на спеціальну державну підтримку приватних домогосподарств. Нормотворець намагається підштовхнути таких малих виробників не стільки генерувати енергію на продаж, скільки виробляти її для самозабезпечення та покриття власних енергетичних потреб. Запроваджується можливість для споживачів встановлювати у себе об'єкти електрогенерації, а неспожиті надлишки електроенергії можна буде відпускати в мережу по вільних ринкових цінах. Цей *механізм самовиробництва* – це схема підтримки активних споживачів, призначена для власного споживання електричної енергії, за якою відбувається взаєморозрахунок вартості обсягу відпуску електричної енергії в електричну мережу генеруючими установками таких споживачів та вартості обсягу відбору ними електричної енергії з електричної мережі, з урахуванням вартості послуг з передачі та/або розподілу електричної енергії⁴⁴.

Зі схематичного представлення основних змін у протекційній політиці держави можна зробити кілька проміжних висновків: а) тенденція до відмови від «зеленого» тарифу в його чистому вигляді (тотальний викуп державою енергії з альтернативних джерел за підвищеними цінами) стає неухильною; б) намагання зменшити прямі бюджетні витрати на підтримку галузі альтернативної енергетики шляхом переходу на механізм ринкової премії; в) стимулювання виробників енергії з альтернативних джерел постійно знижувати собівартість виробництва шляхом використання «зелених» аукціонів; г) стимулювання споживачів до автономізації та самозабезпечення енергією.

⁴⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 року. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 159.

5) Застосування методу «політичного заморожування». Під цим прийомом ми розуміємо штучне, політично вмотивоване, латентне саботування виконання законодавчих механізмів. Яскравим прикладом можна назвати кількарічне гальмування запуску «зелених» аукціонів. Необхідна нормативно-правова основа була сформована ще у 2019 році, коли було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії». Необхідні підзаконні акти теж були розроблені, наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 27 грудня 2019 року № 1175, «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 23 травня 2018 року № 420 і від 27 грудня 2019 року № 1175» від 2 серпня 2022 року № 889. Однак, незважаючи на прийняття цих нормативно-правових засад, «зелені» аукціони все одно не проводилися. Ця ситуація є тим випадком, коли заявлена політична воля на повною мірою співпадає із реальною. Не слід забувати про те, що протягом усього цього часу, коли аукціонна процедура перебуває у «замороженому» стані, залишалися діяти правила «зеленого» тарифу.

Іншим прикладом можна вказати «політичне заморожування» законодавчих норм щодо підтримки вітчизняного виробництва обладнання для альтернативної енергетики. Так, відповідно до тогочасних норм законодавства на «зелений» тариф могли розраховувати лише ті об'єкти альтернативної енергетики, які мали встановлений процент вітчизняного технічного обладнання. Протягом кількох років ця протекційна за своїм характером норма (до речі дуже спірна з огляду на практику СОТ щодо цього питання) виступала блокатором нормального розвитку «зеленої» генерації. Тобто жорстко сформульоване рішення «підтримувати національного виробника» перетворилося на «заморожування» усього протекційного правового механізму, оскільки не підкріплювалося продуманими системними заходами стимулювання такого технічного виробництва. Цей приклад є прикрою ілюстрацією браку системного бачення розвитку галузі, прогнозування наслідків нормотворчих дій. Описана ситуація демонструє парадоксальне явище: коли протекційний правовий механізм гальмував розвиток галузі, на підтримку якої був створений.

«Політичне заморожування» є небезпечним та шкідливим прийомом, який розриває право та реальні суспільні відносини, дезорієнтує

учасників таких відносин, посилює недовіру до законодавства та держави. При цьому важко спрогнозувати, які саме норми будуть піддані «політичному заморожуванню», адже законодавець проявляє активність, продукує нормативну основу для їх реалізації, однак насправді мети по їх виконанню немає.

6) Консервація сировинного статусу України у сфері альтернативної енергетики. Ця проблема поки ще не така критична, як інші, але вже досить тривожна, адже подальше просування у цьому напрямі здатне призвести до серйозних негативних наслідків. Найбільш рельєфно аналізована проблема проявляється у біоенергетиці: створюються правові умови для збереження сировинного характеру виробництва біомаси для переробки на енергію за кордоном.

У цьому питанні поєднуються економічні, екологічні, соціальні та філософські аспекти. Справді, можливо, виробникам біосировини економічно вигідно вирощувати її в Україні та експортувати її за кордон. Однак паралельно із цим не можна ігнорувати інші фактори, а саме: використання вітчизняних земель, які є конституційною власністю Українського народу; позбавлення суспільства можливості споживати чисту енергію у своїй країні; втрата можливих робочих місць у відповідній інфраструктурі тощо. Тобто економічна вигода порівняно незначної кількості виробників біомаси обмінюється на більш масштабні та далекосяжні втрати держави і суспільства.

На жаль, існують передумови для різкого загострення цієї проблеми в найближчому майбутньому. Мова йде про реалізацію підготовлених водневих стратегій ЄС та України. Згідно з ними Україна розглядається як територія розгортання значного обсягу виробництва водню для потреб ЄС. Ця перспектива криє в собі не лише привабливі можливості – вона має і серйозні ризики. Зокрема, вони концентруються в природоресурсному компоненті, а саме у використанні прісних водних ресурсів, які наразі і так знаходяться в досить складному екологічному стані. Усвідомлення вразливості нашої держави через воєнні, економічні, екологічні та демографічні кризи, а також чітке фокусування на національних інтересах мають стати тими запобіжниками, які не дадуть майбутньому водневому законодавству законсервувати сировинний статус України та негативним чином вплинути на екологічну безпеку держави.

7) Дотримання адекватних темпів енергетичного переходу. Темпи трансформації та нагромадження нормативного матеріалу протягом інноваційного етапу становлення законодавства (2017–2022) та

сучасного етапу (з 2022 по сьогодні) сягають подекуди шалених показників. Україна намагається продемонструвати активний поступ у напрямі енергетичного переходу (відмова від традиційних викопних джерел енергії та використання альтернативних). Це прагнення втілюється, передусім, у перманентному реформуванні енергетичного законодавства. Однак така галопуюча нормотворчість продиктована взятими на себе жорсткими міжнародними зобов'язаннями, а не реальним ступенем розвитку відповідних правовідносин. Це може призвести до розриву між реальним життям та правом, яке покликане його регулювати. Занадто прогресивне законодавство буде створювати неадекватне регулятивне середовище, що знижує ефективність публічного впливу на такі відносини. Для прикладу, відірваними «декоративними» нормами стануть положення про запровадження юридичних критеріїв сталості біомаси без поправки на вітчизняні «вузькі» місця та існуючі проблеми землекористування⁴⁵; створення спеціального правового регулювання офшорної вітроенергетики без належного вирішення загальних проблемних питань забезпечення функціонування берегової вітроенергетики; тощо.

На нашу думку, вирішення цієї системної проблеми полягає у визначенні:

а) *темпоральної адекватності*, тобто встановленні реальної своєчасності прийняття тих чи інших норм; прогнозуванні ступеня реалістичності їх виконання у вказані строки; уникнення раптової появи нових правил функціонування галузі; гарантованість передбачених строків (наприклад, термінів отримання тієї чи іншої державної підтримки);

б) *фактичної адекватності*, тобто аналіз дійсного стану суспільних відносин на предмет їх готовності, наявності проблемних аспектів, можливих наслідків впровадження тих чи інших правових механізмів;

в) *формально-юридичної адекватності*, тобто обрання найменш травматичного способу втілення нормотворчого рішення. Наприклад, для запровадження нового виду державної підтримки частіше за все немає необхідності прийняття нової редакції закону тощо.

За результатами проведеного дослідження можна підвести деякі підсумки. Розвиток законодавства у сфері альтернативної енергетики України ускладнюється через сукупну дію кількох основних юридич-

⁴⁵ Григор'єва Х. А. Юридичні критерії сталості біопалива: земельні, екологічні та кадастрові виклики для України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2023. Вип. 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2023/6/8992> (дата звернення: 10.08.2023 року).

них проблем системного характеру, а саме: а) дисбаланс диференціації та систематизації у розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики; б) деформована програмність; в) неготовність законодавства у сфері альтернативної енергетики до регулювання в умовах кризи; г) трансформація правової моделі державної підтримки альтернативної енергетики; д) застосування методу «політичного заморожування»; е) консервація сировинного статусу України у сфері альтернативної енергетики; ж) дотримання адекватних темпів енергетичного переходу. Вирішення цих проблем вимагає системного підходу, урахування багатьох факторів та обставин, що потребує, зокрема, якісного наукового супроводу процесу нормотворення⁴⁶.

8.3. Методологічні засади правового регулювання використання альтернативних джерел енергії та перспективи систематизації законодавства у цій сфері

Методологічні засади правового регулювання альтернативної енергетики є слабо дослідженим питанням сучасної юридичної доктрини. Це пояснюється, зокрема, прагненням, передусім, сформулювати та удосконалити регуляторні механізми. Не применшуючи важливості цього завдання, слід все ж наголосити на принциповому значенні якісної науково обґрунтованої методології нормотворчої роботи. Недостатньо розвинена методологічна основа спричиняє низьку ефективність законодавства, його неузгодженість, недалекоглядність, втрату системного бачення.

Обраний євроінтеграційний курс нашої держави змушує оновлювати не лише економіку, технології, систему управління тощо – він змушує докорінно переглядати законодавство і традиційні правові підходи до його розробки, тлумачення та удосконалення.

Вітчизняні вчені багато пишуть та дискутують про недосконалість законодавчих конструкцій у сфері регулювання альтернативної енергетики. Однак проблематика, яку ми будемо досліджувати у рамках цього підрозділу, має теоретико-методологічне значення. Справа у тому, що активний розвиток альтернативної енергетики – це більше ніж просто чергова інновація. Це новий спосіб функціонування енергетичної системи, що має свої особливості, потенційні загрози та вимагає розробки відповідних правових підходів до свого регулювання. Наразі недостатньо осмисленим є той факт, що масштабний розвиток

⁴⁶ Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Системні проблеми розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики України. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 35–46.

альтернативної енергетики, до якого ми рано чи пізно прийдемо, спричиняє незворотні процеси в правовій системі України. На жаль, їх вектор та значення не досліджуються належним чином, адже аналітичний огляд правових наукових досліджень альтернативної енергетики продемонстрував гострий брак науково-методологічних розробок у цій царині.

Спробуємо здійснити постановку проблемних питань за допомогою їх лаконічного окреслення у таких основних розрізах:

1. *Земельно-правовий розріз*. Класичний принцип вітчизняного земельного права полягає у тому, що землі сільськогосподарського призначення мають легально закріплений пріоритет, а саме: ті землі, які придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. Однак перспектива подальшого стрімкого розвитку альтернативної енергетики здатна поставити цей принцип під сумнів. Справа у тому, що традиційна енергетична система України має здебільшого давно окреслені території, а нові земельно-правові потреби виникають у неї не надто часто. Натомість розбудова мережі об'єктів альтернативної енергетики потребує значних територій. При цьому розміщення таких об'єктів здебільшого є доцільним лише на чітко локалізованих ділянках з урахуванням сукупності погодно-кліматичних, географічних, логістичних та інших умов. Це потенційно здатне породити протистояння різних видів землекористування. Наприклад, спірним може бути використання земельної ділянки для сільськогосподарського або енергетичного призначення; для рекреаційного чи енергетичного призначення тощо. Прикладом таких проблем може послужити кількарічний спір щодо масштабного будівництва вітроелектростанції з 34 вітряків на найдовшій полонині Закарпаття – Боржаві. Завдяки своїм природним умовам ця територія може успішно використовуватися для багатьох привабливих видів діяльності (єдина в Україні база пара- та дельтапланерного спорту міжнародного рівня, зона рекреації та туризму, сільського господарства), природоохоронної діяльності. Відсутність у законодавстві науково обґрунтованих принципів використання таких територій з урахуванням їх енергетичного потенціалу призводить, зокрема, до протиправних рішень, судових спорів, громадської напруги та інших негативних явищ. Слід зазначити, що подібні правові проблеми виникають наразі й в ЄС⁴⁷.

⁴⁷ Lopez L. The evaluation of the repercussions of wind farm projects in the spaces of the Natura 2000 European network: legal criteria for the proper interpretation of the regulations in the light of recent jurisprudence. *Actualidad Juridica Ambiental*. 2020. № 99. С. 7–70.

2. *В еколого-правовому розрізі.* Незважаючи на те, що на відміну від традиційної альтернативна енергетика чинить менший вплив на довкілля, однак такий вплив все ж існує. Зокрема, зараз проводяться дослідження про виснаження земель під час вирощування енергетичних рослин, про негативний вплив вітряків на людей і тварин тощо. Наприклад, за результатами проведених експериментів у Нідерландах було зроблено висновок про те, що «шум вітрових турбін дратує більше, ніж транспортний чи промисловий шум, можливо, через специфічні звукові властивості»⁴⁸. Зарубіжні дослідники доходять неоднозначних висновків про те, що морські установки відновлюваної енергетики «потенційно можуть бути як шкідливими, так і корисними для навколишнього середовища, але фактична база залишається обмеженою»⁴⁹, «заходи, що генерують інтенсивні імпульси під час будівництва морських установок відновлюваної енергетики, можуть порушити поведінку морських ссавців на відстані багатьох кілометрів»⁵⁰. Ці та інші прояви ще мають бути досліджені та підкорені належному еколого-правовому регулюванню. З огляду на нові економічні, політичні та соціальні умови юридична наука має дослідити питання щодо використання природних ресурсів та їх охорони під час отримання енергії з альтернативних джерел.

3. *У розрізі правової охорони ландшафтів.* Активний розвиток альтернативної енергетики неминує призведе до загострення питання про правову охорону ландшафтів. Це обумовлено тим, що сучасні об'єкти альтернативної енергетики здійснюють значну зміну ландшафтів, до яких вони інтегруються. При цьому подальше розповсюдження таких об'єктів все більше привертатиме увагу до втрати автентичності традиційних краєвидів. Найгостріше ця проблема проявиться на рекреаційних територіях, які втрачатимуть свою привабливість і традиційний вигляд унаслідок розміщення об'єктів альтернативної енергетики. Питання збереження агроландшафтів не менш актуальне. Наприклад, воно досліджується у звіті з оцінки впливу на довкілля «Нове будівництво вітрової електричної станції «ДТЕК Тилігульська вітро-

⁴⁸ Pedersen E., van den Berg F., Bakker R. Response to noise from modern wind farms in The Netherlands. *Journal of the Acoustical Society of America*. 2009. Т. 126, № 2. С. 634–643.

⁴⁹ Inger R., Attrill M. J., Bearhop S., Broderick A. C., Grecian W. J., Hodgson D. J., Mills C., Sheehan E., Votier S. C., Witt M. J., Godley B. J. Marine renewable energy: potential benefits to biodiversity? An urgent call for research. *Journal of Applied Ecology*. 2009. Т. 46, № 6. С. 1145–1153.

⁵⁰ Madsen P. T., Wahlberg M., Tougaard J., Lucke K., Tyack P. Wind turbine underwater noise and marine mammals: implications of current knowledge and data needs. *Marine Ecology Progress Series*. 2006. Т. 309. С. 279–295.

електростанція-2» потужністю 65 МВт за межами населених пунктів у межах території Ташинської сільської ради Березанського району Миколаївської області» (2019), в якому зазначено, що обрані технологічні рішення дозволяють знизити вплив на «пейзаж, використовуючи привабливу форму та кольори сільського ландшафту. Таким чином, Тилігульська ВЕС-2 не зможе значно змінити вигляд сільськогосподарського ландшафту. В той же час переваги Проекту компенсують незначну втрату естетичної привабливості ландшафтного вигляду. Оскільки лопаті вітроенергетичних установок ... не є блискучими, а їх швидкість обертання низька, стробоскопічний ефект (Х. Г. – мерехтіння) на великих відстанях не буде відчутний». Розвиток альтернативної енергетики стане серйозним викликом для системи правової охорони ландшафтів, і це питання теж варте окремого науково-методологічного опрацювання.

4. *У розрізі правового забезпечення продовольчої безпеки.* Розвиток біоенергетики неминуче потягне за собою розширення сільськогосподарських площ під енергетичними рослинами, що у свою чергу призведе до зменшення посівних площ під продовольчими культурами. Це ставить питання щодо визначення балансу між виробництвом продовольства та енергії та встановлення законодавчого регулювання, здатного цей баланс підтримувати.

Відносини альтернативної енергетики регулюються нормами багатьох галузей права, однак саме на земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право лягає основний тягар нормативного забезпечення такої діяльності. Окреслені вище проблемні аспекти поширення цих відносин вказують на те, що виникає необхідність урахування активного розвитку альтернативної енергетики – як потужного фактора інноваційного перетворення агросфери – під час проведення сучасних та майбутніх доктринальних розробок питань земельного, аграрного, екологічного, природоресурсного права в Україні⁵¹.

Якщо звернутися до законодавства у пошуках законодавчо закріплених методологічних засад правового регулювання альтернативної енергетики, то передусім варто зупинитися на аналізі норм спеціального Закону України «Про альтернативні джерела енергії». У ст. 3 цього Закону надано перелік основних засад державної політики у

⁵¹ Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 130–135.

сфері альтернативних джерел енергії, серед яких вказані такі: а) на-рощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел; б) додержання екологічної безпеки за рахунок зменшення негативного впливу на стан довкілля; в) додержання безпеки для здоров'я людини на об'єктах альтернативної енергетики; г) науково-технічне забезпечення розвитку альтернативної енергетики, популяризація та впровадження науково-технічних досягнень у цій сфері, підготовка відповідних фахівців; д) додержання законодавства всіма суб'єктами відносин; е) додержання умов раціонального споживання та економії енергії, виробленої з альтернативних джерел; ж) залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і підтримка підприємства⁵². Слід відмітити, що положення ст. 3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» залишалися незмінними протягом усього 20-річного періоду існування вказаного Закону.

Досліджуючи з різних позицій наведені законодавчі норми, науковці висували власні пропозиції щодо їх удосконалення. Так, наприклад, Д. В. Молдаванов переконаний, що *«необхідно змінити назву статті 3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» з «Основні засади державної політики у сфері альтернативних джерел енергії» на «Основні цілі та завдання державної політики у сфері альтернативних джерел енергії»*⁵³. Т. В. Мусієнко вважає, що поряд із основними засадами державної політики у сфері альтернативних джерел енергії потрібно законодавчо закріпити і принципи управління у сфері альтернативної енергетики – основоположні начала, на яких базується весь процес управління цією галуззю⁵⁴.

Сучасне суспільство гостро відчуває настання важливого переломного моменту – необхідності терміново та докорінно змінювати парадигму цивілізаційного розвитку. Це відобразилося в Резолюції, прийнятій Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року, «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» – найважливішому стратегічному документі сучасності. Серед іншого у доктрині сталого розвитку особливе місце посідає енергетична проблема. Їй присвячена Ціль сталого розвитку 7 «Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, стійких та сучасних

⁵² Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

⁵³ Молдованов Д. В. Фінансово-правове забезпечення державної політики в сфері альтернативної енергетики: дис. ... докт. філософії 081 Право. Харків, 2020. 238 с.

⁵⁴ Мусієнко Т. В. Принципи державного управління у сфері альтернативної енергетики України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 404–408.

джерел енергії» (ЦСР 7). Аналіз глобальних завдань у рамках цієї мети дає нам розуміння того, яке місце у доктрині сталого розвитку відведено альтернативній енергетиці. При цьому завдання в рамках ЦСР 7 виписані дуже стримано, що має свої вагомі пояснення. Нерівномірний розвиток різних країн та суспільств призводить до суттєвого розриву в домінуючій моделі енергетичних відносин. Отже, забезпечення енергією у різних країнах неможливо зрівняти у короткочасній перспективі. Однак вектори розвитку були чітко окреслені та вимагають свого аналізу.

1. *Соціально-економічний вектор досягнення ЦСР 7* полягає у тому, що першим завданням у межах цієї мети визначено забезпечення доступу до енергії. Виділено ознаки такої енергії, які мають значення в рамках цієї ЦСР – недорога, надійна, сучасна. У цьому завданні яскраво виражені соціальні та економічні цілі, які заключаються у забезпеченні населення дешевою енергією.

2. *Екологічний вектор* відображає поступовий перехід від традиційної енергії, яка здійснює сильний негативний вплив на навколишнє середовище, до альтернативної енергетики, вплив якої менш згубний. При цьому завдання 7.2 сформульовано дуже стримано: немає конкретних цифр, показників, кількісних орієнтирів (подібно до багатьох інших ЦСР). Такий підхід відбиває кілька важливих аспектів. По-перше, технологічний аспект – сучасне суспільство дуже залежить від традиційних джерел енергії. Змінити цю залежність кардинально у досить стислий термін (до 2030 року) – це було б надто нереально навіть для такого амбітного документа. По-друге, важливим є політичний аспект, адже при розробці та прийнятті резолюції враховувалися інтереси і держав – експортерів традиційних енергоресурсів. По-третє, інклюзивний аспект, а саме: формулювання завдання говорить про те, що воно спрямоване на збільшення частки альтернативної енергетики у світовому балансі. Це також означає, що збільшення виробництва енергії з альтернативних джерел буде нерівномірним – якісь країни активно розвиватимуть альтернативну енергетику, якісь – слабші. Важливо те, що у цьому процесі мають брати участь усі.

3. *Технологічний вектор* відображається найяскравіше у завданні 7.3 «подвоїти глобальний показник енергоефективності». Вектор спрямований на вдосконалення технологічної складової як традиційної, так і альтернативної енергетики.

Якщо аналізувати досягнення Україною ЦСР 7, то насамперед необхідно звернутися до Національної доповіді «Мета сталого розвит-

ку: Україна» (2017). Перше, на що слід звернути увагу, це той факт, що вектори розвитку, виявлені в глобальних завданнях ЦСР 7, відображені в національних завданнях із деякими особливостями.

По-перше, на відміну від глобальних завдань, національний варіант досягнення ЦСР 7 передбачає підвищення обсягів виробництва енергії. По-друге, у завданнях України відображено актуальне для неї завдання щодо зниження енергетичної імпортозалежності. По-третє, розвиток альтернативної енергетики пропонується оцінювати за одним індикатором – частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у кінцевому споживанні енергії. Це, у свою чергу, означає, що не беруться до уваги інші можливі показники: наприклад, кількість нових об'єктів альтернативної енергетики, рівномірність розвитку в регіональному аспекті тощо. Такий підхід вказує на суттєвий ухил у бік економічних розрахунків та деяке ігнорування інших важливих аспектів розвитку альтернативної енергетики, зокрема, її соціальний характер (забезпечення дешевою енергією населення у важкодоступних місцях, у сільських територіях). Національний індикатор – частка альтернативної енергетики в енергобалансі країни – не відображає, наскільки активно розвивається мережа об'єктів, якої вони є потужності, спрямовані вони на забезпечення місцевого населення, місцевого бізнесу або на знеособлений продаж тощо. У зв'язку з цим можна стверджувати про недостатню увагу України до розвитку національної альтернативної енергетики у контексті доктрини сталого розвитку.

Цей висновок має деякі фактичні докази. Наприклад, за даними Міністерства енергетики України, частка виробництва поновлюваної енергетики в Україні за січень–серпень 2020 року зросла вдвічі порівняно з аналогічним періодом минулого року і становить 13,3 % у загальному енергобалансі країни.

Однак цей факт не можна розглядати у відриві від інших подій та законодавчих рішень. Так, протягом 2020 року було розпочато та достроково припинено роботу над «Концепцією зеленого енергетичного переходу» – урядовим документом, який мав на меті перехід енергетики України до використання до 60 % ВДЕ у 2050 році. Без розробки концептуальних засад було ухвалено рішення про термінову зміну законодавства. Справа в тому, що активний розвиток альтернативної енергетики створив ситуацію, типову для сфери державної підтримки вітчизняної економіки, а саме: держава не могла виконати взяті на себе зобов'язання щодо оплати «зеленого» тарифу. Це призвело до стрімкого зростання заборгованості перед виробниками

енергії з альтернативних джерел. Для виходу із ситуації Міністерство енергетики запропонувало виробникам енергії з альтернативних джерел підписати меморандум про співпрацю, а після його підписання ініціювало прийняття на основі його положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 21.07.2020 року. Цим Законом протекціоністські умови розвитку альтернативної енергетики суттєво змінено: зменшено чи скасовано «зелений» тариф, запроваджено «зелені» аукціони, передбачено підвищення юридичної відповідальності виробників енергії з альтернативних джерел тощо.

Таким чином, активний перехід розвинених країн світу до максимально можливого використання альтернативної енергетики відповідає ЦСР 7. Однак, задекларувавши прагнення збільшувати частку альтернативної енергетики у своєму енергобалансі, Україна виявилася насправді не готовою до її зростання. Це спричинило необхідність втілення поспішних законодавчих заходів, спрямованих на зниження протекціоністського навантаження на бюджет. Негативні наслідки таких дій ще дадуть знати, адже різкі зміни регуляторного середовища вкрай негативно позначаються на інвестиційному кліматі (а ЦСР 7 передбачає, зокрема, заохочення інвестицій в альтернативну енергетику). Все вищевикладене підтверджує гостру необхідність розробки якісних концептуальних засад формування законодавства у сфері альтернативної енергетики з метою досягнення Україною ЦСР 7 «Доступна та чиста енергія».

Опираючись на триєдину ідею сталого розвитку, вважаємо, що саме її слід покласти в основу розробки методології правового регулювання альтернативної енергетики. У зв'язку з цим методологічні засади варто представити у вигляді трьох взаємопов'язаних блоків: економічні, екологічні та соціальні.

Економічні методологічні засади мають своїм пріоритетом розвиток альтернативної енергетики як галузі національної економіки. Вважаємо, що економічними методологічними засадами правового регулювання альтернативної енергетики варто вказати:

- *врахування національних особливостей*. Гонитва за максимальними показниками, якнайшвидшим виконанням міжнародних зобов'язань, амбітними технологічними планами – усі ці цілком сучасні явища досить сильно впливають на економічний розвиток країни. Неможливо приносити в жертву екологічним завданням економічний

добробут населення держави, яка і так зазнала руйнувань і господарських втрат. Саме тому будь-які нормативні кроки мають бути ретельно зважені та проаналізовані не лише на відповідність міжнародним зобов'язанням, а передусім – з позицій впливу на регуляторне середовище, створення сприятливого інвестиційно-економічного клімату, заохочення довгострокових бізнес-проектів тощо;

– *пріоритет економіко-правового стимулювання*. Ми переконані у необхідності побудови законодавства у сфері альтернативної енергетики шляхом використання економічних стимулів та заохочень. Застосування імперативних вказівок і зобов'язань має бути всебічно виправданим (наприклад, потребами гарантування екологічної безпеки). Галузь альтернативної енергетики, незважаючи на високі показники довоєнного розвитку, все ж залишається об'єктивно вразливою. Для її подальшого масштабування життєво важливим є державне сприяння. При цьому воно не обов'язково має виражатися у безпосередній фінансовій допомозі. Домінуюча економіко-стимулююча методологія правового регулювання цих відносин здатна створити необхідний ефект пасивного державного сприяння без витрачання бюджетних коштів;

– *розширення публічно-приватного партнерства*. На нашу думку, в умовах необхідності відновлення країни в післявоєнний час дана методологічна засада надзвичайно актуалізується. Її потенціал дозволить поєднати можливості приватних інвестицій та суспільні інтереси в зростанні альтернативної енергетики та укріпленні енергетичної системи в цілому. Слід зазначити, що нормативні основи для цього вже існують, оскільки у ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» зазначається, що однією зі сфер, в яких застосовується такий правовий механізм, є «виробництво, розподілення та постачання електричної енергії»⁵⁵. Методологія публічно-приватного партнерства може бути надзвичайно продуктивною за умови активної позиції влади та відповідальності бізнесу. При цьому, на нашу думку, доцільним є активне застосування цього механізму в окремих галузях альтернативної енергетики, наприклад, малій гідроенергетиці.

Екологічні методологічні засади своїм центром уваги обирають екологічну безпеку та врахування екологічних впливів альтернативної

⁵⁵ Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.

енергетики на довкілля та суспільство. Серед основних екологічних методологічних засад правового регулювання альтернативної енергетики мають бути такі:

– *орієнтація на природні регіональні особливості територій.* Альтернативна енергетика частіше за все тісно пов'язана із особливими природними умовами тієї чи іншої території. Саме тому під час створення ефективного правового регулювання необхідно опиратися на регіональний природоресурсний контекст. Досвід Японії добре ілюструє порушення цієї очевидної, на перший погляд, методологічної засади. Так, енергетичне законодавство цієї країни певний час формувалося під сильним впливом «сонячного лобі», що обумовило штучне створення особливо сприятливих умов для розвитку сонячної енергетики. При цьому не приділялося належної законодавчої уваги вітроенергетиці, хоча використання енергії вітру для Японії було визнано більш перспективним. Надолуження втраченого часу позначилося на багатьох показниках економічного та суспільного життя країни.

Для України ця методологічна засада може знайти своє втілення у більшому розширенні повноважень та можливостей місцевих органів влади у напрямі розвитку альтернативної енергетики в регіонах. Крім того, її проявом може стати формування загального сприятливого правового режиму для усіх галузей альтернативної енергетики в державі;

– *раціональне використання та збереження природоресурсного потенціалу.* Хоча альтернативні джерела енергії переважно є невичерпними, це не означає, що для них абсолютно неактуальним є поняття раціонального використання та збереження. Справді, їх використання відрізняється від звичайного природокористування, але простежуються деякі важливі аналогії. Наприклад, якщо потенціал вітру у певній місцевості є значним, то нераціонально використовувати його вітроустановками малої потужності. Іншим прикладом може бути біоенергетика. Так, саме раціональність природокористування простежується як глибинна першооснова поняття сталості біомаси. Фактично, така ознака покликана підтвердити раціональність та виправданість використання такого джерела енергії з позицій екологічності;

– *екологічна безпека.* Це юридичне поняття є одним з найбільш важливих та досліджуваних у вітчизняній еколого-правовій доктрині. Не дивно, що йому присвячено велику кількість публікацій. Серед відомих дослідників екологічної безпеки можна виділити: В. І. Анд-

рейцева⁵⁶, Г. В. Анісімову⁵⁷, Г. І. Балюк⁵⁸, Н. В. Барбашова⁵⁹, А. П. Гетьмана⁶⁰, А. С. Євстігнєєва⁶¹, Н. В. Ільїну⁶², І. І. Каракаша⁶³, Н. В. Карпінську⁶⁴, Р. С. Кіріна⁶⁵, Т. Г. Ковальчук⁶⁶, В. В. Костицького⁶⁷, Н. В. Кравець⁶⁸, Ю. А. Краснову⁶⁹, К. А. Кондратьєву (Козмуляк)⁷⁰, Т. К. Оверковську⁷¹, Е. С. Позняк⁷², С. М. Романко⁷³, О. А. Шомпол⁷⁴

⁵⁶ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. *Право України*. 2001. № 10. С. 9–12; Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с

⁵⁷ Анісімова Г. В. Проблеми адаптації законодавства у сфері забезпечення вимог екологічної безпеки до права Європейського Союзу. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах*: зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 66–74.

⁵⁸ Балюк Г. І. Екологічна безпека та її правове забезпечення» (крім п. 5) / Екологічне право України (академічний курс) / Заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2005.

⁵⁹ Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 18 с.

⁶⁰ Гетьман А. П. Правові проблеми екологічної безпеки в умовах проведення АТО. *Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів*: матеріали дискус. панелі Перш. Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 39–48.

⁶¹ Євстігнєєв А. С. Право сталого природокористування – об'єктивна вимога сьогодення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30–31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 64

⁶² Ільїна Н.Л. Організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.

⁶³ Каракаш І. І. Законодавчі засади нової стратегії державної екологічної політики України. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2011. Вип. 10. С. 335 – 344

⁶⁴ Карпінська Н. В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Міжнарод. Конгресу (Одеса, 2–4 червня 2017 року). Одеса: Юридична література, 2017. С. 149–151

⁶⁵ Кірін Р. С. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки міста. *Економіка та право*. 2020. № 3. С. 52–65.

⁶⁶ Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁶⁷ Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ: ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.

⁶⁸ Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2015. 19 с.

⁶⁹ Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

⁷⁰ Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

⁷¹ Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327–330.

та інших). Вважаємо, що виділені наукою важливі принципи дотримання екологічної безпеки мають бути безумовними орієнтирами і під час побудови законодавства у сфері альтернативної енергетики.

Соціальні методологічні засади концентруються передусім на людині та суспільстві. В якості основних засад цієї групи пропонуємо такі:

– *дотримання енергетичної справедливості*. Справедливість розподілу має на меті переконатися, що не лише знедолене та бідне населення страждає найбільше від реалізації енергетичних проектів на місцях, і що уряди держав та судові органи влади всесторонньо розглядають скарги та заперечення стосовно реалізації нових енергетичних проектів і виносять рішення, не допускаючи надмірного тиску з боку забудовників. Раніше заперечення справедливості розподілу траплялося у випадках, коли уряд ухвалював рішення щодо розміщення вітрових електрогенераторів, затвердження проектів вугільних чи атомних електростанцій. Це є доказом того, що абсолютно усі верстви суспільства мають отримувати користь і нести однакові збитки від таких рішень⁷⁵;

– *максимальне залучення споживачів до енергетичного переходу*. Це надзвичайно важлива методологічна засада, спрямована на формування такого правового регулювання, яке б стимулювало споживача не лише використовувати енергію, але й: цікавитися походженням енергії; заощаджувати та використовувати енергію ефективно; встановлювати обладнання для енергетичного самозабезпечення тощо.

Законодавство у сфері альтернативної енергетики стрімко розширюється. Зі зростанням фізичного обсягу норм виникає питання щодо відстеження вектору такого руху та визначення оптимальних шляхів цієї еволюції. Однак перш ніж визначитися із найбільш доцільною моделлю майбутнього розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики, необхідно поставити точку відліку, тобто охарактеризувати сучасний його стан.

⁷² Позняк Е. В. Перспективи розвитку принципу екосистемності в екологічному праві. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 79.

⁷³ Романко С. М. Екологічна безпека довкілля та людини: поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. С. 75–84.

⁷⁴ Шомпол О. А. Міжнародно-правові аспекти забезпечення екологічної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96 (2). С. 10–14.

⁷⁵ Дутов М. М., Сидоренко В. В. Принципи енергетичного законодавства. *Економіка та право*. 2019. № 2 (53). С. 47–55.

Як стало зрозуміло із попередніх розділів, аналіз становлення вітчизняного законодавства у сфері альтернативної енергетики демонструє деякі специфічні риси. Основною характерною ознакою можна назвати поступове проникнення норм відповідного змісту до інших правових утворень: інших правових інститутів, законодавчих актів різної галузевої природи тощо. Через цей характерний спосіб свого становлення ми називаємо сучасну модель аналізованого законодавства *дифузною* (лат. *diffusio* – поширення, розтікання, розсіювання, взаємодія). Обрання саме такої моделі розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики є цілком виправданим з огляду на те, що воно створювалося в період відсутності поширених реальних відносин. Для того, щоб створити певні початкові нормативні засади функціонування альтернативної енергетики, фактично ввести її до правового поля – достатньо було впровадити обмежену кількість загальних норм до чинного на той час законодавства. Так, для окресленої мети цілком достатнім стало прийняття первинних редакцій законів України «Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види палива», які не стільки регулювали, скільки декларували відносини нового виду. Для дифузної моделі розвитку законодавства характерним стало розпорошення норм по нормативно-правовим актам різної галузевої природи. Наприклад, протягом 2008–2017 років такий ключовий субінститут правового регулювання альтернативної енергетики як «зелений» тариф концентрувався в загальному Законі України «Про електроенергетику», а не у спеціальному Законі України «Про альтернативні джерела енергії». Це було цілком логічно, тому що дифузний тип нормотворчості не тяжіє до формування певного системного спеціального законодавства – він полягає більше в точкових змінах загального та дотичного законодавства.

При цьому в спеціальному законі об'єднана лише незначна частина норм, які регулюють дані правовідносини. Навіть, незважаючи на це, обсяги нормативного матеріалу зростають вражаючими темпами. Наприклад, чинна редакція Закону України «Про альтернативні джерела енергії» порівняно із первинною редакцією за своїм обсягом зросла майже вдесятеро. Характерно, що таке зростання відбулося не стільки за рахунок збільшення кількості статей, скільки за рахунок їх деталізації. Можна стверджувати, що спеціальний Закон України «Про альтернативні джерела енергії» еволюціонує фактично за рахунок норм про державну підтримку. При цьому окремі його складові

«застигли» у своєму двадцятирічному вигляді (наприклад, норми про основні засади державної політики у сфері альтернативних джерел енергії, державний нагляд, відповідальність тощо).

Паралельно із трансформацією положень Закону України «Про альтернативні джерела енергії» відповідні суспільні відносини отримували додаткове регулювання законами України «Про оцінку впливу на довкілля», «Про ринок електричної енергії», МК України, ПК України, ВК України, ЗК України тощо.

Таким чином, рухаючись дифузним шляхом свого розвитку, законодавство у сфері альтернативної енергетики набуло свого сучасного стану. Використання такої моделі дало свої безумовні переваги (зокрема, можливість поступового нарощування нормативного матеріалу, поетапного створення регуляторного середовища, мінімізація нормотворчих зусиль) та мало свої недоліки. Так, прямим наслідком дифузного способу формування законодавства у сфері альтернативної енергетики стало утворення великої кількості прогалин. Пробіли стали закономірними через відсутність концептуальної побудови та «клаптиковість» такого законодавства. Саме тому не дивно, що у результаті проведення дослідження було виявлено безліч «білих плям». Якщо на попередніх етапах розвитку суспільних відносин це не ставало серйозною проблемою, то наступне масштабування сектору альтернативної енергетики призведе до загострення питань неналежного врегулювання. Саме тому вже зараз – після проведеної діагностики сучасного стану нормативно-правового забезпечення альтернативної енергетики та прогнозування його майбутніх проблем, існує потреба в теоретичному обґрунтуванні оптимального шляху подальшого розвитку законодавства у цій сфері.

На нашу думку, можна виокремити два життєздатні варіанти перспективної еволюції законодавства про альтернативну енергетику, на аналізі яких ми зупинимося.

1) *Протокодифікована модель*. Вона полягає у формуванні максимально концентрованого законодавства на основі одного законодавчого акту. У результаті формується не кодекс, а його логічний попередник, якого ми називаємо протокодифікованим нормативно-правовим актом. В аналізованому випадку було би логічним припустити проведення відповідних трансформацій на основі Закону України «Про альтернативні джерела енергії». За такого сценарію нормотворчі зусилля спрямовуються на побудову закону, який би охоплював загальне та

спеціальне регулювання. Зокрема, відбувається розширення спеціальної регламентації окремих галузей альтернативної енергетики. Особливістю такого способу розвитку законодавства є використання єдиної методології в розробці правового регулювання цих відносин. У зв'язку з цим перевагами протокодифікованої моделі розвитку законодавства про альтернативну енергетику слід визнати досягнення внутрішньої узгодженості, компактності, уникнення дубляжу нормативних вимог.

Радіальна диференційована модель. Такий тип побудови законодавства у сфері альтернативної енергетики полягає у формуванні радіальної структури: навколо центрального загального закону утворюються спеціальні галузеві закони, що спрямовані на регулювання різних видів альтернативної енергетики. Наприклад, М. М. Кузьміна, розмірковуючи над проблемами систематизації законодавства, зазначає, що *«спеціальне законодавство в Україні недостатньо розвинуто. Якщо певні види ресурсів альтернативної енергетики визнані пріоритетними в Україні, то необхідний більш детальний розподіл за сферами з метою індивідуального регулювання шляхом прийняття спеціальних законів (наприклад, «Про сонячну енергетику», «Про вітроенергетику» тощо)»*⁷⁶. Подібну позицію висловив і В. М. Єрмоленко, наголошуючи на потребі розроблення окремого нормативно-правового акта, присвяченого виключно застосуванню альтернативних джерел енергії в сільському господарстві⁷⁷.

Описана система передбачає досить прогресивний тип законодавства у сфері альтернативної енергетики, однак, на нашу думку, він є передчасним для України з огляду на дві основні причини: а) спровокується неадекватність розгалуженого законодавства реальному ступеню розвитку суспільних відносин; б) неготовність нормотворця до побудови складної системи законодавства у сфері альтернативної енергетики в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Отже, зважуючи дві аналізовані моделі розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики – протокодифіковану та радіальну диференційовану – ми схилиємося до першого варіанту. Саме за протокодифікованої моделі будуть дотримані дві важливі вимоги:

⁷⁶ Кузьміна М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2. С. 122–132.

⁷⁷ Єрмоленко В. М. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в сільському господарстві. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14–15 трав. 2015). Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 214–216.

а) формуватиметься якісний змістовний та формальний прогрес законодавчого забезпечення порівняно зі сучасною дифузною моделлю – тобто такі зміни будуть виправданими, вони здатні вивести правове забезпечення відповідних відносин на новий ступінь розвитку;

б) відповідність потребам нормотворчої економії (протокодифікований тип розвитку може бути втілений на основі існуючого закону шляхом прийняття його нової редакції чи доповнення новими положеннями) – тобто обраний шлях є порівняно легким у технічному виконанні, адже передбачає розробку одного закону, а не кількох.

ВИСНОВКИ

Становлення доктрини та законодавства

1. Визначено сучасний стан наукової розробки проблем правового забезпечення альтернативної енергетики, основними особливостями якого є: 1) у методологічному аспекті – гострий брак науково-методологічних розробок; 2) у термінологічному аспекті – досить короткий строк здійснення наукових досліджень у цьому напрямі (обмежується періодом незалежності України); 3) у змістовному аспекті – а) концентрація уваги на гармонізації із законодавством ЄС; б) значна питома вага порівняльно-правових наукових досліджень; в) значна кількість за своєю суттю неправових досліджень, спрямованих на доведення необхідності і доцільності переходу до альтернативної енергетики; г) галузева фрагментарність. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що вітчизняна доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні знаходиться на початковому етапі становлення.

2. Виявлені основні тенденції розвитку науки у сфері правового забезпечення альтернативної енергетики, а саме: а) тенденція до активізації наукових досліджень у цьому напрямі (у 1990-х роках питанням альтернативної енергетики були присвячені епізодичні наукові розвідки; у 2000-х роках з'явилася значна кількість публікацій, переважно статей та доповідей на відповідну тему; у 2010-х роках наукові дослідження поповнюються низкою дисертаційних робіт у різних галузях юридичних знань; наступним етапом стане вивчення відповідних комплексних правовідносин як єдиного цілого); б) тенденція до євроінтеграційного перетворення (є в цілому позитивною тенденцією, однак у випадку своїх крайніх проявів загрожує певною атрофією вітчизняної науки у результаті відмови від власних правових розробок, зведення наукових досліджень до сліпого копіювання іноземного досвіду).

3. Визначено місце правового регулювання альтернативної енергетики в системі права України, а саме: доведено формування відповідного інституту енергетичного права України.

4. Запропоновано періодизацію розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні, згідно з якою виділено чотири основні етапи: 1) *етап виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії (1994–*

1999 рр.); 2) *етап формування законодавства* з використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 рр.); 3) *інтеграційний етап розвитку законодавства* з використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 рр.); 4) *інноваційний етап розвитку законодавства* з використання альтернативних джерел енергії (з 2017 року і до теперішнього часу).

5. Надано загальну характеристику нормативної забезпеченості альтернативної енергетики на сучасному етапі, відповідно до якої визначено такі основні ознаки законодавства у сфері альтернативної енергетики, а саме: а) реформування енергетичного законодавства; б) відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики; в) значний ступінь динамічності законодавства; г) зниження протекційності законодавства.

6. Виявлено тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики: а) поглиблення невідповідності між європейським енергетичним законодавством, вітчизняним законодавством у сфері альтернативної енергетики та Енергетичною стратегією до 2035 року; б) неухильне зниження протекційності законодавства; в) критична відсутність законодавчого передбачення.

7. Усунення негативних тенденцій розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики має відбуватися на основі таких методологічних засад: а) сприйняття невідворотності енергетичного переходу; б) тимчасовість статусу дотованої галузі; в) глибинний вплив альтернативної енергетики на зміну структури та моделі енергетичного ринку; г) органічний взаємозв'язок альтернативної енергетики із місцевим та регіональним розвитком.

8. Відзначено появу тенденції переходу законодавства України з парадигми енергозбереження до новітньої парадигми енергоефективності. Значною подією для розвитку альтернативної енергетики, в тому числі сонячної, стало прийняття 21 жовтня 2021 р. Закону України «Про енергетичну ефективність» Норми Закону спрямовані на регулювання відносини, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності, та спрямовані на посилення енергетичної безпеки, скорочення енергетичної бідності, сталий економічний розвиток, збереження первинних енергетичних ресурсів та скорочення викидів парникових газів. Оскільки поняття енергоефективності більш широке та включає в себе заходи, спрямовані на збереження енергії, можна втратив чинність Закон України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 р., що ознаменувало собою перехід на нову ідейну основу виробництва та використання енергії.

Іноземний правовий досвід та компаративні висновки

9. Концепція Green Deal швидко стає світовим екологізаційним трендом, що передбачає докорінну зміну парадигми цивілізаційного розвитку. Україна не зможе уникнути цього процесу або лише імітувати долучення до нього. Окрім обов'язків перед світовою спільнотою, Україну до відповідних реальних дій підштовхуватимуть і конкретні держави, витрати на екологізацію яких змусять пильно слідкувати за аналогічними діями з боку України.

Концепцію Green Deal необхідно сприймати як ідейну основу, втілення загальної мети врятування планети від кліматичної катастрофи. Слід уникати спрощеного розуміння цієї концепції як певного універсального плану дій, завдань та показників, обов'язкових для абсолютно усіх країн. Насправді, ідея Green Deal, переломлюючись крізь призму кожної країни, набуває унікального вигляду, формує індивідуальний, найбільш оптимальний шлях кожної держави до загальнопланетарної мети.

10. Найбільш суттєвий багатовекторний вплив на Україну здійснюватиме реалізація європейського варіанту Green Deal. Для того щоб цей вплив був контрольованим, Україна має долучитися до процесу світової екологізації вже зараз. В основу такого поступу має бути покладений принцип адекватної синхронізації, який передбачає під час складання вітчизняного Green Deal орієнтацію передусім на національні інтереси, можливості, проблеми та стартові умови, з урахуванням (але не механічною транспозицією) європейських правових механізмів та організаційно-інституційних рішень у цій сфері.

Підготовці Green Deal-Україна має передувати залучення широких кіл фахівців із різних сфер науки, економіки, громадянського суспільства. Це є абсолютно необхідною передумовою, якщо відповідний проєкт матиме амбіцію стати реалістичною основою майбутньої трансформації нашої держави, а не перетвориться у кабінетне списування європейських програмних документів. На нашу думку, зважаючи на найвищий стратегічний пріоритет відповідного документу, його бажаний статус «екологічного мірила» усього національного законодавства, Green Deal-Україна має бути втілений на рівні закону.

11. Ключовим питанням протидії негативним кліматичним змінам є енергетичний перехід, однак його не можна вирішувати окремо, у відриві від усіх інших екологізаційних змін. У зв'язку з цим наразі сформувалася нагальна потреба у розробці власного варіанту Green Deal-Україна, ядром якого має бути план та завдання енергетичного

переходу. Розробка цього плану має здійснюватися з урахуванням найбільш важливих фактичних та правових передумов, характерних для нашої держави, а саме: соціально-економічне значення вугільної галузі; відносна дешевизна та значна питома вага атомної енергії; складнощі переходу до децентралізованого ринку електроенергії; спадні тенденції розвитку альтернативної енергетики, спровоковані турбулентністю регуляторного середовища; нерівномірне забезпечення регіонів енергетичними ресурсами; розвинене сільське господарство як платформа для розвитку біоенергетики; зародковий стан енергетичного кооперативного руху.

Зроблено висновок про формування особливого, унікального для України набору таких передумов, які у своїй сукупності утворюють певний «енергетичний портрет» нашої держави. Неможливо задовольнити потреби енергетичного переходу України, з її власними проблемами, специфічними особливостями та стартовими умовами, шляхом механічного застосування іноземних правових рішень. У рамках загальної концепції Green Deal має бути розроблена власна унікальна стратегія екологізаційного розвитку, в основі якої має бути поступова декарбонізація та неухильний поступ у напрямі нульових вуглецевих викидів. При цьому такий поступ має відбуватися у власному науково обґрунтованому темпі, який враховує усі особливості вітчизняної енергетичної системи, сучасного стану економіки, екологічних та соціально-демографічних викликів. Долучення до оголошеного Європейським Союзом Green Deal має відбуватися не шляхом механічного перейняття та імплементації європейських правових механізмів – відповідне долучення до екологізаційних перетворень буде найбільш продуктивним та відповідатиме інтересам України у випадку розробки індивідуального Green Deal-Україна з центральною енергетичною складовою.

11. Порівняльно-правовий аналіз показав, що універсальної правової моделі стимулювання альтернативної енергетики не існує: кожна країна сформувала власну унікальну систему протекційних механізмів. При цьому існують деякі спільні риси, на яких варто наголосити:

а) виявлене широке різноманіття підходів до стимулювання альтернативної енергетики у світі може бути зведене до кількох ключових правових механізмів: «зелений» тариф (feed-in tariff, FIT); преміум «зелений» тариф (feed-in premium, FIP); квотні зобов'язання з торговими «зеленими» сертифікатами; тендери і аукціони; інвестиційні гранти, пільгові кредити, податкові та митні пільги тощо;

б) практично усі країни, які розвинули сектор альтернативної енергетики, використовують для цього поєднання певного домінуючого правового механізму (найчастіше ним виступає «зелений» тариф); та низки додаткових допоміжних правових механізмів стимулювання;

в) у багатьох країнах спостерігається еволюційна трансформація системи стимулювання альтернативної енергетики, що проходить кілька послідовних етапів (рівнів).

12. Глибокий аналіз історико-правових особливостей становлення і розвитку законодавства у багатьох зарубіжних країнах продемонстрував цікаву закономірність, яка полягає у *багаторівневому розвитку системи стимулювання альтернативної енергетики*, а саме:

– державне стимулювання *першого рівня (економічного)*, на якому заохочується діяльність у сфері альтернативної енергетики як така. Цей рівень характеризується впровадженням суттєвих пільг, високих тарифів, наданням дешевих кредитів тощо. Метою такого типу державного стимулювання є швидке залучення інвестицій та надання поштовху цій галузі економіки;

– державне стимулювання *другого рівня (екологічного)* заохочує вже не будь-яку діяльність у сфері альтернативної енергетики, а лише екологічно безпечну. Саме тому цей рівень підтримки супроводжується запровадженням екологічних імперативів, критеріїв сталості, виокремленням певним напрямів альтернативної енергетики як пріоритетних за екологічними якостями тощо;

– державне стимулювання *третього рівня (кліматохоронного)* поєднує окрім підтримки екологічних ідей попереднього рівня, також механізми заохочення споживачів до використання лише екологічно безпечної енергії. Цей рівень супроводжується активним цілеспрямованим розвитком екологічної культури, просвітництвом, впровадженням кліматохоронних бар'єрів у міжнародній торгівлі.

Оскільки Україна не пройшла еволюційно перший рівень державного стимулювання альтернативної енергетики, слід усвідомлювати, що поспішний перехід на наступний (екологічний) рівень буде приреченим на провал.

13. Ідея багаторівневого державного стимулювання пояснює той факт, що механізм *«зелених» тарифів* вже зіграв свою позитивну роль на ринках багатьох європейських країн. Зі зростанням конкурентоспроможності альтернативних джерел енергії, такі країни поступово відмовляються від них, скорочуючи розмір виплат або переходячи до інших більш ефективних механізмів стимулювання. Запровадження

механізму *преміум «зелений» тариф* для підтримки виробників альтернативних джерел енергії в Україні не є еволюційним кроком: радше його можна назвати вимушеною оптимізацією з кризових умов ведення війни та боротьби за енергетичну безпеку.

14. Корисною для України може стати також виявлена типова формула державної підтримки альтернативної енергетики, яка найчастіше застосовується у світі, а саме: *поєднання домінуючого та додаткових правових механізмів підтримки*. Доцільним є обрання одного домінуючого протекційного механізму, основними характеристиками якого мають стати: підвищена законодавча стабільність, максимальна гнучкість для охоплення усіх галузей альтернативної енергетики, бюджетна спроможність. В умовах значної турбулентності, яку пережила вітчизняна енергетика унаслідок реформування умов підтримки, на наш погляд, варто не стільки міняти домінуючий механізм підтримки, скільки максимально стабілізувати та гарантувати його на прийнятному для держави рівні.

Паралельно із цим доцільно розвивати додаткові правові механізми. Видається перспективною для запровадження в Україні *система квотування на базі «зелених» сертифікатів*. Вона дозволить ефективно вести облік та прогнозування альтернативної електроенергії та частково перекласти фінансове навантаження щодо її придбання на приватний сектор. Проте імплементації запровадження системи квотування в Україні має передувати перехідний етап з метою усунення ризиків для виробників альтернативної електроенергії, які вже отримали «зелений» тариф, а також для інвесторів.

До правових механізмів стимулювання, які успішно застосовуються, зокрема у країнах ЄС, слід віднести також інвестиційні гранти, низьковідсоткові кредити з більш довгими періодами погашення кредитних коштів, податкові та митні пільги, які часто доповнюють основні механізми стимулювання. Доцільним для застосування в законодавстві України є також досвід європейських країн, який містить гнучкі правові конструкції врегулювання відносин енергетичної кооперації.

Біоенергетика

15. Розвиток вітчизняного законодавства, що регулює відносини у сфері біоенергетики, відбувався шляхом проходження таких послідовних етапів: 1) етап впровадження (1993–2002 рр.), 2) етап становлення та розвитку (2003–2010 рр.); 3) етап взаємодії та партнерства (2010–

2017 рр.); 4) сучасний етап модернізації (2017 рік – теперішній час). Аналіз еволюції законодавчих засад біоенергетичного розвитку України демонструє затримку у напрямі розробки спеціалізованого нормативно-правового регулювання відповідних відносин з метою стимулювання розвитку галузі та одночасної мінімізації екологічних, економічних та соціальних ризиків, які несе в собі такий розвиток.

16. Сучасне еколого-правове забезпечення охорони земель при виробництві біомаси являє собою симбіоз норм екологічного, земельного, аграрного та енергетичного законодавства. Проведене дослідження цих правових норм свідчить про те, що вони не повною мірою відображають сучасні тенденції та екологічні вимоги до охорони земельних ресурсів в умовах активного пошуку та застосування новаторських методів у енергетичному секторі економіки, а саме при виробництві біомаси. Сучасний стан еколого-правових вимог щодо охорони земель та ґрунтів для потреб біоенергетики забезпечується нормами загального характеру, без врахування особливостей такої діяльності. Зокрема, ігнорується юридичне значення такої новітньої категорії як непрямі зміни землекористування (ILUC).

17. Якщо проаналізувати поточну державну підтримку біоенергетичних відносин, стає помітним, що безпосередньо підтримка переробки біомаси надається в критично невеликій кількості. Основна підтримка спрямована на виробництво електроенергії з біомаси, а інші варіанти виробництва та використання біопалива залишаються поза полем зору протекційного законодавства.

18. Протягом періоду незалежності було розроблено, схвалено та затверджено велику кількість програмно-правових документів, спрямованих прямо чи побічно на розвиток біоенергетики в Україні. Однак ці нормотворчі зусилля об'єднують такі негативні ознаки: декларативність, низька ефективність, ігнорування проблем співвідношення екологічних, енергетичних та соціальних інтересів під час виробництва біопалива, що значно ускладнює впровадження європейських норм та стандартів сталого розвитку в вітчизняній біоенергетичній галузі. Успішний розвиток біоенергетики є можливим за умови *формування цілісного стратегічного бачення* використання наявного в країні біоенергетичного потенціалу з урахуванням можливих фінансово-економічних, екологічних та інших ризиків та загроз, впровадження системної та послідовної державної політики стимулювання розвитку біоенергетичних відносин.

19. Наразі стоїть питання обрання принципових засад побудови біоенергетичного законодавства України. Задля успішного його фор-

мування мають бути опрацьовані та враховані здобутки вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини, а також накопичений світовий досвід – зокрема, у частині моделювання та запобігання непрямым змінам землекористування. При цьому існує потреба у розробці власної стратегії законодавчого забезпечення біоенергетичного розвитку України з урахуванням національних особливостей, передумов та проблемних аспектів.

20. Проаналізовано три популярні стратегії побудови майбутнього біоенергетичного законодавства: 1) стратегія мімікрії під європейське законодавство; 2) стратегія обмеження та блокування розвитку біоенергетики; 3) стратегія ігнорування, яка є домінуючою на сучасному етапі. Ігнорування фактору ІЛУС, так само як і ігнорування необхідності продуманого та концептуально виваженого формування біоенергетичного законодавства призведе до виснаження природних ресурсів, загострення екологічних проблем, міжнародно-правового тиску в перспективі.

Обґрунтовано доцільність застосування стратегії поступового формування біоенергетичного законодавства України. По-перше, біоенергетичне законодавство має вдумливо та концептуально вибудовуватися вже зараз. Однією з його методологічних засад слід вказати максимально можливий уклін у бік економіко-правового стимулювання та партнерських відносин бізнесу і держави. По-друге, особливо важливо також організувати системний управлінський підхід на основі створення спеціалізованого органу. Це стане запорукою стабільного управлінського середовища, комплексного підходу та урахування аграрних, енергетичних, господарських, міжнародно-правових особливостей становлення та подальшого масштабування біоенергетичної сфери в Україні. По-третє, методологічною основою має бути стимулювання якомога меншого ІЛУС-впливу (непрямих змін землекористування) внаслідок розвитку біоенергетики.

Мала гідроенергетика

21. Розвиток законодавства про малу гідроенергетику на теренах нашої держави доцільно представити у вигляді проходження трьох основних періодів: 1) розвиток законодавства в радянський час (1922–1991); 2) період молоді незалежної України (1991–2010); та період сучасної незалежної України (2010 – дотепер).

22. Повільний розвиток малої гідроенергетики в Україні спричинений зокрема низкою юридичних перепон. На підставі аналізу

матеріалів судової практики було виявлено типові проблеми, з якими стикаються представники малої гідроенергетики під час свого утворення і функціонування. Відповідні правові проблеми були класифіковані на три групи: *суб'єктні* (інституційно-правова системна неузгодженість, проблема забезпечення участі громадськості), *об'єктні* («розщеплення» правового режиму гідроенергетичного об'єкту) та *реалізаційні* (невизначеність оптимальної договірної конструкції, бюрократичні складнощі та адміністративно-процедурна тяганина).

При більш детальному розгляді усіх виявлених проблем можна стверджувати, що вони мають єдиний знаменник у полісуб'єктності та поліоб'єктності правовідносин у сфері малої гідроенергетики. Першу складову цієї проблеми, на наш погляд, можна вирішити шляхом укладення багатосторонніх договорів між усіма головними учасниками таких відносин на підготовчому етапі утворення (відновлення) об'єктів малої гідроенергетики. Збільшення часу на підготовку та підписання таких договорів виправдовується зменшенням ризику виникнення затяжних спорів на наступних етапах розвитку гідроенергетичних відносин. Другу складову проблеми, на наш погляд, слід вирішувати шляхом закріплення у законодавстві єдиного правового режиму гідроелектростанції як комплексного об'єкту. Це дозволить використовувати продуктивний методологічний підхід щодо цілісності гідроелектростанції, на відміну від поточного юридичного «розщеплення» її правового режиму на режими її окремих складових частин.

23. Критичний аналіз сучасного законодавства, яке покликане забезпечити екологічність гідроенергетики, свідчить про його фрагментарний характер та перевагу загальних норм, які регулюють розвиток альтернативної енергетики в цілому. Спостерігається брак спеціальних нормативно-правових актів, що були б присвячені формуванню еколого-безпечної малої гідроенергетики в Україні. Така юридична ситуація, з одного боку, тягне за собою випадки гучних та ганебних порушень екологічних вимог під час будівництва та експлуатації малих гідроелектростанцій, що формують стійке негативне ставлення суспільства до гідроенергетики та альтернативної енергетики в цілому, а з іншого боку, породжують невизначене юридичне середовище для добросовісних суб'єктів гідроенергетичних правовідносин.

24. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку малої гідроенергетики в Україні має три основні вектори: а) *системне реформування законодавства*, метою якого було би запровадження ідеї єдиного правового режиму гідроелектростанції, б) *посилення вимог*

до екологічної безпечності гідроелектростанцій (посилення концепції інтегрованого управління водними ресурсами ідеями досягнення максимальної синергії зусиль держави, суспільства, бізнесу на шляху відновлення і збагачення водного потенціалу України); в) дієве програмно-правове забезпечення (зокрема, урахування гідроенергетичних потреб під час розробки дотичних програм розвитку (наприклад, загальних енергетичних стратегій, екологічних програм, програм охорони водних ресурсів тощо), а також розробка та прийняття Державної цільової програми розвитку малої гідроенергетики України.

Сонячна та вітрова енергетики

25. Сонячна та вітрова енергетики – як найбільш розвинені складові альтернативної енергетики сучасної України – вимагають особливого правового регулювання з урахуванням притаманних їм ознак. При цьому аналіз чинного законодавства демонструє спільну рису – неспеціалізований характер законодавства у сфері сонячної та вітрової енергетики. Це означає, що наразі законодавче забезпечення альтернативної енергетики побудовано за принципом максимальної універсальності. Слід визнати, що у деяких питаннях саме загальні норми є пріоритетним способом врегулювання відносин та встановлення уніфікованого правового режиму. Проте в результаті проведеного дослідження були виявлені об'єктивні особливості вітрових та геліоенергетичних відносин, які вимагають спеціальної регламентації.

26. Використання енергії сонця та вітру для виробництва електричної, теплової та механічної енергії слід ідентифікувати як юридично значущі дії – природокористування. З огляду на невичерпність та загальнодоступність таких ресурсів відповідне природокористування не було піддане жорсткій правовій регламентації, яка характерна для інших, традиційних видів природокористування (земельного, водного, надрового, лісового тощо). При цьому відповідне природокористування не достатньо опрацьоване і з точки зору юридичної науки. Зокрема, воно не вписується до класичного (та законодавчо закріпленого) поділу природокористування на загальне та спеціальне. Усе вказане доводить формування нового різновиду природокористування, що зародився у рамках розвитку сонячної та вітрової енергетики.

27. Зроблено висновок про те, що через брак доктринальних розробок специфічного вітро- та геліоенергетичного природокористування ресурсова складова відносин фактично зведена до використання землі. Землекористування для потреб сонячної та вітрової енергетики демон-

струє деякі характерні риси: а) землі використовуються як територіально-просторовий базис; б) часто супроводжується зміною цільового призначення земельних ділянок; в) потребує різних площ (від кількох десятків гектара до сотень та навіть тисяч гектарів); г) широка палітра правових титулів з переважанням орендного; д) залежність від планування використання земель (містобудівної документації).

28. В еколого-правовому регулюванні геліо- та вітрової енергетики спостерігається значна відмінність, а саме: розміщенню вітроелектростанцій указаних технічних характеристик має передувати процедура оцінки впливу на довкілля, тоді як при будівництві сонячних електростанцій цього не вимагається. Проведений у рамках дослідження аналіз вітчизняної судової практики довів, що втілений нормотворцем диференційований підхід є цілком виправданим: якщо поява деяких вітроелектростанцій викликала стурбованість громадськості через можливий негативний вплив на довкілля та людей, то розміщення значної кількості об'єктів сонячної енергетики не спровокувало подібних оскаржень.

29. Оскільки геліо- та вітроенергетика міцно залежні від територіального розміщення своїх об'єктів, а для успішного розвитку вимагають поєднання різних факторів (географічних, кліматичних, ландшафтних, фізичних тощо), то особливого значення набуває відповідальне планування відповідної діяльності під час розробки містобудівної документації. Тобто найбільш вигідне з точки зору суспільних інтересів місце пропонується для розміщення певного виду альтернативної енергетики. Інвестор має визначатися на конкурентних засадах. Вважаємо, що саме такий підхід є ідеальним, але далеко не домінантним.

Наразі ситуація прямо протилежна – інвестор пропонує розміщення об'єкту сонячної чи вітрової енергетики там, де він вважає найбільш оптимальним, з точки зору власних інтересів. Звичайно, такий підхід має свої переваги (стимулює ініціативність інвестора, знижує витрати на якісне планування використання території тощо), однак при його реалізації потенційно ігноруються суспільні інтереси (втрачаються землі сільськогосподарського призначення, змінюються ландшафти тощо). Фактично описаний підхід створив умови для появи «паразитарних» об'єктів альтернативної енергетики, тобто таких, утворення яких обґрунтовувалося лише отриманням комерційного прибутку за рахунок високого «зеленого» тарифу. Така ситуація є незадовільною, оскільки підтримка має компенсувати більш значні витрати, підвищені

ризика тощо, однак не замінити собою повністю прибуток від господарської діяльності. З метою запобігання появи «паразитарних» геліо- та вітроенергетичних об'єктів під час прийняття рішень про їх розміщення мають бути оцінені три важливі критерії в їхній сукупності: а) потреба у додатковому місцевому енергопостачанні; б) економіко-екологічна доцільність (поєднання фізичних та економічних показників); в) доцільність енергетичного проєкту порівняно із альтернативними варіантами використання території.

30. У результаті проведеного дослідження виявлено три основні тенденції розвитку сонячної енергетики у світі: стрибкоподібний інтерес до сонячної енергетики; застосування демократичних та авторитарних способів розвитку сонячної енергетики; пряма залежність розвитку геліоенергетики від протекції держави. Глибинне розуміння цих тенденцій має важливе юридичне значення, оскільки саме воно має лягти в основу термінового удосконалення вітчизняного правового регулювання у цій сфері.

31. Обґрунтовано, що до 2020 року державну підтримку сонячної енергетики можна було назвати комерційно-орієнтованою, з 2020 – по сьогодні – стагнаційною, то з 2022 та надалі має бути впроваджено некомерційно-спрямовану підтримку. Суть її полягає у зосередженні державного стимулювання на підтримці розвитку сонячної енергетики на рівні окремих господарств. Для домогосподарств це спрямовано на енергозбереження та економію, для господарюючих суб'єктів – на екологізацію, здешевлення та енергоефективність.

Для реалізації нового вектору державної підтримки некомерційної сонячної енергетики варто запровадити компенсаційні механізми на державному та регіональному рівнях. Окремого стимулювання заслуговує розвиток співпраці з банками, становлення енергетичної кооперації. Слід окремо підкреслити, що некомерційно-орієнтована стратегія не повинна негативно впливати на функціонуючий геліоенергетичний бізнес.

Енергія довкілля

32. Під узагальнюючим поняттям *використання енергії довкілля* розуміється використання таких альтернативних джерел енергії як геотермальна, гідротермальна та аеротермальна. Правове регулювання гідротермальної, аеротермальної та геотермальної енергії ще не до кінця визначено як у науці, так і на законодавчому рівні. Зокрема, залишається відкритим питання про співвідношення двох видів енергії

– геотермальної та гідротермальної – чи це є самостійні види енергії, чи гідротермальна енергія є складовою частиною геотермальної енергії. Окрім того, з метою забезпечення розвитку та подальшого впровадження даних видів енергії до енергетичної системи України, слід на законодавчому рівні визначити об’єкти відновлюваної енергетики із зазначенням особливостей їх правового регулювання (за розміром, за видом джерела тощо), встановити особливості їх використання та порядок експлуатації.

33. Відносини у сфері використання підземних термальних вод за своєю правовою природою є неоднорідними, оскільки такий природний об’єкт, як термальні води, зумовлює різні види їх використання: надрокористування, водокористування та землекористування, які пов’язані між собою, проте регулюються різними нормативно-правовими актами природоресурсного і земельного законодавства. Так, право на видобування підземних термальних вод регулюється – надровим законодавством; право на їх використання – водним законодавством; надання земельних ділянок для розміщення геотермальних установок – земельним законодавством; організацію добування, використання, транспортування енергії тощо – енергетичним законодавством. Сплата рентних платежів за користування надрами для видобування корисних копалин та спеціального водокористування регулюється податковим законодавством.

34. Під впливом сучасних енергетичних тенденцій в Україні вже закладені засади для правового регулювання використання геотермальної енергетики. Однак зазначені позитивні зрушення в напрямі стимулювання виробництва та споживання геотермальної енергії поки що не можуть забезпечити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість проектів будівництва геотермальних теплових та електричних станцій в Україні. Як наслідок, на даний час у країні немає діючих геотермальних електростанцій. Отже, необхідність удосконалення та доопрацювання існуючих економіко-правових стимулів до використання геотермальної енергії не викликає сумнівів. З метою забезпечення дієвого, взаємоузгодженого механізму правового регулювання використання геотермальної енергії та забезпечення державної підтримки її розвитку, необхідним є прийняття Державної цільової програми розвитку геотермальної енергетики України, а також спеціального закону про геотермальні ресурси, який би врегулював всі правовідносини, що виникають у процесі розвідки, вивчення, використання та охорони геотермальних ресурсів, і усунув існуючі проблеми у цій сфері.

Атомна і воднева енергетики

35. Безперечно, процеси, що відбуваються в європейському законодавстві щодо визнання атомної енергетики різновидом «зеленої» та кліматично сприятливої, будуть мати вплив на пропозиції включення атомної енергетики до числа видів альтернативної. Проте, перебуваючи у складних воєнних умовах, Україна не може дозволити собі ігнорувати власні інтереси, сліпо слідуючи кліматичним та політичним амбіціям інших країн. Вбачається, одним із потенційних варіантів розвитку законодавства у сфері регулювання атомних відносин є удосконалення енергетичного законодавства, що враховує національні проблеми, пріоритети та цілі, а також передбачення окремих спеціальних протекційних механізмів, спрямованих на створення сприятливих умов для забезпечення впровадження режиму безпечного використання ядерної енергії та радіаційного захисту людей і навколишнього природного середовища. На нашу думку, майбутнє атомної енергетики в Україні має зосередитися на тому, як зробити її максимально безпечною та захищеною, а не на тому, чи включати її до числа видів альтернативної, чи ні.

36. Водневий вектор розвитку альтернативної енергетики є одним з найменш досліджених та одночасно найбільш перспективних в юридичній доктрині. У контексті активних політичних заяв та програмної нормотворчості слід усвідомлювати, що нині Україна та інші держави (зокрема, ЄС) знаходяться на політико-правовому етапі формування водневих відносин. Наступним етапом стане законодавчий, який полягатиме в продукуванні нормативно-правових засад функціонування водневого сектору енергетики. Саме зараз, напередодні законодавчого етапу найбільш своєчасною має бути розробка науково обґрунтованої концепції такого законодавства. Основними його принципами мають бути дотримання екологічної безпеки та природоресурсна виваженість. Остання полягає у такому розвитку водневої енергетики, за якого відбувається збалансування різних потреб в природних ресурсах (передусім, водних).

Системні проблеми і перспективи

37. Розвиток законодавства у сфері альтернативної енергетики України ускладнюється через сукупну дію кількох основних юридичних проблем системного характеру, а саме: а) дисбаланс диференціації та систематизації у розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики; б) деформована програмність; в) неготовність законодав-

ства у сфері альтернативної енергетики до регулювання в умовах кризи; г) трансформація правової моделі державної підтримки альтернативної енергетики; д) застосування методу «політичного заморожування»; е) консервація сировинного статусу України у сфері альтернативної енергетики; ж) дотримання адекватних темпів енергетичного переходу. Вирішення цих проблем вимагає системного підходу, урахування багатьох факторів та обставин, що потребує, зокрема, якісного наукового супроводу процесу нормотворення.

38. Правове регулювання альтернативної енергетики має ґрунтуватися на трьох блоках методологічних засад, сформованих за ідеєю сталого розвитку, а саме: 1) *економічні методологічні засади*: а) врахування національних особливостей; б) пріоритет економіко-правового стимулювання; в) розширення публічно-приватного партнерства; 2) *екологічні методологічні засади*: а) орієнтація на природні регіональні особливості територій; б) раціональне використання та збереження природоресурсного потенціалу; в) екологічна безпека; 3) *соціальні методологічні засади*: а) дотримання енергетичної справедливості; б) максимальне залучення споживачів до енергетичного переходу.

39. Основною характерною ознакою становлення вітчизняного законодавства у сфері альтернативної енергетики можна назвати поступове проникнення норм відповідного змісту до різних правових утворень різної галузевої природи. Через цей характерний спосіб свого становлення сучасна модель аналізованого законодавства може називатися *дифузною*. Використання такої моделі дало свої безумовні переваги (зокрема, можливість поступового нарощування нормативного матеріалу, поетапного створення регуляторного середовища, мінімізація нормотворчих зусиль) та мало свої недоліки. Так, прямим наслідком дифузного способу формування законодавства у сфері альтернативної енергетики стало утворення великої кількості прогалин. Пробіли стали закономірними через відсутність концептуальної побудови та «клаптиковість» такого законодавства.

Перспективна еволюція законодавства про альтернативну енергетику має два життєздатних варіанти: 1) *протокодіфікована модель*, яка полягає у формуванні максимально концентрованого законодавства на основі одного законодавчого акту (у результаті формується не кодекс, а його логічний попередник – протокодіфікований нормативно-правовий акт на основі Закону України «Про альтернативні джерела енергії»); 2) *радіальна диференційована модель*, яка полягає у формуванні радіальної структури: навколо центрального загального

закону утворюються спеціальні галузеві закони, що спрямовані на регулювання різних видів альтернативної енергетики (наприклад, закони про сонячну енергетику, вітрову енергетику тощо).

Пріоритетною, на нашу думку, є реалізація протокодіфікованої моделі, за якої будуть дотримані дві важливі вимоги: а) формуватиметься якісний змістовний та формальний прогрес законодавчого забезпечення порівняно зі сучасною дифузною моделлю – тобто такі зміни будуть виправданими, вони здатні вивести правове забезпечення відповідних відносин на новий ступінь розвитку; б) відповідність потребам нормотворчої економії (протокодіфікований тип розвитку може бути втілений на основі існуючого закону шляхом прийняття його нової редакції чи доповнення новими положеннями) – тобто обраний шлях є порівняно легким у технічному виконанні, адже передбачає розробку одного закону, а не кількох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Блакитні батареї» Японії: історія та сьогодення. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/blakitni-batarei-yaponii-istoriya-ta-sogodennya (дата звернення: 01.07.2023 року).
2. Adams A. E., Shriver T. E., Longest L. Symbolizing Destruction Environmental Activism, Moral Shocks, and the Coal Industry. *Nature + Culture*. 2020. Vol. 15. Issue 3. P. 249–271.
3. Aitong Li, Yuan Xu, Hideaki Shiroyama. Solar lobby and energy transition in Japan. *Energy Policy*. 2019. Vol. 134. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421519305373?via%3Dihub> (дата звернення: 01.07.2023 року).
4. Aitong Li, Yuan Xu. The governance for offshore wind in Japan. *Energy Procedia*. 2019. Vol. 158. P. 297–301.
5. Andrade de Sá S., Palmer C., Di Falco S. Dynamics of indirect land-use change: Empirical evidence from Brazil. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2013. Vol. 65 (3). P. 377–393.
6. Aşici Ahmet Atıl, Acar Sevil. Channels of cooperation between the EU and Turkey on green transformation. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 2022. Vol. 21. Issue 1. P. 43–67.
7. Baer H. A. The nexus of the coal industry and the state in Australia: historical dimensions and contemporary challenges. *Energy Policy*. 2016. Vol. 99. P. 194–202.
8. Barbier E. B. How is the global green new deal going? *Nature*. 2010. Vol. 464 (7290). P. 832–833.
9. Barnes S., Kaase M. Political action: Mass participation in five Western democracies. London & Beverly Hills: Sage, 1979.
10. Benrath D. Applicable law to hydrogen pipelines for energy purposes in Germany. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2020. Vol. 38. Issue 1.
11. Biuletyn Informacji publicznej Kompanii Węglowej S.A. 2014. URL: <http://bip.kwsa.pl/> (дата звернення: 21.11.2014).
12. Błaszczuk-Zawiła M. Poland and the European Green Deal amidst the pandemic / The Economic and Legal Impact of Covid-19: The Case of Poland. Edited By Jerzy Menkes, Magdalena Suska. Routledge, 2021.
13. Bogojević S. Legal Dilemmas of Climate Action. *Journal of Environmental Law*. 2023. Vol. 35. Issue 1. P. 1–9.

14. Bowen A., Frankhauser S. The green growth narrative: Paradigm shift or just spin? *Global Environmental Change*. 2011. Vol. 21. P. 1157–1159.
15. Bowen A., Hepburn C. Green growth: An assessment. *Oxford Review of Economic Policy*. 2014. Vol. 30. Issue 3. P. 407–422.
16. Bulgarian Lawmakers Back Coal Plants with Vote to Roll Back Green Targets. 2023. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/bulgarian-lawmakers-back-coal-plants-with-vote-roll-back-green-targets-2023-01-12/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
17. C-848/19P *Germany v Poland*, ECLI:EU:C:2021:598. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-848/19> (дата звернення: 01.07.2023 року).
18. Český statistický úřad. Primární produkce uhlí a lignitu. URL: <http://apl.czso.cz/ode/tab/ten00077.htm> (дата звернення: 20.10.2011).
19. Chen Chun Chih. The path to a 2025 nuclear-free Taiwan: an analysis of dynamic competition among emissions, energy, and economy. *Energy & Environment*. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343690218_The_path_to_a_2025_nuclear-free_Taiwan_An_analysis_of_dynamic_competition_among_emissions_energy_and_economy (дата звернення: 01.07.2023 року).
20. Chenxi Zhang, Dequn Zhou, Qunwei Wang, Hao Ding, Siqi Zhao. Will fiscal decentralization stimulate renewable energy development? Evidence from China. *Energy Policy*. 2022. Vol. 164.
21. Chie Kojima. Japan Legislation on Marine Renewable Energy. *Asia-Pacific Journal of Ocean Law and Policy*. 2020. Vol. 5. Issue 2. P. 383–386.
22. Ciot M-G. Implementation Perspectives for the European Green Deal in Central and Eastern Europe. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. Issue 7. P. 3947.
23. Commission adopts exceptional and temporary preventive measures on limited imports from Ukraine. European Commission. Brussels, 02 May 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2562 (дата звернення: 01.07.2023 року).
24. Commission Recommendation on speeding up permit-granting procedures for renewable energy projects and facilitating Power Purchase Agreements of 18.5.2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=PI_COM%3AC%282022%293219&qid=1653033569832 (дата звернення: 01.07.2023 року).

25. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 11 December 2019 «The European Green Deal». URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 01.07.2023 року).
26. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU solar energy strategy European Commission, Brussels. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A221%3A FIN> (дата звернення: 01.07.2023 р.).
27. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2022) 230 final REPowerEU Plan. 2022. (Communication REPowerEU).
28. Communication The European Green Deal (n 3) 2. URL: https://commission.europa.eu/publications/communication-european-green-deal_en (дата звернення: 01.07.2023 року).
29. Conca J., Wright J. Any Green New Deal Needs Nuclear Energy. *Atw-International Journal for Nuclear Power*. 2020. Vol. 65. Issue 10. P. 489–491.
30. Cox S. That green growth at the heart of the Green New Deal? It's malignant. *Counterpunch*. 2019. URL: <https://www.counterpunch.org/2019/01/17/that-green-growth-at-the-heart-of-the-green-new-deal-its-malignant/> (дата звернення: 12.02.2021 року).
31. D'Souza R. Green growth: Ideology, political economy and the alternatives. *Strategic Analysis*. 2017. Vol. 41. P. 204–206.
32. Dalton R. J. Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies. Washington: CQ Press, 2014.
33. De Gatta Sanchez, Fernandez D. The ambitious Green European Pact (European Green Deal). *Actualidad Juridica Ambiental*. 2020. Vol. 101. P. 78–109.
34. Del Guayo I. The evolution of principles of energy law (a review of the content of the Journal of Energy & Natural Resources Law, 1982–2022). *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2022. Vol. 40. Issue 1.
35. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy

- from renewable sources (recast). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 328. P. 82–209. URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG (дата звернення: 01.07.2023 року).
36. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. *Official Journal of the European Communities*. 2000. L 327/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5c835afb-2ec6-4577-bdf8-756d3d694eeb.0004.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 01.07.2023 року).
37. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 “On the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment”. *Official Journal of the European Communities*. 2001. L 197/30. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0042> (дата звернення: 01.07.2023 року).
38. Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity from renewable energy sources in the internal electricity market. *Official Journal of the European Union*. 2001. L 283. P. 33–40. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:320032001L0077> (дата звернення: 01.07.2023 року) (*втратила чинність*).
39. Directive 2003/30/EC of the European Parliament and of the Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport. *Official Journal of the European Union*. 2003. L 123. P. 42–46. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32003L0030> (*втратила чинність*).
40. Directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the protection of groundwater against pollution and deterioration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0118&qid=1657373338457> (дата звернення: 01.07.2023 року).
41. Directive 2007/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 “On the assessment and management of flood risk”. *Official Journal of the European Communities*. 2007. L 288/27. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007L0060> (дата звернення: 01.07.2023 року).
42. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from rene-

- wable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 140. P. 16–62. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX: 32009L0028](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0028) (дата звернення: 01.07.2023 року).
43. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX %3A32010L0031&qid=1692607200348](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0031&qid=1692607200348) (дата звернення: 01.07.2023 року).
 44. Directive of the European Parliament and of the Council of amending Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council, Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council and Directive 98/70/EC of the European Parliament and of the Council as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652 (draft). *Council of the European Union*. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8568-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).
 45. Edward A Cunningham. The state and the firm: China's energy governance in context. Boston University GEGI Working Paper 1, 2015. URL: <http://ash.harvard.edu/files/chinas-energy-working-paper.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).
 46. El Takriti, Sammy, Chris Malins and Stephanie Searle. Understanding Options for ILUC Mitigation. Working Paper 2016–23, International Council on Clean Transportation, November. URL: https://www.theicct.org/sites/default/files/publications/ILUC-Mitigation-Options_ICCT_nov2016.pdf (дата звернення: 10.06.2023 року).
 47. Elisabeth V. Henn. Protecting forests or saving trees? The EU's regulatory approach to global deforestation. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2021. Vol. 30. Issue 3.
 48. Emily Webster. Transnational legal processes, the EU and RED II: Strengthening the global governance of bioenergy. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2020. Vol. 29. Issue 1. Special Issue: Water Protection and Armed Conflicts in International Law. P. 86–94.
 49. Energy Roadmap 2050. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social

- Committee and the Committee of the Region, European Commission, Brussels, 15 December 2011 COM(2011) 885 Final. URL: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52011DC0885> (дата зверення: 01.07.2023 року)
50. EU Report Questions Conventional Biofuels' Sustainability, *supra* n. 15; Lydgate E. The EU, the WTO and Indirect Land Use Change. *Journal of world trade*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 159–186.
 51. European Commission. 2019b. 'Sustainability Criteria for Biofuels Specified'. Memo. 13 March. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_19_1656 (дата звернення: 10.06.2023 року).
 52. European Commission. The European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (дата звернення: 12.02.2021 року).
 53. European Union – Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds593_e.htm (дата звернення 15.06.2021 року).
 54. European Union and certain Member states – Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds600_e.htm (дата звернення 15.06.2021 року).
 55. Енергетична стратегія. *Міністерство енергетики України*. URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya> (дата звернення: 01.07.2023 року).
 56. Fang Zhang. The policy coordinator role of national development banks in scaling climate finance: Evidence from the renewable energy sector. *Climate Policy*. 2021. Vol. 22. Issue 6. P. 754–769.
 57. Farhad Taghizadeh-Hesary, Han Phoumin, Ehsan Rasoulinezhad. Assessment of role of green bond in renewable energy resource development in Japan. *Resources Policy*. 2023. Vol. 80.
 58. Fousek Z. Česká energetika před vstupem do EU. *Ekonom*. 1998. P. 4.
 59. French Nuclear Energy Society, Nuclear for Climate. URL: <http://www.sfen.org/en/nuclear-for-climate> (дата зверення: 01.07.2023 року).
 60. Fuchs R., Brown C., Rounsevell M. Europe's Green Deal offshores environmental damage to other nations. *Nature*. 2020. Vol. 586. P. 671–674.
 61. Gallop P. A Green Agenda for the Western Balkans: Where are the teeth? 2020. URL: <https://bankwatch.org/blog/a-green-agenda-for-the-western-balkans-where-are-the-teeth> (дата звернення: 01.07.2023 р.).

62. Ghori U. «Reverse Permissibility» in the Renewable Energy Sector: Going Beyond the US-India Solar Cells Dispute. *Asian Journal of International Law*. 2018. Vol. 8 (2). P. 322–349.
63. Girish G. P., Singhanian K., Vincent EN. Solar REC Trading in India. *International Journal of Renewable Energy Research*. 2017. Vol. 7 (4). P. 1529–1534.
64. Global Bioenergy Statistics 2020. *World Bioenergy Association*. URL: <https://www.worldbioenergy.org/uploads/201210%20WBA%20GBS%202020.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).
65. Green M. A., Emery K., Hishikawa Y., Warta W., Dunlop E. D. Solar cell efficiency tables (version 51). *Progress in Photovoltaics: Research and Applications*. 2018. Vol. 26 (1). P. 3–12.
66. Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin. *International Commission for the Protection of the Danube River*, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (дата звернення 01.07.2023 року).
67. Han H., Lee T. Varieties of green stimulus policies: comparative analysis of the green growth and Green New Deal policies in South Korea. *The Journal of Environment & Development*. 2023. Vol. 32 (1). P. 61–82.
68. Handrlica J. «Atomic law» or «nuclear law»? An academic discussion revisited. *Brics Law Journal*. 2018. Vol. 5. Issue 3.
69. Handrlica J. The unbearable lightness of nuclear jurisprudence. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2021. Vol. 39. Issue 3.
70. Hao X., Song M., Feng Y., Zhang W. De-Capacity Policy Effect on China's Coal Industry. *Energies*. 2019. Vol. 12. Issue 12.
71. Hao Zhang. Prioritizing Access of Renewable Energy to the Grid in China: Regulatory Mechanisms and Challenges for Implementation. *Chinese Journal of Environmental Law*. 2019. Vol. 3. Issue 2. P. 167–202.
72. Hickel J., Kallis G. Is green growth possible? *New Political Economy*. 2020. Vol. 25. P. 469–486.
73. Hua Y., Oliphant M., Hu E. J. Development of renewable energy in Australia and China: a comparison of policies and status. *Renew. Energy*. 2016. Vol. 85. P. 1044–1051.
74. Huhta K. The contribution of energy law to the energy transition and energy research. *Global environmental change-human and policy dimensions*. 2022. Vol. 73.

75. Hydropower Special Market Report. IEA. 2021. URL: <https://www.iea.org/reports/hydropower-special-market-report/executive-summary> (дата звернення: 01.07.2023 року).
76. Hydrothermal energy URL: https://www.daviddarling.info/encyclopedia/H/AE_hydrothermal_energy.html (дата звернення: 01.07.2023 року).
77. IEA, 'The Role of Critical Minerals in Clean Energy Transitions'. 2021. URL: www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions (дата звернення: 01.07.2023 року).
78. India – Certain Measures Relating to Solar Cells and Solar Modules (DS456). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds456_e.htm (дата звернення: 01.07.2023 року).
79. Indirect land-use change effects of biodiesel production: A case study for Poland. URL: <https://www.wflpublisher.com/Abstract/5342> (дата звернення: 15.06.2021 року).
80. Inger R., Attrill M. J., Bearhop S., Broderick A. C., Grecian W. J., Hodgson D. J., Mills C., Sheehan E., Votier S. C., Witt M. J., Godley B. J. Marine renewable energy: potential benefits to biodiversity? An urgent call for research. *Journal of Applied Ecology*. 2009. T. 46, № 6. С. 1145–1153.
81. IRENA (2018), Renewable Power Generation Costs in 2017, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. URL: http://www.irena.org//media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Jan/IRENA_2017_Power_Costs_2018.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).
82. Jadhav O. H, Jadav S. M. Aspects of renewable energy potential in India and Future scope. *International Conference on Nascent Technologies in Engineering* (ICNTE-2017). 2017.
83. Jae-Hyup L., Jisuk W. Green New Deal Policy of South Korea: Policy Innovation for a Sustainability Transition. *Sustainability*. 2020. Vol. 12.
84. Jastrzębska Spółka Węglowa, aktualności. URL: <http://www.jsw.pl> (дата звернення: 14.01.2015).
85. Jensen-Eriksen N. Looking for cheap and abundant power: business, government and nuclear energy in Finland. *Business History*. 2020. DOI: 10.1080/00076791.2020.1772761.
86. Jirušek M., Vlček T. Key factors that drive the Czech Republic coal industry. *Coal International*. June 2015. P. 28–36.

87. Johnson O. Promoting green industrial development through local content requirements: India's National Solar Mission. *Climate Policy*. 2016. Vol. 16. Issue 2. P. 178–195.
88. Jones G., Bouamane L. "Power from Sunshine": A Business History of Solar Energy. Harvard Business School Working Paper, № 12–105, May 2012.
89. Kalogirou S. Solar Energy Engineering: Processes and Systems. Academic Press, 2019.
90. Kar S. K., Gopakumar K. Progress of renewable energy in India. *Advances in Energy Research*. 2015. Vol. 3 (2). P. 97–115.
91. Karambelkar S. Hydropower development in India: the legal-economic design to fuel growth? *Natural Resources Journal*. 2017. Vol. 75. Issue 2. P. 361–394.
92. Kate Abnett. EU climate policy risks sidelining nuclear power, seven countries say. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/eu-climate-policy-risks-sidelining-nuclear-power-seven-countries-say-2021-03-24/> (дата зверення: 01.07.2023 року).
93. Kaushal N. An. Insight into Energy Crisis in India. *Proceedings of 2012 International Conference on Public Administration (8TH)*. 2012. Vol. I. P. 76–92.
94. Kenji Asano. Enactment and Enforcing Processes of the Japanese Feed in Tariff Law: Difficulties for Maximizing Renewable's Diffusion while Minimizing National Burden. *Journal of East Asia and International Law*. 2017. Vol. 10 (2). P. 357–378.
95. Khanna N., Fridley D., Hong L. China's pilot low-carbon city initiative: A comparative assessment of national goals and local plans. *Sustainable Cities and Society*. 2014. Vol. 12. P. 110–121.
96. Koppenborg F. Nuclear Restart Politics: How the «Nuclear Village» Lost Policy Implementation Power. *Social Science Japan Journal*. 2021. Vol. 24. P. 115, 123.
97. Kun Zhang, Zong-Yong Zhang, Qiao-Mei Liang. An empirical analysis of the green paradox in China: From the perspective of fiscal decentralization. *Energy Policy*. 2017. Vol. 103. P. 203–211.
98. Kyoto Protocol Target Achievement Plan (n 22) 53.
99. Kyoto Protocol Target Achievement Plan (Tokyo, 28 May 2005, partially revised 11 July 2006, totally revised 28 March 2008).
100. Lantz M., Prade T., Ahlgren S., Björnsson L. Biogas and Ethanol from Wheat Grain or Straw: Is There a Trade-Off between Climate

- Impact, Avoidance of iLUC and Production Cost? *Energies*. 2018. Vol. 10. Issue 11.
101. Liu H., Masera D., Esser L., eds. World Small Hydropower Development Report 2013. United Nations Industrial Development Organization; International Center on Small Hydro Power. URL: https://www.academia.edu/40392672/World_Small_Hydropower_Development_Report_2013 (дата звернення: 25.07.2021 року).
 102. Loiseau, E., Saikku L., Antikainen R., Droste N., Hansjürgens B., Pitkanen K., Leskinen P., Kuikman P., Thomsen M. Green economy and related concepts: An overview. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 139. P. 361–371.
 103. Lopez L. The evaluation of the repercussions of wind farm projects in the spaces of the Natura 2000 European network: legal criteria for the proper interpretation of the regulations in the light of recent jurisprudence. *Actualidad Juridica Ambiental*. 2020. № 99. C. 7–70.
 104. Lütkenhorst, W., Pegels, A. Stable Policies Turbulent Markets. Germany's Green Industrial Policy: The Costs and Benefits of Promoting Solar PV and Wind Energy. International Institute for Sustainable Development Research Report, 2014. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2396803>
 105. Lydgate E. The EU, the WTO and Indirect Land Use Change. *Journal of world trade*. 2013. Vol. 47. № 1. P. 159–186.
 106. MacArthur J. L., Hoicka C. E., Castleden H., Das R., Lieu J. Canada's Green New Deal: Forging the socio-political foundations of climate resilient infrastructure? *Energy Research & Social Science*. 2020. Vol. 65. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629620300190?via%3Dihub> (дата звернення: 10.02.2021 року)
 107. Machin A. Changing the story? The discourse of ecological modernisation in the European Union. *Environmental Politics*. 2019. Vol. 28. P. 208–227.
 108. Madsen P. T., Wahlberg M., Tougaard J., Lucke K., Tyack P. Wind turbine underwater noise and marine mammals: implications of current knowledge and data needs. *Marine Ecology Progress Series*. 2006. T. 309. C. 279–295.
 109. Malaysia's Solar Energy Potential Solar Energy Potential. URL: https://www.academia.edu/34670416/Malaysias_Solar_Energy_Potential_Solar_Energy_Potential (дата звернення: 01.07.2023 року).
 110. Mann T. The phase-out of nuclear power in Germany. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 1 (28). С. 30–52.

111. Marianna Karttunen, Michael O. Moore. India – Solar Cells: Trade Rules, Climate Policy, and Sustainable Development Goals. EUI Working Paper RSCAS 2017/64. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/49745/RSCAS_2017_64.pdf?sequence=1 (дата звернення: 01.07.2023 року)
112. Marsden S. The «Triangle» of Australian Energy Law and Policy: Omissions, Connections and Evaluating Environmental Effects. *Journal of Environmental Law*. 2017. Vol. 29. Issue 3. P. 475–503.
113. Martin Pascual E. The European Green Deal: a possible green exit from the COVID-19 crisis? *Revista General De Derecho Europeo*. 2020. Vol. 51.
114. Mathu K., Chinomona R. South African coal mining industry: socio-economic attributes. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2013. <https://doi.org/10.5901/MJSS.2013.V4N14P347>.
115. Mauger R. Finding a needle in a haystack? Identifying degrowth-compatible provisions in EU energy law for a just transition to net-zero by 2050. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. 2023. Vol. 41. Issue 2. P. 175–193.
116. Mauger R. Forced nuclear energy reactors shutdown in France: the Energy Transition Act's mechanisms. *Journal of World Energy Law & Business*. 2018. Vol. 11. Issue 3. SI. P. 270–281.
117. McGreevy M., MacDougall C., Fisher M. Expediting a renewable energy transition in a privatised market via public policy: The case of south Australia 2004-18. *Energy Policy*. 2021. Vol. 148.
118. Memorandum of understanding between HSE, MCA and MAIB. 22.09.2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/memorandum-of-understanding-between-hse-mca-and-maib> (дата звернення: 06.07.2023).
119. Mignolli A. The European Union and Sustainable Development: A Study on Unilateral Trade Measures. Edizioni Nuova Cultura, 2018. P. 230.
120. Mizuno E. Overview of wind energy policy and development in Japan. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*. 2014. Vol. 40. P. 999–1018.
121. NDRC, State Environmental Protection Agency, SERC and Office of National Energy Leading Group (dissolved), 'Workplan for the Pilot Programs on Energy Efficiency Dispatching' (节能发电调度试点工作方案). 2007. № 53. URL: http://www.gov.cn/zwggk/2007-08/07/content_708486.htm (дата звернення: 01.07.2023 року).

122. NEA, 'Draft Measure for Renewable Electricity Quota and Assessment (draft for comment)' (可再生能源电力配额及考核办法 (征求意见稿)). 2018. № 28, art 2. URL: http://zfxgk.nea.gov.cn/auto87/201803/t20180323_3131.htm. (дата звернення: 01.07.2023 року).
123. Nersisyan Y., Wray R. L. Can we afford the Green New Deal? *Journal of Post Keynesian Economics*. 2020. DOI: 10.1080/01603477.2020.1835499
124. Ngan H.W. Electricity regulation and electricity market reforms in China. *Energy Policy*. 2010. Vol. 38 (5). P. 2142–2148.
125. Norris P. *Democratic Phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
126. Norsk IndustriAS. Regulators and legislation for offshore wind in selected countries. URL: https://www.norskindustri.no/siteassets/dokumenter/rapporter-og-brosjyrer/leveransemodeller-havvind/leveransemodeller-havvind_hovedrapport_vedlegg-regulators-and-legislation-for-offshore-wind-in-selected-countries_dnv_2021-06-02.pdf (дата звернення: 06.07.2023).
127. Nuvvula Ramakrishna S.S., Devaraj Elangovan, Rajvikram Madurai Elavarasan, Seyed Iman Taheri, Muhammad Irfan, Kishore Srinivasa Teegala. Multi-objective mutation-enabled adaptive local attractor quantum behaved particle swarm optimisation based optimal sizing of hybrid renewable energy system for smart cities in India. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*. 2022. Vol. 49.
128. Obidzinski Krystof, Rubeta Andriani, Heru Komarudin and Agus Andriant. Environmental and Social Impacts of Oil Palm Plantations and Their Implications for Biofuel Production in Indonesia. *Ecology and Society*. 2012. Vol. 17. Issue 1. P. 25.
129. Ossewaarde M., Ossewaarde-Lowtoot R. The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth? *Sustainability*. 2020 Vol. 12. P. 9825.
130. Outram Q. The Historiography of the British Coal Industry. *SSRN Electronic Journal*. 2015. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2694975>
131. Parkinson G. South Australia's Stunning Aim to Be «Net» 100 Per Cent Renewables by 2030. *Renew Economy*. 2019. URL: <https://reneweconomy.com.au/south-australias-stunning-aim-to-be-net-100-percent-renewables-by-2030/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
132. Parrique T., Barth J., Briens F., Kerschner C., Kraus-Polk A., Kuokkanen A., Spangenberg J. H. Decoupling debunked. Evidence

and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. *European Environmental Bureau*. 2019. URL: <https://eeb.org/wp-content/uploads/2019/07/Decoupling-Debunked.pdf> (дата звернення: 01.07.2023 року).

133. Pedersen E., van den Berg F., Bakker R. Response to noise from modern wind farms in The Netherlands. *Journal of the Acoustical Society of America*. 2009. T. 126, № 2. С. 634–643.
134. Pianta M., Lucchese M. Rethinking the European Green Deal An Industrial Policy for a Just Transition in Europe. *Review of Radical Political Economics*. 2020. Vol. 52. Issue 4. P. 633–641.
135. Pilatowska M., Geise A., Włodarczyk A. The Effect of Renewable and Nuclear Energy Consumption on Decoupling Economic Growth from CO2 Emissions in Spain. *Energies*. 2020. Vol. 13. Issue 9.
136. Ping Huang, Vanesa Castán Broto, Linda Katrin Westman. Emerging dynamics of public participation in climate governance: A case study of solar energy application in Shenzhen, China. *Environmental Policy and Governance*. 2020. Vol. 30, Issue 6. P. 306–318.
137. Poland adopts historic Offshore Wind Act. 14.01.2021. Wind Europe. <https://windeurope.org/newsroom/news/poland-adopts-historic-offshore-wind-act/> (дата звернення: 04.07.2023).
138. Political agreement reached on RED III. URL: <https://www.eraa.org/political-agreement-reached-red-iii> (дата звернення: 01.07.2023 року).
139. Prade T., Björnsson L., Lantz M., Ahlgren S. Can domestic production of iLUC-free feedstock from arable land supply Sweden's future demand for biofuels? *Journal of land use science*. 2017. Vol. 12. Issue 6. P. 407–441.
140. Prest J., Soutter G. The Future of Australia's Federal Renewable Energy Law. *Australian Law Journal*. 2018. Vol. 92. Issue 10. P. 799–813.
141. Preziosi M., Merli R., Agar A. Evolution of European biofuels policy: addressing sustainability and indirect land-use change. URL: https://www.academia.edu/7172229/EVOLUTION_OF_EUROPEAN_BIOFUELS_POLICY_ADRESSING_SUSTAINABILITY_AND_INDIRECT_LAND_USE_CHANGE (дата звернення: 15.06.2021 року).
142. Proposal for a Council Regulation laying down a framework to accelerate the deployment of renewable energy. Brussels, 9.11.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0591&qid=1669020920010> (дата звернення: 01.07.2023 р).

143. Renewables 2021 Global Status Report. 2021. URL: www.ren21.net/gsr-2021/ (дата звернення: 01.07.2023 року).
144. Report on Nuclear Safety in the Context of Enlargement. – Council of the European Union, Brussels, May 27, 2001, Doc.9181/01. P. 33–35.
145. REPowerEU Plan. Brussels, 18.5.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483> (дата звернення: 01.07.2023 року).
146. Ritchie H. What are the safest and cleanest sources of energy? *Our World in Data*. 2020. URL: <https://ourworldindata.org/safest-sources-of-energy> (дата звернення: 01.07.2023 року).
147. Ritchie H., Roser M., Rosado P. Renewable Energy. *Our World in Data*. 2022. URL: <https://ourworldindata.org/renewable-energy#citation> (дата звернення: 01.07.2023 року).
148. Rosenbaum E. Green growth – Magic bullet or damp squib? *Sustainability*. 2017. Vol. 9. P. 1092.
149. Rowe J. K. The Green New Deal, Decolonization, and/as Ecocritique. *New Political Science*. 2020. Vol. 42. Issue 4. P. 624–630.
150. Rybski R. Energy in the European Green Deal: impacts and recommendations for MENA countries. *The Journal of World Energy Law & Business*. 2023. Vol. 16. Issue 2. P. 127–142.
151. Şahin G., Yitgin B. Effects of the European Green Deal on Turkey's electricity market. *The Journal of Business, Economic and Management Research*. 2021. Vol. 4 (1). P. 40–58.
152. Sahin U. Carbon Lock-In in Turkey: A Comparative Perspective of Low-Carbon Transition with Germany and Poland. Carbon Lock-In in Turkey. Istanbul Policy Center, 2017.
153. Sandberg M., Klockars K., Wilén K. Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 206. P. 133–141.
154. Sarangi Gopal K., Taghizadeh-Hesary Farhad. *Rooftop Solar Development in India: Measuring Policies and Mapping Business Models*. 2021. ADBI Working Paper 1256. Tokyo: Asian Development Bank Institute. URL: <https://www.adb.org/publications/rooftop-solar-development-india-policies-mapping-business-models> (дата звернення: 01.07.2023 року).
155. Schreurs M. Multi-Level Governance and Global Climate Change in East Asia. *Asian Economic Policy Review* 2010. Vol. 5 (1). P. 88–105.

156. Searchinger T., Heimlich R., Houghton R. A., Dong F., Elobeid A., Fabiosa J. et al. Use of US croplands for biofuels increases greenhouse gases through emissions from land-use change. *Science*. 2008. Vol. 319. P. 1238–1240.
157. Senguler I. Summary of Coal Industry in Colombia. *CMM Country Profiles*. 2015. URL: https://www.academia.edu/39913045/Summary_of_Coal_Industry_in_Colombia (дата звернення: 10.02.2020 року).
158. Shenzhen Evening News., 2006 Shenzhen has applied to be the demonstration city for solar building integration. URL: <http://news.sina.com.cn/c/2006-01-14/15567983726s.shtml> (дата звернення: 01.07.2023 року)
159. Shepherd J. «GreenEnergy» Plans Will never Ripen without Nuclear in the Mix. *Atw-International Journal for Nuclear Power*. 2020. Vol. 65. Issue 6–7. P. 374.
160. Shyam B., Kanakasabapathy P. Renewable Energy Utilization in India – Policies, opportunities and challenges. *Proceedings of 2017 International Conference on Technological Advancements in Power and Energy (Tap Energy): Exploring Energy Solutions for an Intelligent Power Grid*. 2017. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000463856000109> (дата звернення: 01.07.2023 року).
161. Simionescu M., Pauna Carmen Beatrice, Diaconescu T. Renewable Energy and Economic Performance in the Context of the European Green Deal. *Energies*. 2020. Vol. 13. P. 6440.
162. Sireen Khemesh. Solar energy in Germany and USA. URL: https://www.academia.edu/31541378/SOLAR_ENERGY_IN_GERMANY_AND_USA (дата звернення: 01.07.2023 року).
163. Slatin C. Workers in the Twenty-First Century: Green New Deal or More of the Same? *New Solutions-A Journal of Environmental and Occupational Health Policy*. 2020. Vol. 29. Issue 4. P. 484–486.
164. Sweden – General Legislation’ (1998) 61 Nuclear L Bull 86.
165. Szpak K. The unfinished restructuring of the coal industry in Poland. *Culture and Politics*. 2014. № 12. P. 13–29.
166. Tamzok N. The today and the future of Turkish coal industry. *International Low Rank Coal Industry Symposium* (Melbourne, 28 April – 1 May 2014). URL: https://www.academia.edu/7965566/The_Today_and_the_Future_of_Turkish_Coal_Industry (дата звернення: 10.02.2020 року).

167. Tarun Dhingra, Anita Sengar, Shambhu Sajith. Identifying, analyzing, and prioritizing barriers in the Indian industrial and commercial rooftop solar sector. *Solar Energy*. 2023. Vol. 254. P. 15–26.
168. The official website of the Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).
169. Threats of Blackouts Drive Japan to Embrace Nuclear Again. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-24/japan-wants-to-restart-more-reactors-to-avoid-power-shortages?srnd=markets-vp> (дата звернення: 01.07.2023 року).
170. Tiberghien Y., Schreurs MA. Climate Leadership, Japanese Style: Embedded Symbolism and Post-2001 Kyoto Protocol Politics / K. Harrison and L. McIntosh Sundstrom (eds), *Global Commons, Domestic Decisions: The Comparative Politics of Climate Change*. MIT Press, 2010. P. 145.
171. Timothy W. L. A Green New Deal: Why Green, How New, and What is the Deal? *Critical Policy Studies*. 2009. Vol. 3. Issue 1. P. 14–28.
172. Tyson A., Meganingtyas E. The Status of Palm Oil under the European Union's Renewable Energy Directive: Sustainability or Protectionism? *Bulletin of Indonesian Economic Studies*. 2022. Vol. 58. Issue 1.
173. Vahrenholt F., Lüning S. Die kalte Sonne: Warum die Klimakatastrophe nicht stattfindet. Hoffmann U Campe Vlg: Hamburg, 2012.
174. Vance R., Henderson D., Moore L. *Impacts of the Fukushima Daiichi Accident on Nuclear Development Policies* (Organization for Economic Co-Operation and Development 2017).
175. Vazquez-Brust D., Smith A. M., Sarkis J. Managing the transition to critical green growth: The green growth state. *Futures*. 2014. Vol. 64. P. 38–50.
176. Verba S., Nie N. H., Kim J.-O. Participation and political equality: A seven-nation comparison. Chicago: Chicago University Press, 1972.
177. Vezzoni R. Green growth for whom, how and why? The REPowerEU Plan and the inconsistencies of European Union energy policy. *Energy Research & Social Science*. 2023. Vol. 101. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629623001949?via%3Dihub> (дата звернення: 01.07.2023 року).
178. Vikas Khare, Savita Nema, Prashant Baredar. Status of solar wind renewable energy in India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2013. Vol. 27. P. 1–10.

179. Wanner T. The new «passive revolution» of the green economy and growth discourse: Maintaining the «sustainable development» of neo-liberal capitalism. *New Political Economy*. 2015. Vol. 20. P. 21–41.
180. Warren B., Christoff P., Green D. Australia's sustainable energy transition: the disjointed politics of decarbonisation. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2016. Vol. 21. P. 1–12.
181. Weale A. Participation and representation. In *Democracy*. London: Palgrave, 1999. P. 84–105.
182. Welcome to Wind Energy. Basics. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-basics/> (дата звернення 01.07.2023 року).
183. What is aerothermal energy and what are its advantages and disadvantages? URL: <https://www.ketier.com/en/blog/what-is-aerothermal-energy-and-what-are-its-advantages-and-disadvantages/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
184. Wiedmann T., Lenzen M., Keyßer L.T., Steinberger J.K. Scientists' warning on affluence. *Nature Communication*. 2020. Vol. 11. P. 3107.
185. Wind delivers the energy society wants. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-energy-today/> (дата звернення 01.07.2023 року).
186. Wind energy and the environment. URL: <https://windeurope.org/about-wind/wind-energy-and-the-environment/> (дата звернення 01.07.2023 року).
187. Wright T. China's Future Structural Policy for the Coal Industry. *64th International Forum on China Reform China's Reform in the Next Step: Changes and Choices* (Haikou, October 2008). URL: https://www.academia.edu/8073580/Chinas_Future_Structural_Policy_for_the_Coal_Industry (дата звернення: 10.02.2020 року).
188. Yang S., Lin Ai-Mei. Research on green development of coal industry based on ecological civilization. *Fresenius environmental bulletin*. 2019. Vol. 28. Issue 7. P. 5398–5401.
189. Zeman J. Kudy z krize využívání obnovitelných zdrojů energie? *Energetika*. 2011. Vol. 61 (1). P. 44–48.
190. Zilberman D. Indirect land use change: much ado about (almost) nothing. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gcbb.12368> (дата звернення 15.06.2021 року).
191. Zlaugotne B., Ievina L., Azis R., Baranenko D., Blumberga D. GHG Performance Evaluation in Green Deal Context. *Environmental and Climate Technologies*. 2020. Vol. 24. Issue 1. P. 431–441.
192. Адаменко Я. О. Обґрунтування найкращих технологій використання вітрової енергії доступних для впровадження у Карпатському регіоні. *Науково-технічний журнал*. 2016. № 1 (13). С. 149–157.

193. Альтернативна енергетика в Україні: можливості для інвесторів та виробників. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3073727-alternativna-energetika-v-ukraini-mozlivosti-dla-investoriv-ta-virobnikiv.html> (дата звернення: 01.07.2023 року)
194. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с
195. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. *Право України*. 2001. № 10. С. 9–12.
196. Анісімова Г. В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Anis.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).
197. Анісімова Г. В. Проблеми адаптації законодавства у сфері забезпечення вимог екологічної безпеки до права Європейського Союзу. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах*: зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 66–74.
198. Бабина О. М. Світовий досвід розвитку альтернативних джерел енергії. *Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво*. 2019. № 6 (111). С. 15–19.
199. Бадіка О. Історія сонячної енергетики: хто її винайшов та як вона змінює наше життя. *Green Deal*. URL: <https://greendeal.org.ua/istoriya-sonyachnoyi-energetiky-hto-yiyi-vynajshov-ta-yak-vona-zminyuye-nashe-zhyttya/> (дата звернення: 19.06.2023).
200. Балюк Г. І. Екологічна безпека та її правове забезпечення» (крім п.5) / Екологічне право України (академічний курс) / заг.ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2005.
201. Балюк Г. І. Проблеми систематизації ядерного законодавства України: сьогодення та майбутнє. *Medical physics – the current status, problems, the way of development. Innovation technologies. Proceedings of 2nd International Workshop, September 27–28, 2012, Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2012. С. 37–41.
202. Балюк Г. І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2000. 363 с.
203. Балюк Г. І., Сушик О. В. Відновлювальна енергетика в Україні: правові питання. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 27 травня 2016 р.). Чернівці: Вид. Кондратьєв А. В., 2016. С. 247–251.

204. Балюк Г. І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології): монографія. Київ, 1996. 140 с.
205. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 18 с.
206. Бенедик Я. С. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2016. 21 с.
207. Битяк О. Ю. Систематизація законодавства України у сфері електроенергетичних відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 113–120.
208. Білоцький С. Д. Еволюція правового регулювання альтернативних (відновлюваних) джерел енергії в праві ЕС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 87–93.
209. Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання відновлюваної енергетики в рамках міжнародного морського права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 108. С. 197–205.
210. Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 40 с.
211. Білоцький С. Д. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії в рамках Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 58–66.
212. Біоенергетика в Україні. *Біоенергетична асоціація України*. URL: <https://uabio.org/bioenergy-in-ukraine/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
213. Біоенергетика. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/bioenergy> (дата звернення: 01.07.2023 року).
214. Бодак О. Місце альтернативних джерел енергії в системі об'єктів екологічного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 57–61.
215. Бондар О. Г. Актуальні правові проблеми контрольно-наглядової діяльності в земельній сфері в умовах децентралізації. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 15–18.

216. Боснюк Ю. П. Правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2023. 20 с.
217. Бриль А. О., Васько П. Ф., Мороз А. В. Технічний потенціал гідроенергетичних ресурсів малих річок України з урахуванням природоохоронних обмежень. *Гідроенергетика України*. 2019. № 3–4. С. 50.
218. Бум сонячної енергетики у Німеччині: чому це вигідно. URL: <https://www.dw.com/uk/bum-soniachnoi-enerhetyky-u-nimechchyni-chomu-tse-vyhidno-video/a-56237189> (дата звернення: 01.07.2023 року).
219. В Індії побудують найбільшу в світі сонячну електростанцію потужністю більше 4 ГВт. URL: <https://kosatka.media/category/vozobnovlyaemaya-energia/news/v-indii-postroyat-krupneyshuyu-v-mire-solnechnuyu-elektrostanciyu-moshchnostyu-bolshe-4-gvt> (дата звернення: 01.07.2023 року).
220. Вадим Уткін. Установки зберігання енергії – від молекул до електронів. *Виклики та можливості децентралізованої енергетичної систем*: круглий стіл. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RKF6RHYNXbQ&t=97s> (дата звернення: 01.07.2023 року).
221. Васько П. Ф., Мороз А. В., Бриль А. О., Ібрагімова М. Р. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні. *Відновлювана енергетика*. 2018. № 2. С. 57–69.
222. Ващенко Ю. В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.07. Київ, 2015. 36 с.
223. Виробництво енергії з біомаси в Україні: технології, розвиток, перспективи / за ред. Г. Гелетухи. Київ: Академперіодика, 2022. С. 270.
224. Вирощування енергетичних культур в Україні є важливою складовою у напрямку заміщення газу. URL: <https://www.saee.gov.ua/uk/news/1209> (дата звернення: 01.07.2023 року).
225. Відновлювані джерела енергії / за заг. ред. С. О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.
226. Вітрова енергетика в Україні та світі. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/01/18/vitrova-energetyka-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення 01.07.2023 року).
227. Вітроенергетичний сектор України 2016 (УВЕА, 2017). 44 с. URL: <http://uwea.com.ua/ru/library/reviews/> (дата звернення 01.07.2023 року).

228. Вітроенергетичний сектор України 2019 (УВЕА, 2020). 87 с. URL: <http://uwea.com.ua/ru/library/reviews/> (дата звернення 01.07.2023 року).
229. Вітряні електростанції та зміни клімату / Василюк О., Кривохижа М., Прекрасна Є., Норенко К. Київ: UNCG, 2015. 32 с.
230. Власюк Ю. С., Стефанишин Д. В. Про проблеми та перспективи малої гідроенергетики в Україні. *Математичне моделювання в економіці*. 2018. №1. С. 126–138.
231. Воднева енергетика – можливість для України стати потужним гравцем на міжнародній енергетичній арені. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vodneva-energetika-mozhливист-dlya-ukrayini-stati-potuzhnim-gravcem-namizhnarodnij-energetichnij-areni>. (дата звернення: 01.07.2023 року).
232. Воднева енергетика в Україні: веб-сайт. URL: https://saee.gov.ua/sites/default/files/3_Repkin_24_11_2020.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).
233. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
234. Воронін Я. Г. Дозвільна діяльність у нафтогазовому комплексі України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 44 с.
235. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 398 с.
236. Гелету́ха Г. Г. Аналіз механізмів стимулювання розвитку «зеленої» електроенергетики у Європейському Союзі. *Промислова теплотехніка*. 2011. Т. 33. № 5. С. 35–41.
237. Гелету́ха Г. Г. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку моторних біопалив в ЄС та в Україні. *Теплофізика та теплоенергетика*. 2020. Т. 42. № 1. С. 69–75.
238. Гелету́ха Г. Якою буде біоенергетика України в 2050 році? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/30/673528/> (дата звернення: 01.07.2023 року)
239. Гелету́ха Г., Драгнєв С., Кучерук П., Матвєєв Ю. Практичний посібник з використання біомаси в якості палива у муніципальному секторі України (для представників агропромислового комплексу). Київ: Програма розвитку ООН, 2017. С. 49.
240. Геотермальна енергія / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/geo-energy> (дата звернення: 01.07.2023 року).

241. Герман Галущенко. Вітчизняна енергосистема поступово відновлюється після ворожих атак. *Міністерство енергетики України*. URL: https://mev.gov.ua/novyna/herman-halushchenko-vitchyznyana-enerhosystema-postupovo-vidnovlyuyetsya-pislya-vorozhykh?fbclid=IwAR1IFNkcRyTJO_ixjxM83fiuoH9Rdicq6hJPC1Gdq7EUMDg3nGk5LMtaNak (дата звернення: 01.07.2023 року).
242. Гетьман А. П. Правові проблеми екологічної безпеки в умовах проведення АТО. *Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів: матеріали дискус. панелі Перш. Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі»* (м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 39–48.
243. Гідроенергетика. *Інститут відновлюваної енергетики НАН України*. URL: https://www.ive.org.ua/?page_id=163&lang=uk (дата звернення: 01.07.2023 року).
244. Гідроенергетика: курс лекцій: навчальний посібник для студентів спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / уклад. : В. І. Будько, П. Ф. Васько, С. Т. Пазич. Київ: КПП ім Ігоря Сікорського, 2023. С. 16, 18, 19.
245. Гідроенергетичний потенціал річок України: розвінчання міфів: аналітичний документ / Р. Б. Гаврилюк, Г. К. Веремійчик, та ін. Київ: Видавництво «Фенікс», 2018. 32 с.
246. Годованюк А. Й. Цільове призначення «до» і «після». *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року)* / відп. ред. Т. Є. Харитонova, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 135–137.
247. Голенко В. Е. Правовий вимір вітроенергетики як тенденції розвитку сфери відновлюваних джерел енергії. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 119–124.
248. Граждан О. Воднева енергетика: чому про неї так багато говорять і до чого тут Україна. URL: <https://ucap.io/vodneva-energetyka-chomu-pro-neyi-tak-bagato-govoryat-i-do-chogo-tut-ukrayina/> (дата звернення: 01.07.2023 року)
249. Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. № 1-4. С. 25–32.

250. Григор'єва Х. А. Аналіз законодавчого визначення енергетичного кооперативу. *Альтернативна енергетика: співпраця юридичної науки та бізнесу на шляху інноваційного розвитку*: збірник матеріалів круг. столу (м. Одеса, 4 грудня 2020 року) / відп. ред.: д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, д.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 6–9.
251. Григор'єва Х. А. Вплив європейського курсу Green Deal на Україну: завдання для юридичної науки. *Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний досвід, сучасний стан та майбутні перспективи*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2020 року) до 85-ліття від дня народження та 55-ліття від початку наукової діяльності академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 156–159.
252. Григор'єва Х. А. Готовність законодавства до світового розвитку біоенергетики (на матеріалах України, ЄС та Малайзії). *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матер. кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків, 2021. С. 41–45.
253. Григор'єва Х. А. Державна підтримка альтернативної енергетики: світова парадигма та українська реальність. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 276–277.
254. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
255. Григор'єва Х. А. Державне стимулювання альтернативної енергетики: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 109–117.
256. Григор'єва Х. А. Енергетична кооперація як організаційно-правове втілення концепції енергетичного переходу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: збірник матеріалів VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листопада 2020 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 88–91.
257. Григор'єва Х. А. Енергетичне законодавство України: перспективи реформування в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 грудня 2022 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 44–47.

258. Григор'єва Х. А. Земельно-правові, екологічні та кадастрові питання розміщення сонячних електростанцій: науково-практичний погляд. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 30–38.
259. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 39 с.
260. Григор'єва Х. А. Мала гідроенергетика в Україні: юридичні проблеми розвитку (на матеріалах судової практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 241–246.
261. Григор'єва Х. А. Непряма зміна землекористування (ILUC) внаслідок розвитку біоенергетики: правовий розріз проблеми. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 97–104.
262. Григор'єва Х. А. Перспективи запровадження контролю вуглецю на кордоні з ЄС: правові виклики для України *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 січня 2022 року). Київ: ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України», 2022. С. 84–91.
263. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51.
264. Григор'єва Х. А. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики (земельні, екологічні, містобудівні, кадастрові аспекти). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 246–250.
265. Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 130–135.
266. Григор'єва Х. А. Сонячна енергетика і довкілля: правові грані взаємодії. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: матеріали наук.-практ. конф.

- (Харків, 10 грудня 2021 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2021. С. 56–60.
267. Григор'єва Х. А. Юридичні критерії сталості біопалива: земельні, екологічні та кадастрові виклики для України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2023. Вип. 6. URL: <https://www.interpauka.com/issues/law2023/6/8992> (дата звернення: 10.08.2023 року).
268. Григор'єва Х. А., Дубінін Ю. С. Біоенергетика в Індонезії: економіко-правові та соціально-екологічні уроки для України. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 30–33.
269. Григорецька І. І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека*. 2023. № 1. С. 9–15.
270. Григор'єва Х. А. Вплив європейського Green Deal на агробізнес України: цунамі еколого-правових вимог чи еволюційний трамплін? *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр)*: матеріали Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 25–28.
271. Григор'єва Х. А. Перспективи енергетичного права: в орбіті екологізації. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року). Київ, 2021. С. 52–56.
272. Губрієнко О. М. Організаційно-правові засади державного управління в галузі електроенергетики в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 20 с.
273. Гуцалюк В. Переосмислення Європейського зеленого курсу в контексті російсько-української війни. *The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy: Scientific monograph* [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn]. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 99–109.

274. Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 23 с.
275. Дейнега М. А. Предмет і система природоресурсного права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 38 с.
276. Дейнега М. А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку: монографія / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: НУБіП України, 2019. 340 с.
277. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища (Стокгольм, 1972). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 01.07.2023 року).
278. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН від 14.06.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 01.07.2023 року).
279. Державне управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх зберігання і захоронення. URL: <https://dazv.gov.ua/ua/plugins/userPages/100> (дата звернення: 01.07.2023 року).
280. Джуган В. О. Плата за спеціальне водокористування. *Держава і право*. 2006. Вип. 33. С. 421–427.
281. Джумагельдієва Г. Д. Правове забезпечення енергозбереження: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2012. 32 с.
282. До 2050 року Україна стане водневим хабом Європи: презентовано Водневу стратегію України. URL: <https://hydrogen.ua/ua/povyny/1519-do-2050-roku-ukrajina-stane-vodnevim-khabom-evropi-prezentovano-vodnevu-strategiyu-ukrajini#:~:text=Найближчою%20Ометою%20Водневої%20стратегії%20України,початок%20> (дата звернення: 01.07.2023 року).
283. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 01.07.2023 року).
284. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства від 25.10.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 32. Ст. 1.
285. Долінський А. А., Ободович О. М. Світовий досвід використання геотермальної енергії та перспективи її розвитку в Україні. *Вісник НАН України*. 2016. № 3. С. 62–69.
286. Долінський А. А., Халатов А. А. Геотермальна енергетика: виробництво електричної і теплової енергії. *Вісник НАН України*. 2016. № 11. С. 76–86.

287. Дороніна І. І. Інструменти державної підтримки використання енергії з відновлюваних джерел. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2020. Вип. 2. С. 47–55.
288. Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Public Administration and Local Government*. 2020. № 1 (44). С. 31–43.
289. Дроваль О. М. Визначення та склад земель водного фонду України. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9).
290. ДСТУ 8855:2019 Будівлі та споруди. Визначення класу наслідків (відповідальності). Київ ДП «УкрНДНЦ», 2019. 13 с.
291. Дутов М. М., Сидоренко В. В. Принципи енергетичного законодавства. *Економіка та право*. 2019. № 2 (53). С. 47–55.
292. Екологи, науковці та управлінці шукають шляхи для збереження природних ландшафтів і екологізації гідроенергетики. *ПрАТ «Укргідроенерго»*. URL: <https://uhe.gov.ua/filiyi> (дата звернення: 01.07.2023 року).
293. Екологічне право України: навчальний посібник / за ред. проф. І. І. Каракаша, д.ю.н. Т. Є. Харитонової, к.ю.н. А. І. Черемнової, вид. 1-е. Одеса: Гельветика, 2018. 408 с.
294. Енергетика, сучасність і майбутнє. URL: <http://energetika.in.ua/ua/> (дата звернення 01.07.2023 року).
295. Енергетична безпека, зміна клімату та майбутня відбудова України. Інститут глобального сталого розвитку Бостонського університету, Бостон, Массачусетс, США. 2022. 20 с.
296. Енергія довкілля / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/termo-energy> (дата звернення: 01.07.2023 року).
297. Європарламент визнав газ та атомну енергію «зеленими». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225138.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).
298. Євстігнєєв А. С. Право сталого природокористування – об’єктивна вимога сьогодення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30–31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 64.
299. Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 32 с.
300. Єрмоленко В. М. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в сільському господарстві. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства*:

- матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14–15 трав. 2015 р.). Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 214–216.
301. Заверюха М. М. До питання правового регулювання використання земель лісогосподарського призначення в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 119.
302. Заключний документ Гаазької конференції з Європейської енергетичної хартії від 17.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_061#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).
303. Зарубіжна практика стимулювання розвитку поновлюваних джерел енергії та їх приєднання до електромереж енергосистем / Звіт. Київ: НЕК «Укренерго» Науково-технічний центр електроенергетики, 2012. 75 с.
304. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu> (дата звернення: 01.07.2023 року).
305. Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 28.04.2021 року № 30/02/0360 «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання». Одеса, 2021. 185 с.
306. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
307. Ігнат'єв С. Зелена енергетика в Україні на межі банкрутства. Що далі? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/10/685513/> (дата звернення: 01.07.2023 року)
308. Ілларіонов О. Ю. Адаптація вугільного законодавства України до норм Європейського Союзу. *Економіка та право*. 2008. № 2. С. 90–97.
309. Ільїна Н. Л. Організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.
310. Калтигіна С. В., Шанчук А. І., Єсипенко Ю. В., Печериця О. В. Ядерна енергетика у контексті енергетичної політики Євросоюзу. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2018. № 1 (77). С. 3–10.
311. Каракаш І. І. Законодавчі засади нової стратегії державної екологічної політики України. Наукові праці НУ «ОЮА». 2011. Вип. 10. С. 335–344.
312. Каракаш І. І. Предмет, метод, принципи і система сучасного природноресурсового права. *Природноресурсове право України:*

навч. посіб. / за ред. Каракаша І. І. та Харитонової Т. Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 15–65.

313. Караханян К. М. Глобальні тенденції розвитку альтернативної енергетики на прикладі країн Латинської Америки. *Наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку*: збірник тез VI Міжнар. наук. конф. (Прага, Чехія, 15 лютого 2021 года). ГО «Міжнародний науковий центр розвитку науки і технологій», 2021. С. 57–59.
314. Караханян К. М. Законодавчі засади економічного стимулювання розвитку вітроенергетики в Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: матеріали круг. столу (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 98–101.
315. Караханян К. М. Історія становлення та розвитку гідроенергетики: еколого-економічний аспект. *Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23.07.2021 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 24–25.
316. Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки). *Міжнародний науковий журнал «ІНТЕР-НАУКА»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1 (35). С. 68–75.
317. Караханян К. М. Правові засади розвитку альтернативної енергетики в США. *Шості Таврійські юридичні наукові читання*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 68–71.
318. Караханян К. М. Правові засади розвитку гідроенергетики в контексті сталого розвитку України. *International scientific journal: «Internauka»*. Series: “Juridical sciences”. 2021. № 7 (41). С. 38.
319. Караханян К. М. Правові засади розвитку гідроенергетики в контексті сталого розвитку України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 7. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-7-7431> (дата звернення 01.07.2023 року).
320. Караханян К. М. Становлення та сучасний стан законодавчого забезпечення вітроенергетики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 11. С. 25–32.

321. Караханян К. М. Тенденції розвитку законодавства в сфері альтернативної енергетики в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 90–95.
322. Караханян К. М., Заверюха М. М. Міжнародно-правові аспекти розвитку водневої енергетики та місце України в цьому процесі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 72–76.
323. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.
324. Карпінська Н. В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнарод. Конгресу (Одеса, 2–4 червня 2017 року)*. Одеса: Юридична література, 2017. С. 149–151.
325. Керівники АСЕУ: правові підсумки 2022 року для галузі ВДЕ та перспективи 2023. URL: <http://reform.energy/news/kerivniki-aseu-pravovi-pidsumki-2022-roku-dlya-galuzi-vde-ta-perspektivi-2023-21-255> (дата звернення: 01.07.2023 року).
326. Кишко-Єрлі О. Б. Інститут правового регулювання використання відновлюваних джерел енергії природоресурсного права України. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. 2. С. 251–254.
327. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 16 с.
328. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_801 (дата звернення: 01.07.2023 року).
329. Кірін Р. С. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки міста. *Економіка та право*. 2020. № 3. С. 52–65.
330. Кірін Р. С. Трансформація поствугільних міст: правові аспекти. *Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності*: матеріали міжнар. наук.-теорет. інтернет-конф. (Харків, квітень 2021 р.) / [редкол. : М. К. Сухонос (відпов. ред.) та ін.]; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 163–167.

331. Кірін Р., Павличенко А., Хоменко В., Коровяка Є. Закони як джерела нафтогазового права. *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 січня 2022 р.).* Наук. ред. В. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф, 2022. С. 24–37.
332. Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.
333. Коваленко І. І., Балакірєва Ю. О. Деякі особливості правового режиму водоохоронних зон та прибережних захисних смуг. *Актуальні проблеми держави і права.* 2019. Вип. 82. С. 85–90.
334. Коваленко Т. О. Реалізація принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: проблеми законодавчого забезпечення: монографія. Київ: Алерта, 2017. 672 с.
335. Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.
336. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.
337. Комарницький В. М. Право спеціального природокористування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 36 с.
338. Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text (дата звернення: 06.07.2023 року).
339. Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 5 червня 1992 року), ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 року. *Офіційний вісник України.* 2007. № 22. Ст. 932.
340. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення 01.07.2023 р.).
341. Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92K05U> (дата звернення: 01.07.2023 року).

342. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.
343. Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2002. 20 с.
344. Конституційне подання про визнання такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положень абзаців першого – четвертого частини другої, частини третьої, частин шостої дев'ятої, частин двадцятої – двадцять другої, частини двадцять шостої, частин двадцять восьмої – тридцять третьої статті 9-1, положень статті 9-2 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV та положень частин другої, четвертої, пункту 3 частини дев'ятої статті 65 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_332_2020.pdf (дата звернення 01.07.2023 року).
345. Конституційні подання. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytutsiyni-rodannya>. (дата звернення 01.07.2023 року).
346. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
347. Конференція ООН з проблем середовища, що оточує людину. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 01.07.2023 року).
348. Копиця Є. М. Екологічне нормування у сфері зміни клімату в контексті імплементації Європейського зеленого курсу в Україні. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. Р. 48–50.
349. Копиця Є., Огієнко М. Актуальні питання правового регулювання у сфері зміни клімату в Україні. *Scientific Collection «InterConf»: Concepts for the development of society's scientific potential* (November 21–22, 2021). 2021. Р. 294–306.
350. Коробкін В. В. Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 18 с.
351. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ: ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.
352. Кострубіцька О. Є. Адміністративна відповідальність за правопорушення в паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 19 с.

353. Кострюков С. В. Історико-правові засади становлення сучасної сонячної енергетики. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 75–82.
354. Костюхіна В. М. Організаційно-правові засади галузевого управління: на прикладі електроенергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.
355. Костяшкін І. О. Право загального землекористування громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 19 с.
356. Котеньов О. Г. Принципи права природокористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 22 с.
357. Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.
358. Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 40 с.
359. Кошарна О. Більше безпеки, менше корупції: чому ЄС змінює свою думку щодо ядерної енергії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/19/7132736/> (дата зверення: 01.07.2023 року).
360. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 19 с.
361. Крамар Р. І. Адміністративно-правова протидія марнотратному витрачання паливно-енергетичних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 19 с.
362. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.
363. Кредит від Ощадбанк на сонячні електростанції. URL: <https://ecotech.com.ua/cp71383-kredit-vid-oschadbank-na-sonyachni-elektrostantsiyi.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).
364. Критерії й Принципи вибору місць для будівництва МГЕС на гірських річках Карпат. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (дата звернення 01.07.2023 року)
365. Кузьміна М. Вітроенергетика в Україні: законодавче регулювання. *Підприємство, господарство і право*. 2014. № 11. С. 35–38.
366. Кузьміна М. М. Європейський досвід забезпечення розвитку альтернативної енергетики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Економічна теорія та право. 2012. № 4 (11). С. 120–127.

367. Кузьміна М. М. Правове регулювання створення та функціонування енергетичних кооперативів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 40–44.
368. Кузьміна М. М. Правові особливості функціонування об'єктів відновлюваної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2. С. 136–148.
369. Кузьміна М. М. Розвиток сонячної енергетики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 183–186.
370. Кузьміна М. М. Систематизація законодавства у сфері відновлювальної енергетики. *Економічна теорія та право*. 2016. Вип. 2 (25). С. 122–132.
371. Кузьміна М. М. Суб'єкти малого та середнього підприємництва у сфері відновлюваної енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 97–102.
372. Кулик О. І. Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2019. 19 с.
373. Кулик О. І. Способи стимулювання використання альтернативних джерел енергії за законодавством України та Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 86–91.
374. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.
375. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.
376. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
377. Куц В. М. Актуальні питання систематизації ядерного законодавства України. *Ядерна енергетика та довкілля*. 2013. № 2. С. 31–34.
378. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків: Юрайт, 2020. 394 с.
379. Локтева Н. В. Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів Дніпровського басейну: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 19 с.
380. Майданевич Н. В. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 19 с.

381. Макаренко Н. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти і газу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.
382. Мала гідроенергетика України: у 2-х томах. Том І. Аналітичний огляд / В. Вовчак, О. Тесленко, О. Самченко. Київ: Інститут проблем екології та енергозбереження, 2018. С. 23.
383. Малишева Н. Р. Від довкілля Землі до космічного простору. Київ: Норма права, 2023. 340 с.
384. Мандрик О. М. Аналіз використання потенціалу вітрової і сонячної енергії в Карпатському регіоні. *Науково-технічний журнал*. 2016. № 1 (13). С. 158–166.
385. Марич Х. М. Європейські стандарти та законодавства України в сфері ядерної енергетики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 377–379.
386. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
387. Мілімко Л. В., Остринський В. О. Проблеми правового регулювання договору оренди та встановлення права земельного сервітуту для потреб альтернативної (відновлюваної) енергетики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 6. С. 180–183.
388. Міні-ГЕС, або чому два села на Перечинщині мають постійне електроживлення. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/173593> (дата звернення 01.07.2023 року).
389. Мірошніченко Б. Між «зеленими» та Фукусімою: чи є майбутнє в атомної енергетики. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/12/13/680582/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
390. Молдованов Д. В. Фінансово-правове забезпечення державної політики в сфері альтернативної енергетики: дис. ... докт. філософії 081 Право. Харків, 2020. 238 с.
391. Мусієнко Т. В. Принципи державного управління у сфері альтернативної енергетики України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 404–408.
392. Належне екологічне врядування в країнах Східного партнерства: роботи непочатий край: Аналітична записка. URL: https://www.irf.ua/ukraine_posila_trete_mistse_sered_krain_skhidnog_o_partnerstva_u_zdiysnenni_ekologichnikh_reform/files/ukr/programs/euro/toloka_env_gov.pdf (дата звернення: 27.05.2021).
393. НЕК «Укренерго» URL: <https://ua.energy/vstanovlena-potuzhnist-energosityemy-ukrayiny> (дата звернення: 01.07.2023 року).

394. Новицький А. М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.
395. Носенко Ю. Вітроенергетика – практичні аспекти і перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2012. № 1/2. С. 42–44.
396. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
397. Носік В. В. Проблеми законодавчого забезпечення правових форм використання земель сільськогосподарського призначення колективної власності в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 2. С. 72–82.
398. Носік В. В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: збірник матеріалів круг. столу* (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 24–26.
399. Об'єкти ВДЕ. *Energo.ua*. URL: <https://www.energo.ua/ua/assets> (дата звернення: 01.07.2023 року).
400. Обіюх Н. М. Забезпечення енергетичної безпеки в країнах ЄС: шляхи імплементації загальноєвропейської енергетичної стратегії у національне законодавство. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Біла Церква, 30 жовтня 2020 року). Біла Церква, 2020. С. 38–40.
401. Обіюх Н. М. Правове регулювання використання термальних вод за законодавством країн Європейського Союзу та України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 2. С. 50–54.
402. Ободовський О. Г. Коротка історія розвитку та сучасний стан малої гідроенергетики на рівнинних річках України / О. Г. Ободовський, Е. Р. Рахматулліна, Л. М. Тимуляк. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2016. Т. 4. С. 94–106.
403. Оболенська С. А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.
404. Оболенська С. А. Про державну підтримку виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками: організаційно-правові питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 69–72.

405. Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327–330.
406. Омельченко В. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. Razumkov, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>. (дата звернення 01.07.2023 року).
407. Орлов О. О., Омельченко В. Г. Проблема використання гідротермальної енергії землі як альтернативи вуглеводневим джерелам енергоносіїв в Україні. *Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ*. 2010. № 1 (34). С. 121–131.
408. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76021 (дата звернення 01.07.2023 року).
409. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення 01.07.2023 р.).
410. Павлига А. В. Загальна характеристика сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики України. *Екологічне право України*. 2020. № 3. С. 46–49.
411. Павлига А. В. Переробка біомаси для виробництва енергії: законодавче забезпечення та проблемні аспекти. *International scientific journal: «Internauka»*. Series: «Juridical sciences». 2021. № 6 (40). С. 13.
412. Павлига А. В. Правові перспективи розвитку офшорних вітроелектростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 210–214.
413. Павлига А. В. Щодо використання агровольтаїки в Україні: проблематика питання. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 лютого 2021 року). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 44–45.
414. Павлига А. В., Дубінін Ю. С. Еволюція та сучасний стан законодавчого забезпечення гідроенергетики в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 2. С. 29.
415. Павлига А. В., Дубінін Ю. С. Еколого-правові вимоги до розміщення та функціонування об'єктів вітрової енергетики в Ук-

- раїні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 341–345.
416. Паризька угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).
417. Пастух А. В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.
418. Пастух А. Правове регулювання державної підтримки вирощування енергетичних рослин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 91–96.
419. Пересоляк В. Правовий режим водоохоронної зони та прибережної захисної смуги. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 118–123.
420. Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. URL: http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_yevropejskij_vodnevij_energetichnij_revoljuciyi (дата звернення: 01.07.2023 року).
421. Перспективи розвитку альтернативної енергетики на Поліссі України / В. О. Дубровін, Л. Д. Романчук, С. М. Кухарець [та ін.]; відп. ред. О. В. Скидан. Київ: Центр учбової літератури. 337 с.
422. Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектувальних виробів за проектами демонстрації японських технологій: постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 293. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 72.
423. План відновлення України. URL: <https://ua.urc-international.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 01.07.2023 року).
424. План Тіммерманса по відбудові України. URL: <https://hydrogen.ua/ua/novyny/1646-plan-timmermansa-po-vidbudovi-ukrajini> (дата звернення: 01.07.2023 року).
425. Платонова Є. О. Державна підтримка альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу та України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.)* / за заг.ред. проф. М. І. Іншина, за редакцією проф. В. В. Носіка, доц.

- Т. Г. Ковальчук, ас. М. Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 272–275.
426. Платонова Є. О. Еколого-правові проблеми малої гідроенергетики в Україні. *Актуальні проблеми розвитку науки, освіти та суспільства*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 23 липня 2021 року). Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 25–28.
427. Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 251–255.
428. Платонова Є. О. Особливості програмного забезпечення державної підтримки біоенергетики в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 553–556.
429. Платонова Є. О. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в Європейському Союзі. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5–6 лютого 2021 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2021. С. 18–23.
430. Платонова Є. О. Правові аспекти будівництва вітрових електростанцій в Україні. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 30-річчя Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та 20-річчя Земельного кодексу України (м. Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Вид-во «Наукова Столиця», 2021. С. 130–132.
431. Платонова Є. О. Правові аспекти використання енергії довкілля України в умовах євроінтеграції. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 644–647.

432. Платонова Є. О. Правові аспекти забезпечення екологічних прав громадян при будівництві вітрових електростанцій в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. Двадцять осінніх юридичних читань «Права людини в сучасному світі проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 110–111.
433. Платонова Є. О. Правові аспекти розвитку малої гідроенергетики України в контексті програмного забезпечення. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 23–24.07.2021 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 48–51.
434. Платонова Є. О. Правові механізми стимулювання використання альтернативних джерел енергії в Європейському Союзі. *Шості Таврійські юридичні наукові читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 5–6 лютого 2021 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 71–75.
435. Платонова Є. О. Правові особливості державного стимулювання біоенергетики в Україні: ретроспектива, сучасність та перспектива. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2021. С. 116–121.
436. Платонова Є. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2021. С. 135–139.
437. Платонова Є. О. Правові умови та особливості розміщення і функціонування вітрових електростанцій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 122–129.
438. Платонова Є. О. Розвиток законодавчого регулювання альтернативної енергетики в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дев'ятнадцять осінніх юридичних читань»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 324–327.
439. Платонова Є. О. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 137–142.
440. Платонова Є. О. Тенденції правового регулювання альтернативної енергетики України в умовах війни. *Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф.* (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) /

за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 873–876.

441. Платонова Є. О. Тенденції стимулювання розвитку біоенергетики в Україні на засадах сталого розвитку. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «круг. столу» (Харків, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шuльги ; М-во освіти і науки; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. екол. права, Каф. земел. та аграр. права. Харків: Право, 2021. С. 258–262.
442. Платонова Є. О., Дубінін Ю. С. Правові засади використання геотермальної енергії в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 51–58.
443. Платонова Є., Дубінін Ю. Сучасний стан та перспективи програмного забезпечення геотермальної енергетики в Україні. *Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення* (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 січня 2022 року). Наук. ред. В. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф, 2022. С. 164–169.
444. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
445. Позняк Е. В. Перспективи розвитку принципу екосистемності в екологічному праві. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17–18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 79.
446. Постанова Верховного Суду від 01 листопада 2021 року у справі № 400/2932/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100722971> (дата звернення: 01.07.2023 року).
447. Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2021 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100155698> (дата звернення: 20.06.2023 року).
448. Постанова Верховного Суду від 09 липня 2020 року у справі № 681/820/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90329576?linked=zo&did=224977__564120__171 (дата звернення: 10.06.2023 року).

449. Постанова Верховного Суду від 12 серпня 2020 року у справі № 636/5001/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91063497> (дата звернення: 10.06.2023 року).
450. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103944039> (дата звернення: 20.06.2023 року).
451. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 року у справі № 541/555/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72348768> (дата звернення: 10.06.2023 року).
452. Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2022 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103371144> (дата звернення: 01.07.2023 року).
453. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі № 907/283/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84350356> (дата звернення: 20.06.2023 року).
454. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2021 року у справі №296/3836/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95616289> (дата звернення 25.07.2021 року).
455. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2023 року у справі № 822/1861/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/109661237?linked=zo&did=224977__564120__171 (дата звернення: 10.06.2023 року).
456. Постанова Верховного Суду від 22 вересня 2021 року у справі № 325/329/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100179027> (дата звернення: 20.06.2023 року).
457. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102221692> (дата звернення: 01.07.2023 року).
458. Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/109161554> (дата звернення: 20.06.2023 року).
459. Постанова Верховного Суду від 24 грудня 2021 року у справі № 489/3873/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102221697> (дата звернення: 01.07.2023 року).
460. Постанова Вищого господарського суду України 28 січня 2016 року у справі № 916/3036/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55340617> (дата звернення: 01.07.2023 року).
461. Постанова Вищого господарського суду України від 15 березня 2017 року у справі № 908/1864/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/65436767> (дата звернення: 01.07.2023 року).

462. Постанова Вищого господарського суду України від 30 листопада 2016 року у справі № 924/1319/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63318491> (дата звернення 25.07.2021 року).
463. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 02 вересня 2020 року у справі № 260/1058/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91353681> (дата звернення: 20.06.2023 року).
464. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 03 листопада 2020 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92787005> (дата звернення: 20.06.2023 року).
465. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 15 квітня 2021 року у справі № 300/555/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/96508963> (дата звернення: 20.06.2023 року).
466. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 02 червня 2020 року у справі № 440/4827/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89683053> (дата звернення 25.07.2021 року).
467. Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 17 червня 2015 року у справі № 909/1421/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45367600#> (дата звернення 25.07.2021 року).
468. Постанова Миколаївського апеляційного суду від 25 травня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/97192480> (дата звернення: 01.07.2023 року).
469. Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі № 489/3874/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192480> (дата звернення: 01.07.2023 року).
470. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 01 липня 2021 року у справі № 400/2932/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98009418> (дата звернення: 01.07.2023 року).
471. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 02 грудня 2020 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/93503290> (дата звернення: 20.06.2023 року).
472. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 09 листопада 2022 року у справі № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107245028> (дата звернення: 20.06.2023 року).

473. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 25 листопада 2021 року у справі № 923/614/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101421624> (дата звернення: 01.07.2023 року).
474. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 16 березня 2021 року у справі № 906/494/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95672902> (дата звернення 25.07.2021 року).
475. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 09 листопада 2021 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101237897> (дата звернення: 01.07.2023 року).
476. Постанова Хмельницького апеляційного суду від 13 грудня 2018 року у справі № 686/4423/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78610012?linked=zo&did=224977___564120___171 (дата звернення: 10.06.2023 року).
477. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прибережних захисних смуг. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2642&skl=7 (дата звернення: 01.07.2023 року).
478. Пришляк Н. В. Відновлювальна енергетика в Індії: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 21. С. 15–20.
479. Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: Закон України від 06 лютого 2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 34. Ст. 1779.
480. Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.
481. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.
482. Про будівництво вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-94/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
483. Про будівництво вітрових електростанцій: указ Президента України від 2 березня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159/96> (дата звернення: 01.07.2023 року).
484. Про визнання такою, що втратила чинність постанови НКРЕКП від 26 квітня 2022 року № 396: постанова НКРЕКП від 30 січня 2023 року № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0153874-23#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

485. Про визначення уповноваженого банку ринку електричної енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 року. *Урядовий кур'єр*. № 41.
486. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81.
487. Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо прибережних захисних смуг: Закон України від 02.12.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 18. Ст. 122.
488. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6088.
489. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 року. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 159.
490. Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу: Закон України від 25 вересня 2008 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. Ст. 155.
491. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 23. Ст. 89.
492. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 04 червня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 33. Ст. 324.
493. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 25 квітня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 23. Ст. 89.
494. Про внесення змін до деяких законів України щодо інвестиційної привабливості будівництва об'єктів відновлюваної енергетики: Закон України від 4 вересня 2018 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 78. Ст. 2585.
495. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану: Закон України від 21 жовтня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 88. Ст. 5604.

496. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку установок зберігання енергії: Закон України від 15 лютого 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1716.
497. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21 травня 2009 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 40. Ст. 577.
498. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 63. Ст. 2027.
499. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 50. Ст. 456.
500. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 21 липня 2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 63. Ст. 2027.
501. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів: Закон України від 04.06.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 47–48. Ст. 719.
502. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 47. Ст. 2556.
503. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 21. Ст. 133.
504. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження: Закон України від 16 березня 2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 23. Ст. 301.
505. Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо гарантування зобов'язань держави щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії: Закон України від 3 червня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 4. Ст. 12 (втратив чинність).

506. Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії»: Закон України від 01 листопада 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3179.
507. Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6095.
508. Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» щодо експерта з радіаційного захисту: Закон України від 16 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. Ст. 6091.
509. Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 20 листопада 2012 року. *Офіційний вісник України*. 2012. № 93. Ст. 3770 (втратив чинність).
510. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 грудня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 7–8, № 9. Ст. 55.
511. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23 листопада 2018 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3220.
512. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 32. Ст. 227.
513. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення: Закон України від 29 липня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4071.
514. Про внесення змін до статті 9-1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо врегулювання питання генерації електричної енергії приватними домогосподарствами: Закон

- України від 11 липня 2019 року. *Офіційний вісник України*. 2019. № 63. Ст. 2193.
515. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03 листопада 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 94. Ст. 5847.
516. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
517. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
518. Про Державну програму «Екологічно чиста геотермальна енергетика» України: постанова Кабінету Міністрів України від 17 січня 1996 року № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-96-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
519. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.
520. Про додаткові заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України: Указ Президента України від 9 жовтня 2009 року. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 31. Стор. 54. Ст. 1042.
521. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.
522. Про електроенергетику: Закон Україна від 16 жовтня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 1. Ст. 1 (*втратив чинність*).
523. Про енергетичну ефективність: Закону України від 21 жовтня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 89. Ст. 5745.
524. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283 (*втратив чинність*).
525. Про ефективність використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми будівництва вітрових електростанцій. Державна фінансова інспекція України. Аналітичні звіти (січень – березень 2009 р.). URL: <http://www.dkrs.gov.ua> (дата звернення 01.07.2023 року).
526. Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року: Закон України від 19.02.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 22. Ст. 313.

527. Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1175. *Офіційний вісник України*. 2020. № 10. Ст. 136.
528. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. Ст. 150.
529. Про засади функціонування ринку електричної енергії України: Закон України від 24 жовтня 2013 року: *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 781 (втратив чинність).
530. Про затвердження Державної економічної програми поводження з відпрацьованим ядерним паливом вітчизняних атомних електростанцій на період до 2025 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 року № 847. *Офіційний вісник України*. 2021. № 66. Ст. 4190.
531. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.
532. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2021 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 243. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16. Ст. 762.
533. Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012–2016 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1245. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 243.
534. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 17. Ст. 146.
535. Про затвердження Звіту про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2020 році: постанова НКРЕКП від 26 травня 2021 року № 893. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=61765> (дата звернення 01.07.2023 року).
536. Про затвердження змін до Порядку купівлі гарантованим покупцем електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії: постанова НКРЕКП від 26 липня 2022 року № 821. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/b209> (дата звернення: 01.07.2023 року).
537. Про затвердження Змін до Правил роздрібного ринку електричної енергії: постанова НКРЕКП від 05 жовтня 2022 року № 1272. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1272874-22#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
538. Про затвердження Кодексу систем розподілу: постанова НКРЕКП від 14 березня 2018 року № 310. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 75.
539. Про затвердження Концепції Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року. *Офіційний вісник України*. 2009 р. № 21. Ст. 682.
540. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 2021 р. № 38. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 14.
541. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності зі зберігання енергії: постанова НКРЕКП від 22 липня 2022 року № 798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/b209> (дата звернення: 01.07.2023 року).
542. Про затвердження Методики обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами з відновлюваних джерел: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 року. № 52. *Офіційний вісник України*. 2018. № 34. Ст. 1210.
543. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону і раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 року. *Офіційний вісник України*. 2009. № 63. Ст. 2242.
544. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.
545. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 року № 164. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 44.

546. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
547. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 808. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 215. (втратила чинність).
548. Про затвердження Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852.
549. Про затвердження плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 791-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 165.
550. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 235.
551. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 80. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 30.
552. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів: постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 року № 794. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 172.
553. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму охорони на території забороненої зони та контрольованої зони гідроелектротехнічних споруд: постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 900.
554. Про затвердження Порядку консервації земель: наказ Мінагрополітики від 26.04.2013 року № 283. *Офіційний вісник України*. 2013. № 42. Стор. 150. Ст. 1525 (втратив чинність).

555. Про затвердження Порядку консервації земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 35. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 13.
556. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами: постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року № 993. *Офіційний вісник України*. 2020. № 88. Ст. 2825.
557. Про затвердження Порядку проведення експертизи для підтвердження належності палива до альтернативного: наказ Державного Комітету України з енергозбереження від 10 грудня 2004 року № 183. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Ст. 3474.
558. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189. *Офіційний вісник України*. 2023. № 28. Ст. 1558.
559. Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь: постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2011 року № 1134. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 214. (втратила чинність).
560. Про затвердження Правил технічної експлуатації судноплавних гідротехнічних споруд: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 13 червня 2007 року № 492. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 2135.
561. Про затвердження Програми «Етанол»: постанова Кабінету Міністрів України від 04 липня 2000 року № 1044. *Офіційний вісник України*. 2000. № 27. Ст. 1126 (втратила чинність)
562. Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива: постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року № 1774. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. Ст. 3497.
563. Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 1078-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 75. Ст. 4720.
564. Про затвердження Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом: постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2021. № 46. Ст. 2868.

565. Про затвердження функціонування реєстру біометану: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 року № 823. *Офіційний вісник України*. 2022. № 61. Ст. 3652.
566. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.
567. Про Комплексну державну програму енергозбереження України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 року № 148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6. Ст. 945.
568. Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 р. № 137. *Офіційний вісник України*. 1997. № 8.
569. Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. № 8. Ст. 139.
570. Про Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні: постанова Верховної Ради України від 25 січня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 106.
571. Про Концепцію розвитку водного господарства України: постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 р. № 1390-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
572. Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 50. Ст. 435.
573. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 11. Ст. 90.
574. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.
575. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 8. Ст. 439.
576. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
577. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон Україна від

- 22 вересня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 51. Ст. 833.
578. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики: Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1059/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 94. Ст. 3413 (*втратив чинність*).
579. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
580. Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану: постанова НКРЕКП від 26 квітня 2022 року № 396. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GK51432> (дата звернення: 01.07.2023 року) (*втратила чинність*).
581. Про особливості приєднання до електричних мереж об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2009 року № 126. *Офіційний вісник України*. 2009. № 14. Ст. 422.
582. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України від 29 липня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4070.
583. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
584. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
585. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
586. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.
587. Про порядок видачі свідоцтва про належність палива до альтернативного: постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2004 р. № 1307. *Офіційний вісник України*. 2004. № 40. Ст. 2633.
588. Про Порядок консервації земель: наказ Держкозему від 17.10.2002 року № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-03#Text> (дата звернення: 10.06.2023 року) (*втратив чинність*).

589. Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер: Закон України від 01.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
590. Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України від 5 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 2. Ст. 6.
591. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання: постанова Верховної Ради України від 10 червня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3146-20#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
592. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.
593. Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1997 року № 1505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-97-п#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
594. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття: Закон України від 29.11.2004 р. № 257/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
595. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14 липня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.
596. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170.
597. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: Закон України від 29 жовтня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 277.
598. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 07.04.2004 р. № 1672-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).

599. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю: Закон України від 03.07.1996 р. № 266/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
600. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
601. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 18. Ст. 735.
602. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 27-28. Ст. 312.
603. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 179.
604. Про розрахунки з виробниками за «зеленим» тарифом: наказ Міністерства енергетики України від 15 червня 2022 року № 206. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3021.
605. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-14#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року).
606. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 16. Ст. 138.
607. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.
608. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 99. Ст. 6244.
609. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13/ed20170818#Text> (дата звернення: 01.07.2023 року) (втратило чинність).

610. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 17 (втратило чинність).
611. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167 (втратило чинність).
612. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 373-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47. Ст. 2575.
613. Про схвалення Концепції впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 року № 908-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 84. Ст. 5201.
614. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року № 276-р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 21. Ст. 682.
615. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 листопада 2022 року № 992-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 89. Ст. 5547.
616. Про схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 175-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 1953.
617. Про схвалення Концепції Програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2005 року № 576-р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 89. Ст. 3357.
618. Про схвалення Концепції проекту Ядерного кодексу України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 року № 2208-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 241.
619. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері теплопостачання: розпорядження Кабінету Міністрів України від

- 18 серпня 2017 року № 569-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2127.
620. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Стор. 269. Ст. 3236.
621. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 липня 2021 року № 868-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 62. Ст. 3956.
622. Про схвалення Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 552-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 60. Ст. 2065.
623. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. Ст. 4071.
624. Про теплопостачання: Закон України від 2 червня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 27. Ст. 1532.
625. Про утворення державних підприємств «Гарантований покупець» та «Оператор ринку»: постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року. *Урядовий кур'єр*. № 77.
626. Про утворення Координаційного центру з питань трансформації вугільних регіонів України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2020 р. № 391. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 96.
627. Про утворення Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів: Указ Президента України від 31 грудня 2005 року № 1900/2005. *Офіційний вісник України*. 2006. № 1. Ст. 22.
628. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування причин збитковості підприємств вугільно-промислового комплексу: постанова Верховної Ради України від 16.12.2020 року. *Голос України*. 2020. № 237.
629. Проект Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання». URL: <https://snriu.gov.ua/npas/proyektu-zakonu-ukrayini-pro-nacionalnu-komisiyu-yadernogo-regulyuvannya> (дата звернення: 01.07.2023 року).
630. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Енергетична безпека». 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/sto->

rage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf (дата звернення 01.07.2023 року).

631. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» від 20 січня 2022 року. URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення: 01.07.2023 року).
632. Проекти нацпрограми. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/energy-independence-and-green-deal> (дата звернення: 01.07.2023 року).
633. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства від 24.09.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a27#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).
634. Раїмов Р. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 20 с.
635. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Стор. 198. Ст. 3381.
636. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення: 01.07.2023 року).
637. Рєпкін О. Україна увійшла до світової системи водневих долин. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700973/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
638. Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Одеса, 2018. 20 с.
639. Рибнікова Е. Ю. Економіко-правовий механізм стимулювання виробництва та використання альтернативної енергії в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 62–65.
640. Рішення Березанського районного суду Миколаївської області від 18 березня 2021 року у справі № 489/3873/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95927631> (дата звернення: 01.07.2023 року).
641. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 12 квітня 2017 року у справі № 357/478/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/65956525> (дата звернення: 10.06.2023 року).

642. Рішення Господарського суду Закарпатської області від 20.05.2021 року у справі № 907/831/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97515954#> (дата звернення: 01.07.2023 року).
643. Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 27 травня 2021 року у справі № 912/748/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97349478#> (дата звернення: 01.07.2023 року).
644. Рішення Господарського суду Львівської області від 07.07.2021 у справі № 914/227/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98-169640#> (дата звернення: 01.07.2023 року).
645. Рішення Господарського суду Миколаївської області 24 вересня 2019 року у справі № 915/1298/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84728083> (дата звернення: 01.07.2023 року).
646. Рішення Господарського суду Одеської області від 12 жовтня 2018 року у справі № 916/1155/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77251860> (дата звернення: 20.06.2023 року).
647. Рішення Господарського суду Одеської області від 28 січня 2019 року у справі № 916/2272/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79687325> (дата звернення: 20.06.2023 року).
648. Рішення Господарського суду Херсонської області від 17 березня 2020 року у справі № 923/68/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88407240#> (дата звернення: 01.07.2023 року).
649. Рішення Господарського суду Хмельницької області від 27 липня 2021 року у справі № 924/354/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98606681> (дата звернення: 01.07.2023 року).
650. Рішення Господарського суду Черкаської області від 15 червня 2021 року справа № 925/174/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868481#> (дата звернення: 01.07.2023 року).
651. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 03 вересня 2019 року у справі № 260/219/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84260581> (дата звернення 25.07.2021 року).
652. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 12 травня 2021 року у справі № 260/1082/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97136818> (дата звернення 25.07.2021 року).
653. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 18 березня 2020 року у справі № 260/771/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88498315> (дата звернення: 20.06.2023 року).
654. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 11 березня 2021 року № 400/2932/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95714554> (дата звернення: 01.07.2023 року).

655. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 16 вересня 2020 року № 400/3396/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100179027> (дата звернення: 20.06.2023 року).
656. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду 12 квітня 2021 року у справі № 440/7905/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97141464> (дата звернення: 01.07.2023 року).
657. Роїк М. В., Ганженко О. М. Агроекологічні аспекти сталого розвитку біоенергетики. *Біоенергетика*. 2020. № 1. С. 4–7.
658. Романко С. М. Екологічна безпека довкілля та людини: поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. С. 75–84.
659. Романко С. М. Енергетичне право – новий інститут природоресурсового права? *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матер. круг. столу (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків, 2014. С. 164–167.
660. Рудь Ю. М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.
661. Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 20 с.
662. Свистун А. О. Порівняльний аналіз державних банків розвитку Індії та Китаю. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2 (92). С. 126–129.
663. Сергєєв Р. С. Засоби забезпечення раціонального використання і збереження електричної енергії в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
664. Сердюк О. В. Актуальні правові проблеми використання підземних вод. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 160–167.
665. Сердюченко О. В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.
666. Сонячна енергетика в Україні. URL: <https://avenston.com/articles/solar-in-ukraine-2019/> (дата звернення: 20.06.2023).
667. Стоян О. Ю. Міжнародний досвід державного регулювання та стимулювання розвитку відновлювальної енергетики. *Вісник*

Чернігівського державного технологічного університету. 2014. № 4 (76). С. 320–326.

668. Стратегія майбутнього: Україна – це енергетичний хаб, який допоможе Європі позбутися залежності від росії. *Міністерство енергетики України*. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/stratehiya-maybutnoho-ukrayina-tse-enerhetychnyy-khab-yakuu-dopomozhe-yevropi-rozbutysya> (дата звернення: 01.07.2023 року).
669. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку гідроенергетики України: аналіт. доп. / О. М. Суходоля, А. А. Сидоренко, С. В. Бегун, А. А. Білуха. Київ: НІСД, 2014. 112 с. (Сер. «Національна безпека», вип. 8).
670. Сушик О. В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.
671. Тітамир О. Воднева енергетика в Україні: лише на рівні розмов, а чи реально? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/33157-60vodneva-energetika-v-ukraini-lise-na-rivni-rozmov-a-ci-realno.html> (дата звернення: 01.07.2023 року).
672. Топ-5 країн, які вкладають у ВДЕ більше всіх. URL: <https://cern.com.ua/2018/09/29/top-5-krayin-yaki-vkladayut-u-vde-bilshe-vsih/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
673. Трегуб О. А. Модернізація правового регулювання виробництва і використання біомаси на засадах сталого розвитку. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 49–57.
674. Третьак Т. О. Процедура визначення видів діяльності та об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 112–127.
675. Угода між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю від 15.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_663#top (дата звернення: 01.07.2023 року).
676. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і 472 їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.
677. Україна – енергетичний хаб Європи. Уряд схвалив Енергетичну стратегію до 2050 року. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/ukrayina-enerhetychnyy-khab-yevropy-uryad-skhvalyv-enerhetychnu-stratehiyu-do-2050-roku> (дата звернення: 01.07.2023 року).

678. Україна експортує рекордний обсяг ріпаку. *АПК-Інформ*. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1534439> (дата звернення: 01.07.2023 року)
679. Україна підписала меморандум з Holtec International про будівництво малих модульних реакторів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/22/699381/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
680. Україна та Європейський зелений курс. Квартальний огляд № 5 (січень-березень 2023 року). URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2023/04/2023_q5_egdmonitor_ua.pdf (дата звернення: 01.07.2023 року).
681. Україна та Європейський зелений курс. Річний моніторинговий звіт. 2022 рік. URL: <https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
682. Українська вітроенергетична асоціація. Світовий прорив офшорної вітроенергетики. URL: <http://uwea.com.ua/ua/article/mirovoj-proryv-offshornoj-vetroenergetiki/> (дата звернення: 04.07.2023).
683. Укргідроенерго: офіційний веб-сайт. URL: <https://uhe.gov.ua/> (дата звернення 01.07.2023 року).
684. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/timeline?&type=posts&from=03.05.2023&till=03.05.2023> (дата звернення 01.07.2023 року).
685. Харитонova Т. Є. Green Deal та його реалізація в аграрному секторі України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні (до 10-річчя створення однойменних кафедр): матеріали Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ, 2021. С. 116–119.*
686. Харитонova Т. Є. Альтернативна енергетика: правові тенденції в умовах війни. *Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 851–854.*
687. Харитонova Т. Є. Альтернативні джерела енергії в Україні: проблеми та переваги використання. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 294–295.*

688. Харитоновна Т. Є. Деякі проблеми використання об'єктів альтернативної енергетики на землях сільськогосподарського призначення. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків, 2020. С. 273–276.
689. Харитоновна Т. Є. Правове регулювання альтернативної енергетики в Австралії: досвід для України. *До 60-річчя набуття чинності Закону «Про охорону природи Української РСР»: екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку*: матеріали Міжнар. дистанц. наук.-практ. конф. (Київ, 12 квітня 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 106–110.
690. Харитоновна Т. Є. Правові особливості використання земель для потреб сонячної енергетики. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: матеріали круглого столу (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 275–279.
691. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Біоенергетичне законодавство в Україні – перспектива бути. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10–13 червня 2021 року) / відп. ред. Т. Є. Харитоновна, Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 102–106.
692. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 3 (31). С. 238–245.
693. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149–154.
694. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості геліоенергетичних правовідносин в Україні (на матеріалах практики). *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 3. С. 224–230.
695. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Особливості правового регулювання сонячної та вітрової енергетики в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ сто-*

- ліття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 червня 2022 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 626–628.
696. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Протидія розвитку вітроенергетики в Україні: правовий аналіз практики. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. онлайн конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2021. С. 77–80.
697. Харитонova Т. Є., Поліщук Є. С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 268–271.
698. Черкашина М. К. Правова політика Європейського Союзу у сфері охорони та раціонального використання вод. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 109–117.
699. Черкашина М. К. Юридичні гарантії права природокористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 20 с.
700. Чіпко М. В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. 23 с.
701. Чіпко М. В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2017. 237 с.
702. Чумаченко І. Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356.
703. Чумаченко І. Є. Еколого-правові вимоги та запобіжники, що забезпечують охорону земель та ґрунтів під час виробництва біомаси. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 122–125.
704. Чумаченко І. Є. Міжнародно-правове регулювання альтернативної енергетики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 143–146.
705. Чумаченко І. Є. Міжнародно-правові аспекти забезпечення розвитку альтернативної енергетики. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали міжнар. наук.-практ.

- конф. (м. Львів, 29–30 січня 2021 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. Ч. 2. С. 110–113.
706. Чумаченко І. Є. Особливості правового режиму водних об'єктів, що використовуються для потреб гідроенергетики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 103–108.
707. Чумаченко І. Є. Питання правового забезпечення використання сонячної енергії в Україні. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: тези допов.* Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 266–268.
708. Чумаченко І. Є. Програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: правові проблеми та перспективи. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 96–101.
709. Чумаченко І. Є. Програмно-цільове забезпечення розвитку альтернативної енергетики в Одеському регіоні. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери: матеріали наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Гетьмана А. П., д.ю.н., проф. Шульги М. В., д.ю.н., доц. Курман Т. В. Харків, 2020. С. 283–287.
710. Чумаченко І. Є. Роль міжнародних організацій у сфері розвитку альтернативної енергетики. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп.* II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 4–5 лютого 2021 р.). Дніпро, 2021. Т. 2. С. 427–429.
711. Чумаченко І. Є., Платонова Є. О. Правове регулювання використання вод і водних ресурсів. *Природноресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І. І. та Харитонової Т. Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 289.
712. Чурилова Т. М., Сиротенко Т. С. Правові аспекти державної підтримки органічного виробництва в Україні. *Study of modern problems of civilization: The V International scientific and practical conference* (Oslo, 19–23 October, 2020). Oslo, 2020. С. 180–184.
713. Шашков С. В. Еколого-економічна оцінка об'єктів малої гідроенергетики: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Суми, 2017. 21 с.
714. Шашков С. В. Стимулювання функціонування та розвитку об'єктів малої гідроенергетики. *Науковий вісник Херсонського держав-*

ного університету. *Серія економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 3. С. 87–90.

715. Швець А. І. Циркулярна економіка як нова модель розвитку економіки України в процесі євроінтеграції. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/21/7117835/> (дата звернення: 01.07.2023 року).
716. Шматько Г. І. Проблематика сталого розвитку альтернативної енергії в Україні: правові аспекти. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2020. № 12.
717. Шматько Г. І. Специфіка правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 7. С. 48–54.
718. Шмідт Галина. Оцінка впливу на довкілля – складова успіху кожного вітроенергетичного проєкту. URL: <https://ecolog-ua.com/news/ocinka-vplyvu-na-dovkillya-skladova-uspihu-kozhnogo-vitroenergetichnogo-proyektu> (дата звернення 01.07.2023 року).
719. Шомпол О. А. Міжнародно-правові аспекти забезпечення екологічної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96 (2). С. 10–14.
720. Шульга М. В. Правові засади використання земельних ділянок для органічного землеробства / Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення : монографія / [М. В. Шульга, Н. Р. Малишева, В. В. Носік та ін.] ; за заг. ред. проф. М. В. Шульги. Харків, 2020. С. 157–169.
721. Юрах В. М., Соколовський Д. В. Стан правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2022. Вип. 13. С. 214–218.
722. Ядерна енергетика України: проблеми безпеки і розвитку (Аналітична доповідь Центру Розумкова). Національна безпека і оборона. 2005. № 6. С. 3–28.
723. Як робити енергію з повітря. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/comments/yak-robiti-energiju-z-povitrya/> (дата звернення 01.07.2023 року).

Наукове видання

АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА: ШЛЯХИ ЗАКОНОДАВЧОГО СТИМУЛЮВАННЯ

Колективна монографія

Друкується в авторській редакції
Верстка Ілони Савицької

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 30,22 ум. друк. арк., 29,87 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 129. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 0669362549).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.